

Bednárík János

FALUSI PLÉBÁNOS A POLGÁRI KORBAN

Egyház és helyi társadalom a 19. század
második felében a Buda környéki falvakban

NÉPT

Bednárík János

Falusi plébános a polgári korban

FALUSI PLÉBÁNOS A POLGÁRI KORBAN

Néprajzi Értekezések 9.

Sorozatszerkesztők: Bárth Dániel, Kemecsi Lajos, Turai Tünde

Folcloristica historica 2.

Sorozatszerkesztő: Bárth Dániel

Bednárík János

FALUSI PLÉBÁNOS A POLGÁRI KORBAN

Egyház és helyi társadalom a 19. század második felében
a Buda környéki falvakban

Magyar Néprajzi Társaság
MTA–ELTE Lendület Történeti Folklorisztikai Kutatócsoport
Budapest, 2020

A kötet megjelenését a Magyar Tudományos Akadémia, az MTA–ELTE Lendület Történeti Folklorisztikai Kutatócsoport fenntartójaként az ELKH Titkársága, a Néprajzi Múzeum és a Magyar Néprajzi Társaság támogatta.

MTA-ELTE Lendület
**Történeti Folklorisztikai
Kutatócsoport**

ISBN 978-615-80634-8-7

ISSN 2060-4386

© Bednárík János

Olvasószerkesztő
Ispán Ágota Lídia

Tördelés, képszerkesztés
Bednárík János

Borítóterv
Schall Eszter

A borítón látható képek forrásait lásd a képjegyzékben!

Felelős kiadók:
Bodó Sándor, Bárh Dániel

Tartalom

Köszönet	9
I. Bevezetés	10
I. 1. Tudomány- és kutatástörténet	15
I. 2. A forrásokról	24
I. 2. 1. Levéltári, archivumi források	24
I. 2. 2. Sajtó	28
I. 2. 3. Egyéb források	30
I. 3. A módszerről	31
I. 3. 1. A néprajzi látásmód	32
I. 3. 2. A történeti etnográfia	33
I. 3. 3. Forráskritika és kontextualizáció	37
II. Kontextusok	40
II. 1. Politika- és egyháztörténeti háttér	40
II. 2. A vizsgált területről általában	44
II. 3. A Székesfehérvári egyházmegye	49
II. 3. 1. Püspökök és helynökök	49
II. 3. 2. Az espereskerület	53
II. 3. 3. Az alsópapságról – általános jellemzők	58
II. 3. 4. A káplánokról	61
II. 3. 5. Az idős papokról	63
II. 3. 6. A szerzetesekről	65
II. 3. 7. Két példa	66
III. A Budai alsó esperesi kerület	71
III. 1. Egyházi és kegyúri viszonyok	71
III. 1. 1. A kerület és papjai	71
III. 1. 2. A kegyurakról	76
III. 2. Plébániai concursusok	77
III. 2. 1. A pályázatok, a pályázók és a döntési folyamat	78
III. 2. 2. Két példa	84
IV. Egyház a faluban	92
IV. 1. Környezet, község, közösség	92
IV. 1. 1. A plébános háztartása	92
IV. 1. 2. Tisztségek és feladatok a templom körül – terminológiai kérdések	96
IV. 1. 3. Kántortanító, sekrestyés, harangozó: professzionalizáció és specializáció	98

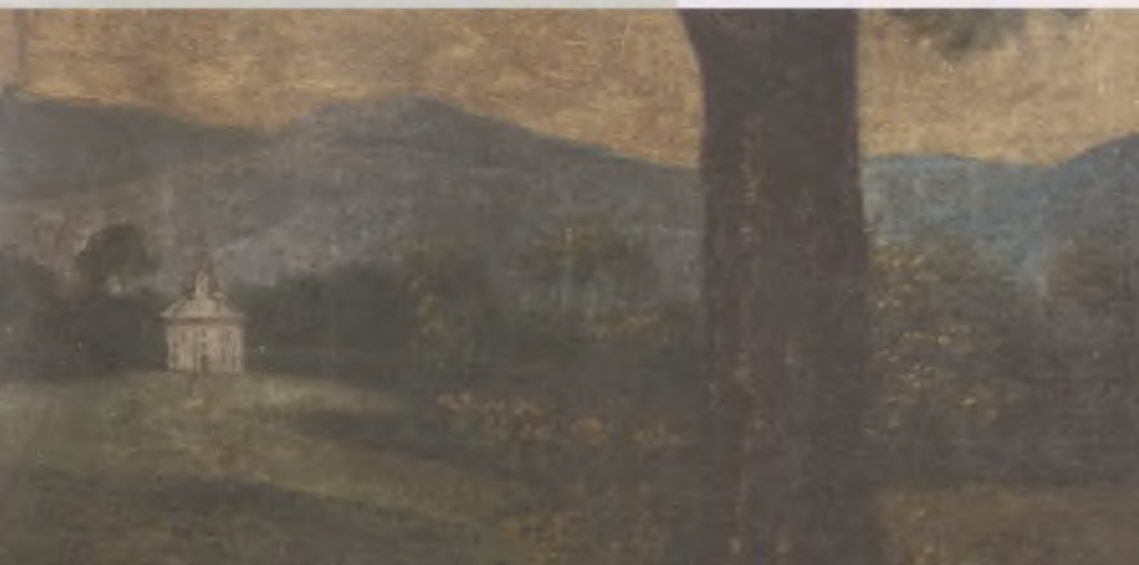
IV. 1. 4. Templomgondnok – világiak az egyházi gazdálkodásban	104
IV. 1. 5. Két példa	107
IV. 1. 6. Politikai község és egyházközség	109
IV. 2. Kultusz és liturgia	118
IV. 2. 1. Szentmisék, litániák, imaórák	119
IV. 2. 2. Processziók, búcsújárás, zarándoklat	121
IV. 2. 3. Nyelv és részvétel	124
IV. 2. 4. Szentségek és szentelmények	131
IV. 3. Templompénztár és templomgazdaság	141
IV. 3. 1. A dos beneficii	141
IV. 3. 2. Tőkék és alapítványok	142
IV. 3. 3. Az „alamizna (persely)” és a „politikai község segélyezése”	145
IV. 3. 4. Két példa	146
IV. 4. A plébános jövedelme	150
IV. 4. 1. A kegyúri rész	151
IV. 4. 2. A köz(ös)ségi szolgáltatások – lecticale, deputatum, praestationes	152
IV. 4. 3. A lelkipásztori szolgálatokért járó eseti jövedelmek	159
IV. 4. 4. Két példa	160
IV. 4. 5. Részösszefoglalás – feudális jövedelmek a polgári korban	163
V. Szobovits Alajos – egy plébános élete	166
V. 1. Fiatal éve – élet- és jellemrajz	166
V. 2. Megérkezés Hidegkútra	170
V. 2. 1. Néhány szó Hidegkútról és Máriaremetéről	172
V. 2. 2. Birtokosok és kegyurak	182
V. 2. 3. In medias res: jövedelmek és viták	188
V. 3. Közérzet, vágyak, nézetek	192
V. 3. 1. Betegség és nyomor	192
V. 3. 2. „Jobb javadalom utáni sovárgás”	195
V. 3. 3. Protestánsok általában és személy szerint	197
V. 4. Szegény plébánia gazdag kápolnával	208
V. 4. 1. Máriaremete és a remetei pénztár „fölfedezése”	208
V. 4. 2. Kápolnapénztár vs. kegyúri terhek	211
V. 4. 3. Egyházközségi és magánkiadások	214
V. 5. Egyházközei tisztségek és az iskola	217
V. 5. 1. Szindikuszok és kurátorok	217
V. 5. 2. Tanítók, kántorok, sekrestyések, harangozók	220
V. 5. 3. Katolikusból községi iskola – kultúrharc Hidegkúton	225

V. 6. Botrányos búcsújárás	231
V. 6. 1. „nem sokára kövekkel fognak megtisztelni“	232
V. 6. 2. „botrányos énekek és csodákat tartalmazó nyomtatványok“	236
V. 6. 3. „a’ botrányos jelenetek ismétlődnek évenként“	238
V. 6. 4. „komolyabb veszélytől is csak nehezen lehetett megszabadítani“	239
V. 7. Az idős plébános küzdelmei és bukása	250
V. 7. 1. „Ideg baja mindenkinek lehet“	250
V. 7. 2. Asszonyavatás, keresztelés és a püspök haragja	259
V. 7. 3. Az „ismeretlen egermegyei pap“ levelei	265
V. 7. 4. Anna-napi botrány és következményei	270
V. 7. 5. A templom bezáratása	276
V. 7. 6. Az utolsó hónapok plébánosként	279
V. 7. 7. A lemondás és a végjáték	289
VI. Következtetések	296
VI. 1. A lelkipásztorkodó alsópapság	296
VI. 2. Pap és közösség	299
VI. 3. „Hivatalos“ és „népi“ vallás – laikus vallásgyakorlat	304
VI. 4. Szekularizáció, felekezetiiség, polgárosodás	308
VII. Kép-, forrás- és irodalomjegyzék	312
VII. 1. Képjegyzék	312
VII. 2. Levéltári és egyedi nyomtatott források	316
VII. 3. Korabeli sajtó	318
VII. 4. Hivatkozott internetcímek	318
VII. 5. Nyomtatott és online forrásmunkák, szakirodalom	318
Dorfpfarrer im bürgerlichen Zeitalter (Deutsche Zusammenfassung)	351
Der Seelsorgeklerus	352
Pfarrer und Gemeinschaft – institutionelle, persönliche und materielle Eingliederung	353
Offizielle Religion und Volksreligion – Praxis der Laienfrömmigkeit	356
Säkularisation, Konfessionen und Verbürgerlichung	359
Village pastors in the bourgeois age (English summary)	361
The pastoring clergy	362
The priest and the community – organisational, personal and financial embeddedness	363
“Official” and “popular” religion: lay religious practice	365
Secularisation, denominationalism, embourgeoisement	367

Köszönet

Ez a kötet egy 2018-ban az ELTE BTK Történettudományok Doktori Iskolájában, az Európai Etnológiai Program keretében elkészült és megvédett disszertáció javított, bővített és valamelyest átszerkesztett kiadása. Egy majdnem tíz éve tartó út fontos állomása ez számomra. Az is lehet, hogy nem a végállomás, de mindenképpen kiváló alkalom, hogy köszönetet mondjak mindazoknak, akik hosszabb vagy rövidebb szakaszokon velem tartottak, vezettek, lökdöstek a cél felé, vagy éppen csak bosszantó rendszerességgel megkérdezték, hogy doktor vagyok-e már. Különösen köszönöm témavezetőmnek, Bárány Dánielnek a bizalmat és az iránymutatást, valamint a lehetőséget, hogy az általa vezetett MTA–ELTE Lendület Történeti Folklorisztikai Kutatócsoport tagjaként továbbra is foglalkozhatok történeti-néprajzi kutatásokkal. Köszönöm tanárainak, opponenseimnek, kollégáimnak, barátaimnak és családtagjaimnak, hogy hivatalból, barátságából, szeretetből vagy (horribile dictu!) érdeklődésből, részben vagy egészben elolvasták a készülő szöveget és véleményt mondtak róla. Hálás szívvel gondolok mindenkire, de nem kezdem sorolni a neveket, úgyse tudnék teljes listát összeállítani. Csupán két embert emelnék ki, akiknek különösen sokat köszönhetek. Feleségem, Agócs Júlia és édesapám, Bednár György nemcsak személyes támogatással, de az én hiányosságaimat kiegészítő latin és magyar nyelvi tudásukkal is sokat tettek azért, hogy ezt a munkát el tudjam végezni. Nekik ajánlom ezt a hosszú vajúdas után megszületett könyvet, és Vincének, aki időközben ugyancsak megszületett.

Budakeszi, 2020. május

I. Bevezetés

Az európai, köztük a magyar falvak társadalma és kultúrája iránti tudományos érdeklődés lassan évszázadokban mérhető. Még hosszabb múltra tekint vissza a vallás- és egyháztörténet, így a magyar katolikus egyház kutatása. A humán tudományok reflektorainak különböző irányból érkező pászmái között azonban sokáig félhomályban maradt egy fontos terület: az alsópapság, vagyis a közösségekben – illetve a másik irányból fogalmazva – az egyházi hierarchia alsó szintjén tevékenykedő papok és lelkészek alakja. Ugyan szinte közhelynek számít, hogy ezek a személyek fontos szerepet játszanak a falusi közösségek életében, a helyi társadalom szervezésében és a kultúra alakításában, mégis kevesen vállalkoztak eddig arra, hogy módszeres vizsgálat tárgyává tegyék az e közhelyből fakadó kérdéseket. Én ezúttal Buda környéki, németek lakta községekben élő és működő római katolikus papokra irányítom történeti etnográfusi elemlémpámat. Időben a 19. század második felének izgalmas és mozgalmas évtizedeire fókuszálok, ezen belül is egy részletes elemzésre kiválasztott plébánosi pálya (1855–1886) jelöli ki a dolgozat „törzsidejének” határait.

Kik voltak és hogyan éltek a falusi plébánosok? Hogyan kerültek hivatalukba, milyen lehetőségeket láttak maguk előtt, és milyen pályákat jártak be? Hogyan viszonyultak az egyházi és világi hierarchiához? Milyen feladataik, funkcióik voltak, miben állt a tekintélyük, és milyen problémákkal küzdöttek? Milyen szerepet játszottak a helyi közösségek vallásgyakorlatában, és hogy vélekedtek a vallást övező kulturális és társadalmi praxisokról? Milyen erőviszonyok és törésvonalak rajzolódnak ki az adott köz(ös) ségeken belül? Egyáltalán: mit jelentett az egyház és a vallás a falusi közösségek életében, és hogyan látszott a falusi társadalom egyházi nézőpontból? Továbbá: hogyan ragadhatók meg a lokális gyakorlat szintjén olyan, a vizsgált évtizedekkel kapcsolatban sokat emlegetett fogalmak, mint például a polgárosodás, a szekularizáció, a „kulturharc”? Hogyan jelentkeznek helyi társadalmakban a politikai és felekezeti ellentétek? Visszatérve a megkezdett hasonlathoz: az ezekkel a kiragadott kérdésekkel körülírható érdeklődés nem más, mint egy térben és időben fókuszált, a források és a módszerek prizmáján megtört újabb fénynyaláb, amelynek segítségével – reményeim szerint – új tárgyakat vehetünk észre, illetve már ismerteket láthatunk más megvilágításban.

A könyvben koncentrikus szerkesztési elvet követek. A centrumban Szobovits Alajos hidegkúti plébános története áll, a megelőző fejezetek pedig egyre szűkülő körökben közelítve tárják fel ennek az esettanulmánynak a kontextusait. Pragmatikusabban megfogalmazva: tulajdonképpen a hidegkúti történet háttéréül

szolgáló adatokat és gondolatokat szerveztem ki a korábbi fejezetekbe, ahelyett, hogy lábjegyzetekben és magyarázó kitérőkben zsúfoltam volna össze azokat. A különböző fejezetek közötti kohéziót gyakori keresztivatkozásokkal, előre- és visszautalásokkal igyekszem erősíteni (a következő formában: [→ VI. 2.]). Ezzel a papír adta keretek között próbálom közelíteni a szöveget az online világból ismert több rétegű („hipertertextuális”) információátadás sűrűségéhez.

A bevezetést követően az I. fejezet további részében a téma tudomány- és kutatástörténetét tekintem át, majd a felhasznált forrásokat és a módszert ismertetem. Ez a kötet túlnyomóan írásos, egyházi források alapján egy *történeti etnográfiai* módszer érvényesítésére törekszik. Annak végiggondolását, hogy mindez mit jelent, és milyen következményekkel jár, döntő jelentőségű feladatnak tekintem a munka sikerét illetően. A „belső” elméleti-módszertani (ön)reflexió igénye pedig szorosan összefügg a „kifelé” való legitimáció és a diszciplináris helymeghatározás kérdéseivel is.

A II. fejezetben a vizsgált időszakra és régióra, az egyházmegyére, illetve a korabeli alsópapságra vonatkozó tudásból igyekszem minél sűrűbb szemű hálót kötni. A 19. század második felének köz- és egyháztörténetével kapcsolatban a szerteágazó szakirodalom és az általam feltárt források metszéspontjait próbálom megragadni, vagyis azokat a témákat, ahol tetten érhetők a kölcsönhatások a makroszintű események és folyamatok, illetve a mezo- és mikroszintek között. A tágabban vett kutatási terület (Buda környéke) bemutatása során, majd az egyházmegye vezetésének, hierarchiájának, valamint az alsópapság általános állapotának és problémáinak ismertetése kapcsán azokra az információkra, jellemzőkre koncentrálok, amelyek a későbbi fejezetekben is visszaköszönnek majd.

A III. fejezetben a szűkebben vett kutatási terep, a Székesfehérvári egyházmegye Budai alsó esperesi kerületének bemutatásával folytatom a kontextualizációt. Az espereskerület mint egyházkormányzati egység egy egyszemélyes kvalitatív vizsgálat számára is belátható terepnek tűnik, de elég nagy ahhoz, hogy segítsen meglátni a tipikusat az egyediben és fordítva. A kerülethez 8-10 település tartozott a vizsgált időszakban: Borosjenő, Kalász, Budakeszi (időszakosan máshová csatolva), Hidegkút, Nagykovácsi, Solymár, Piliscsaba, Üröm, Vörösvár (és filiaként Szentiván).¹ Először a települések egyházi és kegyúri viszonyait, valamint a kerületi alsópapság

¹ A települések esetében a korabeli névhasználatot tekintem irányadónak. Elhagytam tehát a későbbi előtagokat Budakalász, Pesthidegkút, Pilisvörösvár, Pilisszentiván és Pilisborosjenő esetében (utóbbi gyakran szerepel Weindorf néven is, de én a szintén használatos magyar változat mellett döntöttem). Budakeszi „Buda” előtagja korábbi múltra tekint vissza, és a 19. század második felében általában már Nagykovácsi, Piliscsaba és más pilisi falvak is előtaggal együtt szerepelnek, ezért én is így használom őket. Formailag igyekeztem a források ingadozó névhasználatát a mai írásmódhoz közelíteni. Például: Kaláz helyett Kalász, Solmár helyett Solymár, Nagy-Kovácsi helyett Nagykovácsi, Budakesz helyett Budakeszi.

helyzetét ismertetem. A fejezet második felében pedig egy jellegzetes eseménycsoport, a plébánosváltások vizsgálatán keresztül egyfajta „vertikális” keresztmetszetben, a praxis szintjén adok képet a korabeli falusi alsópapság legfontosabb problémáiról, motivációiról.

Az *Egyház a faluban* címet viselő IV. fejezettel közelebb lépek az esettanulmány személyes életvilágához, amennyiben a helyben működő egyház és a közösség viszonyának alapjait, a lelkipásztori munka legfontosabb kereteit foglalom össze. Ez az a pont, ahol a hagyományos néprajzi érdeklődés fénye még gyenge, az egyháztörténeti pedig már erősen ritkul; mindenképpen szükségesnek tartottam tehát bizonyos fogalmak és viszonyok tisztázását. Elsőként a plébános közvetlen környezetéről, a plébános háznépéről szólok röviden, majd valamivel hosszabban foglalkozom a plébánia és a templom körül tevékenykedő tisztségviselőkkel, a feladatkörök összefonódásával és a különböző tisztségek evolúciójával. Ez elvezet a politikai község és az egyházközség egymáshoz való viszonyának problémájához, és szorosan összefügg a dualizmuskori autonómiavitákkal és a népiskolai rendszer reformjával is. A második alfejezetben a kultusz és a liturgia irányából járom körül a plébános szerepét, aki sok más funkciója mellett elsősorban mégiscsak vallási vezető a faluban. Végül a harmadik és negyedik alfejezetben bővebben foglalkozom a templomok és plébániák gazdálkodásával, valamint az alsópapság javadalmazásával és egzisztenciális helyzetével.

Az eddigiekben összegzett kontextuális tudással felvértezve vágok neki az V. fejezetnek, amelynek középpontjában Szobovits Alajos plébános alakja áll. Szobovits hosszú aulai szolgálat után 1855-ben került a Buda melletti Hidegkútra, ahol egészen 1886-ban történt lemondatásáig szolgált plébánosként, majd pedig – megrendült testi egészségben és egyre inkább elboruló elmével – további kilenc évig élt még ugyanitt. Több mint harminc éves, konfliktusoktól kísért plébánosi pályafutása alatt sokat írt és levelezett, és neki, valamint róla is sokat írtak mások. Gazdag forrásanyag maradt tehát utána, ennek alapján pedig nagyon sokféle helyzetben figyelhetjük meg gondolkodását, kapcsolatait, viszonyait, akcióit és reakcióit. Ezáltal egy falusi plébános életpályáján és életvilágán keresztül – tehát egy egyéni, de semmiképpen sem marginális nézőpontból – egy egyediségében is tipikus 19. századi magyarországi falu és búcsújáráhely vallásosságáról, és végső soron magáról a helyi társadalomról is képet alkothatunk.

A dolgozatot a VI. fejezetben a tanulságok összefoglalásával, valamint a további kutatási lehetőségek felvázolásával zárom.

Néhány bekezdéssel följebb a (jól értelmezett) kutatói reflexivitás fontosságát hangsúlyoztam. Ennek jegyében előljáróban – hiszen a módszertani konzekvenciákról a következőkben esik még szó – a témaválasztás személyes motivációit és az ezektől elválaszthatatlan tudományos szempontokat szeretném röviden megemlíteni. A vizsgált terület kiválasztásában fontos szerepet játszott, hogy nemcsak néprajzi és történeti kutatásaim, de családi és szociális kapcsolataim is ehhez a Buda környéki régióhoz, ezen belül is leginkább Budakeszhez kötnek. A kötet alapját képező doktori disszertáció számára is egy budakeszi történet, Bacsák Imre plébános szakdolgozatként megírt esete adta a kezdő lökést.² Bacsák személye és konfliktusai révén szembesültem először azokkal a problémákkal, amelyekből ennek a dolgozatnak az egyes fejezetei kinőttek; gyakran idézem is majd ezeket a példákat. A másik fontos személyes kapcsolódásomat a témához az adja, hogy magam is gyakorló katolikus vagyok. Ez tudományos szempontból sem közömbös adottság, ebből fakad ugyanis, hogy az egyházzal és papokról, templomokról és szertartásokról való tudásom nemcsak a vizsgált forrásokból és a hivatkozott szakirodalomból, hanem saját, résztvevőként és megfigyelőként szerzett tapasztalataimból is táplálkozik. A forrásokban előforduló tárgyak, fogalmak és helyek ismerőssége és az időbeli távolságból fakadó idegenség olyan termékeny feszültséget teremtett a kutatási folyamat során, amely a megfelelő módszertani és forráskritikai kontroll mellett, úgy érzem, hasznára vált a dolgozatnak. Valószínűleg kevésbé alapos munka született volna, ha egy számomra korábban ismeretlen területet és felekezetet választottam volna vizsgálatom tárgyául. Végül még néhány formai és praktikus megjegyzés.

Az eredetileg idegen (legtöbbször latin vagy német) nyelvű forrásokból vett részletek többféleképpen jelennek meg a dolgozatban.³ A fontosabbak fordításban állnak a főszövegben és eredetiben a lábjegyzetben. Emellett sokszor éltem a rövidítés és a tartalmi összefoglalás eszközével is. Ilyenkor néhány jellemzőbb részletet, szófordulatot fordítok szó szerint, és ezek eredeti megfelelőjét is közlöm (néhány szóig a főszövegben, zárójelben, hosszabb részlet esetén lábjegyzetben). Tartalmi összefoglalások esetén a lábjegyzetben a legfontosabb mondatok idézésével teszem ellenőrizhetővé szövegértelmezéseimet. Mind a szó szerinti idézetek, mind a tartalmi összefoglalások apróbetűs, balról behúzott blokkokban szerepelnek, és ugyanígy kisbetűvel szedtem a kevésbé fajsúlyos példákat, illusztratív részleteket is, hogy ne akasszák meg a főszöveg gondolatmenetét.

² BEDNÁRIK 2011. Rövidített formában publikációként megjelent magyarul és németül: BEDNÁRIK 2013, 2016a. Az eset összefoglalása: → II. 3. 7.

³ A német szövegeket kivétel nélkül magam értelmeztem és fordítottam, a latin szövegeknél sok segítséget kaptam Agócs Júliától és Bednárík Györgytől.

Az idézett forrásokban sok szó esik pénzügyekről; több különböző pénzcímlettel és azok rövidítéseivel találkozunk. Magyarországon 1750-től egészen 1892-ig ezüst-alapú forint (Gulden, florenus – rövidítve fl, flr, ft, frt) volt forgalomban, amelynek a váltópénze a krajcár (Kreuzer – rövidítve x, xr, cr, kr) volt. De csupán az általunk tárgyalt időszakon belül is több változás történt. Az 1857-ig használatos ún. *konvenciósi forint* (Conventions-Münze, „pengőforint”) 60 krajcárt ért (leggyakoribb rövidítései: fl CM, fl MC, fl Con., pft.). Emellett a 19. század első kétharmadában a *váltóforint*ként ismert papírpénz is forgalomban volt, amelynek árfolyamát 1:2,5-ben rögzítették (tehát 100 konvenciósi forint = 250 váltóforint). 1858-tól a konvenciósi forintot a szintén ezüstalapú ún. *osztrák értékű forint* váltotta föl („Wiener Währung” – rövidítései: fl WW, fl o.é., fl. oew., fl o.w. stb.), amely 1:1,05 arányban viszonyult a konvenciósi forinthez (azaz 100 konvenciósi forint = 105 osztrák értékű forint), a forint-krajcár váltóarány pedig ezzel egyidőben 60-ról 100-ra változott. A kiegyezés után az osztrák értékű forint helyett osztrák–magyar forintot hoztak forgalomba, ezután lassan a forrásokban is elmaradnak a forint típusát jelző rövidítések. A szövegben, különösen az anyagi ügyekkel kapcsolatban gyakran szerepelnek más mértékegységek is (pl. 6 hold szántó, 15 öl tűzifa, 3 pozsonyi mérő zab, 1 akó bor). Ezeknek a mennyiségeknek a hozzávetőleges átváltását – amennyiben releváns – az előfordulás helyén közlöm.

I. 1. Tudomány- és kutatástörténet

Ez a munka, amely főként *lelkipásztorokkal*, illetve azok közösséggel való viszonyával foglalkozik, a pasztorálteológiától az egyháztörténetíráson keresztül a vallásantropológiáig számos tudományterülethez kapcsolódik (vagy kapcsolódhatna). A tudományos érdeklődésen túllépve azt is számításba kell venni, hogy a „papokkal” és az „egyházal” kapcsolatban szinte mindenkinek vannak személyes tapasztalatai, sőt általában határozott véleménye is. Ez egyrészt szerencsés adottság, hiszen ezáltal sokan olvashatják érdeklődéssel ezt a könyvet. Másrészt a téma univerzalitása miatt világossá kell tennem az olvasók számára, hogy *elsősorban* milyen diskurzusokhoz kívánok kapcsolódni. Ennek legkésőbb most, a tudomány- és kutatástörténeti áttekintéssel jött el az ideje, hiszen ebből így is, úgy is kiderül, hogy milyen talajon is állok: én ebben a fejezetben elsősorban a *magyar (illetve Magyarországgal foglalkozó) néprajztudomány, valamint egyház- és társadalomtörténet-írás* kutatástörténetét tekintem át. Mikor a bevezetőben az intézményes egyházak helyi képviselőit egy félhomályos területre helyeztem, ezt az állítást elsősorban ezen diszciplínák szempontjából fogalmaztam meg. Semmiképp nem szeretném ezt a félhomályt (a bevett tudományos retorikával élve) valamiféle hiányként vagy mulasztásként láttatni; ez egyszerűen abból fakad, hogy az említett tudományszakok hagyományosan másra voltak kíváncsiak. Ha (egy másfajta retorika kedvéért) a végletekig egyszerűsítjük a kérdést, a következő állításokat fogalmazhatjuk meg.

Egyfelől: a néprajz eredetileg éppen az intézményektől, így az egyháztól is legmesszebb eső jelenségek iránt érdeklődött. A hagyományos falusi társadalmakról, népszokásokról, néphitről szóló munkákban a papokról és más „hivatalos” személyekről vagy egyáltalán nem esik szó, vagy elnagyoltan és legfőképpen személytelenül jelennek meg.⁴ Egyébként, bár a magyar és más hasonló szemléletű nemzeti néprajztudományok időkezelése, időfelfogása nem túl koherens, kijelenthetjük, hogy a klasszikus néprajzi tudásbázis (korpusz) döntően a 19. század második felében gyűjtött, vagy arra az emlékezet, illetve hagyomány révén visszanyúló, visszacsatolt adatokból áll össze. Tehát nagyjából ugyanarról a korszakról ad képet, amelyről én is szólok ebben a dolgozatban. Másfelől így sarkíthatunk: a 19. század második

⁴ Ennek az állításnak a hosszas bizonyítása helyett csupán a magyar néprajztudomány első nagy összefoglaló vállalkozásának, a négykötetes *A Magyarság Néprajzának* tematikus arányait és tárgyalásmódját ajánlom az olvasó figyelmébe. A Szendrey Zsigmond és Ákos által jegyzett *Szokások*, illetve *Jeles napok* blokk összesen 187 oldalából mindössze 10 oldalt tesz ki a *Vallásos élet* tárgyalása. A *Hitvilág* című fejezetben Solymossy Sándor által írt *Babonás hiedelmek*, illetve *Ősi magyar hitvilág* témák összesen 107 oldala mellett pedig inkább csak gesztusértékűnek tekinthető Schwartz Elemér három oldalas esszéje *A magyar népvallás keresztény elemei* címmel. Ebben Schwartz meg is fogalmazza a hiányérzetét, amiért a hitvilágról szólva a magyar néprajzi összefoglalásban nem sok szó esik a katolikus és más keresztény egyházak szerepéről. SCHWARTZ 1937: 452.

felével foglalkozó magyar katolikus egyháztörténet-írásban sokáig erősen domináltak az intézmény- és politikatörténeti szempontok, és hiányzott az egyház alsóbb szintjei, a (falusi) közösségek vallási jelenségei, illetve azok társadalmi kontextusa iránti érdeklődés. Az állam–egyház viszonyt (a „közjogi kérdést”) középpontba helyező munkákban megjelenik ugyan az alsópapság (általában mint a jogi és politikai konfliktusok résztvevője vagy tárgya), és felbukkannak a vallásgyakorlat, a valóságossági kérdései is (elvallástalanodás, szekularizáció, felekezeti konfliktusok), de a perspektíva mindig felülről lefelé tekintő.⁵ Végül pedig a magyar társadalomtörténet-írásról is megkockáztathatjuk azt az állítást, hogy – főleg, ami a 19. századot illeti – a vallási, felekezeti kérdéseknek csak az utóbbi két évtizedben szentel némi figyelmet. Ezen sommás megállapításokon túl természetesen számos olyan hagyomány és újabb irány is létezik a magyar kutatásban, amelyek valamilyen szempontból relevánsak a jelen dolgozat szempontjából. Ezeket a következőkben két csoportra osztva próbálom meg áttekinteni.

(1) Az első csoportban olyan kutatási irányokat és műveket veszek sorra, amelyek a jelen dolgozatot meghatározó paraméterek miatt relevánsak: a római katolikus felekezettel és/vagy a 19. század második felével, a Buda környéki régióval, illetve a magyarországi németek történetével és kultúrájával foglalkoznak.

Mindenekelőtt a magyar néprajztudományban Bálint Sándorral⁶ (illetve egy másik vonalon Schwartz Elemérrrel⁷) induló, majd az 1980-as évektől kezdve lassan önálló néprajzi részterületként nevet nyerő népivallásosság-kutatást (vagy: vallási néprajzot) kell megemlítenünk.⁸ Ez a korábbi kutatási agendához képest horizontbővülést, sőt, óvatos nézőpontváltást is jelent. A vallási néprajzi kutatás alapvető célja még mindig a „tételek egyházak” és a „hivatalos liturgia” mellett létező világ

⁵ Ezen munkák között említhetjük Karácsonyi János és Hermann Egyed egyháztörténetét (KARÁCSONYI 1906; HERMANN E. 1973), vagy Salacz Gábor munkáit a dualizmus korával kapcsolatban (SALACZ 1938, 1974), Török Jenőnek a katolikus autonómiameozgalomról szóló művét (TÖRÖK 1941), Csáky Moritzét az egyházpolitikai törvényekről (CSÁKY 1967), vagy Gergely Jenőét a politikai katolicizmusról (GERGELY 1977). Hermann és Salacz könyve – sok más egyháztörténeti munkához hasonlóan – Adriányi Gábor jóvoltából az NSZK-ban jelenhetett meg egy olyan korszakban, mikor nálunk intézményes keretek között ugyancsak kevés tere nyílt az egyháztörténeti kutatásoknak. Adriányi maga is megkerülhetetlen szerző a 19. század egyháztörténetével kapcsolatban (például: ADRIÁNYI 1963, 2004, 2009), és őröla is elmondhatjuk, hogy az egyházpolitika érdekli leginkább.

⁶ Bálint Sándor korai elméleti-módszertani alapvetése: BÁLINT 1938: 7–16.

⁷ Schwartz Elemér / Elmar Schwartz elsősorban a magyarországi németek néprajzi kutatásában mozdította elő a vallási tematika megerősödését (programadó felhívása: SCHWARTZ 1934.). Az ő hatása tükröződik a jelen dolgozat régiójában (a Buda környéki német falvakban) pótolhatatlan gyűjtéseket végző Bonomi Jenő témaválasztásain is. Lásd a 16. jegyzetet!

⁸ A *Magyar Néprajz* VII. kötetében már egyenrangú főfejezetként, felekezeti bontásban jelenik meg a „népi vallásosság”. A népi vallásosság kutatásának – főleg a rendszerváltozás óta – számos kiváló műhelye és művelője van, konferencia- és tanulmánykötet-sorozatai vannak.

vizsgálata.⁹ Itt azonban már több szó esik a kultusz irányítóiról és az intézményes keretekről. A pap, lelkész, kántor és búcsúvezető (stb.) sok kutatásban – legyen szó történeti vagy recens megfigyelésekről – már valódi cselekvőként, vagy akár nevesített szereplőként is fölbukkan.¹⁰

Másodikként arra kell utalnom, hogy a magyar egyháztörténet-írásnak a fent említett politikatörténeti főcsoportján kívül régtől fogva létezik egy erős hely- és intézménytörténeti vonulata is. A plébánia- és templomtörténetek, illetve más lokális tanulmányok, monográfiák a jelen munka szempontjából a források és a szekunder szakirodalom közötti széles mezsgyén helyezhetők el.¹¹ Ugyanebbe a tartományba esnek – műfajukat és intenciójukat tekintve pedig nagyon széles skálán szóródnak – a különböző (auto)biografikus írások.¹²

Szintén a szakirodalom és a források közötti határon mozog a tágan értelmezett helytörténeti irodalom is, amelyből – német nemzetiségi területről lévén szó – ki kell emelnünk a második világháború után Németországba kitelepítettek értelmisége által létrehozott ún. *Heimatliteratur* jelenségét. A kitelepített közösségek kollektív identitásrepresentációjában fontos szerep jutott a vallásosságnak; a helyi egyházakkal, papokkal, ünnepekkel kapcsolatos emlékezet pedig olykor komoly kutatómunkával is párosult.¹³ A kitelepített németiségnek a lokális érdekeltségű munkákon túl jelentős történeti, sőt kimondottan egyháztörténeti irodalma és tudományos műhelyei

⁹ Bálint Sándor szerint a „vallásos [!] néprajz” a „katolikus hittudomány, erkölcsstan, liturgia, európai kultúrtörténet és az általános néprajz” találkozási pontjait, köcsönös vonatkozásait tanulmányozza. Tekintve, hogy Bálint Sándor a katolikus hagyományra koncentrált, számára a vallásos néprajz „feladata annak vizsgálata, hogy a néplelék hogyan reagál a katolikus előírásokra.” BÁLINT 1938: 14. Bárh János több mint ötven évvel később megállapítja, hogy „a vallási néprajz fogalma nehezen határozható meg. [...] A vallási néprajz így egy szűkebb területtel, elsősorban a tételes vallás, illetve a hivatalos liturgia mellett mindig létező ún. *paraliturikus* cselekedetekkel és kultuszokkal, valamint a hivatalos vallás népi gyakorlatával és képezeivel foglalkozik.” BÁRTH J. 1990: 331.

¹⁰ BÁLINT 1938: 47–51. Ezt Barna Gábor már Bálint Sándor kutatási programjával kapcsolatban megállapítja: „S bár Bálint Sándor mindvégig hangsúlyozta a „népi kultúra”, a „népi vallásosság” közösségi jellegét, éppen ő volt az, aki e vallásosság egyéni ihletéseit, e vallásosság szervező egyéniségeit, a „szentembereket” elsőként vizsgálta, sajátos világukat és személyiségüket bemutatta.” BARNÁ 2014: 16.

¹¹ GERGELY 1999: 58. Egyes plébániatörténetek a *Historia Domusok* retrospektív leírásaival rokoníthatók, míg a skála másik végén található művek mögött komoly kutatómunka húzódik meg. Utóbbira jó példa Mohl Adolf plébánosnak a tatai plébániájáról írt munkája: MOHL 1909. Kiemelkedő Hoss József kaposvári plébániatörténete, amelyben nem utolsósorban a „népies vallásos szokások” is helyet kaptak. Hoss 1948. A két háború közötti időszakban a műfaj – többek között a bencés Vanyó Tihamér szorgalmazására (vö.: VANYÓ 1941) – közelített a szakszerű társadalom- és gazdaságtörténet-íráshoz. Néhány példa mögött fel is sejlik Vanyó útmutatása (pl. SZARKA 2003. – eredetileg 1955 körül készült el), de az államszocializmus idején a sor megszakadt, és csak a rendszerváltás után kezdődött újra az egyháztörténeti érdeklődésű plébániatörténet-írás (DANKÓ 1989; KATUS 1994; MIKLÓS 2001; új módszertani útmutató: ADRIÁNYI 1989), és a 2000-es évek óta mintha fellendült volna a helytörténeti motivációból művelt plébániatörténet-írás is. Varga Szabolcs 2006-ban még mindig a műfajban rejlő kiaknázatlan lehetőségekre utal: VARGA 2006: 135–140.

¹² A megjelentetett naplóktól és memoároktól az életrajzi kutatásokon át a lexikonszócikkkegig: a konkrétan felhasználtakat lásd a források ismertetésénél.

¹³ Lásd bővebben a források között, illetve a dolgozat adott pontjain.

alakultak ki a háború utáni Nyugat-Németországban. Ezek elsősorban a nemzetiségi kérdés fényében vetik fel és értékelik egyház és közösség viszonyát egészen a falusi közösségek szintjéig.¹⁴

Külön lapra tartozik az az érdeklődés, amely a német néprajztudomány felől már a 20. század első felében megnyilvánult a kelet-közép-európai németséggel kapcsolatban,¹⁵ és amely a második világháború után a hazájukból elűzöttekkel foglalkozó társadalmi és interdiszciplináris nagyprojekt részeként folytatódott. Ugyancsak külön – bár az előzőektől elválaszthatatlan – vonulatként tekinthetünk a magyarországi németség hazai néprajzi és történeti kutatási hagyományára, amely szintén sok ponton kapcsolódik a most tárgyalt témákkal.¹⁶

Az eddigiek után talán meglepő, témánk szempontjából mégis ebbe a sorba illik az egyház- és jogtörténetírás határvidéke is. Az 1960-as évektől elsősorban Csizmadia Andor kutatásainak köszönhetően ismerhettük meg a római katolikus egyház – egyúttal a lokális egyházi intézmények és személyek – társadalmi beágyazottságának jogi alapjait a feudalizmustól a Horthy-korszakig.¹⁷ Az egyházi közjog és a kánonjog kutatói közül a 19. század második felével kapcsolatban újabban Herger Csabáné, illetve Tanczik Balázs és Janes Zoltán is foglalkozott az alsópapságot is testközelből érintő kérdésekkel.¹⁸ Ez a jogtörténeti vonulat éppen az alsóbb szintek felé való nagyobb érzékenysége révén válik el az imént általam „klasszikusnak” nevezett egyháztörténetesek mukásságától. Janes Zoltán például kimondottan lokális nézőpontot választott disszertációjában, hiszen Kunszentmárton városi kegyuraságával és ennek kapcsán a város vallási életével foglalkozik; ha kérdésfeltevései és válaszai nem is, de témái és forrásbázisa nagy átfedést mutatnak az enyéimmel.

(2) A második csoportban azokat a kutatásokat tekintem át, amelyek térben, időben vagy felekezet szerint nem feltétlenül, de látásmódjukat, módszereiket, léptéküket

¹⁴ Kiemelhetjük a tudományos-ismeretterjesztő műhelyként ma is működő St.-Gerhards-Werk munkáját – rendszeres konferenciáin és kiadványaiban sokat foglalkozott az alsópapsággal és a vallásosság kérdéseivel (kedvelt témák: istentiszteleti és oktatási nyelv, magyarosítás, népének, népi vallásosság). Fontosabb munkák a magyarországi német településterületek alsó szintű egyháztörténetével kapcsolatban: LEHMANN 1975; LEHMANN–HALTMAYER 1977; GALAMBOS 1987; GRESZL 1971; WALPER 1999; TEPPERT 2013.

¹⁵ A *Sprachinselforschung*, vagyis a nyelvszigetkutatás ideológiailag megalapozott tudományos programját Walter Kuhn hirdette meg az 1930-as években.

¹⁶ A néprajzosok közül Herrmann Antaltól Schwarz Eleméren át Manherz Károlyig sorolhatnánk a nevet. A vizsgált területtel (*Ofner Bergland*) kapcsolatban ki kell emelnünk Bonomi Jenő (Eugen Bonomi) nevét, aki mintegy öt évtizedes munkássága során rengeteget foglalkozott a népi vallásosság, a helyi egyház és a közösség viszonyának különböző aspektusaival – éles szemmel és nagyfokú alapossággal tárgyalt számunkra is érdekes témákat a búcsújárástól kezdve a papnak a népszokásokban betöltött funkcióiig (pl. BONOMI 1933, 1942, 1968, 1971 – teljes bibliográfia: TAFFERNER 1980).

¹⁷ Elsősorban: CSIZMADIA 1966.

¹⁸ HERGER 2010; TANCZIK 2012; JANES 2012.

tekintve közeli rokonai ennek a dolgozatnak, vagyis valamilyen módon az alsópapságot, illetve lelkipásztor és közösség viszonyát helyezik a középpontba.

Elszórtan az 1990-es évek előtt is születtek tudományos munkák ebben a témakörben, elsősorban a néprajz és a művelődéstörténet határvidékén mozgó kutatók tollából, de a lokális folyamatokat középpontba helyező „alulnézeti (egyház)történetírás” a rendszerváltás után kapott igazán lendületet. Különösen a 2000-es évektől kezdve nő a különböző felekezeteket és időmetszeteket vizsgáló (eset)tanulmányok száma. Ez a lendület összefügg a kutatási agendát is befolyásoló államszocializmus megszűnésével és az 1990-es évektől Magyarországon is egyre népszerűbb társadalom- és kultúrtörténeti irányzatok megtermékenyítő hatásával is. A különböző irányból induló törekvések érzésem szerint egyre inkább közelednek egymáshoz; a korábbi diszciplináris határok mára képlékennyé váltak, bár korántsem tűntek el.¹⁹ A teljesség igénye nélkül a következő szerzőket, műveket és műhelyeket emelhetjük ki.

A téma egyik magyarországi úttörője Fazekas István, aki a győri egyházmegye 17. századi alsópapságáról készített fontos tanulmányt.²⁰ A nyugat-magyarországi katolikus megújulásról (17–18. század) szóló 2014-es tanulmánykötetében is sokat foglalkozik az egyházi társadalom alsóbb rétegeivel,²¹ amelyeknek kulcsszerepet tulajdonít a katolikus reformok sikerével kapcsolatban.²² Bő egy évtizeddel Fazekas után Dénesi Tamás a veszprémi egyházmegye 18. századi történetét írta meg, az alsópapság, a pasztoráció és a központi irányítás kérdéseit a középpontba helyezve. Dénesi disszertációja nemcsak tematikailag, de területileg is átfedésben van az én munkámmal,²³ csakúgy, mint Hermann István nemrég könyvalakban is megjelent disszertációja a veszprémi egyházmegye 18. századi igazgatásáról. Ő az esperesi szintig foglalkozik az egyházmegyei papsággal.²⁴ Az utóbbi évtizedben német és angolszász szakirodalomból adaptált fogalmak, elméletek (társadalmi fegyelmelés, konfesszionalizáció) recepciójának mentén születtek új szemléletű tanulmányok és monográfiák.²⁵ Habár

¹⁹ Az „alulnézeti egyháztörténet” kifejezést Bárh Dániel vezette be és használja következetesen: BARTH D. 2013: 12. A diszciplináris határokkal kapcsolatban lásd: BEDNÁRIK 2016b: 192–201.

²⁰ FAZEKAS I. 1993.

²¹ FAZEKAS I. 2014, elsősorban: 67–195. Ebben egyrészt korábban megjelent tanulmányainak bővített újraközlése található – a fent említett 1993-as tanulmány mellett például a kislétföldi plébániaépületekről. Másrészt két friss írással is jelentkezett, például Martinus Iwanschitz mannersdorfi plébánosról és társairól szóló esettanulmánnyal, valamint a győri egyházmegye papságának könyv- és olvasáskultúrájáról.

²² FAZEKAS I. 2014: 15.

²³ Hiszen az általam is vizsgált Buda környéki települések 1777-ig a veszprémi egyházmegyéhez tartoztak. Disszertáció: DÉNESI 2006. Tanulmány: DÉNESI 2007.

²⁴ HERMANN I. 2015.

²⁵ A konfesszionalizáció (*Konfessionalisation*) fogalmához magyarul: TUSOR 2008. Azóta többen használják, illetve tesztelik különböző terepeken és felekezetek vizsgálatával, csakúgy, mint a társadalmi fegyelmelés (*Sozialdisziplinierung*) elméletét. Néhány nagyobb lélegzetvételű munka: MOLNÁR 2005; KISS 2011; MIHALIK 2013 – legújabbban könyvalakban is megjelent: MIHALIK 2017. Esettanulmány a kisszebeni plébánosról: MIHALIK 2014.

az alsópapssággal és a lokális közösségekkel kapcsolatos kutatások zöme a kora újkorra irányul, ma már a 19. század és annak második fele sem fehér folt. A rendszerváltás utáni egyháztörténet-generációk tagjai egyre többet foglalkoznak az alsópapsságot (is) érintő kérdésekkel. Hangsúlyos téma lett például 1848/49 és az azt követő időszak egyházi vonatkozásainak elemzése, de a későbbi évtizedekkel kapcsolatban is szaporodnak az alsóbb szintek iránt fogékonyabb, alulnézetinek nevezhető kutatások. A teljesség igénye nélkül: Zakar Péter, Sarnyai Csaba Máté, Lakatos Andor, Miklós Péter, Mózes Gergely, Tamási Zsolt, Gözsy Zoltán, Varga Szabolcs, Bánkuti Gábor és mások tanulmányai nagyon sok olyan kérdést érintenek, amelyek ebben a dolgozatban is szóba kerülnek.²⁶

Az utóbbi évtizedekben a néprajztudományban is megszaporodtak azok a kutatások, amelyek – a népivallásosság-kutatás koncepcióján túllépve – fogékonyabbak az intézményes keretekre; a papokra, lelkészekre (és más tisztségviselőkre) nem mint valamiféle személytelen, mellékes elemekre, hanem mint központi jelentőségű cselekvőkre tekintenek. Bárth János hosszú erdélyi kutatásai a 2000-es években a népi vallásossággal és egyházszerkezettel kapcsolatban is vastkos könyvekké értek,²⁷ a paptartásról szóló legfrissebb forrásközlő és -elemző kötete pedig a további kutatások számára is fontos kézikönyv lehet.²⁸ Kiemelhetjük továbbá a jelen dolgozat bölcsőjét, az ELTE Néprajzi Intézetében végzett és inspirált kutatásokat.²⁹ 2012-ben Bárth Dániel kezdeményezésére itt rendezték meg az első, kimondottan az alsópapsság, a társadalom és a népi kultúra kapcsolatát körüljáró interdiszciplináris konferenciát, amelynek célja volt az is, hogy a néprajz és az egyháztörténet-írás szemléletét közelítse egymáshoz.³⁰ Ugyancsak jelentős eredményeket mutathat fel a Bálint Sándor nyomdokain járó, Barna Gábor vezette szegedi MTA–SZTE Vallási Kultúrakutató Csoport,³¹ ahol 2014-ben az első olyan doktori disszertáció is megjelent, amely kimondottan a plébánia és a közösség viszonyát helyezi a középpontba. Gyöngyössi

²⁶ Néhány, számomra fontosabb kötet, tanulmány a teljesség igénye nélkül: ZAKAR 1999, 2001; SARNYAI 1999; TAMÁSI 2004, 2011, 2014; MÓZESSY 2000; FAZEKAS Cs. 2002a, 2002b; MIKLÓS 2010. Hogy a legfiatalabbak közül is említsek egy példát: a székesfehérvári pap, Kuti Márton személyével és naplóival foglalkozik a miskolci Rada János. (Még ha az országos hírnevű, karrierjében a kanonokságig jutó Kutit nem is sorolhatjuk minden további nélkül az „alsópapssághoz.”) Lásd: RADA 2014a, 2016, 2017. Egy hosszabb áttekintést ad: BÁRTH D. 2013: 16–17.

²⁷ Főleg: BÁRTH J. 2006, 2011, 2012.

²⁸ BÁRTH J. 2019.

²⁹ Például: MOHAY 2009; BÁRTH D. 2005.

³⁰ BÁRTH D. (szerk.) 2013. Különösen témába vágnak a katolikus tanulmányok közül: MIHALIK 2013; TABAJDI 2013, illetve értelemszerűen: BEDNÁRIK 2013. A 19. századra vonatkozóan protestáns anyagot dolgoz fel: SZÁSZ 2013.

³¹ Működött 2013 és 2019 között. Témánk szempontjából különösen fontosak Barna Gábornak a búcsújárással, kántorokkal és vallásos társulatokkal, Frauhammer Krisztinának pedig a vallásos írásbeliséggel kapcsolatos kutatásai, pl.: BARNA 2001, 2011; FRAUHAMMER 2012, 2013, 2019.

Orsolya Csongrádról szóló munkája³² témájában, célkitűzésében és a vizsgált kor-szak szempontjából is nagyon hasonlít az enyémhez, ugyanakkor a forrásanyagot és a feldolgozás módját illetően nagyok a különbségek. A későbbi fejezetekben a két kutatást igyekszem minél termékenyebb párbeszédbe állítani egymással.

A hazai társadalomtörténet művelői is mintha egyre nagyobb mértékben kezdenének érdeklődni a vallás és a felekezeti társadalomszervező és -alakító szerepe iránt, akár a 19. századdal kapcsolatban is. A Hajnal István Kör 2011-ben tartott konferenciát a felekezeti kérdéseiről,³³ és más társadalomtörténeti fórumokon, folyóiratokban is napirenden vannak ezek a témák.³⁴ A miskolci Ugrai János hosszú évek óta foglalkozik a református lelkészek és tanítók társadalmi szerepével, a vidéki elit műveltségével,³⁵ Kövér György tiszzaeszlári monográfiájával pedig egy olyan magisztrális munka látott napvilágot, amelyben minden eddigénél átfogóbb képet kapunk egy 19. századi magyar falu lokális társadalmáról. Ezen belül a különböző felekezetek lelképásztorainak működését és konfliktusait is alaposan megismerhetjük.³⁶

A magyar kutatások áttekintése után néhány mondat erejéig ki kell térnem a téma nemzetközi kutatásban való beágyazottságára is. A jellemző keresőszavakat (pl. „lower clergy”, „Pfarrer und Dorf”, „rural clergy”) beírva bármely nagyobb nyugat-európai egyetemi könyvtár online katalógusába, rögtön meggyőződhetünk róla, hogy az alsópapság, a lokális vallásosság, illetve a lelképásztor és a hívek viszonyának kérdései hosszú évtizedek óta jelen vannak a különféle történeti érdeklődésű társadalom- és kultúratudományok tematikájában, nem is beszélve a népi és populáris vallásosság, vagy a felekezeti hatalmas irodalmáról. Az elmúlt évek során sok időt töltöttem a témába vágó és számomra hozzáférhető nyelven írott szakirodalom tanulmányozásával.³⁷ Számos kiváló tanulmánnyal és monográfiával volt alkalmam megismerkedni

³² GYÖNGYÖSSY 2014.

³³ LUKÁCS (szerk.) 2013. Lásd különösen: BRANDT 2013.

³⁴ Például: a *Korall* társadalomtörténeti folyóirat *Konfeszionalizáció: Felekezeti és politikum a kora újkorban* című tematikus 57. számában közölt fontos tanulmányokat.

³⁵ Például: UGRAI 2006, 2010, 2014.

³⁶ KÖVÉR 2011, ezen belül a református lelkész és közösségének viszonyáról: 210–229. (ugyanazt lásd még: KÖVÉR 2008), a katolikus plébános és panaszosai közötti konfliktusról: 229–233., az egyházi iskolák ügyéről: 233–249.

³⁷ Többször végeztem 1-3 hónapos könyvtári kutatást a freiburgi IVDE intézetben, valamint a freiburgi és heidelbergi egyetemek könyvtáraiban. Ezen kívül az ELTE-n, illetve az MTA BTK-n hozzáférhető online adatbázisok is segítségemre voltak a tájékozódásban (főként: <http://www.jstor.org/>; <https://www.cambridge.org/core/>).

– elsősorban a német nyelvterületről,³⁸ másodsorban Franciaországról,³⁹ Nagy-Britanniáról⁴⁰ és Európa más területeiről szóló munkákkal.⁴¹ A „külföldi szakirodalom”

³⁸ Néhány, a jelen könyv szempontjából fontosabb kötet és tanulmány: a 18–19. századi bajor vidéki társadalom és a vallás viszonyáról szól Fintan M. Phayer disszertációjából megjelent monográfia (PHAYER 1970). Rainer Beck ugyancsak 18–19. századi bajor példák alapján a lelkipásztor és a helyi társadalmak viszonyát a konformizmus és az „önfejlesztés” (Eigensinn) ellentétpárjából kiindulva magyarázza: BECK 1988. Néprajzos szemlélettel közelít a felekezetiiség, a felekezeti együttélés problémájához Christel Köhle-Hezinger (KÖHLE-HEZINGER 1976). Három észak-bajorországi (Mainfranken) település példáján, a reformációtól a 20. századig terjedő forrásanyagot feldolgozva mutatja be az egyház és a falusi társadalmak kapcsolatrendszerét egy Klaus Wittstadt által szerkesztett kötet (WITTSTADT 1988). Szintén több évszázados időtávot fog át és egy szűk terület – a vechtai esperesség – egyházi és társadalmi fejlődésére koncentrálnak Werner Freitag alapvető tanulmánya (FREITAG 1998), és ugyanezen területet választotta vizsgálati helyszínül az utóbbi években Sabine Eibl is, aki az egyházközeleti tisztiságok fejlődésével kapcsolatban a jelen munka szempontjából is tanulságos összefüggéseket tárt föl (EIBL 2016). Irmtraud Götz von Olenhusen a freiburgi egyházmegye 19. századi papságának normaszegésein keresztül a katolikus klérus társadalomtörténetét vizsgálta (GÖTZ VON OLENHUSEN 1994). Az amerikai Jay Goodale történeti antropológiai tanulmánya a reformáció korának papságát és közösségeit a kívülállás szempontjából vizsgálja (GOODALE 1999). Több témába vágó tanulmányt tartalmaz egy 2002-ben Stuttgartban megjelent, vidéki vallásosságról szóló tanulmánykötet (HAAG – HOLTZ – ZIMMERMANN 2002). Elsősorban a felekezetiiséggel, ezen keresztül pedig a falusi (vidéki) vallásosság és társadalom összefüggéseivel foglalkozik a 19. század vonatkozásában Tobias Dietrich (különösen: DIETRICH 2004), Henning Pahl pedig a falusi „vallásos tudáskultúrák” változásait vizsgálja a 19. század társadalmi folyamatainak tükrében (PAHL 2006). Mindenképpen említésre méltó, még ha az időbeli távolság miatt számomra kevésbé kamatoztatható is, Frank Fatkenheuer munkája, aki 1600 körül élt papok életvilágait feltáró mikrotörténeti kutatásokat foglalt össze egy vasos monográfiában (FÄTKENHEUER 2004). E szubjektív lista zárásaként a német történeti néprajz meghatározó alakjának, Wolfgang Brücknernek a Frankföldi vallásosságról ísületett kötetét emelem ki, amelynek néprajzi, kultúrtörténeti és egyháztörténeti szempontokat ötvöző látásmódja fontos inspirációt jelentett számomra a kutatás során (BRÜCKNER 2008).

³⁹ A francia munkák közül számomra Pierre Pierrard 19. századi papságról és katolicizmusról szóló könyvei voltak a leghasznosabbak, amelyek számos összehasonlításra adtak lehetőséget (PIERRARD 1986a, 1986b). A 19. századi francia plébániák finanszírozásával, és általában a francia egyház anyagi ügyeivel kapcsolatban Jean-Pierre Moisset kötetéből tájékozódhattam (MOISSET 2004). Konkrét párhuzamok tekintetében az időbeli távolság miatt kevésbé, de módszertani szempontból tanulságos volt áttekinteni Bernard Plongeron klaszszikus, nagyívű munkáját a 18. századi francia papság mindennapi életéről (PLONGERON 1974), valamint Anne Bozon kimondottan részletes és adatgazdag monográfiáját, amelyben a szerző a kora újkori Beauvais egyházmegyére koncentrálna tárja fel a papok és a plébániák lokális jelenlétének anyagi, vallási, társadalmi aspektusait (BOZON 1999). A francia ancien régime egyház- és társadalomtörténetével sok angol és amerikai kutató is foglalkozott, ezek közül emelem ki Timothy Tackett plébánosokról és plébániákról szóló egyházmegyei szintű úttörő munkáját (TACKETT 1977), valamint John McManners hatalmas, kétkötetes tablóját a 18. század egyházi társadalmáról és a vallásosságáról (MCMANNERS 1998). A jelen dolgozat korszakával, a 19. századdal kapcsolatban Barnett Singernek a falusi notabilitásokkal – papokkal, polgármesterekkel, tanítókkal – foglalkozó könyvét forgattam haszonnal (SINGER 1983).

⁴⁰ Néhány kiragadott példa – a középkortól a 19. századig –, amelyek ha nem is konkrét párhuzamokkal, de látás- és előadásmódjukkal tágtították ennek a kötetnek a horizontját. A 13. századi angliai alsópapságról és lelkipásztori ellátásról frissen megjelent monográfia: CAMPBELL 2018. A plébánia (parish) mint adminisztratív, gazdasági és lelkipásztori egység története a középkortól a 19. századig: POUNDS 2009. A 16–19. századi anglikán plébániái klérus és pasztoráció kérdéseit elemző regionális és egyházmegyei szintű tanulmányok: McCLATCHEY 1960; PRUETT 1978; BARRIE-CURIE 1992. A plébánia/egyházközség jelentőségét, valamint a lokális közösségek és a népi vallásosság kérdéseit tárgyaló tanulmányok, a reformáció előtti és az azutáni időszakot átfogó kötetben: WRIGHT 1988. Az 1660 és 1740 közötti évtizedekbenől származó peranyagok alapján az alsópapság és a laikus hívek közötti konfliktusokkal foglalkozik: SPAETH 2000. A Viktória-korabeli klérusról, ezen belül az alsópapságról szóló összefoglaló munka: HAIG 1984. Az egyházközséget mint a múltbéli lokális identitás egyik központi vonatkoztatási pontját járja körül: SNELL 2006. A nagy éhínség előtti ir katolikus alsópapságról (1780–1845) készített monográfia: CONNOLLY 1982.

⁴¹ A vidéki papságról Csehországút Katalóniáig, a 6. tól a 18. századig ívelő körképet nyújtó konferenciakötet: BONNASSIE 1995.

gesztusértékű áttekintése alól némileg felment, hogy Bárth Dániel nem is olyan régen nagyívű körképet adott az általam is használt művek egy részéről.⁴² Ennél nyomósabb ok azonban, hogy a más és más tudományos hagyományba illeszkedő, az enyémtől térben és sokszor időben is távol eső tárgyat vizsgáló munkák nagyon különböző módon érdekesek a számomra – párhuzamként, ellentétként, ötletadóként, problémafelvetésként, modellként stb. Ezeket egy panoptikumba állítani nemcsak fölösleges, de félrevezető is lenne. Végző soron úgyis csak azt tartom hasznos szakirodalmi tájékozottságnak, ami a dolgozat megfelelő pontjain, egy-egy jól elhelyezett kontextustágító utalás formájában termőre is fordul.

Székesfehérvári egyházmegyei papok portréi egy 1878-as albumból.

⁴² BARTH D. 2013.

I. 2. A forrásokról

I. 2. 1. Levéltári, archívumi források

Ez a dolgozat főleg a Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár (a továbbiakban SzfvPL) anyagaira épül.⁴³ Ezek között is a választott esperesi kerület községeinek *plébániai csomói* (*parochialia*) és az ott szolgált *papok személyes iratai* (*personalia*) teszik ki a felhasznált források zömét.

A *plébániai csomók* alapvetően a plébánosok és a püspökség (illetve az egyházmegyei hivatal, káptalan stb.) közötti hivatalos – tehát iktatott – levelezést tartalmazzák.⁴⁴ Ez az alá-fölérendeltségi viszonyban zajló, folyamatos kommunikáció tematikailag szerteágazó. Változatos kontextusokban kerülnek elő a falvak vallási életével, az alsófokú oktatással, a községi hierarchiával vagy éppen a plébánia gazdálkodásával kapcsolatos kérdések, vélemények. Elsősorban a bonyolultabb, konfliktusos ügyek kapcsán találkozunk többféle nézőponttal, irat- és szövegtípussal. Ilyen esetekben bővül a megszólalók köre is: megjelennek a községi és egyéni panaszlevelek, vádiratok, kérések, az ezek nyomán született válaszok, viszontválaszok és védekezések, valamint az álláspontokat alátámasztó bizonyítványok. Az egyszerű parasztembertől a helyi bírón és jegyzőtől, a szolgabíró és alispánon át a hercegprímásig és a miniszterelnökig a legkülönbélebb személyek nyilatkoznak meg ezekben az írásokban. A forrásoknak ezek a konfliktus okozta összesűrűsödései jelölik ki a jelen dolgozat csomópontjait is. Az iratanyagban vannak ismétlődő, a hivatalos ügymenethez kapcsolódó irattípusok is

⁴³ A különböző egyházi forráscsoportok relevanciájáról lásd: BÁRTH D. 2005: 19–41., 2008; VARGA – VÉRTESI (szerk.) 2006.

⁴⁴ Egy-egy plébánia esetében a vizsgált félszázadra vonatkozóan átlagosan mintegy 0,3-0,5 iratfolyóméter. A beérkező iratok általában eredetiben, a kimenők pedig piszkozatban, fogalmazvány formájában találhatóak meg. (Az iratkezelési és archiválási gyakorlat egyházmegyénként eltérhet egymástól.)

1884.
 ARD. Aloysio S.
 parochia lia

f. quemadmodum
 alium quod

Püspöki fogalmazvány: jobb oldalon a kiküldendő levél tervezete, bal oldalon az iktatószám, a keltezés és a címzett, valamint ceruzával a javítások, betoldások.

(alapítványlevelek, engedélykérések, templompénztári kiutalások stb.), amelyek éppen gyakoriságuk vagy szeriális jellegük révén tudósítanak a helyi egyház működéséről. Az időről időre megürülő plébániák betöltésével kapcsolatos anyagok (pályázatok, a döntéshozatal és az átadás-átvétel dokumentumai) például kimondottan informatív forrás-együttest alkotnak az egyes plébániák közötti különbségek, a papi életutak és motivációk összehasonlító vizsgálata számára [→ III. 2.].

A *perszonális csomók* az egyes papok személyével kapcsolatban elkülönített dokumentumokat tartalmaznak. Ezeknek az iratkötegeknek a mérete igen változó. A néhány lapból álló anyagok mellett a hosszú és mozgalmas életű személyek esetében vaskos paksamétákat találunk, amelyek jól kiegészítik a plébániai iratokat. Ezek között találkozunk személyesebb hangvételű levelekkel és a „kényesebb” ügyekre vonatkozó adatokkal is.

A fentiekén kívül alapvető szeriális forrásként használtam az általában 1-2 évente kiadott egyházmegyei sematizmusokat (*schematismusokat*),⁴⁵ amelyek tartalmazzák az egyházmegye, a papság és a plébániák főbb adatait. Segítségükkel nyomon követhetők az egyes egyházi pozíciók változásai, a papi életutak főbb állomásai vagy éppen a területi átszervezések. A sematizmusok mellett a másik fontos nyomtatott forráscsoport a vizsgált évtizedek egyházmegyei és egyéb körlevelei (*litterae encyclicae*).⁴⁶ Ezek korábban kéziratosan, az esperesek által köröztetve jutottak el az alsópapsághoz, a vizsgált korszakban azonban már általában nyomtatott formában adták ki őket. Sőt, az 1858/59-es évtől kezdve év végén utólag egybekötött,

⁴⁵ A továbbiakban évszámmal és oldalszámmal a következőképpen utalok ezekre (például): Schem. 1867: 19.

⁴⁶ Utalás a következő formában (például): Lit. Enc. 1872: 69. (777/1872, június 15.): cím.

szerkesztett, indexelt formában is megkapták a plébánosok.⁴⁷ A körlevelek tartalmát a plébánosoknak ismerniük és használniuk kellett, a köteteket pedig meg kellett őrizniük a plébániai könyvtárban (ezt az esperesi vizitációk alkalmával is ellenőrizték). Én a budakeszi plébánián használt példányokhoz jutottam hozzá, így az aláhúások, lapszéli megjegyzések és más jelek alapján azt is megfigyelhettem, hogy az adott plébános milyen információkat, rendeleteket tartott fontosnak a maga számára.

A magyar kutatásban leggyakrabban használt egyházi források az egyházlátogatási jegyzőkönyvek (*canonica visitatiók*).⁴⁸ A vizsgált korszakban az egyetlen, egyben az utolsó klasszikus egyházlátogatási körutat 1868-ban hirdette meg Jekelfalusy Vince püspök.⁴⁹ Erre többek között azért volt szükség, mert a mintegy negyvenéves szünet miatt a korábbi vizitációk (1805, 1817, 1829) még a század második felében is fontos – ámde idejétmúlt – jogforrásnak számítottak a plébániák életében. Úgy tűnik, hogy Jekelfalusy végül csak a Székesfehérvárhoz közelebb eső területeket látogatta végig személyesen, de a szétküldött előzetes kérdőpontokra (*puncta praeliminaria*) majdnem mindenhol – Vörösvárt és Szentivánt kivéve az általam vizsgált kerületből is – beérkeztek a válaszok.⁵⁰ Ezek a változó részletességgel elkészített dokumentációk jó keresztmetszetet adnak a vizsgált plébániák és egyházközségek viszonyait illetően. Nagyrészt ezekre az adatokra támaszkodnak a IV. fejezet áttekintései.

A budai alsó espereskerület iratainak levéltári csomója jelenleg egyedül az általam megtalált és a püspöki levéltárnak átadott koronai jegyzőkönyvet (*Protocolla Coronarum*) tartalmazza,⁵¹ amely fontos kiegészítő forrásnak bizonyult. Ebbe az 1848 előtti iratkezelési gyakorlat szerint nemcsak az évente kétszer (tavasszal és ősszel)

⁴⁷ Ennek költségeire évi két forintot kellett befizetniük. 1868-ban Jekelfalusy püspök bevezette azt a változtatást, hogy a plébánosok maguk voltak kötelesek az év közben kapott körleveleket beköttetni (cserébe az éves hozzájárulást 1 forintra csökkentette – Lit. Enc. 1868: 18 – 20. (169/1868, január 25.), de a későbbi évek tanúsága szerint ez az ötlet nem vált be, és visszaálltak a központi köttetésre.

⁴⁸ A vizitációk átfogó feldolgozása és kiadása a Székesfehérvári egyházmegyére nézve még nem történt meg. Segédlet és elemzés: DÓKA 1997. A Székesfehérvári Püspöki Levéltárban Kuthy István levéltáros magyar nyelvű jegyzetei állnak a kutatók rendelkezésére (digitálisan, offline); ezekben elsősorban a művészettörténetileg érdekes adatokat gyűjtötte össze és fordította le. (A vizitációk kiadásába a katolikus levéltárak közül az egri és a veszprémi fogott bele, Pécssett pedig a Pécsi Egyháztörténeti Intézet volt a kezdeményező.) A forrástípusról, további irodalommal lásd: TOMISA (vál.) 1992: 5–17.

⁴⁹ Meghirdetés a klerus felé, kérdőpontok és pásztori levél a híveknek: Lit. Enc. 1868: 46–60. (311/1868, február 2.): *Decretum Indictionale Canonicae Visitationis Ecclesiarum Dioecesis Albaregalensis*. A kidolgozott prelimináriák benyújtásának határidejéről: Lit. Enc. 1868: 85. (627/1868, április 2.), 182. (2023/1868, december 2.). A tervezett bérmlási és vizitációs körút útvonaláról, szertartásrendjéről, valamint forgatókönyvéről: Lit. Enc. 1868: 108–118. (858/1868, május 19.): *Series Confirmationis et Visitationis Canonicae publicatur*. [1. melléklet]: *Planum itineris, quod mihi, qua Ordinario imminet*. [2. melléklet]: *Series functionum, et agendorum ordo, occasione Confirmationis, et Canonicae Visitationis ubique, atque ab omnibus observandus*.

⁵⁰ A canonica visitatiókat és a prelimináriákat plébániánként csoportosítva külön kezeli a levéltár. A következőképpen hivatkozom rájuk, pl.: SzfvPL Can. Vis. Nagykovácsai 1868.

⁵¹ A budakeszi plébánia padlásán megtalált kötetet (*Protocolla Coronarum Districtus Buda-inf. ab anno 1814 usque a 1906.*) a levéltár SzfvPL VI. B. II. 09. szám alatt vette nyilvántartásba.

megtartott espereskerületi gyűlések jegyzőkönyvei kerültek bele, hanem a mindenkori esperesek (vagy káplánjaik) bemásolták az alesperesi hivatallal kapcsolatos püspöki leveleket, utasításokat is, és a margón röviden feljegyezték az elintézés módját is. A kerületi papság által megfogalmazott közös nyilatkozatok is itt olvashatók, mint például az 1848 májusában kiadott – az egyébként latinul vezetett könyvben magyar szövegével rögtön szemet szűrő – hosszú „forradalmi” állásfoglalás, amelyet gyakran idézek majd a legkülönbözőbb problémákkal kapcsolatban. 1850-től a könyv (néhány kivételtől eltekintve) már csak a félévente, később évente megtartott gyűlések [→ II. 3. 2.] jegyzőkönyvét tartalmazza. Az esperesi hatáskörrel kapcsolatos dokumentumok ezután a mindenkori esperes plébániájának, vagy az adott ügyben érintett plébániának az iratai között található meg (rendszerint). A disszertáció leadása után sikerült csak rábukkanni az elvileg minden évben megtartott alesperesi vizitáció anyagára, de ezek az általam vizsgált korra és kerületre nézve sajnos nem túl informatívak.⁵² A püspök saját kezéhez érkező bizalmas esperesi jelentések (*informatio*) viszont továbbra is egy másik, mindeddig feltáratlan levéltári egységben lapulnak (ha lapulnak). Bár esetlegesen értékes nézőpontokkal gazdagíthatta volna a dolgot, de az anyag hozzáférési nehézségei (a rendezetlenség és a kutathatóság erőteljes korlátozása) miatt le kellett mondanom a szentszék (*sacra sedes episcopalis*), vagyis az egyházmegyei bíróság iratainak vizsgálatáról is.

A plébániákon helyben őrzött iratanyagot⁵³ először Budakeszin tekinthettem át.⁵⁴ A plébánia padlásáról más dokumentumok mellett⁵⁵ előkerült egy az 1810-es években megkezdett, majd nagy megszakításokkal vezetett, levélvázlatokat, iktatási katalógust és más szövegtípusokat tartalmazó kötet,⁵⁶ amelyből – ha nem is a teljes korszakra vonatkozóan – nagyjából képet kaphatunk egy plébánia 19. századi

⁵² Az esperesi jelentések SzfvPL 4695 jelzet alatt található a püspöki levéltárban. Az 1853 előtti jelentések folyó szövegben, a későbbiek hol folyó szövegben, hol táblázatként, az 1860-as évektől kezdve pedig következőtáblázatos formában íródtak. 1868-tól mindenképpen, amint erre az esztergomi püspökkari határozatot ismertető püspöki körlevél külön felhívja a figyelmet. Ugyanitt olvashatók a vizitáció kérdőpontjai is, amelyek a korábbi ingadozó gyakorlatot voltak hivatottak kiváltani. Lit. Enc. 1868: 21–27. (251/1868, január 25.): *Brevis reflexio Curati Cleri ad officia sua diligenter obeunda*. Illetve: *Puncta Visitationis Vice-Archidiaconalis*. Egyébként 1859-ben már Farkas Imre is kibocsájtott egységes kérdőpontokat: Jubileumi névtár 1977: 102, 104. A vizitációs jegyzőkönyvek témái: a) templom és kápolnák b) plébánia c) plébános d) iskola e) tanító f) templomszolga és sekrestyés. A Budai alsó espereskerületből ismeretlen okból hiányoznak az 1845 és 1852 közötti jelentések. 1853-ban van egy, majd még néhány, de rendszeresen csak az 1860-as évektől találunk táblázatokat. Ezekben azonban Bacsák Imre esperes általában egy-két szóval, számmal és dettójelekkel tudta le a feladatot.

⁵³ A plébániai dokumentumtípusokról: DÓKA 1990; VARGA 2006.

⁵⁴ A plébániai irattárakról ld.: DÓKA 1990; VARGA 2006.

⁵⁵ A már említett koronai jegyzőkönyvön kívül a plébánia 18. századi *Protocollumai* (két kötet). A plébániahivatal irattárában egyébként az anyakönyveken kívül egy, az 1895 és 1900 közötti iskolaszéki jegyzőkönyvet tartalmazó kötetet kívül mást nem találtam a 19. századra vonatkozóan.

⁵⁶ BkPI sz.n. *Manuale Diversorum Conceptuum*.

irattermeléséről és iratkezeléséről. A szálas iratok között leginkább gazdasági jellegű dokumentumok, szerződések, számadások és lélekösszeírások maradtak fenn. A hagyományos helyben őrzött források közül rendkívüli értékkel bírhatnának témánk szempontjából a *Historia Domusok*. Azonban a plébániákon lévő könyvek listáját is följegyző inventáriumok és az egyházmegyei levéltár kimutatásai szerint a vizsgálatba bevont településeken – Nagykovácsi kivételével – a 19. század második felében nem vezettek ilyen „háztörténeti” könyvet.⁵⁷ Felkerestem az esettanulmány szempontjából leginkább releváns pesthidegkúti plébániát is, ahol azonban a 20. század előtti időből sajnos semmilyen iratot nem őriznek, mint ahogy a ma már önálló plébániaként működő Máriaremetén sem.⁵⁸ Ugyanakkor a kutatás különböző fázisaiban tett helyszínbemjárások sokat segítettek a források értelmezésében, egyben értékes illusztrációs anyaggal gazdagították a dolgozatot.

I. 2. 2. Sajtó

A kéziratos anyagon kívül a 19. század második felében már számos *sajtótermék* használható forrásként az általam vizsgált kérdések hátterének megvilágítására.⁵⁹ A korszak napi- és hetilaptermésének, valamint folyóiratainak szisztematikus áttekintésére nem vállalkozhattam, de az egyre bővülő digitalizált korpusznak⁶⁰ köszönhetően a korábbinál sokkal jobb hatásokkal volt lehetőségem felkutatni a témába vágó írásokat. Többször a konkrétan vizsgált konfliktusos ügyekkel kapcsolatos híradásokra, beszámolókra, nyílt levelekre is rátaláltam. A sajtócikkek nemcsak a bennük foglalt tényanyag, hanem a levéltári forrásoktól eltérő mediális kontextus révén is gazdagítják az adott diskurzusokat.

⁵⁷ 2015-ben kezdeményezésemre, Ö. Kovács József (akkor a NEB és az MTA BTK Vidéktörténeti Munkacsoportjának vezetője) hivatalos megkeresésére és Mózessy Gergely levéltáros közvetítésével Spányi Antal megyéspüspök úr körlevélben kérte a térség plébánosait, hogy plébániájuk *historia domusát* juttassák el a Püspöki Levéltárba digitalizálás céljából. Ekkor derült ki, hogy a jelenleg is az egyházmegyéhez tartozó, és tágabban vett kutatási területen csak Etyeknek (1851) és Perbálnak (1883) van 19. századi, Zsámbéknak pedig 18. században (1731) kezdett háztörténete. Ez utóbbi viszont sajnos kimaradt a digitalizálási akcióból. Az időközben az Esztergomi főegyházmegyéhez került plébániák irattárainak vizsgálata a jelenlegi irányelvek szerint nem engedélyezett. Ezek közül Nagykovácsiban 1810-es kezdődatumot tartanak nyilván. Az esettanulmány helyszínén, Pesthidegkúton viszont csak 1922 óta vezetnek háztörténetet. Jubileumi névtár 1977: 206–207.

⁵⁸ A többi plébánia helyi anyagát nem vizsgáltam. Hidegkúti és budakeszi tapasztalataim alapján sajnos a helyben talált források jelentőségével nem állnak arányban a hozzájutás nehézségei.

⁵⁹ A Katolikus lexikonban Kókay György foglalta össze röviden a magyar katolikus sajtó történetét (KOnline: katolikus magyar sajtó). Az idézett adatokat tőle, a lexikonnak az egyes periodikákat bemutató szócikkeiből, továbbá Hermann Egyedtől merítettem. HERMANN E. 1973: 440–441, 504–506.

⁶⁰ Elektronikus Periodika Adatbázis: <http://www.epa.oszk.hu/>; ADT Plus: www.adtplus.arcanum.hu.

A korszak nagy példányszámú periodikái (*Pesti Hírlap*, *Budapesti Hírlap*, *Pester Lloyd* stb.) a legtöbb esetben kritikus, sőt ellenséges hangot képviseltek a katolikus egyházzal és a katolicizmussal szemben, és az első vatikáni zsinat idején megszaporodtak a szélsőségesen antiklerikális lapok és kiadványok is.⁶¹ A katolikus sajtó ebben az időszakban még nem ért el nagy tömegeket, és „nem tudta felvenni a felduzzadt és fürgén szerkesztett liberális sajtóval a versenyt.”⁶² Az amúgy nem túl nagy termésből

kiemelkedik az egész vizsgált korszakban változó rendszerességgel megjelenő *Religio*.⁶³ Mindenkori főszerkesztői prominens egyházi emberek voltak, akiknek a vezetése alatt a *Religio* az egyházat érintő kérdésekben (vagy bármilyen más témában) egyfajta „félhivatalos” katolikus álláspontot közvetített. Emellett

A *Religio* folyóirat féléves tartalomjegyzékének címlapja 1856-ból: a kiadók számoltak vele, hogy az újságot bekötetve őrzik majd az előfizetők.

azonban sok vendégszerzőnek adott helyet, akik tudományos (teológiai, egyház- és liturgiátörténeti stb.) értekezéseken kívül rendszeresen foglalkoztak az alsópapság és a helyi vallási élet kérdéseivel. Gyakorló plébánosok és káplánok írtak benne saját tapasztalataikról, problémáikról, a lelkipásztori munka nehézségeiről és kihívásairól. A *Religio* mellett több más hosszabb-rövidebb életű, különböző profilú katolikus újságra, folyóíratra,⁶⁴ a népnek

⁶¹ Kiemelhetjük például a Papramorgó álnéven tevékenykedő Kóródy Sándort (1843–1906), aki az első vatikáni zsinat idején *Barátfülek* címmel egyházellenes füzet sorozatot és satirikus kalendáriumot szerkesztett (1870-től, kiadó: Heckenast Gusztáv). Kóródy publikált a Hollós László által szerkesztett *Papi titkok* című hasonló irányultságú időszakos lapban is (lásd például: PAPRAMORGÓ 1870e), és több antiklerikális vitairatot jegyez. Alighanem ugyanő adta ki magyarul Otto Julius Bernhard von Corvin *Pfaffenspiegelét* (*Papok tüköre* címmel), amelynek témája a „r. kath. papság vakbuzgalmának és paráználkodásának történelmi emlékei” (N. N. [CORVIN]: 1896). Kóródy munkásságáról: VÁRKONYI 1962. A témáról bővebben: RADA 2014b. Kóródy műveinek kifejező címeit lásd az irodalomjegyzékben: PAPRAMORGÓ 1870a–d; PAPRAMORGÓ 1871, 1872, 1873. *Papramorgó* címmel egyébként még több (rövid életűnek bizonyuló) lap indult Budapesten (szerkesztő: Szini Károly, 1881), illetve Aradon (Varga József, 1894–1895; Hrabovszky Lajos, 1911).

⁶² HERMANN E. 1973: 505. Buzinkay Géza sajtótörténet az 1878–1918-ig terjedő időszakról úgy ír, mint a „magyar sajtó liberális aranykoráról”. KÓKAY – BUZINKAY – MURÁNYI [1998]: 137–171.

⁶³ 1841–49-ig: *Religio és Nevelés*; 1849–1930: *Religio*; 1895–1905: *Religio és Vallás* (lásd KLonline: *Religio*)

⁶⁴ Például: *Családi Lapok* (1852–1860); *Tanodai Lapok* (1856–1871); *Magyar Sion*, illetve *Új Magyar Sion* (1863–1904).

szánt és közlönyszerű kiadványra,⁶⁵ sőt, néhány kis példányszámú napilapra⁶⁶ is hivatkozhatunk. Ezeket – kis túlzással – papok írták papoknak, a szerzők és az olvasók nagy többsége is a klerikusok közül került ki.⁶⁷ Változás ebből

Az 1870 körül rendkívül termékeny egyházkritikus újságíró és karikaturista, Kóródy Sándor (alias Papramorgó) kalendáriumának címlapja.

a szempontból (is) csak a század utolsó évtizedében kezdődött. Az első fecskék között említhetjük a székesfehérvári püspök, Steiner Fülöp által 1894-ben indított egyházmegyei lapot, a *Fejérmegyei Naplót*, amely jellegében már a katolikus tömegtájékoztató Prohászka Ottokár és Bangha Béla nevével fémjelzett korszakát vetíti előre.⁶⁸ Mindez azonban már túlmutat az ebben a könyvben vizsgált korszakon.

I. 2. 3. Egyéb források

A sajtó mellett a horizontot igyekeztem olyan korabeli művek segítségével is tágítani, amelyek kimondottan az egyházi gyakorlat számára íródtak, illetve valamilyen tudományos, politikai vagy akár szabályozási céllal születtek, de a gyakorlatra reflektálva szólnak az egyes részproblémákról. Ilyen például Kovách Pál több kiadást megért és a székesfehérvári egyházmegyeiben is népszerű lelkipásztori kézikönyve, Gaith és

⁶⁵ Például: *Der Katholische Christ / Katholikus Néplap* (1848–1869, 1872); *Katholikus Hetilap* (1873–1886); *Katholikus Szemle* (1887–1944).

⁶⁶ *Az Idők Tanúja* 1860-ban indult, majd 1868-tól – egyesülve a szintén katolikus irányultságú *Pesti Hírnökkel* – *Magyar Állam* címen működött tovább 1907-ig.

⁶⁷ *A Magyar Állam* egyik heti mellékletének a címe *Papok Lapja* (1883–1907) volt. Jellemző példa a vizsgált egyházmegyéből, hogy Farkas Imre püspök 1860-ban Somogyi Károly főszerkesztő felhívására a jobb jövedelemmel bíró plébániái számára kötelezővé tette a *Religio* előfizetését (hogy az 600-ról 900-ra tornázhassa fel a példányszámát), és más lapok járatását is sűrűn ajánlotta nekik, engedélyezve ennek a templompénztárból való finanszírozását. *Lit. Enc.* 1860–1861: 92–93. (1557/1860, november 19.): *Praenumeratio pro pagellis „Religio” disponitur.* (A budakeszi plébánia könyvtárában ennek megfelelően meg is van a *Religio* néhány egybefűzött évfolyama az 1860-as évekből.)

⁶⁸ Bővebben lásd Klestenitz Tibor kutatásait: KLESTENITZ 2013.

Patzner *Lelkipásztori lexikona*, Geisz Antalnak az egyházi közigazgatásról szóló munkája, vagy éppen Pogonyi Bernát és Semmer Imre könyvecskéi, amelyet sekrestyések, harangozók, illetve ministránsok számára készítettek.⁶⁹

A vizsgált területhez kapcsolódva sokszor forrásként merítettem az előző fejezetben már ismertetett néprajzi és helytörténeti munkákból, a legtöbbet Bonomi Jenő alapos kutatásaiból. A személyekkel, intézményekkel, fogalmakkal kapcsolatban több lexikon és adattár áll a kutató rendelkezésére. Ezek közül ki kell emelni a Diós István főszerkesztésével készült tizenöt kötetes *Magyar katolikus lexikont*, illetve annak online verzióját⁷⁰ és Szinnyei József időközben szintén online kereshető hatalmas életrajzgyűjteményét.⁷¹ Sokat használtam továbbá a Kühár Flóris és Radó Polikárp által szerkesztett *Liturgikus lexikont*,⁷² a Gergely Jenő és Balogh Margit által összeállított egyháztörténeti dokumentumtárát,⁷³ Elmer István 1848–1849-es forrásgyűjteményét,⁷⁴ a székesfehérvári egyházmegyével kapcsolatban pedig az első sorban Mózessy Gergely munkáját dicsérő online egyházmegyei adattárát, valamint Forintos Attila munkáit.⁷⁵

I. 3. A módszerről

Egy magát történeti *etnográfia*ként meghatározó munka nem kerülheti meg a kérdést, hogy mitől lesz egy történeti kutatás „etnográfia”, azaz mi adja a specifikumát a néprajzos / etnográfus múlt iránti érdeklődésének.⁷⁶ Az ezzel kapcsolatos gondolkodás a magyar néprajzon belül inkább csak implicit formában érhető tetten (pedig explicit eszmecsere is időszerű lenne), ezért külföldi – elsősorban német – néprajzi fórumokon elhangzott javaslatokra támaszkodva kíséreltem meg kidolgozni dolgozatom módszertani szempontjait. Ezeket röviden összefoglalva: számomra a *történeti etnográfia* egy olyan kutatási profilt jelent, amelynek legfontosabb elemei, hogy (1) kötődik a magyar néprajz tematikai hagyományaihoz, és egyfajta néprajzi látásmód jellemzi, (2) a *praxis*, vagyis a gyakorlat szintjét tekinti vizsgálatá fő terepének, (3) széleskörű, reflexív és *transzparens forráskritika* jellemzi.

⁶⁹ KOVÁCH 1854–1860, 1871; GAITH – PATZNER 1892; GEISZ 1910; POGONYI 1898; SEMMER 1901a, 1901b.

⁷⁰ MKL I–XV.; utalás az online változatra (<http://lexikon.katolikus.hu>): KLOnline: szócikk címe.

⁷¹ SZINNYEI I–XIV.

⁷² KÜHÁR – RADÓ 1933.

⁷³ BALOGH – GERGELY 2005.

⁷⁴ ELMER 1999.

⁷⁵ Az adattár elérhető itt: www.szfvar.katolikus.hu/adattar; FORINTOS 2005, 2010, 2011.

⁷⁶ A következőkben egy korábbi tanulmányom (BEDNÁRIK 2016b) tanulságait próbálom a jelen disszertáció szempontjából termőre fordítani.

I. 3. 1. A néprajzi látásmód

A magyar néprajz sokáig tematikai alapon és implicit módon zárta rövidre a fejezet elején feltett kérdést: a néprajz az a tudomány, amely a „nép” („parasztság”, „Volk(stum)”, „alávetett néposztályok” stb.) kultúrájával foglalkozik, legyen szó akár a jelenről, akár a múlttól. Az utóbbi évtizedek diszciplináris fejlődéseinek köszönhetően azonban megingott ez az egyértelműség. Egyrészt más humán és társadalomtudományok is elkezdtek érdeklődni a néprajz korábbi tematikai „felségterülete” iránt – a mi esetünkben, történeti témáról lévén szó, az egyre inkább előretörő társadalom- és kultúrtörténet mosta el a határokat.⁷⁷ Másrészt a néprajz is egyre több irányban tájékozódik, és egyre erősebbek azok a nézetek Magyarországon is, amelyek az etnográfia egyfajta általános kultúratudományként tekintenek, a hagyományos néprajzi kánonnak pedig csekély vagy csupán tudománytörténeti jelentőséget tulajdonítanak.

Én ebben a dolgozatban egy jól körülhatárolható foglalkozási-társadalmi csoport (katolikus alsópapság) *életvilágának*,⁷⁸ illetve ezen keresztül a velük kapcsolatba kerülő személyek és közösségek kulturális és társadalmi valóságának – *mindennapi életének* – részleges (re)konstrukcióját, megértését tűztem ki célként. Önmagában ez nem egy klasszikus néprajzi kérdésfeltevés, de megvan benne a klasszikus néprajzi tudással összekötő kapocs. Ez maga a környezet: nem véletlen, hogy nem egy nagyvárosi milióban, hanem magyar, illetve magyarországi német falvakban keresem a papság helyét és szerepét. A témaválasztásban döntő szerepet játszott, hogy a mai tudományos közösségben a „népihez”, „parasztihoz”, „alsóbbhoz” való affinitás még mindig fontos eleme a néprajzkutató diszciplináris identitásának. Ez a „néprajzi pecsét” részben a társtudományok és a laikus érdeklődők felé való kommunikációban játszik szerepet, de ezen túlmutató tartalma is van.

Magam is tapasztalom, hogy létezik egy nehezen megfogalmazható „speciális néprajzi látásmód”,⁷⁹ amely egyrészt a néprajzi képzésből és az annak során szerzett

⁷⁷ A különböző társadalom- és kultúrtörténeti irányzatok megjelenése a történettudományon belül is hatalmas vitákat generált a tudomány tárgyával, feladatával, identitásával kapcsolatban. Az Annales-kör harmadik generációjában kibontakozó mentalitástörténeti irányultságú *nouvelle histoire*, a német gyökerű *Alltagsgeschichte*, az olasz *microstoria*, az angolszász eredetű *historical anthropology* és *new cultural history*, valamint a számos (egyre szaporodó) egyéb címke alatt megjelenő történetírói vonulat egymáshoz való viszonyának áttekintése nem könnyű feladat. Az új történetírói irányzatok magyar recepciója már az 1980-as években megjelent (HOFER [szerk.] 1984 – benne különösen: KLANICZAY 1984), de csak a 2000-es évektől öltött jelentősebb méreteket. Néhány példa: SEBŐK 2000 (fordításkötet); BÓDY – Ö. KOVÁCS 2003 (az egyes irányzatokat ismertető tankönyvszerű tanulmánykötet); a mikrotörténetről legutóbb: SZIJÁRTÓ 2014.

⁷⁸ Az „életvilág” kifejezés használatával a továbbiakban ezt a tágan értelmezett megismerési célt szeretném invokálni, miközben nem törekszem a Husserltől Habermasig rendkívüli karriert befutott *Lebenswelt* fogalmának következetes szem előtt tartására.

⁷⁹ Vargyas Lajos, és az ő nyomán Bárh Dániel érvel ezzel: VARGYAS 1961: 11.; BÁRTH D. 2012: 26, 33.

sajátos szakirodalmi olvasottságból, másrészt abból a „kettős kompetenciából” fakad, hogy a mai magyar néprajzos egyaránt mozog, kutat jelenkori terepeken és dolgozik történeti forrásokkal, és ezáltal talán élesebb szemmel tekint a múltbéli falusi társadalmakra és azok kultúrájára.⁸⁰ Úgy vélem azonban, hogy nem állhatunk meg ezeknél a kétségtelenül létező, de nehezen megfogható tematikai és szakmai hagyományoknál, hanem meg kell találnunk a „néprajzi látásmód” módszertani következményeit is.

I. 3. 2. A történeti etnográfia

Az utóbbi két évtizedben a történeti etnográfia (*historische Ethnographie*) módszertanával kapcsolatban több javaslat is napvilágot látott a német nyelvű néprajz fórumain. Ezek közül én azt az irányt tartom a leginkább előremutatónak,⁸¹ amely a „történeti terepre” bourdieu-i értelemben vett *társadalmi mező*ként tekint.⁸² A kutató feladata eszerint a történeti terepen (mezőben) mozgó *aktorok* megismerése, és főleg a köztük lévő *viszonyok* és *interakciók* feltárása és interpretációja.⁸³ Mindez a *praxis* (vagyis a bourdieu-i értelemben vett gyakorlat) szintjén figyelhető meg.⁸⁴ A praxis analitikus fogalmának a középpontba helyezésével azt a még ma is gyakran visszatérő strukturalista dichotómiát szeretném kiváltani, amelyben a „struktúrák” és a „megvalósulás” élesen elválnak egymástól.⁸⁵ A praxis a cselekvés, a történés szintje, az a nyílt folyamat, ahol egyszerűen hatnak a külső forrásból, hatalomtól származó szabályok, a cselekvő egyének és csoportok saját szabályai, habitusai, és mindezek mellett a pillanatnyi döntések és választások relatív szabadsága is tetten érhető. A cél a társadalmi

⁸⁰ Erre az időbeli kettős kompetenciára, mint a néprajz nagy előnyére hívja föl a figyelmet Jens Wietschorke egy tanulmányában: WIETSCHORKE 2012.

⁸¹ MAASE 2001a-b; WIETSCHORKE 2010; KIENITZ 2013; FLEISCHHACK 2013. A félreértések elkerülése végett itt érdemes megjegyezni, hogy az újabb német szakirodalomból vett „történeti etnográfia” szókapcsolatban az „etnográfia” szó nem az angolszász antropológiában bevett „etnográfiai leírás” értelemben szerepel. Tehát nem az antropológia leíró szintjét jelöli, hanem inkább a „történeti néprajz” („historische Volkskunde”) vonulatától próbálja megkülönböztetni magát.

⁸² Magyarul: BOURDIEU 2010. Bourdieu mezőelméletét társadalomleíró modellként fogalmazta meg, amely konkrét történeti kutatásban kevésbé használható valódi analitikus kategóriaként, viszont a „történeti terep” jelentéstartalmának érzékeltetésére – mintegy metaforikusan – alkalmas. Bourdieu fogalmi apparátusának történeti kutatásban való használhatóságáról (illetve „történetietlenségéről”) lásd: TAKÁCS 2005.

⁸³ Itt tulajdonképpen visszaköszön az a geertz-i gondolat, amely a sűrű leírás kulcsát a saját „jelentéshálótól” és „fogalmi rendszertől” való eltávolodásban állapítja meg. GEERTZ 1988: 16–17., 23–25.

⁸⁴ Bourdieu praxiselméletét algériai terepmunkája nyomán kezdte el kidolgozni (franciául 1972-ben, magyarul: BOURDIEU 2009), és egész életművén végighúzódik a társadalmi cselekvés problematikája (vö. még pl.: BOURDIEU 2002). Magyarul szűkös a bourdieu-i szociológia másodlagos irodalma. A korai recepcióra lásd: FERGE 1978. Az alapfogalmakról jó összefoglalás olvasható Hadas Miklós nagydoktori disszertációjában: HADAS 2009: 31–40., Bourdieu teoretikus teljesítményéről: ÉBER 2012: 339–348.

⁸⁵ Bourdieu rámutat, hogy a struktúrák absztrakciók, és nem önállóan létező entitások, hiba tehát „eldologiasítani” őket. BOURDIEU 2009: 185–186.

és kulturális jelenségek *relacionális logikájának*⁸⁶ megismerése, vagyis annak megmutatása, hogy azok nem statikus tényekben foghatók meg, hanem viszonyokban, relációkban manifesztálódnak és alakulnak folyamatosan. Tulajdonképpen ez az, amit a terepen mozgó néprajzos is megfigyel és igyekszik leírni, értelmezni. A múltbéli

Idős férfi és asszony samárfo-gattal: 19. század végi életkép egy máriaremetei képeslapról: ismeretlen „történeti aktorok”.

praxisok azonban, a néprajzi/antropológiai terepmunkával ellentétben, közvetlenül nem

hozzáférhetők, csak valamilyen *diskurzusba* ágyazva, mediális – általában írásos – közvetítéssel, esetleg képi, tárgyi eszközökkel megtámogatva. A történeti etnográfia módszere tehát eszerint egy *kombinált diskurzus- és praxiselemzés*.⁸⁷ A kutatás, vagyis kutatói megismerés folyamatában célszerű megkülönböztetni a következő négy szintet, illetve lépést:

(1) Az első a *praxis* szintje; ez az, amire tulajdonképpen kíváncsiak vagyunk, és amihez nincs közvetlen hozzáférésünk. Például hogyan zajlott egy máriaremetei búcsúnap? Hogyan sáfarkodott a plébános a templomkasszával? Milyen jelentősége volt az asszonyavatásnak vagy egy keresztelőnek a falusi közösségben? Milyen formái voltak a plébános elleni lázadásnak?

(2) A *praxisokhoz* csak az arról született, írott, nyelvi beszámolókon keresztül juthatunk el – ez a *diskurzus* szintje. Ezek a beszámolók olyan dokumentumok, amelyeknek megvan a maguk belső szerkezete és kontextusa. E dolgozat forrásainak zömét levelek teszik ki. A levelek szövege az adott kommunikációs céllal és helyzettel együtt alkotja meg azokat a *diskurzusokat*, amelyek tudósítanak a kommunikációs aktus szereplői közötti viszonyokról; a *praxis* szintjéről szóló információk is csak ezen a *diskurzuson* belül értelmezhetők. A *praxis* és a *diskurzus* szintje közötti átjárhatóság elvi lehetőségét az adja, hogy azok ugyanannak a realitásnak a „különböző halmazállapotai” (pl. a levél írója és a levélben leírtak cselekvője azonos; a levélben

⁸⁶ WIETSCHORKE 2010: 209.

⁸⁷ A „*praxis*” mint vizsgálati szint és egység középpontba helyezését javasolja a nemrég „történeti praxeológia” néven szárnyra kapott irányzat is (vö. pl. HAASIS – RIESKE 2015; recenzió: BEDNÁRIK 2017b). A „történeti diskurzuselemzés” pedig abból a premisszából indul ki, hogy az emberi „valóság” csak *diskurzusokban* hozzáférhető, ezért a múlt feltárása is tulajdonképpen egyet jelent a múlt *diskurzusainak* feltárásával (LANDWEHR 2009).

leírtaknak következménye a levél stb.).⁸⁸ A dokumentumok egyúttal azok a valóságos, tárgyiasult összekötők, amelyek a múltbéli praxis realitása és a kutató realitása közötti kapcsolatot megteremtik.

(3) A harmadik lépés az *interpretáció*, vagyis a kutatás és az értelmezés munkája, aminek mindig „megvan a maga története”. A kutató, miközben felkutatja, megkérési, elolvassa, értelmezi stb. (vagy: nem találja meg, nem tudja elolvasni, nem érti, félreérti stb.) a praxisról született írásos beszámolókat, egy hosszú, kacskaringós, és a maga módján, ha másképpen nem is, de intellektuálisan mindenképp kalandos utat jár be. Minden kutató órákig tud mesélni arról, mit hogyan talált meg, mire miből jött rá, és milyen kérdések maradtak benne. Ez a folyamat bizonyos szempontból hasonlítható az antropológiai terepmunkához, ezeknek a kalandoknak azonban más az episztemológiai státusza. Alapvetően ugyanis nem a kutató és a diskurzus, hanem a diskurzus és a praxis viszonya az érdekes. Ugyanakkor a kutatási folyamat sem hagyható reflexió nélkül, hiszen az információkhoz való hozzájutás módja és ritmusa döntően befolyásolja az értelmezést. Erre a forráskritikáról szóló fejezetben térek vissza.

(4) A negyedik a *reprezentáció*, a bemutatás szintje: jelen esetben egy bölcsészettudományi disszertációból átszerkesztett könyv szaktudományos szövege. A szöveg szerkezete, a fogalmazásmód, a hivatkozások és utalások rendszere egyrészt külső követelményeknek (például: doktori szabályzat) és konvencióknak (például: a túlzott személyesség kerülése) igyekszik megfelelni, másrészt pedig a szerző az elképzelt olvasó számára érthető és koherens összefoglalását akarja adni annak, amire a kutatás során rájött. Ez a szerkezet, forma és logika azonban nem azonos sem a praxis, sem a diskurzus, de még az interpretáció szerkezetével, formájával, logikájával sem, hiszen elvileg is lehetetlen bármelyiket egy lineáris szövegben leképezni.

A kutatás célja tehát bizonyos múltbéli praxisok feltárása, ez azonban csak háromszoros áttétellel lehetséges. A kutató a praxisról egy nyelvi (és kisebb részben egyéb, tipográfiai, képi stb.) jelekkel rögzített diskurzív helyzet révén szerez tudomást, amit a kutatás közben folyamatosan, ugyanakkor részlegesen és szubjektíven értelmez és újraértelmez. Végül az írásba foglalás során a kigondolt szerkezet és a szövegkoherencia szempontjait figyelembe véve ad számot minderről. Az egyes „szintek” a kutatás és alkotás során folyamatosan hatnak egymásra. Ezúttal egy a hidegkúti esettanulmányból elővételezett [→ V. 7. 4.] példával szeretném illusztrálni ezt az összetett folyamatot:

⁸⁸ RECKWITZ 2008. Hozzátehetjük, hogy önmagában a levelezés is egy praxis, sőt – J. L. Austin és J. R. Searle elméleteire támaszkodva (lásd pl.: DÖRGE 2004) – bármilyen nyelvi közlést, vagyis végső soron a *diskurzust magát is praxisnak* tekinthetjük. Ennek a felismerésnek a konzekvenciái azonban számunkra ezúttal kevésbé relevánsak, hiszen elsősorban nem a levelezés, vagy a nyelvi közlés gyakorlatának természetére vagyunk kíváncsiak.

Szobovits Alajos hidegkúti plébánost 1884-ben bepanaszolta egy „egermegyei plébános” a hercegprímásnál, aki a levelet továbbküldte a fehérvári püspöknek. A vádak a plébános Máriaremetén tanúsított minősíthetetlen magatartásáról, a gyóntatás megtagadásáról, a pap süketségéről és pénzsóvárságáról szóltak. Pauer püspök szigorú levélben kért magyarázatot a plébánostól, Szobovits azonban sokáig késlekedett a válasszal. Kisvártatva kiderült, ennek oka az, hogy nem találja a neki átküldött levelet. Kérte a püspöki titkárt, segítse ki, hátha már visszaküldte, vagy akad egy másolat. Nem kapott segítséget, így kénytelen volt kitalálni valamit, azt írta hát a püspöknek, hogy a koholt vádlevelet megsemmisítette. A püspök ezt természetesen súlyos fegyelemsértésként és pimaszságként értékelte, és a következő hónapokban, években szaporodó konfliktusok során többször is a plébános szemére hányta. Két évvel később, 1886 márciusában azonban váratlan fordulat következett. Szobovits az adóügyi csomóba keveredve megtalálta, és meglehetősen keserű sorok kíséretében visszaküldte a két évvel korábbi panaszlevelet, amelyet azóta már újabb és újabb vádak sokasága homályosított el. Ezen a példán keresztül jól megfigyelhető a fent említett négy szint:

(1) A megismerni kívánt praxisra – a máriaremetei zárandoklat körülményeire – vonatkozóan csak a vádlevél előkerülése után kapunk adatokat. Ezekből, a többi hasonló (több más diskurzushelyzetbe beágyazott) adalékkal együtt képet alkothatunk egy 19. századi népszerű bűcsújáróhely konfliktusairól.

(2) A diskurzus szintjén viszont egy rendkívül bonyolult folyamattal találkozunk. Az alaphelyzet önmagában is speciális, hiszen a minket érdeklő információk vádként, panaszként fogalmazódnak meg. Ráadásul a vádló anonim, és ez megnehezíti a motivációk tisztázását. A levél a hercegprímástól került át a püspökhöz, onnan a plébánoshoz: az egyházi hierarchia kétszeres súlyt ad a vádaknak. Ezután két párhuzamos narratíva indul: a plébános felháborodik a vádakon, aztán válaszolna, de nem találja a levelet, ezért kitalálja a fedőtörténetet a megsemmisítésről. A püspök megadja a védekezés lehetőségét, majd vár, végül megütközik a plébános példátlan cselekedetén, és a következőkben úgy kommunikál Szobovitscsal, mint akit valóban terhel ez a súlyos fegyelemsértés. A következő két évben hallgatólagos konszenzus van a plébános és a püspök között: mindketten elfogadják a megsemmisítés tényét.

(3) Az interpretáció szintjén többször kényszerültem a történet újraértelmezésére. Eleinte magam is belehelyezkedtem a plébános által előhívott és a püspök által megerősített diskurzus-helyzetbe. Majd mikor megkerült a levél, újra kellett értékelnem magamban azt az ítéletet, amelyet Szobovitsnak a feljebbvalójához való viszonyával kapcsolatban megfogalmaztam.

(4) A bemutatás során a vádlevél tartalmi elemei állnak a középpontban, hiszen a dolgozat struktúrájában a máriaremetei botrányok sorába illesztettem be az ügyet. A diskurzív kontextust azonban mégsem hagyhattam el, hiszen a vádakra született reakciók – vagyis minden, amit a máriaremetei zárandoklatok praxisáról megtudunk – ebben a kontextusban tárulnak elénk. Annak megítélését az olvasóra bízom, hogy ezt a kutatási folyamatot hogyan sikerült végül egy folyó szövegben szintetizálni.

Természetesen ezek a szintek és lépések analitikus kategóriák, amelyek munka közben nem különülnek el egymástól ilyen világosan. Ez a módszertani reflexió nem is a kutatás receptje kíván lenni, és módszertani újdonságot is legfeljebb a néprajzos szakirodalom kontextusában jelent (hiszen történészek már sok hasonló gondolatot megfogalmaztak). Csupán annak a folyamatnak a tudatosítását és transzparenciáját hivatott szolgálni, amellyel eljutottam a múltbéli gyakorlatoktól a tudományos publikáció szövegéig.

I. 3. 3. Forráskritika és kontextualizáció

Az említett német vita résztvevői és az általuk idézett szerzők közül sokan⁸⁹ vélik úgy, hogy a múlt etnográfiai feltárása – az antropológiai tereptapasztalat mintájára – nem más, mint „történeti terepmunka” (*historische Feldforschung*), vagyis a források útján megismert történeti tereppel folytatott (*kvázi-*)*dialogikus, interaktív viszony*. Ők a „writing culture vita”⁹⁰ analógiájára a tudás pozicionáltságát (*situated knowledge*) hangsúlyozzák, vagyis azt, hogy a múltról alkotott interpretációk (konstrukciók) legalább annyira függenek az interpretáló személy diszpozíciójától, a tudásszerzés/alkotás körülményeitől, mint a jelenkori kutatás esetében. Ez a felismerés csupán fokozati különbséget feltételez a jelen és a múlt megismerési folyamata között, ezzel megnyitja az utat a terepmunka egyéb aspektusainak történeti forrásokra való adaptációjához, egészen odáig, hogy az említett szerzők a kutatónak a kutatás folyamán szerzett tapasztalatait (a régóta olvasatlan dokumentumok olvasásának izgalma, véletlenek, csalódások stb.) is szeretnék bevonni az interpretációba.⁹¹ Ez az imént vázolt négylépcsős „episztemológiai” rendszerre fordítva azt jelenti, hogy a második és harmadik szint, vagyis a diskurzus és az interpretáció közé teszik a hangsúlyt.

Én nem gondolom, hogy célravezető a történeti etnográfia sajátosságát és módszertani kulcsát ebben az önreflexív mozzanatban, valamint a múltbéli terepbe való „imaginárius” beilleszkedésben keresni. Ugyanakkor meg szívlelendőnek tartom azokat az ötleteket, amelyek a forráskritikai horizont bővítését célozzák. Mindenekelőtt számot kell vetnünk azzal, hogy a történeti kutatás ki van szolgáltatva a forrásadottságoknak, vagyis nagyban függ a „diskurzusokat irányító elitek által termelt és válogatott levéltári anyagban tett véletlen felfedezéseinktől”.⁹² Ezen túl a forrásokhoz való hozzájutás lehetőségei (pl. egy plébánia padlásáról előkotorva vagy már digitális karakterekké alakítva az internetről), az egyes dokumentumok fizikai jellemzői, metatextuális információi (külső alakjuk, olvashatóságuk, írásképük, aláhúzások, kiemelések stb.), vagy a bennük előforduló nyelvek (magyar, német, latin) ismeretének eltérő szintje nyomban árnyalják az egyes forrásokhoz való kutatói viszonyulást.

⁸⁹ FARGE 1989; BRETTELL 1998. Illetve: EISCH – HAUSER 2001; FENSKE 2007 [2006]; KELLER-DRESCHER 2007; INGENDAHL – KELLER-DRESCHER 2011; LENNARTSON 2011.

⁹⁰ Az antropológiai kutatás és írás módszertani kérdéseit feszegető klasszikus kötetből (CLIFFORD – MARCUS 1986) magyarul is több tanulmány megjelent. Az itt kifejtett gondolatok több ponton kapcsolhatók például Vincent Crapanzano tanulmányához: CRAPANZANO 1994.

⁹¹ A javaslatok között rendre felbukkannak az antropológiából ismert kurrens terepmunka-fogalmak. Franka Schneider és Sabine Imeri például a *collaborative ethnography* mintájára a történeti kutatásban is gyümölcsözőnek tartott „team-munka” jelentőségét hangsúlyozzák (SCHNEIDER – IMERI 2013), de több helyen találkozunk a *multi-sited ethnography* és a *szimmetrikus antropológia* koncepciójával is (EISCH – HAUSER 2001; FLEISCHHACK 2013: 498–499.)

⁹² MAASE 2001a: 261.

A forráskritika egy másik aspektusát jelentik azok a személyes kötődések, amelyek közül kettőt a bevezetés végén említettem, és amelyeket a néprajzi és történet-tudományi dolgozatok nagy része nem tart említésre érdemesnek. (Holott ugyan-ezen személyes kötődések tisztázása egy jelenkori terepmunka esetében ma már szinte szakmai sztenderd.) Úgy gondolom, hogy az egyértelműen hasznos kontextuális tudáson (például jelen esetben a helytörténeti és helyrajzi, illetve az egyházi intézményekkel, liturgiával kapcsolatos ismereteken) túl azok módszertani konzekvenciáival is számot kell vetnie a kutatónak, ugyanis előzetes tapasztalatai, meggyő-ződései, beállítódásai, előítéletei óhatatlanul (számvetés nélkül is) befolyásolják a megismerési folyamatot. A forráskritika célja azonban ebben az esetben nem a kutató és a kutatott tárgy viszonyának középpontba állítása (mint ahogy a fentebb hivatkozott szerzők javasolják), hanem – a „tudományos reflexivitás”⁹³ jegyében – éppen az attól való analitikus eltávolodás. Kaspar Maase európai etnológus hasonlatával: mintegy „Münchhausen báróként” – önmagunk pozícióját, beállítódásait és (elő)ítéleteit tisztázva – kell magunkat újra és újra kirángatni a vizsgálni kívánt korról és közösségekkel „közösösen osztott nézetek mocsarából”.⁹⁴

Más kérdés, hogy ez az önreflexió, illetve a forráskritika mennyire jelenhet meg a gondolkodás eredményeképpen létrejövő írásos produktumban, mennyit lehet a bemutatásba is átmenteni az extratextuális információkból, anélkül, hogy az „önetnográfia” ingoványos talajára tévednénk, illetve, hogy a szöveg befogadhatatlanná váljon. Úgy gondolom, hogy ez az önreflexió történeti munkák esetén alapvetően a szerző lelkiismereti magánügye és kötelessége,⁹⁵ ugyanakkor néhány indokolt ponton helyes, ha beavatja az olvasót abba, milyen gondolati út vezetett el a végül olvasható szöveghez.

A múlt etnográfiai megismerésének alapkérdése az, hogy milyen módon próbáljuk áthidalni a „not being there” problémáját,⁹⁶ vagyis azt, hogy nem osztozhatunk a megismerni kívánt cselekvők társadalmi és kulturális realitásában. Én az „imaginárius behelyezkedés” helyett a minél alaposabb kontextualizációt tartom célravezetőnek. Ebben a dolgozatban egy olyan szerkezetet választottam, ahol az esettanulmányt viszonylag kevés lábjegyzetbe szorított háttérinformációval terhelem meg. Ehelyett a bevezető fejezetekben próbálok körüljárni néhány olyan kérdéskört, amelyek segítik,

⁹³ A kontraproduktív „nárcisztikus reflexivitás” és a „tudományos reflexivitás” megkülönböztetése is Pierre Bourdieu-re vezethető vissza (BOURDIEU 1993; vö.: LANGENOHL 2009).

⁹⁴ MAASE 2001a: 262.

⁹⁵ Itt is találó Kaspar Maase hasonlata, aki szerint maga a tudományos szöveg olyan, mint a pékségben vásárolt zsömlé: amint a vásárlót sem érdekli a pék kialvatlansága, úgy az olvasót sem kell lépten-nyomon a kutatói dilemmákkal traktálni. MAASE 2001a: 269–270.

⁹⁶ LENNARTSON 2011.

elmélyítik a Szobovits-történet tanulságait. A különböző kontextusok és az esettanulmányban megismert praxis között pedig sűrű oda-vissza utalásokkal próbálok megteremteni a kapcsolatot (a szerkezetről lásd a bevezetést).

Szkeptikus vagyok azzal kapcsolatban, hogy bármilyen sűrű kontextuális környezet, bármilyen szofisztikált diskurzuselemzés és bármilyen sikerült fogalmazás segítségével lehetséges lenne múltbeli társadalmak, csoportok, egyének életvilágainak holisztikus megragadása és az azt hordozó jelentésstruktúrák tökéletes rekonstrukciója. Ez már csak a két végpont, az „életvilág” és a „szöveg” egymással soha fedésbe nem hozható entitásai miatt is így van. Ezen sajnos a metaforák, például „a kultúra szövegként való értelmezése” sem segítenek.⁹⁷ Inkább úgy fogalmazhatunk, hogy a cél az adott témáról – jelen esetben a 19. századi papságról, egyházzal, vallásgyakorlatról, faluközösségekről stb. – elterjedt közkeletű értelmezések és meggyőződések, elsősorban a saját előzetes értelmezéseim és meggyőződéseim „pontoszerű korrekciója”.⁹⁸

A hiedegkúti Kratzer vendéglő vendégei egy 1900 körül kiadott képeslapon.

⁹⁷ GEERTZ 1988: 25.

⁹⁸ MAASE 2001a: 261.

II. Kontextusok

II. 1. Politika- és egyháztörténeti háttér

A 19. század első felében Magyarországon a magyar katolikus egyházat a szemináriumi képzéstől a püspöki karig a „jozefinista szellem” uralta, amely – Hermann Egyed kategorikus ítélete szerint – Ferenc császár uralkodása alatt „szinte a mozdíthatatlanságig megkövesedett”.⁹⁹ Az államegyházi státuszra, az állam erős befolyására épülő egyházpolitikával éles kontrasztban álltak a magyar reformpolitikuskok elképzelései, amelyek végül 1848-ban emelkedtek törvényerőre. A márciusi törvények alapjaiban forgatták föl az állam és az egyház(ak) viszonyát, azonban a részletek kidolgozására nem maradt idő. Különösen a „tökéletes egyenlőség és viszonyosság” elvét kimondó, a katolikus egyház kivételes (*praeponderans*) jellegét megszüntető¹⁰⁰ – és a század során később is jogalapnak tekintett – XX. törvénycikknek voltak messzeemenő következményei.¹⁰¹ Míg az államtól addig is független protestáns felekezeteknek¹⁰² mindez előrelépést jelentett a korábbi állapotokhoz képest, addig a katolikus egyház tisztázatlan és kényes helyzetben találta magát. Hiszen a katolikus ügyek továbbra is az „államhoz láncolva” maradtak – csak éppen nagyrészt átkerültek a katolikus egyházzal általában kevésbé szimpatizáló, többnyire protestánsok által irányított minisztériumok és a parlament fennhatósága alá.¹⁰³ Kardinális kérdés volt például, hogy ki gyakorolja a püspökök, kanonokok és más egyházi tisztségviselők kinevezésének jogát (a főkegyúri jog, *ius supremae patronatus* legfontosabb elemét), vagy hogy ki rendelkezzen a különböző egyházi és oktatási alapok (például a II. József által államosított javakból létrehozott Vallásalap) kezeléséről.¹⁰⁴ Az alsópap-ság szempontjából nagy jelentőségű volt a XIII. törvénycikk is, amely – állami kárptlást kilátásba helyezve – az egyházi tized megszüntetését mondta ki.¹⁰⁵

Az állam és a katolikus egyház viszonyának újrafogalmazása – vagyis a katolikus autonómia koncepciójának kidolgozása – a szabadságharc zűrzavarában lekerült

⁹⁹ HERMANN E. 1973: 378.

¹⁰⁰ TANCZIK 2012: 25.

¹⁰¹ BALOGH – GERGELY 2005: 180.

¹⁰² A protestáns autonómia legfontosabb jogalapja az 1790/91. évi XXVI. tc. volt. Vö.: SALACZ 1974: 15.

¹⁰³ SALACZ 1974: 15.

¹⁰⁴ A III. törvénycikk az egyházi ügyeket a Helytartótanáctól a Vallás- és Közoktatási Minisztérium hatáskörébe utalta, mindeközben viszont – miniszteri ellenjegyzéshez kötve ugyan, de – megerősítette az uralkodó főkegyúri jogát.

¹⁰⁵ Az 1848 utáni változások hatását a plébánosi jövedelmek szempontjából a IV. 4. 4. fejezetben mutatom be.

a napirendről, a Bach-korszakban pedig egészen más egyházpolitikai szempontok érvényesültek. A cél a magyar egyháznak a birodalmi egyházba való minél teljesebb betagozása volt. A forradalom után nagyrészt kicserélt püspöki kar (18 püspökinevezés, köztük Szcitovszky János hercegprímás és a székesfehérvári Farkas Imre) lojalitásához ugyan nem fér kétség, mégsem tekinthetjük a főpapságot az abszolutista rendszer elvtelen kiszolgálójának. Ezt mutatja az is, hogy a Habsburg Birodalom és a Vatikán viszonyát rendezni hivatott 1855-ös konkordátum komoly ellenállásba ütközött a magyar püspökök körében, hiszen az a magyar egyház önállóságának és jogainak csorbításával járt.¹⁰⁶ A kiegyezés után ez a konkordátum Magyarországon gyakorlatilag érvényét veszítette, hiszen nem adott választ a magyar egyház közjogi és egyéb problémáira.¹⁰⁷

Az egyházi ügyek 1867-ig a Helytartótanács vallásügyi osztályához tartoztak, a kiegyezéskor viszont (úgy, mint 1848-ban) a felelős magyar kormányhoz – a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumhoz – kerültek át, ezzel pedig újra fellángoltak az egyházak közjogi helyzete, ezen belül is a katolikus autonómia körüli viták. Az 1868-as LIII. törvénycikk megerősítette az 1848-as XX. törvénycikket „a törvényesen bevett keresztyén vallásfelekezetek viszonzosságáról” – a törvénycikk bevezető mondata szerint addig is, „míg a vallásfelekezetek egyenjogúsága törvény útján általánosan szabályozatnék”. Ez a törvényi szabályozás azonban egészen az 1890-es évekig váratott magára. Az Eötvös József által kezdeményezett, 1871-ben megtartott (első) autonómiakongresszus a kibékíthetetlen véleménykülönbségek miatt eredmény nélkül zárult, és a következő mintegy huszonöt évben sem sikerült közös nevezőt találni a többek között Trefort Ágoston miniszter nevével fémjelzett liberális egyházpolitika és a konzervatív szemléletű, a katolikus uralkodóval jó viszonyt ápoló Simor hercegprímás által vezetett egyházi elit között.¹⁰⁸

A vallás és a felekezeti kérdései a kiegyezés utáni évtizedekben a falusi községektől a parlamentig minden szinten éles viták tárgyát képezték. Különösen sok

¹⁰⁶ ADRIÁNYI 1963: 123–130., 2009: 148–179. Lásd még: HERMANN E. 1973: 432–435.

¹⁰⁷ ADRIÁNYI 2009: 166–179.

¹⁰⁸ A radikálisok (például Horváth Mihály, 1849 kultuszminisztere) a teljes demokratizálást szorgalmazták, és protestáns módra működő választási rendszerben képzelték el a katolikus egyház önigazgatását. A másik véglet – amelyet például a Religio főszerkesztője, Palásthy Pál képviselt – egy „szigorú katolikus” álláspont volt, amely 1867 után kevés visszhangra talált. Simor János hercegprímás és a püspöki kar javaslata szerint a katolikus ügyeket a parlament helyett egy világiakból és egyháziakból álló „katolikus bizottság” igazgatta volna. Eötvös József liberális katolicizmusa viszont ennél nagyobb szerepet szánt volna a világi híveknek az egyházi munkában – nagyjából úgy, mint ahogy az a 20. században az egyházközösségi szervezetek és az Actio Catholica révén megvalósult. Ennek alsó szintű következményéről, a vegyes egyháztanácsok koncepciójáról a IV. 1. 6. fejezetben írok. A magyar egyháztörténetírás sokat foglalkozott és foglalkozik a katolikus autonómia történetével, és általában a közjogi kérdéssel, például: CONCHA 1918; TÖRÖK 1941; HERMANN E. 1973: 445–452.; SALACZ 1974: 28–33, 41–46.; SARNYAI 2001; ADRIÁNYI 2004: 206–208.; HERGER 2010. Ezeket a helyeken bőveges további irodalommal.

konfliktust szült a vegyesházasságok és az azokból született gyermekek felekezeti hovatartozásának kérdése (reverzális, elkeresztelés), továbbá az 1868-as népiskolai törvény által komoly kihívás elé állított felekezeti iskolák problémája [→ IV. 1. 6.; → V. 5. 3.]. Az 1860–1880-as évek egyházmegyei körleveleit vizsgálva is jól látszanak a fokozatosan kibontakozó kultúrharc frontvonalai. Ez végül az 1894–1895-ben megszülető egyházpolitikai törvényekben csúcsonyult ki, amelyekkel sok 1848-ban nyitott vita eldőlt, és amelyekkel tulajdonképpen megvalósult az egyház és az állam szétválásának – de nem éppen abban a formában, ahogy az a katolikus autonómia-elképzelésekben szerepelt.

A liberális egyházpolitikával szemben a magyar katolikus egyházat alapvetően egy folyamatosan hátráló, defenzív attitűd és sérelmi politizálás jellemezte. Az egyház több évszázada integráns részét képezte annak a feudális rendnek, amelynek fontos pillérei dőltek ki 1848 után, és a még állók is rogyadoztak. Az egyház az általános tendenciaként érzékelt vallási közömbösödére, társadalmi súlyának csökkenésére, a különböző szinteken és területeken (például az oktatás-nevelésben) jelentkező szekularizációs folyamatokra sokáig csak egy konzervatív, tekintély- és pozícióföltő állapotból volt képes reagálni.¹⁰⁹ Ez összhangban állt IX. Pius pápa (1846–1878) által a világegyház számára szabott iránnyal, amely a társadalmi, szellemi, politikai, technikai és gazdasági változásokat (forradalmak, kapitalizmus, liberális eszmék, tömegsajtó stb.) a katolikus egyház szempontjából károsnak és veszélyesnek tartotta. Ennek a bezárkózó, tekintélyelvű attitűdnek eklatáns példája és mérőköve az 1864-ben kibocsájtott és 1865-ben a magyar katolikus egyházban is kihirdetett *Syllabus* (jegyzék),¹¹⁰ amely tételesen ítéli el a modern kor tévedéseit – köztük a „liberalizmust” és a „laicizmust”. A Pius által összehívott és végül felemás eredményességgel zárult I. Vatikáni Zsinat (1869–1870) is ennek az egyházpolitikának a jegyében fogalmazta meg a pápai tévedhetetlenség dogmáját (*infallibilitas*), amely Magyarországon és a világegyházon belül is nagy vihart kavart.¹¹¹ Az „akkori uralkodó liberális közvéleményben” – írja Salacz Gábor – mindez „keserű ellenségeskedést váltott ki. Már a *Syllabus*t is sokan úgy magyarázták, mintha az a korabeli alkotmányos kormányformák elítélése lenne, a pápai infallibilitas kimondását pedig egyenesen hadüzenetnek tekintették.”¹¹² A korabeli közbeszédben a katolikus egyházzal szemben nemcsak

¹⁰⁹ Sulyok János a recsegő-ropogó „hatalmi egyház” utolsó évtizedeiként jellemzi ezt a kort. Jubileumi névtár 1977: 115, 123. Lásd még Kósa László gondolatait a szekularizáció kihívására adott katolikus és protestáns válaszokról: KÓSA 2011, a katolikusokról különösen: 143, 148–149.

¹¹⁰ IX. Pius Quanta cura kezdetű (1864. XII. 8.) enciklikával egyszerre. Lit. Enc. 1865: 152–167. (28/1865, január 8.)

¹¹¹ Jekelfalusy Vince székesfehérvári püspök zsinati szerepvállalásához lásd a II. 3. 1. fejezetet!

¹¹² SALACZ 1934: 393.

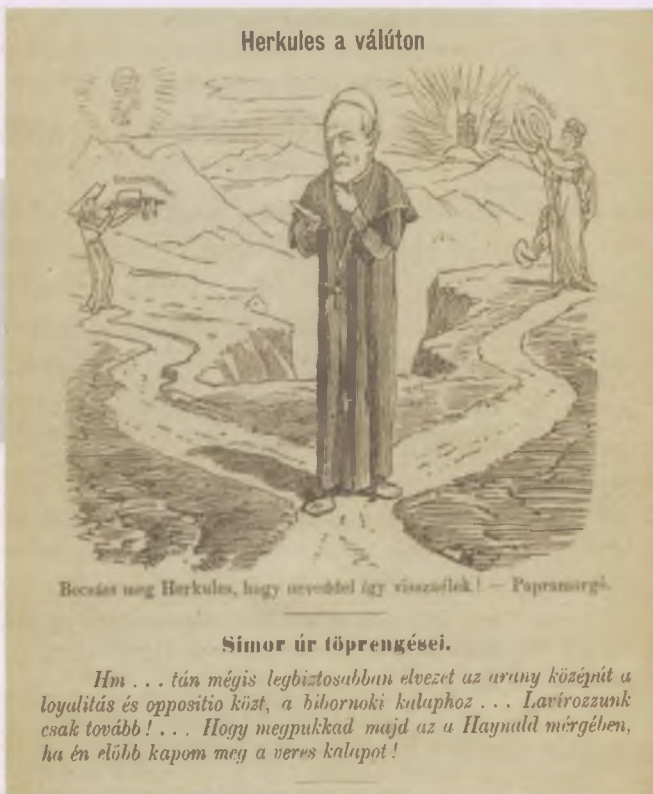
a haladásellenesség, hanem a nemzetietlenség és a nemzeti alapon szerveződő állam(ok) iránti illojalitás vádja is állandósult: az „ultramontán” katolikus nem a saját nemzetéhez és államához hű, hanem a hegyeken túli Rómához.

A IX. Pius után trónra lépő XIII. Leó (1878–1903) gyökeresen új irányt hozott; az „első modern pápa” programja szerint az egyháznak nyíltan szembe kellett néznie a modern kor kihívásaival. Az iparosodással, városiasodással járó társadalmi változások, a munkássággal kapcsolatos politikai és szociális problémák

Az ultramontanizmus és a nemzeti elkötelezettség dilemmája egy Simor János hercegprímást ábrázoló karikatúrán (1871). A magyar főpap a pápai címer alatt álló papi alak által kínált „bíbornoki kalap” és a magyar címer alatt feszítő honleány nyújtotta népszerűség között hezitál.

komolyan vétele az egyház társadalmi tanításának első fontos dokumentumában, az 1891-ben kiadott *Rerum Novarum* kezdetű enciklikában öltött testet.¹¹³ A kor bezárkózott, „sekrestye-katolicizmusának” a magyar egyházon belül is megvolt a maga ellenzéke („liberális katolicizmus”),¹¹⁴ de egy átfogó egyházreformnak gátat

szabott a liberális állam és az állásait védő egyház között kialakult *modus vivendi*. A világban tapasztalt változásokra adott katolikus válaszok és a katolikusok szerepvállalásának új formái az 1890-es évektől kezdtek Magyarországon is egyre nagyobb teret hódítani, és fokozatosan formálták át a sajátos hazai katolikus miliőt.¹¹⁵ A katolikus találkozók és pártalapítások, a katolikus tömegsajtó megszületése, a lelkipásztorkodás új útjainak keresése (népmisziók, lelkiségi társulatok) öntudatra ébredést

¹¹³ Vö.: TÓTH T. (szerk.) 2012.

¹¹⁴ Ennek híve volt például Zoványi Mihály, a „Független Lapok” szerkesztője. ADRIÁNYI 2004: 204–205.

¹¹⁵ Nem térek ki most arra a kérdésre, hogy a német társadalomtörténetben használt miliőfogalom („katholisches Milieu” – lásd ehhez: ARBEITSKREIS 1993; BLASCHKE – KUHLEMANN (Hgg.) 1996; DAMBERG 2002) mennyiben alkalmazható a magyar viszonyok között, mindenesetre számomra a „kultúrharc” fogalmának adaptációjához hasonlóan plauzibilisnek tűnik.

jelentett a korábbi katolicizmus „szemlesütött”¹¹⁶ vagy éppen ultrakonzervatív magatartásformái helyett.¹¹⁷ Ez nem járt együtt felekezeti közeledéssel, sőt, inkább a protestáns és katolikus „világok” közötti lövészárkok elmélyülését eredményezte, olyannyira, hogy egyes német kutatók a 19. századtól az 1950-es évekig – magyar viszonyok között pedig a dualizmus korától a második világháborúig – egy „második konfeszszionális korszakról” beszélnek.¹¹⁸

II. 2. A vizsgált területről általában

A később részletesen is bemutatott espereskerület települései a Budai- és a Pilis-hegység területén fekszenek, és a német nyelvű néprajzi irodalomban *Ofner Bergland* néven ismert területhez sorolhatók.¹¹⁹ Az *Ofner Bergland* nagy átfedést mutat az 1876 utáni közigazgatási beosztás szerinti Pilisi felső, illetve Pilisi alsó járás területével. Mivel azonban egy alapvetően etnikai alapon meghatározott (és korántsem egzakt) fogalomról van szó, nem szokás a tájegységhez tartozóknak tekinteni a pilisi szlovák falvakat (Pilisszántó, Pilisszentlászló, Pilisszentkereszt), a Szentendrei-sziget magyar településeit (Pócsmegyer, Szigetmonostor, Kisoroszi), továbbá Albertfalvát, sőt, a térség „szívében” elhelyezkedő kontinuos magyar és protestáns falvakat (Páty,

¹¹⁶ „Menj, kérdezz meg egy reformátust, milyen vallású, büszkén fogja felelni, hogy kálvinista. Kérdezz meg egy katolikust, bocsánatot fog kérni, mert katolikus.” – ezt a mondatot magának Eötvös Józsefnek tulajdonítja Salacz Gábor. SALACZ 1974: 13.

¹¹⁷ Vö.: KÓSA 2011.

¹¹⁸ Olaf Blaschke a 16. századra kidolgozott konfeszszionalizációs paradigma mintájára – a szekularizációs tézisek ellenében – a 19. században is a felekezetek társadalomformáló tényezőként való elismerését szorgalmazza (BLASCHKE 2000). Németországban egy sor történész „tesztelte” különböző forrásanyag alapján (BLASCHKE (Hg.) 2002). A 19. századi falusi közösségek felekezeti kérdéseiről Tobias Dietrich írt a kötetben, és egyaránt hozott pro és kontra érveket Blaschke elméletével kapcsolatban (DIETRICH 2002), két évvel később egy-egy svájci, német és francia falu felekezeti viszonyairól írt könyvében pedig már egyértelmű kritikával illeti az elméletet. DIETRICH 2004: 392. A legtöbb kritika Blaschke tézisének monokauzális, teleologikus jellegét érte, ami tulajdonképpen nem más, mint egy másik monokauzális és teleologikus paradigma – a szekularizáció – ellenpontja (pl. PAHL 2003: 111–113.). A kritika érveit összefoglalja a vallás társadalomtörténetének német eredményeit áttekintő Benjamin Ziemann: ZIEMANN 2007: 497–501. Magyarországgal kapcsolatban, egészen pontosan az elitek nemzeti identitáskonstrukcióinak szempontjából Árpád von Klimó nevezte konfeszszionalizációs időszaknak az 1848 és 1948 közötti századot – de ő nem Blaschkéra hivatkozott: KLIMÓ 2007. Legutóbb Juliane Brandt mérlegelte Blaschke elméletét Magyarországra nézve, megjegyezve, hogy azt „sem általánosságban megerősíteni, sem cáfolni” nem tudná: BRANDT 2013: 13–23.

¹¹⁹ Bonomi Jenő már említett munkásságán túl számos germanista és/vagy néprajzi végzettségű kutató foglalkozott a térséggel. Hogy csak néhány fontosabb példát említsék: Andrásfalvy Bertalan az interetnikus kapcsolatokról publikált fontos tanulmányt (ANDRÁSFALVY 1978), Bindorffer Györgyi a dunabogdányiak identitásvizsgálatára építve fogalmazott meg nagy karriert bejárt gondolatokat (pl. BINDORFFER 2005), Sz. Tóth Judit a térség német népviseleteit dolgozta föl (Sz. TÓTH 2004), és nagy hagyományai vannak a nyelvészeti-dialektológiai kutatásoknak is (pl. MÁRKUS 2003). Az utóbbi időben több fontos regionális-lokális szemléletű történettudományi munka született a térség 20. századi történetével kapcsolatban. Pl.: GRÓSZ (szerk.) 2010; MARCHUT 2014; SOMLAI 2014.

Tinnye, Tök) sem.¹²⁰ Általában ide sorolják viszont a két járás határain kívül fekvő közép-magyarországi német többségű helyeket (Etyek, Mány, Szomor). Jelen dolgozat szempontjából elég annyit leszögezni, hogy a vizsgált falvak településtörténetük, valamint a köztük fennállt kulturális és gazdasági kapcsolatok alapján egy tájegységhez sorolhatók.¹²¹

A vizsgált évtizedekben ezen települések lakosságának döntő többségét különböző délnémet területekről betelepített katolikus német („sváb”) telepesek leszámítottai alkották.¹²² A 17. század végén kezdődő, később több hullámban zajló telepítések időszaka a legtöbb falu életében a 18. század közepére lezárult, de kisebb németajkú telepescsoportok egészen a 19. század elejéig érkeztek még.¹²³ A régió belüli migráció elősegítette a terület nyelvi és kulturális egységesülését.¹²⁴ A néhány helyen már korábban – az 1690-es évek elejétől – megtelepült ortodox (később részben katolizáló) délszlávok a 18. század folyamán tovább vándoroltak, illetve beolvadtak (például Solymáron), vagy kisebbségbe szorultak a későbbi évtizedekben érkező német lakossággal szemben (Kalászon, Csobánkán, Pomázon és Törökbálinton).¹²⁵ Ugyanígy kisebbségbe kerültek a 19. századra a perbáli és a piliscsabai katolikus szlovákok is (utóbbiak egészen az 1780-as évek végéig többséget alkottak). Számottevő magyar és részben protestáns lakossága a korábban említett kontinuos falvakon kívül Pomáznak és Biának volt. A többi településen – így a vizsgált espereskerület területén is – csak a 19. század legvégén kezdett emelkedni a magyarok, illetve – asszimiláció nyomán – a magukat magyarnak vallók aránya.¹²⁶ Jelentősebb zsidó közösségek a tágabb régióban Pilisvörösváron, Pomázon, Zsámbékon, Nagytétényben és Tinnyén éltek.

¹²⁰ A török időket átvészelő, kisebb vagy nagyobb részben magyar és református lakossággal rendelkező települések voltak a környéken: Bia, Páty, Tök, Tinnye. Utóbbi nemesi falu volt, az 1840-es években Kossuth Lajos is szerzett itt birtokot.

¹²¹ A terület körülhatárolásának problémáját legutóbb a szőlő- és borkultúra szempontjából Muskovics Andrea járta körül disszertációjában: MUSKOVICS 2019: 12–13.

¹²² A 18. század folyamán betelepített németek „sváb” etnonimjéhez lásd: HUTTERER 1973. A dolgozatban általában igyekszem kerülni ezt a sokrétű jelentéssel terhelt elnevezést, csak néhány esetben használom hangulatfestő szándékkal, illetve idézetekben.

¹²³ A településekben a török idők alatt vagy azután birtokot szerző (esetleg visszaszerző) magyar és osztrák nemesi családok, szerzetesrendek játszották a főszerepet, de kisebb mértékben kamarai telepítések is történtek III. Károly, Mária Terézia, sőt még II. József idején is. A betelepülés izgalmas lokális, regionális és országos történetét sokan kutatták, de még mindig akadnak megválaszolatlan kérdések. A vizsgált térség szempontjából fontos tanulmányok: BONOMI 1940a; L. GÁL 1988; jó áttekintést ad: SOMLAI 2014: 14–16. Általánosságban a betelepítésekről, további irodalommal lásd: SEEWANN 2012 I.: 144–237.

¹²⁴ A 19–20. századhoz ezzel kapcsolatban lásd: ANDRÁSFALVY 1978.

¹²⁵ Jellemzően a Vattay család által birtokolt településeken (Nagykovácski kivételével), alighanem Szentendréről való kirajzással. Solymárról a „rácok” már a 18. század első felében eltűntek, emléküket a népi emlékezet és egyes családnevek őrzik (például az ebben a dolgozatban is felbukkanó Melcheritz). BONOMI 1939a, 1967: 11.

¹²⁶ A Buda-környéki járás népszámlálási adatait 1900–1941-ig elemzi: SOMLAI 2014: 23–33.

1. táblázat: A két Pilisi járás lakosságának nyelvi és felekezeti megoszlása az 1881-es népszámlálás szerint. A jelen dolgozatban vizsgált espereskerület településeit kiemelttem.¹²⁷

Folyószám	Községneve	A jelenlevő polg. népesség		anyanyelve szerint										hitfelekezete szerint						olvasni-írnéptudás szerint		
		A házak száma	A jelenlevő polg. népesség	magyar	német	tót	oláh	ruthén	horvát-szerb	egyéb hazai nyelvű	külföldi nyelvű	beszélmi nem tudó	római		görög	gör.-keleti	evangelikus		uniárus		izraelita	egyéb hitfelekezeti
													katholikus	gör.			evangelikus	izraelita				
Pilisi felső járás																						
1	Bogdány	433	2628	777	1756	7					4	84	2442				2	170		14		1567
2	Boros-Jenő	127	934	27	853	7				3	44	926						6		2		559
3	Csaba (Pilis-)	218	1344	75	875	307				9	78	1302					3	5		34		528
4	Csobánka	280	1421	38	925	64	20		308	13	6	57	1071		321			4		25		387
5	Hidegkút	203	1271	74	1120	24				9	44	1244					3	11		12	1	581
6	Kalász	287	1736	166	853	16			542		82	77	1078		572		11	35		40		794
7	Kovácsi (Nagy-)	253	1502	113	1333	6				2	2	1486					5	4		7		1082
8	Megyer (Békás-)	164	1150	24	1062	4					1	59	1142					2		6		630
9	Megyer (Pócs-)	261	973	912	15	9				2	30	142					6	816		9		657
10	Monostor (Sziget-)	209	1124	1072	9	7				2	34	426					6	688		9		767
11	Oroszi (Kis-)	187	912	862	9	1				1	37	475						427		7	3	347
12	Pomáz	605	3366	680	948	507			817	3	7	104	1953		847		206	184		176		3357
13	Solymár	252	1489	50	1385	3				2	60	1458					7	1		12	11	739
14	Szántó (Pilis-)	218	1239	77	32	1084				1	5	40	1212				2	1		25		436
15	Szent-Kereszt (Pilis-)	111	648	22	630	2						24	641					1		6		381
16	Szent-Iván	146	846	24	62	730						30	839				1			6		212
17	Szent-László (Pilis-)	97	560	36	4	464			2		1	53	551					4		4	1	82
18	Tótfalu	495	2374	2256	11	12				13	1	81	546		1	9	1788		30			1506
19	Üröm	118	838	20	772	5					11	27	829		4	1	3		1			578
20	Visegrád	252	1331	179	1068	16			1		10	59	1303		1	5	12		10			715
21	Vörösvár	396	2668	59	2463	10					8	128	2552				1	4		106	3	1316
Járási összeg		5312	30354	7823	16165	3295	10	3	1670	30	171	1187	23618		1746	269	4161		541	19	15221	
Pilisi alsó járás																						
1	Albertfalva	47	380	116	224	13					6	22	341				19	16		4		258
2	Bia	357	2229	1688	416	11						114	1196				8	973		52		1269
3	Budakesz	505	3350	200	2997	11				6	1	135	3310				1	34		1	2	2069
4	Buda-Eörs	568	4376	141	3886	23					7	316	4340				12	21	1	1		2949
5	Jenő	117	835	72	724	7						12	811					24				570
6	Páty	443	2317	2193	49	3					1	71	356				1893		68			1585
7	Perbál	250	1433	46	1030	305						52	1413					10		6	4	906
8	Promontor	663	4193	238	3687	54			15		27	172	4105		1	2	13	43		29		2515
9	Telki	37	213		206							7	213									107
10	Tétény (Nagy-)	273	2246	351	1740	26			8	2	8	111	1625		1	1	38	81		498		1330
11	Tétény (Kis-)	127	599	90	452	20			3	1		24	582				9	2		6		209
12	Tinnye	234	1222	1131	27	4						8	52	672			4	422	1	122	1	650
13	Torbágy	226	1319	40	127	3						49	1295				4	6		14		868
14	Tök	308	1499	1367	57	1	3		1	8	1	54	102	4			3	1350		16	14	1023
15	Török-Bálint	347	2105	149	1685	65			114		1	89	2078				2	5		20		1341
16	Zsámbék	585	3788	642	2978	1					4	2	161	3319			8	36		425		2037
Járási összeg		5087	32104	8464	21385	555	12	3	141	27	59	1461	25758		7	3	121	4918	2	1274	21	19681

¹²⁷ Forrás: NÉPSZÁMLÁLÁS 1881: 204–205.

A 19. század közepén tehát a betelepülés képlékeny időszaka már legalább három generáció távolságban volt a legtöbb falu és a legtöbb család számára. Addigra már kialakultak a helyi közösségeken és a régió belüli kapcsolatrendszerek. A Mária Terézia-féle úrbérrendezéssel, de legkésőbb a 18. század végére megszilárdult a térség falvainak társadalmi és gazdasági struktúrája, és ez lényegében egészen 1848–49-ig nem is változott sokat. A birtokaprózódás elkerülését célzó szabályozások, valamint a német falvakra jellemző törzsöröklési rend¹²⁸ miatt a telekkel bíró családok száma nem nőtt, a települések lélekszáma ugyanakkor, ha eltérő ütemben is, de emelkedett. A legdinamikusabban a Budához közelebb fekvő települések növekedtek, ennek megfelelően tehát az úrbéres földdel nem rendelkező zsellérek aránya is itt volt a legnagyobb.¹²⁹

1848 legfőbb vívmánya a falusi lakosság számára az úrbéri szolgáltatások (kilyenced, robot, dézsma, valamint az egyházi tized) eltörlése volt. De talán fölösleges is hangsúlyozni, hogy a jobbágyfelszabadítás nem egy forradalmi pillanatként, sokkal inkább egy hosszan elhúzódó folyamatként értelmezhető. A márciusi törvények által nyitva hagyott kérdések megoldása a későbbi évekre, évtizedekre maradt. Az 1870–80-as évekig tartó, rengeteg feszültséggel, vélt vagy valós sérelemmel járó megváltási, elkülönözési, határrendezési, tagosítási eljárások és perek¹³⁰ lépten-nyomon felbukkannak a helyi egyházzal kapcsolatos konfliktusok hátterében is. Nem utolsósorban azért, mert a helyi egyházak maguk is birtokosai, haszonélvezői, kezelői, bérbeadói (stb.) voltak különböző jogállású földterületeknek, így a plébánosoknak érvényesíteniük kellett érdekeiket ezekben a bonyolult ügyekben. Ha a jobbágytság jogi értelemben való felszámolása sem ment egyik pillanatról a másikra, akkor ez hatványozottan elmondható a társadalmi berendezkedés és a mentális struktúrák változásáról. Az általam vizsgált évtizedekben még mindig „jobbágyokról” és „zsellékről” szólnak a források, a falu vezető (bírói, esküdti) tisztségeit továbbra is a volt úrbéresek töltötték be.¹³¹ A tradicionális öngazgatási testület mellett a kiegyezéstől kezdődően egyre fontosabbá vált a jegyzői tisztség [→ IV. 1. 3.].

¹²⁸ Zsámbékkal kapcsolatban: HUSZ 2000. Somlai Péter ugyanakkor rámutat arra is, hogy nem tisztázott, mennyire volt általános a törzsöröklés a 19. században a többi Buda környéki településen (SOMLAI 2014: 50.).

¹²⁹ GELLER 2017: 41. Gellér Dávid szemléletes grafikán mutatja be, hogyan nő a zsellérek aránya a fővároshoz közeledve.

¹³⁰ GALGÓCZY 1879: 477.; Tök úrbéri perének részletes leírása: KECSKEMÉTI 2009.

¹³¹ A feudalizmusból örökölt társadalmi rétegzettség tartóssága ismert tény, amire sok (szak)irodalmi példát idézhetnénk. A legmélyebben – a különböző társadalomtörténeti modelleket a helyi viszonyokra alkalmazva – Kövér György elemezte ezt a helyzetet (KÖVÉR 2011: 37–167., a jobbágyparaszti társadalomról különösen: 71–88.). A vizsgált területtel kapcsolatban ezúttal egy Budakeszi társadalmát leíró disszertációból idézek, amelyben még 1939-ben (!) is ezt olvashatjuk: „még ma is a volt úrbéresek jelentik a módosabb osztályt, kik faluközösségünkben vezető szerepben vannak.” (JAUTZ 1939: 30.)

A jelentős tömeget kitevő zsellérség a jobbágyfelszabadítással nem jutott földhöz, sőt többnyire a korábban használt területeik megváltására sem voltak képesek.¹³² Így ők részben mezőgazdasági vagy más (például bányászati) napszámból, részben a közeli főváros igényeit kiszolgáló házi- és kézműiparból, illetve építő- és szolgáltatóiparból éltek: cselédek, fuvarosok, kőművesek, ácsok. Ismét sokan voltak, akik szőlő- és bortermelésből és más jól értékesíthető cikkek (sertéshús, tej és tejtermékek) városi piacon való eladásából jutottak jövedelemhez.¹³³ A térséget érzékenyen érintette az 1880-as években a szőlőültetvényeket megtizedelő filoxérajárvány, amely ideiglenes elszegényedést okozott.¹³⁴ A fontos megélhetési forrás ellehetetlenülésére különféle stratégiákkal reagáltak az egyes települések, társadalmi csoportok (szőlő újratelepítése rezisztens fajtákkal; más mezőgazdasági ágazatok megerősítése; a várossal való kereskedelmi és munkakapcsolatok megélénkítése stb.).¹³⁵ A 19. század második felében a városi, illetve a város közelségével valamilyen módon kapcsolatos munkavállalás már széles rétegek számára jelentett megélhetést, és jelentős volt a régió belüli munkamigráció is.¹³⁶

A környéken több kisebb-nagyobb bánya és üzem is működött, illetve létesült az 1870–1880-as évektől (például Budakeszin, Hidegkúton, Solymáron és Pilisszentivánon). A városhoz közelebb fekvő településeket (elsősorban Budakeszit és Hidegkutat) a városi kis- és középpolgárság, illetve a munkásság már a 19. században felfedezte magának kiránduló-, mulató- és nyaralóhelyként [→ V. 2. 1.]. Ennek a város-falu kapcsolatnak egy sajátos formájával, a Máriaremetére irányuló vallási-szabadidős turizmussal (zarándoklat, búcsújárás) az V. 6. fejezetben közelebbről is megismerkedhetünk.

¹³² A jobbágyfelszabadításkor ugyan a zsellérek kezén is volt némi szántóterület, ezt azonban saját erőből kellett (volna) megváltaniuk. A beltelken felüli zsellérföldek ugyanis sem a '48-as törvények, sem az úrbéri páténs értelmében nem számítottak úrbéres – tehát állami kármentesítéssel megváltott – földnek (FÜR 1965: 68–70.). A zsellérség földhöz jutása egyébként nemcsak jogi és anyagi tényezőkön múlt, de az általunk vizsgált Buda környéki, pilisi térségben fizikailag is nehezen lett volna kivitelezhető, hiszen a települések határának nagy részét erdő borította.

¹³³ Vö.: BODOR 1934.

¹³⁴ Ez az általam vizsgált egyházi forrásokban is lecsapódik. Például az 1888-ban megüvelt zsámbéki pályázatra jelentkező Gózon Gyula budafoki, Spánjevich Márk pomázi és Tétrty József tétényi plébános is arra hivatkozik, hogy az addig bortermelésből élő falvak a filoxéra pusztítása miatt annyira elszegényedtek, hogy már alig tudják eltartani a papjukat. Gózon: „populus meus parochianus, qui vineis suis fonte provenus sui et sustentatimis vitae jam jam orbatus sit parochio suo solum ad lecticale in viato vix amplius aliquid praestare par erit” Spánjevich: „cum in Pomáz tanta fatigia tantisque expensas in meliorationem beneficii parochialis Pomáz – ob ingruentem phylloxeram – inutiliter impenderim...” SzfvPL 4580 950, 859/1888. Sőt még a Zsámbékkal közel azonos presztízsű – de a filoxerától szintén sújtott – Budakeszi plébános (Tilly József) is szívesen áttette volna a székhelyét. SzfvPL 4580 940, 950/1888

¹³⁵ A filoxérajárvány hatásáról a Buda környéki szőlő- és borkultúrára lásd.: DVIHALLY 1932: 111–113.; MUSKOVICS 2014: 201–203.

¹³⁶ ANDRÁSFALVY 1978.

II. 3. A Székesfehérvári egyházmegye

Az 1777-ben a Veszprémi egyházmegyéről leválasztva alapított Székesfehérvári egyházmegye területileg és jövedelmeit tekintve a legkisebbek egyike volt,¹³⁷ de az ország szívében, Fejér és Pest-Pilis-Solt vármegyék területén elhelyezkedve mégis fontos püspökségnek számított. A következőkben áttekintem az egyházmegye vezetésével és az alsópapsággal kapcsolatos legfontosabb tudnivalókat, adottságokat és problémákat.

II. 3. 1. Püspökök és helynökök

Az általam vizsgált időszak kezdetén a püspöki székhely (több másikhhoz hasonlóan) betöltetlen volt (*sede vacante* állapot),¹³⁸ mivel az egyházmegye hetedik püspöke, Barkóczy László 1847. december 3-án elhunyt, és az V. Ferdinánd által 1848 nyarán kinevezett új püspök, Karner Antal – pápai megerősítés híján – sosem foglalta el székét.¹³⁹

Így az 1848-as forradalom kitörésekor Farkas Ferenc nagyprépost-kanonok káptalani helynökként kormányozta az egyházmegyét, egészen addig, míg 1849 áprilisában Székesfehérvárt el nem érte a tavaszi hadjárat.¹⁴⁰ A leplezetlenül császárhű Farkas Ferenc a kormány megtorlásától való félelmében – Farkas Imre éneklőkanonokkal, a későbbi püspökkel együtt – osztrák területre menekült.¹⁴¹ A napi ügyeket ezután, amennyire lehetséges, Pendl Ferenc olvasókanonok vitte, míg a káptalan többi tagjával együtt őt is fogságba nem vetették a Fehérvárra visszatérő császáriak.¹⁴² Az osztrák

¹³⁷ A jövedelmekről jó áttekintést ad: MATLEKOVICS 1897: 224–225., idézi SALACZ 1974: 235–236. Az egyházmegye kialakulásához lásd: HERMANN I. 2015.

¹³⁸ A késedelmes egyházi kinevezések gyakorlata a jozefinista egyházpolitika egyik legszembevetőbb és egyházi szempontból rendkívül sérelmes eleme volt. Nemcsak az egyházkormányzati deficit, de az ilyenkor a Vallásalapba folyó úgynevezett interkaláris jövedelmek miatt is.

¹³⁹ Az egyes püspökökről rövid életrajz és hivatali idejük áttekintése olvasható az egyházmegye jubileumi névtárában (JUBILEUMI NÉVTÁR 1977: 63–126.), rövidebb változatban pedig a következő jubileumra készült albumban (TÖRÖK – MÓZESSY 2002), valamint az egyházmegyei honlapon: <http://www.szfv.ar.katolikus.hu/tortenet/puspokok> (utolsó letöltés: 2017. augusztus 14.).

¹⁴⁰ Székesfehérvár többször gazdát cserélt a szabadságharc alatt. Rövid áttekintés: HERMANN R. 2013.

¹⁴¹ Nem is volt alaptalan ez a félelem, hiszen június 28-án a forradalom alatt tanúsított magatartása miatt egy rögtönítélő bíróság hazaárulónak bélyegezte, és teljes vagyonekobzásra ítélte. MÓZESSY 2000: 197–199.

¹⁴² A forradalom ügyével szimpatizáló kanonokokat a pesti Újépületben tartották fogva. Pendl Ferenc együtt raboskodott Schvanfelder József örkanonokkal, Maurer György székesegyházi főesperessel, Krizsány Ignác budai főesperessel, valamint Aigner Károlyval, aki 1848 nyaráig budakeszi plébános és első-budai alesperes volt. (A nyolcból egy kanonoki stallum üresedésben volt.) A káptalanról lásd KLOnline: székesfehérvári székeskáptalan. Maurer, Krizsány és Aigner már októberben visszatérhettek Székesfehérvárra, és hivatalukat is megtarthatták. Pendl Ferenc rövidebb börtönbüntetést kapott, Schvanfeldert pedig félévi várfogságra ítélték (MÓZESSY 2000: 200–201.) Míg utóbbi – a sematizmusok és más források tanúsága szerint – később mégis megmaradt a kanonoki tiszttségében, addig Pendlt hiába keressük a későbbi egyházmegyei névtárakban. Az 1848/49-es fehérvári forradalmi eseményekről ad áttekintést Szarka Géza plébániatörténete is: SZARKA 2003: 213–217.

csapatokkal júliusban Farkas Ferenc is hazatért, és ezután káptalani helynökként egészen 1851. november 5-éig, az új püspök, Farkas Imre pápai megerősítéséig ismét ő vezette az egyházmegyét.¹⁴³

Farkas Imre (1851–1866)

Farkas Imre mellett, hogy teljes mértékben élvezte Ferenc József bizalmát, és nem szállt szembe (nem is tehette, és valószínűleg nem is akart szembeszállni) a fennálló renddel, intenzív egyházkormányzati és lelkipásztori munkát végzett.¹⁴⁴ Püspöksége idején folyamatosan látogatta a plébániákat, és három új plébániát, illetve három lelkészséget is alapított. Az egyházmegye-történet imádásos lelkületű, szelíd, irodalomkedvelő emberként és kiemelkedő szónokként jellemzi.¹⁴⁵ Mint azt több példa mutatja, a lehetőségekhez képest az egyházmegye a forradalom és szabadságharc miatt kompromittált papjairól is próbált gondoskodni.¹⁴⁶

Farkas 1866 januárjában bekövetkezett halála – amit néhány hónappal követett a hercegprímás, Szcitovszky János elhunya is – fontos korszakhatárt jelentett az egyházmegye életében, hiszen szinte sorsszerűen esett egybe az 1867-ben kiteljesedő osztrák–magyar kiegyezéssel. *Sede vacante* (vagyis a széküresedés idején) az 1849-ben még várfogságra ítélt Schvanfelder József volt a káptalani helynök, az új püspök pedig a politikai enyhülés jegyében rehabilitált Jekelfalusy Vince lett.¹⁴⁷ Jekelfalusy – már csak az égető paphiány miatt is – törekedett rá, hogy újra szolgálatba helyezze az egyházmegye 1850–60-as években mellőzött papjait,¹⁴⁸ és sok kisebb-nagyobb egyházkormányzati és egyházfegyelmi újítást vezetett be. Kívülről érkezett főpásztorként

¹⁴³ MÓZESSY 2000: 197–199. Lásd még Sulyok János rövid összefoglalását: JUBILEUMI NÉVTÁR 1977: 99–100. Farkas Ferenc életadatai: FORINTOS 2005: 55–56.

¹⁴⁴ ADRIÁNYI 2009: 62. Néhány oldallal korábban (55.) azt írja, hogy Farkas „15 éves főpásztori működése eléggé jellegtelen maradt.”

¹⁴⁵ Újfalussy Gusztáv püspökeletrajzában idézi a *Katolikus Néplapban* 1866-ban megjelent nekrológot, miszerint a „nép” Farkas Imrét „szelíd Farkas”-nak nevezte, szemben Farkas Ferenc nagypréposttal, aki a „vad Farkas” nevet érdemelte ki. Jubileumi névtár 1977: 101–104., itt: 101, 103. Farkas Imre biográfiai adatai: FORINTOS 2005: 60–61., 2011: 24–27.

¹⁴⁶ Jubileumi névtár 1977: 102. Ehhez a témához lásd Pados János nagyhantosi kinevezését [→ III. 2. 2.]. Példaként idézhetjük Melly Károly esetét, aki 1849-ben (miután a császáriak „név szerint keresték”) elhagyta kistorbágyi kápláni állomását és honvéd táborigaznokságnak állt. A szabadságharc leverése után néhány hónapig bujkált, majd már 1850-tól újra káplánként működhetett, 1853-ban pedig piliscsabai adminisztrátor lett Gallovits Pál mellett, akit 1858-tól a plébánosi hivatalban követett. Később alesperességig és címzetes kanonokságig vitte. FORINTOS 2010: 74–75.; ZAKAR 1999: 144.

¹⁴⁷ Jekelfalusy 1849-ben szepesi püspöknek nevezték ki, de a szabadságharc leverése után kegyvesztettként internálták, és csak 1866-ban jutott újra egyházi hivatalhoz (pozsonyi nagyprépost lett). Székesfehérvári püspökként, alig egy hónappal hivatalba lépése után, június 8-án már a megújult püspöki kar tagjaként részt vett a koronázáson. (TÖRÖK – MÓZESSY 2002: 42.)

¹⁴⁸ Itt ismét csak Pados példájára utalhatok [→ III. 2. 2.].

igyekezett képet kapni megyéje állapotáról, ezért hivatalba lépése után nem sokkal nagyszabású vizitációs körutat hirdetett (amely végül csak részlegesen valósult meg) [→ I. 2. 1.] A kezdeti intenzív főpásztori évek után 1869-ben Rómába utazott az I. Vatikáni Zsinatra, ami ettől kezdve energiáinak nagy részét lekötötte.¹⁴⁹ A zsinat után Jekelfalusy felváltva tartózkodott egyházmegyéjében és Rómában, és egyre rosszabbodó egészségi állapota is hátráltatta.¹⁵⁰

Az egyházkormányzati munka oroszlánrésze ekkor már az 1871-ben általános helynökké megtett, 1872-ben pedig segédpüspökké szentelt Pauer János kanonokra hárult.¹⁵¹ Jekelfalusy halála

Jekelfalusy Vince (1867–1874)

(1874. május, Róma) után azonban mégsem őt, hanem a törekvő, és korábban már számos egyházi és állami hivatalt betöltő Dulánszky Nándort nevezte ki megyéspüspökké az uralkodó. Dulánszky – aki közvetlenül azelőtt a Trefort vezette Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium egyházi ügyekért felelős osztálytanácsosa volt – ténylegesen csak 1875 legvégén foglalta el székét, és alig másfél évig ült benne. Már 1877 júniusában pécsi püspökké lépett elő, ahol – Székesfehérvárral ellentétben – korszakos jelentőségű főpásztornak számít.¹⁵² Dulánszky távozása után Pauer János csaknem újabb két évig kormányozta az egyházmegyét káptalani helynökként, míg 1878 végén megyéspüspöki kinevezést kapott. A nagy műveltségű Pauer már fiatal kora óta az egyházmegyét szolgálta különböző

Dulánszky Nándor (1874–1877)

¹⁴⁹ Ismeretes az az országos, sőt nemzetközi visszhangot kiváltó lépése, hogy a zsinat határozatait – köztük a pápai tévedhetetlenség (infallibilitas) dogmáját – a magyar püspökök közül majdnem egyedüliként nemcsak megszavazta, hanem ki is hirdette az egyházmegyei papság felé (Lit. Enc. 1871: 27–77., ezen belül az infallibilitas: B. Caput IV, 74–77.). Rajta kívül csak a rozsnói püspök, Schopper György tette meg ezt. Ezért mindkettőjüket a felújított királyi tetszvényjog (placetum regium) figyelmen kívül hagyásával vádolták meg, és végül miniszterelnöki feddésben részesültek (SALACZ 1974: 50–52.; bővebben: SALACZ 1934; TANCZIK 2012: 354–365.).

¹⁵⁰ A körlevelek tanúsága szerint 1871. szeptember 19-től 1872 nyaráig biztosan Rómában tartózkodott, de 1871 májusában még a Székesegyházi főesperesség mintegy 25 helységében járt bérmálni. Lit. Enc. 1871: 104–105. (649/1871, május 3.): *Planum pro confirmationis sacramenti administratione*. Vizitációról ekkor már nincsen szó. 1872 augusztusában pedig a Budai főesperességben (tehát az általunk vizsgált településeken is) tervezte folytatni útját. Nem tudni, hogy a tervezett körút végül megvalósult-e. Lit. Enc. 1872: 91–92. (950/1872, augusztus 3.): *Planum itineris pro confirmationis sacramenti administratione*.

¹⁵¹ *Documentum consecrationis*: Lit. Enc. 1872: 79–80. (840/1872, július 5.): *Documentum consecrationis III[ustriss]mi D. Joannis Pauer*. A kapcsolódó levelek a 80–85. oldalakon olvashatók.

¹⁵² Dulánszky székesfehérvári működését Sulyok János foglalta össze röviden: JUBILEUMI NÉVTÁR 1977: 111–112. Lásd még: FORINTOS 2005: 80–82, 2011: 31–37.

pozíciókban,¹⁵³ főpásztorként pedig nagy gondot fordított a papság és a hívek szellemi színvonalának és vallásosságának emelésére, szíven viselte a szemináriumi nevelés ügyét, emellett pedig történészként, teológusként is elismert volt.¹⁵⁴ Ugyanakkor az

Pauer János (1878–1889)

egyházkormányzatban és nyilvános, közéleti szerepvállalásaiban talán nem volt olyan erélyes, mint ahogy azt a kor konfliktusoktól terhes légköre megkívánta volna. Az ő ideje alatt formálódó katolikus társadalmi szervezkedéssel kapcsolatban is mindvégig meglehetősen passzívan és fenntartásokkal viselkedett (egyébként a püspöki kar nagy részével egyetemben).¹⁵⁵ A jubileumi egyházmegye-történeti könyv úgy jellemzi Pauert, mint aki alkalmilag inkább volt alkalmas a tudósi életre, mint az egyházkormányzásra.¹⁵⁶ Ezt a véleményt az V. 7. fejezetben nyomon követhető konfliktuskezelése is megerősíti.

Utódja, Steiner Fülöp ebben a tekintetben Pauer ellentétének bizonyult.¹⁵⁷ A katolikus egyházzal amúgy nem túl barátságos *Pesti Hírlap* „egyházi ügyekbe avatott munkatársa” a következőképpen ragadta meg a kontrasztot:

„Székesfehérvárra Simor [hercegprímás] éppen kormányzati erélyéért szemelte ki [Steinert], a mely főpásztori tulajdonságnak kiváló vala a fogyateka a szelid Pauerben, e szeretetreméltó és tudós, de adminisztratornak igen lágy anyagból gyúrt püspök jellemében. Annyi bizonyos, hogy Szekesfehérvár új püspökének könnyebb lesz az egyházmegyei kormányzat csorbáit kiköszörölni, mint papsága és hívi szívében elődjének, e közszeretben állott magyar patriarchának helyét elfoglalni.”¹⁵⁸

Steiner a katolikus autonómiával kapcsolatban és az 1890-es évek egyházpolitikai törvényhozási vitáiban markánsan képviselte a katolikus álláspontot, és tevékenyen támogatta a kibontakozó keresztényszociális politikát (katolikus nagygyűlések, Katolikus Néppárt).¹⁵⁹ Emellett nagy hangsúlyt fektetett a szemináriumi képzésen

¹⁵³ Volt többek közt Barkóczy László és Farkas Imre titkára, püspöki levéltáros, a szeminárium spirituális, később kanonok és püspöki irodaigazgató is. Források: FORINTOS 2011: 38–42.; <http://www.szfvvar.katolikus.hu/tortenet/puspokok/pauer-janos> (utolsó letöltés: 2017. augusztus 14.)

¹⁵⁴ Az MTA 1858-ban választotta levelező tagjává. Jubileumi egyházmegye-története ma is fontos forrásmunka (Pauer 1877). Sulyok János püspökportréja, illetve életútjának adatai: JUBILEUMI NÉVTÁR 1977: 113–118.; FORINTOS 2011: 38–42.

¹⁵⁵ GIANONE – KLESTENITZ 2017: 39–43.

¹⁵⁶ Jubileumi névtár 1977: 113.

¹⁵⁷ Sulyok János portréja Steinerről: Jubileumi névtár 1977: 119–126. Adatok: FORINTOS 2011: 43–48.

¹⁵⁸ *Pesti Hírlap* 1890. február 1. (31. szám) 4. A cikk szerzője a korban tipikus „Egy katolikus” fedőnevet használja.

¹⁵⁹ A témáról lásd Gergely Jenő alpművét (GERGELY 1977), legújabbban pedig, bőséges további irodalommal: GIANONE – KLESTENITZ 2017.

keresztül a paphiány enyhítésére,¹⁶⁰ valamint a hitélet elmélyítésére (papi lelkigyakorlatok, népmisziók, Jézus Szíve és Rózsafüzér társulatok, Oltáregyletek alapításának szorgalmazása, litániák bevezetése, női szerzetesházak létesítése).¹⁶¹ XIII. Leó reformtörekvéseinek feltétlen híve, a katolikus megújulás élharcosa volt. Agilitásával, közéleti szerepvállalásával az 1900-ban elhunyt Steiner már maga is képviselte azt az új kihívásokra rezonáló püspöki attitűdöt, ami utódjának, Városov Gyulának, és főleg az 1905-től a püspöki széket elfoglaló Prohászka Ottokárnak a személyében teljesedett ki.

Steiner Fülöp (1890-1900)

II. 3. 2. Az espereskerület

A dolgozatban a bevett gyakorlatot követve szinonimaként használok az esperes és az alesperes, az esperesség és alesperesség (stb.) szavakat. A magyar katolikus egyház hierarchiájában léteznek főesperességek és főesperesek is (akik egyben a káptalan tagjai), az egyházkormányzat szempontjából azonban sokkal fontosabb szerepet játszottak az alesperességek. A Székesfehérvári egyházmegye a vizsgált időszakban két főesperességre (*Archi-Diaconatus*) és ezeken belül 7, illetve 5 alesperességre (*Vice Archi-Diaconatus*) tagolódt. ¹⁶² A 8–10 plébániát tömörítő alesperességek vezetésével a püspök bízta meg az adott kerületek legtekintélyesebbnek ítélt plébánosát (*Vice Archi-Diaconus*, a forrásokban legtöbbször csak VAD). Az 1848-as javaslatok között egyébként ennek az intézménynek a demokratizálása – vagyis az esperesnek a kerületi papság által való megválasztása – is szerepelt (de célt ez sem ért).¹⁶³ A kerületnek volt titkára (*secretarius districtualis*), aki az alesperes helyettese is volt egyben, volt továbbá kerületi *infirmarius*, aki a kerületben a beteg paptársakkal foglalkozott.

¹⁶⁰ A szemináriumi reformjáról lásd: HERMANN E. 1973: 490–492.

¹⁶¹ JUBILEUMI NÉVTÁR 1977: 120–121. A különböző társulatok (különösen a Rózsafüzér társulat) terjedéséről lásd még a → IV. 2. 3., a női szerzetesházakról a → II. 3. 6. fejezetet. A népmisziókról német nemzetiségi szemszögből írt alapos összefoglalást Galambos Ferenc. Eszerint néhány lazarista missziótól eltekintve (1869, Dunabogdány; 1873, Bicske; 1879, Lovasberény; 1886, Etyek) a Székesfehérvári egyházmegye német községeibe csak az 1890-es évektől, főként a 20. században jutott el ez a pasztorációs forma. GALAMBOS 1977: 101–102.

¹⁶² A fenti számok az 1868 utáni időszakra érvényesek. A Székesegyházi főesperességben (*Archi-Diaconatus Cathedralis*) a következő kerületek léteztek: Székesegyházi, Fehérvári alsó, Fehérvári középső, Fehérvári felső, Csákvári, Váli, Adonyi. A Budai főesperességben (*Archi-Diaconatus Budensis*) pedig: Bicskei, Erdi, Szigeti, Budai alsó, Budai felső. Lit. Enc. 1868: 119–125. (885/1868, május 22.) Az esperességek határai többször változtak kisebb-nagyobb mértékben a vizsgált időszak alatt.

¹⁶³ SzfvPL VI. B. II. 09. Prot. Cor. V. cikk

Az alespereseknek nagy hatáskörük volt, és sok gyakorlati feladat hárult rájuk. Fontos koordinátorai voltak a püspökség és a plébániák közötti információáramlásnak. Egy 1860-as agenda szerint például az év során 21 különböző jelentést kellett fölterjeszteniük az aulához.¹⁶⁴ Ezek egy részét a kerület plébánosaitól kellett összegyűjteniük és összesítve továbbítaniuk (például az éves templompénztári számadásokat), más részüket azonban ők maguk voltak kötelesek rendszeresen vagy alkalmilag elkészíteni. Az utóbbiak közé tartoztak az évente megtartott (vagy legalábbis előírt) esperesi vizitációk jegyzőkönyvei, valamint azok a bizalmas jelentések, amelyeket a kerületi papságról a püspök saját kezébe címelve kellett eljuttatniuk. Ez utóbbit a

plébániai papság értelemszerűen gyanakodva figyelte. Az 1848-as kerületi reformjavaslatok között is kéri az „espe-

Székesfehérvár látképe egy 1862-ben megjelent met-szeten a székesegyház ket-tős tornyával.

resi informatiok” megszünte-tését, amelyek sokszor csak az esperesek „kedélyeitől füg-

genek”.¹⁶⁵ Ugyanez az igény 1868-ban újra felszínre került egy másik esperesi kerület papsága részéről,¹⁶⁶ de Jekelfalusy püspök ekkor is megvédte az intézményt, a kételyek eloszlátása érdekében azonban egy későbbi körlevélben közölte az esperesi bizalmas

¹⁶⁴ Lit. Enc. 1860–1861: 24–28. (448/1860, március 15.): *Periodicae Relationes per V.-A.-Diaconos Officio Dioecetano praestandae*. (Január:) 1. egyes házasságok jegyzéke; 2. plébániák számadásai; 3. szegény gyermekek számára szükséges könyvek összesítése. (Június:) 4. A tavaszi espereskerületi korona jegyzőkönyvei, külön az iskolaügyre vonatkozó ügyek; 5. A papok által kidolgozott teológiai tézisek és a beszédvázlatok. (Október:) 6. A legfrissebb adatok a sematizmusok számára; 7–8. Az iskolákra, tanulókra, iskolai tőkékre stb. vonatkozó adatok az illető állami rendelkezéseknek megfelelően. (November:) 9. Az őszi korona jegyzőkönyvei és a kidolgozott beszédek; 10. A kerületi papságra vonatkozó adatok; 11. Az elvégzett lelkipraktikákról szóló jelentések; 12. Az elvégzett alapítványi misékről szóló bizonylatok; 13. Az elvégzett alesperesi vizitációk táblázatos eredményei; 14. A kerület papságáról szolgáltatandó bizalmas információk a „püspök saját kezébe”; 15. A különböző célokra felajánlott kegyes adományok összesítve; 16. Az elemi iskolákról szolgáltatandó statisztikai táblázatok; 17. A méhészet és a gyümölcsfaművelésről szolgáltatandó táblázatok. (December:) 18. A kerület területén működő kongregációk listája; 19. A katolikus hitet elhagyók táblázatos kimutatása; 20. Statisztikai jelentések, táblázatok; 21. Keresztelési, házassági és halotti anyakönyvek kivonatai.

¹⁶⁵ SzfvPL VI. B. II. 09. Prot. Cor. XV. cikk. A kerület nem sokkal ezen pontok megfogalmazása előtt kapott új alesperest, Aigner Károly személyében. Így az esperesi információkkal kapcsolatos kritika valószínűleg nem az ő személye (inkább elődjei gyakorlata) elleni támadásként értelmezhető. Aigner egyébként alig egy hónappal később kanonokká lépett elő, és a forradalom alatt a káptalan több tagjával együtt fogságban is volt. MÓZESSY 2000: 200–201.

¹⁶⁶ Lit. Enc. 1868: 170–176. (1963/1868, november 25.): *Crisis Protocolorum Congregationum Districtualium anni currentis 1868*.

jelentésekhez használandó táblázatot.¹⁶⁷ (A kutatás során egyébként azt kellett megállapítanom, hogy az általam vizsgált kerületre és időszakra vonatkozóan sajnos az esperesi vizitációk – talán az esperes (Bacsák Imre) nagyvonalú feladatértelmezése miatt – nem túl informatívak, a bizalmas jelentésekre pedig nem bukkantam rá).¹⁶⁸

Az alesperes általában a kerületi katolikus népiskolák tanfelügyelője is volt egyben. A tanítók és az iskolák működésének rendszeres ellenőrzése és fejlesztése az 1868-as népiskolai törvény után kiemelten fontos feladat lett, hiszen a törvényi feltételeknek bármilyen szempontból nem megfelelő felekezeti iskolákat az „államosítás” veszélye fenyegette, amit az egyház minden eszközzel igyekezett elkerülni.¹⁶⁹

Az esperesek összesítették és továbbították a különböző célokra gyűjtött adományokat (*piae symbolae*)¹⁷⁰ és befizetéseket (*pecunia*),¹⁷¹ valamint ők terjesztették, közzétették a kerületben a Székesfehérvárról érkező, különböző rendű és rangú nyomtatványokat, újságokat, kiadványokat, könyveket. Az espereskerületnek elvileg külön könyv- és irattára volt. Új plébánosok beiktatásakor ők felügyelték az átadás-átvételi eljárás folyamatát is [→ III. 2.]. Nekik kellett megvizsgálniuk, kinevezésre felterjeszteniük és hivatalukba bevezetniük (illetve 1869 után kinevezniük is) a templomgondnokokat [→ IV. 1. 4.]. Püspöki utasításra gyakran kellett helyszíni vizsgálatot folytatniuk különböző vitás ügyekben. Az esperesi vizsgálat eredményét a legtöbb esetben egy hasonló szellemű, sőt a jelentést nagyrészt szó szerint idéző, azt felsőbb utasításként, intésként vagy iránymutatásként megfogalmazott püspöki levél követte az érintettekhez címezve. Az esperesek munkaterhelését és egyházkormányzati jelentőségüket tekintve nem volt hát méltánytalan – de alighanem a többihez hasonlóan beteljesületlen maradt – az a '48-as kívánság, hogy az esperesek „fáradságaik, és hivatalbeli eljárásokkal egybe kapcsolt költségeikhez mérve kellőleg dijjaztassanak.”¹⁷²

Az espereskerületek papsága 1868-ig évente kétszer (összel és tavasszal), 1868 után pedig már csak évente egyszer (összel) *koronákon, espereskerületi gyűléseken (corona, congregatio districtualis)* gyűlt össze.¹⁷³ A mindig másik plébánián megtartott

¹⁶⁷ Lit. Enc. 1869: 4–5. (94/1869, dátum nélkül): *Schema exhibendarum Informationum*.

¹⁶⁸ Az alesperesi vizitációk forrásértékéről (levéltári jelzet: SzfvPL 4695) lásd az I. 2. 1. fejezetet!

¹⁶⁹ Lásd ennek kapcsán a IV. 1. 6. fejezetet, valamint a hidegkúti iskola példáját az V. 5. 3. fejezetben!

¹⁷⁰ A teljesség igénye nélkül a következő szándékokra adakoztak a papok és a hívek: a szentatya javára; az amerikai, afrikai, ázsiai stb. missziók javára; a Szent László Társulat; Jézus Gyermeksége Társulat; Oltáregylet; a Szent Sír őrzői számára stb.

¹⁷¹ Kötelezően kellett fizetni a papságnak az enciklikákért (amelyet év végén egybekötve megkaptak – lásd az → I. 2. 1. fejezetet), illetve a beteg és munkaképtelen papok nyugdíjalapjába [→ II. 3. 5.]. Ezen kasszák és alapok állásáról, be- és kifizetéseiről rendszeresen tájékoztatták az egyházmegyei papságot.

¹⁷² SzfvPL VI. B. II. 09. Prot. Cor.

¹⁷³ A koronák számát Jekelfalusy Vince csökkentette kettőről egyre, ugyanakkor pontosan szabályozta azok rendjét. Lit. Enc. 1868: 21–27. (251/1868, január 25.): *Brevis reflexio Curati Cleri ad officia sua diligenter obeunda*. Illetve.: Lit. Enc. 1868: 63–64. (369/1868, február 18.): *De Corona Distr. et Examine Synodali semel per annum asservando*.

összejövetelek szentmisével kezdődtek, tanácskozással folytatódtak és közös ebédrel zárultak, amelyen a házigazda plébános vendégelte meg kollégáit. A koronák¹⁷⁴ fontos alkalmi voltak a hivatalos és kötetlen információcserének. A papság eligazítást kapott az esperesek révén a fontosabb püspöki utasítások és a törvényi változások gyakorlati következményeit illetően, és megvitathatták az őket érintő aktualitásokat, ügyes-bajos dolgaikat. Az espereskerületi gyűlések másik funkciója az alsópapság továbbképzése, szellemi pallérozása volt. A koronák állandó napirendi pontját képezte a püspökség által kiírt „házi feladat” benyújtása, és általában egy fiatal lelkész általi előadása: a papoknak egy vagy két tételt kellett kidolgozniuk a dogmatika és a morál- vagy pasztorálteológia köréből (*theses*), illetve egy adott témában beszédvázlatot kellett készíteniük.¹⁷⁵ A dolgozatokat kijavítva és (szöveges értékeléssel) osztályozva (!) küldte vissza az esperesek útján az egyházmegyei hivatal, a jól teljesítők neveit (és egy időben az elégteleneiket, későket, mulasztókat is) pedig a körlevelekben tették közzé. Nem csoda, hogy ez a kötelezettség nem volt népszerű a papság körében, a kérdés a Budai alsó espereskerület 1848-ban megfogalmazott igényei között is fölbukkan:

A „Fejér és Pest vármegyékben elterülő, két főesperességre felosztott” egyházmegye térképe 1819-ből. Vurum József püspök megbízásából Farkas Ferenc rajzaival szerkesztette Pongrátz János, metszette Karacs Ferenc.

„Minthogy mindenki, még lelkészi hivatalra juthat elegendő tudományára nézve többszöri probát által vizsgáltnak, kívánjuk: hogy a’ theologiai feladatoknak /theses/ amugy is csak Megyénkben divatozok, szünyyenek meg.”¹⁷⁶

Különösen az idősebbek tartották terhesnek és dehonesztálónak a rendszeres dolgozatírást. Egy idő után az 50 év fölöttiek alanyi jogon, mások pedig képzettségük alapján kaptak felmentést,¹⁷⁷ a többiek motiválására pedig Farkas Imre püspök pályadíjat alapított, amelyet később Pauer János is megtoldott.¹⁷⁸

¹⁷⁴ Az espereskerületi gyűlések (koronák) egyházkormányzati intézményével a Veszprémi egyházmegyében dívó 18. századi gyakorlat kapcsán Dénesi Tamás foglalkozott (az általam vizsgált plébániák is ide tartoztak ekkoriban). Kutatásai szerint az 1720-as évektől (Ácsády Ignác püspöksége óta) tartottak itt esperesi koronákat. DÉNESI 2007, különösen: 11–13.

¹⁷⁵ A koronai téziseket a Veszprémi egyházmegyében már a 18. században bevezetett „kazuisztikai” viták utódainak tekinthetjük. A név onnan ered, hogy a különböző teológiai kérdéseket konkrét esetek („kázusok”) kapcsán vitatták meg a 18. századi koronákon. DÉNESI 2007: 15–16.

¹⁷⁶ SzfvPL VI. B. II. 09. Prot. Cor.

¹⁷⁷ Szobovits Alajos például, mikor aulai éveit után lekipásztori szolgálatba kerülve szembesült a kínos feladattal, hosszú szentszéki ülnökségére hivatkozva rögtön az első alkalommal felmentést kért (és kapott) a tézisek alól (SzfvPL 5230 sz.n./1856. (érk.: máj. 10.) Par. Szobovits petit dispensari a Thesisibus).

¹⁷⁸ A Farkas Imre által 1863-ban tett 1000 forintos alapítványból évente két-két fiatal pap kapott 28 ft 12 1/2 krajcárt a szépen kidolgozott tételekért, Pauer János 1884-ben alapított újabb 1000 forintja nyomán pedig még kettőt díjaztak. Lit. Enc. 1863: 100., illetve Lit. Enc. 1885: 145. Lásd még.: JUBILEUMI NÉVTÁR 1977: 102, 104, 114, 118.

II. 3. 3. Az alsópapságról – általános jellemzők

A 20. századi egyháztörténet-írók, akik általánosságban sincsenek túl jó véleménnyel a dualizmus kori egyház állapotáról, kritikus hangot ütnek meg a jozefinista szellemű szemináriumokból kinőtt papi generációkkal kapcsolatosan is.¹⁷⁹ Salacz Gábor például Falcinelli nuncius egy 1869-es jelentését idézve írja, hogy ő

„a magyar papság gyenge erkölcsösségén kívül a legnagyobb bajnak azt látta, hogy a szimónia aggodalma nélkül mindannyian minden lehető megtesznek jobb javadalom elnyerése érdekében s az ebből eredő ellenségeskedéssel magyarázta az alsópapságnak a püspökökkel szembeni szerinte nagyon fegyelmetlen magatartását.”

A politikai szempontokat előtérbe állító főpapság példáját követve pedig Salacz szerint „az alsóbb papság is inkább kitüntésekre, javadalmakra s karrierre vágyott s többet munkálkodott a közéletben, mint az Úr szőlőskertjében.”¹⁸⁰ Hermann Egyed a szemináriumok reformjáról és a „papság lelki színvonalának” a század végén meginduló emeléséről ír, és ennek fényében említi a „kiegyezés után beköszöntött liberális világ” és az egyházpolitikai harcok kedvezőtlen hatását a papság fegyelmére:

„A negyvennyolcas világ szabadosabb felfogása, melyet az abszolutizmus két évtizede csak elfojtott, de teljesen kiirtani nem tudott, most újra napvilágra merészkedett. A század végéig az aposztáziák a világi és szerzetespapság, különösen a tanító szervezetek körében olyannyira megszaporodtak, hogy ezen a téren hazánk, bizvást mondhatjuk, szomorú vezető szerepre jutott.”¹⁸¹

A dunai németiség szempontjából írt egyháztörténet is megállapítja, hogy a plébánosok „állami hivatalnokoknak és jól szituált polgároknak érezték magukat”, a lelkipásztori feladataikat pedig a legszükségesebbre korlátozták.¹⁸² A 19. századi „vallási közönyösség” növekedésének okait és tüneteit keresve Kósa László is foglalkozik a lelkész személyével és – katolikus részről – a *Religio* hasábjain megjelent vitacikkeket szemlélve ír a hivatástudatát vesztett alsópapságról.¹⁸³ A papok körében egyre inkább elharapódzó „hivatalnokszemlélet” azonban nem magyarázható egyszerűen az egyéni hivatások elégtelenségével. A háttérben az egyház és a fokozatosan kiépülő, szekularizált polgári állam és társadalom közötti kapcsolat tisztázatlansága húzódik meg. Ez a kérdés a 19. század folyamán Európában mindenütt napirendre került.

¹⁷⁹ HERMANN E. 1973: 492; SALACZ 1974: 13–14., 75.

¹⁸⁰ SALACZ 1974: 75.

¹⁸¹ HERMANN E. 1973: 492.

¹⁸² „[die Pfarrgeistlichen] fühlten sich als Staatsbeamte und gutsituierte Bürger. Die Seelsorge und den Religionsunterricht beschränkten sie auf das Notwendigste.” HALTMAYER 1977: 11.

¹⁸³ KÓSA 1983: 223–224. Protestáns oldalon a papi tekintély hanyatlását emeli ki.

A legteljesebben (valamint a legkorábban) talán Franciaországban valósult meg a katolikus papságnak az állam alá való betagozódása¹⁸⁴ – a magyar katolikus papság ebben elsősorban az elrettentő példát látta, ugyanakkor bizonyos értelemben vonzónak is tűnhetett a hivatalnok-mivolttal asszociált rendezett és kiszámítható polgári életpálya. Erre több példát is láthatunk majd a későbbiekben [→ IV. 4. 2.; V. 6. 4.; VI. 1.].

Mindezek után ismerkedjünk meg a Székesfehérvári egyházmegye korabeli alsópapságának néhány konkrét, számszerűsíthető tendenciájával! Az egyházmegye-történet a 19. század második felével kapcsolatban hivatásokban való szűkölködést emleget.¹⁸⁵ A paphiány fogalma persze relatív – a 19. század elején, II. József egyházpolitikájának hatására például még rosszabb lehetett a helyzet ezen a téren.¹⁸⁶ Ugyanakkor a sematizmusok adatai alapján készített alábbi kimutatás (2. táblázat) valóban arról tanúskodik, hogy az 1850-es évek elején az amúgy sem túl magas papi létszám érezhetően visszaesett, ami az alsópapság egy részének – különösen a fiatalabbaknak – a forradalomban és szabadságharcban való részvételével magyarázható.¹⁸⁷ A létszámot még évtizedekig nem sikerült a '48 előtti szintre emelni, ami azt mutatja, hogy az 1850–1880-as években a papi pálya nem számított különösebben vonzóknak.

1848-ban 82 plébánia (parochia) és 4 lelkészség (curatia) volt az egyházmegye területén.¹⁸⁸ Farkas Imre püspök az 1850-es évek végén és az 1860-as évek első felében három további plébániát és három lelkészséget állított fel (köztük a vizsgált területhez tágabb értelemben hozzátartozó biai a bicskei espereskerületben). Ezután azonban egészen a század végéig nem változott tovább az önálló javadalmak száma (92). A kápláni állások száma 1848-hoz képest mintegy tízzel csökkent, az 1850–1890-es években 33–35 körül stabilizálódott, és jellemző módon ezek közül is mintegy 5–10 darab mindig betöltetlen volt.¹⁸⁹ A tényleges lelkipásztori munkát végzők száma tartósan alatta maradt a betöltendő „munkahelyek” számának. Mindeközben az egyházmegye katolikus híveinek száma a század közepétől az 1890-es évek elejéig mintegy 25%-kal nőtt (1848: 235957, 1891: 294594).¹⁹⁰ Az évről évre felszentelt

¹⁸⁴ A Napóleon és a Szentszék közötti konkordátum (1801) értelmében, amely egészen a teljes szekularizációig (1905) meghatározta a katolikus papság jogállását („clergé concordataire”). PIERRARD 1986b: 23–62.

¹⁸⁵ TÖRÖK – MÓZESSY 2002: 36, 40.

¹⁸⁶ Az 1875-ből visszatekintő Kovách Pál (váci kanonok) például hosszan értekezik arról, hogy „1780-tól 1810-ig miért mutatkozott nagy hiány a lelkési karban”. KOVÁCH 1875: 14.

¹⁸⁷ Volt, akit plébániáján lőttek agyon (Mansbarth Antal csákerényi plébánost), volt, akit kivégeztek (Streith Miklós vértesszékplébánost). Többeket ítéltek hosszabb-rövidebb börtönbüntetésre (Pados János, König Mór, Barsi /Neumann/ József, Lenzsér Ignác, Mihalik György, Molnár János, Simovits Lipót stb.), ők az 1850-es években szabadulásuk után sem nagyon vállalhattak hivatalt (MÓZESSY 2000: 202–209.; ELMER 1999: 250–254 /Streith Miklósról/; BARSÍ 1988; SOBOR 1985).

¹⁸⁸ MÓZESSY 2000: 202.; Schem. 1848: 116–117.

¹⁸⁹ Bár ennek a létszámlhiányon kívül más (személyes, pénzügyi stb.) okai is lehettek, mint azt a II. 3. 7. fejezet 1. példájában is olvashatjuk.

¹⁹⁰ Schem. 1848: 80.; Schem. 1891: 96. A papságra vonatkozó adatokat lásd a 2. táblázatban!

2–6 fiatal újmisési épphogy biztosította a minimális utánpótlást. Csak a század utolsó évtizedében, a Steiner Fülöp püspöksége idején megindított reformoknak köszönhetően kezdett dinamikus emelkedni a székesfehérvári szemináriumban – illetve egyéb papnevelő intézetekben¹⁹¹ – tanuló kispapok száma, ami már a 20. század első felének „papbőségét” vetítette előre.¹⁹²

2. táblázat: A Székesfehérvári egyházmegye lelkipásztori állásai és alsópapsága¹⁹³

	1848	1854	1860	1864	1870	1875	1880	1885	1891	1894	1898
Plébániák és lelkésziségek	86	87	86	91	92	92	92	92	92	92	92
Kápláni állások (ebből betöltve)	45 (35 + 9)*	43 (28 + 10)*	33 (?)	33 (?)	34** (29)	34 (26)	34 (22)	34 (28)	34 (21)	35 (26)	37 (23)
Egyházmegyei papság összesen	159	132	141	144	142	136	137	141	136	150	156
Lelkészkedő papság	124	113	116	114	118	115	113	119	109	122	131
Növendékpapság	15	nincs adat	24	24	24	17	17	18	18	33	32
Nyugdíjas papok	5	3	4	8	6	3	4	4	5	6	8
Szerzetes papok	48	43	n.a.	n.a.	48	36	37	36	40	41	47

* 1848-ban és 1854-ben a sematizmusok bontva közlik az egyházmegyéés, illetve szerzetes segédlelkészeket („Cooperatores e Clero Saec. III. Cooperatores e Clero Reg.”).

** Az eredetiben 54 – nyilvánvaló sajtóhiba.

Ugyanezek a tendenciák az általam vizsgált Budai alsó esperesi kerületben hatványozottan érvényesültek. A hívek száma itt a század második felének első négy évtizede alatt 43%-kal nőtt (1848: 11793, 1891: 16838), miközben a szolgálatot teljesítő papok száma eggyel sem.¹⁹⁴ Ebben a kerületben az 1890-es évek konjunktúrája sem hozott változást: 1898-ban is ugyanannyi klerikus – 9 plébános és 2 káplán – jutott az 1848-hoz képest immár 60%-kal több katolikus hívőre (18824 fő/pap).¹⁹⁵ Az önmagában még kezelhetőnek tűnő számszerű hiány együtt járt a papi kar öregedésével. Négy évtized alatt az egyházmegyei klérus átlagéletkora mintegy 4,5 évvel emelkedett meg (1848: 42,6 év – 1891: 47,1 év).

¹⁹¹ A bécsi Pazmaneumban és a pesti központi szemináriumban, az esztergomi érseki szemináriumban, valamint időről időre a bécsi Augustineumban és Rómában is volt egy-egy ösztöndíjasa az egyházmegyének.

¹⁹² Az 1940-es egyházmegyei sematizmus 224 papot sorol fel (Schem. 1940: 140–145.).

¹⁹³ Az adatok forrásai: az adott évek sematizmusai (Schem. 1848–1898).

¹⁹⁴ Schem. 1848, 1891. Az 1891-es adatot Budakeszi lakosságával korrigáltam (az ugyanis ekkor nem tartozott az espereskerülethez [→ III. 1. I.]).

¹⁹⁵ Schem. 1898: 91.

II. 3. 4. A káplánokról

Mivel különösen a könnyen mobilizálható fiatalabb papokból volt hiány, nem volt ritka, hogy egyesek még felszentelésük után 10–15 évvel is kápláni állásban voltak, ami személyes frusztrációk és a papi karon belüli feszültségek forrása lehetett.¹⁹⁶ A káplánok helyzete egyébként is a korszak egészén végighúzódo problémaforrásnak látszik. Az általam vizsgált esperesi kerület 1848-as javaslatai között is megfogalmazódik a káplánok alacsony javadalmazásának és életkörülményeinek javítása, és a plébánosoktól való (elsősorban anyagi) függetlenségük igénye.¹⁹⁷ A problémát alaposan megismerhetjük a korabeli egyházi sajtóból is. Példaként csak egy (alighanem az 1858-as esztergomi tartományi zsinatra reagáló) írást mutatok be:

1860-ban a *Religio* folyóiratban egy káplán (K. Béla) jelentetett meg cikket *Még egy kívánat* címmel,¹⁹⁸ amivel Müller Károlynak egy nem sokkal azelőtti cikkéhez¹⁹⁹ kapcsolódik. Müller az alsópapság (a plébánosok) anyagi helyzetének javítása, a 300 forintos kongrua [→ IV. 4. 5.] elégtelensége mellett érvelt hosszasan, K. Béla pedig a káplánokra kívánta „a magyarországi zsinatok atyáinak figyelmét fordítani.” A kápláni fizetés minimumát egy 1846-os rendelet elvileg egyévesen 100 forintban állapította meg,²⁰⁰ a szerző szerint azonban a káplánok a legtöbb helyen ezt sem kapják meg. A szolgálok, cselédek, kocsisok is többet keresnek már, és ha azok nem elégedettek, hát továbbállnak, „csak a káplán maradt meg ab immemoriali 24, 48, 60 frtnyi fizetése mellett: pedig sem fehér- és ágyneműt, sem csizmát, és igen ritkán kap reggelit; helyét sem hagyhatja el, hogy azt jobbal cserélje föl”. (A szerkesztői kommentár egyébként hosszán és határozottan visszautasítja ezt a „gyűlöletes és idegenítő” hasonlítgatást.) A káplánok az alapfizetés mellett, állítja a szerző, csak nagy ritkán részesülnek az ún. „accidentáliák” jövedelméből, vagyis a különböző stóladjából, a végrendeleti alapítványokból és a misestipendiumokból (amelyek amúgy is mennek ki a divatból). Igaz, szállást és némi ellátást kap, de ezen kívül – idézi a káplánokra alkalmazva Müller Károlynak a 300 forintos plébánosi jövedelemmel kapcsolatban megfogalmazott mondatát – „az egyedüli 48 frtra vagyunk kárhoztatva, és számtalan nélkülözéseknek alávetve, ugy annyira, hogy még a szükséges egyházirodalmi lapokat sem járathatjuk rendesen: azért nem csuda hahogy elparasztosodunk.” A fiatal pap, a kezdőtökének (‘titulo primae instructionis’) kapott 40 forinttal a zsebében elhagyva a szemináriumot, a szükséges kiadások után „kivált ha szülőit is meg akarja látogatni, bemutatandó magát mint az Úr fölkenntjét, minden pénz nélkül érkezik rendeltetése helyére.” Itt pedig sokszor csak szülői segítséggel tudja fönntartani magát: „Ismerek káplánt, ki már több éve szolgál megyéjének: de hányszor fordul szegény földműves atyjához, hogy neki csizmára, vagy ruhára valót adjon; mert különben nem telik.” A káplán a nyomor közepette „kezd gondolkodni a synodalis vizsgáról, hogy

¹⁹⁶ Egy idevágó német párhuzam: Az 1860–70-es évek kultúrharcos Poroszországról (a Saar-vidéki Marpingenben történt jelenések kapcsán) írva David Blackbourn is kiemeli a káplánok „frusztráltságát”, amit többek között azzal magyaráz, hogy 10–15 évig ragadtak meg ebben a státusban. BLACKBOURN 1997: 329.

¹⁹⁷ SzfvPL VI. B. II. 09. Prot. Cor. VI. cikk, 5. pont

¹⁹⁸ K. Béla 1860.

¹⁹⁹ MÜLLER 1860.

²⁰⁰ A szerző az „1846-diki mart. 26-dikán kelt, 4656. számú rendelet”-re hivatkozik.

alkalommal plebániára juthasson” [→ III. 2. 1.] „Megürül egy közepszerű beneficium; megteszi a kellő lépéseket: és csak később hallja nagy csudálkozással, hogy esperesek, és tudja Isten, hány plebános nem recurrált; midőn természetes, hogy sok másnak előnye van... Folyamodik kétszer, háromszor, sokszor a kezében tartja már, és mégis elütik: mert többször is beáll azon eset, mellyet t. M.K. ur [Müller Károly] említ, hogy ha némely, a jövedelmet tekintve, jobb hirben álló plebánia megürül, legio a concurrensek száma.” Mire pedig plebániára jut, kilátástalan, eladósodott helyzetben van: „ha van atyja és anyja, kik segítsék, jó; ha nincs, kész a nyomorúság.” Írása végén sorstársai nevében megismétli hát azt a kívánságát, hogy legalább „az ígért 100 forintot kapja meg minden káplán”.

Az anyagi nélkülözés és a korlátozott karrierkilátások mellett a plebánosokkal való viszony, illetve – részben ezzel

összefüggően – a fiatal emberek magaviselete is visszatérő téma a főpásztori megnyilatkozásokban. Jekelfalussy Vince püspök 1869-ben külön szózatot intézett a káplánokhoz, amelyben többek között a plebánosuk iránti engedelmességre intette, és a társasági életben, például a „gyengébbik nemmel” való helyes, vagyis „egyházias” viselkedésre vonatkozóan igazította el őket.²⁰¹

Úgy tűnik, hogy a segédlelkészek helyzete a század végéig nem változott érdemben: a plebánostól nemcsak munkájukból fakadóan, de személyükben és anyagiilag is erősen függő viszonyban éltek,²⁰² ez pedig rengeteg feszültséget szült. Ilyen konfliktusokról, illetve a kápláni sorból menekülni próbáló papokról ebben a könyvben és más szerzőknél is számos példát olvashatunk.²⁰³

A „Papuramorgó” sajátos reflexiója a papságon belüli megélhetési különbségekre az 1873-as Barátfülek naptárából.

²⁰¹ Lit. Enc. 1869: 62–65. (287/1869, február 11.): *Vox paterna Praeulis ad Cooperatores huius Dioeceseos.*

²⁰² Az 1896-os jövedelemösszeírás szerint a vizsgált kerület két káplánjának 101 ft. 50 xr (Budakeszi), illetve 105 frt 60 xr (Vörösvár) volt a saját illetménye (a biztosított koszton és kvártélyon túl). Utóbbi pedig egy egész falut volt köteles ellátni, hiszen a vörösvári plebánia káplánja legtöbbit a filiaként oda tartozó Szentivánon szolgált.

²⁰³ Lásd a II. 3. 7. fejezet 1. példájában összefoglalt plebános-káplán konfliktust, és a III. 2. fejezetben ismertetett kápláni panaszokat. Gyöngyössi Orsolya egy olyan plebániáról (Csongrádról) hoz érzékletes példát, ahol egyszerre több káplán is szolgált, így a káplánok egymás közötti viszonya is sok kérdést vetett fel. Gyöngyössi 2014: 89–113.

II. 3. 5. Az idős papokról

A paphiány és az utánpótlás problémája szorosan összefügg a papi korfa másik végével, a pályájuk végén járó plébánosok helyzetével. Egyrészt szükség volt a munkájukra, hiszen a fiatalabbakkal a kápláni állásokat kellett föltölteni, másrészt viszont a plébánosi teendők sokszor már meghaladták az erejüket, és sokan szívesen léptek volna a helyükbe.

A korszakban a papi nyugdíjazás kérdése korántsem volt megnyugtatóan rendezve. Jelentősebb magánvagyon és családi támogatás híján nem tudták fedezni a lakhatás, a megélhetés és az orvosi ellátás költségeit. Székesfehérvárott létezett ugyan az emeritált és működésképtelen papok Borromeo Szent Károlyról elnevezett intézete (alapítva 1801-ben), ez azonban csak igen keveseknek nyújtott megoldást; egy időben általában csak 4–6 tagja volt (1848-ban 1, 1898-ban viszont már 8), miközben a nyugdíjra ennél nyilván jóval többen szorultak volna rá.²⁰⁴ A „papi nyugintézet” elégtelen működésének problémáját a Budai alsó espereskerület papsága is megfogalmazta 1848-ban.²⁰⁵ Sok visszavonult plébános – részben kényszerűségből, de általában saját akaratának is megfelelően – egészen haláláig utolsó állomáshelyén maradt, ami nem volt feltétlenül ideális állapot az utód szempontjából (lásd Szobovits plébános példáját az → V. 7. 7. fejezetben).

A helyzet javítására Farkas Imre püspök létrehozta az idős papok önsegélyező nyugdíjalapját, és kötelezővé tette az egyházmegyei papság számára a jövedelmeihez mért százalékos befizetéseket,²⁰⁶ Jekelfalussy Vince pedig tovább szigorította a hozzájárulások rendjét.²⁰⁷ Így az 1870-es évektől már háromféle alap létezett a segélyezésre.²⁰⁸ A nyugdíj alapösszege azonban, hasonlóan a papi kongruához, így is sokáig 300 forint maradt – Kovách Pál kanonok szavaival: „ennyit egy szemérmetlen koldus is összegyűjt évenként”²⁰⁹ –, ezért sokan a visszavonulás helyett inkább a további szolgálatot választották. Nem elhanyagolható szempont persze a munkához, pozícióhoz

²⁰⁴ Hermann Egyed az egész országra nézve általánosnak mondja a problémát, igaz, ő még a 19. század első felével kapcsolatban írja, hogy „az elaggott papok sorsa is eléggé bizonytalan még. A király szorgalmazására a legtöbb egyházmegyében már megvolt a »domus deficientium«, de ide nem jutott be minden munkaképtelen pap, mert az alapok nem bírták el a terheket. A bejutottak sem kaptak mást, mint ellátást. A nyugalomba ment papok nagy része most is megtakarított pénzéből kénytelen megélni.” HERMANN E. 1973: 398.

²⁰⁵ SzfvPL VI. B. II. 09. Prot. Cor. IX. cikk.

²⁰⁶ Lit. Enc. 1862–1863: 166–168. (994/1863, július 17.): *De sorte Emeritorum Sacerdotum allevianda*. Farkasnak ezt a lépését Újfalussy Gusztáv is méltatja: JUBILEUMI NÉVTÁR 1977: 102.

²⁰⁷ Lit. Enc. 1868: 60–62. (312/1868, február 10.): *Institutum Fundi Auxiliaris Emeritorum Sacerdotum in Dioecesi Alba-Regalensi*.

²⁰⁸ A Fundus Ordinarius, a Fundus Auxiliarius (ez a papok saját felajánlásaiból működött), illetve a „Domus Dioeciesana” (vagyis a Borromeo-intézet) pénzalapja. Az alapoknak közös adminisztrátora volt, állapotukról pedig évente tájékoztatták a papságot. Pl. Lit. Enc. 1874: 36.

²⁰⁹ KOVÁCH 1875: 18.

való érzelmi kötődés sem. Az általam feltárt esetek alapján úgy tűnik, hogy a vizsgált korban a plébánost – komoly kánoni ok nélkül – a püspök nem távolította el hivatalából, ha az nem mondott le róla önként. Az érdemdús papi pálya koronája lehetett a kánoni stallum elnyerése, ez azonban eleve is keveseknek juthatott osztályrészül, sokak számára

Glázer József solymári plébános idős korában, talán már nyugdíjba vonulása után.

pedig összekötetések híján, vagy éppen a forradalom idején tanúsított magatartásuk miatt nem volt reális alternatíva (a kánoni címet és javadalmat 1920-ig az uralkodó adományozta).

Jól érzékelteti az idős papok dilemmáját esettanulmányom főszereplőjének, Szobovits hidegkúti plébánosnak hivatalához való ragaszkodása [→ V. 7.]. De sokatmondó Bognár József esete is, aki Bicske plébánosaként 1867-ben (60 évesen) rossz egészségi állapotára hivatkozva nyugdíjba vonult és Pestre költözött, azonban 1879-ben (túl a 70-en) újra lelkipásztori szolgálatra jelentkezett – természetesen nem akárhová, hanem a nagy jövedelemmel járó budakeszi plébániára. Legfőbb – és nem titkolt – motivációja az volt, hogy nem tudott megélni a nyugdíjból, de a pénzügyminiszterhez mint kegyúrhoz írt pályázatában hivatkozik a paphiányra is:

„[...] 38 évek folytán mint nevelő, káplán, plébános és kerületi Esperes megyémnek és az államnak [betoldás kezdődik] válságos cholera járványok, vegyes házasági villongások, és forradalmi veszélyek közt [betoldás vége] szolgálva kifáradván és megrongált egészségem ápolása végett önként ideiglenesen nyugalomba léptem ugyan; A) jelenleg azonban teljes hitelt érdemlő B) C) püspöki és orvosi nyilatkozatok szerint egészségem teljes helyreállítása által munkaképességemet Isten kegyelméből tökéletesen visszanyervén, [betoldás kezdődik] Értésülvén a' papi egyénekenben nagy hijjányról – de – miután 300 fr. nyugdíjból a' mai drága időben tisztességesen megélni lehetetlen, koldulás által pedig másoknak terhére esni nem akarok, tehát inkább [betoldás vége] A) alatti lemondási iratomban foglalt ígéretem s fenttartott jogomnál fogva még hátralévő napjaimat, erőmet, tehetségemet és sok oldalú tapasztalataimat ismét felséges fejedelmem, egyházam, hazám s embertársaim javára szentelni [betoldás kezdődik] és így falat kenyeremet fáradhatlan munkálkodással megszerezni [betoldás vége] kívánom, 's hivatásomat oly híven és fokozott eréllyel teljesítendem, mint bárki más fiatalabb.”²¹⁰

A források alapján úgy tűnik, hogy a „papi nyugintézet” és a nyugdíjak problémája a folyamatos erőfeszítéseknek köszönhetően a század végére kezdett megoldódni. Az 1886-ban lemondott Szobovits Alajos végül tisztos összeget – összesen 800 forintot

²¹⁰ SzfvPL 4511 791/1879.

– kapott a különböző alapokból (illetve kapott volna, ha a lemondása feltételeit teljesíti [→ V. 7. 6–7.]). Mikor pedig a solymári plébános és címzetes alesperes, Glázer József 1899-ben, 80 éves korában nyugalomba vonult, a „nyugdíjas papok alapjából” 600, a „Galgóczy-féle alapból” pedig további 200 forintot állapítottak meg számára, amit köszönettel fogadott.²¹¹ Ez az összeg már valóban tisztességes megélhetést biztosított.²¹²

II. 3. 6. A szerzetesekről

A paphiányos helyzetet szerzetes kíséretök enyhítették valamelyest. A jozefinista „tisztogatás” eredményeképpen az egyházmegye területén egészen a 19. század végéig mindössze három férfi rendház működött, a szerzetes klerikusok száma pedig 40 és 50 fő között mozgott (lásd a 2. táblázatot). A Székesfehérvár környéki lelképásztori munkában a fehérvári ferencesek vettek részt, és esetlegesen a ciszterci gimnázium atyáira lehetett még számítani, Móron pedig az ottani kapucinusokra. Buda környékén Telki és Budajenő nem tartozott a Székesfehérvári egyházmegye kötelékébe. A két falut 1882-ig a bécsi skót bencések pasztorálták, akik nagyrészt a terület birtokosai is voltak,²¹³ azonban rendházuk nem volt itt, így a környék kisegítésében nem játszottak szerepet. Piliscsabán csak a század legvégén, 1898-ban nyitottak misszióházat a lazaristák.²¹⁴ A Buda környéki plébániák így szükség esetén nem az egyházmegyéből, hanem buda(pest)i kolostorokból szereztek kíséretet, helyettesítést. Ebben a tekintetben leginkább az országúti ferences és a vízvárosi kapucinus kolostor játszott szerepet – az általam vizsgált anyagban talált esetek legalábbis erre engednek következtetni. Mint a következő példából [→ II. 3. 7., 1. példa] kitűnik, Budakeszin az 1849 után majdnem egy évtizedig hiányzó káplán helyett „alkalmazott” a plébános a községgel egyetértésben szerzetes atyákat, esetenként utaztatva őket a szükséges alkalmakkor. A hidegkúti plébános is többször úgy hivatkozik a „budai kolostorból” szerzendő segítségre, mint bejáratott gyakorlatra, például mikor a Kisboldogasszony napján való helyettesítéséről levelezett az egyházmegyei hivatallal [→ V. 7. 4.]. Azonban a

²¹¹ SzfvPL 4560 1752, 2024/1899; SzfvPL 4560 2070/1899: *Resignatio acceptatur, pensionis instar e fundo em sacer. 600 flni, e fundo Galgóczyano 200 flni assignantur*; SzfvPL 4560 2118/1899: *Glazer Josephus V.A.D. ad hon. par. Solymár gratias agit pro acceptatione resignationis beneficii sui et pro pensione assignata.*

²¹² Az 1892-ben kiadott *Lelképásztori lexikon* szerint: „Nyugdíj; papoké. Hazánkan az agg kor, betegség vagy bármely szerencsétlen eset következtében szolgálatképtelenné vált papok az egyházmegyei nyugdíjalapokból vagy az elagott papok nyugdíjintézetéből nyerik évi nyugdíjokat. A nyugdíjösszeg egyes megyékben különböző. A nyugdíj kérvényezése mindenütt az illető nyugdíjintézetek különböző statutumaitól függ.” GAITH – PATZNER 1892: 276.

²¹³ BONOMI 1977.

²¹⁴ 1941-től a település pasztorációját is a lazaristákra bízta a székesfehérvári püspök. Csíky 2003: 193.

budai rendházak is emberhiánnyal küzdöttek, így sokszor ez sem jelentett megoldást.

A különböző női szerzetesrendek megtelepedése és az általuk vezetett leányiskolák létrehozása Pauer János idején kezdődött az egyházmegye területén.²¹⁵ Az általam vizsgált települések közül először Budakeszin jelentek meg az Isteni Megváltó Leányai (1888) Tilly József plébános hívására.²¹⁶ A régióban ezt megelőzően (1884-től) az esztergomi főegyházmegyéhez tartozó Budaörsön vették át a fiúiskolától elkülönült leánynevelést a Páli Szent Vincéről Nevezett Irgalmas Nővérek.²¹⁷ A Szent Keresztről Nevezett Irgalmas Nővérek 1904–1905-ben hozták létre novíciaközpontjukat és iskolájukat Zsámbékon.²¹⁸ Ezeknek, továbbá a később alakult zárdáknak és iskoláknak a működése az általam vizsgált korszak után, a 20. század első felében teljesedett ki.²¹⁹ Elsősorban a leányifjúság oktatásában, nevelésében, valamint a különböző vallásos ifjúsági társulatok (Mária-kongregáció, Szívárdia) szervezésében jeleskedtek, és fontos szereplői voltak a községek vallási és kulturális életének.

II. 3. 7. Két példa

A II. 3. fejezetben eddig érintett problémaköröket (egyházi irányítás, paphiány, a káplánok és az idős papok helyzete, szerzetes kisegítők stb.) együttesen illusztrálja a következő két példa, amelyeket a vizsgált kerület két káplános plébániájáról, Budakesziről, illetve Vörösvárról hozok.

1) A budakeszi káplántartás (1848–1849)

Bacsák Imre 1848 novemberében vette át a Budakeszi plébániát, mégpedig attól a Koller Ferenctől, aki azelőtt nyolc évig káplánként szolgált ugyanitt, júniustól novemberig pedig adminisztrátorként látta el a lelkészi teendőket Budakeszin.²²⁰ Koller maga is pályázott a javadalomra, de miután nem nyerte el azt, kápláni minőségben

²¹⁵ Lovasberény 1878, Csákvár 1883, Martonvásár 1883. JUBILEUMI NÉVTÁR 1977: 115.

²¹⁶ A plébános négy éves fontolgatás és tárgyalások után kötött szerződést az említett rend soproni házának főnöknőjével a „kisdédovoda” és a „leánytanoda” átvételéről. SzfvPL 4511 217, 281, 496, 626, 646/1888.

²¹⁷ FILIPSZKY – GRÓSZ 2009: 64–65.

²¹⁸ RABÁR 2008: 35–50. A Magyarországon terjeszkedő rend novíciaközpontja számára ideális helyet talált a zsámbéki volt Zichy-kastélyban. A zsámbéki plébános és a község pedig a még ekkor is felekezeti kézen lévő iskoláztatás gondjainak megoldását remélte a nővérektől. Ezzel a lépéssel sikerült elodáznia az iskola szekularizációját [→ V. 5. 3.].

²¹⁹ A piliscsabai (klotildligeti) angolkisasszonyok rendházáról és iskolájáról (1937) lásd Csíky Balázs tanulmányát: Csíky 2002.

²²⁰ SzfvPL 4511 688/1848. ill. SzfvPL 4511 570/1848. Az ügyet részletesebben lásd: BEDNÁRIK 2013: 231–233.

továbbra is a plébánián maradt. Bacsák és Koller viszonya hamar megromlott, Bacsák pedig alig másfél hónap elteltével kérelmezte a káplán elhelyezését, sőt azt akarta, hogy mást se küldjenek a helyére. A falu és plébánosa között éles, pénzügyi, morális és pasztorációs érveket is felsorakoztató vita alakult ki. Bacsák érvelését arra alapozta, hogy mivel káplántartás nincs alapítva a faluban, ennek a költségei a plébánost terhelik. Ő viszont nem követheti ebben elődjei példáját, mivel a körülmények megváltoztak: a plébánia jövedelme az 1848-as változások után „tetemesen lecsökkent.”

A budakeszi „Bacsák-ügy”

A későbbiekben is gyakran hivatkozom majd a Budakeszin 1848-tól 1862-ig szolgáló plébános, Bacsák Imre konfliktusaira, ezért célszerű röviden ebben a dolgozatban is összefoglalni a más tanulmányaimban²²¹ részletesen is bemutatott esetet. Bacsák (1809–1891) papi pályájának elején tíz évig káplánként működött, közben pedig képezte magát és teológiai doktorátust szerzett a Pesti Egyetemen. A magyar mellett nemcsak beszélt, de publikált is latinul, németül, franciául. 1845-től három évig a székesfehérvári papi líceumban tanított. 1848-ban benyújtotta pályázatát a budakeszi plébániáért, amelyet egy hosszú, feszültségekkel teli időszak után vehetett birtokba. A plébánia elnyerése idején zajló forradalom és szabadságharc országos és helyi eseményei, a falusi érdekcsoportok közötti ellentétek nagyban meghatározták Bacsák beilleszkedését. Ehhez járult az új plébános konfrontatív és – bírálói szerint – erőszakos, mindenbe beavatkozni akaró magatartása. Bacsák 14 éves budakeszi plébánossága alatt különböző kérdésekben (pénzügyek, helyi politika, iskolai oktatás-nevelés, egyházi fegyelem stb.) konfrontálódott a községi előljárással, a jegyzővel és más személyekkel, például a kocsmárossal. A falu az 1860-as évekre két pártra szakadt: a plébános pártjával szemben a másik oldal legfőbb hangadói a jegyző és a kocsmáros voltak, akik a püspöknel is többször kérték (hiába) a plébános áthelyezését. A helyzet egyre inkább kiéleződött, és 1862. augusztus 5-én egy tumultuózus eseményben csúcsosodott ki: egy sokadik vitás kérdésben Budakeszin lefolytatott szolgabírói vizsgálat szünetében egy több száz főből álló csoport támadt rá a plébánosra, hogy a faluból kivigyék. Bacsákot a szolgabíró és a helyben elszállásolt katonaság közbelépése mentette meg a komolyabb bántalmazástól. A püspök csak ezután a botrány után lépett és helyezte át cserével Vörösvárra Bacsák Imrét, aki itt töltötte hátralévő közel három évtizedét.

Határozottan kijelentette, hogy Koller Ferenc káplán „további ellátásra Budakeszin nem számíthat.”²²² A kivizsgálással megbízott Ernszt Ignác ürömi esperes-plébános jelentéséből megtudjuk, hogy a falu előljárói mereven elzárkóztak azon javaslat elől, miszerint a problémát magasabb összegű párbér fizetésével orvosolják. Az álláspontok a Bacsák Imre elnöklésével összehívott népgyűlés során sem közeledtek. A bíró (Rieth János) és a jegyző (Faller József) a „község nevében” azzal érvelt, hogy a mostani plébánosnak is meg kéne elégednie ennyivel, annál inkább, hiszen jövedelmei „több más plébánosénál ugy is nagyobbak”. Emellett azt is felhozták,

²²¹ BEDNÁRIK 2011, 2013, 2016a.

²²² SzfvPL 4511 78/1849.

hogy káplán nélkül a hívek fele mise nélkül maradna.²²³ Az előjárók jobbnak látták volna, ha Bacsák „állásával s sorsával, mihez Isten és több jó ember segítette” megelégedne, tartanak ugyanis „attól, hogy plebános úrok az illy követelése által a' község bizodalját végkép elveszteni, és magát előtte gyűlöletessé tenni fogja.” Ernszt is osztotta a községi vezetők véleményét:

„a' jelen zavaros körülmények között, midőn számos plebános, névszerint e' kerületben is, még az őt törvényesen illető csekély járadékát sem kaphatja meg, tanátságosabb volna, illy követeléseket boldogabb időkre halasztani.”²²⁴

A jelentést megkapván a káptalani helynök is arra intette Bacsákat, hogy álljon el követelésétől. Többek közt kiemeli, hogy

„a' jelen időszakban a' buzgó Hívek ohajtása irányában ellenkező követelés, és határozat, N. Tisztelendőséged eránti Leg kellőbb tiszteletet, bizalmat, szeretetet, melly nélkül a' lelkiekben nem működhetne üdvösen, már lelki pásztorkodása kezdetén igen nagy mértékben csökkentené.”

Utal arra is, hogy a hívek magas száma (2500 fő körül) mellett a makkosmáriai egyképéhez érkezők miatt is feltétlenül szükség van segédlelkészre Budakeszin.²²⁵

Bacsák nem fogadta meg a helynöki intést, és egyre keményebb hangú folyamodványokban sürgette káplánja áthelyezését.²²⁶ Nem szabad – írja – „olly egyént, ki a' plébánossal competált azon helyen [...] hagyni, hanem máshová tenni”. Székesfehérvárott az időközben beállt rendkívüli helyzetben [→ II. 3. 1.] rövidre kívánták zárni az ügyet, és Koller Ferencet a csákvári plebános mellé rendelték.²²⁷ Bacsák következő, felháborodott leveléből azonban értesülünk róla, hogy káplánja, akit ekkor már nyíltan támad, még ekkor sem hagyta el Budakeszit. A plebános Koller „nyilvános hatalommal” való kitiltását is kilátásba helyezi, hiszen

„egy facérkodó papnak itt helybeni járkálása, hogy ez idő alatt utolsó leg mérgesebb fullánkját az avatatlanok lelkébe ellenem mélyen fujhassa, hivedimnek méltó bosszuja és botránya nélkül nem történhetik.”²²⁸

Kollert végül sikerült Bacsáknak eltávolítania maga mellől, és ezentúl mintegy nyolc éven keresztül „szükség esetére a' Községgel egyet értőleg a' közel lévő Budai

²²³ SzfvPL 4724A 361/1861: 22.

²²⁴ SzfvPL 4511 203/1849. (március 14.)

²²⁵ SzfvPL 4511 203/1849. A helynök tartózkodásában a „sede vacante nihil innovetur” egyházi elve is közrejátszott, vagyis, hogy püspöki szék betöltetlensége idején – hacsak nem elengedhetetlen – tartózkodni kell minden változtatástól, így a személycseréktől is.

²²⁶ SzfvPL 4511 195/1849. (március 13.); SzfvPL 4511 286/1849. (május 3.)

²²⁷ SzfvPL 4511 289/1849. (május 3.) A döntés a jelek szerint kizárólag az utolsó Bacsák-level alapján született.

²²⁸ SzfvPL 4511 352/1849. (június 4.)

Kolostorból” hozatott „papi segítséget.” (Ez minden bizonnyal a vízivárosi kapucinus rendházat jelentette, ma: Budapest I. kerület, Fő u. 30–32.).

Összegzőképpen elmondhatjuk, hogy még ha jogilag igaza is volt a plébánosnak a káplántartás anyagi terheit illetően, eljárásának módja és tempója szokatlanul hatott, és sokakban értetlenséget váltott ki. Pasztorációs szempontból pedig mindenképpen aggályosnak tűnik Bacsák eljárása. Mikor 1857-ben a kápláni állás alapítása végül megtörtént,²²⁹ a község és maga a plébános is kiemelte, hogy a hívek száma és a templom szűkössége miatt mindenképpen két misére van szükség Budakeszin.²³⁰ (Jellemző ugyanakkor az is, hogy a fiatal pap bérezése már 1858 októberében vita tárgyát képezte.²³¹) A köztes években a plébános ellen fölhozott vádak egy része szorosán összefüggött azzal, hogy nem volt segédlelkész, aki például gyakori és hosszas távollétei idején helyettesítette volna.

2) Vörösvár – Szentiván (1851–1852)

1851 novemberében 35 évi szolgálat után nyugdíjba vonult a vörösvári plébános, Venisch Ferenc,²³² és (egyébként szokatlan módon) a korábbi káplán, Petz Antal lett az utódja.²³³ Az új káplán Dutky József lett. Dutkyt azonban rövid idő után, 1852 júniusában átírányították Ráckevére, Petz pedig hónapokig káplán nélkül maradt. Pedig Vörösváron még Budakeszinél is nagyobb szükség volt egy második papra, hiszen a vörösvári plébániának szerződéses kötelezettség szerint a hozzá kapcsolt Szentivánon is teljes körű lelképásztori munkát kellett végeznie.²³⁴

Próbálkozott ugyan a budai kolostorokból segítséget szerezni, de ahogy írja: ez nemhogy nehéz volt, de az emberhiány miatt sokszor egyenesen lehetetlennek bizonyult.²³⁵ Így kénytelenségből az idős – és továbbra is Vörösváron élő – Venisch Ferenc segítette ki. Ez egyrészt pikáns helyzetet teremthetett kettejük között, mert Venisch tulajdonképpen a kápláni teendőket látta el volt káplánja mellett, másrészt pedig, mint azt Petz Antal leveléből megtudjuk, az öreg pap egészsége is alaposan

²²⁹ SzfvPL 4511 248/1857.

²³⁰ SzfvPL 4511 133, 828, 895/1857.

²³¹ SzfvPL 4724A 985/1858.

²³² SzfvPL 4578 921/1851.

²³³ Átadás-átvételi dokumentumok: SzfvPL 39/1852.

²³⁴ „Ausum humillimi mei petiti excusat motivuum necessitatis, quod nempe in Filiali mea non solum Cultus Divinus, verum etiam omnes reliquae functiones spirituales (contractualiter) non secus ac in ipsa Matre servari, peragique debeant, ad quae solus non sufficiendo [...]”

²³⁵ „juvamen mihi ex monasteriis procurare [...] saepe ob inopiam individuorum non solum nimium durum, verum fere impossibile est accipere” SzfvPL4578 778/1852. (kelt: aug. 5.): *Pro Cooperatore sibi gratiose resolvendo flagitat D. Antonius Petz Parochus Vörösváriensis.*

megsínylette a munkát.²³⁶ Petz plébános tehát azért könyörgött a püspöknek, hogy mielőbb küldjön káplánt az oldalára.

A szentivániaiak egy része azonban másképp gondolta orvosolni a helyzetet. Önként magukra vállalták volna egy plébánia felállításának költségeit. Ezért írásban és küldöttség útján is arra kérték a püspököt, hogy Dutky káplánt plébánosként hagyja meg náluk. Az ügyet azonban – amint az esetről jelentő szentivániaiak leveléből kiderül – helyben is komoly konfliktusok övezték: a bíró, Adam Stocker állítólag Ráckevére távozásakor méltatlanul bánt Dutkyval, és kihátrált a plébániaalapító vállalás mögül is, az őt kérdőre vonókat pedig vasban vitette el.²³⁷ Az általános paphiány mellett minden bizonnyal ez az ügyet nem értés is közrejátszott abban, hogy Szentiván még nagyon hosszú évtizedekig nem kapott saját papot (1919-ben lett önálló lelkészség, és csak 1949-ben emeltetett plébánia rangjára).²³⁸

Pilisszentiván látképe a templommal egy 1910-es években kiadott képeslapon.

²³⁶ „accedit et id: quod emerito Parocho ARDno Francisco Venisch Diebus Dominicis ac Festivis decantare ita difficulter accidat, ut id plane sanitati suae obesse comperiam.” SzfvPL 4578 778/1852. Venisch egyébként ezután még mintegy 15 évig, 1866-ig élt, mindvégig Vörösváron. HEGEDŰS é.n.

²³⁷ Az esetről részletesen jelentő szentiváni levél: SzfvPL 4578 768/1852: *Liberam votationem in filiali Szent Iványi Parochiae Vörösvár, offerentes, pro Curato stabili Josephum Dutki petunt quidam e communitate Szent Iványensi* dto 28. Julii 852

²³⁸ <http://www.szfvvar.katolikus.hu/adattar/plebaniak/szuz-maria-az-isteni-gondviseles-anyja-plebania-pilisszentivan-> (utolsó letöltés: 2017. augusztus 30.)

III. A Budai alsó esperesi kerület

Az előző fejezetekben már röviden összefoglaltam a tágabb régió néhány fontosabb jellemzőjét, az egyházmegye felső- és alsópapságának, valamint egyházszervezetének jellemzőit. Ebben a mostaniban – immár kizárólag a Budai alsó espereskerület plébániáira koncentrálva – tovább sűríttem a későbbi esettanulmány köré feszített kontextuális hálót: az egyes települések egyházi és kegyúri viszonyainak ismertetését a szerteágazó példák és esetek jobb megértését segítő adattárnak szánom. A fejezet zárásaként pedig egy, az egyházszervezet, a papok és a közösségek számára is kitüntetett mozzanat, a plébánosváltás kapcsán a praxis szintjén próbálok meg összegezni az eddigiekben közölt információkat és felvetett problémákat.

III. 1. Egyházi és kegyúri viszonyok

III. 1. 1. A kerület és papjai

A Budai alsó kerülethez a vizsgált korban kilenc, illetve egy ideig csak nyolc plébánia tartozott: Budakeszit 1862-től 1897-ig a szomszédos Bicskei kerülethez sorolták át (ennek lehetséges okairól lásd a 75–76. oldalt és a II. 3. 7. fejezetet).

A kerület plébániáit három időmetszetben áttekintő 3. táblázat népességi és vallási adatai nem egyeznek ugyan pontosan a korábban közölt népszámlálási adatokkal, de a főbb arányok tekintetében egybecsengenek. A sematizmusok alapján²³⁹ készített kimutatásban feltüntettem az egyes plébániák fiókegyházait (filiáit) is. Látható, hogy a filiák ebben a kerületben többnyire csupán kisebb-nagyobb lélekszámú külterületi lakóhelyek voltak, amelyeket a plébánosnak legfeljebb beteglátogatás céljából kellett felkeresnie, de nem voltak önálló misézőhelyek. Az is jól látszik, hogy a filiák száma a század vége felé Solymár és Vörösvár esetében – a Budapest–Esztergom vasútvonal megépítésének és a bányanyitásoknak, üzemalapításoknak köszönhetően – növekedésnek indult. Ez a tendencia a 20. század első felében az agglomerációs folyamatok (kertvárosi kolóniák, szanatóriumok, katonai táborok létesülése) révén tovább erősödött, és végül elkerülhetlenné tette új lelkészségek, sőt plébániák alapítását. A vizsgált korszakban azonban ennek még nem látjuk nyomát. A filiák között különlegesnek számított a Hidegkúthoz csatolt Máriaremete, amelyről bőven

²³⁹ Ezek a plébánosok által szolgáltatott népmozgalmi adatokat veszik alapul.

esik majd szó az esettanulmányban [különösen: → V. 2. 1.]. A másik 18. századi alapítású búcsújáróhely, Makkosmária áldozatul esett II. József tiszogató egyházpoltikájának, de a budakeszi plébániatemplomban elhelyezett makkosi kegykép továbbra is vonzotta a búcsús- és zarándokmeneteket.²⁴⁰ Mint a II. 3. 7. fejezet példáiiban már láttuk, a kerületben mindössze két helyen, Budakeszin, illetve Vörösváron segítette káplán a plébános munkáját. Utóbbi ráadásul többnyire az anyaegyházhoz csatolt

A Budai alsó esperesi kerület és környéke az 1819-es egyházmegye térképen.

Szentivánon szolgált, amely az egyetlen település-szintű filia volt a kerületben. A káplánok (nem teljes) névsorát a 4. táblázat tartalmazza.

²⁴⁰ Makkosmária romantikus romtemploma mellett a korszakban néhány sváb család gazdálkodott csupán. A romos templomhoz fűződő mondákat és hiedelmeket Bonomi Jenő gyűjtötte össze: BONOMI 1935/36a. A kegyhely 18. századi történetéhez lásd: BEDNÁRIK (szerk.) 2018. A kegyhely felosztás (1784) utáni történetéhez: STADEN 2011.

3. táblázat: A Budai alsó espereskerület plébániáinak és azok filiáinak vallási megoszlása a vizsgált korszak elején, közepén és végén²⁴¹

	1848					1875					1898				
	r.k.	ort.	ref.	ev.	izr.	r.k.	ort.	ref.	ev.	izr.	r.k.	ort.	ref.	ev.	izr.
Borosjenő	714	-	-	-	-	860	-	-	1	-	1131	-	-	1	-
Budakeszi*	2512	-	-	-	-	3134	-	21	-	-	3980	-	1	2	-
Makkosmária	39	-	-	-	-	22	-	-	-	-	33	-	-	-	-
	2541	-	-	-	-	3156	-	21	-	-	4013	-	1	2	-
Hidegkút	995	-	-	-	-	1180	-	2	1	-	1404	-	8	1	-
Máriaremete	7	-	-	-	-	6	-	-	-	-	7	-	1	-	-
Lusztcsárda	5	-	-	-	-	5	-	-	-	-	4	-	-	-	-
a malomnál	2	-	-	-	-	5	-	-	-	-	5	-	-	-	-
	1009	-	-	-	-	1196	-	2	1	-	1420	-	9	1	-
Kalász	689	638	12	3	11	1015	601	10	4	35	1336	401	15	27	42
In Domo Tegul.	59	-	2	-	-										
	748	639	14	3	11	1015	601	10	4	35	1336	401	15	27	42
Nagykovácsi	1270	-	8	-	-	1370	-	2	-	3	1905	-	1	5	13
Solymár	1300	-	-	1	-	1480	-	-	-	12	2114	-	5	12	18
Szarvascsárda	6	-	-	-	-	6	-	-	-	-	1	-	-	-	9
a Czeizel / Csíz malmoknál	3	-	-	-	-	2	-	-	-	-	-	-	5	-	-
Újmalom						-	-	-	-	-					
Utászlak						2	-	-	-	-	12	-	-	-	-
Téglagyárak											46	-	2	-	5
Festékgár											5	-	-	-	1
Kőszénbánya											17	-	-	5	-
a vasútnál											24	-	-	-	-
	1309	-	-	1	-	1490	-	-	-	12	2219	-	12	17	33
Piliscsaba	1174	-	-	-	-	1300	-	-	5	27	1404	-	8	1	-
Üröm	573	6	2	-	-	681	3	-	2	-	1200	-	2	-	-
Vörösvár	1880	-	1	2	242	2248	-	6	5	295	3114	-	2	4	157
Szentiván	569	-	-	-	65	630	-	-	-	-	886	-	-	-	8
Garancs	6	-	-	-	-	(Tinnyéhez tartozik)					(Tinnyéhez tartozik)				
vasút											8	-	4	-	-
	2455	-	-	-	307	2878	-	6	5	295	4008	-	6	4	165

* 1862-től 1897-ig a Bicskei alesperességhez tartozott.

²⁴¹ A táblázatot az adott évi szematizmusok alapján állítottam össze (a helynevek írásmódját egységesítettem).

A filiák okozta munkaterheken és a káplántartás lehetőségén túl (illetve inkább azt megelőzően) az egyes plébániák presztízsét alapvetően anyagi helyzetük határozta meg. A papi javadalmazás részleteiről a IV. 4. fejezetben szölok részletesen, a 4. táblázat utolsó oszlopában csak tájékoztató jelleggel közlök jövedelmi adatokat az 1896-os papi jövedelemösszeírás alapján – elsősorban nem is az összegek miatt, inkább az arányok áttekintésére.²⁴²

4. táblázat: A Budai alsó esperesi kerület plébániáin szolgáló papok listája, valamint az egyes plébániák kegyurai²⁴³

	Plébános	Kegyúr	Plébánosi jövedelem
Borosjenő	Huber Ignác (1840–1853) Szkalla Rudolf (1853-tól adminisztrátor, 1854–1865-ig plébános) Nöthig Ferenc (1865–1866) Kállinger Lajos (1866–1909)	István főherceg (1867-ig)** József főherceg (1867-től)	801 ft 57 x
Budakeszi	Bacsák Imre (1848–1862) Petz Antal (1862–1867) Horvátovszky Vilmos (1868–1879) Tiilly József (1879–1895) Bulics Ferenc (1896–1910)	Császári-Királyi Kamara, Pénzügyminisztérium (Óbudai Koronauradalom) – a végső soron uralkodói kegyuraság mindig a megfelelő szervek révén érvényesült.	2463 ft 39 xr Segédlelkész: 101 ft 50 x
	Káplánok:* Koller Ferenc (1841–1849); üresedésben (1849–1858); Jungmayer György (1857–1859); Prunyi András (1859–1861); Mersits Mihály (1861–1862); Köfler Antal (1862–1863); ifj. Lattyák János (1863–1865); Krenz Ignác (1865–1867); Bulics Ferenc (1867–1868); Szuborics Jenő (1868–1869); Edelmann Mihály (1879–1870); Janny Ferenc (1870); Tamás Vilmos (1870–1871); Vavrecsán Ferenc (1871–1872); Willsdorfer József (1872–1873); Magdics István (1873–1874); Burger Ignác (1874–1875); Fiácska Károly (1875); Büttel Károly (1875–1880); Török Albert (1880–1885); Maison Lajos (1885–1886); B'rtoun Ferenc (1886–1891); Radnich Imre (1891); Schneider János (1891–1892); Neumayer Ferenc (1892–1896); Gr. Zichy Gyula (1896–1897); Dornis István (1897–1898); Bohnenstingl Ferenc (1898–1899)		
Hidegkút	Lencz Alajos (1841–1855) Szobovits Alajos (1855–1886) Werger Mihály (1886–1907, sokáig adminisztrátorként, majd plébánosként)	A hidegkúti Steinbach és jeszeniczei Szunyogh család adott tagjai, valamint az 1880-as évek végétől a Szunyogh birtokok társbirtokosai – a Váry-Szabó és Szabó családok – is.****	615 ft 36 ½ x
Kalász	Marinkovits György (1846–1862) Mersits Mihály (1862–1882) Zettner Sebestyén (1882–1889) Belágyi József (1887–1907)	Vallásalap (Fundus Religionis)	575 ft 60 ½ x
Nagykovács	Weber Ferenc (1847–1879) Gózonny Gyula (1879–1880) Burger Ignác adminisztrátorként (1879–1891) id. Angeli Márton (1891–1908)	nincs ("Liberæ Collationis Episcopalis")	1046 ft 4 x

²⁴² Az országos jövedelemösszeírás a kongruarendezést készítette elő, és majdnem száz évvel az előző összeírás (1802) után számszerűsítette az egyes papi munkahelyek jövedelmét (lásd ehhez: SALACZ 1974: 110–115). Vagyis a természetbeni és szolgáltatásjellegű juttatásokat is forintosították, és levonták belőle a plébánost terhelő kiadásokat (adók, káplántartás stb.) – így jön ki az utolsó oszlopban szereplő összeg.

²⁴³ A táblázatot a sematizmusok és más források alapján készítettem (JUBILEUMI NÉVTÁR 1977: 205–215.; Melly Károlyhoz: FORINTOS 2010: 74–75.; Nagykovácsihoz: RÉTHY é.n.). Az utolsó oszlop alapjául szolgáló jövedelemösszeírások az egyes települések canonica visitatiói között találhatóak. Jelzet (pl.): SzfvPL Can. Vis. Hidegkút 1896.

Piliscsaba	Gallovits Pál (1807–1858) Melly Károly (1853-tól adminisztrátor, 1858–1903 plébános)	István főherceg (1867-ig) József főherceg (1867-től)	934 ft 37 x
Solymár	Tankövy (Schuliszta) Ferenc (1837–1859) Glázer József (1859–1898) Kaiser Károly (1899–1917)	A Majthényi család 1860-ig; 1860-tól a gróf beodrai Karácsonyi család (Karácsonyi Guidó, 1885-től pedig fia, Kamilló.) További kisebb társkegyurak 1860-tól: Huszár Sándor, Seitz Imre, Förstl József, Walthar család különböző tagjai	964 ft 63 x
Üröm	Ernszt Ignác (1940–1852) Nöthig Ferenc (1852–1865) Tallós György (1865–1894) Weicher Miklós (1894–1901) Miller József (1901–1910)	István főherceg (1867-ig) József főherceg (1867-től)	1228 ft 78 x
Vörösvár (és Szentiván)	Venisch Ferenc (1837–1851) Petz Antal (1851–1862) Bacsák Imre (1862–1891) ifj. Angeli Márton (1891–1924)	A Majthényi család (1860-ig); 1860-tól a gróf beodrai Karácsonyi család (Karácsonyi Guidó, 1885-től pedig fia, Kamilló)	1265 ft 97 x Segédlelkes: 105 firt 60 x
	Káplánok: * Petz Antal (1848); Dutky József (1952); Pendl Alajos (1853); Leeb Károly (1854); Szabó Ferenc (1856–1858); Feld Antal (1860); Czeizl Venantius (1862); Tallós György (1864); Német(h) József (1869–1870); Pregler Miklós (1871–1876); Wergler Mihály (1877); Burger Ignác (1878); Farkas József (1880–1885); id. Angeli Márton (1887–1889); ifj. Angeli Márton (1891); Kaiser Károly (1896); Lauchs István (1898); Bohnenstingl Ferenc (1898)		

* A budakeszi káplánok listájának forrása: BKPI Plébániatörténet: 8. A vörösvári káplánok listája nem teljes: csak azokból az évekből közlöm a neveket, amelyekben sematizmust adtak ki, néhány esetben kiegészítve a vizsgált forrásokban felbukkanó nevekkal.

** Az 1848-as sematizmusban: Serenissimus Caesaro Reg. haereditarius Princeps D. Stephanus Palatinus (vagyis nádor).

*** A sematizmusokban: Ser. Caes. Reg. Princeps Josephus, Archidux Austr.

**** A bonyolult kegyúri viszonyokról lásd az V. 2. 2. fejezetet!

A kerület alesperesi tisztségét a vizsgált időszak elején rövid ideig a budakeszi Aigner Károly (1847–1848)²⁴⁴ töltötte be. Az ő kanonoki kinevezése után Ernszt Ignác ürömi plébános következett (1848–1852).²⁴⁵ 1852-ben Ernszt (Vértess)acsára került át,²⁴⁶ az alesperesi tisztségben pedig hidegkúti kollégája, Lentz Alajos követte (1852–1855). Miután Lentz is léphetett egyet előre (a székesfehérvár-belvárosi plébánossáig),²⁴⁷ a solymári Tankövy (eredeti nevén Schuliszta) Ferenc következett a sorban (1852–1859). Tankövy 1859-ben Szigetmonostorra került, ezzel pedig eljött Bacsák Imre több mint harminc évig tartó esperességének ideje (1859–1891).²⁴⁸ Bacsákot még Budakeszi plébánossága idején nevezték ki, és megbízatását akkor is megtarthatta, mikor hatalmas botránytól övezve távozni kényszerült állomáshelyéről (1862), és vörösvári kollégájával cserélt plébániát [→ II. 3. 7.]. Budakeszi ezzel egyidőben került át a szomszédos Bicskei kerülethez. Aligha véletlen egybeesésről van szó: Bacsáknak alesperesként időről időre óhatatlanul újra meg kellett volna fordulnia Budakeszin is

²⁴⁴ Róla lásd a II. 3. 1–2. fejezet lábjegyzeteit!

²⁴⁵ Ernszt egyik alesperesi megbízatását lásd a → II. 3. 7. fejezetben!

²⁴⁶ Ahová egyébként ugyanakkor esettanulmányunk főszereplője, Szobovits Alajos is pályázott [→ V. 1.].

²⁴⁷ Így ürrült meg Szobovits Alajos számára a hidegkúti plébánia [→ V. 2.].

²⁴⁸ FORINTOS 2010: 65.

– koronák, esperesi és tanfelügyelői vizitációk alkalmával [→ II. 3. 2.] – és ez nem történhetett volna meg újabb konfliktusok nélkül. Folytatva a sort: Bacsák halála után a piliscsabai rangidős plébános, Melly Károly vette át a kettős feladatot (1891–1898),²⁴⁹ majd miután Budakeszi visszatért a Budai alsó kerületbe, az ott frissen hivatalba lépett Bulics Ferenc váltotta az alesperesi tisztségben az öreg Melly atyát.

III. 1. 2. A kegyurakról

A 4. táblázat tartalmazza a vizsgált plébániák kegyurainak nevét is. A kegyúr kiléte a 19. század második felében is központi kérdés volt nemcsak a javadalmak betöltésekor [→ III. 1.], de az egzisztenciális biztonság szempontjából is. A kegyuraság jogintézményének történetét kimerítően feldolgozta Csizmadia Andor,²⁵⁰ ezúttal csak néhány gyakorlati problémára szeretnék rámutatni.

A kegyuraság (*patronatus*) lényege, hogy az egyházi javadalmak (*beneficiumok*) fenntartásának kötelezettségéből az adott települések földbirtokosainak is részt kellett vállalniuk, az anyagi juttatásokért és az egyházi ingatlanok karbantartásáért cserébe pedig bizonyos előjogokat élveztek. Ez a középkorban kialakult egyházfenntartási rendszer a 19. század második felében egyre anakronisztikusabbnak bizonyult, ennek ellenére még sokáig, névlegesen (és néhol ténylegesen) egészen az 1940-es évek második feléig fennmaradt. A kegyurak sokszor csak a terhet látták benne, hiszen nekik kellett (volna) fedezni a templomok és a parókiák felújításait, de az egyház számára is sok kényelmetlenséggel járt a világi kegyurakkal való egyezkedés, a *ius praesentandi* (vagyis a plébánosbemutatás joga) pedig az egyházi vezetés személyi politikáját korlátozta. Ennek ellenére az egyház – minden bizonnyal anyagi okokból – ragaszkodott a kegyurasághoz, mint a plébániahálózat alapját jelentő jogintézményhez.

Főleg a kisebb magánkegyuraságok esetén adódtak problémák, mikor a kegyúri joggal terhelt birtok már több család között oszlott meg. Az elszegényedett régi kegyurak, vagy az újonnan birtokot vásárló feltörekvő családok vagy nem tudták, vagy nem akarták teljesíteni a rájuk háruló terheket (a vizsgált plébániák közül ilyenek voltak Hidegkút, Solymár és Vörösvár), sőt olyan örökössel is találkoztam a forrásokban, aki nem is tudott róla, hogy kegyúr lenne. Jobban működött a rendszer az olyan helyeken, ahol valamilyen állami szerv (Budakeszi), vagy országos tekintély (Borosjenő, Piliscsaba, Üröm) volt a kegyúr. A Vallásalap, amelyet

²⁴⁹ FORINTOS 2010: 75.

²⁵⁰ Lásd különösen: CSIZMADIA 1961, 1966: 344–388. A további kutatásokról lásd: TANCZIK 2012: 383–388.

II. József többek között éppen a plébániahálózat fejlesztésére hozott létre, a korban nem volt jó állapotban (és az autonómia-viták kereszttüzeiben állt), de a jelek szerint kielégítően fedezte a rá háruló kiadásokat (Kalász). Nagykovácsiban nem volt kegyúr, így ott az egyházi épületek fenntartásának terhe a templompénztár és a község között oszlott meg.

A kegyúr kiléte (vagy nem léte) és hozzáállása tehát alapvetően és tartósan befolyásolta a plébániák állapotát. Míg például Budakeszin komoly méretű, uradalmi építtetésű és (viszonylag) jól karbantartott plébániaépület állt rendelkezésre, addig Solymáron 1862-ben még az a kicsi és a templomtól távol álló szalmatető ház is leégett, ami volt, és Glázer plébános hosszú évekig albérletbe kényszerült, mivel a kegyuraság nem sietett új parókiát építeni.²⁵¹ A hidegkúti plébános történetéből [→ V.] alaposan megismerhetjük a kegyurakkal való alkudozás nehézségeit.

III. 2. Plébániai concursusok

Ebben a fejezetben megpróbálom a praxis egységébe foglalni az eddigiekben érintett kontextusokat. Eddig is többször idéztem olyan forrásokból, amelyek egy-egy plébánia megüresedése és újbóli betöltése kapcsán születtek.²⁵² A plébániáról való lemondás vagy a korábbi plébános halála után kiírt pályázatok (*concurusok*)²⁵³ olyan – minden plébánia életében időről-időre szükségszerűen ismétlődő – „cselekvési csomópontokat”²⁵⁴ jelentenek, ahol adott esetben a vizsgált „vallási mező” minden szintje és szereplője megnyilatkozik. Ezen eseménysorok tanulmányozásával megismerhetjük az egyházi kinevezések logikáját és dinamikáját, továbbá megfigyelhetjük a kegyúri rendszer működését (illetve annak diszfunkcionalitását). A pályázatok révén sokat megtudhatunk az egyes papok motivációiról, ambícióiról, pályaelképzeléseiről és mozgásteréről.

²⁵¹ Ezt Glázernek a következő években benyújtott pályázataiból, illetve az újjáépítéssel kapcsolatos iratok vastag paksamétájából tudjuk. Ez utóbbi az egyházlátogatási jegyzőkönyvek mellett található: SzfvPL Can. Vis. Solymár.

²⁵² A témában megjelent tanulmány: BEDNÁRIK 2016c.

²⁵³ A *concurus* eredetileg a plébániáért hirdetett vizsga volt, (Törvénytudományi 1843: 77.: „*Concurus pro parochia: papi megyéért kirendelt tudományi remeklés*”), amelyet azonban a szóban forgó évtizedekben már az egyszer leteendő plébánosi vizsga (*examen synodale*) váltott ki, a *concurus* szót pedig egyértelműen „pályázat” értelemben használják. A plébánosi vizsga intézményét – más egyházmegyék után – a Székesfehérváriban 1853-ban Farkas Imre püspök vezette be (Lit. Enc. 343/1853). Lásd ezzel kapcsolatban például az 1848-as erdélyi egyházmegyei zsinat vitáit: TAMÁSI 2004: 143–144.

²⁵⁴ Jens Wietschorke a „Handlungsknoten” szót használja (Rhys Isaac fogalmát németesítve). Szerinte ezek a csomópontok azok, amelyeken esély van arra, hogy a Bourdieu által körvonalazott „gyakorlati észjárás” logikáját tanulmányozzuk. WIETSCHORKE 2010: 211.

Mindemellett pedig – általában az előjárók által közvetítve – rendre találkozunk a helyi közösségek plébánossal, egyházzal, vallással kapcsolatos véleményeivel is.²⁵⁵ Olyan helyzetekről van tehát szó, amelyek során szinte az összes eddig érintett probléma *in actu* figyelhető meg.

III. 2. 1. A pályázatok, a pályázók és a döntési folyamat

A plébánosváltás folyamata – az általam közelebről vizsgált csaknem 20 eset²⁵⁶ gyakorlatát összegezve – a következőképpen zajlott. A plébános haláláról a lehető leggyorsabban értesítette a püspököt a káplán, ennek hiányában a kántor vagy éppen a községi előjárók. Az 1870-es évektől általában távirat²⁵⁷ előzte meg a hivatalos levelet. A püspök néhány napon belül ideiglenes adminisztrátor (*administrator interimalis*) kinevezésével gondoskodott a megürült plébánia pasztorációjáról. Ahol volt káplán, ott általában ő vette át ezt a funkciót. Az ideiglenes adminisztrátor feladata volt a plébániai inventárium felvétele, az átadás-átvétel dokumentumainak elkészítése. Áthelyezés, előléptetés, nyugdíjba vonulás vagy egyéb üresedési ok esetén természetesen a feladatmegoszlás és az események üteme is más volt.

Az adminisztrátor kinevezésével egyidőben a püspök körlevélben hirdette meg a javadalmat az egyházmegyei papság körében, általában hathetes határidővel. A pályázni kívánó papok a püspökhöz terjeszthették föl a folyamodványukat, amelyet ő a határidő lejártával továbbított az adott kegyúrhoz. Mindenekelőtt azonban püspökük támogatását kellett elnyerniük a pályázóknak, hiszen a továbbítás során a főpásztor ajánlással (*propositio*) élhetett. Joga volt arra, hogy három jelöltet kiemeljen és táblázatos kimutatás formájában (név, életkor, állomáshely, jellemzés, érdemek) rangsorolva a kegyúr figyelmébe ajánlja őket. A kegyurak a legtöbb (de nem minden) esetben tiszteletben tartották a püspök döntését, vagyis az első helyen kiemeltet választották ki és „mutatták be” (*praesentatio*)

²⁵⁵ A középkorra vonatkozóan Kubinyi András foglalkozott európai összehasonlításban a katolikus plébánosválasztás és az egyházközségi önkormányzat kérdéseivel. KUBINYI 1991. A 19–20. századdal kapcsolatban, normatív (jogi) szempontból sok kérdést tisztáz, és sok idevágó példát is idéz Csizmadia Andor (CSIZMADIA 1961, 1966: 344–388.), de a konkrét gyakorlatot ismertető esettanulmányokban eddig nem bővelkedtünk. Egy városi (szabadkai) példát ismertet 1854-ből Lakatos Andor (LAKATOS 2007: 115–122.), és Csongrád kapcsán röviden Gyöngyössy Orsolya is érinti a témát (GYÖNGYÖSSY 2014: 62.).

²⁵⁶ Zsámbék 1852, 1867, 1871, 1888; Budakeszi 1848, 1862, 1867, 1879, 1896; Vörösvár 1837, 1851, 1862, 1891; Nagykovácsi 1879, 1880, 1891; Solymár 1859, 1899.

²⁵⁷ A táviróhálózat fejlesztése a kiegészítés után indult meg igazán, ekkor kapcsolták be a megyeszékhelyeket is. http://mindennapoktortenete.blog.hu/2014/09/24/taviro_telefon – Fónagy Zoltán blogja (utolsó letöltés: 2017. május 31.)

a javadalomra. A bemutatott jelöltet végül a püspök iktatta be (*institutio, investitura*) egyházi hivatalába, amit a plébánosi eskü letétele erősített meg. A hivatal és a javak átadás-átvétele – részletes dokumentáció mellett – a kerületi alesperes jelenlétében zajlott le.²⁵⁸

Az egyes concursusok mezőnye alapján jól lemérhető, hogy az adott korban milyen volt egy bizonyos plébánia presztízse. Általában már a jelentkezők száma is árulkodó, és tovább árnyalja a képet, ha közelebről megvizsgáljuk a pályázók személyét, vagy azt, hogy milyen helyekről, pozíciókból pályáznak. A legfontosabb és legszembetűnőbb motivációt természetesen az egyes plébániák *jövedelmi helyzete*, a *nagyobb egzisztenciális biztonság* elérése jelentette. A szűkszavú concursus-kiírások – ellentétben például a tanítói állásokkal – nem közöltek jövedelmi adatokat (sőt a plébánia nevéen és a határidőn kívül semmilyen adatot), a pályázók azonban általában nagyon is tisztában voltak az adott település lehetőségeivel, a papot illető bevételekkel, a plébániaépület állapotával, a várható életkörülményekkel. Az anyagiakra a kegyúri kérvényekben inkább csak a sorok között utalnak, explicit módon csak a püspökhöz szóló instanciákban találkozunk ezzel a szemponttal, ott is általában negatív érvelésbe csomagolva: a pályázók akkori állásuk áldatlan állapotaira hivatkoznak, vagy addigi pályájuk jutalmaképpen fogalmazzák meg jobb állásra való reményüket, magukat a főpásztor „atyai jóindulatára” bízva.

A pályázók a jövedelem mellett mérlegre tették az adott plébániával járó *pasztorációs kihívásokat* (filiák száma, káplántartás lehetősége stb.) és saját *képességeiket, lehetőségeiket* is. A legobjektívebben megítélhető ezek közül a nyelvtudás volt, hiszen a vizsgált településeken a magyar mellett alapkövetelmény volt a német nyelv magas szintű (lehetőleg anyanyelvi) ismerete is – ezt néhányan hangsúlyozták is magukról. A pályázók igyekeztek kidomborítani relevánsnak tartott érdemeiket, *erényeiket* mind a püspök, mind az adott kegyúr irányában. Ebben a kontextusban gyakran felbukkan a „nép”, a hívek közössége mint az áldozatos lelkipásztori munka tárgya.²⁵⁹ A kegyúrhoz címzett folyamodványokban a lajstrom más téren (tudomány, oktatás, publicisztika, méhészet stb.) elért eredményekkel is kiegészül. Érdekes megfigyelni, hogy a kiegyezés utáni időben a pénzügyminisztérium

²⁵⁸ Az ilyenkor született részletes, egységes szempontok szerint felvett, 8 fejezetből álló leltárok, jegyzékek (*inventarium*) a tárgyi kultúra, életmód és gazdálkodás kutatásának is értékes (szériális) forrásai lehetnek. Horváth Sándor a 18. századi győri és szombathelyi egyházmegyére vonatkozóan elemezte ezeket a forrásokat (elsősorban végrendeleti inventáriumokat) a plébánosi életmód kutatásához. A 19. század második felének inventáriumaiával összevetve a leglátványosabb fejlődés talán a plébánosok, illetve a plébániák könyvtárainak fejlődésében látható. HORVÁTH S. 2011: 195–196.; FAZEKAS I. 2014: 147–162.

²⁵⁹ Általában csak formulaszerűen, pl.: „gloriam Dei fideliumque salutem promovere semper et in omnibus satagebam”, vagyis: „Isten dicsőségét és a hívek üdvösségét mindig és mindenben elősegíteni igyekeztem.” Tichy Jakab, SzfvPL 4578 1649/1891.

kegyuraságához tartozó plébániákért (Budakeszi, Zsámbék) pályázóknál visszatérő elem a „jó hazafiságra” és egyben az uralkodó iránti lojalitásra való nevelés, a szabadságharc alatti „helyes magatartás” vagy a német ajkú nép magyarosításáért tett erőfeszítések. Például Koller Ferenc, aki az 1840-es években volt budakeszi káplán [→ II. 3. 7.], 1867-ben ugyanazért a plébániáért folyamodván kiemeli:

„a budakeszi kiválóan németajku hívek lelkiüdvének előmozdítását, közvetve az édes hazai nyelv fejlesztésének eszközlésével is, kivált az iskolai téren 's a' Kedves Magyar Haza javára is könnyűséggel munkálhatnám.”²⁶⁰

Egy bő évtizeddel később Priskowitsch Antal bogdányi plébános ezt ígérte pályázatában:

„[...] alázattal alulirt lelkész egyházi és hazafiui hivatásánál fogva mindenkor szent kötelességének tartandja ezen új állomáson is minden erejével oda törekedni, hogy a rom. kath. egyház szeretett hazánk, és dicsően uralkodó Apostoli Királyunk számára jó erényes, békeszerető, engedelmes, és hű katolikus alattvalók, és honpolgárok fejlődjenek.”²⁶¹

Bognár József ugyanezen concursus alkalmával a következő – vélt vagy valós hasznót hajtó – érdemekkel érvelt a budakeszi plébánia elnyeréséért:

„Az 1848/9. gyászos emlékü években a felséges uralkodó Ház és a cs. kir. hadsereg iránti loyális érzelmemet nem csekély veszélyek közt tetemes aldozatokkal is megpecsételtem.”²⁶²

Elvileg előnyt jelentett, ha az adott illető korábban is működött ugyanazon kegyúr-hoz tartozó javadalomban, bár a döntéseknél nem mindig látjuk ennek az elvnek az érvényesülését. Marinkovits György perbáli plébános zsámbéki és budakeszi pályázataiban például rendre kiemeli, hogy a

„kerelmzők között aligha találtak régiebb, és öregebb aldozár, mint az alolirott, ki a Nagyméltóságú M. K. Pénzügyministerium kegyuri jogaihoz tartozó plebaniákban lelkészkedik.”²⁶³

Ugyanígy az azonos kegyúr (Karátsonyi Kamilló) alá tartozó Solymár és Vörösvár között akart váltani 1891-ben Glázer József is, és ebből a körülményből próbált tőkét kovácsolni, de nem járt sikerrel.²⁶⁴

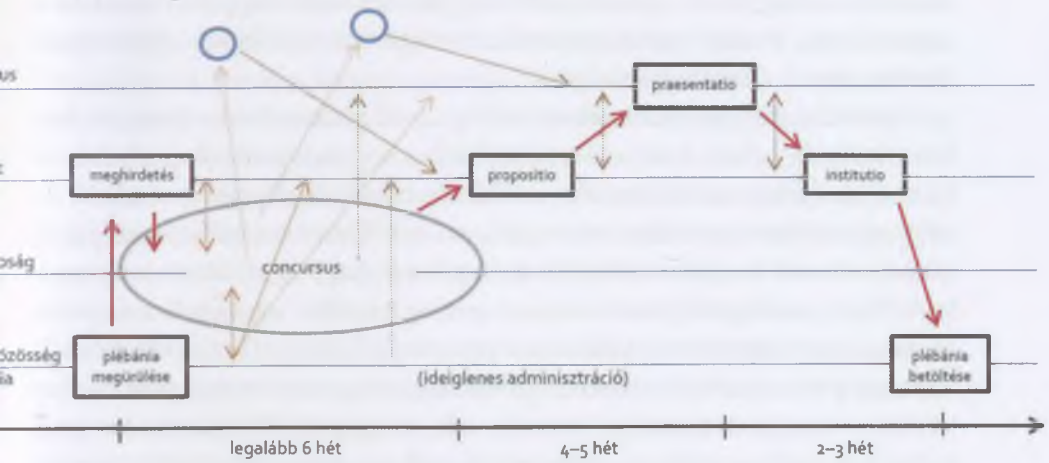
²⁶⁰ SzfvPL 4511 sz.n./1867.

²⁶¹ SzfvPL 4511 750/1879.

²⁶² SzfvPL 4511 ad 791/1879.

²⁶³ SzfvPL 4511 sz.n./1867.

²⁶⁴ SzfvPL 4578 1456/1891.

A plébániai concursusok sematikus rajza. A piros nyilak a hivatalos ügymenetet, a halványabbak pedig a forrásokban felbukkanó informális kommunikáció, illetve a döntési folyamat befolyásolására tett kísérletek irányait jelölik. A kék körök a különböző külső ajánlókat, pártfogókat szimbolizálják.

Mint az imént vázolt forgatókönyvből is kiderül, az utódlásról való döntés a püspök és a kegyúr között oszlott meg. A bemutatás joga (*ius praesentandi* / *ius praesentationis*) kényelmetlen lehetett a püspökök számára, hiszen – elvileg – a kegyúr kezébe adta a végső választást. Ez az egyházi személyi politika csorbítását jelentette, de fenn kellett tartani, hiszen ez volt a kegyuraság (a *ius patronatus*) egyetlen kézzelfogható pozitív eleme az egyházi javadalmak finanszírozására kötelezett birtokosok szempontjából.

A püspök által tett hármasság kijelölés (*propositio*) a *ius praesentandi* korlátozását jelentette, amivel az egyház a „világi elem” befolyását próbálta csökkenteni. Ez a gyakorlat először a testületi (városi vagy községi) kegyuraságok esetében bukkan fel (1800 körül), hiszen ebben az esetben a bemutatás joga tulajdonképpen a papok nép általi megválasztásával volt egyenértékű.²⁶⁵ A püspöki *propositio* a 19. század első felében általánossá vált, az 1855-ös konkordátum pedig mindenféle papi állás betöltésekor kötelezővé tette, új szabályozás híján pedig a dualizmus idején, sőt sok esetben egészen a második világháborúig gyakorlatban maradt.²⁶⁶ Az általam

²⁶⁵ A 19. század végén Timon Ákos értekezett jogtörténeti szempontból a városi kegyuraságról. TIMON 1889. Szeged kapcsán behatóan foglalkozott a témával Kisházi-Kovács László (KISHÁZI-KOVÁCS 2001, 2006), de sajnos éppen az 1850-től 1914-ig terjedő időszakról szóló második kötettel nem készült el. Röviden érinti a kérdést: CSIZMADIA 1961: 10. Szabadkai példát ismerteti: LAKATOS 2007: 115–122.

²⁶⁶ CSIZMADIA 1966: 371–372.

vizsgált települések mind egykori jobbágyfalvak, ahol – a testületi kegyurasággal szemben – a kegyúr és a „hívek” (a község) két egymástól független entitásként jelennek meg. Itt tehát más hangsúlyokkal vetődik fel a hatáskörök és befolyások kérdése, mint a városi kegyuraságnál.

A hivatalos folyamat háttérében – főleg a jobb plébániákért – kiterjedt lob-bitevékenység zajlott. A pályázók, a püspök és a kegyúr között sokszor informális levelezés folyt, nem is beszélve a feltételezhető szóbeli egyeztetésekről. Az 1879-es budakeszi concursus során például Leeb Károly és Herbst József pályázás helyett csak aziránt érdeklődtek a püspöknél, hogy egyáltalán lenne-e esélyük.²⁶⁷ Ők nem kaptak pozitív választ, nem úgy, mint az ugyanabban az évben megüresedett nagykovácsi plébániára jelentkező Gózony Gyula, aki pályázás előtt egy puhatolódzó levelében „Ő Méltóságának a nagykovácsi plébánia betöltésére vonatkozó szándékát” szeretne volna megtudni.²⁶⁸ Majd, miután megtudta, hogy neki szánják azt, már csak egy néhány soros formális kérvényben folyamodott a plébániáért.²⁶⁹

A jelöltek időnként magas helyekről szerzett ajánlásokkal tettek kísérletet a döntések befolyásolására. Például az 1888-as zsámbéki concursus alkalmával a fent is szereplő Gózony Gyulát gróf Tisza Lajos és gróf Szapáry István, míg Pospischil Károly váli plébánost maga József főherceg ajánlotta a posztra. Hogy végül Gózonyné lett a javadalom, abban talán az is közrejátszott, hogy történetesen éppen az egyik ajánló bátyja – Tisza Kálmán mint ideiglenes pénzügyminiszter – volt a kegyúri jogokat gyakorló személy.²⁷⁰

Sok esetben a települések előjárósága is kinyilvánította igényeit, személyes preferenciáit. Általában nagyszámú aláírással megtámogatott kérvényekben emeltek szót a püspöknél és/vagy a kegyúrnál valamelyik jelölt mellett vagy ellen. Néhány esetben gyanítható, hogy a támogató folyamodványok mögött az adott jelölt igyekezete áll. A „korteskedés” gyakorlata annak ellenére is létezett, hogy a püspökök azt nem nézték jó szemmel, sőt egyenesen tiltották is. Például az 1848-ban Budakeszire került Bacskák Imre ellen is az az egyik vád (egy 1861-ban szövegezett iratban), hogy 1848-ban paphoz méltatlan módszerekkel szerezte meg a hívek támogatását. A panaszlevél hosszasan részletezi, hogyan mulatott bizonyos személyekkel Hamza György török-bálinti plébános pincéjében, hogy támogatásukat megszerezze, és hogyan gyűjtetett

²⁶⁷ SzfvPL 4511 673, 736/1879.

²⁶⁸ SzfvPL 4534 589/1879. (érk.: április 7.): *Gózony Gyula nagykovácsi Administrator Ő Méltóságának a nagykovácsi plébánia betöltésére vonatkozó szándékát szeretné megtudni.*

²⁶⁹ SzfvPL 4534 620/1879 (érk.: április 17.): *Gózony Julius Administrator pa. in Kovácsi pt. beneficium Kovács.*

²⁷⁰ SzfvPL 4580 820, 828/1888; SzfvPL 4580 864/1888.

velük aláírásokat az álmukból fölvert budakesziektől.²⁷¹ Egy másik példa: 1891-ben a vörösvári és a szentiváni elöljáróság (és több mint száz aláíró!) kérte a püspököt, hogy addigi káplánjukat, ifj. Angeli Mártont ajánlja első helyen a plébánosságra. Hangsúlyozták azonban, hogy ezt „nem az ő érdekében és javára [...] hanem tisztán saját magu[n]k elhatározásából és az egész hitközség érdekében” teszik.²⁷² Ezzel alighanem a korteskedés gyanúját akarták eloszlatni.

Nehéz megítélni, hogy valójában mennyit is nyomott a latban egy-egy ajánlás vagy községi kérvény, mennyit számítottak egy adott jelölt családi kapcsolata, vagy éppen a „megye érdeke” – amit az egyik pályázó előzékenyen a sajátja elé helyez a püspökkel való levelezésében.²⁷³ Mindenesetre a vizsgált esetek többségében a püspök által első helyen ajánlott személy kapott a kegyúrtól bemutató oklevelet (vagyis *praesentát*). Ritkább ugyan, de van példa arra is, hogy a kegyúr felülbíráta a felállított sorrendet: Lukács László pénzügyminiszter, a budakeszi javadalom kegyura az első helyen jelölt Keifler János vértessboglári plébános helyett végül a neki „több oldalról is melegen ajánlott” Bulics Ferenc tárnoki plébánost mutatta be (1894–1896-ban, hiszen a procedura több mint egy évig húzódott). A kegyúrnak ezt a lépését többszöri levélváltás és puhatolódzás előzte meg, Steiner Fülöp püspök mégis a szokásos gyakorlat udvariatlan megsértéseként értékelte:

„S azért tiszteletteljesen kérem Exciádat, az egyházmegyei kormányzat, az egyházi fegyelem fenntartása s áldozárim iránt tartozó főpásztori gondoskodásom érdekében, hogy a jövőben az általam első helyen felterjesztendő egyházi férfiú ellen netán felmerülő kifogást velem kegyesen közölni méltóztassék.”²⁷⁴

Olyan esettel is találkoztam – igaz, még az 1830-as évekből –, ahol a kegyúr előre jelezte a püspöknek személyi preferenciáit. Majthényi Károly vörösvári patrónus „a törvényes szokás mellett meg kívánván maradni” kéri a káptalani helynököt, hogy az elhunyt Gálcsek Máté helyére az ugyancsak az ő birtokán szolgáló Venisch Ferenc solymári plébánost jelölje, majd Solymárra „három érdemes és alkalmas tagokat candidálni méltóztasson”, ezek között pedig – a családja és a maga érdemei okán – helyezze első helyre Hamza György törökbálinti káplánt. Végül csak az első kérése teljesült.²⁷⁵ Mindenképpen a kegyúr határozott abban az esetben, ha a püspök valamilyen okból nem élt a harmas kijelölés jo-

²⁷¹ BEDNÁRIK 2013: 229–230.

²⁷² SzfvPL 4578 1833/1891.

²⁷³ SzfvPL 4534 589/1879. (érk.: április 7.) – Gózony Gyula pályázata.

²⁷⁴ SzfvPL 4511 1780/1895. Egy fél évszázaddal korábban ugyanitt szintén a második jelölt, Bacskák Imre nyert *praesentát*. BEDNÁRIK 2013: 228–231.

²⁷⁵ SzfvPL 4578 1088/1836.

gával, mint például a fentebb idézett 1891-es vörösvári pályázatnál, ahol Steiner püspök a nyolc jelöltet – kánoni kifogása egyik ellen sem lévén – betűrendben terjesztette föl Karátsonyi Kamilló budapesti rezidenciájára.²⁷⁶

III. 2. 2. Két példa

1.) Érdekek és érdemek, taktika és politika: Zsámbék és Budakeszi, 1867

A nagyobb, jobb adottságokkal rendelkező plébániák megürülését nagy érdeklődés kísérte megyeszerte. Így volt ez akkor is, amikor 1867 augusztusában megérkezett a körlevél arról, hogy a zsámbéki plébános, Gózony György kanonoki rangra emeltetett.²⁷⁷ Zsámbék az egyházmegye egyik legvonzóbb plébániájának számított (megbízható állami kegyuraság, magas jövedelem, káplán van, filia nincs), amely ráadásul a 19. század folyamán többször is a kanonoki stallum előszobájának bizonyult.²⁷⁸ Érthető hát, hogy a vörösvári esperes-plébános, az ekkor 58 éves Bacskák Imre – aki akkori állomását jogtalan száműzetésként élte meg – rögtön a hírüladás másnapján tollat ragadott, és mint neki járó, kérte Zsámbékot.²⁷⁹ Az újonnan kinevezett püspöknek, Jekelfalusy Vincének azonban más tervei voltak a plébániával.

Ne feledjük: a szabadságharc után meghurcolt Jekelfalusy néhány hónappal azelőtt, 1867 májusában nyert püspöki kinevezést,²⁸⁰ a kegyúri jogokat pedig egy másik politikai rehabilitált, a frissen hivatalba lépett Andrassy-kormány pénzügyminisztere, Lónyay Menyhért gyakorolta. A zsámbéki plébánia betöltése ennek a kiegyezés-kori együttállásnak a fényében válik különösen érdekessé.

Önmagában az is furcsa, hogy a megürült plébánia „szabályszerű s megyeszerte történt” kihirdetése csak egy hónappal később, szeptember 14-én jelent meg,²⁸¹ a concursusra pedig mindössze hatan jelentkeztek. Ez szerény részvételnek mondható ahhoz képest, hogy 1871-ben 9-en, 1888-ban 13-an voltak a pályázók. Ennek alighanem az az oka, hogy a püspök még a pályázati idő lezárulta előtt (október

²⁷⁶ SzfvPL 4578 1649/1891.

²⁷⁷ Lit. Enc. 1866–1867: 240–241. (797/1867.)

²⁷⁸ Gózony 1852-ben lett zsámbéki plébános, de ambícióit mutatja, hogy már 1850-ben és 1857-ben is pályázott a kanonokságra (SzfvPL 5166 521/1857.), utóbbi esetben éppen zsámbéki elődjével, Nyirák Ignáccal konkurált érte, aki végül el is nyerte a pozíciót. De ezelőtt Gaál József Ignác (1838) és később Huszár Károly (1888) is Zsámbékról lett kanonok. Vö.: PAUER 1877: 345–46, 351–54, 466–467.; FORINTOS 2005: 62, 78–79, 86, 110–112, 78–79.

²⁷⁹ SzfvPL 4724A 48/1867.

²⁸⁰ TÖRÖK – MÓZESSY 2002: 42. Lásd még a → II. 3. 1. fejezetet!

²⁸¹ Lit. Enc. 1866–1867: 256. (937/1867, szeptember 14.): *Parochia Zsámbék vacans publicatur.*

8-án) – merőben szokatlan módon az épphogy kinevezett²⁸² Komáromy Károlyt (a korábbi káplánt) lecserélve – kinevezte ideiglenes adminisztrátornak a 47 éves Pados Jánost, ezzel pedig félreérthetetlenül kijelölve a plébánia várományosát. A pályázatra végül Pados János és Bacsák Imre mellett Koller Ferenc (53 éves, gyurói plébános), Marinkovits György (59 éves, perbáli plébános), Szobovits Alajos (49 éves, hidegkúti plébános), Horvátovszky Vilmos (73 éves, ráckevei plébános) jelentkeztek.²⁸³

Pados életútja külön tanulmányt érdemelne. 1848-ban szentszéki írnokként szolgált a püspöki aulában, majd nemzetőr tábori lelkésznek, később honvédnek állt.²⁸⁴ 1850-ben hat év várfogságra ítélték,²⁸⁵ de végül már 1853-ban szabadult,²⁸⁶ és Csurgón, a Károlyi családnál vállalhatott nevelői állást.²⁸⁷ 1854–1855-ben jelentkezett a megürült nagyhantosi plébániára, és el is nyerte azt,²⁸⁸ azonban az ottani társkegyúr, Zichy Károly erélyes közbelépésére rövid úton el is távolították.²⁸⁹ A lelkipásztorként való mellőzés miatt 1862-től „privát életet” élt, és orvosi tanulmányokba kezdett,²⁹⁰ 1867 májusában már praktizálásra kért engedélyt, amit azonban megtagadtak tőle.²⁹¹ Ezután – állítólag – éppen ázsiai tanulmányútra indult volna, amikor az új püspök személyes rábeszélése nyomán az utolsó percben megváltoztatta szándékát.²⁹² A döntő érv bizonyára a zsámbéki beneficium volt. Október 7-én Pados újra felajánlotta szolgálatait az egyházmegyének, mire másnap püspöke rendelkezett adminisztrátori kinevezéséről.²⁹³ Ezek után a plébánosi concursusra benyújtott pályázata²⁹⁴ formalitásnak tűnhet, a püspök gondos saját kezű javításai, átfogalmazásai a kegyúrnak (Lónyay Menyhért pénzügyminiszternek) küldött rovatos javaslatlételben (november 1.)²⁹⁵ ugyanakkor arról tanúskodnak, hogy a *praesenta*, vagyis kegyúri bemutatás elnyerését – Pados „politikailag terhelt” múltját ismerve – még ő sem tekintette egyértelműen lefutott ügynek.

²⁸² SzfvPL 4580 1035/1867.

²⁸³ A folyamodványok – a szokásostól eltérően – sajnos nem található meg a csomóban, így csak a püspöki javaslatlétel-fogalmazványból (SzfvPL 4580 1166/1867) értesülünk a kiletűkről.

²⁸⁴ SzfvPL 5268 554, 627, 679/1848; 235, 422/1849.

²⁸⁵ SzfvPL 5268 52/1850.

²⁸⁶ SzfvPL 5268 70/1853.

²⁸⁷ SzfvPL 5268 630, 639, 804/1853.

²⁸⁸ SzfvPL 5268 994/1854.

²⁸⁹ Hiába könyörögtek a hívek „vérző szívvel”, kétoldalnyi aláírással ellátott kérvényükben, hogy hagyják meg állásában (SzfvPL 5268 431/1855: *Fideles Nagy-Hantosenses pro retirando D. Joanne Pados actu. Administratore recurrenti*).

²⁹⁰ SzfvPL 5268 752/1862: *D. Joannes Pados petit facultatem vitam privatam agendi*.

²⁹¹ SzfvPL 5268 500/1867: *Ad Suam Sanctitatem in casus a Joannis Pados pro facultate exercendi artem medicalem*.

²⁹² SZINNYEI X: 86.

²⁹³ SzfvPL 5268 1050/1867: *D. Joannes Pados offert suum servitium spirituale Dioec. Alb.*

²⁹⁴ SzfvPL 5268 1168, 1389/1867.

²⁹⁵ SzfvPL 4580 1166/1867.

Tovább színezi a képet, hogy időközben a zsámbéki hívek is megnyilatkoztak az ügyben. Az előjáróság október 1-jén kelt levelében²⁹⁶ nem valamely jelölt mellett, hanem „a szomszéd Budakesz községben a nép között kitört kebellázító eseményekre”²⁹⁷ utalva Bacsák Imre ellen foglalt állást, és „az összes község nevében” kérték a püspököt, hogy mellőzze a pályázatnál, nehogy Zsámbék „egy eltévesztett kinevezés által vallásában gyöngíttessék.” A püspök – bár az ő döntése ettől független lehetett – a kegyúrnak is továbbította a zsámbékiak tiltakozását, ezzel is erősítve Pados esélyeit. Bacsák október 21-én kelt levelében keserűen fakadt ki a személye ellen indult támadás miatt. Kifogásolta egyrészt, hogy a püspök Padosot favorizálja, pedig:

„midőn éppen tisztelt úr a megyétől távol, 18 évet magának élt: én itt a megyének szolgáltam: és itt állottam ki a vértanúságot 48-49-ben nyájam mellett virrasztva [...] nt. Pados Ur nálamnál legalább 15 évvel fiatalabb könnyebben várhatná a reá nézve biztos jövendőt”.

Másrészt sérelmezte, hogy Jekelfalusy helyt ad a nép szavának, bár az őt csak az „izgatók rágalmból” ismeri, csakúgy, mint öt évvel azelőtt: „így tettek a Vörösvári nép: ezt is felizgatták ellenem: az előjáróság csak ugyan opponált”. Igazságtalannak érzi, hogy bár a forradalom idején a „rendnek és a loyális elveknek” védője volt, most mindenből kizáratik: „A rablók amnesztiát kaptak a koronázásakor: én érdemeim mellett nem kaptam amnesztiát” – írja. Bacsák felháborodásával azonban nem ért célt, Pados János megkapta a kegyúri bemutatást és az év végére kánonilag is beiktatták hivatalába.²⁹⁸

Még tartott a zsámbéki concursus, mikor váratlanul meghalt a szomszédos Budakeszi plébánosa, Petz Antal (aki egyébként 1862-ben éppen Bacsákkal cserélt helyet a békekesség kedvéért).²⁹⁹ A kisvártatva kiírt pályázatra jelentkezők száma ismét meglepően alacsony volt. Közülük hárman a zsámbéki állomásra is jelentkeztek (Marinkovits, Szobovits és Koller), ketten pedig csak ide nyújtották be folyamodványukat (Pospischil Károly, 40 éves váli plébános és Glázer József, 48 éves solymári plébános).³⁰⁰ Úgy tűnik azonban, hogy a püspök egyiküket sem találta megfelelőnek, hiszen a propositio megtételével egészen addig várt, amíg meg nem érkezett az agg ráckevei plébános, Horvátovszky Vilmos pályázata (1868. január 20.).³⁰¹ Emlékezhetünk: ő is jelentkezett Zsámbékra, de ott Pados miatt csak a második

²⁹⁶ SzfvPL 4724A 1064/1867.

²⁹⁷ A kebellázító események története: BEDNÁRIK 2013. Rövid összefoglalás: → II. 3. 7. fejezet 1. példa.

²⁹⁸ SzfvPL 5268 1389/1867 – Pados személyéhez lásd még: SZINNYEI X: 86–87; ZAKAR 1999: 147–148.; MÓZESSY 2000: 206–207. Más lapra tartozik már, hogy végül plébániáját és az autonómia-kongresszust (ahol ügyvivőként fontos szerephez jutott) hátrahagyva 1871-ben Badacsonytördemicre húzódott vissza.

²⁹⁹ Itt újra a II. 3. 7. fejezet 1. példájához irányítom az olvasót.

³⁰⁰ A pályázatok iktatószám nélkül vannak (SzfvPL 4511 sz.n./1867).

³⁰¹ SzfvPL 4511 sz.n./1868.

helyen kaphatott jelölést. A 73 éves atya elsősorban a rengeteg filia okozta megterhelő munka miatt akarta elhagyni Ráckevét. Ilyen szempontból pedig nemcsak Zsámbék, de a szintén (valódi) filia nélküli Budakeszi is jó választás volt számára. Hónapokkal később végül beadta – rövid, formális – pályázatát, ami mögött nem nehéz meglátni a püspök szándékát és ígérését. Befolyásolhatta Jekelfalusy döntését a községi elöljáróság óvatosan fogalmazott, minden személyi utalást kerülő levele is (nov. 23.), amelyben arról írnak, hogy a budakeszi hívek kedélyei az öt évvel azelőtti események (vagyis a botrányos Bacsák-ügy) után még mindig nem nyugodtak meg teljesen. Ezért egy megfelelő életű, lelkiismeretes és a helyzetet kezelni képes pap kinevezéséért esedeznek.³⁰² Végül a püspöki rovatos *propositio* (jan. 23.) is ezt emeli ki Horvátovszky mellett:

„Előrehaladott kora daczára még mindig buzgón teljesíti hivatalát; azonfölül tekintvén a budakeszi népnek bús – legközelebbi multját, miután ő az ott még mindig létező pártokon kívül áll, egyébként is legérdemesebb, ezennel 1ső helyre legalkalmasabb, s legméltóbbnak találatik.”³⁰³

A Budakeszi Fő utca az 1900-as évek elején, a háttérben a plébániatemplom.

³⁰² „... [der] durch weisheitsvolle Lehre unserer Religion, wie auch durch die Würde seines Lebens die etwa noch verirrtten Gemüther zu besänftigen, sämtliche Pfarrkinder zur Frömmigkeit, wahren Sittlichkeit und kurz in dem Tempel des Friedens zurückzuführen stets und gewissenhaft bemüht sei” SzfvPL 4511 1332/1867.

³⁰³ SzfvPL 4511 260/1868.

2) Remények és reménytelenség: Nagykovácsi, 1891

A következő esetben egy az előzőnél egyszerűbb, de nem kevésbé tanulságos pályázási és döntési folyamatba, valamint – mai nyelven – a püspökség humánpolitikai, logisztikai gondjaiba tekinthetünk be. Az egyházmegyében nyolc plébániának, köztük a területünkhöz tartozó Nagykovácsinak nem volt kegyura³⁰⁴ – ezeken a helyeken a döntés egyedül a püspök kezében volt (*libera collatio episcopalis*). Egyfelől tehát a szabad rendelkezés lehetőséget nyújtott a püspök számára, hogy valamelyest enyhítse a szűkös személyi állományból adódó feszültségeket, anomáliákat. Másfelől ezek a pályázatok esélyt jelentettek azoknak, akik sehol nem reméltek kegyúri protekciót, de mindenképpen szabadulni akartak akkori állomásukról: az erdőben eldugott, filia nélküli zsákfalú, Nagykovácsi, mintegy 1300 katolikus német lakosával a pályázók szemében szerény, de nyugodt, rendezett plébániának tűnhetett.

Burger Ignác adminisztrátor³⁰⁵ 1891. március 20-án hazafelé tartva Pestről – ahol egyébként épp a „templomi oblikatiók” miatt ellene indított per ügyében járt – szélütést kapott. Idősb Reiter [Reitter] Mihály kántortanító azonnal tollat ragadott, és jelezte az alesperesnek (aki ekkor éppen még mindig a vörösvári plébános, Bacszak Imre volt), hogy Burger atya „orvosi kezelés alatt áll, de senem szól senem hall”. Bacszak a levelet késlekedés nélkül továbbította Székesfehérvárra (ahol ekkor már Steiner Fülöp székelt) és ideiglenes adminisztrátor kiküldését kérte.³⁰⁶ Azonban Bacszak jelzését már egy nappal megelőzte a községi előjáróság Budapestről feladott távirata: „Burger Ignacz plébános haldoklik kérünk papot.”³⁰⁷ Mindeközben a szomszédos Hidegkút adminisztrátora, Werger Mihály is jelentést küldött Fehérvárra, éppen mielőtt elindult „halotti szentségekkel” ellátni kollégáját. Ő is papot kért Nagykovácsiba, hogy „az ünnep alatt az isteni tisztelet megtarthassék.” (Abban az évben húsvétvasárnap március 29-ére esett, tehát Burger éppen a virágvasárnap előtti pénteken lett rosszul.) Steiner püspök tehát azonnali és bőséges tájékoztatást kapott az akut problémáról, és rögvest intézkedett is: már március 22-én (tehát a táviratra reagálva) Nagykovácsiba küldte a Székesfehérvár belvárosi káplánt, a fiatal Szauer Lászlót (született: 1863, pappá szentelték: 1885).

³⁰⁴ A nyolc település: Alap, Balinka, Csép, Csobánka, Nagy-Kovácsi, Pomáz, Ráczkeresztúr, Sároboz, Sárospatak, Székesfehérvár, Tószentmiklós, Úrszabolcs, Zalaegerszeg, Zalaújváros. (Schem. 1880: 91.)

³⁰⁵ 1880-ban vette át a felfelölő karrierútján továbbhaladó Gózon Gyula helyét Nagykovácsiban, és mintegy tíz évig szolgált itt (hivatalosan mindvégig adminisztrátori minőségben működött, valószínűleg a szinodális vizsga hiánya miatt). Burgerről esettanulmányunk főszereplője, Szobovits Alajos is ezt szót, nem éppen kollegiális gesztussal felelve meg a paptársa sükettségét [→ V. 7. 6.].

³⁰⁶ SzfvPL 4534 530/1891 (érk.: március 23.): Bacszak Emericus VAD ad parochiam Nagykovácsi interi-malem Administratorem mitti petit. A kántortanító levele, amelyben a szélütés körülményeit is említi: SzfvPL 4534 ad 530/1891.

³⁰⁷ SzfvPL 4534 524/1891 (érk.: március 22.)

Minden bizonnyal azért őt, hogy ne teljen az idő az újabb írásos üzenettel – Szauer szóban is értesíthette, és ő így időben odaért a virágvasárnapi szentmisét megtartani.³⁰⁸ Március 24-én a püspök már Szauer táviratát olvashatta Burger Ignác haláláról.³⁰⁹ A húsvéti ünnepek elmúltával Steiner visszarendelte őt Székesfehérvárra, és helyette a közeli Budakeszi káplánját, a szintén alig 22 éves B'rtoun Ferencet (szül.: 1863, szent.: 1886) nevezte ki ideiglenes adminisztrátorrá Nagykovácsiba, az így egyedül maradt plébánost, Tilly Józsefet pedig arra kérte, hogy – tekintettel a mozgatható egyházmegyes papok igen csekély számára – próbáljon a közeli fővárosból szerzetes kíségetőt találni maga mellé. Ezen intézkedéssorozat részeként egyúttal kiírta a concursust a nagykovácsi javadalomra.³¹⁰ Egy héttel később azonban újra rendelkeznie kellett, ugyanis Tilly jelezte, hogy nem talált kíségetőt,³¹¹ ugyanekkor pedig a Nagykovácsiba kiküldött B'rtoun is levelet írt, amelyben merőben szokatlan módon – de nagyon is prózai okokra hivatkozva – döntése megváltoztatására kérte a püspököt:

„Méltóságodnak írántam tapasztalt jószívűsége ismételve felbátorít, hogy egy kérésem meghallgatásáért Méltóságodhoz esedezzem. Méltóságod engem az üresedésbe jött Nagy-Kovácsii plébánia vezetésével megbizott, és én bölcs intézkedése ellen cselekedni nem óhajtok, de minthogy anyagi viszonyaim olyanok, hogy én ott mint administrator megélni képes nem vagyok, megtakarított csekély pénzemet ruhával együtt ugyanis mult évi október hó 31én a plébániába történt betérés alkalmából elrabolták; és miután itten [mármint Budakeszin – B. J.] két lelkész okvetlenül szükség: enélfgova alázatosan kérem Méltóságodat, miszerint engem jelenlegi helyemen meghagyni, és mást helyettem Nagy-Kovácsiba administratornak legkegyelmesebben kinevezni kegyeskedjék.”³¹²

Steiner püspök azonban nem méltányolta B'rtoun kérését, hanem másképp gondoskodott a budakeszi plébánián való pótlásáról: az addig Etyeken szolgáló Radnich Imrét helyezte át oda káplánnak, és ezúttal az etyeki plébánost, Nyirák Sándort bízta meg azzal, hogy próbáljon magának más kíségetőt találni.³¹³

A kiírt concursusra időközben elkezdtek beérkezni a pályázatok. Böven akadt jelentkező. Köztük volt B'rtoun Ferenc is,³¹⁴ akinek az imént ismertetett előzmények

³⁰⁸ SzfvPL 4534 530/1891 (kelt: március 23.): *VADiacono in Vörösvár Significatur, R Ladislaum Szauer coop. intramoen. Alba-regal. jam emissum esse.*

³⁰⁹ SzfvPL 4534 534/1891 (évk.: március 24.): „Parochus Burger die vigesimiatertia hora septima vespertina pie in domino defunctus est Szauer.

³¹⁰ SzfvPL 4534 534/1891 (kelt: március 31.): „Disponibiles in hac dioecesi presbyteri tam exiguo sunt numero, ut valde acceptum mihi esset, si D.V. A Rda et Clma, indigentis spiritualibus fidelium suorom, aliquem e vicina metropoli regia ad se evocando Religiosum, providere posset.”; SzfvPL 4534 534/1891: *Mors Ignatii Burger, administratoris in Nagykovácsi annunciat, et vacans beneficium concursui exponitur.*

³¹¹ SzfvPL 4534 595/1891 (évk.: április 8.): *Tilly Josephus VAD. parochus in Budakesz significat, se Sacerdotem subsidiarium invenire non potuisse.*

³¹² SzfvPL 4534 610/1891 (évk.: április 10.): *Brtoun Ferencz budakeszi káplány állomásán meghagyatni kér.*

³¹³ SzfvPL 4534 610/1891 (kelt április 17.): *Radnich Emericus in qualitate cooperitoris ad parochiam Budakesz disponitur, Parocho in Etyek committitur, ut Sacerdotem subsidiarium sibi procurat.*

³¹⁴ SzfvPL 4534 720/1891 (évk.: május 1.): *Brtoun Franciscus admin interimalis pt. beneficium par Nagykovácsi.*

után nyilván nem voltak túl jók az esélyei arra, hogy végül plébánosként rá essen a választás.³¹⁵ Rajta kívül többnyire kisebb plébániákon, illetve plébániának sem számító állomáshelyeken szolgáló, sorsukkal elégedetlen fiatal és kevésbé fiatal papok jelentkeztek. Köztük volt az agárdi lelkészség (*curatia*) lelkipásztora, Kindl János (szül.: 1858, szent.: 1882), valamint két plébános a közeli, kisebb pilisi falvakból. Az egyik a csobánkai Pregler Miklós (szül.: 1844, szent.: 1867) volt, aki 15 év után kívánt volna elszabadulni az általa nyomorúságosnak („*misera parochia*”) nevezett plébániájáról. A másik a pilisszántói lelkész, Konop János (szül.: 1857 Linz (!), szent.: 1882), aki – szokatlanmód magyar nyelvű – pályázatában érdekes részletekről számol be saját papi életútját és lelkipásztori munkáját illetően. Őt a szentelése után nem sokkal, 1883-ban tette meg Pauer püspök pilisszentkereszti, röviddel azután pedig pilisszántói adminisztrátornak (majd a szinodális vizsga letétele után plébánosnak), amely állomások, mint kiderül, nem szabad akaratából választotta, bár formailag kérelmezte őket:

„e javadalmat azonban csak Méltóságod boldog emlékü Előde magas parancsára, daczára annak, hogy a szláv nyelvet nem birtam, az oltárnál fogadott engedelmességnél fogva kérelmeznem kellett. Itt terhes napok várakoztak rám. Az itteni kegyuraság a patronatusságról hallani sem akart, ehhez járul a szláv nyelv elsajátítása is.”³¹⁶

Ez a szemelvény ráirányítja a figyelmünket arra, hogy nem minden kérelem fakad feltétlenül őszinte és szabad döntésből. A nyelvi akadály figyelmen kívül hagyása pedig arra, hogy a megfelelő képességekkel rendelkező papok hiánya milyen kényszerhelyzeteket teremthetett: a püspök egy szlovákul nem tudó papot helyezett egy szinte csak szlovákul beszélő közösséghez. Konop pilisszántói nyolc éve alatt igyekezett elsajátítani a nyelvet („*hogy mint jó lelkész üdvösen működhessen*”), és nem csoda, hogy külön kiemeli a pályázatában: „*A NagyKovácsi plébánia nyelvét a németet birom.*” Konop utal a kegyúri kötelezettségekkel kapcsolatos problémákra is. Egybecseng ez azzal a korábbi megállapítással is, miszerint a problémák leginkább a kisebb magánbirtokosok esetében adódtak,³¹⁷ akik nem igazán érezték magukénak az örökölt vagy vásárolt birtokkal járó kötelezettségeket. Konop végül, ha „*nehezen*” is, de megoldotta „*a függőben levő kegyuri jogkérdések[et]*”, és a kedvezőtlen körülmények ellenére eredményekről is beszámol pályázatában (a templombelső díszítése, egy „*diszes kálvária*” és két új kőkereszt felállítása, új temető kihasítása, illetve „*egy élő rózsafüzér*”).

³¹⁵ Nem is kapta meg az állást, hanem a júliusig húzódó adminisztrátorság után törökbálinti káplánnak disponálták, ahonnan később Adonyba került.

³¹⁶ SzfvPL 4534 642/1891 (érk.: április 15.): *Konop Joannes parochus in Pilis Szántó petit beneficium parochiale Nagykovácsi.*

³¹⁷ Pilisszántón ekkor három közbirtokost (Forster János, Litvay Mátyás, Heithaler Magdalena) jelöl meg kegyúrként a sematizmus. Schem. 1887: 74.

társulat” szervezése).³¹⁸ Mindezek után azonban nagyon elkíváncozott Pilisszántóról, ahol már nyolc éve élvezte „a nyomor és a szegénység” kenyerét, és – ahogy ő írja – feláldozta „az emberiség legdrágább földi kincsét”, vagyis az egészségét is.

A maga nemében szintén jellegzetes az idős Leeb Károly (szül.: 1821, szent.: 1844) esete, aki mintegy harminc éves szigetújfalusi plébánosság után 1886-ban emeritált(atott). Nyugdíjas éveit – szám szerint négyet – Budapesten töltötte, azonban 1890-től – valószínűleg a pénzhiány és az egyházmegyei paphiány okán – újra szolgálatban találta magát, először mint szigetmonostori, később mint balinkai adminisztrátor. Ha pedig már így alakult – 70 év ide vagy oda – benyújtotta a pályázatát a valamivel kedvezőbb kondíciókkal bíró Nagykovácsiért,³¹⁹ hiába.

A javadalmat végül id. Angeli Márton (szül.: 1860, szent.: 1885),³²⁰ az idő szerint bodajki káplán nyerte el,³²¹ aki azt tudta fölmutatni érdekéért, hogy korábban öt évig szolgált a nyolcvan év körül járó alesperes-plébános Bacsák Imre mellett Vörösváron, saját állítása szerint annak teljes megelégedésére. (Mielőtt elhelyezték, Bacsák kérvényt nyújtott be, hogy maga mellett tartsa.) Emellett 1888-ban letette a szinodális vizsgát is.³²²

A püspök tehát a plébánosok helyett végül egy káplánnak juttatta a nagykovácsi javadalmat. Fel kell figyelniünk azonban arra, hogy a kinevezés egészen július közepéig húzódott,³²³ pedig május elejéig minden pályázat beérkezett. A döntés tehát hosszú fejtörést okozhatott a főpásztornak.

³¹⁸ A vallásos egyletekhez lásd a IV. 2. 3. fejezetet. Az egyházmegye területén működő vallásos egyletek között 1891-ben nem szerepel a Konop által emlegetett Rózsafüzér társulat. Schem. 1891: 133.

³¹⁹ SzfvPL 4534 735/1891 (évk.: május 3.): *Leeb Carolus interim Administrator in Balinka petit beneficium parochiale Kovácsi.*

³²⁰ Az egyházmegyei papság soraiban két Angeli Márton volt ezidőtájt. Mindketten Isztiméren születtek 1860-ban, az idősebbik márciusban, a fiatalabbik októberben. A köztük lévő (esetleges) családi kapcsolatot egyelőre nem sikerült tisztáznom. Az idősebbiket 1885-ben, a fiatalabbikat 1886-ban szentelték pappá. További érdekes kapcsolat, hogy az ifjabbik éppen abban az évben lett Pilisvörösváron (tehát ott, ahol az idősebbik Angeli káplánként szerzett érdemeket) plébános, amikor az idősebbik megkapta a nagykovácsi plébániát (1891). Isztimér és az Angeli család a 20. században is több papot adott az egyházmegyének.

³²¹ SzfvPL 4534 629/1891 (évk.: április 13.): *Angeli Martinus sen. coop in Bodaik petit beneficium parochiale Nagykovácsi.*

³²² „Anno 1860. 1-a Martii in Isztimér natus. Scholas Albae-Regiae persolvens numero alumnorum Seminarii AlbaeRegiae adscriptus studia Theologica ibidem audivi. Anno 1885. in presbyterum ordinatus et qua Cooperator ad Ercsi fui dispositus. Exinde in eadem qualitate ad Vörösvár sum translatus, ubi penes parochum 80 annorum per quinque annos omnes functiones parochiales perficiens in munere parochiali me satis exercere potui, de quo testatur examen Synodale quod anno 1888. bono cum successu subivi et sic ad munus parochiale suscipiendum et regendum satis peritum me sentio. Quali cum studio sum executus meum officium in Vörösvár videri potest ex eo, quod occasione translationis meae parochus illa cum devota precatione devenit ad Officium Dioecesanum, ut dignaretur me in posterum quoque penes illum relinquere. Inde ad Bodajk sum translatus, ubi cum complacentia parochi mei usque ad hodiernam diem fungor.”

³²³ A kinevezésről szóló írás július 15-én kelt: SzfvPL 4534 735/1891. A Melly Károly alesperes irányításával történt átadás-átvétel iratai: SzfvPL 4534 1289/1891 (évk.: szeptember 2.): *Melly Carolus VAD. exh. acta resignationis et receptionis rerum ad Ecclesiam et parocham Nagykovácsi pertinentium.*

IV. Egyház a faluban

Az eddigiekben megszerzett kontextuális tudással felvértezve lépjük át végre „a falu” határát, és vegyük szemügyre közelebről a helyben működő lekipásztorok életvilágát: kapcsolataikat, feladataikat, problémáikat. Elsőként [→ IV. 1.] a helyi közösség és egyház közötti informális és intézményes kapcsolatok témáját járom körül, és az egyházhoz valamilyen módon kötődő laikus tisztségviselőikkel, valamint a plébános környezetével foglalkozom. A → IV. 2. fejezetben a falusi vallásgyakorlatnak azokat az egyházhoz közeli területeit mutatom be, amelyek általában kevesebb figyelmet kapnak a hagyományos szemléletű néprajzi szakirodalomban. Ezután igyekszem szisztematikusan áttekinteni a helyi egyházakat övező anyagi kérdéseket:³²⁴ fontos, hogy az összefonódások ellenére határozottan megkülönböztessük egymástól a helyi egyházi intézmény (plébánia, templom, esetleg kápolna) gazdálkodását [→ IV. 3.], illetve a lekipásztori szolgálatot teljesítő alsópapság díjazásának, megélhetésének kérdéseit [→ IV. 4.].

IV. 1. Környezet, község, közösség

IV. 1. 1. A plébános háztartása

Mint ahogy az anyagiokról szóló fejezetekben látni fogjuk, a plébános ellátásához általában hozzátartozott a nagyobb munkák (szántóföldi művelés, favágás és -aprítás, javítások) községi biztosítása, vagy azok pénzzel való megváltása, amit a pap aztán napszámosok felvételére fordíthatott. A plébániákon így általában csak a háztartási és a ház körüli munkákra alkalmaztak állandó, döntően női munkaerőt, akik a plébánossal egy fedél alatt, vagy esetleg a plébániaház közelében laktak. Ha saját fogata és lovai voltak a plébánosnak, akkor kocsist is fogadnia kellett. A plébánosok háznépével (*familia parochi*) kapcsolatban viszonylag kevés forrás áll rendelkezésre. Írásos szerződéseket hiába is keresünk a plébániai iratok között, és az egyes személyek tevékenységeiről sem születtek leírások (lévén azok annyira mindennapiak). Egy-egy konfliktus kapcsán azonban, ritkán bár, de felbukkannak adatok a plébános

³²⁴ Becslésem szerint a plébániai csomókban őrzött iratok kétharmada valamilyen anyagi természetű ügyben született. Ez persze elsősorban abból fakad, hogy leginkább ezek a témák igényelték a plébániák és a püspökség közötti hivatalos levelezést. De ha a forrásokban lecsapódó helyi konfliktusokat vizsgáljuk, legtöbbször azoknak is van valamilyen anyagi vonatkozásuk. Hasonló megállapítást tesz Bárh Dániel is: BÁRTH D. 2013: 24.

szolgálatában munkálkodó személyekről. Például a többször emlegetett Bacsák Imre ellen felhozott sok vád között olvashatjuk azt is, hogy a plébános

„volt koszt-adó gazdasszonyát Fischer Máriát pedig, a helyett hogy hiv szolgálatjáért megjutalmazta volna [...] azon felyül, hogy 20 pftját lelketlen elhuzta, az ügyefogyottat, a mikor az kérné szobájából illetlen kidobta, s becstelenül kirugdosta.”³²⁵

A jelen kötetben vizsgált plébániák háztartásairól az 1868-as prelimináris (vagyis a *canonica visitatió*t előkészítő kérdőívre adott) válaszok adnak egyfajta pillanatképet: a kérdőpontok a személyzet kilétére és erkölcsre vonatkoztak. A plébánosok változó részletességű válaszaiból a következőket tudjuk meg.

Borosjenőn egyetlen szolgálólány (*ancilla*), Kalászon pedig egy gazdasszony (*oecónoma*) alkotta a háztartást, több nem is derül ki róluk. Budakeszin egy 62 éves gazdasszony, Hamar Magdolna vezette Horvátovszky Vilmos háztartását, aki a ráckevei jegyző özvegye volt (Ráckeve pedig a plébános előző állomáshelye), emellett pedig még két 21 éves lány (Balaban Erzsébet és Füstös Julianna) szolgált nála. Weber Ferencnél Nagykovácsiban „azévtől kezdve” a kocsis unokája, illetve nővére(i), valamint a felesége látták el a gazdasszonyi és szolgálólányi teendőket. Ahogy a plébános írja, megkönnyebbült, hogy ezzel végre derék szolgálókat nyert, hiszen amúgy sok kényelmetlenséggel, és lelki-testi veszéllyel kell számolni a hajadonok körében („*diversas inamoenitates, et pericola animae, et corporis, quae eveniunt inter coelibes*”), akik amúgy sem szívesen mennek a parókiákra szolgálni az esti zárás miatt („*propter clausuram nocturnam*”). Hidegkúton három személyből állt a háztartás: Csekeő Mária volt a gazdasszony (Csekeő Károly budai polgár és Poné Anna lánya), a szolgálóleányok pedig Otliszky Mária és Rudvig Katalin. Mindannyian jó erkölcsűek – írja róluk Szobovits plébános. A piliscsabai Melly Károlynál a gazdasszony és két szolgálólány mellett egy kocsis is alkalmazásban volt. Solymáron a Fejér megyei Kutiból – Glázer József plébános előző állomáshelyéről – származó, 40 éves Quitenz Anna volt a gazdasszony, aki magával hozta 68 éves özvegy anyját is. A szolgálólány a 20 éves Schumpf Barbara volt Tamásiból, és a háznéphez tartozott még a plébános 10 éves unokahúga is (*sororis filia*), aki iskolába járt. Glázer tehát négy különböző korú nővel élt együtt, ráadásul „albérletben”, hiszen a solymári parókia 1862-ben leégett. Ürömmön a gazdasszony a plébános (Tallós György) nővére volt,

³²⁵ SzfvPL 4724A 361/1861. 6. A sértett valószínűleg azonos az 1862-es budakeszi tumultust követő per nyolcadrendű vádlottjával (62 éves, 5 gyermek anyja), akit a plébános szóbeli és tettleges bántalmazása miatt három hónapi fogságra ítéltek. Vallomása szerint „bizonyos követelése” miatt pörölt a plébánossal, aki azonban azelőtt már bíróságon is megvédte az igazát. Az esetről röviden lásd a II. 3. 7. fejezet 1. példáját, bővebben: BEDNÁRIK 2013: 238–239.

rajta kívül pedig egy lány és egy férficseléd (*famulus*) szolgált itt. (Vörösvárról nincs preeliminária, ezért ebből a körképből is hiányzik.)

Bár ebből a felsorolásból hiba lenne messzemenő következtetéseket levonni, de néhány benyomást azért megfogalmazhatunk. Véletlen is lehet, de feltűnő, hogy a nevesített személyek sehol nem helyi születésűek (kivétel a fejezet eleji példában említett Fischer Mária), viszont két példa is van rá, hogy a plébános előző állomáshelyéről származó gazdasszonyt alkalmazott, akik valószínűleg velük tartottak áthelyezésükkor. Többször is ott találjuk a pap háztartásában valamelyik nőrokonát, és tipikusnak tűnnek a személyzetten belüli rokoni kötelékek is. A nagykovácsi plébános néhány mondatban arra is utal, hogy „a papnál szolgálni” más minőséget jelentett. A jövőben egy nagyobb korpusz alapján érdemes lesz megvizsgálni ezeket a benyomásokat.

A papok és a nők

A főleg nőkből álló plébánosi háznépéről általában szexuális jellegű normaszegések kapcsán szokott megemlékezni a szakirodalom, én azonban ilyeneknek nem akadtam a nyomára az általam vizsgált anyagban. Ez nem jelenti azt, hogy a probléma nem létezett ebben az időszakban.³²⁶ Erre utal, hogy az 1858-as esztergomi tartományi zsinat is napirendre tűzte a kérdést, és a vonatkozó határozatban előírta, hogy a papok házanépében ne legyen 40 évnél fiatalabb nő (mint láthattuk, ezt nem mindenhol követte a gyakorlat), és további intézkedéseket is megfogalmazott a pletykák megelőzésére: a nők szobái távol legyenek a papétól, ne étkezzenek, és kocsin se utazzanak velük együtt. A konkubinátus (vagyis az ágyasság) eseteire a zsinat büntetést helyezett kilátásba.³²⁷ 1869-ben Jekelfalusy püspök a székesfehérvári egyházmegyében is közzétette, és a papság figyelmébe ajánlotta az esztergomi hercegprímásnak a tisztaságról és a papi erkölcsökről szóló hosszú intelmét.³²⁸ A szélsőségesen antiklerikális szatirikus lapok karikatúrái és írásai is bőségesen foglalkoztak a papság erkölcsével, papokat kiszolgáló és a nekik kiszolgáltattott nőkkel. Gyakori téma volt a plébánosok háziasszonyainak és szolgálólányainak kiszolgáltattott helyzete, valamint az olyan titkos, intim helyzetek, mint például a gyóntatás.

A szántóvető aranszabályaiból:

„Gazda szemé hízlalja a — paraszt leányt.”

³²⁶ Többek között a szentív iratok levéltári kutatására vonatkozó korlátozások miatt sem állíthatjuk ezt.

³²⁷ A zsinati határozatokat összefoglalja: ADRIÁNYI 2017: 45. Korabeli tudósítás a zsinatról: MÉSZÁROS K. 1859.

³²⁸ Lit. Enc. 1869: 203–246. (1334/1869, július 5.): *Circulares ad Clerum meum Dioecesanum Alba-Regalensem*. Simor érsek saját papjainak írt levelének témája: „de castitatis virtute, velut praecipuo Sacerdotum ornamento”.

Mindezzel együtt is kijelenthetjük azonban, hogy a 19. század második felében – egy olyan környezetben, ahol a katolikus egyház képviselőivel szemben a lokális szinttől az országgyűlésig a különböző vádak igen gazdag tárházával találkozunk – az ilyesfajta ügyek nem tartoztak a nyilvános diskurzus fősodrához. Ennek a viszonylagos csendnek az okát abban kereshetjük, hogy a korszakban az egyháziak sem elsősorban a társadalom szexuális erkölcsének zabolázásával voltak elfoglalva, hanem egész más küzdelmek kötötték le a figyelmüket. Hasonló gondolatot fogalmazott meg a pápi konkubinátusok megítéléséről tanulmányt író Eva Labouvie, aki úgy találta, hogy a pápi normaszegések „megszaporodása” leginkább annak a normának a szigorával függ össze, amit éppen az egyház képviselt, és kért számon a híveken.³²⁹ Ugyanígy érvelt a freiburgi érsekségben történt 19. századi szexuális normaszegésekkel kapcsolatban Irmtraud Götz von Olenhusen is.³³⁰ A magyar kutatásban Fazekas István állapította meg egy 18. századi plébánosról szóló példája tanulságaként, hogy a „magatartáshibák, normaszegések büntetése nem mindig a vétek nagyságától függött”, hanem sokszor valamilyen külső tényező, például „a világi és egyházi hatalom közötti kompromisszum döntött a büntetés nagyságáról.”³³¹

Papramorgó erénymentő talmánya gyóntatószékek számára.

A két karikatúra (a Barátfülek naptára című egyházellenes kalendáriumból, 1871, 1873) azt sugallja, hogy a papok erkölcstelenül és gátlástalanul kihasználják a nők kiszolgáltatottságát. Az egyik képen a kövér plébános pöffeszkedve figyeli a kerekedő hasú parasztlányokat, a másik pedig a gyóntatószék magányában a hölgyekre leselkedő „veszélyekre” hívja fel a figyelmet. A szerző, Kóródy Sándor (alias Papramorgó) szerző egyébként is kimondottan nagy teret szentelt kiadványaiban a papság szexuális kihágásainak. Naptárát mások mellett „papfiak és papnék számára” ajánlotta.

³²⁹ LABOUVIE 2000.

³³⁰ GÖTZ VON OLENHUSEN 1994.

³³¹ FAZEKAS I. 2014: 145.

IV. 1. 2. Tisztségek és feladatok a templom körül – terminológiai kérdések

A helyi egyház környékén tevékenykedő laikus szereplőkkel, tisztségviselőkkel kapcsolatban meglehetősen bizonytalanság uralkodik a szakirodalomban. Ez leginkább abból fakad, hogy időben, térben és társadalmi kontextusaikat tekintve egymástól messzi adatok kerülnek egymás mellé. Én ezúttal nem térek ki a középkori, és kora újkori fejlődésekre, csak a 18–19. századi Magyarországra vonatkozó adatokat és megállapításokat tekintem át.³³²

Bárh János 1990-ben „az egykori tisztségek nevének tartalmi meghatározatlanság[áról] és sokféle jelentés[éről]” ír, majd az „elszórt adatok” alapján fogalmaz meg néhány óvatos mondatot az egyházi, szindikusi, templomatyai és templombíró kifejezésekkel kapcsolatban. Akkori véleménye szerint az egyes szavak jelentéstartalmának tisztázásához további kutatásokra volt szükség.³³³ Szentistváni szindikusokról szóló tanulmányában Kothencz Kelemen is konstatálja a bizonytalanságot, de Geisz Antal egyházi közigazgatásról szóló műve és saját forrásai alapján ő már elég pontosan körülírja a kurátor/szindikusi alakját.³³⁴ Gyöngyössy Orsolya utal a források „zavaros” fogalomhasználatára,³³⁵ de dolgozatában csak a csongrádi viszonyokra koncentrálna, és általánosságban nem foglalkozik a kérdéssel. Kézenfekvő hivatkozási alapul szolgálna a *Magyar katolikus lexikon* rövid „egyházi, kurátor” címszava (Bartha Elek tollából), amely azonban félrevezető, hiszen összevon két különböző tisztséget, továbbá idő- és térbeli keretek meghatározása nélkül egyaránt beszél protestáns és katolikus „egyházfiakról”.³³⁶

A 18–19. századi szótárak és egyházi szakirodalom következő körképe közelebb segít a fogalmi tisztázáshoz. Pápai Páriz Ferenc szótárában (1767) az *aedituus*, illetve *aeditimus* szavaknál az ’egyházi’; ’egyházi őrző’ jelentések olvashatók, német magyarázata: „ein Besorger der Kirche”. Pápai Páriz a *curator* ’gondviselő’, és a *syndicus* ’Együtt mentő prókátor, Város prókátora’ szavaknál nem hoz egyházi

³³² Sabine Eibl áttekintéséből megtudjuk, hogy a kereszténység története során a szentség körül való tevékenykedésnek sokáig feltétele volt a felszentelt életállapot. Más kérdés, hogy a felszentelt egyének hiánya miatt valószínűleg a gyakorlatban ez sohasem teljesült egészen. A trienti zsinat nem támogatta, de megengedte, hogy a templom és a plébánia környékén házas, nem felszentelt személyek is szolgálatot lássanak el. EIBL 2016: 43–51. A középkorból és a kora újkorból sokféle, a különböző feladatkörökre utaló elnevezés ismeretes, amelyekből a különböző nyelvekben a tisztségek megnevezései kialakultak (pl.: *custos* → Küster; *mansionarius* → Mesner; *sacristanus* → sekrestyés). EIBL 2016: 48.; MKL XI: 996. (sekrestyés)

³³³ BÁRTH J. 1990: 356–357. A *Magyar Néprajz* tíz évvel későbbi társadalom kötetében Jávorka Kata írt az egyház és a vallásosság helyéről és szerepéről a paraszti társadalomban. A katolikus egyházközségi szervezetre és az egyházközségi tisztségviselőkre vonatkozó rövid bekezdése azonban nem járul hozzá a kérdés tisztázásához. JÁVOR 2000: 793.

³³⁴ KOTHENCZ 2012: 77.

³³⁵ GYÖNGYÖSSY 2014: 159.

³³⁶ MKL II: 855–856. (egyházi, kurátor)

jelentést.³³⁷ (Hozzá kell tennünk, hogy református szerzőként valószínűleg a protestáns szóhasználatból indulhatott ki, így adatai nem perdöntőek.) Az 1855-ben megjelent Cherrier-féle egyházi kézikönyv az egyházi pénzek kezelőjét következetesen *syndicus ecclesiae* néven nevezi, és hivatkozik egy 1781. február 12-én kiadott (közelebbről nem ismertetett) rendeletre is.³³⁸ Az 1843-ban az Akadémia által kiadott *Törvénytudományi műszótárban* a *curator ecclesiae* az 'egyház gondviselője', illetve az 'Egyház' gondnoka', míg az *aedituus* 'egyházfi' (a *syndicus* szót itt is csak a 'község szószólója', 'védőügyvéd' stb. jelentésben találjuk meg). Gyarmathy János egyházi szótárában (1845) a *syndicus ecclesiae* jelentése 'egyház atyja'; ő a *sacrista*, illetve a *sacristanus* szavak megfelelőjeként adja meg az *egyházfi*, illetve a *segrestyés* (sic!) szavakat.³³⁹ Végül: a vizsgált korszak második felére nézve sokatmondó példára találtam rá az általam gyakran forgatott Bartal Antal-féle latin szótárhoz írt pótlékok között: ebben a kommentátor így javítja Bartal szócikkét: „CURATOR ECCLESIAE nem egyházfi, hanem: egyházi gondnok. Nagy különbség!”³⁴⁰ Ez is arra utal, hogy bár a különbség egyértelmű volt, az összemosás veszélye mindig is fennállt. Bartal egyébként a *syndicus* szónál – helyesen – szinonimaként jelöli meg a *curator ecclesiae* kifejezést, amelynek magyar jelentése nála is 'templomgondnok'. Az *aedituus* jelentése Bartalnál 1. 'tanító' (!) 2. 'egyházfi'.³⁴¹

Mindezek alapján úgy tűnik, hogy egy hosszú folyamat eredményeképpen a 19. század végére – legalábbis terminológiai szempontból, katolikus kontextusban – viszonylag jól elkülönül két funkció.

A magyar *egyházfi* kifejezés egyértelműen a sekrestyési feladatokat ellátó *aeditus* (*aedituus*, *editus*) vonatkozik. Az általam vizsgált forrásokban sokszor a német *Kirchendiener* (esetleg *Kirchenkaplan*) szóval és annak magyar megfelelőjével, a *templomszolga* kifejezéssel találkozunk. A sekrestyési feladatkörrel sokáig szorosan összekapcsolódott a harangozói (*campanator*), így ez a megjelölés is gyakran az egyházfi szinonimájaként bukkan fel. A képet a kántortanítói funkcióval való összefonódás bizonyítja, erről szól a IV. 1. 3. fejezet.

Ettől a 19. század második felében egyre jobban elválik a *templomgondnok*, *egyházi gondnok*, vagyis a hívek közül választott, a templom javaival gazdálkodó személy(ek) feladatköre [→ IV. 1. 4.]. A latin forrásokban leginkább a *curator* (*curator ecclesiae*) és a *syndicus* (*syndicus ecclesiae*) kifejezéseket találjuk. Magyarul ezen tisztségek

³³⁷ PÁPAI PÁRIZ 1767: 24., 162–163., 549.

³³⁸ CHERRIER 1855: 251–252. Ez a rendelet lehet a szindikusi feladatok 19. században is érvényes rendjének alapja.

³³⁹ GYARMATHY 1845: 75., 100., 105.

³⁴⁰ RÉVÉSZ 1903: 191.

³⁴¹ BARTAL 1901: 17., 189., 649.

betöltőjére használják a *templomaty*a (és egyes helyeken a *templombíró*³⁴²) szavakat. A *templomaty*a alighanem a német *Kirchenvater* megjelölés fordításából keletkezett. Gyakran találkozni a latin kifejezések magyarított, németesített alakjával, írásmódjával is (*szindikus, kurátor, Kirchenkurator*).

IV. 1. 3. Kántortanító – sekrestyés – harangozó: professzionalizáció és specializáció

A források ingadozó szóhasználatának és a szakirodalom bizonytalanságának legfőbb oka az, hogy a laikusok által a falusi egyház közelében ellátandó funkciók között a legkülönbözőbb összefonódások léteztek. A feladatmegosztás és annak időbeli fejlődése természetesen nem választható el a települések méretétől és helyi viszonyaitól sem. Fontos leszögezni tehát, hogy a következő megállapítások főként az általam vizsgált falvakra, illetve az azokhoz hasonló méretű katolikus vallású volt jobbágyfalvakra vonatkoznak.³⁴³

Ezekben az ezer-háromezer főt számláló községekben a 19. század közepén még mindenhol katolikus népiskola működött, ahol a tanítói (*ludimagister*) és a kántori (*cantor*) funkció szinte magától értődően egyesült egy személyben. A legtöbb helyen ugyanilyen egyértelműséggel tartozott a tanító(k) feladatai közé az egyházfi-munkakör és a vele egybekötött harangozás is. A tanító – egyben kántor és sekrestyés-harangozó – a „politikai községgel” (vagyis a falu előljáróságával) kötött szerződés értelmében nyert alkalmazást. Juttatásai a paphoz hasonlóan (kisebbségi) részben a kegyúr, (nagyobb) részben pedig a község által biztosított természetbeni és pénzbeni szolgáltatásokból álltak.³⁴⁴

³⁴² POGONYI 1898: 55.; BÁRTH J. 1990: 357.

³⁴³ Például Csongrád mezővárosában a kántori munkakör már a 19. század elején specializálódott, mi több, a kántornak segédkantori is voltak, és az énekoktatást leszámítva nem kellett tanítania az iskolában. Sekrestyés-harangozó feladatokat már egyáltalán nem látott el, sőt magához méltatlannak tartotta őket. Ezzel a harangozó-sekrestyési hivatal is már a 19. század elején „főfoglalkozássá” vált. A Csongrád-külsővárosi templomban mintegy 120 éven keresztül egy családon belül öröklődött a harangozó-sekrestyési hivatal, amihez külön harangozó lak is járt. Mindezek a feladatok világosan elkülönültek a gazdasági ügyekkel foglalkozó kurátori tisztségtől. GYÖNGYÖSSY 2014: 159–163. és sok más helyen a könyvben.

³⁴⁴ Lásd még: BÁRTH J. 1974. A 19. század '40-es éveire vonatkozóan alapos elemzést ad a kántortanítói-sekrestyési-harangozó javadalmazásról egy esperesi kerület alapján Kelemen István. KELEMEN 2011: 277–286. Tanulságosak a német párhuzamok. Sabine Eibl 16–19. századi példákat vizsgálva megállapítja, hogy korábban a komoly hivatásnak számító sekrestyés-gondnoki munkakörhöz (Küster) csak járulékosan tartoztak hozzá tanítói feladatok. A tanítói hivatás professzionalizációja és a vele járó anyagi források növekedése azonban azt eredményezték, „hogy a templomgondnoki hivatás főfoglalkozásból a 19. századra az iskolai hivatalhoz képest mellékállássá vált”. EIBL 2016: 222–233., itt: 233., illetve: 289. A különböző munkakörök összefonódása a német példák szerint is erősen függött a települések méretétől és anyagi lehetőségeitől, de a tanítói-kántori-sekrestyési-harangozó összefonódás korántsem látszik olyan általánosnak, mint Magyarországon. A 18. századi Unterfinningben (Bajorország) például szó sincs erről: úgy tűnik, mint ha mindig külön létezett volna a sekrestyés-harangozó (Mesner) és a tanítói munkakör. BECK 1993: 472.

Azokban a nagyobb községekben, amelyek finanszírozni tudták, segédtanítók is megjelentek; Budakeszin az 1850-es években már kettő is. A segédtanító(ka)t a főtanítónak kellett ellátnia, és körülbelül olyan függési viszonyban álltak a főtanítótól, mint a káplánok a plébánostól.

Álláskiírás 1869-ből a Joseph Knirsch halálával megüresedett budakeszi kántortanítói pozícióra. Jellemző, hogy a hirdetésben még ekkor is „tanítót, kántort, sekrestyést és harangozót” kerestek egy személyben, bár egyéb budakeszi forrásokban már az 1850-es évektől felbukkant egy *Kirchendiener*ként, *Kirchenkaplanként*, vagyis *templomszolgaként* emlegetett személy (Josef Erning), aki a kántortanítót (Joseph Knirschet) és segédtanítóit (Paul Hefnert és Gregor Linnertet) tehermentesítette bizonyos templom körüli teendők ellátásával. A kiírásból azonban úgy tűnik, hogy a sekrestyési és harangozói munkakör nem szakadt el teljesen a kántortanítóitól, még ha gyakorlatilag más személyeknek szerveztek is ki bizonyos teendőket. A kántortanító csak több mint tíz évvel később, és akkor is csak a plébános háromszori kérelmezése és részletes indoklás után kapott felmentést a hétköznapi sekrestyési szolgálat alól.³⁴⁵ A 1869-es bértételek között a lakás, a földek, valamint a pénz- és terményjuttatások mellett szerepel a borgyűjtésből származó bevétel, valamint az ostyasütés kötelezettsége is. Kiderül továbbá, hogy a főtanítónak tűzfajárandóságból a segédtanító szobáját is fűtenie kellett. A ceruzás fordítások valószínűleg az akkori budakeszi plébánostól (Petz Antaltól), vagy valamelyik érdeklődő utódjától származnak.³⁴⁶

90 *Richter, Josephus & Harangoz*

Statio Docentia vacans publicatur.

1869.

Morte Josephi Knirsch Docentis (una Cantoris, Eeditui ac Campanatoris) Budakesz. statio eadem vacans effecta est cum emolumentis sequentibus:

a) aere parato	326 fl. — cr. v. a.
b) habitatio et hortusaequivalent	50 fl. 75 cr.
c) stola et missae fundatae	145 fl. — cr.
d) 900 org. □ prati	3 fl. 50 cr.
e) 8 jugera et 50 □ org. agri	30 fl. — cr.
f) 18 ³ / ₁₄ orgiae ligni focalis, cum obligatione scholarum et cubile subdocentis caleficiendi	188 fl. — cr. „
g) e vino colligendo circ.	50 fl. — cr. „
h) 4 metr. Pest. tritic. cum obligatione hostiam pinsendi	20 fl. — cr. „
	in toto 813 fl. 25 cr. v. a.

Recursus apud concernens Officium districtualis scolarum Inspectoratus (in Zsámbék) ad usque terminum 15-a Junii a c. exhibendi erunt.

Albae-Regiae die 16-a April. 1869.

³⁴⁵ SzfvPL 4511 1275/1879 (évk.: szeptember 13.): Tilly József budakeszi pléb. az ottani mestert a hétköznapi sekrestye szolgálat alól felmenteni kéri. Válasz: Quasmodum circumstantiarum dilucidatio petitur; SzfvPL 4511 1327/1879 (évk.: szept. 26.); SzfvPL 4511 1760/1880 (kelt: december 14. / évk.: december 16.): Tilly Josephus par. in Budakesz cantorem a munere aeditui iterum relevari pt. Válasz (kelt: december 18.): Qarumdam circumstantiarum dilucidatio petitur. SzfvPL 4511 4/1881 (évk.: jan. 2.): Tilly Josephus par. in Budakesz refert in negotio deparationis muneris cantoris et aeditui (kelt: 1880. dec. 31.), ad 4/1881: Erklarung. Válasz: Petitio recurrentis defertur.

³⁴⁶ Lit. Enc. 1869: 90. (615/1869, április 16.): Statio docentis vacans publicatur.

Messzi zene- liturgia- és oktatástörténeti vizekre sodorna, ha részletesen akar-nám tárgyalni a kántortanítói pozíció fejlődését.³⁴⁷ Ezúttal csak az egyháztanácsok-kal kapcsolatban később részletesebben is bemutatandó népiskolai törvény (1868/XXXVIII.) fényében szólok a tanítói *professzionalizáció* kérdéséről.³⁴⁸ 1869. április 16-án látott napvilágot az az egyházmegyei rendelet, amely részletesen ismerteti a törvény következményeit „a tanítás kötelezettségére és szabadságára”, az iskolépü-letekre és azok felszerelésére nézve, a tantárgyakkal, az oktatás nyelvével, a tanulók számával és a nemek szétválasztásával, a szorgalmi időkkal kapcsolatban, valamint a tanítók képzettségére és hivatali összeférhetetlenségére vonatkozóan. Ebből kide-rül, hogy a törvény 14. §-a minden egyéb hivatal viselésétől eltiltotta a tanítókat. Ez elsősorban annak a gyakorlatnak a fölszámolását célozta, hogy kisebb helyeken a kántortanítók egyben a falu jegyzői tisztségét is betöltötték.³⁴⁹ Ezt a korábban álta-lánosnak mondható³⁵⁰ gyakorlatot az 1850-es évektől kezdve állami rendeletekkel is igyekeztek visszaszorítani, de sokfelé még az 1860-as évek végén is divatban volt. A kettős alkalmazás egyrészt az oktatás minőségét befolyásolta, másrészt a lojalitás kérdését is felvetette, hiszen míg kántori, tanítói és sekrestyés-harangozói feladatai-ban az illető férfi a plébánosnak volt alárendelve, jegyzői minőségében egyértelműen a politikai község szolgálatában állt. Az általam vizsgált Budai alsó espereskerületben az 1850-es évek elején még biztosan fennállt a kántortanító-jegyző perszónalunió Solymáron,³⁵¹ Borosjenőn és az esettanulmány helyszínén, Hidegkúton is [→ V. S. 2.]. Ürömonn még tovább, egészen 1868–69-ig egy személy látta el a két hivatalt, ez pedig

³⁴⁷ A pedagógiatörténet és a néprajzkutatás jóvoltából egyébként is viszonylag sokat tudunk már a falu-si kántortanítók funkciójáról és annak változásairól. Ebben a legnagyobb érdemei talán Mészáros Istvánnak vannak (számos idevágó műve közül lásd különösen: MÉSZÁROS I. 1988). Barna Gábor egy katolikus tanítódinasztia történetét és kultúráközvetítő szerepét tárta föl (BARNA 1984, 1998). Részletekbe menően és egyénközpontúan (emiatt viszont kevésbé általánosíthatóan) foglalkozik a csongrádi kántorokkal Gyöngyössi Orsolya (GYÖNGYÖSSY 2014). Ugrai János – sárospataki források, például tanítói önéletrajzok alapján – 18–19. századi református tanítókkal kapcsolatban végzett alapos kutatásokat (különösen: UGRAI 2010, 2014).

³⁴⁸ A különböző professzionalizációs elméletekhez kapcsolódó magyarországi kutatásokról ad áttekintést a *Korall* folyóirat 2010-ben megjelent 42. tematikus száma (*Mesterségem címere... Hivatás és professzionalizáció*). Ugrai János a református falusi tanítókkal kapcsolatban használja a professzionalizáció fogalmát. UGRAI 2014.

³⁴⁹ Nem sokkal később egy külön erre vonatkozó sürgető körlevél is megjelent. Lit. Enc. 1869: 281. (1609/1869, november 2.): *Az elemiiskolai tanítók jegyzői állomásukról köszönjenek le*.

³⁵⁰ Így találja ezt például Kelemen István is, aki a győri egyházmegye csepregi esperesi kerületének 1840-es évekbeli tanügyi viszonyait elemzi: „Az iskolamesterek viselték egyben a települések jegyzői (notarius) hivatalát, ők voltak általában a kántorok (innen az elnevezés: kántortanító), az orgonisták és gyakran a harangozók.” KELEMEN 2011: 273. A jegyzői és sekrestyés-kántortanítói feladatok összefonódása természetesen következett abból, hogy a korábbi évszázadokban alacsony volt a valóban írástudó személyek aránya. Az észak-rajna-vesztfáliai Münsteri érsekség kora újkori sekrestyéseit vizsgáló Sabine Eibl munkájából kiderül, hogy a plébános mellett tevékenykedő személyek írástudása gyakran predestinálta őket arra, hogy a község számára is jegyzői feladatokat lássanak el. EIBL 2016: 280–283, 287. Christine Mayr úgy látja, hogy a templom és a plébános körüli mellékfoglalkozások nagyban csökkentették a tanítók presztízsét, a jegyzői feladatok azonban növelték. MAYR 2001: 387–388.

³⁵¹ HEGEDŰS é.n.

a többi egyházközei feladat megoszlását is befolyásolta [→ IV. 1. 5.]. Egyébként az 1868-as törvény azzal, hogy végképp betiltotta a tisztségelhalmozást, nagy lendületet adott nemcsak a tanítói, hanem a jegyzői hivatal fejlődésének is. Bene Lajos 1925-ben a „magyar falu” társadalmát bemutató munkájában így fogalmaz:

„A régi jegyzőtől a mostani jegyzőig olyan szédületes út van, hogy amíg azon ide jutott a jegyző, nem is lehet ráismerni régi alakjára. [...] A régi jegyző egyáltalán nem is volt jegyző, a mai értelemben neki a közigazgatásra alig volt valami befolyása, hanem a faluban előforduló ügyeket könynyebben, vagy nehezebben írásba foglalta, a közigazgatásban csak annyi része volt, hogy ami írásbeli teendő volt, azt az adott utasításoknak megfelelően elvégezte.”³⁵²

A 14. § kimondottan engedélyezte, hogy a „felekezeti iskolatanítók az isteni tiszteleten és temetéseken” segédkezzenek, vagyis a kántori és a sekrestyés-harangozói munkakör is beleférhetett a munkaidőn túli elfoglaltságokba. Ugyanakkor a tanítók iránt támasztott képzettségi és minőségi követelmények (133. §) egyértelműen a népiskolai oktató-nevelő munka professzionalizációja felé mutattak, amibe egyre kevésbé fért bele a templomszolgálat. Ahol végül a falusi iskola a községiesítés/államosítás sorsára jutott, ott felgyorsult a kántori és a tanítói munkakör szétválasztása is, adminisztratív szinten mindenképpen, hiszen a korábban nem címkézett jövedelmeket is meg kellett osztani (a hidegkúti példát lásd az V. 5. 3. fejezetben!)³⁵³

Az egyházi sokrétű munkájába (szertartások előkészítése, ministrálás, templomi tárgyak karbantartása, takarítás, ruhák mosatása, beszerzések stb.) a hidegkúti esettanulmány keretében nyújtok betekintést [→ V. 5. 2.]. Érdekes diskurzus tárul fel előttünk akkor is, ha elővesszük azokat a mindennapos használatra szánt segédkönyveket, amelyek részletesen leírják, hogy mit kell tudniuk és tenniük a különböző liturgikus alkalmakkor a templom szolgáinak.³⁵⁴ Például Pogonyi Bernát – aki maga

³⁵² BENE 1925: 122. Egy alföldi mezőváros, Túrkeve jegyzőfamiáinak történetéről és a jegyzői pozíció társadalmi szerepéről Órsi Julianna készített monográfiát. ÓRSI 2011.

³⁵³ Lásd a hidegkúti példát az V. 5. 3. fejezetben! A német kutatásban legutóbb talán Sabine Eibl foglalkozott a tanítói professzionalizáció kérdésével, aki a monetarizáció fogalmát is bevezeti. Ezzel arra utal, hogy a tanítói munkakörrel járó pénzjuttatások megnövelték annak presztízsét, és elősegítették a sekrestyés-gondnoki hivatástól való elválását. (EIBL 2016: 233.) Valamivel korábban Christine Mayr 19. századi luxemburgi-bajor-porosz-francia példák alapján úgy találta, hogy az elemi iskolai tanítók anyagi és szociális megbecsültsége a 19. század utolsó harmadára emelkedett meg. Ő hivatkozik Peter Meyers és Christopher Day tanulmányaira, akik a 19. századi franciaországi tanítók professzionalizációjáról, és ennek kapcsán szociális státuszuk növekedéséről írnak. (MAYR 2001: 391.; MEYERS 1976: 552.; DAY 1983: 41.) Franciaországban mindez a harmadik köztársaság idején, az „első kultúrharc” (1879–1880) során az elemi oktatás szekularizációjával vált teljessé. Ebben az időszakban az egyháztól független falusi tanítók már komoly helyi notabilitásnak számítottak, akik sok helyen a plébános legfőbb ellenzékét jelentették („anticuré”, „curé laïque”). (SINGER 1983: 108–146.; PIERRARD 1986a: 252–257., 1986b: 254–269.)

³⁵⁴ POGONYI 1898: 3. Hasonló útmutatót tett közzé a győri egyházmegyében Semmer Imre kármelita atya is: SEMMER 1901a. A liturgiában való laikus részvétel kérdéséhez lásd még a IV. 2. 3. fejezetet!

is évtizedek óta gyakorló plébános volt – így fogalmazza meg a harangozók és egyházfiak számára összeállított vezérkönyvének célját:

„Lelkipásztorkodásom alatt eddig több mint tizenöt egyházfit ismervén azon meggyőződésre jutottam, hogy egyház szolgálk kezében semmi esetre sem volna felesleges egy alkalmas vezérkönyv, mely őket főképp a komplikáltabb ceremóniákra, de általán egész évi teendőikre nézve is utasítaná; s míg egyrészt felmentené a lelkipásztort a folytonos magyarázgatások és utasítások terhétől, másrészt az egyházfi tájékoztatottsága vagy éppen tudatlanságából eredő zavaroknak is elejét venné, melyek tudvalevőleg sem az isteni tiszteletnél annyira kívánatos harmóniának emelésére, sem az ájtatoskodó hivek épülésére nem szolgálnak.”

Harangozás és más feladatok a templom körül

Ezúttal nem bocsátkozom részletekbe a templom körüli liturgikus és egyéb feladatokra illetően, csupán a harangozásra térek ki röviden, ami sokáig a kántortanító alaptevékenységei közé tartozott. Ennek praktikus és anyagi okai lehetnek: a harangozás időigényes, a teljes napra eloszló feladat volt, amit mellékfoglalkozásként nehéz beilleszteni a napirendbe, az érte járó bér pedig önmagában kevés volt egy család eltartásához. A tanító viszont kiszervezhette a feladatot,³⁵⁵ később pedig ez is fokozatosan átkerült a sekrestyési munkakörbe. A Magyar Katolikus Püspöki Konferencia 1913-ban mondta ki, hogy a tanítók nem kötelezhetők a harangozói és sekrestyési feladatok ellátására,³⁵⁶ de még évtizedekkel később sem volt ritka ez az összefonódás.³⁵⁷ Bonomi Jenőnek a harang szerepéről szóló, terepi gyűjtésre alapozott tanulmánya (1942) szerint a Buda környéki községekben így alakultak át a különböző templomszolgálati funkciók a 19–20. század folyamán:³⁵⁸

„Eredetileg a kántortanítónak kellett ellátnia a harangozói és sekrestyési szolgálatokat is. Fokozatosan aztán felszabadult ezen kötelezettségek alól. Ma már a tanítónak semmi dolga nincs a templomban. Minden templomban van már harangozó (*Läitna* [vagyis 'Läutner' – a környék dialektusa szerinti formában]) és sekrestyés (*Khiachntiana*, Kirchendiener, a harangozót is hívják így); e két állást – Budakeszi kivételével egyetlen személy tölti be. A sekrestyés-harangozó tiszteletet élvez a faluban, mégiscsak a templomnak szolgál. Vannak, akiknek már az apja, nagyapja, vagy valamilyen rokona is végezte ezt a szolgálatot. A szerény kereset természetesen nem elegendő a megélhetéshez; a sekrestyés-harangozó-állás csak mellékfoglalkozás.

A harangozás korábban némi bevételt hozott a tanítónak: a templomtól meghatározott díjazást kapott, a parasztoktól pedig – az időjárás-harangozásért! – mindenütt »Läuterwein« [azaz 'harangozóbor'] járt neki, és néhol »Läutergarben« ['harangozókévék'] is. Szüret idején a tanító az embereivel megjelent a szőlőhegyen a Läuterwein-ért. Néhol kiprészelt szőlőt [Maische] kapott, máshol mustot, ha bort akart, később kellett mennie; minden gazda belátása szerint 8–14 literet adott. Mikor a '80-as [tehát az

³⁵⁵ Lásd például az V. S. 2. fejezetben szereplő hidegkúti Mussong tanítót, aki a szolgálólánynak, illetve gyerekeknek adta át a harangozás munkáját.

³⁵⁶ Az MKPK 1913. IV. 25–26-i ülésének határozatát idézi: MKL IV: 591. (harangozó)

³⁵⁷ Kitekintésül, erdélyi viszonylatban ajánlható Ozsváth Imola *Néptanítók* című kötete, amely bőséges anyagot hoz a tanítói és más feladatok szoros egybefonódására. OZSVÁTH 2008.

³⁵⁸ BONOMI 1942: 9–10. [Fordítás németből: B. J. – saját megjegyzéseim, illetve a máshonnan vett részek szögletes zárójelben.] A szerző a tanulmányban név szerint is felsorolja harangozó-adatközlőit, továbbá azt, hogy mióta szolgálnak, és a családban hogyan öröklődött a hivatal.

1880-as] években a fioxéra mindenhol kipusztította, eltűnt ez a szokás [lábjegyzetben:] Diósdon még 1926-ig, Pilisvörösváron pedig »12-14 évvel azelőttig« élt [lábjegyzet vége]; csak Csobánkán kap a harangozó még mindig Läterweint-t. Nagykovácsiban és Pesthidegkúton a harangozó nagyjából 60 évvel azelőttig [vagyis körülbelül az 1880-as évekig] minden parasztporta után kapott egy vagy két kéve búzát. Piliscsabán még ma is 4 kéve búza jár minden hold után. Az aratásból kell elhoznia.³⁵⁹

Az iskolás gyerekek mindenhol önként segítenek a harangozásban, azonban nem mindenkinek szabad ám! Csak a ministránsoknak (általános szokás), vagy a plébános, a tanító, vagy a harangozó kedvenceinek engedik meg, hogy harangozzanak. 9 és 13 év közötti iskolás fiúk jönnek szóba; a harangozó látja el őket utasításokkal és felügyeli őket. Bár a legénykék nem az esetleges fizetségért csinálják, ilyen-olyan alkalmakkor (búcsúkor, esküvők vagy temetések alkalmával) kapnak néhány fillért, vagy akár rendszeres »fizetségük« is lehet.”

Bonomi ezek után részletezi azt is, hogy hol milyen jutalmat kapnak a gyerekek, a tanulmány későbbi részében pedig településenként jegyzeteli a harangozás rendjét, alkalmait és a témához kapcsolódó szokásokat, tudásanyagot.³⁶⁰

A képen:

Harangozógyerekek által hátrahagyott feliratok a budakeszi templom tornyában.

³⁵⁹ A budakesziek így írnak erről egy 1861-es panaszlevelükben: „a Tanítónak a 3 órai harangozásért 18 ft fizetetik, a többi harangozásért pedig meg van engedve szüretkor a szokásos borgyűjtés” (SzfvPL.4724A.361/1861: 48.), és még az utolsó klasszikus kántortanító, Rudolf Edelmann 1884-es kontraktusában is szerepel ez az elem (Magyar Nemzeti Levéltár Pest Megyei Levéltára [a továbbiakban: MNL PML] V. 1016. C. 3. csomó, 1.).

³⁶⁰ Közismert, hogy a harangszó a falusi közösségek számára sokáig nagyon fontos jelző és időmérő eszköz volt: „És valóban, a harangozó a falu órája; ha ő pontosan nem harangoz, az egész falu népe bosszankodik. [...]” (POGONYI 1898: 81, ill. 81–87.) A harangok, harangszó szerepével a magyar néprajzban is többen foglalkoztak már, lásd például: BARNA 2000. – a vizsgált területtel kapcsolatban: BONOMI 1942.

IV. 1. 4. Templomgondnok – világiak az egyházi gazdálkodásban

Amint a terminológiai fejezetben [→ IV. 1. 2.] már tisztáztuk, a gazdálkodási-vagyongazdálkodási funkció elvileg mindig is elkülönült a sekrestyésitől. Ez azonban nem jelenti azt, hogy ne léteztek volna személyi összefonódások. Az általam vizsgált falvakban a templomgondnokok sok klasszikusan sekrestyési teendőt végeztek a kántortanító-sekrestyés tehermentesítésére. A következőkben csupán a gondnokok (szindikuskok, kurátorok) elsődleges feladataival foglalkozom.

További kutatásokat igényel annak a kérdésnek a megválaszolása, hogy mikor és hogyan alakult ki ez a tisztség,³⁶¹ mindenesetre a 18–19. századi forrásokban a legtöbb helyen felbukkan két *templomgondnok* (*curator, syndicus*), akiknek a feladata az egyház vagyonának kezelése, az egyházi gazdálkodás felügyelete és a könyvelés vezetése volt. A plébános és a gondnok(ok) közötti gazdasági felelősségmegosztásnak egyszerre praktikus és szimbolikus eleme volt a templomkassza „ellenzárása” (*contraserratura*): a templompénztár fizikai valójában egy két kulccsal zárható, fém-, vagy vasalt keményfalada volt, amelyet biztos helyen, a sekrestyében vagy a plébániaházban kellett tartani. Egyik kulcsa a plébánosnál, a másik pedig a(z egyik) templomgondnoknál volt. A gondnokok a kántortanítókkal ellentétben minden esetben az adott község lakosaiból, általában a tehetősebb, köztisztelőben álló gazdák közül kerültek ki.

Az 1848/49-es, a katolikus egyházat is érintő közjogi változások [→ II. 1.] és az 1855-ös konkordátum után az egyházi vagyonkezelés autonómiájának megteremtéséhez új szabályozásokra és mechanizmusokra volt szükség. Az esztergomi érsekesség hasonló rendelkezései³⁶² után nem sokkal, 1859-ben a székesfehérvári egyházmegyében is megjelent egy átfogó szabályozás („*instructio normativa*”).³⁶³ Ennek egyik kinyilatkoztatott célja az volt, hogy megerősítse és részletesen körülírja a világi hívek szerepvállalását az egyházi gazdálkodásban:

³⁶¹ Kubinyi András a középkorral kapcsolatban ír a plébánosi jövedelmektől elkülönített egyházi vagyon kezeléséről, és a kezelésben résztvevő személyekről (*vitrix, vitricus*). Mint írja „az ország minden részéről maradtak fenn adatok vitricusokra, úgyhogy valószínűleg általánosan létezett a templomgondnoki intézmény.” Kubinyi példái főleg városi közegekből, illetve erdélyi területekről származnak, és a vitricus-kérdés feldolgozását a történetírás nagy hiányosságai között emlegeti. KUBINYI 1991: 36–38., idézet: 36. A 17. század végi Magyarországon, a katolikus megújulás idején – GÖZSY Zoltán, Varga Szabolcs és Mihalik Béla Vilmos kutatásai szerint – úgy tűnik, hogy általános volt a sekrestyési és templomgondnoki teendők összeolvadása: a sekrestyés (*aeditus*) készítette a templomszámadásokat és inventáriumokat is. GÖZSY – VARGA 2009: 1156–1157.; MIHALIK 2013: 98. A később részletesen is ismertetett máriaremetei kegyhely példája is figyelmeztet rá, mennyire idő- és helyfüggőek a tisztségek, feladatok és az elnevezések – például 1816-ban itt még egy özvegyasszony volt az adományokat összegyűjtő gondnok. BONOMI 1968: 115. Lásd még: → V. 5. 1.

³⁶² ADRIÁNYI 2017: 68.

³⁶³ Lit. Enc. 1858–1859: 111–141. (640/1859, május 31.): *Instructio normativa pro administrando peculio aedium sacrarum, beneficiorum ecclesiasticorum, piarum denique fundationum in Dioecesi Albaregalensi*. A szabályozás egy császári és egy sor kultuszminiszteri rendeletre hivatkozik.

„§2 Ennek [tehát az egyes templomok pénzeinek] kezelésében az egyházközség is részesül, mégpedig a kebeléből kiválasztandó férfiak révén, akik rendszerint ketten és nem többen lehetnek. Ahol több filiális templom van, ott ennek megfelelően két-két katolikus férfi nevezendő ki, akik a lelkész a pénzek kezelésében segítik. [...]”³⁶⁴

Az egyházközség kebeléből kiválasztott pénzkezelőket az instrukció szerint jól el kellett választani az *aeditus* tisztségétől.³⁶⁵ Ezekre a „becsületes, erkölcsös, jó katolikus” férfiakra számos feladat és nagy felelősség hárult. Ügyelniük kellett arra, hogy a templomhoz és a kegyes alapítványokhoz tartozó földek, rétek és szőlők művelésével kapcsolatos munkák időben megtörténjenek. Ők feleltek azért, hogy a kihelyezett hitelek kamatait az adósok időben megfizessék [→ IV. 3. 2.]. Ők számolták meg, és helyezték biztonságba (a plébános jelenlétében) a miséken beszedett perselypénzt.³⁶⁶ Az instrukció megerősítette, és részletesen leírta a *contraseratura* két-kulcsos gyakorlatát is.³⁶⁷ (Egy tíz évvel későbbi rendelet pedig már három kulcsot írt elő: egy-egy a gondnokoknál, egy a plébánosnál.)³⁶⁸ A nagyobb kiadások utalványozási kérelmeit és a templom számadásait is aláírásukkal ellátva kellett ellenjegyezniük. Mindezért anyagi ellenszolgáltatás nem járt nekik, de az irányelv szerint, „ahol lehetséges”, szimbolikus előnyökkel kellett jutalmazni őket (első hely biztosítása a templomban, processziókban).³⁶⁹

Figyelemreméltó, hogy az instrukció szövege a pozíció megjelölésére következetesen körülírást használ. Az én olvasatomban ez azt jelenti, hogy igyekeztek elkerülni

³⁶⁴ „In administratione hac partem capit etiam parochiana communitas, medio nempe virorum, de ejusdem gremio deligendorum, qui in regula duo et non plures esse poterunt. Ubi plures filiales Ecclesiae sunt, ibi pariter duo et duo passim sunt deligendi viri catholici, quorum ope utitur Curatus in administratione peculii. [...]” Lit. Enc. 1858–1859: 112. (640/1859) §2.

³⁶⁵ „Viri e gremio parochianae communitatis, in administratione peculii ecclesiastici partem habituri, qui ab aedituis bene discernendi veniunt, semper probi, integrae, quantum licet, opulentiores catholici sint [...]” Lit. Enc. 1858–1859: 113. (640/1859) §6.

³⁶⁶ Lit. Enc. 1858–1859: 119. (640/1859) §22.

³⁶⁷ Lit. Enc. 1858–1859: 117. (640/1859) §19: „Omnia [...] documenta [...] Inventarium [...] litterae fundationales et obligatoriales [...] omne denique paratum aes, eo duntaxat excepto, quod ferendi fructus causa elocandum est, aut pro expensis minoribus et consuetis requiritur, in solidam, e ferro aut duro ligno factam, ferrisque laminis compactam, atque duabus diversis fortibusque seris reclusam cistam recondi debent. Cista haec securo, ac a periculis v.g. incendii tuto loco, de regula in sacristia vel domo parochiali caute custodiatur; cista haec ita adaptetur, ut ad eandem reserandam duae indispensabiliter claves requirantur, in quarum alterutrius defectu aperibilis non sit; nec alia quavis ratione in solidam, e ferro aut duro ligno factam, atque duabus diversis fortibusque seris reclusam cistam recondi debent. Sed nec in ipsorum potestate sit claves sibi invicem submittere et aperitionem cistae uni soli concedere.”

³⁶⁸ Lit. Enc. 1869: 25–30. (57/1869, január 2.): *Ordines quoad fiscum Ecclesiarum et Advocatos Dioecesanos*. Ebben az első pont rendelkezik arról, hogy ezentúl a templomkassza ne kétszeres, hanem háromszoros zár alatt tartassék. Mindez nem magyar sajátosság: a francia plébániákon például, ahol már 1809 óta állami rendelettel szabályozott egyházközségi szervezetek („conseil de fabrique paroissale”) működtek, három kulcsos biztosítás volt érvényben (PIERRARD 1986a: 231.).

³⁶⁹ Lit. Enc. 1858–1859: 114. (640/1859) §9: „[...] absque remuneratione in regula fungentur suo munere. [...] ubi id fieri siveit, fierique potest, in domo Dei, in processionibus et solemnitatibus ecclesiasticis honorificentior prae ceteris locus eis assignetur.”

az évszázados hagyományokkal bíró templomgondnoki tisztséggel való azonosítást, és így próbálták kihangsúlyozni a pap és a hívek közössége között megfogalmazott felelősségmegosztás újdonságát, az ellenőrizhetőséget és az átláthatóságot.³⁷⁰ Tény, hogy az instrukció írásba foglalta, és valamelyest talán szigorította is a hivatali ügymeneteket, emellett azonban lényegében csak a korábban is létező templomgondnok tevékenységi körét írta körül. A kurátorokat a „községgel egyetértésben” a plébános jelölte ki (a gyakorlatban általában a plébános egymaga döntött a személyükről). Ezután az alesperes terjesztette föl őket kinevezés végett a püspökségre (később aztán erre már nem volt szükség),³⁷¹ és az alesperes dolga volt a kiválasztott férfiakat felesketni és bevezetni a rájuk bízott munkába. A kinevezés három évre szólt, leteltével megújítható volt, de probléma esetén idő előtt vissza is vonhatták.

A választási mechanizmusból fakadóan a kurátorok általában a plébános bizalmi emberei voltak, és nem igazán működtek tőle független gazdasági ellenőrökként. A pénzügyekkel kapcsolatos manipulációk – legalábbis az általam vizsgált falusi plébániákon – továbbra is a plébánosok hatáskörében maradtak, a kurátorok pedig csak végrehajtó és hitelesítő szerepet játszottak. Ezt például a már többször idézett budakeszi Bacsák-konfliktus során [→ II. 3. 7.] is megfigyelhettük. Itt a templomatyák (Mathias Alt és Johann Theisz) mindvégig a plébános pártján álltak, aláírásuk ott szerepelt szinte minden mellette tanúskodó bizonyítványon. Több esetben is megfigyelhettem, hogy a plébánossal való elégedetlenség hatása a templomatyákat is elérte. Nagy vihart kavart például a temetőkert megnagyobbítása, amit Bacsák a községi földek kárára kezdeményezett. A felháborodást az váltotta ki, hogy a terület beszentelése után évekig egyáltalán nem is temetett ide, hanem a templomatyáknak (és a templomkáplánnak) adta át használatra. Azon a napon, mikor a Bacsák elleni indulatok egy tömegjelenetben eszkalálódtak, egy feldühödött csoport a „plébános embe-reit” is kereste a plébánián „kihányás végett”.³⁷² A történetek után nem sokkal (1863) a községi elöljáróság kérésére le is váltották a két templomatyát.³⁷³

Gyökeres változást hozott volna ebben a tekintetben a „vegyes egyháztanácsok” felállításáról szóló ideiglenes rendelet (1869) [→ IV. 1. 6.]. Ez, amellet, hogy a gondnokok operatív feladatait kibővítette volna az iskolai pénzügyek és gazdálkodás felügyeletével, a választást is az egyháztanácsok hatáskörébe tervezte utalni. Ennek

³⁷⁰ Egy nem sokkal később kiadott újabb rendelkezés, amelyben a választás pontos menetéről (is) szó van *coadministrator*ként említi őket (hiszen a pénz első számú kezelője, azaz *administratora* a plébános), a későbbi években pedig a *curator* (kurátor, *Kirchenkurator*) válik végül a leginkább bevetté, hivatalossá, de továbbra is sokszor találkozunk a *syndicus* kifejezéssel.

³⁷¹ A választás és kinevezés rendjével kapcsolatos részletes szabályok: Lit. Enc. 1858–1859: 112. (640/1859) §7–8.)

³⁷² Mindez a büntetőper ítéletében olvasható, lásd: Bednárík 2013: 238–239. Az 1858-ban kezdődő temetőügy részletes leírása: SzfvPL 4724A 361/1861. 40–45.

³⁷³ SzfvPL 4511 17/1863 (érk.: január 3.).

a változásnak a lehetséges következményeit a → IV. 1. 6. fejezet végén idézett szentistváni példa szemlélteti. Mivel azonban az általam vizsgált helyiségekben az egyháztanácsok csak szórványosan jöttek létre és még szórványosabban működtek, így érdemben 1869 után sem változott a gondnokok státusza. Megválasztásuk rendje is csak annyiban, hogy ezentúl már nem a püspökhöz, hanem csak az alespereshez kellett fölterjeszteni őket kinevezés végett.

IV. 1. 5. Két példa

A következőkben bemutatott sajátos helyi viszonyokat és az ezekkel összhangban születő kreatív szabályértelmezéseket szemügyre véve válhat igazán érthetővé, hogy miért is körvonalazódott olyan lassan az előírásoknak megfelelő kurátori tisztség (és annak eltávolítása a sekrestyési feladatoktól), valamint a valódi ellenőrző-felelősség-megosztó mechanizmus.

1) Nagykovácsi

A nagykovácsi plébános, Weber Ferenc szóhasználata meglehetősen nagyvonalú az 1868-as preliminária³⁷⁴ megfogalmazásakor az egyes feladatköröket illetően. A kurátor(ok)ra rákérdező pontnál kifejti, hogy Nagykovácsiban a plébános maga a kurátor („curator ecclesiae est solum ipse parochus”) – vagyis Weber a szót nem külön tisztséggként, hanem egyszerűen szó szerint – ’gondnok, kezelő’ – értelmezi, vélhetően nem azért, mert ne tudta volna, hogy mire vonatkozik a kérdés. A plébános a kasszát is magánál tartotta, és bevallása szerint teljes szívéből és minden erejéből igyekezett jól végezni a feladatát. Az *aeditus* (templomszolga, sekrestyés) kilétét firtató kérdésnél azonban a plébános Joseph Kaltwassert és annak azonos nevű felnőtt fiát egyben templomatyaként is bemutatja („aeditus, vulgo Kirchenvater”). Kaltwasserék a szövegből ítélve alighanem szabályosan (tehát az *instructio normativa* szerint) beiktatott kurátorok voltak, hiszen rendszeren föl lettek esketve az alesperes által (erre egy sekrestyés esetén nem volt szükség), és náluk volt a kassa egyik kulcsa is. Weber plébános azonban nem csinált titkot abból, hogy nem vonja be őket ténylegesen az egyházi vagyon kezelésébe: a sekrestyési teendők mellett a kurátorságuk abban merült ki, hogy ők szedték és számolták le a plébánosnak a perselypénzt, és

³⁷⁴ SzfvPL Can. Vis. Nagykovácsi 1868.

azt beírták a bevételi jegyzőkönyvbe.³⁷⁵ Mindezért évente 10 fl 50 xr osztrák értékű forint ütötte a markukat, továbbá a községi szolgáltatások alóli mentesség és bizonyos alapítványok után a sekrestyésnek járó stóladíjak. Mellettük a tanítói, kántori és harangozói hivatalt egy harmadik személy, a borosjenői származású Reiter Mihály töltötte be 1859 óta. A jegyzőség azonban – mint a plébános kihangsúlyozza – már nem volt összekötve a tanítósággal.³⁷⁶

2) Üröm

Az 1868-as prelimináriák közül egyedül az ürömiben³⁷⁷ találunk külön – tehát a tanító-tól és a kurátoroktól is különböző – személyt a sekrestyési-harangozói feladatkörben. Tallos György plébános így ír róla: „A sekrestyés Anton Schluck, jó erkölcsű, feladata a sekrestyében a papot be- és kiöltöztetni, és más szolgálatok a templomban, egyben ő a harangozó is – mindezért 42 forintot fizet neki a község.”³⁷⁸ Ennek a specializációnak és a viszonylag magas fizetésnek az okát a kántortanítóról szóló résznél találjuk meg. Ebből kiderül ugyanis, hogy az egyébként helyi születésű Anton Thoma nemcsak kántortanítóként, hanem jegyzőként is működött, ráadásul nemcsak Ürömön, hanem a szomszédos Borosjenőn is³⁷⁹ – ez 1868-ban meglehetősen kirívó esetnek tűnik, hiszen a jegyzői és tanítói tisztség szétválasztása már legalább húsz éve követelmény volt, és a környező településeken gyakorlat is. Thoma álláshalmozása azt eredményezte, hogy Ürömön segédtanítóra is szükség volt (akinek viszont a község mindössze 50 forintot fizetett), és ezért alkalmaztak külön személyt – Anton Schluckot – a sekrestyési-harangozói munkakörben rendes fizetéssel (hiszen valószínűleg az összes olyan templomi feladatot át kellett vállalnia, amit máshol a kántortanító végzett). A kurátorok ugyanitt Johann Landthaller és Michael Gröschl szőlőműves zsellérek voltak, akik 6-6 forintot kaptak évente. Arról nincs szó, hogy ők mit csináltak ténylegesen kántori minőségükben, és hogy esetleg kellett-e sekrestyési feladatokat is végezniük.³⁸⁰

³⁷⁵ „cum nolula ire collectum, eam ad parochum deferre, numerare, ad cistam ecclesiae imponere, ac ad protocollum perceptionum ecclesiae curare inscribere”.

³⁷⁶ „Cum officio Ludirectoratus non est iunctum officium Notarii communitatis, sed Officium Cantoris, et Campanatoris.”

³⁷⁷ SzfvPL Can. Vis. Üröm 1868.

³⁷⁸ „Aedituus est Antonius Schluck moratus, officium ejus in sacristia sacerdotem induere exuere et alia servitia in Ecce praestare est etiam Campanator – remunerat illum Communitas 42 flns.”

³⁷⁹ „Ludimagister est simul Notarius loci Üröm et Weindorf.” Így a borosjenői kántortanító, az etyeki születésű 60 éves Joseph Klopfer, akit korábban a földesúr rendelkezésére még jegyző-tanítóként szerződtették, már felszabadult a jegyzőség alól, csak kántortanító (valamint sekrestyés és harangozó) volt már – írja Kállinger Lajos, borosjenői plébános 1868-ban. SzfvPL Can. Vis. Borosjenő 1868.

³⁸⁰ SzfvPL Can. Vis. Üröm 1868.

IV. 1. 6. Politikai község és egyházközség

A *Magyar Néprajz* hetedik kötetének a magyar katolikusok vallási néprajzával foglalkozó fejezetében Bárh János így ír a lokális egyházszervezetekről, illetve a kutatás állásáról (1990-ben):

„Az újkori magyar katolikus falvak többségének életéből látszólag hiányzott a református egyházak presbitériumához hasonló öngazgató testület. A kutatás még nem tisztázta kellőképpen, hogy mi volt helyette. [...] sajnos a magyar történeti és néprajzi kutatás adós a vallási öngazgatók köz-ségi tisztségeinek és szervezeteinek feltárásával, bemutatásával.”³⁸¹

Ezután kifejti, hogy a 18–19. századi „egyvallású” katolikus falvakban „a község és az egyház nem váltak el egymástól,” és ezzel tulajdonképpen meg is adja a választ a tisztázatlannak mondott kérdésre. A feudális kor utolsó évtizedeiben és még sokáig azután is a bíróból és 10–12 esküdteből álló községi elöljáróság,³⁸² vagyis a politikai község (*communitas*) képviselte a hívek közösségét: „Az esküdtek voltak a politikai község legbefolyásosabb emberei, így nyilvánvalóan ők voltak azé az egyházné is, amelyhez a község népével együtt tartoztak.”³⁸³ Ez a tömör összefoglalás az általam vizsgált katolikus falvak hatalmi struktúrájának és lokális egyházkormányzatának lényegét is kifejezi; ugyan Bárh ezt a késői feudalizmus idejére vonatkoztatja, lényegében az 1850–80-as évekre is igaz.³⁸⁴ Ebben a tekintetben nem hozott döntő változást az 1871-es községi törvény,³⁸⁵ amely világosan szétválasztotta a képviselő-testületet (esküdtek, hitesek) a végrehajtó hatalmat képviselő elöljáróságtól.³⁸⁶ Ezzel egyébként jelentősen módosulhattak a korábbi lokális hatalmi struktúrák, hiszen például katolikus falvak esetében a *virilisek* és a jegyző révén másvallású és a helyi gazdátársadalmon kívülről érkező személyek is bekerülhettek a képviselő-testületbe, illetve az elöljáróságba, azonban az egyház és a községek közötti „intézményes” kapcsolat továbbra is az elöljáróság és a plébános között jött létre.

Bárh János már 1990-es összefoglalásában is utal rá, „hogy a mai hivatalos egyházközségi szervezet megszületése előtt is voltak a katolikus falvakban olyan

³⁸¹ BÁRTH J. 1990: 356.

³⁸² KOC SIS 2000: 587–595.

³⁸³ BÁRTH J. 1990: 356.

³⁸⁴ Bárh János ezután megfogalmazott állításait (a falusi egyházak kiadásairól, a plébános és a mester járandóságáról és a község erkölcsi jellegű bíráskodási funkciójáról) ugyanakkor csak részben támasztja alá az általam vizsgált anyag.

³⁸⁵ 1871. évi XVIII. tc. a községek rendezéséről. Vö.: KOC SIS 2000: 585.

³⁸⁶ 1871. évi XVIII. tc. a községek rendezéséről. 64. §: „A községi elöljáróság áll: kis községekben: a bíróból és helyetteséből, (másod- vagy törvénybíróból) legalább 2 tanácsbeliből, (esküdt, hites) és a körjegyzőből; nagy községekben: a bíróból és helyetteséből, (másod- vagy törvénybíró) legalább 4 tanácsbeliből, pénztárnokból, községi jegyzőből, illetőleg jegyzőkből, közgyámból, és a hol van, a rendes községi orvosból.”

szervezetek és személyek, akik a nép és a pap között álltak.”³⁸⁷ 2012-ben, több mint két évtizedes erdélyi kutatással a háta mögött pedig már határozott kritikával illeti azt a „katolikus irodalomban” elterjedt „sommás” megállapítást, amely az egyházközségi szervezetek megjelenését abszolút új, 1920 utáni jelenségnek tartja Magyarországon.³⁸⁸ Erdélyben és főként Székelyföldön biztosan nem azok, hiszen – amint azt Bárth János hatalmas forrásanyag alapján bemutatja – itt már a kora újkortól létezett a politikai községtől elkülönült egyházi önkormányzati forma, amelyet sokáig az ‘egyházközség’ jelentésű *megye* szóval jelöltek. Néhány késő középkori és újkori adat alapján pedig azt a sejtést is megfogalmazza, hogy „valaha léteztek megyének nevezett egyházközségek Erdélyen kívül, a magyar nyelvterület középső és nyugati tájain is.”³⁸⁹ Azonban az Erdélyen kívüli fejlődést csak röviden érinti, és a korai magyarországi egyházközségi szerveződés bizonyítékaként egy 1871-ben megjelent „könyvecskét” említ.³⁹⁰ Én ezen a ponton bekapcsolódva szeretném az általam vizsgált anyag – elsősorban a székesfehérvári püspökök körlevelei és a plébániai iratok – alapján árnyalni a képet a katolikus öngazgatás történetének erről a kevésbé ismert időszakáról.

A Bárth által citált kiadvány alcíméből is kitűnik, hogy az egyháztanácsok tervét az 1871-es autonómiakongresszuson fogalmazták meg.³⁹¹ Az egyházközségi szervezettel kapcsolatos javaslatokat tehát érdemes a katolikus autonómiáért folyó és az egyház minden szintjét érintő alkufolyamat kontextusába helyezni. Mint már korábban említettem [→ II. 1.], a katolikus egyház autonómiájának kérdése 1848-ban vált időszerűvé, a kiegyezés után pedig újra fellángoltak az ezzel kapcsolatos viták. A helyi szintű egyházi önkormányzat megteremtését azonban nem más, mint az 1868-as népiskolai törvény (1868/XXXVIII.) tette égetően sürgőssé. Az állami népiskolai rendszer megalakulásával ugyanis megszűnt az addigi egyházi monopólium az alsó fokú oktatást illetően. Az egyházak megtarthatták iskoláikat, de csak akkor, ha azok megfeleltek a törvény által támasztott minőségi és szervezeti feltételeknek. A katolikus egyház a törvényt természetesen a katolicizmusra mért újabb csapásként értékelte – körleveleiben Jekelfalusy Vince püspök is megkongatta a vészharangot

³⁸⁷ BÁRTH J. 1990: 356. A „nép és a pap között” álló tisztségeket és azok elnevezéseit illetően lásd a IV. 1. 1–5. fejezeteket!

³⁸⁸ BÁRTH J. 2012: 8.

³⁸⁹ BÁRTH J. 2012: 17. A középkori magyar települések egyházi önkormányzatával Kubinyi András foglalkozott behatóan, aki hangsúlyozza, hogy a „falusi autonómia [...] az általában feltételezettnél jobban érvényesült” egyházi kérdésekben is. A hívek közösségének plébánosválasztásba való beleszólási joga kapcsán azonban azt is megjegyzi, hogy az „universitas parochianorum” általában „egybeesett a városi vagy falusi önkormányzattal, a községgel.” KUBINYI 1991: 38, 35.

³⁹⁰ A MAGYARORSZÁGI 1871.

³⁹¹ „A katolikus congressus által 1871. martius 29-én harmadszori olvasás után elfogadott szöveg.”

a „veszélyes közös iskolák eszméje” miatt,³⁹² – de végső soron nem volt más választás, mint elébe menni a változásoknak, vagyis a törvénynek megfelelően átalakítani a felekezeti iskolarendszert.³⁹³ A tanítók és a tanítás iránt támasztott minőségi követelmények (→ IV. 1. 3.) mellett a legnagyobb kihívást az jelentette, hogy a fenntartói és felügyeleti struktúrát is összhangba kellett hozni az új szabályokkal. Egyrészt az egyházi tanfelügyelői rendszert kellett harmonizálni a törvénnyel (ezért álltak fel az államihoz hasonló egyházmegyei tanfelügyelvek).³⁹⁴ Másrészt pedig az iskolák igazgatását kellett újragondolni: a törvény az állami népiskolák felügyeletére és igazgatására választott „iskolai székek” létrehozását rendelte el³⁹⁵ – a felekezeti iskolák esetén is szükség volt tehát ehhez hasonló, de katolikus irányítás alatt álló testületek létrehozására.

Válaszul a püspöki kar határozatot hozott a „vegyes egyháztanácsok” felállításáról (a „vegyes” szó ebben a kontextusban az egyházi és világi katolikusok közös részvételére utal), ami ideiglenes (!) rendelet formájában a székesfehérvári egyházmegyében is megjelent.³⁹⁶ A terv szerint egy országos főegyháztanács alatt működtek volna az egyházmegyeiek, az espereskerületiek és végül az egyházközségek (3. §), de ezek közül egyelőre csak az egyházközségi tanácsokat kellett megalakítani „haladék nélkül” minden plébánián (4–9. §):

³⁹² A „közös iskola” itt nem felekezeti értelemben szerepel, tehát „felekezetek között közös” iskolát jelent. A püspök így vélekedik erről: „[...] nem kell egyéb, mondjátok meg hivatottaknak, csak iskoláink kapjanak halálós döfést, azonnal halomba dőlnek oltárjaink” [...]. Lit. Enc. 1869: 93–113. (668/1869, április 16.): *Rendelet egyházi megyénk Lelkészeihez az 1868-ik évi 38-ik törvényczikk tárgyában* (idézet a 101. oldalról). Később pedig: „Iskoláinkból vezetjük mi gyermekeiteket a templomba, és onnan visszük őket az emberiség társadalmába, mert egy lépésnyire van életünk köre a templomtól, és ez ismét csak egy lépésnyire van az iskolától! – Föl tehát mindnyájan, és szervezzük mennél jobban iskoláinkat, hogy Isten s világ előtt teljesítsük ama szent kötelemünket, melyek valamint a mi, úgy a ti, valamint a Lelki-Atyák, úgy a szülők vállalít egy aránt nyomják!” Lit. Enc. 1868. 45–54. (1869. január 19., 235/1869): *Főpásztori Szózat a „népiskolai közoktatás” tárgyában* (idézet a 118. oldalról).

³⁹³ „[...] az iskola ügyben most már úgy kell intézkednünk, hogy midőn az állam kívánatinak eleget tenni akarunk, tartsuk fel egyszersmind iskoláink katolikus jellegét is, miután a vallásérkölcsei nevelést Egyházunk kezéből kiereszteni nem lehet, de nem is szabad; minélfogva, felekezeti iskoláinkat az új törvénynek értelmében ugyan, de egyszersmind Anyaszentegyházunk szellemében kell kezelnünk.”

³⁹⁴ A székesfehérvári egyházmegyében Zimándy Ignác lett az első főtanfelügyelő, az alsóbb szinten pedig megerősítették és a törvényhez szabták az alesperesek és a plébánosok tanfelügyeleti feladatait. Lit. Enc. 1869: 185–201. (1196/1869, július 1.): [I, illetve II. számmal ellátott] *Rendelet az összes Plébánosokhoz mint elemi iskoláim Igazgatóihoz, és összes egyházkerületi Tanfelügyelőkhöz*. [Melléklet: 1059/1869]: *Utasítás a székesfehérvári róm. kathol. elemi iskolák egyházmegyei, vagyis püspöki tanfelügyelőjének teendői iránt*.

³⁹⁵ 1868/XXXVIII. tc. 116–122. §. – a 117. § így fogalmaz: „E végből minden községben legalább 9 tagból álló iskolai szék alakíttatik, melynek tagjai a kebelbeli lakosok közül, lehetőleg az oktatásügyhöz értő egyénekből, képviselő testülettel bíró községekben és városokban a képviselő testület, egyéb községekben a községi lakosok közgyűlése választja. A választott tagokon kívül a helybeli lelkészek és a községi népiskola tanítója, vagy a hol több tanító van, a tanítói testület választott képviselője is tanácskozási és szavazati joggal bíró tagjai az iskolai széknek.”

³⁹⁶ Lit. Enc. 1869: 93–113. (668/1869, április 16.): *Rendelet egyházi megyénk Lelkészeihez az 1868-ik évi 38-ik törvényczikk tárgyában*. [1. melléklet]: *A székesfehérvári püspöki megyében a katolika Egyháztanács felállítását szabályozó ideiglenes rendelet*. [2. melléklet]: *Főpásztori szózat szeretett hiveimhez a „népiskolák” tárgyában*.

„A magyarországi püspöki kar, a megváltozott honi viszonyok tekintetéből, az egész országban a templomi, kegyes alapítványi és iskolai vagyon, valamint a tan- és nevelésügy kezelése körüli gondjaiban és munkájában hivatásteljesen résztvevőket, az országban látni a kegyes egyház tanácsok intézményét behozni, melynek is szervezete a következőkben adatik elő: [...] [ritkított írásmód az eredetiben]”

A tanács összetételéről, működéséről és feladatairól a következőket írja elő az ideiglenes rendelet: Tagjai „állásuknál fogva” a kegyurak (vagy képviselők), „hivatásuknál fogva” a plébánosok, káplánok és a katolikus elemi iskolák rendes tanítói, „választás által” pedig a települési lélekszám szerint további 12–120 személy (10. §). Aktív választójoggal bír minden nagykorú, „önálló, tisztességes keresetmódu keresztény katolikus férfi, ki az egyház és iskola iránti tartozásait teljesíti,” a választhatóság feltétele pedig a betöltött 30 év és az írni-olvasni tudás (11–13. §). A tagok mandátuma három évre szól, évente egyharmados cserélődéssel (20. §). A tanács elnöke a plébános (21. §), aki a választásokat is vezeti (ennek módjáról: 14–19. §), mellette két világi alelnököt lehet választani, valamint egy jegyzőt és „a pénzkezelésből eredő felelősség miatt” egy fő- és egy algonokot. Az egyházközségi tanácsnak évente egy nagy gyűlést kell tartania „a templom számadása megvizsgálása végett”, ezen kívül pedig havonta, „s valahányszor az elnök, vagy a tanács tagok felerésze azt kívánja.” (23. §) A rendelet egyik legkényesebb és legnehezebben értelmezhető része az, amelyben kijelenti, hogy

„az Egyházközségi Tanács hatásköre az Egyházközség templomi, kegyes alapítványi, és iskola vagyonára, s a tanügyre terjed ki. – De mégis a püspöki joghatóság, a kegyuri és rendes tanhatósági jogok sértetlen fentartása mellett.” (24. §) [ritkított írásmód az eredetiben]

A szöveg ezután részletezve is kifejti a tanács főbb teendőit: A) az „Egyházközség vagyonára nézve”, ahol tulajdonképpen az addigi vagyonkezelési mechanizmusokat sorolja fel feladatként; B) az „iskolaügyre nézve”, ahol a tanácsnak befolyást biztosít a tanító megválasztásában és a tanfelügyeletben, de úgy, hogy a valós jogkörök továbbra is az alesperesnél mint kerületi tanfelügyelőnél és az Egyházmegyei Hatóságnál maradnak.

Végül a 25. §. rendelkezik a gondnokok teendőiről, amiből kiderül, hogy az operatív munka továbbra is az ő feladatuk maradt, úgymint: a) az egyházi és iskolai épületek „jó karban tartásáról” való gondoskodás; b) a templom bevételeinek és kiadásainak kezelése (a nyugták a plébános ellenjegyzésével érvényesek, rendkívüli kiadásokra 10 forinton felül a Tanács jóváhagyása szükséges); c) a gazdálkodásról való számadás vezetése és a Tanács elé terjesztése. A 26–27. § a „templom, az iskola

és az alapítványok” kasszájával kapcsolatban megerősíti az addigi kétkulcsos ellenzárás gyakorlatát. (Bővebben a gondnokok feladatairól, köztük a *contraseraturáról* lásd még a IV. 1. 4. fejezetet!)

A legfontosabb különbség az állami iskolaszékek és az egyháztanácsok koncepciója között az volt, hogy utóbbiak nemcsak az iskolák, hanem általában az egyházi vagyon felügyeletét is ellátták volna, „miután eme két rendbeli kezelést egymástól elválasztani Egyházunk érdekében alig lehet” – szól a rendelet bevezetője. Az egyháztanácsok nemcsak az iskolák fenntartó-döntéshozó szervei, hanem általában a község és a helyi egyház közös ügyei fölött örökös testületek lettek volna. Mindeközben azonban a régi hatalmi és felügyeleti szereplők (kegyúr, plébános, esperes, Egyházmegyei Hivatal) hatáskörét is biztosítani akarta.

A rendelet ideiglenességének indoklása: „addig is még a kathol. Autonomia kérdése országos tanácskozás által megoldva leend.” Míg tehát a sürgető okot az elemi iskolák felekezeti jellegének védelme adta, a terv mögött egy nagyobb cél sejlik fel: a katolikus autonómia, vagyis az államtól független öngazgatás modellje. Az egyháztanácsok rendszere az Eötvös József által is képviselt középutas autonómia-koncepcióhoz [→ II. 1.] áll a legközelebb. A községi egyháztanácsokkal pedig egy olyan katolikus öngazgatási szervezet jött volna létre, amely nagyon hasonlított volna az 1920-as évektől ismert egyházközségi képviselőtestületekre. A feltételes mód azért indokolt, mert az ideiglenes megoldás végül az autonómatárgyalások kudarca miatt nem érett véglegessé.³⁹⁷ Az autonómiakongresszuson elfogadott szöveg³⁹⁸ lényegében a fent ismertetett rendelet kidolgozottabb változata, amely a „katholikus egyház önkormányzatának” teljes szervezeti struktúráját vázolja fel (országos katolikus gyűlés – egyházmegyei gyűlések és tanácsok – esperes-kerületi

³⁹⁷ Ezzel szemben Erdélyben (az Erdélyi egyházmegyében) 1868-ban megújították a katolikus egyház 16. századra visszamenő, és az 1690-es Diploma Leopoldinummal megszüldött autonómiáját, az Erdélyi Római Katolikus Státust. Salacz Gábor megfogalmazásában ez „tulajdonképpen a Katolikus Akció történelmileg kifejlődött gyakorlati megvalósulása volt, mely laikusoknak az egyházmegye főként iskolai és anyagi ügyeinek intézésébe való bevonásával megelőzte a II. vatikáni zsinat célkitűzéseit.” SALACZ 1974: 49. Ebbe az egyházmegyei szintű autonómiába illeszkedtek a Bárh János kutatásaiból megismert székelyföldi megyék, és az Erdélyi Egyházmegye más részein esetleg újonnan megalakuló egyházközségek. Az erdélyi autonómia történetét feldolgozó Bochkor Mihály ebben az értelemben utal arra, hogy a „Székelyföld egyházközségeinek önkormányzata szokás útján fejlődve ki, az ma is a püspöki hatóság részéről eszközölt újabb szabályozás s átalakítás után erősebb jogalapon nyugszik, mint a többi községek autonómiája, a melyek ezt a püspöki hatóságtól mintegy ajándékba kapták.” BOCHKOR 1911: 477, idézi BARTH J. 2012: 16. Valószínűleg a megye 'egyházközség' szó visszaszorulása is a Státus reorganizációjával létrejött új szervezeti struktúrába való betagozódás számlájára írható: „A hivatalos egyház a polgári kor kezdete óta az új idők szellemének, modernizációs törekvéseinek hódolója, mint valami elavult nyelvi hagyományt, igyekezett feledésre ítélni a megye szó egyházközség jelentését. Hivatalos egyházi dokumentumokban, levelekben, a korábbi korokkal ellentétben a megyét *hitközségnek*, a megye vezetőtestületét *egyháztanácsnak*, a megyebíró *egyházgondnoknak*, *algondnoknak*, *gondnoknak* nevezték.” BARTH J. 2012: 11.

³⁹⁸ Erre utal Bárh János is: A MAGYARORSZÁGI 1871.

tanácsok – egyházközségi gyűlések és tanácsok),³⁹⁹ azonban a tervezet szentesítése nem történt meg, és az egyházmegyékben, így a székesfehérváriiban sem hirdették ki.⁴⁰⁰ Apró pontosításként tehát leszögezhetjük, hogy nem a Bárh János által idézett 1871-es (ki nem hirdettet) szabályozás, hanem sokkal inkább az 1869-es „ideiglenes rendelet” volt az, amely elindította az iskolaszékek és ezáltal az egyházközségi szervezetek lassú evolúcióját Magyarországon.⁴⁰¹

A következő lökést a folyamatnak az 1876-os, „népiskolai hatóságokról” szóló törvény⁴⁰² adta. Erre reagálva ugyanis a püspöki kar újabb „könyvecskét” adott ki a katolikus iskolaszékekről.⁴⁰³ Ezt 1877 áprilisában Dulánszky Nándor püspök az alespe-

resek útján minden plébániára megküldte, és részletesen előírva a választás menetét szigorúan meghagyta, hogy egy hónapon belül mindenhol alakuljanak meg a katolikus iskolaszékek.⁴⁰⁴ Egy szűk hónappal később az „egyházközségi tanácsokra” vonatkozóan is megjelent egy rövid kiegészít-

Az egyháztanácsokról szóló „ideiglenes rendelet” kihirdetése a püspöki körlevelében.

tő intézkedés. Az áprilisi rendelet nyomán ugyanis fölvetődött a kérdés (nyilván plébánosok részéről), hogy az „újbol felállítandó” (!) iskolaszék tagjai egyben „az egyházközségi tanácsot is képezendik-e mint azelőtt?” Dulánszky válaszul kijelentette, hogy nincs észrevétele az ellen, hogy az új iskolaszékek egyben egyházközségi tanácsok is legyenek.

Viszont azt sem ellenzi, hogy „a mennyiben a helyi viszonyoknál fogva kívánatosnak mutatkoznék”, egyes községekben az új iskolaszékeken felül az 1869-es rendeletben körülírt hatáskörrel „külön egyháztanács is fennállhasson.”⁴⁰⁵

³⁹⁹ A MAGYARORSZÁGI 1871: 4–5.

⁴⁰⁰ A határozat, amely a szentesítés kieszközlésére felállított 12-es bizottság feladatairól szól: A MAGYARORSZÁGI 1871: 45–47. A bizottság és a koncepció bukásáról lásd: SALACZ 1974: 44.

⁴⁰¹ 1876. évi XXVIII. tc.

⁴⁰² 1876. évi XXVIII. tc.

⁴⁰³ A MAGYARORSZÁGI 1877; ez húsz évvel később újra napvilágot látott: A MAGYARORSZÁGI 1897.

⁴⁰⁴ Lit. Enc. 1877: 37–46. (524/1877, április 19.): *Rendelet egyházmegyéim összes esperesei-, lelkészei- és tanítóhoz az iskolaiügy rendezése tárgyában.*

⁴⁰⁵ Lit. Enc. 1877: 53. (720/1877, május 11.): *Egyházközségi tanácsokra vonatkozó intézkedés.*

102

megjelenésénél, ha a kibebírt rendet megtartjuk, és hivatalunkra ügyelve, munkánkat nemcsak bátran megkezdjük, és buzgalommal folytatjuk hancin, kellőleg be la végessük azt: mert mint az. Jeromos mondja: „az elkéssés sokak dölga, de a hevégzés következé.”

„Kegyelem nektek kedves Fínok, és békeség Istentől, a mi Atyánktól, és az Úr Jézusa Krisztustól.” (Colozs. I. 3.) Amen.

Kelt Székesfehérvárott April 16-án 1869.

VINCZE, püspök.

A székesfehérvári püspöki megyében a katolika Egyhástanács felállítását szabályozó ideiglenes rendelet.

A magyarországi püspöki kar, a megváltozott honi viszonyok tekintetéből, az egész országban, a templomi, kegyes alapítványi és iskolai vagyon, valamint a tan- és nevelésügy kezelésé körüli gondjában és munkájában biveit részreosítani ohajván, czélszerűnek látta a vegyes egyháztanácsok intézményét behozni, melynek is szervezete a következőkben adatik elő:

A vegyes egyhástanácsok hatáskörében tartozik:
a) a káthol. templomi, kegyes alapítványi
* iskolai vagyou igazgatásn, kezelése, illetőleg

A püspöki kommunikációból arra következtethetünk, hogy voltak helyek, ahol már az 1869-es rendelet értelmében működtek iskolaszékek és egyháztanácsok, de ez korántsem volt általános. Az általam vizsgált települések forrásai között kevés nyomát találtam annak, hogy az 1860–1870-es években létrejöttek volna ezek az öngazgatási testületek, illetve ha meg is alakultak, nem fejtettek ki olyan működést, amit a plébániai levelezésben megemlítenek volna. Csupán csak Solymárról találtam egyértelmű jelét, hogy az 1877-es szabályozás nyomán létrejött és működött is a katolikus iskolatanács. Ez onnan derül ki, hogy 1878-ban Glázer József plébános az iskolatanács nevében (nem az egyháztanács nevében!) kérte a választott gondnokok püspöki kinevezését.⁴⁰⁶ Vác József kutatásaiból tudjuk, hogy 1890–1892-ben a katolikus iskolaszék Glázer plébános vezetésével hosszas küzdelmet folytatott az iskola felekezeti jellegének megtartásáért a Straub Béla jegyző vezette előjárósággal szemben. Valóságos falusi kultúrharc bontakozott ki.⁴⁰⁷ Az 1890-es évek vitáiban az iskolaszék a községi előjáróságtól független, sőt, azzal szemben álló katolikus öngazgatási testületként lépett fel. Valószínűleg a szabályszerű szervezeti struktúra is hozzájárult ahhoz, hogy ekkor még a kerületi tanfelügyelő (Tóth József) és a főszolgabíró is a felekezeti jelleg megtartása mellett foglalt állást (a solymári iskola végül csak 1903-ban alakult községivé).⁴⁰⁸ Esettanulmányunk helyszínén, Hidegkúton, úgy tűnik, a vizsgált időszakban nem működött katolikus iskolaszék/egyháztanács,⁴⁰⁹ hanem mind iskola- mind pénzügyekben a falusi előjáróság maradt a hívek közösségét képviselő testület. Az iskolatanács hiánya valószínűleg összefügg azzal, hogy a hidegkúti iskola az 1877-es rendelet után viszonylag hamar (1880-ban) községi iskolává alakult [→ V. 5. 3.]. Ezzel okafogyottá vált a katolikus iskolaszék, ami pedig így az egyház-községi önkormányzat kialakulását is elodázta.⁴¹⁰ Budakeszin is csak évtizedekkel a rendeletek után, 1895-ben alakult meg a katolikus iskola melletti szervezet, amint az a vonatkozó jegyzőkönyvből kiderül.⁴¹¹ A „rom. kath. iskolaszék” alakuló ülésen Bulics Ferenc plébános ismertette „az 1868ik törvény XXXVIII. cikkének az iskolaszékekre vonatkozó pontjait”, és a célok között megfogalmazza az iskola „felekezeti jellegének” fenntartását. A világi elnök „Rajz Flóris községi jegyző” lett, a titkár

⁴⁰⁶ SzfvPL 4560 927/1878. Egyébként azt a választ kapta, hogy erre semmi szükség, hiszen 1869 óta a kinevezés az alesperes feladata és joga [→ IV. 1. 4. fejezet, 106. oldal].

⁴⁰⁷ Vácz é.n.

⁴⁰⁸ Hasonló küzdelmekről máshonnan is van tudomásunk – például a Fejér megyei Tárnokon Pelczner Mihály plébános és Lauturner Ignác jegyző között zajlott ádáz vita az iskola községiesítésével kapcsolatban. Lásd: BEDNÁRIK 2020b.

⁴⁰⁹ Bár a helytörténeti irodalomban történik rá utalás, forrásmegjelölés nélkül: TOPERCZER [1996]: 91.

⁴¹⁰ Mikor a püspökség 1877-ben egy ügyben a „senatus ecclesiasticus” hozzájárulását is kérte, Szobovits a község tanúsítványát csatolta, amely ott azonos volt a „római katolikus tanáccsal” („testimonium Communitatis hujatis respective Senatus RCci” – SzfvPL 4529 1956/1877.)

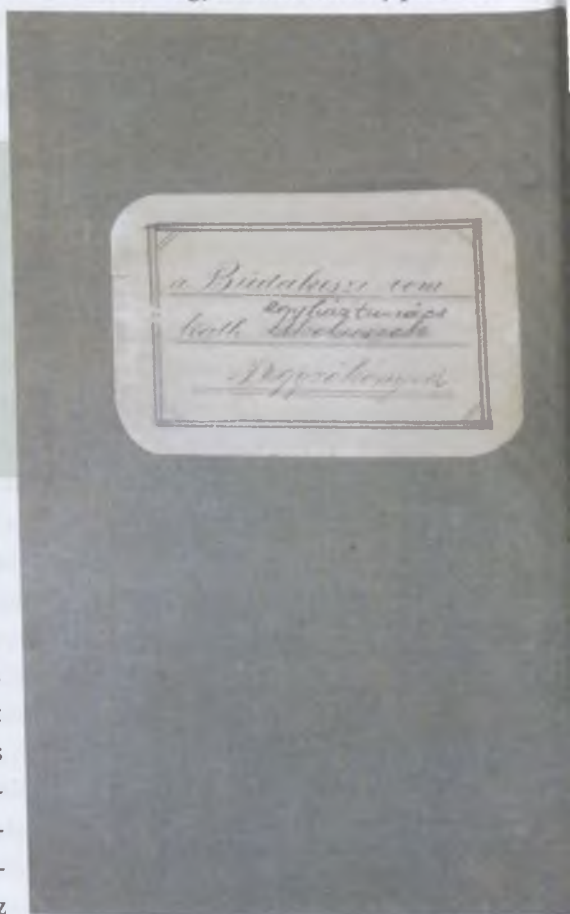
⁴¹¹ BkPI Iskolaszék/egyháztanács jegyzőkönyv – ennek képét lásd a következő oldalon!

pedig „Edelmann Rezső főtanító”. A jegyzőkönyvek tanúsága szerint a tanács évente 2-3 ülést tartott, rendszertelenül. Az utolsó bejegyzés 1900 novemberéből származik. A budakeszi iskolát 1902-ben alakították át állami fiúiskolává.⁴¹² Az iskolaszék megalakítása egy ennek megakadályozására tett késői kísérletnek tekinthető.

Országszerte az 1890-es években és az 1900-as évek elején látszanak igazán szaporodni a katolikus iskolaszékek és egyháztanácsok,⁴¹³ ugyanakkor néhány példa bizonyítja, hogy volt, ahol már az első, ideiglenes rendelet megtette a hatását. Kothencz Kelemen tanulmá-

A budakeszi „rom. kath. iskolaszék egyháztanács Jegyzőkönyvei.” Az áthúzás és javítás arra utalnak, hogy az 1895-től 1900-ig fennálló iskolaszék számára megnyitott kötetben vezették az 1928–1929-től működő egyházközségi szervezet (egyháztanács) jegyzőkönyveit is. A prózai helytakarékosságon túl ezt a két testület közötti „funkcionális jogutódlás” jeleként is értelmezhetjük.

nyából tudjuk, hogy a Baja melletti Szentistvánon⁴¹⁴ nemcsak létrejött az egyháztanács, hanem komoly ellenzékét képezett a plébános számára. A szentistváni egyházközségi gyűlés 1872-ben több mint húszévi szolgálat után Sámán Albert helyett Miókovics Istvánt választotta templomgondnokká. Sándor Illés plébános kétségbe vonta „az egyházközség választási illetékességét”, és nem fogadta el az új szindikust. A kirendelt szentszéki vizsgálat viszont helybenhagyta az egyháztanács választását annak ellenére, hogy nemcsak a plébános, hanem állítólag a községi bíró is a régi szindikus, Sámán Albert mellett tört lándzsát. A plébános a püspökhöz írt levelében végül leírta, hogy nem Sámán személyéhez ragaszkodik, de

⁴¹² MATH 1986.

⁴¹³ Bárh János is két 20. századi alapítást említ példaként: Kecel, 1903.; Soltvadkert, 1906. BÁRTH J. 2012: 17.

⁴¹⁴ KOTHENCZ 2012.

„híveim botrányára, 's tekintélyem megsemmisítésére, ellenségeim köréből, egy alamuszi embert el nem válaólok, [inkább] kész vagyok minden kigondolható kinokat szenvedni, koldus botot kezembe venni, mint illy botrányosan megaláztatni egy kis gonoszok társasága által, nem nyugszok míg őket meg nem semmisítem, ők törvénytelenül vannak öszveszedve, törvényessen szétkergettetem, bitorlóok lévén, papfalók, végzéseik nem érvényesek hanem bitorlás.”

Hosszú huzavona után végül egy harmadik személyt neveztek ki szindikussá. Az ügyből kiderül, hogy Szentistvánon az egyháztanács nemcsak, hogy a községi előjáróságtól független, de a plébánossal is szembehelyezkedő testületként működött.

Egy másik érdekes változat rajzolódik ki Fekete János plébános csépai és szelevényi (Tiszazug) plébániatörténeti írásából, amelyben egy megjegyzésből kiderül, hogy 1874-ben „a három évvel korábban községinek minősített csépai iskolákat” ismét római katolikus felekezeti iskoláknak nyilvánították. Az iskola mellett működő testületről 1881-ből olvashatunk először, amikor a szöveg szerint „megújított az Iskolai Tanács”. Minthogy azonban az iskolaszék „egyháztanács jelleggel akart bírni”, a püspök 1882-ben új választást rendelt el. A következő évtizedekben ez az iskolai tanács választotta a tanítókat.⁴¹⁵

Harmadik korai példaként említhetjük az annak idején országos nyilvánosságot kapott óbudai iskolaügyet is, amelynek során Brunner János plébános ádáz küzdelmet folytatott a katolikus jelleg megtartásáért. Ő a községi előjárósággal nagy átfedésben működő (és a „közös”, vagyis felekezettől független iskolát pártoló) községi iskolaszék ellenében alakította meg a katolikus iskolaszéket 1869-ben.⁴¹⁶

⁴¹⁵ FEKETE 2015: 60–63.

⁴¹⁶ Az esetet elsősorban a Pester Lloyd cikke alapján ismerteti: TAFFERNER 1977: 45–47. Az óbudai iskolaügy 1874-ben vett újabb fordulatot [→ V. 5. 3.].

IV. 2. Kultusz és liturgia

A plébános elsődleges funkciója szerint a lokális vallási kultusz irányítója volt. A különböző nyilvános szertartások végzése, a szentségek, szentelmények kiszolgáltatása, valamint az igehirdetés jelentette a papnak a közösség számára tett legfontosabb szolgálatát, illetve jelenlétének legfőbb okát és legitimációját. A bourdieu-i terminológiát segítségül híva kijelenthetjük, hogy a papok voltak a vizsgált, felekezetiileg majdnem homogén, viszonylag zárt települési közösségek vallási mezejének „legtöke erősebb” szereplői, akik az „üdvjavak” fölötti monopóliumra törekedtek.⁴¹⁷ Hogy ez mit jelent a gyakorlatban, és mire volt elég a plébános „tökéje”, arról a praxis – legfőképpen az V. fejezetben következő esettanulmány – alapján alkothatunk képet. Ebben a fejezetben csupán a korabeli falusi vallásgyakorlat kereteit próbálom bemutatni. Míg a népi vallásosság és a népszokások kutatói leginkább a paraliturgikus elemek felől közelítve, mellékesen szólnak a hivatalos kultuszról, én ezúttal éppen azt szeretném körvonalazni, hogyan is nézett ki a vizsgált falvak hivatalos szertartásrendje a 19. század második felében. Természetesen nem arra vállalkozom, hogy a katolikus liturgia korabeli állapotát, vagy az egyes szertartások menetét részletezzem, és nem törekszem semmiféle teljességre. A legpontosabb talán, ha így fogalmazok: olyan elemeket és vonásokat próbálok megragadni és hangsúlyozni, amelyek „különbözősége” a 21. századi katolikus vallásosságot saját tapasztalatból ismerő kutató számára heurisztikus felismerésként hatott, és ezzel segítette pap és közösség viszonyának megértését.

Az egyháztörténeti és néprajzi szakirodalomban gyakran ismételt vélemény, hogy a barokk kor burjánzó vallásosságát a jozefinista állam és egyház igyekezett racionalizálni, és hogy ez a törekvés a 19. század első felében is kitartott. Számomra úgy tűnik, hogy ennek a folyamatnak a jegyében születtek a Székesfehérvári egyházmegyében Vurum József püspök 1817–1818-ban tartott vizitációja kapcsán írásba foglalt *Directoriumok* is, amelyek részletesen leírták, illetve szükség esetén szabályozták az egyes helységek éves szertartásrendjét. (Vagyis általában a plébánosok írták le a szokásban lévő gyakorlatot, a vizitáció alkalmával pedig a püspök, vagy megbízottja rendelkezett a szükséges változtatásokról.⁴¹⁸) Az egyszerűsítő és egységesítő szándék ellenére ezekből a dokumentumokból sok minden kiderül a helyi szokásokkal kapcsolatban: tartalmazzák például a községek fogadalmi ünnepeit és jellemző zárandoklatait is. Az 1829-es általános vizitáció általában megerősítette az 1818-as direktóriumokat, amelyek még a század második felében is irányadóak maradtak. A szertartásrendre

⁴¹⁷ Vö.: BOURDIEU 1978, különösen 198–214.

⁴¹⁸ Ezek a dokumentumok – amelyek a történeti folklorisztikai kutatások még (tudtommal) kiaknázatlan aranybányái – az adott községnek canonica visitatiói mellékleteként találhatók meg.

vonatköző 1868-as prelimináris kérdőpont is ehhez a dokumentumhoz képest volt kíváncsi a helyi gyakorlatokra, illetve az attól való eltérésre, változtatási javaslatokra. Több helyről is olvashatjuk, hogy a benne foglaltak ki voltak függesztve a sekrestyében.

A szertartások keretei tehát mindenhol nagyjából ugyanazok voltak és maradtak a 19. század folyamán, de a kereteken belül, a nem mellékes részleteket tekintve természetesen annál nagyobb változatosságot és folyamatos változást láthatunk, sejtethünk.

IV. 2. 1. Szentmisék, litániák, imaórák

A vizsgált korban még – többek között a szigorú szentségi böjt miatt⁴¹⁹ – csak reggel, illetve délelőtt tartottak szentmisét.⁴²⁰ Vasár- és ünnepnaponként fél 10-kor, vagy 10 órakor kezdődött, de sok helyen különbözött a téli és a nyári kezdés időpontja (pl. 9 és 10). A hétköznapi mise 7, ½ 8, vagy 8 órakor kezdődött,⁴²¹ kivéve az adventi időszakot, amikor általában 6-tól volt rorate mise. Egyébként a néprajzi irodalom és a források alapján is valószínűsíthetjük, hogy a hívek nem óra szerint tájékozódtak (talán nem is ismerték a pontos kezdési időpontokat), hanem a harangszó alapján mentek a templomba. Nagymise esetén egy órával, fél órával előtte és végül röviddel a kezdés előtt harangoztak, mikor a pap megérkezett.⁴²² Jellemző például, amit a hidegkúti Szobovits Alajos ír arról, hogy még a harangozást végző kántortanítónak sincs pontos órája, így hol egy negyedórával előbb, hol ugyanannyival később kezdődik a mise, de ezek a kis eltérések szóra sem érdemesek.⁴²³

Tekintve, hogy a vizsgált helységek többségében csak egy pap szolgált, és „binálásra” – vagyis két mise mondására egy napon – csak ritka, indokolt esetben adott engedélyt a püspök, ezeken a helyeken csak egy mise volt vasárnaponként is. Kivételt

⁴¹⁹ A szentáldozáshoz járulók – köztük a pap – előző nap éjféltől nem vehetett magához sem ételt, sem italt. Vö.: KLonline: szentségi böjt.

⁴²⁰ Még a 20. században is csak délután 1 óráig bezárólag szabadott misézni. Hogy a szentmise mennyire egyértelműen reggeli, délelőtti műfaj volt, jelzik azok a reakciók is, amelyeket a plébánosok akkor jegyeztek fel, mikor az 1944-es légiriadók idején a püspök különleges engedélyt adott a délutáni, esti misézésre. BEDNÁRIK 2017a: 505.

⁴²¹ Például Kalászon: „diebus dominicis tempore hyemis hora 10a, tempore vero aestati 9a: quotidianum vero divinum hora 7a.” SzfvPL Can. Vis. Budakalász 1868. Hidegkúton nyaranta egy fél órával előbb kezdte a plébános a hétköznapi misét az iskolába vagy munkába indulók kedvéért: „Diebus autem feriatís per totum annum Sacrum media Octava. Aestatis tempore etiam in gratiam Scholarium et ad laborem prope-rantium saepissime ½ hora prius habetur.” SzfvPL Can. Vis. Hidegkút 1868.

⁴²² Vö.: GRESZL 1984: 112.; BONOMI 1942: 13. – ilyenkor összehúzták az összes harangot („Zusammenleuten”). A harangozás technikai részleteiről is bőven eligazít: POGONYI 1898: 81–87.

⁴²³ „In genere Diebus Dominicis et festis tenore postremae canon. visit. ½ 10a deberet compulsari – sed in defectu etiam accurati horologii Ludimagistri jam quadrante ocyus, jam tardius compulsatur per totum annum – differentia haec vix ergo memoranda.” SzfvPL Can. Vis. Hidegkút 1868.

képezett a káplánnal megáldott Budakeszi, ahol „a hívek magas száma miatt” mindenképpen két misére volt szükség – az első vasárnapi misét a káplán tartotta.⁴²⁴ Az espereskerület másik káplános helyén, Vörösváron a segédlelkész nem az anyatemplomban, hanem Szentivánon misézett vasárnaponként. Elgondolkodtató szempontnak tartom, hogy bár a vasárnapi mise elvileg minden katolikus számára kötelező volt, a hívek összlétszáma pedig mindenhol (messze) meghaladta a templomok befogadóképességét, az iméti budakeszi példán kívül nem találtam panaszt arra nézve, hogy ne férnének el a templomban. Ebből arra következtethetünk, hogy a rendszeres vasárnapi templomlátogatás nem volt minden katolikusként összeírt személy szokása.⁴²⁵

A vásár- és ünnepnapok délutánján, valamint az azokat megelőző napokon 2-3 óraker katekézisére és litániára harangoztak.⁴²⁶ Az év folyamán sok olyan nap és időszak volt, amikor szintén tartottak délutáni litániákat. Például Nagykovácsiban Nepomuki Szent János ünnepének nyolcadában minden nap szokás volt ez, de a plébános úgy látta, jobb lenne ezt egy alkalomra csökkenteni, mivel a mezei, szőlőbeni munkák miatt az emberek úgysem látogatják őket.⁴²⁷ A májusi és októberi (mindennapos) litániák és rózsafüzér-ájtatosságok Pauer János, de különösen Steiner Fülöp püspökök idején kezdtek általánossá válni az egyházmegyében. Az erre vonatkozó püspöki körlevelek XIII. Leó pápának a rózsafüzérre vonatkozó számos enciklikájának hatására születtek.⁴²⁸ Nagyobb ünnepeken litánia helyett vesperást tartottak.⁴²⁹

⁴²⁴ SzfvPL 4511 203/1849. – a hívek magas száma mint érv a káplántartás körüli vitákban hangzik el [→ II. 3. 7.]. Mikor Bacsák plébános ennek ellenére mintegy egy évtizedig (1849–1858) anyagi okokból nem tartott igényt segédlelkészre, rendszeresen szerzetes kisegítőt kellett hozatni a második szentmise mondatására.

⁴²⁵ Hasonló gondolatmenetet követ a rendszeres misehallgatók számával kapcsolatban a kaposvári plébániatörténetet író Hoss József. A templom méretét és a misék (papok) számát figyelembe véve ő is úgy véli, hogy a lakosság nagyobb része nem járt rendszeresen templomba. Ő a „hozzáérték által” az 1890-es évekre becsült 30%-os misehallgatási arányt is derűlátónak tartja. Hoss 1948: 115–116. Olyan példát is ismerünk, ahol valóban problémát jelentett a szűkös férőhely. A Fejér megyei, szlovákok lakta Tárnok valóban kicsi temploma esetén a 19. század második felétől újra és újra visszatérő igényként fogalmazódott meg a templombővítés. (BEDNÁRIK 2020b) A máriaremetei kápolna kapacitásgondjairól az V. 2. 1. fejezetben lesz szó.

⁴²⁶ „Post prandium circa 2dam hyemis tempore compulsatur pro Catechesi et Lytaniis, - aestatis vero tempore ½ 3a” SzfvPL Can. Vis. Hidegkút 1868.

⁴²⁷ „Lytaniae per totam octavam sancti Joannis Nepomuceni servandae, cum laboribus ruralibus, praesertim vinearum parochiani distenti sunt, et non frequentant, videtur reducendas esse ad unam in vigilia servandam.” SzfvPL Can. Vis. Nagykovács 1868. A Nepomuki-ájtatosságnak ez a formája ismert más helyekről, például Tárnokról is. (Bednárík 2020b)

⁴²⁸ Például a mindennapos októberi lorettói litániát és rózsafüzért 1885-ben rendelte el Pauer János a pápa augusztus 20-án kelt parancsa nyomán. Lit. Enc. 1885: 100–102. (1046/1885, szeptember 2.): *Decretum Urbis et Orbis*. Ezt 1889-ben egy Szent József imádsággal („Ad Te, beate Joseph”) töldötták meg. Lit. Enc. 1889: 136–139. (1038/1889, szeptember 19.): *Oratio ad S. Josephum idiomate hungarico, germanico et slavico publicatur, et transponitur*. Steiner püspök egy 1890-es körlevelében hívja fel a papság figyelmét ismét minderre. Lit. Enc. 1890: 151. (1182/1890, szeptember 26.): *Recitatio Rosarii mense Octobri quotannis facienda*. Vö. még: BARNA 2011: 106–107., 376. (és a könyv sok más pontján).

⁴²⁹ „Falu helyen is szokásban van itt-ott, hogy a sátoros ünnepeken vagy egyházbúcsú napján Litánia helyett Vesperás tartatik.” POGONYI 1898: 77–78. A vesperás a papi breviárium napi zsolozsmái közül az esti imaóra, ennek nyilvános szertartásáról van szó. Vö.: KÜHÁR–RADÓ 1933: 438.

IV. 2. 2. Processziók, búcsújárás, zarándoklat

A 19. század második felében, még ha a barokk korról nem is mérhető össze, de a maihoz képest igen nagy volt a templomon kívüli vallásos cselekmények jelentősége. Ezek a tavasztól ősziig terjedő időszakra összpontosultak. Az általam vizsgált környéket is rengeteg kisebb-nagyobb processzió, körmenet, búcsújárás és zarándoklat hálózta be. Ezek egy része a *Rituale* szerint is kötelező volt, más részükhöz viszont helyi hagyományok és szokások adtak apropót: fogadalmi ünnepek, községi szentek ünnepei („Gemeindeheilige”), környező települések templombúcsúi stb. A plébánosok számára nemcsak a saját hívek processziói és zarándoklatai, hanem a máshonnan meghatározott napokon érkező, vagy akár csak átvonuló csoportok fogadása is további „munkaalkalmakat” teremtett. A vizsgált környék zarándokai számára a legkedveltebb célpontok Máriaremete és Péliföldszentkereszt voltak, de ezen kívül is számos kegyhelyet látogattak. A régió belül: Csobánka, Solymár, Kalász, Budaörs, Budakeszi (Makkosmária), Pilisszentkereszt, Vörösvár, Törökbálint. A régió kívül

A hidegkútiak processziója Máriaremetére valamikor a két világháború közötti években.

is több kegyhely szerepelt a Buda környéki búcsújárók térképén (Márianosztrától Mariazellig – bár a mariazelli utak divatja csak a 20. század elején jött el igazán).⁴³⁰

A következő példa jól érzékelteti, milyen zsúfolt volt egy falusi plébános tavasz-őszi naptára processziók és zarándoklatok szempontjából – azzal együtt is, hogy a zarándokutak motorjai általában nem a papok, hanem a laikus búcsúvezetők voltak. A solymári Glázer József 1868-ban adott részletes leírását így foglalhatjuk össze:⁴³¹

⁴³⁰ A Buda környék zarándoklatainak részletezése nem tartozik szorosan a tárgyhoz, és egyébként is jól feldolgozott témáról van szó. Vö. BONOMI 1935/36a, b, 1941, 1953, 1968, 1969, 1970, és legfőképp: BONOMI 1971; továbbá: TAFFERNER 1987. A nem szaktudományos céllal írt *Heimatliteratur* is bővelkedik a zarándoklatokkal kapcsolatos leírásokban. Például a nagykovácsiak péliföldszentkereszt zarándoklatáról az egykori plébános tollából: GRESZL [1962]: 106–109. Továbbá: PRACH 1991; SCHÖN 1984; KRÖNINGER 1999b. A 20. századi néprajzi-helytörténeti kutatások és a 19. századi egyházi anyag összevetése mindenképpen sok érdekes tanulságot rejt még magában.

⁴³¹ SzfvPL Can. Vis. Solymár 1868. – a hosszú latin leírás kivonata tőlem – B. J.

Gyertyaszentelőkor a templomon belül tartanak körmenetet, az első kültéri processziókat általában a nagyhét hozza el. Virágvasárnap olaj- vagy pálmaágakkal tartják a templom körüli körmenetet, nagypénteken pedig a kálváriára vonulnak a templomból, ahol keresztutat járnak – a hívek az „O Sünder mach dich auf” kezdetű éneket éneklék, és az egyes stációknál elmélkedéseket olvas a plébános. Nagyszombaton a 6-kor kezdődő szertartások után már sötétben kerül sor a feltámadási körmenetre a templom körül. A húsvét utáni 5. nap van a solymáriak első fogadalmi ünnepe, amikor több kíséző gyóntató is érkezik („külsős atyák, vagy espereskerületi testvérek”). A mise után ekkor is processziót tartanak, délután pedig ünnepi vesperást. A húsvéti ünnepek környékére esik Szent Márk napja is, amikor Solymáron is búzaszentelő processziót vezet a határba a plébános. A keresztjáró napokon – vagyis az áldozócsütörtök (Krisztus mennybemenetelének ünnepe) előtti hétfő-kedd-szerdán – három szakrális helyre vezetnek processziót (Solymáron történetesen a Szent Rókus kápolnához, a Hidegkút felé eső kereszthez és a kálváriakápolnához).

Májussal megkezdődik a zarándokszезon. Elsején haladnak át Solymáron a Pestről és Soroksárról Péliföldszentkeresztre igyekvők: a plébános a menetet vezető paptársakat megvendégeli, majd kíséri a zarándokokat. Ők 4-én jönnek vissza, amikor is a cibóriummal megáldja őket, ugyanakkor megérkeznek a józsefvárosi hívek, akiknek szentmisét celebrál, és a szokás szerint őket is kíséri (nyilván saját hívekkel együtt). Május 9-én estefelé befutnak a gyöngyösiek és a gyöngyöspataiak, a litánia után sokan meggyónnak közülük, másnap pedig magyar nyelvű szentbeszédet és szentmisét hallgatnak. Az áldozócsütörtök utáni szombaton a szomszédos vörösvári és szentiváni hívek jönnek át Solymárra papjaik vezetésével, majd szentmise után vissza is térnek.⁴³² Az áldozócsütörtök utáni 6. napon a váciak processziója tűnik föl. Pünkösöd előtti napon Pilisszántóról, Pilisszentkeresztről és Csépről érkező zarándokok mennek át Solymáron (véltetően Máriaremetére menet), dél körül pedig megjelennek a dömösiek, marótiak és a sóskútiak. Pünkösdvásárnap magyar szentbeszédet és a templom körül körmenetet és szentmisét tartanak, dél körül pedig áldást kapnak a visszafelé tartó szántóiak, szentkeresztek és csépiek. Pünkösöd harmadnapján a solymáriak mennek processzióban a Vörösvár melletti 14 segítő szent kápolnájához. Szentháromság vasárnapja előtti szombaton a leányvári hívek érkeznek meg a saját plébánosuk vezetésével, és a kihelyezett szentség előtt végeznek ájtatosságot. A solymáriak (nem derül ki, pontosan mikor) Esztergomba is elzarándokolnak, visszatértüket másnap litániával ünneplik. Úrnapján a mise után az előírás szerint négy oltárral megtartják a processziót.⁴³³ Szent Boldogasszony ünnepén (Visitatio Mariae, Mariä Heimsuchung, júl. 2.) a közeli máriaremetei kegyképhez és kápolnához is elzarándokolnak, míg ugyanekkor Solymárra érkeznek a vörösváriak, szentivániak, pilisszántóiak és piliscsabaiak saját papjaikkal, és ott szentmisét tartanak. Szent Anna ünnepén (júl. 26.) az énekes szentmise után a szőlőhegyen („in promontorio”) található Szent Anna képhez, Szent Rókus (az egyik községi szent) ünnepén pedig az ő kápolnájához mennek processzióval. Az aratás megkezdésekor, pontosabban az „első búzakeresztek megjelenése utáni csütörtökön” („incoepa Messe, visa prima in agro cruce, insequenti die Jovis”) Te Deumot mondtak, offertóriummal és szentségkítéssel együtt körmenetet is tartottak. Kisboldogasszonykor, a solymári templombúcsú napján (sok más esemény mellett) tartanak processziót is a templom körül. Szent Vendel napja (okt. 20.) szintén községi ünnep Solymáron, amelyen a szentmise után útra kelnek Péliföldszentkeresztre. Az év utolsó processziója halottak napján a temetőbe vezet.

A templomon kívüli térben zajló processziók, körmenetek, zarándoklatok tehát a valóságos élet rendkívül fontos részét jelentették; ezek a cselekmények a hívek számára

⁴³² Bonomi gyűjtései szerint a vörösváriak a századfordulóig, a szentivániak 1926-ig jártak Solymárra ezen a napon. BONOMI 1971: 261.

⁴³³ Bár közvetlen adatot nem találtam rá, ezekben az évtizedekben terjedhetett el a virágszőnyegkészítés szokása, és nőhetett meg az Úrnapja társadalmi jelentősége a vizsgált terület egyes falvaiban. Az indirekt adatokról bővebben lásd: BEDNÁRIK 2014.

az aktív részvétel lehetőségét adták, és intenzív vallási-közösségi élményt nyújtottak. Meg kell jegyeznünk azt is, hogy a pap szerepe ezeken az eseményeken a liturgikusan kötött szertartásokat leszámítva nem mindig központi. Úgy is fogalmazhatunk,

hogy ezekben a cselekményekben a gyakorlat szintjén elválaszthatatlanul keverednek a

A solymári kegykép egy 19. századi imalapon egy budakeszi asszony hagyatékából.

„hivatalos” és „népi” elemek, motivációk. A következő helyzet megmutat valamit abból, hogy a hívek hogyan gondolkodtak a vallásgyakorlat ezen szegmenséről. A plébánosokkal már jó ideje ellenséges

viszonyban lévő budakesziek [→ II. 3. 7.] így adták elő a püspöknek a konfliktus újabb fejezeteit:

„Mult hó 13-án [azaz 1861. október 13-án – B. J.] nem írtódzott az oltárnál megfordulni és azt hirdetni – hogy az egész ausztriai birodalomban az Isten sehol sem sértetett meg jobban mint a budakesziek által!! ’s miután ennek daczára jó termésünk volt, némely jó lakosok felszólítására bucsúmenetet rendezett Maria Remeté /Maria Einsiedl/ hez – azon hó 19ére – melyre minden híveket meghi – hogy Isten előtt büntényeikért bocsánatot kérjenek. Amint a népség az egyházból kijött zúgolodott – hogy ök a plébános ural ki megint újra kezd sérteni nem mennek – hanem külön – a mint meg is történt mert 19-én csak kevesen mentek – 26-án pedig a káplán urral 5-6-szor annyian mentek Maria Remetére bucsújáratra. Minden szentek napkor ha szép idő lett volna – az egész népség megint külön ment volna a temetőbe – mert a plébános urral nem akarnak semmi szín alatt már menni – annyira van már az ellenszenv felfokozva ellene.”⁴³⁴

Ezt a levelet természetesen nem olvashatjuk úgy, mint a „hívek” közös felkiáltását, hiszen valószínűleg a plébánossal szemben álló párt vezetője, a falu jegyzője, vagy egy felkért ügyvéd fogalmazta meg. A levél érvelésének a gyakorlat tényeire épülő logikai váza azonban – úgy vélem – tükröz egyfajta, a közösség szintjén is érvényes gondolatmenetet: a hívek a plébános lesújtó véleményével a jó termés tényét állítják szembe, mintegy ezzel cáfolva az Isten megsértésének vádját. A jó termésért pedig

⁴³⁴ SzvfPL 4724A 1225/1861. (november 1.)

szükségesnek tartották a hálaadó zarándoklat megtartását. A feszültség tehát tulajdonképpen abból fakadt, hogy a szentmisén, zarándoklaton és a temetőlátogatáson való részvétel interiorizált vallásos kötelességként, igényként jelentkezett, az őket sértegető plébánost azonban nem voltak hajlandók követni.⁴³⁵

IV. 2. 3. Nyelv és részvétel

A processziók kapcsán már érintettem a hívek participációjának kérdését. A következőkben néhány olyan jellemzőre hívom fel a figyelmet, amelyek alapvetően meghatározták a laikus hívek részvételének lehetőségeit az egyes vallási cselekményekben.

A vizsgált évtizedekben a szentmise szerkezete különbözött valamelyest a mai-tól,⁴³⁶ az egész esemény összhatása pedig bizonyosan egészen más volt, hiszen a pap a főoltárnál, tehát az idő nagy részében a néppel egy irányba fordulva (nekik hát-tal) misézett. A mise alapvetően kétféle lehetett: énekes (*cantatum*) és olvasott (*lectum*).⁴³⁷ A szentmise és más szertartások kötött szövegei, beleértve a felolvasott szentírási szövegeket is, latinul hangzottak el (a *Missale Romanum* és a *Rituale Strigoniense* és az aktuális perikópáskönyv szerint). Az énekes misében a pap a gregorián tónusok szerint recitált. A latin – tehát a többség számára érthetetlen – nyelvű liturgia mélyen meghatározhatta a katolikusok vallási élményét, vallásosságához való kapcsolatot, amely emiatt alapvetően különbözött például a népnyelvet használó protestánsok istentiszteleti tapasztalatától.⁴³⁸ A hívek valószínűleg egy-egy „amen”-en, vagy néhány, hallás után elsajátított szófordulaton kívül nem tudtak bekapcsolódni, a válaszokat a kántor énekelte, olvasott mise esetén pedig a ministráló egyházi mondta (aki lehetett a kántor is: → IV. 1. 3.), illetve a ministránsgyerekeknek is meg kellett tanulniuk a latin szövegeket. Pogonyi Bernát sekrestyések és harangozók számára készült vezérkönyvében fonetikusán közli a szentmise válaszait, és kijelenti, hogy ezeket „a harangozónak hiba nélkül, folyékonyan kell tudnia”, de a szájbarágós stílusból úgy tűnik, hogy a szövegek megértése nem volt követelmény:

⁴³⁵ A példát bővebben lásd: BEDNÁRIK 2013: 246.

⁴³⁶ Lásd ehhez például: PETRÓ 1931; JUNGSMANN 1977.

⁴³⁷ Lásd összehasonlításként az énekes és olvasott gyász- és emlékmisék stóladjait a IV. 3. 3. fejezetben!

⁴³⁸ „Az Egyház ősi liturgiája ma már holt nyelven szól az Istenhez és a híveikhez. Érzései, eszméi, bármennyire az örök embernek örökké Istent óhajtó szívéből szálljanak is fel, mégis a holt nyelv miatt nehezen válnak a mai ember érzéseivé, eszméivé. A liturgia fölépítése, szerkezete, részei, jelképes beszéde majdnem kétezer éves multnak ősi hagyományait őrzi, szimbolumai, dramatikus cselekményei, ünnepei sokak számára lezárt könyvvé lettek.” – írják a hívek számára szerkesztett liturgikus lexikonukban a szerkesztők egy jó fél-századdal később. KÜHÁR – RADÓ 1933: 3. A latin liturgia és a részvétel kérdéseiről lásd Földváry Miklós István publikációit, különösen: FÖLDVÁRY 2007.

„Ilyen oráció kettő, három, sőt több is lehet a szent misében; míg tehát a pap kezeit szétterjesztve imádkozik, a harangozó mindig várhatja a »Per omnia saecula saeculorum«-ot, hogy arra *Amen*-nel felelhessen. Ha az orációkat elmondotta a pap, többé nem terjeszti ki kezeit, hanem letéve azokat a könyvre ezen szóval »Lectio« megkezdi a szent lecke olvasását, melynek utolsó szavára a harangozó felé hátra tekint. Ekkor a harangozó rögtön azt mondja: »Deo gráciász« s egyszersmind indul, hogy [...]».⁴³⁹

Semmer Imre „Katolikus sekrestyés”-ében már jóval több magyarázattal és a válaszok magyar fordításaival is szolgál.⁴⁴⁰ Semmer a ministránsok (gyermekek) számára is készített hasonló segédletet, amelyben szintén szerepelnek a latin szövegek fordításai is, sőt több helyen javasolja is a szerző, hogy „mondja halkán magában a lelkipásztornal” a papi szövegeket (például az *Agnus Dei*-t) magyarul is.⁴⁴¹ A kunszentmártoni ministránshagyományokról tanulmányt író Józsa László több adatközlőt is idéz (akik az 1910–1940-es években ministráltak): ezek szerint teljes jogú ministráns csak az lehetett, aki megtanulta a megfelelő cselekményeket és a latin szöveget, köztük a hosszú *Confiteort* és *Credót* (vagyis a bűnbánati imát és a Hiszekegyet) is. A ministránsok a „hívek nevében” válaszoltak a miséken és más szertartásokon.⁴⁴²

Egyáltalán nem lehetett szokatlan, legalábbis az olvasott misék esetében, amit a borosjenői plébános – mintegy mellékesen, teljes természetességgel – említ, hogy a mise alatt a hívek rózsafüzért mondanak („Sub sacro per fideles Rosarium recita-

tur.”).⁴⁴³ A ministránsok számára kiadott könyvecske is tartalmaz különböző imádságokat az „oltárszolgák számára”, amelyeket a szentmise alatt mondhatnak.⁴⁴⁴

Szentmise-jelenet egy 1884-ben kiadott ponyvanyomtatványról

⁴³⁹ POGONYI 1898: 11–12.

⁴⁴⁰ SEMMER 1901a.

⁴⁴¹ SEMMER 1901b: 52.

⁴⁴² JÓZSA 2017a: 184–197. Ugyanitt érzékletes visszaemlékezéseket olvashatunk az oltárszolgálatról hajdani ministránsoktól.

⁴⁴³ SzfvPL Can. Vis. Borosjenő 1868. Wolfram Pyta, aki német anyag alapján írt falusi lelkipásztorokról, szintén említi ezt a gyakorlatot. PYTA 2001: 405.

⁴⁴⁴ SEMMER 1901b: 128–134.

A legújabb liturgiátörténeti kutatások alapján megállapíthatjuk, hogy ennek a helyzetnek az ellensúlyozására már a kora újkortól jelen voltak azok a törekvések (mind az európai, mind a magyar egyházban), amelyekkel próbálták elősegíteni a laikus hívek részvételét a liturgikus cselekményekben. Például a köznép számára készült ima- és énekeskönyvekben már a 17–18. században is gyakran közölték részben vagy egészben a szentmise latin szövegének fordítását.⁴⁴⁵ Ezek az igények a 19. század közepi forradalmi hangulatban is határozottan megfogalmazódtak: 1848-ban többek között az általam vizsgált Budai alsó espereskerület papjai is kifejezték – igaz nem a szentmisével, csak az egyéb szertartásokkal kapcsolatban – a népnyelv használatának igényét: „Kivánjuk: hogy a’ szertartási könyv (Rituale) az Exorcismusok kihagyásával anya nyelvre fordíttassék, és anya nyelven használtassék.”⁴⁴⁶ Ezek a hangok azonban felsőbb egyházi szinteken IX. Pius konzervatív kormányzása alatt nem találtak meghallgatásra, sőt még nagyon sokáig (a II. vatikáni zsinatig) azután sem.

A népnyelv („lingua vernacula”) – azaz esetünkben többnyire a német – vasár- és ünnepnapokon a prédikációban, vagyis a szószékről elmondott szentbeszédben (*concio, sermo sacer* stb.) kapott teret. A prédikáció elején szokás volt népnyelven is fölolvadni az adott evangéliumi szakaszt.⁴⁴⁷ Ennek magyarázásához a papoknak a korban már számos prédikációgyűjtemény állt rendelkezésére. A plébániai könyvtárakban ezekből több is megtalálható volt,⁴⁴⁸ azt azonban nehéz megítélni, hogy ezeket a papok milyen szinten használták fel saját beszédeikhez (felolvasták/betanulták, vagy vázlatként, ihletadóként tekintettek rájuk). A mai katolikus gyakorlathoz képest eltérés, hogy a 19. században a szentbeszéd nem feltétlenül illeszkedett szervesen a szentmisébe, hanem lehetett a mise előtt és után is.⁴⁴⁹ A hidegkúti Szobovits

⁴⁴⁵ Szelestei úgy látja, hogy a „laikusok számára kiadott és azok által életben tartott imádságos könyvekből a 17–18. századi laikusok kellő mértékű segítséget kaphattak a szentmisén való részvételhez.” SZELESTEI 2013a: 261. Lásd még: SZELESTEI 2013b, 2018: 280.

⁴⁴⁶ SzfvPL VI. B. II. 09. Prot. Cor. XII. czikk.

⁴⁴⁷ SEMMER 1901a: 124.

⁴⁴⁸ Erről a budakeszi plébánia könyvtárának rendezése közben is meggyőződhettem, de a plébániák átadás-átvételkor készített inventáriumaiban is szerepelnek ezek a kötetek. A vörösvári plébánia 1852-es leltárában például 29 (részben többkötetes) beszédgyűjteményt sorol föl a leltár. SzfvPL 4578 ad 39/1852. A Magyarországon forgalomban lévő dualizmuskori német nyelvű prédikációs könyvekről Michael Lehmann bibliográfiája (LEHMANN 1975) alapján áttekintést ad: TAFERNER 1977: 106.

⁴⁴⁹ Semmer Imre megfogalmazásában: „A szent beszéd ma az ünnepi szent mise után, némely vidéken előtte, sőt egyes helyeken a mise közben (evangéliom után, Krédo előtt) tartatik.” SEMMER 1901a: 124. Kaposváron 1815-ig a mise közben, ezután pedig a mise után volt, 1934-től került az evangélium után. HOSS 1948: 115. Petró József (a későbbi Pétery József váci püspök) így ír a prédikáció helyéről az 1930-as évek elején: „A mise közben tartott szentbeszédnek ugyan a mai időkben a katolikus liturgiában bizonyos nehézségei vannak, főleg énekes misében, mindazonáltal kétségtelen, hogy a mise közben mondott szentbeszéd jobban megfelel az egyházi liturgia szellemének, mint az, amelyet mise előtt, vagy mise után tartanak. Ugyanezt mondhatjuk arról az újabban mindinkább terjedő s igen dicséretes szokásról is, mely szerint a kismisést mondó pap vasárnap a mise közben magyarul is felolvassa az evangéliumot és öt perces szentbeszédet fűz hozzá.” PETRÓ 1931: 87.

plébános például hosszú évek tapasztalata alapján úgy látta, hogy megfelelőbb a beszéddel kezdeni, és utána megtartani a szentmisét („Habetur autem prius Concio, post hanc Cantatum.”),⁴⁵⁰ a borosjenői Kállinger Lajos viszont – ha betegség, vagy valami más nem akadályozta – a szentmise közepén, az evangélium után prédikált, hozzávetőlegesen egy fél órát.⁴⁵¹

A 19. század második felében a népnyelv térnyerését figyelhetjük meg a nem szigorúan liturgikus szövegek, illetve az alacsonyabb rangú liturgikus cselekmények esetében is.⁴⁵² A litániák, úgy tűnik, hogy a legtöbb helyen már népnyelven folytak.⁴⁵³ Ezekben az évtizedekben – de különösen az 1890-es években, Steiner Fülöp püspöksége idején – kezdtek terjedni a többnyire szintén népnyelvet használó vallásos társulatok, egyesületek (Jézus Szíve társulatok, Rózsafüzér társulatok, Oltáregyletek) és a részben hozzájuk kapcsolódó különböző „népájtatosságok” (például a rózsafüzér-imádkozás) is.⁴⁵⁴ Német népénekeket énekeltek a különböző processziók alkalmával, és németül hangzottak el a processziók bizonyos részei, például a keresztiúti ájtatosságok elmélkedései.

Már az 1858-as tartományi zsinat is szorgalmazta az áhítatos, fegyelmezett és egyszerű (nem színpadias) népénekek használatát,⁴⁵⁵ amelyek a szentmisén is egyre többször csendültek fel, igaz, az ünnepélyes nagymiséken – elvileg – még sokáig ki voltak zárva a liturgiából.⁴⁵⁶ Az egyházmegyék általános használatra szánt énekeskönyveket, segédkönyveket állítottak össze, amelyeket körlevelekben ajánlottak, és az esperesek révén terjesztettek a papság és a kántorok körében.

⁴⁵⁰ SzfvPL Can. Vis. Hidegkút 1868.

⁴⁵¹ „Omnibus diebus Dom. et Festis, nisi infirmitas, aut aliud haud praevidendum impedimentum incidit, est concio iuxta Evangelium, aut homiletica dictio unius ½ horae.” SzfvPL Can. Vis. Borosjenő 1868.

⁴⁵² Vö.: KÜHÁR – RADÓ 1933: 291. (Nemzeti nyelv a liturgiában): „A népnyelv használata csak kismiséen, litániákon, szentségi ájtatosságokon, egyes körmenetek alatt és akkor van megengedve, amikor ezt az illeté[e]g[yszék]megyében használandó rituale megengedi.”

⁴⁵³ A ministránsok számára készült könyvecskeben a lorettói és a Jézus szentséges szívéről szóló litánia magyarul, de a Mindenszentek-litániája latinul szerepel. SEMMER 1901b: 134–151.

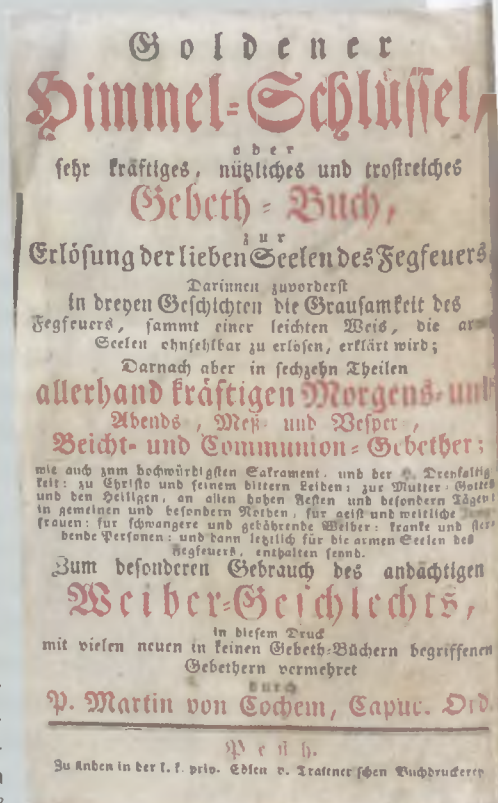
⁴⁵⁴ Steiner püspök programjának fontos elemei voltak ezek a vallásos életet élénkítő társulatok, egyletek (→ II. 3. 1.). Mindez a sematizmusokban is tükröződik, ahol 1891-ben és 1896-ban felsorolják, hogy hol milyen társulat működik (hozzátéve, hogy várják a további adatokat a plébánosoktól). 1891-ben Jézus Szíve társulat csak Budakeszin volt, 1896-ig Nagykovácsiban, Solymáron, Szentivánon és Vörösváron is alakult (ekkor viszont már Budakeszi hiányzik a felsorolásból). A legszámosabbak az egyházmegyében a Rózsafüzér társulatok voltak, de a vizsgált helyek közül 1891-ben így is csak Budakeszin és Nagykovácsiban volt ilyen, 1896-ig viszont Kalászon, Hidegkúton, Piliscsabán és Solymáron is megalakult. Ezekon kívül még temetkezési egyletek léteztek Budakeszin és Solymáron az 1890-es években. Oltáregyletről a vizsgált helyekről nem tudósítanak a sematizmusok. Schem. 1891: 132–134., ill. Schem. 1896: 141–143. A Rózsafüzér társulatok történetéről és néprajzáról Barna Gábor írt monográfiát: BARNÁ 2011.

⁴⁵⁵ ADRIÁNYI 2017: 42. A zsinatról szóló egykorú tudósítás: MÉSZÁROS K. 1859.

⁴⁵⁶ „A népénekek az ünnepélyes liturgikus cselekményeknél helye nincs. Az énekes misében a kórust ép úgy kötelezi a latin nyelven való éneklésre, mint ahogyan a pap is csak latin nyelven énekelheti a misét. A fennálló szokások ellenőrzése a főpásztorok gondja.” KÜHÁR – RADÓ 1933: 240.

Énekeskönyvek, imakönyvek

A 19. század második felében sok különböző nyelvű, nagy mennyiségben nyomtatott ima- és énekeskönyv került közforgalomba egyházi jóváhagyással,⁴⁵⁷ de emellett továbbra is virágzott a ponyvanyomtatványok piaca és használata [→ V. 6. 2.].⁴⁵⁸ A Székesfehérvári egyházmegye szerzői közül Huszár Károly munkáját emelhetjük ki, akit Farkas Imre püspök kért fel, hogy szerkesszen énekeskönyvet,⁴⁵⁹ az ezen kívüli énekek használatát pedig – míg a plébánosok útján jóvá nem hagyják őket – megtiltotta. A dallamokat illetően a püspök Tárkányi József „Kath. Egyházi Énektár”-át, valamint Zsaskovszky Ferenc és Endre „Énekkönyv”-ét írta elő.⁴⁶⁰ Huszár Károly egyébként az említett énekkönyv mellett búcsúvezetőket, rózsafüzér-útmutatókat, temetési útmutatót és több (részben németből átültetett) prédikációgyűjteményt is írt.⁴⁶² A dualizmus korának német imakönyvei között országos elterjedtségű, felnőttek és gyermekek számára készült könyveket találunk leginkább. Például Stanislaus Albach Heilige Anklänge című könyve 1874-ben már a 18. kiadását számlálta, és továbbra is használatban voltak Martin von Cochem 18. században összeállított imakönyvei (elsősorban a *Große, a Mittlere* és *Kleine Himmelschlüssel*).⁴⁶² Ezek a munkák fontos szerepet játszottak a falusi alfabetizáció terjedésében és az anyanyelv megtartásában is.⁴⁶³ Az egyes települések kántorai által az adott közösségnek szánt gyűjtemények a századfordulótól voltak igazán jellemzőek.⁴⁶⁴

⁴⁵⁷ A témában eligazítanak Frauhammer Krisztina vonatkozó tanulmányai és kutatástörténeti áttekintése: FRAUHAMMER 2019.

⁴⁵⁸ BONOMI 1940b. Jelentős és elemzésre váró vallásos könyv-, ponyva- és kéziranyag került elő például egy budakeszi padlásról az 1990-es években. (Annamaria von Staden gyűjtése, jelenleg a Budakeszi Helytörténeti Gyűjtemény és Tájház tulajdonában.) A gyűjtemény darabjai a kötetben több helyen feltűnnek illusztrációként. Egy nyomtatvány részletesebb elemzését lásd a V. 6. 4. fejezetben, illetve: BEDNÁRIK 2020a.

⁴⁵⁹ HUSZÁR 1855.

⁴⁶⁰ Lit. Enc. 1858–1859: 167–168. (1050/1859, augusztus 25.): *Liber Hymnorum sacrorum praescribitur*. Vö.: JUBILEUMI NÉVTÁR 1977: 102., 104.

⁴⁶¹ Munkásságáról lásd: SZINNYEI IV: 1458–1459.

⁴⁶² Cochem különböző imakönyveiből 1749 és 1917 között 56 német nyelvű kiadást számlált össze Michael Lehmann bibliográfiája (LEHMANN 1975) alapján Frauhammer Krisztina. FRAUHAMMER 2019: 39. Lásd még: FRAUHAMMER 2013.

⁴⁶³ A megállapítás forrása: FRAUHAMMER 2019: 38–44.

⁴⁶⁴ A 18–20. századi Magyarországon használatos német ima- és énekeskönyvekről áttekintést adott Greszl Ferenc (volt nagykovácsi plébános): GRESZL 1971: 94–114., később Michael Lehmann munkája (LEHMANN 1975) alapján Anton Tafferner is. TAFFERNER 1977: 107–109.

A népnyelvű énekek tanításában, terjesztésében, a helyi ének- és imarepertoárok kialakításában nem lehet eléggé hangsúlyozni a kántortanítók szerepét,⁴⁶⁵ és több ilyen maguk a plébánosok is pártolólag léptek föl. Az 1868-as solymári prelimináriában olvashatjuk, hogy ott a nagyobb ünnepeken zenekar működött, és valószínűleg latin énekeket kísért, a kisebbeken viszont már az „egyházmegyében elfogadott népénekeket” használták alkalmasint orgonakísérettel.⁴⁶⁶ Ugyanekkor a nem sokkal azelőtt Budakeszire került Horvátovszky Vilmos a saját újításaként számolt be arról, hogy a templomban és a processziók alkalmával a latin énekek helyett már az egyházmegyében elfogadott német énekeket éneklük, és a litániákat (például a Mindenszentek litániáját, vagy a Szűz Máriáról szólót), valamint más imádságokat is a nép nyelvén mondanak, „amit a hívek lassan kezdenek is megszeretni.” Az iskolai ifjúságnak ezeket a rózsafüzérrel és más imádságokkal együtt tanítják – írja Horvátovszky.⁴⁶⁷

A liturgia és a „népnyelv” témájához – lévén szó nemzetiségi, illetve kevert nemzeti-ségű településekről – szorosan hozzátartoznak a magyar nyelvvel kapcsolatos korabeli diskurzusok is. A szóban forgó évtizedekben még sem a beköltözés, sem az asszimiláció nem öltött olyan mértéket [→ II. 2.; V. 2. 1.], hogy komolyan felmerült volna a magyar nyelvű prédikáció vagy ének igénye. Jelentősebb magyarosító törekvéseknek a plébánosok vagy a magasabb egyházi vezetés részéről sem találtam nyomát az általam vizsgált évtizedekben és területen.⁴⁶⁸ Még a dualizmus korát az asszimiláció elleni harc időszakaként tárgyaló „dunai német” egyháztörténeti monográfia is megállapítja, hogy a viszonylagos tömbben élő nemzetiségek istentiszteleti nyelvhasználat a századfordulóig nem sokat változott – így például a székesfehérvári egyházmegyében sem.⁴⁶⁹ Pedig a közbeszédben már ekkor – különösen az 1880-as

⁴⁶⁵ BARNA 1998. A magyarországi németek népénekkutatása is jeles eredményeket ért el, elsősorban Konrad Scheierling jóvoltából. SCHEIERLING 1987.

⁴⁶⁶ „In festis solennioribus 1ae classis, asservatur divinum officium cum musica, in communioribus cantatur cantilena lingua vernacula in Dioecesi recepta, diei conveniens pulsu organi.” SzfvPL Can. Vis. Solymár 1868.

⁴⁶⁷ „Parochus pronunc in eo solummodo mutandum esse cupit: ut latinae linguae cantus loco, tum inter divina in Ecclesia tum inter Processiones adhibeuntur Cantilena lingua germanica usitatae – quas populus iam iam adamare coepit – dum Lytaniae O.O.S.S. atque BMV lingua sua decantari audivit – In his, prout usitatis Orationibus, recitandisque S. Rosarii salva Ordinariatus Auctoritate Juventus Scholastica edocenda erit.” SzfvPL Can. Vis. Budakeszi 1868.

⁴⁶⁸ Egyedül Koller Ferenc plébánosi pályázataiban kerül elő a téma többször is [→ III. 2. 1.].

⁴⁶⁹ TAFFERNER 1977: 33–35. A szerző kimutatásai szerint a német nyelv visszaszorulása 1895-től kezdődően gyorsult fel. Greszl Ferencnek a Kárpát-medencei németiség ezer évéről írt könyvében egyenesen a „németiség utolsó várának” („letzter Burg des Deutschtums”) nevezi a német nyelvű prédikációt és lelkipásztori szolgálatot. Idézi Prohászka is, aki a parlamentben emelt szót az egyházi magyarosítás ellen. GRESZL 1971: 120–126. Prohászka nemzetiségekkel és liturgikus nyelvhasználattal kapcsolatos véleményéről lásd: GRÓSZ 2017.

évektől – erősek voltak a magyarosítást követelő hangok. Például a már korábban is idézett, Steiner Fülöp beiktatása (1890) kapcsán született cikk [→ II. 3. 1.] szerzője éppen a Budapesttől nyugatra fekvő sváb falvak magyarosítását jelöli meg leghőbb vágyaként, vagy, ha úgy tetszik, az új püspök előtt álló legfőbb feladatként.⁴⁷⁰ Egy Hidegkútról – esettanulmányunk helyszínéről – szóló szubjektív körképet publikáló újságíró pedig annak a véleményének és reményének adott hangot 1893-ban, hogy „ezen helység nem volt mindig sváb falu, mióta pedig állami iskolája és óvodája van, azt is mondhatjuk, hogy már nem lesz sokáig sváb község.”⁴⁷¹

Más területek, valamint a vegyes lakosságú települések esetében jóval korábban kiéleződtek ezek a viták,⁴⁷² az általam vizsgált falvakban azonban inkább csak az 1910-es években váltak időszerűvé az istentiszteleti nyelvvel kapcsolatos változtatások (nem utolsósorban a magyar mint oktatási nyelv térnyerése miatt).⁴⁷³ A nyelv a két háború közti időszakban vált igazán központi kérdéssé.⁴⁷⁴ A vizsgált települések közül nemzetiségi jellegű feszültség egyedül a jelentős szlovák kisebbséggel is bíró Piliscsaba esetében tapintható ki már az 1860-as évektől, de jellemző módon itt sem szlovák–magyar, hanem szlovák–német viszonylatban. 1868-ban még a korábbi (1829-es) direktóriumnak megfelelően hetente felváltva volt szlovák, illetve német ének és prédikáció. De mivel a hívek aránya $\frac{1}{4}$ – $\frac{3}{4}$ volt a németek javára, maga Melly Károly plébános is kívánatosnak tartotta a változást, miszerint csak minden harmadik, vagy negyedik vasárnap legyen szlovák mise. „A németek nagyon elégedetlenek, és elégedetlenségük jogos” – írta Melly.⁴⁷⁵ A helyi szinten komoly vitákat kavaráó ügyet részletesen feldolgozó Csíky Balázs tanulmányából kiderül, hogy végül Jekelfalusy Vince személyes helyszíni vizsgálat után döntött a kérdésben, és $\frac{1}{3}$ – $\frac{2}{3}$ arányban hátrózta meg a szlovák és német istentiszteletek arányát (1871–1872). A piliscsabai nyelvviata, amely a századfordulótól kezdve a magyarosítást sürgető hangokkal is bonyolódott, folyamatosan napirenden maradt a 20. század folyamán is.⁴⁷⁶

⁴⁷⁰ Pesti Hírlap 1890. 31. szám (február 1.): 4.

⁴⁷¹ NAVARRA 1893: 3. A „nem volt mindig sváb falu” kitételrel nyilván a török előtti időkre utal a szerző.

⁴⁷² LEHMANN – HALTMAYER 1977: V; HALTMAYER 1977: 13–17.; TAFFERNER 1977: 28–53. Az itt idézett számtalan példán túl még a Győr melletti Ménfőcsanak parázs „nyelvvitájára” utalok, amely elsősorban Bády Izidor plébános idején, az 1860–1870-es években éleződött ki. SÓLYMOS 2013: 94–99. Az adattét közzönet Borbély Rebekának.

⁴⁷³ Budakeszin 1913-ban kérelmeztek először magyar nyelvű istentiszteletet (vagyis éneket és prédikációt). Az ügy rendkívül tanulságos és más hasonló esetekkel együtt hosszabb kifejtést érdemelne. SzfvPL 4511 1045/1913; SzfvPL 4511 1569, 1608/1916. Vö. még: TAFFERNER 1977: 35.

⁴⁷⁴ A korszakról összefoglalóan: SEEWANN II: 167–330. Az egyház és a német nemzetiség viszonyáról: LEHMANN – HALTMAYER 1977; WALPER 1999; SPANNENBERGER 2006; GRÓSZ 2014, 2017.

⁴⁷⁵ „Cum Comunitas Slavica $\frac{1}{4}$ tam partem efficiat germanica autem $\frac{3}{4}$ partes optandum foret si hoc in sancto aliqua mutatio obveniret, ut slavi omni tertia adminus dominica si non quarta haberunt saltem sua lingua divina. Germani enim eapropter valde sunt discontenti, et merenti etiam respectum.” SzfvPL Can. Vis. Piliscsaba 1868.

⁴⁷⁶ Csíky 2003. A 19. századról: 181–184.

IV. 2. 4. Szentségek és szentelmények

A katolikus egyház a középkor óta hét szentséget tart számon (kereszttség, bérmálás, Oltáriszentség, bűnbánat, házasság, egyházi rend, betegek kenete),⁴⁷⁷ amelyek a vallásos élet sarokköveinek számítanak, de ezen kívül is számos más, hasonló teológiai megalapozottságú kegyelemközvetítő szertartással, jellel és eszközzel volt (és van) jelen a hívek életében. Utóbbiakat a katolikus terminológia összefoglaló néven szentelményeknek nevezi. A szentelmények közé tartoznak olyan fontos szertartások, mint az asszonyavatás [→ V. 7. 2.] vagy a temetés, valamint a különböző áldások és megáldások [→ V. 6. 4.]. A katolikus pap lelkipásztori funkciói közül talán a legfontosabb, hogy mindezeket ő szolgáltathatja ki a híveknek.⁴⁷⁸

Bizonyos szentségek és szentelmények – a keresztelés, a házasságkötés, vagy éppen a halotti szentségekkel való ellátás és a temetés – vallási tartalmukon túl az egyén társadalmi létezése szempontjából is fontos események. A vizsgált korral és közösségekkel kapcsolatban még elmondható, hogy az egyház által kínált és előírt szertartások elhagyhatatlan elemei voltak a különböző állapotok közötti átmeneti rítusoknak.⁴⁷⁹ Tehát a közösségbe való belépéshez, a törvényes együttéléshez és a halál utáni végzettséghez egyaránt kellett az egyház képviselőjének közreműködése.⁴⁸⁰ A 18. századtól fegyelmezetten folyó anyakönyvvezetés miatt ráadásul – a házasságkötéshez például – nem volt elegendő egy tetszőleges papot megnyerni, hanem a lakóhely szerint joghatósággal rendelkező személyre (vagy legalább az ő hozzájárulására és az általa kiállított keresztlevélre) volt szüksége a párnak. A hidegkúti plébános kereszteléssel és asszonyavatással kapcsolatos konfliktusaiban megfigyelhető, hogy a helyileg illetékes pap a szentségek és szentelmények – erkölcsi, jogi, illetve a panaszosok szerint anyagi és személyes okokból való – visszatartása révén komolyan befolyásolhatta az adott személyek/családok életét. Azzal, hogy a plébános nem keresztelte meg Anna Fink bába házasságon kívül született gyermekét, az asszonytól pedig megtagadta az asszonyavatást, nemcsak vallási értelemben szankcionálta őt, de társadalmilag

⁴⁷⁷ Áttekintésül lásd: KLOnline: szentségek. Teológiai, liturgiátörténeti szempontból: RADÓ 1966: 511–1076.

⁴⁷⁸ Szorosabban véve ez a szentségek közül csak négyre igaz, hiszen a házasság esetén a pap csak kivезi a házasulandók esküjét (akik tehát egymásnak szolgáltatják ki a szentséget), a bérmálás és az egyházi rend kiszolgáltatója pedig a püspök.

⁴⁷⁹ Az átmeneti rítusok fogalmát Arnold van Gennep több, mint száz éve alkotta meg, az utóbbi évtizedekben a magyar néprajzi kutatásban is bevett fogalomná vált. Az alpmű magyarul: VAN GENNEP 2007. Magyar néprajzi anyagon való alkalmazására példaként lásd Balázs Lajos csíkszentdomonkosi lakodalomról, születésről, valamint halálról és temetésről szóló monográfiáit: BALÁZS 1994, 1995, 1999. Vallástudományi szempontból ismerteti és értékeli van Gennep fogalomrendszerét és annak recepcióját: VOIGT 2004: 147–153.

⁴⁸⁰ Az egyházi szertartások egy gazdagon rétegzett szokáshagyományba illeszkedtek bele. Erről lásd különösen: HARTINGER 1992: 130–193. Bárth Dániel a keresztelő, a házasság és a temetés kapcsán ír az egyházi „rítusbeépítés” sikeréről, illetve a bérmálás kapcsán annak sikertelenségéről: BÁRTH D. 2007b: 200.

és foglalkozásában is ellehetetlenítette. A keresztelés és az asszonyavatás szokáskörével részletesebben ezen esetek kapcsán az V. 7. 2. fejezetben foglalkozom majd.⁴⁸¹ A hetedikként felsorolt szentségről, az egyházi rendről az általam vizsgált források alapján (talán meglepő módon) nem szolgálhatok adatokkal.⁴⁸² A következő oldalakon a többi szentséggel, valamint a temetést övező korabeli gyakorlatokkal kapcsolatban fogalmazok meg néhány gondolatot.

Házasság

A szentségek közül a házasságkötés körül alakult ki a leggyakrabban feszültség pap és közösség között. Az egyházi szertartásnak a vizsgált évtizedekben még nem volt szekuláris alternatívája, és bár más felekezetek hasonló „szolgáltatásai” elvileg rendelkezésre álltak, de az áttérés gyakorlati nehézségei és társadalmi következményei miatt – a katolikus egyházzal vagy a plébánossal való nehézségek esetén is – csak kevesen választották ezt az utat [→ VI. 4.]. Másként fogalmazva: a vizsgált közösségeknek viszonylag erős volt a konfesszionális kötődése/kötöttsége. Ahogy a hidegkútiak írják: bár Szobovits plébános a község lakosait „különösen a házassági ügyekben erőssen zsarolja”, sokan inkább „megsarczoltatják magukat mintsem hogy panaszra menjenek”, de ők is felelgetnek „egy házasulandó helybeli tisztességes úri embert”, aki a plébános „méltatlan üldözései” miatt inkább lutheránus hitre tért [→ V. 7. 2.].⁴⁸³ Ehhez hasonló történeteket alighanem az ország minden községéből idézhetnénk, hiszen ezek a feszültségek kódolva voltak abban a rendszerben, ahol a társadalmi rend és lakossági adminisztráció ilyen szervesen összefüggött a vallási igényekkel, erkölcsi normákkal és a vallási hovatartozással. Nem meglepő, hogy a korszak ádáz felekezetközi harcainak egyik sarokpontja éppen a vegyesházasságokból született gyermekek hovatartozása (reverzális kérdése, elkeresztelések), a magyarországi kultúrharc legfőbb eredménye pedig a polgári házasság és a polgári anyakönyvezés intézményének megteremtése volt [→ II. 1.].⁴⁸⁴ Mindez

⁴⁸¹ Elsősorban Kapros Márta és Bárh Dániel kutatási eredményeire támaszkodva (KAPROS 1986; BARTH D. 2005, 2007a).

⁴⁸² Néhány liturgiátörténeti és néprajzi tanulmányból már ismerjük a saját közösségben tartott első miséhez (primicia) kötődő „paplakodalom” szokását (BÁLINT 1938: 49.; RADÓ 1948; VÖRÖS 2004; lásd még: HARTINGER 1992: 170–173.), de mindenképpen további kutatásokat igényel annak a feltárása, hogy egy 19. századi falu helyi társadalmában mit jelentettek azok a ritka esetek, amikor valaki a papi pályára lépett a közösségből.

⁴⁸³ Az idézet forrása: SzfvPL 4529 1472/1885. (érk.: dec. 13.)

⁴⁸⁴ SALACZ 1974: 81–97.; CSÁKY 1967. Ahogy a korban igen aktív antiklerikális publicista, Kóródy Sándor (írói álneven Papramorgó) fogalmazott: „A polgári házasság kérdése tulajdonképp abban áll: vajlon a társadalomban melyik hatóságot illeti a házassági ügyekben a törvényhozói, bírói és végrehajtói hatalom?” PAPRAMORGÓ 1870e: 131.

csak az általam vizsgált korszak legvégén történt meg, és merőben új helyzetet és új konfliktusforrást teremtett a plébánosok számára.⁴⁸⁵

Egy elrontott „nagy nap” Budakeszin

Az általam vizsgált, 1890-es évek előtti anyagban talált házassággal kapcsolatos konfliktusok még nem a polgári alternatíva miatt alakultak ki, hanem többnyire a plébános magatartásával, illetve a szertartás költségeiről szóltak. Bacsák Imre budakeszi plébános ellen például a következő vádakat fogalmazták meg a hívei 1861-ben:

„Starcz János polgártársunk nevében és személyében Ő N[agyon]t[isztelendősége], szokott módon, háromszor mennyegzőt hirdet, a kihirdetés végrehajtása után az esküvőre, s házassági szentség felvételére saját maga napot és órát tűz ki, – a vőlegény mennyegzőjéhez a szokott készüléketek megteszi, a megrendelt idő perczben vendégeivel együtt megjelen, – és ime mi történik? Felelet: Nincs pap! nincs plébános! megye a vőlegény a segédlelkészhez: ez azt mondja: „néki Nt-től szigoruan meg van tiltva, engedélye és meghagyása nélkül mitsem tenni, – s ezen copulatióról Ő nem intézkedett: tehát a copulatiót végre sem hajthatja.” Erre természetesen minden arczon elégületlenség mutatkozott, de minthogy minden előkészületek már megtétettek, s a vendégek együtt voltak: mind erkölcsi mind anyagi szempontból a vőlegénynek nem lehetett mást tenni, mint expressusként testvérjét Starcz Mártont Budára beküldeni, – Ő Nt-ét ott bármi áron felkeresni, és tőle az egybekelési engedélyt kinyerve, még aznap meghozatni! – A nevezett testvér e szorult s minden tekintetben anyagi kárral is egybe kötött helyzetet szívére vevén, elment Budára, semmi fáradsalmat nem kímélt, – mint jó megyei pandur nyomról nyomra lépésről lépésre – Ő Nt. után oly ügyesen száguldott, míg végre őt, elgondolhatni nem csekély fáradsággal, Pesten a Lipótvárosi Plébános urnái feltalálta. És így ott, nem saját plébániájában az egybekelési engedélyt tőle kinyerte, s vele délután 4 óra tájban megérkezett; és az itteni azon szokás ellenére, hogy a házasulandók délelőtt szentmise után köttetnek öszve, s részeltetnek egyszerre három szentségbe, Starcz János jegyesével összeköttetett még pedig November hóban, délutáni 5. és 6. óra közt.”⁴⁸⁶

Az anyakönyv szerint az eset 1858. november 9-én, szerdán történt – a káplánnak, Georg Jungmayernek aznap már a második esketése volt.⁴⁸⁷ Bacsák egyébként is gyakran bízta az esketést mindenkori káplánjára: az ő neve ritkán bukkan fel az anyakönyvben. Az idézet ugyanakkor jól illusztrálja, hogy plébánosként így is megkerülhetetlen volt házassági ügyekben.

⁴⁸⁵ Solymáron például 1897-ben Milbich György és Milbich Mária (rokon)házassága nyomán alakult ki a hatáskörökét és a helyi szokásrendet egyaránt érintő konfliktus az idős Glázer József plébános és a(z) egyébként református vallású) községi jegyző, Straub Béla között. Az Egyházmegyei Hivatallal való levelezésből kiderül, hogy amennyiben a házasulandók nem kaptak volna egyházi felmentést a harmadfokú rokonság alól, akkor ők lettek volna az első pár, amely megelégszik a polgári házassággal (hiszen Straub állítólag azt mondta nekik, hogy csak a másodfokú rokonság számít akadálynak). A püspök a plébános panaszai alapján megbízta az esperest, hogy bizalmasan vizsgálja ki az ügy részleteit, különös tekintettel a jegyző viselkedésére és a katolikus házassághoz való hozzáállására. Az esperes jelentése különösen izgalmas olvasmány, hiszen néhány mondat erejéig eredeti nyelven (németül) idézi a tanúk vallomásait is. Az ügy iratai: SzfvPL 4560 191, 219, 464, 580/1897. (február–március)

⁴⁸⁶ Az idézet helye: SzfvPL 4724A 361/1861: 20–21. Az érintettek és az előjáróság által jegyzett tanúsítvány az esetről: SzfvPL 4724A ad 361/1861., copia 3. Bacsák egyébként azzal utasította vissza ezt (és egy másik hasonló) vádat, hogy nem jelentették be neki Starcz János esküvőjét, és hogy 15 év alatt más hasonló panasz nem volt. Bacsák cáfolata: SzfvPL 4724A 495/1861: 6. [kelt: ápr. 15.]

⁴⁸⁷ BkPI Házasultak anyakönyve (1760–1895): 21. [via www.familysearch.org – utolsó letöltés: 2020. július 15.]

A vizsgált települések anyakönyveiből⁴⁸⁸ kiderül, hogy a legfőbb esküvőszезон a farsangi idő volt, a legtöbb házasság januárban és februárban kötött. Ezen kívül az advent előtti hetekben sűrűsödnek meg valamivel a bejegyzések,⁴⁸⁹ és tendenciaként megállapíthatjuk, hogy ritka (de egyáltalán nem kirívó) volt a nagy nyári munkák idején tartott menyegző. A nagybőjten és adventben viszont valóban csak kivételes esetben, „a szentelt időben való esketésre” megadott engedéllyel történt esküvők bejegyzésével találkozunk, amelyeket valószínűleg nem követett hangos lakodalom.⁴⁹⁰ A házasságok kivétel nélkül hétköznap, hétfőtől csütörtökig kötettek, pénteken, szombaton és vasárnap soha.⁴⁹¹ Az esküvő előtti három vasárnap a pap a szószékről hirdette ki az ifjú párt,⁴⁹² és az esküvő előtt oktatásban részesítette őket (*Christenlehr* vagy *Kinderlehr*).⁴⁹³ Az esketési szertartásra délelőtt került sor, és általában szentmise előzte meg, amelyen az ifjú pár áldozott, az esküvő reggelén pedig gyónást is végzett (erre utalhat a keretes budakeszi példában szereplő „három szent-ség” kifejezés).⁴⁹⁴ Annak ellenére tehát, hogy bár a katolikus egyházjog szerint a pap nem kiszolgáltatója a házasság szentségének, csupán tanúja és hitelesítője a jegyespár esküjének, megállapíthatjuk, hogy szabályozó-kontrolláló hatalmából és liturgikus funkciójából kifolyólag – de sokszor azon túl is – központi szereplője és alakítója volt az adott településen élő esküvői szokásrendnek.⁴⁹⁵

⁴⁸⁸ A következő megállapítások alapjául a vizsgált települések anyakönyveinek szondázó jellegű vizsgálata szolgált (a www.familysearch.org portálon keresztül).

⁴⁸⁹ Például Solymáron az 1860–1880-as években kimondottan kevés volt az őszi esküvő, több esett viszont a késő tavaszi, kora nyári időszakra.

⁴⁹⁰ Az imént idézett panaszlevélben egyikként több esetet is felsorolnak a budakesziek, amikor Bacsák – szentintük – túl sok pénz követelt egyesektől a különböző házassági akadályok alóli felmentésekért: „[...] a következőktől, jelesen Heuschmidt Mátyás polgártársunktól 137 fr. o. é. Martin Antal polgártársunktól 150 p. forintot és 5 darab aranyat, özvegy Merkl Mátyásnétól 150 fr. o. e. húzott és csikart ki Ő Nt. az atyafiság lépcsőzetén egyház törvényileg szabados házassági engedély megszerzéséért. E tekintetben egyébiránt eszedünk Méltóságod kegyes színe előtt, méltóztasson bennünket egy Főpásztori rendelete által a hasonnemű zsarolásoktól megóvni, az ily esetekben megfizetendő illeték mennyiségét tudomásunkra juttatni, és a mennyiben a fentebbiek felesleg fizettek volna, aztat Ő N.T. által az illetőknek visszaadatni.” SzfvPL 4724A 361/1861: 45.

⁴⁹¹ A szombati esküvő az I. világháború után, a munkavállalói életmódhoz igazodva kezdett elterjedni, csakúgy mint a délutáni esküvői időpont, de amint Bonomi Jenő megjegyzi, a „régivágású nagy esküvőket [még ekkor, az 1930-as évek második felében] délelőtt tartották”. BONOMI 1982 [1943]: 272–273. [fordítás németből]

⁴⁹² Ez a tridenti zsinat által előírt mozzanat is csak külön felmentéssel volt elhagyható (*dispensatio in [tribus] banis*). Bonomi Jenő gyűjtései szerint bizonyos helyeken (például Budakeszin és Pesthidegkúton is) a kihirdetéskor a jegyesek igyekeztek távol maradni a templomtól – a szegényérzet mellett hiedelemalapú magyarázatokat is említ (például: ezzel megmenthetnek egy szegény lelket). BONOMI 1982 [1943]: 271.

⁴⁹³ BONOMI 1982 [1943]: 272. Az oktatásra Bonomi adatai szerint valamelyik vasárnap került sor.

⁴⁹⁴ Délutáni esküvő esetén az ifjú pár az esküvő reggelén külön, vagy a reggeli szentmise keretében ment el gyónni és áldozni. BONOMI 1982 [1943]: 276–277. Bonomi Jenő tanulmánya is megerősíti, hogy az első világháború előtt általános szokás volt, hogy (csendes vagy énekes) szentmise keretében tartották az esküvőt, csak az „elszegényedés miatt” szorult vissza ez a szokás. BONOMI 1982 [1943]: 284–285.

⁴⁹⁵ Bonomi Jenő 20. századi gyűjtései szerint például néhol a pap töltött a násznépnek a szertartás keretében a megszentelt borból, a ministránsok pedig adomány reményében elállták a kifelé tartó násznép útját. BONOMI 1982 [1943]: 285. A házasságkötés egyházi szertartásainak a szokáskörnyezettel való összefüggéseiről lásd: HARTINGER 1992: 157–170.

Aldozás, gyónás és bérmálás

Az Oltáriszentségben való részesülésre, vagyis a szentmisében Krisztus testévé és vérévé átlényegülő ostya és bor vételére egy beavatás-jellegű szertartás, az elsőáldozás révén válik jogosulttá (képesé) a katolikus hívő. A vizsgált korban és közösségekben gyakorlatilag kivétel nélkül minden gyermek részesült ebben 7–10 éves kora környékén, az első áldozáshoz pedig szükségszerűen hozzátartozott az első gyónás elvégzése is. Mindez az egyházi népiskolai nevelés részét képezte, csakúgy, mint a gyónás és áldozás (legalább) évenkénti megisméltése.⁴⁹⁶ Jellemző, hogy a 18–19. századi lélekösszeírásokban a híveket aszerint csoportosították, hogy „gyónóképesek” vagy „gyónásra nem képesek” (*confessionis capaces / incapaces*), ami lényegében életkori bontást jelentett. Az elsőáldozás tehát az egyéni élet egyházi koncepciója és valószínűleg a falusi közösségek felfogása szerint is fontos fordulópontnak számított.⁴⁹⁷ Vallási tartalmát tekintve a harmadik beavató jellegű szentség, a bérmálás is életállapot-váltást – az egyházi értelemben vett nagykorúságot – jelent a benne részesülőknél a Szentlélekkel való megerősítés (*confirmatio*) által.⁴⁹⁸ A vizsgált korban⁴⁹⁹ a székesfehérvári püspökök⁵⁰⁰ évente legfeljebb egy-két esperesi kerületben tartottak bérmakörutakat, egy adott település tehát 3-5 évente (vagy még ritkábban) kerülhetett sorra.⁵⁰¹ Természetesen a püspök látogatása – ha csak a látogatások körlevelekben megadott forgatókönyvét vesszük alapul – nagy esemény volt egy katolikus falu életében, ami nem mellékesen jelentős kiadással is járt.⁵⁰² A vizsgált évtizedekben és területen valószínűleg automatikusan részesült mindenki a bérmálás szentségében (ideális esetben 14-15 éves korban), de – elsősorban a bérmakörutak alkalmasszerűsége és az ebből következő nagy életkori szóródás miatt – ez az aktus mégsem vált olyan korcsoport-meghatározó fordulóponttá, mint az elsőáldozás, vagy éppen

⁴⁹⁶ De például a hidegkúti iskolában adventben is gyóntak az iskolások. SzfvPL Can. Vis. Hidegkút.

⁴⁹⁷ Bár az elsőáldozás szokáskörének történeti néprajzi kutatása nem nyújt túl sok támpontot.

⁴⁹⁸ KLonline: bérmálás.

⁴⁹⁹ A bérmálás Magyarországon viszonylag későn – a 18. századtól, de van, ahol csak a 20. században – területenként változó időpontban vált viszonylag rendszeres gyakorlattá. BARTH D. 2009: 200.

⁵⁰⁰ A szentség kiszolgáltatója a püspök. Bizonyos esetekben a püspök felhatalmazást adhat más papoknak is a bérmálásra, illetve nagyobb helységeken „tömbösihette” a szentség kiszolgáltatását.

⁵⁰¹ A körutak tervezett programját a püspöki hivatal körlevelben közölte. Jekelfalusy Vince püspök például 1872 augusztusában tervezett bérmálni a Budai főesperességben (tehát az általam vizsgált településeken is) – nem tudni, végül megvalósult-e ez az út. Lit. Enc. 1872: 91–92. (950/1872, augusztus 3.): *Planum itineris pro confirmationis sacramenti administratione*. [→ II. 3. 1.] A bérmakörutak meghirdetéséről és előkészületeiről lásd még: BARTH D. 2009: 66–69.

⁵⁰² BARTH 2009: Példa: A Bacsák Imre budakeszi plébános ellen 1861-ben megfogalmazott vádak között szerepel az is, hogy „az utolsó bérmálatkor adott ebédért” túl sok pénzt – 120 pengő forintot – követelt a község elöljáróságától, amikor pedig az elöljárók csupán 40 forintot ajánlottak fel, Bacsák „haragra lobbant megjegyzése mentében, hogy 40 p[engő]f[orin]ton egy megye főpásztorának még csak becsületes reggeli sem lehet beszerezni.” SzfvPL 4724A 361/1861: 33.

a konfirmáció a protestáns közösségekben.⁵⁰³ A Buda környéki német falvakban egyébként (nagyjából az első világháborúig) szigorú belső szokásrend szerint zajlott a fiúk és legények korcsoporti szerveződése, ebben azonban – Bonomi kutatásai szerint – egyáltalán nem játszott szerepet a bérmlás.⁵⁰⁴

Az egyház az iskolából kinőtt korosztályoktól is megkövetelte, hogy évente egyszer, a húsvéti időben gyónjanak és áldozzanak. A gyónás elvégzéséről a hívek gyónócédulát (*schedula confessionis*) kaptak, amelyet a plébános bizonyos alkalmakkor ellenőrzött is. Több helyről ismert például az a gyakorlat, hogy vízkeresztkor, a házszenelési körútja alkalmával szedte össze őket.⁵⁰⁵ A húsvéti gyónás-áldozás tehát a vallásos élet egyik sarokpontja volt az egyházi vezetés és a lelkipásztorok szemében. A vizi-

Testimonium peractae Confessionis Paschalis in Parochiali Ecclesia Regio-Coronalis Possessionis Budakesz Anno 1898

Húsvéti gyónást igazoló cédula Budakesziről, amely egy imakönyv lapjai között maradt fenn.

tációk rendre rákérdeznek, hogy a hívek milyen fegyellemmel végzik, az 1858-as tartományi zsinat pedig a plébánosok feladatává tette, hogy jelentsék a püspöknek, ha valaki elmulasztotta azt.⁵⁰⁶ A mulasztás a vizsgált közösségek esetében még kivételszámba ment. Ezt részben a komoly egyházi szankciók is magyarázzák – az esztergomi tartományi zsinat például kimondta, hogy a kötelező gyónás-áldozást elhanyagolókat nem lehetett egyházi temetésben részesíteni,⁵⁰⁷ és egyes adatok szerint házasságkötés előtt is gyónócédulát kellett bemutatniuk a fiataloknak.⁵⁰⁸ Az egyházi szigoron túl a húsvéti gyónás-áldozás általánosságát azzal is magyarázhatjuk, hogy az az idők során valóban a katolikus közösségi norma részévé vált.⁵⁰⁹ Azt is valószínűsíthetjük azonban, hogy az éves ritmusnál gyakoribb gyónás

⁵⁰³ BARTH D. 2007b: 199–201.

⁵⁰⁴ Bonomi Jenő megállapítása szerint a Budai-hegyvidék sváb falvaiban a fiatalabb fiúk hagyományosan a következő korosztályok szerint alkottak laza közösségeket: 6 éves korig gyerek (Kind); 6–10 éves korig „kisfiú” („kleiner Bube”); 10–14 évesig „közepes fiú” („mittlerer Bube”); 14-től 16–17 évesig „nagyfiú” („großer Bube”). Az igazán jelentős változást 16–17 éves korukban a legénykorba („Bursche”) való belépés jelentette, amikor a fiúknak – egy profán átmeneti rüsként is felfogható eseménysor keretében – „be kellett vásárolniuk” magukat a falu legényközösségébe („Einkaufen” vagy „Knechtn versaufen”). Bonomi tanulmányában a lányokról keveset ír, de valószínűleg nekik is hasonló, a fiúkkal párhuzamosan kialakuló korcsoportjaik voltak, amelyek egy intimebb szokásrendszer szerint szerveződtek. BONOMI 1937: 1–6.

⁵⁰⁵ Kethely példája: BÁLINT 1989: 156. A gyónócédulák áráról lásd még: → IV. 4. 3. Ugyanígy a vízkereszt házszenelő látogatás alkalmával történhetek korábban a lélekösszeírások is (SzfvpL Can. Vis. Budakeszi, Directorium 1817., vö.: BEDNÁRIK 2017c: 34.), vagy ekkor szedhették össze a párbért is [→ IV. 4. 2.].

⁵⁰⁶ ADRIÁNYI 2017: 60. Egy másik határozat a gyónócédulák összegyűjtésének feladatára is kitér.

⁵⁰⁷ ADRIÁNYI 2017: 49.

⁵⁰⁸ KL II: 237.

⁵⁰⁹ Erre utal például az a Budaörsön följegyzett szólás, miszerint „fehervasárnapon már csak a lótlolvajok mennek gyónni („To kaingə nua ti Rostiep paichtn.”) (BONOMI 1933: 51.) Fehervasárnap (húsvét második vasárnapja) volt ugyanis a húsvéti gyónás lehetőségének utolsó napja.

és a napi áldozás nem volt általános szokás.⁵¹⁰ A meglehetősen alacsony gyónási kedv szorosan összefüggött a papság gyóntatási hajlandóságával is: Salacz Gábor például a dualizmuskori (elsősorban fővárosi) alsópapság szentségekhez való viszonyát és hivatalbeli buzgóságát jellemezve azt írja, hogy a kisszemináriumokban csak évente háromszor gyóntak-áldoztak a papnak készülő gimnazisták, és „panaszkodtak, amikor a nyolcvanas évek második felében elrendelték a havi gyónást.” Ennek megfelelően a hívek körében is esett a szentségek vételének gyakorisága. A gyóntatószék „egykét helyen csak a húsvéti időre került le a padlásról a templomba” – írja Salacz, egy meg nem nevezett forrás alapján pedig hozzát teszi, hogy az 1870-es években előfordult, hogy „a gyónni akaró hívőt a budapesti plébánia-templomokból továbbküldték a barátokhoz, mert csak ők foglalkoztak ekkor egyénileg a lelkek gyógyításával.” A Bacskák Imre budakeszi plébános ellen szerkesztett nagy panaszlevélben (1861) is felbukkan a vád, miszerint

„a gyóntatás körüli papi kötelességét is oly hanyagul folytatja, mintha csak mondaná: »hogy ugyan mit alkalmatlankodtok ezért rajtam, hiszen az egész gyónás hasztalan s nevelés dolog.« [...] Meyer András 75 éves, özvegy Geiszelhard Magdolna 68 éves, Meczker József 75 éves és Merkl József 72 éves polgártársaink vallják, hogy őket Ő Nt. ily öreg léttükre, a midőn az élethezi remény már a lelket különben sem igen kecsegtetheti, éppen a Jézus neve napjáni szokott közgyónás ideje alatt, hideg vérrel egyszerűen elutasítá, s azt mondá „hogy jöjjenek vasárnap, ne köznap”, különösen Geiszelhard Magdolnát így háromszor utasítá vissza. Egyébaránt nem csak ezeket, hanem számtalanokat, kiket meg nem nevezhetni, így elutasított!”⁵¹¹

A vádlevélből úgy tűnik, hogy Jézus nevenapja (amit a korban a farsangi időben, a Vízkereszt utáni második vasárnap ültek)⁵¹² általános gyónónap volt korábban Budakeszin, amelyen azonban Bacskák elutasító magatartása miatt drasztikusan visszacsökkent a gyónók száma (az előző plébánoshoz képest 700-ról 50-60-ra).⁵¹³ Ugyanakkor az említett esetekről szóló tanúsítványok mintha nem erről a napról szólnának, hiszen azok szerint a plébános a húsvéti gyónási időben utasította el a nevezett hívek hététköznapi gyóntatását. A nevüket „+” jellel „aláíró” sértetteknek állítólag azt mondta, hogy jöjjenek vasárnap, annak ellenére, hogy – amint a tanúsítvány szövege fogalmaz – mindannyian törekeny, öreg emberek, és ezért nem akartak vasárnap gyónni (talán

⁵¹⁰ Ennek a ténynek késő középkori és kora újkori előzményeihez lásd: ERDÉLYI 2003; KÁDÁR 2018.

⁵¹¹ Az idézet helye: SzfvPL 4724A 361/1861: 23–24.

⁵¹² Ezt az ünnepet 1721-ben XIII. Ince pápa terjesztette ki a világegyházra és ő határozta meg az időpontját is a Vízkereszt utáni második vasárnapban. X. Pius 1913-ban úgy rendelte, hogy az ünnepet az újév és vízkereszt közé eső vasárnapon tartsák meg, amennyiben van ilyen, ha nincs, akkor pedig január 2-án. RADÓ 1966: 1132.

⁵¹³ A budakeszi plébános 1857-ben ugyanezen a napon a helyi kocsmárossal is konfliktust vállalt, amiért az (farsangi idő lévén) a reggeli gyónás és még a vasárnap miére való harangozás alatt is az utcán muzsikáltatott. Lásd: BEDNÁRIK 2013: 240.

a tömeg, a sorbanállás miatt).⁵¹⁴ Mindezen felül a vádlevélben felrótták Bacsáknak azt is, hogy a gyónócédulákat „szorgalmatosan beszédeti”, de nem kötelességtudatból, hanem pénzvágýból: „mert minden gyónó személytől, akárhol gyónt, bevett szokás, de nem Visita szerint, a 2 kr. v. ért. megfizetteti”. A vádlók ezt a „bevett szokást” (amelyet az előző plébánosnak – úgy tünik – még elnéztek) Bacsák esetében „kárhóztatós simoniaként” jellemezték.⁵¹⁵

Ezekkel a példákkal egybecsengenek azok a vádak is, amelyek a hidegkúti Szobovits plébánost érték, aki Máriaremetén nem fogadta éppen tárt karokkal a gyónni vágyókat (búcsújárhely lévén, itt még előfordultak ilyen vágyak: → V. 7. 2.). A saját hidegkúti híveinek gyóntatásáról Szobovits az 1868-as vizitációs dokumentumban azt írta, hogy mivel a gyóntatószék a templom ajtajában nagyon ki van téve a huzatnak, a sekrestyében szokott gyóntatni.⁵¹⁶ A gyónócédulákat saját bevállása szerint a húsvéti időben kiosztotta a híveknek, a közönyöseket pedig biztatta és intette ennek a szentségnek az igénybevételére.⁵¹⁷ A későbbiekben azonban ezzel kapcsolatban is panasz vetődött föl Szobovits ellen: egy 1885-ös levélben az előjáróság és sok aláíró lakos többek között azt is fölhozták, hogy a plébános süketsége miatt lehetetlen nála gyónni – az emberek ezért kénytelenek a városba menni e célból. De a súlyos betegek és haldoklók ezt nem tehetik meg, és így azok, „kik leginkább reá szorulnának a gyónás malasztjára csakis közvetlenül a Mindenhatonak gyonhatják meg bűneiket.”⁵¹⁸

A „halotti szentségek” és a temetés

Az előző részt záró levélrészlet a szentségkiszolgáltatás (áldoztatás, gyóntatás) egyik speciális, de annál fontosabb alkalmára utalt, amikor a mozgásképtelen hívekhez, betegekhez látogatott el a pap. Haldoklóknál ez a látogatás együtt járt egy harmadik szentségnek, a betegek kenetének a feladásával. A fentihez hasonló megfogalmazásokból következtethetünk arra, hogy a beteglátogatás és a halálra készülők felkészítése nemcsak az egyházi, hanem a közösségi elvárások szerint is a pap fontos feladatai

⁵¹⁴ „Sr. Hochwürden Emerich v. Bacsák, uns in der Österlichen-Beichtzeit in den Werktagen fortschickte, und auf den Sonntag uns bestimmte, trotz dem daß wir alte gebrechliche Leute sind, und in Sonntag nicht gehen wollten.” SzfvPL 4724A ad 361/1861., copia 4.

⁵¹⁵ SzfvPL 4724A 361/1861: 24.

⁵¹⁶ A sekrestyében való gyóntatást egyébként egyes egyházi statútumok kimondottan tiltották, például az egri egyházmegyében a 18. század derekán: „Confessiones in cubiculis aut sacristia nunquam excipiat.” STATUTA DIOECESIS AGRENSIS 1767 [1749]: 11. Az adatot köszönöm Mihalik Béla Vilmosnak.

⁵¹⁷ „Fidelium SS: Confessiones – sede confessionali ductui magis exposita utpote prope januam Ecclesiae existente – in Sacristia excipere solet. Sche[du]las confessionales per tempus paschale distribuit, frigidus erga hoc sacramentum monere, et hortari non intermittit.” SzfvPL Can. Vis. Hidegkút 1868.

⁵¹⁸ SzfvPL 4529 1472/1885. (érk.: dec. 13.) – bővebben lásd: → V. 7. 6.

közé tartozott – a vizsgált területre vonatkozó 20. századi gyűjtésekből tudjuk, hogy a „halotti szentségekkel” való ellátás idején a házban összegyűlt a rokonság és a szomszédság.⁵¹⁹ A plébánosok ellen visszatérő vád a haldoklók ellátásának elmulasztása. A budakeszi Bacsák Imrét például 1861-ben sok más mellett azzal is bepanaszolták a püspöknél, hogy távolléte miatt többen is a „halotti szentségek felvétele nélkül kéntelenítették az Urban elszenderülni”, illetve hogy valakinek „lőhalálával” kellett Budára hajtatnia, és „nem csekély fáradsággal” felkutatnia a plébánost, hogy „haldokló nejét végvonalglásában a kétségbe-eséstől megóvja”.⁵²⁰ A canonica visitációk is rendre rákérdeztek arra, hogy az adott plébános rendszeren látogatja-e a beteget. Erre a kérdésre Szobovits Alajos 1868-ban magabiztosan válaszolta, hogy természetesen, mégpedig nemcsak a haldoklókat, hanem egyébként is. Ugyanakkor sajnálatosnak tartotta, hogy mikor haldoklóhoz hívják, sokan túl korán, sokan viszont túl későn futnak a papért.⁵²¹ A gyakori késői riasztásban valószínűleg az is közrejátszott, hogy a pap megjelenése (és az „utolsó kenet” – „letzte Ölung” szókapcsolat is) a reménytelenséget, a biztos halál asszociációját keltette, hiába próbálta az egyház inkább a szentség megerősítő jellegét hangsúlyozni.⁵²²

Az egyén földi pályafutásának legitim és méltó lezárását a testnek a megfelelő cselekménysor keretében, egy beszentelt temetőkertben való elhantolása jelentette nemcsak az egyházi előírások, hanem a falusi közösségi norma szerint is.⁵²³ A hagyományos temetkezési szokásrendben mindenütt – így a vizsgált falvakban is – központi szereplő volt az adott felekezet papja/lelkésze és a különböző egyházi szolgálattelvők – az énekkel és búcsúztató verssel közreműködő kántor,⁵²⁴ valamint a templom

⁵¹⁹ BONOMI 1938b: 170. Bonomi tanulmánya az 1930-as években végzett gyűjtései alapján részletesen feldolgozza a Buda környéki német települések halállal, temetéssel, halottakkal, visszajáró lelkekkel kapcsolatos szokásait és folklóráját.

⁵²⁰ SzfvPL 4724A 361/1861: 33.

⁵²¹ „Infirmi visitantur etiam extra tempus sacramentalis provisionis; - dolendum tamen, quod hic nonnulli justo maturius, aut justo tardius curent parochum scopo sacramentalis provisionis vocari.” SzfvPL Can. Vis. Hidegkút 1868.

⁵²² Az 1858-as tartományi zsinat egyik határozata külön kitért arra, hogy a plébánosok figyelmeztessék a híveket, hogy időben vegyék fel a szentséget és ne higgyék, hogy ha fölveszik, már meg is kell halniuk. ADRIÁNYI 2017: 40. Walter Hartinger is rámutat a szóhasználatban is lecsapódó fontos jelentéskülönbségre („letzte Ölung” vs. „Krankensalbung”), és a szentséghez való általánosan ambivalens viszonyra. HARTINGER 1992: 174–175.

⁵²³ „Bármely társadalomnak, így a magyar parasztságnak is szükségszerűen rendelkeznie kellett olyan alkalmilag pontosan adaptálható utasításokkal, amelyek az elhunytak az élők közösségéből való eltávolítására és testi maradványainak fenntartási, tárolási módjára, valamint a halál nyomán a közösségben beállott változások zökkenőmentes levezetésére vonatkoznak. Ezeket az utasításokat a néprajz temetkezési szokásoknak nevezi, s érti rajta azon események együttesét, amelyek egy paraszti közösségben rendszeresen bekövetkeznek, amikor egy tagjuk vagy tagjaik meghalnak.” KUNT 1990: 69.

⁵²⁴ A burjánzó szóvirágokkal operáló kántori búcsúztatók gyakorlatát az egyház ebben a korban igyekezett visszaszorítani, vagy legalábbis kontrollálni. Szobovits Alajos az 1868-as vizitációban például hangsúlyozta, hogy ő ellenőrzi a kántor búcsúztató énekeit a temetés előtt. („Circa cantilenas occasione funerum per Ludirectorem cantari solitas praevia sit inspectio.”) SzfvPL Can. Vis. Hidegkút 1868.

lélekharangját kongató harangozó [→ IV. 1. 3.; V. 5. 2.]⁵²⁵ – is szerves részét képezték a temetési folyamatnak. Sok helyen a sírásó is egyházi alkalmazásban állt. A temetésért, valamint a gyászmiséért (*requiem*)⁵²⁶ az elhunyt személy családja meghatározott stóladíjat fizetett [→ IV. 4. 3.; IV. 4. 4.], amiből részesültek a szolgálattevők és a templom is, sőt, néhol a templomkassza a „temetésnél használt gyertyákért” is elkönyvelhetett némi bevételt.⁵²⁷ A hidegkúti esettanulmányban a plébános és egy helyi protestáns közbirtokos konfliktus

Halott és sírásó párbeszéde. A rajz a katolikus egyház felekezeti szigorát figurázza ki.

tusa kapcsán találkozunk a temetés és a gyászmise-alapítás anyagi aspektusaival, egyúttal ízelítőt kapunk a plébános felekezetekkel kapcsolatos véleményéből is; ugyancsak felekezeti és anyagi megfontolások játszottak szerepet akkor is, amikor Szobovits a protestáns elhunytak számára való harangozásból származó bevétel ügyében intézett tanulságos kérdéseket a püspöki hivatalhoz [→ V. 3. 3.]. Egy későbbi

fejezetben – Josef Mittelmeyer napszámos gyermeke eltemetésének méltánytalanságai kapcsán – egy másik társadalmi réteg problémáival találkozhatunk [→ V. 7. 2.].

A személyes és felekezeti konfliktusok mellett a temetőkkel kapcsolatos telekügyek, a temetőkert gondozása és haszonélvezete (kaszálás, legeltetés) is gyakran volt viták forrása a község (i elöljáróság) és a plébános között. Például Bacsák Imre budakeszi plébános esetében, aki vádlói szerint az új temetőt klientúraépítésre használta fel [→ IV. 1. 4.], 1892-ben Hidegkúton pedig az történt, hogy Werger Mihály plébános mind a régi, mind az új temető fűvét „önkezüleg és a bíró intése dacára saját maga részére occupálta”, az ezen kipattant vita hevében ráadásul súlyos becsületsértésre is vetemedett, amiért a község bepanaszolta őt az alispánnál.⁵²⁸

Sírásó. Hát az urat mi ledte?
Halott! Jaj, jaj! Engem protestáns pap temetett el, a most a tisztelendő úr azt mondja, hogy az nem érvényes!

⁵²⁵ A temetés harangozási rendjéről lásd: BONOMI 1938b: 178–179.

⁵²⁶ Erre – amennyiben lehetséges volt – a temetés másnapján került sor, néhány helyen (ritkán) viszont a temetés előtt (délelőtt, reggel) tartották meg. BONOMI 1938b: 175.

⁵²⁷ Lásd a borosjenői plébános kimutatása alapján készült táblázatot a IV. 4. 4. fejezetben. A halottas háznál meghatározott személyeknek (köztük a papnak és a kántornak is) kiosztott, és a halott lelki üdvéért meggyújtandó temetési gyertyák szokásáról lásd: BONOMI 1938b: 174.

⁵²⁸ Mindez azért volt probléma, mivel a használaton kívüli régi temető fűvét elvileg a község élvezhette. A képviselőtestületi jegyzőkönyv alapján az ügyről tudósítanak: CZAGA – VÖRÖS – VÖRÖS 2014: 13.

IV. 3. Templompénztár és templomgazdaság

Ahogy a kurátori tisztséggel kapcsolatban már említettem [→ IV. 1. 4.], a 19. század második felében plébániai szinten is egyre szigorúbb szabályok, erős egyházi és állami felügyelet mellett folyt a „szent javak” (*peculia sacra*) kezelése. Az 1859-ben megjelent *instructio normativa* ebből a szempontból a század további részében irányadónak számított.

A plébánosoknak (a gondnokok segítségével) a javadalom ingó és ingatlan vagyonáról leltárt, a templompénztár helyzetéről, a kiadásokról és a bevételekről, az alapítványokról és kölcsönökről pedig pontos könyvelést kellett vezetniük.⁵²⁹ A 20 forint feletti kiadásokat, kifizetéseket minden esetben előre engedélyeztetni kellett a püspökkel (*assignatio*), bizonyos összeg felett csatolva az adott kegyúr beleegyezését is.⁵³⁰ A plébániai iratcsomók tele vannak ilyen jellegű dokumentumokkal. Az éves számadásokat (*rationes ecclesiae*) az alesperesek révén évente kellett fölterjeszteni a püspökségre, innen ellenőrzés (*censura*) után visszaküldték őket a plébánosokhoz, a számadások kivonatait pedig az illetékes állami felügyeleti szervekhez is megküldték.⁵³¹

A pénzkezelés részleteivel a hidegkúti esettanulmány során bőszégesen megismerkedhetünk – az ott leírt esetek jobb megértését is szolgálja ez a mostani fejezet, amelyben sorra veszem az alsó szintű egyház lehetséges vagyon- és jövedelemeleit. Geisz Antal 20. század elején született összegző mondatából kiindulva: „az egyházi vagyon származhatik ajándékozásból, hagyományból, tőkéből, alapítványból, alamizsnából (persely), egyházi adóból, vagy a politikai község segélyezéséből.”⁵³² Egyházi adóról – ezen a néven – a vizsgált korban még nem beszélhetünk, a felsorolás többi tagját azonban közelebbről is érdemes megvizsgálnunk.⁵³³

IV. 3. 1. A *dos beneficii*

A korábban bemutatott kegyúri rendszerben az egyházi hivatalokhoz (*officium ecclesiasticum*) egy egyházi javadalom (*beneficium ecclesiasticum*) is tartozott. Más megfogalmazással: a javadalom az egyházi hivatalból, valamint az annak ellátásához

⁵²⁹ Lit. Enc. 1858–1859: 116. (640/1859) §14: „Praeses ducat Manuale, in quo adnotet omnes perceptiones et erogationes.” – részletek: Lit. Enc. 1858–1859: 119–120. (640/1859) § 23.

⁵³⁰ Lit. Enc. 1858–1859: 120–122. (640/1859) § 24, 26, 33, 34.

⁵³¹ Részletes szabályozás, különösen: Lit. Enc. 1858–1859: 126–131. (640/1859) § 44–55.

⁵³² GEISZ 1910 alapján idézi: TANCZIK 2012: 445.

⁵³³ Részletes és nagy időtávú gazdaságtörténeti elemzést ad a kaposvári plébániáról Hoss József. Hoss 1948: 97–14.

szükséges infrastruktúrából és anyagi forrásokból állt. Ezeknek a forrásoknak voltak a javadalmasra vonatkozó összetevői [→ IV. 4.], de a legfontosabb részük az volt, amely a templom és más épületek fenntartásához szükséges anyagi alapot szolgáltatva (*dos beneficii*).⁵³⁴ Ez általában egy földterületet jelentett, amelyet a plébániát alapító kegyuraság adományozott, és amelyet nem szabad összetévesztenünk a pap ellátására szolgáló földdel (bár általában az is a kegyúr adományából származott): a plébánia és a plébános földjei két külön entitás voltak. A következő, mai füllel komikusan csengő példa jól illusztrálja ezt a distinkciót:

A frissen lemondott Szobovits plébános [→ V. 7. 7.] utódja, Werger Mihály adminisztrátor 1886-ban azzal a kérdéssel fordult az egyházmegyei hivatalhoz, hogy „valjon a plébánián talált trágya az elődöt illeti-e vagy pedig a plébániát?” A hivatal a következő bölcs választ adta: „miszerint a dolog természeténél fogva azon trágya, mely a plébánia földjein termelt szalmanemüekből keletkezett, nem a plébánosé, hanem a plébánié.”⁵³⁵

A plébánia földjét a plébánosok általában bérbe adták, a bérleti díj pedig a templompénztárba folyt be. A javadalom ingatlanvagyonra az idők során gyarapodhatott (például egyes plébánosok végrendeletei nyomán), viszont eladni, kisebbiteni szigorúan tilos volt.⁵³⁶ Az sem volt azonban ritka, hogy a plébániának egyáltalán nem volt földvagyon. Az általam vizsgáltak közül ilyen volt például a patrónus nélküli Nagykovácsi, de az egyébként illusztris kegyúrral büszkélkedő Borosjenő is [→ IV. 3. 4.].

IV. 3. 2. Tőkék és alapítványok

A vizsgált plébániák bevételeinek jelentős része a különböző tőkék kamatra való kihelezéséből származott. Ez a tény a falusi templomoknak (plébániáknak) egy mind- eddig kevésbé ismert és kutatott, de annál fontosabb tevékenységére is ráirányítja a figyelmünket. Mégpedig arra, hogy „a templom” helyi érdekű hitelintézetként is működött. Mindez egy nagy múltra visszatekintő, Európa-szerte elterjedt gyakorlatnak tűnik, ami még a 19. század második felének Magyarországon is virágzott.⁵³⁷

⁵³⁴ Az 1930-as években megjelent *Katolikus lexikon* megfogalmazásában a javadalom (*beneficium*) „olyan egyházi hivatal, amelynek saját, állandó jövedelme van. [A javadalom tehát] a szent hivatalból [...] és a hivattal kapcsolatos vagyon (*dos*) jövedelme élvezésének jogából áll.” KL II: 420–421.

⁵³⁵ SzfvPL 4529 558/1886. (évk.: máj. 20.)

⁵³⁶ Mikor Horvátovszky Vilmos budakeszi plébánosban fölmerült ez az ötlet, a püspök kategorikusan visszautasította („de venditione ... nec sermo”), viszont a bérbeadást támogatta (BkPI [jelzet nélkül]).

⁵³⁷ A bajorországi Unterfinning falu tőkekezelési és hitelezési gyakorlatát a 18. század első feléből Rainer Beck mutatja be: BECK 1993: 468–471. A témáról egy bajor példa alapján szakdolgozatot, majd abból könyvet írt Ulrich Seider: SEIDER 1996.

A templompénztári tőkéknek alapvetően két fajtájuk volt. Az ipartőkék (*capitalia industrialia*) a nem alapítvány-jellegű pénzekből keletkeztek (például az éves maradékok, földbérbeadás bevétele, adományok). Az alapítványi tőkék (*capitalia fundationalia*) a meghatározott céllal az egyház kezelésébe adott összegek voltak. Ezek szolgálhatták valamely egyházi épület, építmény (templom, kápolna, kereszt, szobor) fenntartását, illetve tehetek alapítványt adott szándéokra és időpontokban rendszeresen bemutatandó szentmisékért – vagyis (gyakorlatilag minden esetben) halálévfordulós requiemekért. Az alapítványtétel a vizsgált évtizedekben már formailag és tartalmilag is szigorú szabályok, egységesített eljárás szerint folyt.⁵³⁸ Mindenekelőtt az alapítványok tervezetét (*projectum*) kellett engedélyeztetni a püspökkel, majd a minta szerint elkészített alapítványleveleket (*litterae fundationales*) négy példányban terjesztették föl, amelyeket püspöki és állami (helytartótanácsi, később minisztériumi) ellenőrzés (*vidimatio*) és jóváhagyás (*ratihabitio*) után helyeztek el a különböző irattárakba. Nagy figyelmet fordítottak az alapítvány céljának, összegének meghatározására és a megfelelő biztosítékok felmutatására.⁵³⁹ A plébániai iratcsomókat vizsgálva minden évből több ilyen alapítványtételi folyamatot kísérhetünk figyelemmel.

Az ipartőkék és az alapítványi tőkék révén a templompénztárak a likviditáshoz szükséges mennyiségen túli pénzzel rendelkez(het)tek. Ennek a „fölös” pénznek a kamatoztatását, vagyis hitelre való kihelyezését a már említett 1859-es egyházmegyei instrukció nemcsak szorgalmazta, hanem egyenesen kötelezővé tette.⁵⁴⁰ A kamatláb egységesen 6% volt, a kölcsönök felvevői pedig a helyi lakosok, gazdák közül kerültek ki.⁵⁴¹ Az adós kötelezettségvállalását (*obligatio*) az alapítványlevelekkel együtt a templom kasszájában őrizték. Az előírások kötelezővé tették a kölcsönök betáblázását (*intabulatio*), azaz a korban szokásos, a mai jelzaloghoz hasonló jogi biztosítását,⁵⁴² ami a kölcsönadó biztonságát szolgálta, miközben az eljárási költségek a kölcsönvevőt terhelték. Érthetővé válnak

⁵³⁸ Lit. Enc. 1858–1859: 116. (640/1859) – különösen: § 35–43. Nem sokkal később – egy helytartótanácsi rendelet nyomán – az alapítványlevelek német és magyar nyomtatványmintáit is közreadták: Lit. Enc. 1858–1859: 145–153.

⁵³⁹ Felszólítás, hogy a plébánosok tartsák magukat a kötelező formához és szabályokhoz: Lit. Enc. 1876: 95–96. (1560/1876): *Reflexio circa litterarum fundationalium remonstracionem*.

⁵⁴⁰ Lit. Enc. 1858–1859: 118. (640/1859) § 19: „Superfluae pecuniae in cassa haerere non permittantur, sed ad fructificandum pro emolumento ecclesiae in censum elocentur [...]”.

⁵⁴¹ De például a hidegkúti templom adóssai között két budakeszit is találunk: SzfvPL Can. Vis. Hidegkút 1868.

⁵⁴² Az 1859-es rendelet szerint még csak a 20 forintnál nagyobb összegek esetében, az 1870-es évek első felében azonban már a legkisebb alapítványnál is kötelezővé tették a tőkék jogi biztosítását: Lit. Enc. 1872: 142. (latinul); Lit. Enc. 1873: 19–20. (magyarul); Lit. Enc. 1874: 61. (sürgetés az előbbi rendeletek végrehajtására). A feudális kori magyar zálogjogról átfogóan: BODZÁSI 2013., ebben a betáblázásról: 153–154. A késői feudalizmus hitelezési gyakorlatáról: SOMORJAI 2014, a be- és kitáblázásról: 88–115.

a fogalmak, ha figyelmesen olvassuk Tilly József budakeszi plébánosnak a püspökhöz szóló következő kérését:

„Templomom tőkéinek telekkönyvi biztosítása ezelőtti folytonos hanyag kezelés- és a jelenlegi mostoha anyagi viszonyok folytán, temérdek nehézséggel jár; miért is azon legalázatosabb kéréssel bártorkodom Méltóságodhoz járulni: Kegyeskedjék Méltóságod megengedni: hogy azon adósoknak, kik nem képesek a bélyeg és betáblázási költséget viselni (de a tőke biztosítására elegendő fekvő vagyont tudnak kimutatni), a templom pénztárának folyó kiadásokra szánt készletéből, ipartőke gyanánt annyi adathassék, a mennyi a kérdéses költség fedezésére szükséges.” A püspökség október 30-án kelt válaszában az engedélyt megadta.⁵⁴³

Míg az ipartőkék kamatai egyenes bevételt jelentettek a templompénztárnak, addig a misealapítványi tőkékből származó pénz rögtön a kiadási oldalon is megjelent. Ez ugyanis – előre meghatározott proporció szerint – megoszlott a misét bemutató pap, valamint az asszisztencia (énekes mise esetén a kántor, a sekrestyés és a ministránsok) között, és csak egy csekély rész illette magát a templomot. Az 1859-es szabályozás szerint csendes miséért (*pro sacro lecto*) legalább 40 forintot kellett letenni az alapítónak (a gyakorlatban ez általában 42-t jelentett), amelynek kamatából 1 fl a bemutató papot és 1 fl a templomot illette. Énekes miséért a minimum összeg 65 forint volt (kamatrészesedés: plébános 2 fl, orgonista 50 xr, templom: 50 xr, sekrestyés: 15 xr, ministránsok 10 xr), liberával együtt: 85 fl (plébános 2 fl 40 xr, orgonista: 75 xr, templom: 75 xr, sekrestyés: 25 xr, ministránsok: 10 xr).⁵⁴⁴

Az esedékes kamatok befizetését a plébános mellett a kurátorok tartották számon, akik alkalmasint a behajtásban is szerepet játszhattak. De a fizetni nem akaró, vagy tudó adósok miatt a plébánosoknak sokszor a falusi elöljáróság – mint helyi joghatóság – segítségét is igénybe kellett venniük. A dualizmus évtizedeiben fontos változást jelentett a korábbi időszakhoz képest, hogy az ipartőkék kamatai a tőkekamat- és járadékadótörvény hatálya alá kerültek.⁵⁴⁵ Az egyre bonyolultabb és helyi szinten egyre kevésbé átlátható vagyongazdálkodás végül oda vezetett, hogy az alapítványi tőkék kezelése valamikor a 20. század elején (alighanem Városy Gyula püspöksége idején) az egyházmegyei központi Kegyesalapítványi Pénztárhoz került át.⁵⁴⁶

A templomi hitelezés létjogosultsága a hitelszövetkezeti hálózat kiépülésével szűnt meg. A Károlyi Sándor vezetésével éppen Pest megyében meginduló hitelszövetkezeti

⁵⁴³ „si adest sufficiens vadimonium, non indiget indultu Officii Dioecesiani” SzfvPL 4511 1184/1880. (kelt: október 28.)

⁵⁴⁴ Lit. Enc. 1858–1859: 124. (640/1859) § 38.

⁵⁴⁵ Az alaptörvény: 1875. évi XXII. tc., kiegészítés: 1883. évi XLVI. tc. Idézi GAITH – PATZNER 1892: 379–382. Lásd még: OLTVÁNYI 1887.

⁵⁴⁶ A kérdés pontos feltárásához további kutatások, például Potyondi Imrénének az egyházmegyei takarékpénztárról szóló kéziratainak tanulmányozása szükséges. Ennek létezéséről Mózessy Gergely levéltárostól tudok.

mozgalomba – amint azt Vári András megállapítja – „tudatosan igyekeztek a papokat és lelkészeket minél nagyobb mértékben bekapcsolni”, hiszen a tanítók és a jegyzők mellett ők voltak, akik a szövetkezeti gondolat és a „hitelre szoruló falusiak” világa között hidat építhettek.⁵⁴⁷ A hídépítésben nyilvánvalóan az is segített, hogy az egyháznak „évszázados gyakorlata” volt a lakossági hitelezés területén. A hitelszövetkezetek azonban már határozottan „interkonfesszionális” jelleggel működtek, Károlyi személyesen is szorgalmazta a felekezeti különbségek nélküli részvételt és tevékenységet.⁵⁴⁸

IV. 3. 3. Az „alamizsna (persely)” és a „politikai község segítése”

Nemcsak a pap megélhetésének, de a templom és a plébánia működésének a finanszírozásában is fontos rész hárult a helyi közösségekre – egyéni és kollektív formában egyaránt. A számadásokból kitűnik, hogy a hívek vasárnapi perselyadományai összességében jelentős és rendszeres bevételi forrást jelentettek a templompénztár számára, van, ahol egyenesen ez a legnagyobb tétel. Ugyanakkor talán ez volt a legbizonytalanabb is a bevételi források közül, hiszen erősen függött a nép anyagi helyzetétől és pillanatnyi adakozókedvétől. A szokásos adományokon túl gyakran olvasunk különböző célokra való önkéntes vagy felhívás nyomán kezdett gyűjtésekről. Ezek irányulhattak például valamilyen istentisztelethez szükséges felszerelés beszerzésére:

1887-ben a budakeszi plébános, Tilly József jelenti, hogy „a helybeli jobblelkű hívek ezen évben díszes mennyezetet [vagyis baldachint – B. J.] vettek 335 fton, mely összeget leginkább adakozásból akartak fedezni.” Azonban a teljes összeghez még 80 forint hiányzott. Tilly ezért a következő kérésrel fordult a püspökhöz: „Miótán a templompénztár jelenlegi kedvező helyzete ennek törlesztését bírja, legalázatosabban esedezem: méltóztassék Méltóságod az ezen célra még szükséges összeget Kegyesen utalványozni.” Pauer püspök ezt készséggel meg is tette.⁵⁴⁹

Nagyobb templom- vagy plébániafelújítás esetén – főleg, ha a kegyúr vonakodott fizetni – szintén folyamodhattak a gyűjtés eszközához [→ V. 7. 5.].

A politikai község hozzájárulása a templom és plébánia fenntartásához – az általam vizsgált helyeken – elsősorban az egyházi épületek karbantartásához szükséges munkaerő biztosításában és megszervezésében ragadható meg. Az anyagköltséget és a szakemberek díját – elvileg – a kegyuraság, a segédmunkát és a fuvarszolgálatot

⁵⁴⁷ A hitelszövetkezeti mozgalom Pest megyei kezdeteihez lásd: VÁRI 2008. – Az itt idézett, papokra, lelkészekre vonatkozó megállapítások a 647–648. oldalon.

⁵⁴⁸ VÁRI 2008: 654–655.

⁵⁴⁹ SzfvPL 4511 1240/1887 (kelt. okt. 28., a válasz okt. 30-án).

a község biztosította, napszámban fizetett emberekkel. Ez a „tétel” nem jelenik meg a templompénztári számadásokban, de a forrásokban több példát is találunk rá.

IV. 3. 4. Két példa

Az alábbi két táblázat az 1868-as prelimináriák [→ I. 2. 1.] kimutatásaiból készült, amelyekben a részletesen megfogalmazott kérdések a javadalom alapjára (*dos beneficij*), bevételeire, kiadásaira és adósságaira irányultak, mellékletként pedig csatolni kellett az alapítványi és ipartörkéek részletes kimutatását, valamint az előző évi számadást.⁵⁵⁰ A bal oldali oszlopokban Kállinger Lajos borosjenői, illetve Melly Károly piliscsabai plébános válaszai, és a vonatkozó mellékletek átiratai, a jobb oldalon pedig azok magyarázata (részbeni fordítása és elemzése) olvasható.

5. táblázat: A borosjenői plébánia pénzügyi kimutatása (1868)⁵⁵¹

A preliminária szövege		Fordítás, magyarázat
De Ecclesiae Matris Dote, statu activo, et passivo.		A borosjenői javadalomhoz alapításától kezdve nem tartozott ingatlanvagyon, így bevételei a tőkék kamataiból (<i>e capitalibus annuus census</i>), a perselyadományokból (<i>e marsupiali</i>), illetve elenyésző összegű alkalmi bevételből álltak (<i>ex eventualibus</i>).
Cum Ecclesia in prima sua fundatione nullos acceperit fundos, ergo nihil possidet in fundis immobilibus. Capitalia habet tantum industrialia NB. ./.[1. Melléklet] et proventus quotidianos N.B. ./.[2. Melléklet]		
Ergo Ecclesia habet		Az előző évi maradvány (<i>remanentia</i>) viszonylag jelentős volt, így a pénztár 1867 végén is pluszban zárt.
E capitalibus annuus census	11 f 83 x	
E marsupiali	62 f 6 x	
Ex eventualibus	2 f - x	
Remanentia a priori	66 f 8 x	
Summa	141 f 97 x	
Erogatio pro Anno 1867	97 f 48 x	A kimutatás végén kötelezően szerepel ez a mondat, amely szövegesen is megerősíti, amit a számok mutatnak: a bevételek (141, 97) fedezték a kiadásokat (97, 48), bár a maradványösszeg (44, 49) kevesebb volt, mint az előző évben.
Ergo pro anno affuturo remanent	44 f 49 x	
Ex his apparere dotem Ecclesiae annuae Ecclesiae necessitati sufficere, denique pro conservatione Ecclesiae remanere fundum 44 fl 49 x		

⁵⁵⁰ Lit. Enc. 1868: 50–51.

⁵⁵¹ SzfvPL Can. Vis. Borosjenő (Weindorf) 1868.

[melléklet]

Székesfehérvári püspökségében létező Borosjenő nevezetű szentegyház alapítvány és ipartőkepenzének jegyzéke 1867-ik esztendőben.

Ipartőkék									
Folyó szám	Adósok nevei	Tőke-pénz		Kölcsön-adás ideje	Kamatok				
		frt	kr		Mely naptól s mely napig járnak	Megfizettek frt kr	Hátramardtak frt kr		
1.	Placz József	8	40	1862. jan. 1.	1867. jan. 1. dec. 31.	-	57	-	-
2.	Puhr József	8	40	1850. nov. 1.	1867. jan. 1. dec. 31.	-	57	-	-
13.	Stampf János	16	60	1844. nov. 1.	d[ett]o	-	75	-	-
Össz.		197	20			6	4½	5	79½
Alapítványi tőkék									
1.	Schmicz József	12	60	1847. nov. 1.	1867. jan. 1. dec. 31.	-	57	-	-
2.	Bösinger Mátyás	65	10	1852. nov. 1.	1867. jan. 1. dec. 31.	1	90	-	-
30.	Thomajer Antal	60	-	1866. máj. 1.	d[ett]o	-	-	3	60
Össz.		840	20			42	38	8	1
Sz. Rozália kápolna alapítványi tőkék									
[6 db]									
Össz.		103	54			5	88	0	91½

[melléklet]

Bevétel:

1. Maradvány	66 f 8 x.
2. Ipartőkékből (6% kamaton 197 ft 20 x o.é.):	11 f 83 x évi kamat
3. Különfélekéből	
Csengőzacsokból bejött	62 f 6 x
Temetésnél használt gyertyáért	2 f
Összítve:	141 f 97 x

Alapítványi szent misék: 840 f 20 x o.é. van a község polgárai közt biztos helyeken, ámbár az egyes tőkék csekélysége miatt betáblázatlanul 6% kamatra kikölcsönözve.

Ezek évi kamata 50 ft 39

A csatolt magyar nyelvű formanyomtatványon a háromféle tőke kihelyezésének részleteit tanulmányozhatjuk. A későbbi bevételi összesítésből kiderül, hogy Borosjenőn csak az ipartőkék kamatbevételéből gyarapodott a templompénztár, viszonylag csekély mértékben, a sokkal nagyobb tömeget kitevő alapítványi tőkék kamataiból viszont nem. A hitelezettek a nevek alapján valószínűleg helyi lakosok voltak, a kamat pedig évi 6%. A legrégebbi kölcsönök több mint húsz évesek voltak. A fedezetre és biztosításra vonatkozóan ebben a táblázatban nincs információ (ld. lejjebb). A megfizetett és az elmaradó kamatrészletek aránya – mint az utolsó két oszlopból látszik – az ipartőke-kölcsönök esetében közel 1:1, míg a kihelyezett alapítványi tőkénél sokkal jobb az arány. Az ok számmra ismeretlen.

A másik kapcsolódó mellékletben az előző év (1867. január 1-jétől december 31-éig) bevételeinek a kiadásainak részletezett számadásait olvashatjuk (szokatlan módon magyarul). A bevételi oldalon a korábban már szereplő számokhoz képest csak annyi az újdonság, hogy megtudjuk, mit fed az „ex eventualibus” („alkalmiaktól”) kifejezés, illetve az, hogy a kamatbevételekhez a be nem fizetett tételeket is hozzászámolja. Kiderül továbbá, hogy a misealapítványi tőkék nincsenek jogilag biztosítva. Az éves kamatbevételt pedig nem sorolja a templomi bevételekhez.

Kiadás			<p>A kiadások között több érdekességre is fény derül:</p> <ul style="list-style-type: none"> - a gyertya a legnagyobb kiadási tétel, amely a (méh) viasz, illetve a század második felében terjedő sztearin alapú gyertyák között oszlik meg [→ V. 6. 1.]. A kisebb templomi beszerzések (1, 11) és a nem ingatlan-jellegű javítások (2, 3, 10) a templompénztárt (és nem a kegyurat) terhelték - a templom takarítása nem tartozott az egyházi alapfeladatai közé, hanem külön díjért végezte ő vagy másvalaki, csakúgy, mint a ruhák mosását - Borosjenőn a templompénztár finanszírozta az ostyasütés költségét (máshol általában a község) – ez legtöbbször a kántortanító feladata volt - a vizsgált településeken az orgonák nagy része külön fűtatóval működött (7), így erre külön embert kellett alkalmazni [→ V. 5. 2.] <p>Az alapítványi misék után a plébánosnak és a kántornak kifizetett összeg krajcárra pontosan egyezik az alapítványi tőke éves kamatával. Ez azt jelenti, hogy a hitelre kitett misealapítványok után nem jutott semmi a templomnak, valamint a templomatyának és a ministránsoknak sem.</p>
Viaszgyertyáért	18 f 75 x		
Stearingyertyáért	18 f 63 x		
Tömjénért	2 f 65 x		
Összeg	40 f 3 x		
Különfélékre			
1. Szenteltvízhintőért	3 f 50 x		
2. Orgonajavításért	17 f 50 x		
3. Sekrestyei butorjavítás	8 f 70 x		
4. Templomseprő evdija	2 f		
5. Bútsui költségek	5 f 25 x		
6. Ostyasütésért	3 f		
7. Orgonanyomó évdiija	2 f		
8. Templomruha mosatás	6 f		
9. Templomszolgák évdiija	6 f		
10. Egy zár a karajtójára	1 f		
11. Oltárkorsocskákért	- f 50 x		
12. Öt alapítványi szt miseért, a melyek tőkéje el veszett.	2 f 50 x		
Összeg	57 f 45 x		
Összítve	97 f 48 x		
[Tehát az összes bevétel és kiadás után] a maradvány a következő évre: 44 f 49 x			
Kiadás alapítványi sz. Misékre			
Kállinger Lajos plébánosnak kifizetett az 1867 évben elmondott sz.			
Misékért	38 f 3 x		
Klopfér József Tanítottának az Orgonálásért	12 f 36 x		
Összesen	50 f 39 x		

6. táblázat: A piliscsabai plébánia pénzügyi kimutatása (1868)⁵⁵²

A preliminária szövege	Fordítás, magyarázat
<u>De Ecclesiae matris dote. statu activo et passivo</u>	
<p>Ecclesia pro dote habet sessionem colon. 21 jug. 123 □ org. ut titulos proventuum sub N. 3 exhibet. haec sessio nec aucta nec imminuta, elocatur arendatoribus.</p> <p>Capitalia fundationalia pro crucibus statuis etc. habet 324 fl 24 xr e qua summa 72 fl 24 xr sunt pro conservatione crucem et statuatur 252 fl autem pro comparatione olei ad lampades laterales. Capitale Industriale efficit 1077 fl 20 x elocatos. Obligatoriales capitalium fund. et indust. exhibent. Sub N. 2.</p>	<p>A piliscsabai templomnak volt egy jobbágyteleknyi földje, amely bérbe volt adva, az ebből származó jövedelem a templompénztárba folyt.</p> <p>Melly plébános külön említi a keresztek és szobrok fenntartására tett alapítványokat.</p>

⁵⁵² SzfvPL Can. Vis. Piliscsaba 1868.

[...]

De statu passivo

Ecclesia nulla habet debita. Erogationes nunquam excedunt perceptiones. Peculium Ecclesiae solum in necessitates eiusdem convertitur.

[mellékletek:]

N2

Consignatio

Capitalium fundationalium pro Cruce et oleo

Nr. Cur.	Per quem elocatum	Nomen eius cui elocatum	Capitale (a. v.) fl xr	Quando	Census	Quali securitate
1.	C. Melly par local.	Hoffmann Antonio	105	1867.jan 1. dec. 31.	6%	- -
2.	d[ett]o		42		d[ett]o	
3.	d[ett]o	60 -		d[ett]o	d[ett]o	3 60
6.	d[ett]o				d[ett]o	

Summa 324 fl 24 xr

Capitalia industrialia

Nr. Cur.	Per quem elocatum	Nomen eius cui elocatum	Capitale (a. v.) fl xr	Quando	Census	Quali securitate
1.	P. Gallovich paroch.	Kurtz Joh. Vidua	84	1856. nov. 1.	6%	intabulatum
33.	Melly paroch.	Schieszler Paulus	42	1863. jan. 1.	d[ett]o	n[on] est intabulatum

Summa 1177 fl 20 xr

Sa. Census 64 fl 63 xr

N.3.

Titulus Proventuum Ecclesiae.

1. E fundis immobilibus 21 jugerum catastraliu[m] et 123 □ or. sign. unus ager in Calcatura Szállás 4 jug. 586 □ or. inter Ludimagistrum, et Joannem Kainer. alter in Calcatura Ráczvölgy 6 jug. 527 □ or. iuxta vineas. tertius in Postviesen 8 jug. Solitarius inter vineas et sylvas. Quartus in Calcat. Hajnár 2 jug. 628 □ org. inter Parochum et Antonium König.

Elocatis annua arenda efficit.	f	xr
2. E Capitalibus fundationalibus	90	„
pro cruc. an. census	19	45
3. E Capital. Industrial. Annuus census	64	63
4. Ex Eventualibus aut diversis	36	78
Summa	200	86

Ex his apparet dotum annuae Ecclesiae necessitati sufficere.

Adósság itt sincs. Melly kijelenti, hogy a kiadások sose haladják meg a bevételeket, és csak a templom szükségleteire adnak ki pénzt.

A 2. sz. melléklet elsőként a keresztekre és a lámpásokhoz szükséges olajra tett hat alapítvány kihelyezéseit sorolja föl. Ezek között a nagy összegűek (pl. 105 forint) voltak betáblázva, a többi nem. Van, ahol csak az a megjegyzés áll, hogy „elegendő biztosítékkal”.

Ezután következik az összesen 33 helyre, egységesen 6%-ra kitett ipartőkék felsorolása.

Itt is megfigyelhető, hogy a legtöbb összeg 42, 84, vagy 21 forint – nyilván a 6 százalékos census könnyebb kiszámítása miatt. Az összes éves kamat 64 forint 63 krajcár-ra rüg.

A 3. sz. mellékletben a plébánia jövedelmeit sorolja föl – tehát nem az előző évi bevételeket és kiadásokat. A templomjövödelmek összesítése: az 1. pontban a templom összesen egy jobbágyteleknyit kitevő földjeinek pontos mérete és elhelyezkedése (melyik dűlő, kiknek a földjei között). A bérbeadásból (árendából) befolyt összeg évente: 90 forint. A 2–3. pont a fenti kétfajta kamatbevételt, a 4. pedig az alkalmi bevételeket (pl. valószínűleg a perselyadományokat) tartalmazza.

A 200 forintos bevétel a plébános kijelentése szerint fedezi a szükségleteket.

N9 Sacra fundata Parochiali in Ecclesia Pilis Csabaensi secundum ordinem fundationis adnotata										
Nr.	Anno fundat.	Capitale		Per quem fatio facta	In quem finem et pro quo	Participant e censu		Annus elocacionis officio.	Nomen eius cui elocatum	
		fl	xr			Par.	Cant.			Eccl.
1.	1806	21	-	C. Piláth	Requiem pro def. Cathar. Piláth	96x	30x	-	1815	Lafka Jacobus
28.	1862	60	-	U. Rözer	Requiem pro def. Ursula Rözer	2f	65x	65x 20x 10x	1867	Kurtz Gasparus

Itt a 9. melléklet sorolja föl a misealapítványokat és azok kihelyezéseit. Ezek kamatait a piliscsabai plébános sem teszi a templompénztári tételekhez. Jogos is a döntés annyiban, hogy a részletes táblázatban feltüntetett 28, összesen 799 forint 50 krajcár összegű, 6%-ra kihelyezett alapítványi összegből a templom mindössze 20 krajcárt kapott évente, egyetlen alapítvány után. (A kedvezményezettek rövidítései a 6. oszlopban: Par[ochus] = plébános; Cant[or] = kántor; Eccl[esia] = templom; Aed[itus] = templomszolga; Min[istrantes] = ministránsok.)

Hasonló kimutatásokat minden plébániáról idézhetnénk, de talán ennyi is elég ahhoz, hogy átlássuk a templomok gazdálkodásának rendszerét. A későbbiekben a hidegkúti templom és a máriaremetei kápolna kapcsán még sokszor szembesülünk az ebben a fejezetben megismert fogalmakkal, gyakorlatokkal [különösen: → V. 4.].

IV. 4. A plébános jövedelme

A beneficium gazdálkodásától, vagyis a templom pénztárától a vizsgált korban már szigorúan elváltak a plébánost, vagyis a javadalmast illető jövedelmek.⁵⁵³ Ez a téma jobban kutatott és feltárt, mint a templomi gazdálkodás, mégis érdemesnek tartom alaposan áttekinteni, mivel a néprajzi szakirodalomban a megfogalmazások sokszor pontatlanok, időben és térben differenciálatlanok,⁵⁵⁴ az egyháztörténeti munkák pedig inkább az alsópapság egzisztenciális helyzetéről folyó politikai és jogi diskurzusok felől közelítenek a kérdéshez, így homályban hagyják a helyi gyakorlatokat. Újra hangsúlyozom, hogy az alábbi megállapítások – mint a dolgozat egészében, itt

⁵⁵³ „A plébánosi jogok védelmének s a papság tisztességes ellátásának céljából igen nagy fontosságu a javadalmi es templomi jövedelmek és terhek pontos es teljes kimutatása. Ezekről tehát szükséges rendes naplót vezetni, elkülönítve a javadalmi naplót a templomitól.” TOKODY 1886: 242. A 17. század utolsó harmadáról írva Mihalik Béla Vilmos éppen az ellenkezőjét emeli ki: „A plébánosi jövedelemnél nagyon fontos megjegyezni, hogy ekkor még nagyon ritkán különíthető el a plébános fizetése és a plébánia jövedelme.” MIHALIK 2013: 85. A kétféle jövedelem szétválasztása egy hosszú folyamat eredménye. A bajorországi Unterfinningről szóló monográfiából kiderül, hogy ott már a 18. század első felében is világosan elváltak a papi es templomi földek, jövedelmek. BECK 1993: 462.

⁵⁵⁴ Ez alól a megállapítás alól kivételt jelentenek Bárh János munkái, különösen legutóbb megjelent, kimondottan a „paptartásról” szóló könyve. BÁRTH J. 2019.

is – elsősorban a választott korra és területre érvényesek, bizonyos megszorításokkal azonban kivetíthetők minden volt jobbágfaluban működő katolikus lelkipásztorra.

IV. 4. 1. A kegyúri rész

A szabályszerűen kiválasztott és beiktatott javadalmast (plébánost) megillették az adott javadalommal járó – tehát a kegyúri kötelezettségekhez tartozó – személyi jellegű járandóságok és haszonélvezeti jogok. Ez több elemből állhatott, de a legalapvetőbb része egy olyan – egy vagy két jobbágyteleknyi – földterület volt, amelyet a plébános vagy bérbeadott, vagy saját maga művelt(etett).

Még 1846-ban jelent meg Simovits Leopold (Lipót) lovasberényi plébános tollából egy érdekes, saját tapasztalatokból táplálkozó írás (és hozzá egy még terjedelmesebb szerkesztői kommentár). A szerző arról a kérdésről értekezett, hogy „A falusi plébános’ tekintélye emelkedik-e, vagy csökken a’ mostani, szokásban lévő javadalmi rendezés által?” Természetesen ő arra a konklúzióra jutott, hogy csökken. Különösen elégedetlen volt a földeken való gazdálkodással, mint jövedelemforrással, mert az

„nagy bajjal és bosszúsággal szokott járni. Ha ugyanis a’ pap maga miveli földjeit, meg vagyok róla győződve, mikép a’ bérest, kocsist, ostorost – egy-két év mulva megunja; részint mivel a’ haszon csekély, miután igaz, hogy: ’bos arat, bos vorat’ [az ökör szánt, az ökör zabál – B. J.]; részint, mivel: ’inimici hominis, domestici eius’ [az embernek sokszor a háznépe az ellensége – B. J.]; részint végre, mivel.... Ha pedig a’ hivek munkálják földjeit, ugy nincs köszönet benne. Sőt kár valóban a’ földért; mert rosszul járul, alig hoz két-három magot. Megvan a’ két-három egész telek: és a’ hambár mégis üres. Ehhez járul, kivált hol nagyobb a’ hivek’ száma, és segédpap nincsen, hogy vetés vagy aratás’ idején a’ dolgozókat nem tekintheti meg; ’s ennek következtében lassan és kárral megy a’ munka; a’ mag nem vetetik el, aratáskor a’ jószág kuszáltatik ’stb. Ha pedig szorgosan utána lát a’ pap, szenved az oltár; az ekénél többször megjelenvén, azonosítja magát a’ földmivelővel; külseje elparlagosodik; veszt a’ tekintély. Ha végre feléből adja ki földjeit, mint alulirt: akkor ugyancsak osztozik! Hát az arató-rész? Vajmi nehéz igy boldogulni. Experto crede. [’tapasztalatból mondom’ – B. J.]”⁵⁵⁵

Simovits gondolatmenetéhez a későbbiekben még visszatérek. Az eddigiekből annyit mindenesetre megállapíthatunk, hogy a plébánosi föld nem volt a legkönnyebben élvezhető jövedelemforrás. Nem vizsgáltam részletesen, hogy a Budai alsó esperesi kerület településein milyen rendszerben folyt a földek hasznosítása. Az egyes plébánosok háznépeinek összetétele (→ IV. 1. 1.) azt sejteti, hogy néhány helyen (ahol férficseléd és kocsis is volt) a plébános maga is gazdálkodott valamilyen szinten, de a papi

⁵⁵⁵ SIMOVITS 1846: 274. Simovits egy olyan témát tárgyal, amely, úgy tűnik, nemcsak Magyarországon váltott ki élénk vitát. A 19. század eleji németországi katolikus és protestáns diskurzus alapján Wolfram Pyta is kiemelte a „földbirtoklás és a földhasználat” integráló szerepét. PYTA 2001: 415. Bővebben idézve: → VI. 2., 1034. jegyzet.

földek megművelése többnyire már községi feladat volt, amit alkalmasint pénzbeli munkaváltság helyettesített. Ebben az esetben a plébános pénzt kapott a községtől, amelyen ő, illetve a kurátorok napszámost fogadhattak. A mintaszerű gazdaságával példát mutató és a közösséget mezőgazdasági újításokkal edukáló pap alakja⁵⁵⁶ csak néhány kisebb utalás erejéig köszön vissza az általam vizsgált anyagban.⁵⁵⁷

A föld mellett a kegyúr további pénz- és természetbeni juttatásokat is folyósíthatott a javadalmas részére. Jellemzően ilyen volt például a failletmény, amely a legtovább fennmaradó természetbeni jövedelem volt. Az ezzel járó munka (behordás, aprítás) ebben az esetben is (csakúgy, mint a felújításoknál) a községeket terhelte. A tűzifa összetétele és mennyisége gyakran adott alkalmat vitára. Egy példa:

Budakeszin az 1860–1880-as években a plébánosok hosszú küzdelmet folytattak a kegyúri failletmény ügyében. A problémák gyökerét a canonica visitatio szerinti járandóságok átváltásánál találjuk. Az eredeti 15 öl fát 1860-ban bécsi öltre, majd 1876-ban – a méterrendszer bevezetése után – köbméterre számították át a gödöllői uradalmi igazgatóságon. Ugyanakkor viszont egyszóvalán megváltoztatták a szolgáltatott fa minőségét is (keményfa és puhafa aránya, feldolgozottsági állapot stb.), ezzel megrövidítve a javadalmat. A sérelem miatt a plébánosok (és a szintén érintett kántortanítók) nem győztek tiltakozni. Az uradalommal folytatott vitákat Petz Antal kezdte, Horvátovszky Vilmos folytatta, és végül 1884-ben, Tilly József idején egy miniszteri végzéssel zárultak le, amely pontosan meghatározta a failleték összetételét, de nem adott helyt visszamenőleges kártérítési igénynek.⁵⁵⁸

A kegyúri szolgáltatások összetétele, mértéke és a folyósítás gördülékenysége településről településre nagy eltéréseket mutatott.⁵⁵⁹ A jövedelmek kezeléséről részletesen rendelkezett a korábban már többször idézett *instructio normativa*, különös tekintettel a plébánosváltások (a *vacantia* és az ideiglenes adminisztráció) időtartamára.⁵⁶⁰

IV. 4. 2. A köz(ös)égi szolgáltatások – *lecticale, deputatum, praestationes*

A „lelkész illő ellátásának”⁵⁶¹ felelőssége a vizsgált időszakban többnyire a helyi közösségek vállán nyugodott. Talán nem rugaszkodunk túl messzire a realitástól, ha ezzel kapcsolatban a pap és a hívek közötti, kölcsönösségen alapuló *szakrális ökonómiáról*

⁵⁵⁶ Vö.: QUELLIER – PROVOST 2008.; SCHMID 2014.

⁵⁵⁷ Lásd például a IV. 4. 4. fejezet 8. táblázatában szereplő gyümölcsfára büszke nagykovácsi plébánost! A témáról további példákkal lásd még az összefoglalás megfelelő bekezdéseit [→ VI. 2.].

⁵⁵⁸ BkPI I. 4. 212/1883. [A gödöllői uradalom által másolatban megküldött miniszteri határozat, kelt 1884. jan. 3.]; a failletmény ügyével sok irat foglalkozik: BkPI I. 4. 1876–1884.

⁵⁵⁹ Ehhez lásd a IV. 4. 4. fejezetben a 7. és 8. táblázatba foglalt kimutatásokat!

⁵⁶⁰ Lit. Enc. 1858–1859: 111–141. (640/1859, május 31.): *Instructio normativa pro administrando peculio aedium sacrarum, beneficiorum ecclesiasticorum, piarum denique foundationum in Dioecesi Albaregalensi.* [→ III. 2. I.]

⁵⁶¹ TIMON 1908: 13. Timon az „illő ellátás” absztrakt elvével kapcsolatban a Tridentinumig nyúlók vissza.

beszélünk, ahol az egyik oldalon az emberek vallásos igényei és szükségletei állnak, a másikon pedig az ezt ellátó személy(ek) életének egzisztenciális biztosítása.⁵⁶² A szakrális ökonómia jelenvalósága különösen normaszegés vagy kötelességmulasztás esetén válik tapinthatóvá. Ennek az alapvető kulturális logikának a fel- és elismerése után a kérdés most az, hogy milyen viszonyban is volt mindez azokkal a jogi keretekkel, amelyek egy egészen más síkon garantálták az alsópapság megélhetését.

A 19. században a jövedelmek legnagyobb része az egyház és a hívek közösségét képviselő „politikai községgel” kötött szerződések alapján járt a mindenkori plébánosnak. Ezen szerződések közül a legfontosabbak a *canonica visitatiók* alkalmával, tehát a püspök (vagy a püspök képviselőjének) jelenlétében kötöttek. Mivel a 19. század második felében az egyházlátogatások elmaradtak,⁵⁶³ a jogokat, kötelességeket, a szolgáltatások mértékét és fajtáit időről időre módosításokkal, különmegállapodásokkal próbálták a változó viszonyokhoz idomítani. Emellett egyházi és állami rendeletek, törvények foglalkoztak a lelkészi javadalmazás kérdéseivel.

A köz(ös)ség által a plébánosnak biztosított jövedelmek között a *lecticale* (németül *Ehegeld*; magyarul – valószínűleg nyelvújításkori leleménnyel⁵⁶⁴ – *párbér*, *ágybér*), vagyis a házaspáronként számított készpénz- és terményjuttatás („ágybéri gabona”) volt a legfontosabb tétel.⁵⁶⁵ Oltványi Pál, a Szeged melletti Földeák plébánosa 1860-ban több folytatásban hosszú értekezést tett közzé a párbér mint juttatási forma keletkezését illetően. Ebben olvashatjuk:

„Magyarország legtöbb plebániáiban a lelkészi dotatio egyik fő részét azon részint készpénz-, részben természetnyekben kimért adány teszi, mellyet a plebániához tartozó hívek évenként a lelkésznek fizetnek; s minthogy ezen adányok nem a község közpénztára, hanem a házaspárok által fizetettek, innen kölcsönzé eme tartozás ama nem épen jó hangzatu nevezetet 'párbér', vagy, mint némelly helyen közönségesen nevezni szokták, ágybér, papbér.” Oltványi úgy tudja, hogy a párbér intézménye „honunkban alig idősebb két száz évnél; és valószínűleg a szomorú vallási viszályok alatt született az: létét azon körülménynek köszönve, hogy a tized, nyolczad, negyed, vagy tizenhatod, ugy a földeik-, szölleik-, malmaik-, kaszálóik-, és egyéb, az 1647-diki 12-ik t.-cz. által elősorolt jövedelmi forrásaiktól megfosztott lelkészek, kénytelenek voltak hiveiknek eme szeretetadó-mányára szorulni, s azt tőlök egész örömmel elfogadni [...].”⁵⁶⁶

⁵⁶² Rainer Beck (BECK 1988), Robert Scribner és Eva Labouvie nyomán Magyarországon Bárbth Dániel járta körül ezt a kifejezést. BARTH D. 2013: 24–27.

⁵⁶³ A vizsgált területen az 1829-es vizitáció volt a legutolsó. Mint láttuk, az 1845-ös és az 1868-as vizitációs körút sem ért el ideig, a prelimináriák pedig semmiféle jogalapot nem teremtenek, hiszen csak a plébánosok beszámolóiról van szó [→ II. 3. 1.].

⁵⁶⁴ Melich János nyelvész kutatási eredményeit idézi Kollányi Ferenc (KOLLÁNYI 1908b: 149.).

⁵⁶⁵ A párbér mértéke (általánosságban) Kovách Pál *Manuale Parochorum*a szerint páronként egy pozsonyi mérő jól megtisztított (!) búza és 12 konvenciók krajcár (xr CM), illetve később 50 osztrák értékű krajcár (xr WW) készpénzben, de Kovách persze hozzát teszi, hogy a tényleges mértéket a helyi kontraktus szabja meg. KOVÁCH 1854–1860: 82–83, ill. 1871, Sectio I.: 127–128.

⁵⁶⁶ OLTVÁNYI 1860: 378, 380.

Oltványi cikke nem áll egyedül a korszakban: a dualizmus későbbi évtizedeiben kiterjedt jogi vita bontakozott ki a párbér eredetéről és „jogi természetéről” [→ IV. 4. S.].

A párbér mellett a plébánosnak a község (mint *communitas*) is tartozott bizonyos természetbeni szolgáltatásokkal: szénával, tűzifával és egyéb szükséges cikkekkal is (vaj, tojás, faggyú, só stb.). Összefoglalóan ezt a jövedelemrészt nevezték *deputatum*-nak (*deputata in naturalibus* 'természetbeni járandóság'), amelynek mértékéről szintén a *canonica visitatiók* rendelkeztek. A különböző termékek minősége és mennyisége újra és újra vitás helyzeteket idézett elő.⁵⁶⁷ A plébánosi jövedelemstruktúrában nem elhanyagolható a szolgáltatás-jellegű kötelezettségek (*praestationes*) szerepe sem. A legtöbb helyen a község tartozott gondoskodni a plébános földjeinek megműveléséről, a tűzifa fölaprításáról és a kisebb javításokhoz, építkezésekhez szükséges munkaerő biztosításáról. Továbbá általában a „juttatási csomag” része volt meghatározott számú személyi és teherfuvar is (például a malomba).

A párbér megfizetése alól sokan mentesültek részben vagy egészben jogállásuk, foglalkozásuk vagy szociális helyzetük miatt. Elvileg mindenütt félösszegű párbért fizettek a vegyesházasságok katolikus felei és a saját háztartásban élő özvegyek. Általában mentesültek a tanítók és az egyházi szolgálatot teljesítők (sekrestyések, templomatyák), a katonáskodók, és méltányossági alapon a szegények és a koldusok.⁵⁶⁸

7

A párbért sokáig maga a plébános, vagy segítői (a templomatyák) gyűjtötték össze faluszerte – például a vízkereszti házszentelés alkalmával.⁵⁶⁹ A személyes begyűjtés azonban sok vesződséget okozott, és nem ritkán méltánytalan helyzetekbe hozta a plébánost. A plébánosi földműveléssel kapcsolatban már idézett Simovits Leopold így nyilatkozik⁵⁷⁰ a *lecticale* és a *deputatum* beszédéről:

„Az ágybéri gabona, mint jövedelem, már nevénel fogva is visszatetszik. Az illy búzának beszéde bajos is: bosszusággal is jár, mivel szemetet hoznak; és ezt is kedvetlenül, morogva: kivált ha

⁵⁶⁷ „Deputata in naturalibus, puta: foeno, lignis focalibus, butyro, saebo, sale etc. passim consistunt, et per communitates praestantur. Intuitu qualitatis et quantitatis deputatorum non raro controversia enascitur inter parochum, et fideles, qua si amica modalitate privative, aut cum interventu V-A-Diaconi componi non possit, talis Ordinario pro medela illico insinuetur. [...]” KOVÁCH 1871: 130.

⁵⁶⁸ Például Budakeszin a községi párbérváltás összegének kiszámításához 1868-ban készített lista szerint 48 személy (illetve 41 pár, mert az egyedülállókat csak fél összeggel számították) mentesült a párbér alól. Ez azt jelenti, hogy 41-et levontak az összes házaspár számából (amit a plébános lélekösszeírása alapján állapítottak meg). Így maradt 607 párbérköteles házaspár, tehát a plébános – páronkénti 2 ft 10 krajcárral számolva – 1274 ft 70 krajcárt kapott évente párbérmegváltás címén. BkPI I.4.1/1868 (szept. 1.) *Lecticalis competens*.

⁵⁶⁹ BARTH J. 1990: 399.

⁵⁷⁰ SIMOVITS 1846.

gyéren termett.” Később javaslattal is előáll: „Egyedüli véleményem, hogy a’ sok és különféle tartozások egyszerűsítsenek. Mert nincs kedveltebb dolog, mint mikor sok, különféle követelések történnek. A’ megye, az uraság, a’ pap, a’ jegyző, mester, éjjeli-őr’ stb. minduntalan a’ szegényt keresi meg tartozásaért. Avagy csak magunkat vegyük. Valljon, ha van is módunk a’ fizetésre, nem bosszont-e a’ többszöri kérés? Mennyivel inkább a’ szegény népet; mely majd minden terhek alatt gőrbendez? Elkéseredve végre, a’ pap’ fizetésénél makacs kezd lenni, mivel könyörületességre számít; itt szigorú büntetéstől nem tart; itt ő azon ferde fogalomtól izgattatik, mintha a’ papnak semmire sem volna szüksége: és – sokszor pártolókra is talál...”

Még egy idevágó példa: 1879-ben a csépi (ma: Szigetcsép) plébános, Janny Ferenc a nagykovácsi plébániáért benyújtott pályázatában kétségbeesetten számol be nyomorúságáról és arról, hogy mikor megpróbálta behajtani kintlevőségeit a híveitől, azok mennyire fölháborodtak, mondván: „Ez aztán a lelkipásztor! Amit az adószedő meghagyott nekünk, azt a plébánosunk szedi el.”⁵⁷¹ Janny könyörögve kérte tehát püspökétől, adja neki Nagykovácsit, hogy kilátástalan helyzetéből szabaduljon.⁵⁷²

Többek között ennek az áldatlan helyzetnek a megoldását célozták a községek és a plébánosok közötti átalányszerződések (*contractus aversionalis*).⁵⁷³ Az első ilyen szerződések sok helyen már a 19. század elején megkötöttek. A Fejér megyei Tárnokon például az 1804-es országos plébániai jövedelemösszeíráshoz⁵⁷⁴ kapcsolódóan állapodtak meg abban, hogy a párbért és a stóladíjakat egy összegben váltja meg a község. Annak érdekében, hogy a plébános „minden fáradságos Galiba, és heanyosság nélkül minden esztendőben annak üdejében valósággal is meg-nyerhesse” a neki járókat, pontosan meghatározták az egyes jövedelmek beszédésének módját és idejét, amivel a korábbi méltánytalan helyzeteket és konfliktusokat remélték kiküszöbölni. A szerződésben foglaltakat az 1818-as *canonica visitatio* megerősítette, és azután is hosszú ideig – tulajdonképpen még a 20. század elején is – hivatkozási alapul szolgált.⁵⁷⁵ Ugyanakkor egy 1861-ben történt szerződésmódosításból megtudjuk, hogy a párbérnek az elöljáróság általi negyedévenkénti beszédése is „számtalan fáradság, s kellemetlenséggel” volt összekötve, és ezúton sem volt biztosítva, hogy a plébános megkapja „rendes évi járandóságát” (sokszor 2-3 éves hátralék adódott).

⁵⁷¹ „Ecce qualis pastor animarum! quod executor tributorum nobis reliquit, hoc surripit parochus noster.”

⁵⁷² SzfvPL 4534 632/1879 (érk.: ápr. 20.) Janny Franciscus par. in Csep petit beneficium par. Nagy-Kovácsi.

⁵⁷³ „In nonnullis locis praestationem hanc supplet contractus aversionalis cum Communitate initus, quem solennisavit homo dioecesanus, et comitatensis, dein patronatus et primores communitatis. Virtute talis contractus penditur annue parochi certa summa loco pensi lecticalis” KOVÁCH 1854–1860: 83., ill. 1871. Sectio I.: 128.

⁵⁷⁴ Az országos parochiális összeírást a Helytartótanács által 1803. szeptember 27-én hozott 20967. számmal kiadott rendelet értelmében végezték el Tárnokon is. SzfvPL A/4568/2. [kelt: 1804. február 25.] Ezt megelőzően már egy 1799-ben történt egyházlátogatás alkalmával megújították a plébános és a község közötti szerződést (SzfvPL 4568/1 Nro. 83. [kelt: 1799. július 30.]), majd ezt követte egy 1802-es általános összeírás, amit lényegében az 1804-es dokumentum csak megerősített.

⁵⁷⁵ 1916-ban ennek alapján próbálta bizonyítani Pelczner plébános és Prohászka Ottokár püspök, hogy válástól függetlenül minden lakos köteles párbért fizetni: SzfvPL 4568 1714/1907 [érkezett: augusztus 31.].

Ezért Bilics Mátyás plébános a módosított szerződésben kijelentette, hogy az elvileg járó évi 214 forint helyett megelégszik csupán 200 forinttal, amit viszont garantáltan megkap a községi kasszából.⁵⁷⁶ Egy másik példa: a szegvári plébánia történetét feldolgozó Katus László írja, hogy ott a község már 1798-ban átalányszerződésben váltotta meg a párbért, 1804-ben pedig a stóladíjakat is. Az indoklás a tárno-kihoz hasonló: „azon ízetlenséget, gyűlöleteskedést, mely a nevezett adózásoknak beszédese alkalmatosságával előkelni szokott, töllünk és Tiszt. Lelki Pásztorunktól eltávoztatnánk.” Egy 1810-es szerződésben megemelték az összeget, de az 1840-es évekre annyira megnőtt a hívek száma, hogy a régi párbérszerződés már végképp előnytelennek bizonyult a plébános számára. A község azonban nem akarta emelni az összeget. A hosszú viták és pereskedések végül csak 1853-ban, a jövedelmek konvenciósi forintra váltásával csitultak el.⁵⁷⁷ Ezzel az átváltással, valamint az averzionális szerződések buktatóival a hidegkúti esettanulmányban is találkozunk [→ V. 2. 3.]. Az egyenként, személyesen szedett párbér helyett egy összeget állapítottak meg („averzionált párbér”), amelyet aztán a többi községi adóval együtt az előljáróság (vagy annak adószedője) gyűjtött össze és fizetett ki – általában több részletben – a plébánosnak.⁵⁷⁸ Az átalányszerződésbe rendszerint belefoglalták a *deputatum* egyes természetbeni szolgáltatásait is; így a kényesebb állagú és eltarthatóságú járandóságok kikerültek a szortimentből (azaz a szerződésekben pénzre váltották át őket), de a gabona- és tűzifajuttatások sokáig ténylegesen természetbeniek maradtak (továbbra is alkalmat adva a minőségi és mennyiségi vitákra).⁵⁷⁹ Simovits plébános 1846-os írását folytatva:

„A' papnak élnie kell, és tanulnia. Erre meghatározott jövedelem szükséges; nem pedig olyan, melyet évenként csak a' legnagyobb bajjal, harag- és pörlekedéssel hajthat be. Hisz' sok mindenféle hivatalnok vagyon az országban, 's mindenik rendesen megkapja a' maga fizetését. Miért épen csak a' pap nem? Kinek épen soha sem kellene e' miatt surlódásba jönnie; mint mi által nem csupán tekintélye veszt, de azonkívül buzgósága is eltompul. Ezen eszme szivemben már régen megfogamdzott; ugyanazért hiveimmel t. előljáróságom' engedelmevel, sok évek előtt már, szerződésre léptem, habár kárommal is; mely által tartozó köteleességeiket, családonként, két váltó forint évenkénti fizetéssel megváltják: ezen, a' hívekre nézve oly kedvező szerződésben, a' szántás, vetés, aratás, széna-kaszálás és gyűjtés, ugy szinte az adni szokott lecticalis búza, mind befoglalaltván.” Simovits

⁵⁷⁶ Rádásul osztrák értékű forintban, pedig „felsőbb hatóságilag” ezt pengő forintra kellett volna átszámolni, ami további mintegy 5%-os növekedést jelentett volna. A plébános azonban erről is lemondott, csak hogy biztos és kiszámítható legyen a jövedelme. Lásd: SzfvPL 4568 ad 561/1861.

⁵⁷⁷ KATUS 1994: 160–161.

⁵⁷⁸ A *Manuale Parochorum* is célszerűnek nevezi ezt a szokást: „Scopo conveniens est illa consuetudo, ut pensum lecticale ipsi primores communitatis incassent, et parochio resignent.” KOVÁCH 1854–1860: 83., ill. 1871. Sectio I.: 128.

⁵⁷⁹ A jövedelmek különböző beszedési módjairól, és azok változásairól a 18–19. században lásd: BÁRTH J. 2019: 31–40.

folytatja még azzal, hogy ennek az összegnek a behajtása sem egyszerű, az emberek különféle ürügyekkel próbálnak kibújni alóla, amiben az elöljáróság is partner. Mindazonáltal vallja, hogy „ideje is, hogy a 'praestatiok' e' modora, az idő kívánataihoz képest kedvezőbb alakot öltjön; mert részben már ez is oka, hogy a' papot, a' lelkipásztort semmibe sem veszik; és csupa kegyelem gyanánt adják meg neki azt, mit ő jog- és teljes igazsággal követelhet. [...] A 'pap búza', 'pap-szántás', 'pap-sor', 'pap-kéve' stb. nem jól hangzanak többé. Szükség annakokáért a' kisebb 'praestatio'-kat egyszerűsíteni és – azokat biztosítani: [...]”

Értekezése végén a fent már szintén idézett földéaki Oltványi Pál is saját példáját hozza:

„A mi e tárgy felőli véleményemet illeti, ugy hiszem, eléggé tudatom azt az olvasóval, kijelentve azt, miszerint Földeákon 1856-ban, a csanádi püspöki, és békés-csanádmegyei hatóság kiküldött biztosainak közbejötté mellett a párbéri illeték megváltására nézve átalán-szerződés jött létre, és az abban kikötött mennyiséget most a község pénztára fizeti. Egy évi párbéri illeték beszedése, mellynek jó része most is hátralék, érlelték meg a szerződést; mert ugy hiszem velem együtt igen sokan aláírják Csanád megye volt nagy tekintélyű, s bő tudományu püspökének, [...] ama mondatát: hogy a párbérré szorított lelkész 11 hónapig kedves és kedvelt híveinél; csak a 12-dik hónapban, midőn fizetését szedi, vagy szedeti, akkor sokaknál megszünik az lenni.”

Oltványi Pál – egy nagy formátumú plébános portréja a 19. század második feléből.

Más forrásból tudjuk, hogy Oltványinak az átalányszerződés sem hozta el a békét, csak míg korábban földéaki hívekkel civakodott a párbérszedés miatt, azután már az elöljárósággal keveredett vitákba, például a tűzifa fajtája miatt.⁵⁸⁰ A „híres földéaki plébános”⁵⁸¹ a róla szóló híradások alapján hasonló habitusú – művelt, igényes, szigorú és megosztó – személyiség lehetett, mint Bacsák Imre volt Budakeszin, vagy Hegyi Antal Csongrádon.⁵⁸²

⁵⁸⁰ TÓTH F. 2007. Ugyanitt rendkívül érdekes jelenetet olvashatunk Oltványiról, akinek a hívei részéről egyszer azt kellett elszenvednie, hogy egy felnőtt férfi (!) aprószentek napján „megorodicsolta”, vagyis megvesszőzte, amivel „a község bizonyos csoportjának a lelkész elleni jelképes szembenállását” fejezte ki.

⁵⁸¹ Bálint Sándor jellemzi így. Annak kapcsán említi, hogy a Földeákon Péter-Pálkor tartott rózsalakodalom szokása az ő alapítványára jött létre az 1860-as években. BÁLINT 1938: 275.

⁵⁸² Bacsákhoz lásd: BEDNÁRIK 2013, illetve a jelen kötetben: → II. 3. 7., Hegyihez: GYÖNGYÖSSY 2014.

Általánosságban megállapíthatjuk, hogy a sokszor akár négy-öt évtizeddel a megkötésük után is érvényben lévő szerződések és a változó körülmények (törvények, pénznemek, árak stb.) állandó értelmezési kényszert és feszültséget teremtettek. Ezeket a nézeteltéréseket a közösség és papja közötti kölcsönösségen alapuló jó viszony és az abban gyökerező konszenzusos megegyezések hidalhatták át. Megfigyelhető – különösen a munkaszolgálatok esetében –, hogy a pap eltartását, a neki nyújtott szolgáltatásokat a köz(ös)ség sokkal inkább a méltányosság és a kialakult szokásjog, semmint az írott dokumentumok következményeként értelmezte. Azonban a kölcsönös bizalom megrendülésével, vagy új, más habitusú plébános érkezésekor az érzékeny egyensúly könnyen felbillenhetett. Sok konfliktust szült, ha az új plébános vissza akart térni az érvényben lévő szerződés tételeihez, figyelmen kívül hagyva az időközben kialakult, attól eltérő helyi gyakorlatot. Nem hiába írják egy 1889-es belügyminisztériumi rendeletre hivatkozva a *Lelkipásztori lexikon* szerzői: „azon körülmény pedig, hogy az egyházi szolgálmányok létesítésére nézve egyideig [az egyházlátogatási okmánytól] eltérő gyakorlat követetett, az okmány érvényét meg nem szüntetheti.”⁵⁸³

Példaként ismét Bacsák Imre esetét idézhetjük, ami – talán éppen kirívó hevességből fakadóan – remekül illusztrálja az iménti állításokat. Bacsák budakeszi plébánossága idején [→ II. 3. 7.] szinte végig hadilábon állt az előjárósággal. Ő leveleiben visszatérően emlegette „a községtől szívesen el csipkedni szeretett javadalmaknak veszteségét”, míg a község előjárói a plébános pénzvágára és jogtalan követeléseire panaszkodtak különböző fórumokon, például így:

„A Visita pontjain túlhágó praestatiók a következők: a gyónó czéduláktól szedni szokott 2 váltó krajczár, most 2 o. ért kr., a parochialis szobák kimeszletetése, s padlózatának felmosása, a papi ölfáknak két három darabjai elfürszeltetése, és apróra leendő felvágása, néha előfogatok kiszolgáltatása, és több ehez hasonló csekélységek, melyeket a község volt szeretett lelkészének, de nem ennek, minden zúgolódás nélkül tett, minthogy ő is papi hivatala szentül történt folytatásán felül a községnek több rendbeli anyagi hasznokat tett. Azonban a mint Ő Nagyonisztelendősége Budakeszi Plébánosnak beiktatott, s magát befészkelte, az első évben ugyan nem, de az ezt követő években a fentebb elősorolt Visítán felüli praestatiókat is a legnagyobb pontossággal követelte. [...] Továbbá jól tudván az előjáróság, hogy Ő Nagyonisztelendőségének visita szerint egy évre csak 2 malombai küldés, s visszahozatalra adandó előfogat jár, miután Ő egy év alatt magányhasználatra, s vendégei elszállítására 40 usque 44 előfogatot is parancsoltatott, s effective ki is állítatott s ezt továbbra is nyakasan követelte, az előjáróság az előfogatok fölösleges kiszolgáltatását, mint visita ellenest, megtagadta; később megtagadta a papi ölfáknak 2 és 3 darabjai fölfürszelését, és aprórai felvágását is, minthogy az tapasztaltatott, hogy Ő Nagyonisztelendősége a felvágást nem maga használatára sürgette, hanem hogy így felaprózott fáját Budára hordatva, drágábban eladhassa.”⁵⁸⁴

⁵⁸³ GAITH – PATZNER 1892: 256.

⁵⁸⁴ SzfvPL 4724A 361/1861: 31–34.

Miközben a panaszlevelet jegyző elöljárók a canonica visitatióra hivatkoznak, tudjuk, hogy ez a fontos jogforrás nem volt a kezükben,⁵⁸⁵ a „visita pontjain túlhágó praestatiókról” pedig nagyrészt később kiderült, hogy azok mégis benne voltak valamelyik szerződésben. A tűzifa fölvágását vagy a plébánia kimeszelését egyfajta kölcsönös tiszteleten alapuló segítségként és a jámborság jeleként, nem pedig az írott szerződés következményeként értelmezték.⁵⁸⁶ Amint romlani kezdett a viszony a község és papja között, mindezek rögtön zaklatásként, jogtalan követelésként tűntek fel a lakók és elöljárók szemében. Közrejátszhatott ebben az is, hogy Bacsák valószínűleg meglehetősen határozott stílusban adta elő – adott esetben jogos – igényeit.⁵⁸⁷

IV. 4. 3. A lelkipásztori szolgáltatokért járó eseti jövedelmek

A plébánosok jövedelmének harmadik pillérét olyan „alkalmi” jövedelmek (összefoglalóan: *accidentalialia, eventualialia*) tették ki, amelyeket egyes szolgálataikért, szolgáltatásaikért kaptak. Ezek között elsősorban a szigorú értelemben vett stóladíjakat kell kiemelnünk,⁵⁸⁸ amelyek a korszakban a következőkért jártak: keresztelés (*baptisma*), asszonyavatás (*introductio*), esketés (*copulatio*), temetés (*funus*) – utóbbi esetén különbség volt kis-, illetve nagytemetés között, esetenként a pluvialé (díszes papi palást) viseléséért is többletet számíthattak fel [az egyes „szolgáltatásokhoz” lásd: → IV. 2. 4.]. A stóladíjakon kívül az alkalmi jövedelmekhez számolhatjuk az elmondott alapítványi misék után az azok kamataiból felvehető részt [→ IV. 3. 2.], illetve az egy-egy miseszándékokért kapott összegeket. Végül pedig: a plébános a különböző irodai szolgáltatásokért (leginkább a keresztlevel kiállításáért) is ellentételezést kérhetett.

A vizsgált korszakban nem létezett egységes, minden plébánián érvényes szabályozás a stóladíjak és más *accidentalialia* esetében sem. A helységenként különböző tarifákat az utolsó *canonica visitatio* rögzítette, amitől később a község és a plébános közös megegyezéssel – és püspöki jóváhagyással – térhetett el. Ilyen módosításokra, ha másért nem, hát a pénznem változása miatt, mindenhol sor került, és visszatérően viták tárgyát képezte. Az alkalmi jövedelmek esetében is megfigyelhető az a jelenség,

⁵⁸⁵ 1861-ben kérték a püspököt, hogy: „miután többször nevezett Esperes Úr még most is olly követeléseket tesz, mikre a Község soha sem köteleztetett, esedezünk miszerint az 1804 és 1817i Canonica Visitatio kivonatát, mellyből a község kötelezettségei kitűnnek, részünkre kiadatni kegyeskedjék.” SzfvPL 4724A 880/1861.

⁵⁸⁶ Ismét utalhatunk a „szakrális ökonómia” jelenségére: BECK 1988: 120–124.

⁵⁸⁷ Egy 1860 őszéről származó levélből (SzfvPL 4724A 880/1860.) tudjuk, hogy az akkor már szinte háborús helyzet ellenére sem engedett, és továbbra is pontosan megkövetelte a neki járó (illetve az elöljáróság szerint nem járó) szolgáltatásokat. A példát bővebben kifejtve lásd: BEDNÁRIK 2013: 234–236.

⁵⁸⁸ A stóladíjak veszprémi egyházmegyei – és kimondottan kaposvári – alakulásáról érdekes történeti leírást ad, és hosszútávú áttekintő táblázatot közöl Hoss József. Hoss 1948: 112–114.

hogya a szokásjogi gyakorlatok egy idő után felülírták, elhomályosították az írott szerződésekben lefektetett kötelezettségeket. Bacsák Imre fentebb megkezdett példáját folytatva: egy helyen azt is olvassuk ellene, hogy (többek közt) a keresztelési igazolásokért követelt 1 forint 45 krajcár volt az oka, hogy sokan már templomba se jártak.⁵⁸⁹ Ez valóban igen magas összegnek számított más községekhez képest. A vádakból kiderült, hogy Bacsák a gyónócédulákért [→ IV. 2. 4.] is szedett némi pénzt, ami nyilván a nyomtatási költséget volt hivatva fedezni – bár az összeg igen csekély volt,⁵⁹⁰ és valószínűleg a pap és a hívek közötti jó viszony esetén senkit nem zavart volna, de mivel ez a tétel nem szerepelt a hivatalosan szedhető díjak között, felhasználható volt a plébános ellen. A hidegkúti Szobovits plébános 1873 szeptemberében arról írt,⁵⁹¹ hogy megemelte a stóladíjakat, és ennek jóváhagyását kérte az egyházmegyei hivataltól. A hivatal azonban visszautasította ezt az eljárást, mondván, tilos saját hatáskörben eltérni a szokásos és a vizitációkban megállapított szolgáltatási díjaktól: várja meg a főesperesnek az alesperes útján történő szabályos intézkedését.⁵⁹²

IV. 4. 4. Két példa

Az eddigiekből is kiderülhetett, hogy a plébánosi jövedelem községenként nagy változatosságot mutatott mind összegében, mind összetételében. A részletek bemutatásához – a templomjövödelmeknél alkalmazott formához hasonlóan [→ IV. 3. 4.] – az 1868-as prelimináriákból vett példákat hívok segítségül. Elsőként lássuk a korábban is idézett borosjenői plébános, Kállinger Lajos kimutatását:

7. táblázat: A borosjenői plébános járandóságai 1868-ban⁵⁹³

A preliminária szövege	Fordítás, magyarázat
<p>De proventibus parochi</p> <p>1. Ab inclito Dominio Parochus habet unam mediam, sed iam ab anno 1860 regulatam sessionem / cum Pascuis / 3iae Classis, propriis expensis cultivandam / Parochus propriis expensis cultivare obligatur secundum episcopalem mandatum anno 1818 emanatum)</p>	<p>A kegyúrtól egy fél jobbágyteleknyi („una media sessio”) harmadosztályú föld jár legelővel („cum pascuis”), amelyet egy 1818-as püspöki rendelkezés szerint saját erőből kellett művelnie.</p>

⁵⁸⁹ SzfvPL 4724A 1020/1857.

⁵⁹⁰ Egy 1858-as jegyzőkönyv szerint mindössze 2 krajcár. BkPI. I. 4. (szám nélkül, kelt: 1858. november 4.)

⁵⁹¹ SzfvPL 4529 1344/1873 (érk.: szept. 21.): *Aloysius Szobovits parochus in Hidegkut petit ratihaberi ut stolari congrua in parochia sua elevetur.*

⁵⁹² „Elevatio praestationis stolaris propria auctoritate facta probari nequit – adexpectet D. referens adventum Archi Diaconi, qui una cum VADiacono negotium modalitate legali ordinabit.”

⁵⁹³ SzfvPL Can. Vis. Borosjenő (Weindorf) 1868.

In aere parato: 26 fl. 25 cr. o.w.; 8 metretas poson. tritici puri; 12 metr. pos. tritici mixti. 6 orgias lignor. focalium; 12 urnas hungar. vini puri.

2. A Communitate iuxta neoinitum Contractum aversionalem. 1829.

In aere parato lecticalem solutionem 89 fl. 25 xr ow. Titulo cultivationis agr. habet parochus a Communitate superfluentem a paribus coniugum lecticalem solutionem 16 fl. 80 cr. o.w. fruges lecticales 14 metr. poson. tritici mixti. 8 orgias lignorum focal.

Titulo unius currus foeni datus est fundus a Communitate extra possessionem. Qui fundus a defuncto Josepho Khor paroch. vitibus expositus est.

Parochus habet unam vineam, e Capitalibus parochiae recentissime acquisitam. Parochia habet adhuc 400 fl. oew. capitalia (sedecima váltság) annuus census 20 fl.

[3.] Ex eventualibus.

E Sacris votivis ac fundatis de Requiem 41 fl. 32xr oew. Titulo cultivationis agror. habet parochus praeter Baptismum pro quo a singulo ad libitum aliquid datur Stola dupla. Ab Introductione 12 xr. A copulatione 2 fl. a funere magno 2 fl. et minori 70 xr.

Ezen túl kapott még némi készpénzt („aer paratum”), 8 pozsonyi mérő tiszta és 12 mérő kevert búzát, 6 öl tűzifát és 12 akó tiszta magyar bort.

A 2. pontban a községgel 1829-ben (újra) kötött általános szerződés („contractus aversionalis”) értelmében kapott juttatásokat sorolja. A párbér („lecticale”) megváltásának a fejében a község 89 fl 25 xr osztrák értékű forintot fizetett készpénzben. Ezentúl a föld megműveléséért, vagyis a munkakötelezettség megváltása fejében kapott készpénzt, búzát és tűzifát a jelölt mennyiségben.

A neki járó egy szekér széna („titulo unius currus foeni”) fejében egy földdarabot kapott a plébános, amit egyik elődje szőlővel telepített be.

A plébánosnak volt még egy szőlője, amit nemrég vett a plébániai tőkéből. Ezen kívül a tizenhatodválság fejében kapott 400 forint évente 20 forintot kamatozott.

A 3. pontban az eseti jövedelmek szerepelnek. Az alapítványi és fogadalmi misékből származott 41 forint 32 krajcár. A földek megművelésének ellenértékeként a fentieket kívül járt az is, hogy dupla stóladíjat kapott a keresztlőkért. A gyermekágyas asszony bevezetéséért 12 krajcár, esketésért 2 és nagy temetésért 2 forint, kis temetésért pedig 70 krajcár ütötte a markát.

A nagykovácsi plébániának nem volt kegyura [→ III. 2. 2.], ezért itt értelemszerűen nagyobb szerepet játszottak a községi szolgáltatások. Emellett Weber Ferenc plébános kiadósan fogalmazott válaszában nem kis büszkeséggel számol be saját gazdálkodásának jövedelmeiről.

8. táblázat: A nagykovácsi plébános járandóságai 1868-ban⁵⁹⁴

A preliminária szövege	Fordítás, magyarázat
De preventibus parochi	
Proventus parochi consistunt in 1o 115 flnis aust. valor. in aere parato a' communitate titulo lecticalis, per aversionem. 2o Metretas pestienses frumenti 22as, et tantum ex ave[n]a etiam 3o 18 orgias ligni duri. 4o duos currus straminis 5o 600 capita caulium, et totidem ex rappis. (stock Rüpen)	1) Ebben az esetben is az egy összegben megváltott párbérfizetés esetét láthatjuk („per aversionem”). 2) 22 pesti mérő búza és ugyanannyi zab 3) 18 öl keményfa 4) két szekér szalma 5) érdekes juttatási forma a 600 fej káposzta és az ugyanannyi szál répa
Haec denuta sunt a' communitate iuxta Contractum Communitatis, et parochi inter initum (piae memoriae Peltzl Simonem) ab officio Dioecetano confirmatum, et ad Visitationem Canonicam anni 1817 verbotenus inductum, in Archivo parochiali custoditum obvenientia.	Mindezek alapja a szerződés, amelyeket még Peltzl Simon plébános kötött a községgel, és az 1817-es egyházlátogatás erősített meg.

⁵⁹⁴ SzfvPL Can. Vis. Nagykovácsi 1868.

Est insuper hic Contractus recentior, sed minus favorabilis parochio, ideoque extra usum positus.

6to habet parochiae haec in fundis immobilibus 30 jugera agrorum in tribus calculaturis.

7o Tria falcastria pratorum.*

8va 8 ¾ jugerum agri, occasione segregationis pascui, et sylvae excissi, per modernum parochum urbanales effecti propriis sumptibus. Insuper cum Communitate obtigit parochio 3 ¼ jugerum tenutum, ut possit sua pecora cum communitatis pecoribus ad pascum pellere; Praeterea lignationem Communitate habet ex Liberalitate Incliti Domini.

Est ab eodem Inclito dominio parochio appromissa mappula exhibens parochi, Ludirectoris, et Notarii singillatim competentiam pascui, ast proh dolor! Non valuit in ejus possessionem hucusque devenire!

9o E' cassa Fundi Religionis obtinet Curatus 15 flnos et 47 xrferos aust. val.

11a Stola a' fidelibus obtingit: Ab introductione puerperae 15 xrf aust. val – a' Copulatione 1 fl 50 xf aust. val. – a' funere minore 52 ½ xfos aust. val. – a' funere majori 1 fl aust. val. – a' testimonialibus de baptisato, copulato, aut monte 1 fl aust. val.

12o Hortus constitueret nonexiguum proventum summam parochiae, si labores manuales non essent tam aeri pretio, praeterea siccitas proxime praeterlapsorum annorum ferme omnes arbores fructiferos exarescebat, sumptibus non exiguis ac fatigiis cogebantur modernus usufructuarius novos inserere. Ex his clarescit agros, hortum, et omnia immobilia parochiae hujus magna virium adstrictione, rationabiliter, solerteque tractantur, ut ad bonum, et fructificationem majorem idonea redduntur, quoque sic proventus svavissimorum successorum non minuuntur, sed augeantur.

Certe damnum non exiguum, et sollicitudinem vitae causat tributum summe onerosum.

Caeterum hic in ista parochia viget illud Psalmistae effatum: Labores manuum tuarum, quia manducabis, beatus es, et bene tibi erit. Sed nec qui arat, nec qui seminat, est aliquid, sed qui incrementum dat, Deus. Ideo sit nomen Domini benedictum! Benedictio Dei omnipotentis descendat super nos, et maneat semper!

Praestationes suas communitas in quantum virium tenuitas indulget, si non ad tempus, cum tempore tamen praestant. Desuper adnotationes ducit curatus.

Megjegyzi, hogy létrejött egy újabb szerződés is, de ez előnytelenebb a plébános számára, ezért használaton kívül helyezték.

ad 6) Ha nem is kegyúrtól, de volt földje a plébánosnak (illetve a szülője szerint a plébániának): 30 hold három dűlőben,

ad 7) három „kaszásnyi” („falcastrum”) rétje,*

ad 8) és 8 ¾ hold föld, amit a legelő- és erdő-elkülönözés alkalmával saját költségén szerzett „a mostani plébános”. A községgel közös tagban 3 ¼ hold legelője volt, ahova a községi nyájjal együtt kihajtathatta állatait; ezen kívül az uradalom [alighanem a Tisza család] jóvoltából volt fakivágási joga is.

Ugyanez az uradalom megígért egy térképecskét is, amelyen a pap, a tanító és a jegyző legelői egyenként jelölve vannak, de ennek – fájdalom – még nincs birtokában a plébános.

ad 9) a Vallásalaptól kapott 15 ft 47 kr valószínűleg a kongrua elérésére megállapított adóteher-kárpótlást jelenti: azok a plébánosok számíthattak erre, akiknek az éves jövedelme nem érte el a 300 forintot.

[a 10-es pont hiányzik]

ad 11) a stóladíjakat sorolja, amelyek alacsonyabbak a borosjenőieknél – egy nagy temetés példány pont feleannyiba került. Feljegyzi az anyakönyvi kivonatok árát is: 1 forint

ad 12) A plébánia számára nem csekély hasznót hajtana a kert, írja a plébános, ha nem lenne olyan drága a kézi munka, ezen kívül probléma, hogy a múlt évek szárazsága majd minden gyümölcsfát elpusztított. Ezeket a mostani haszonélvező (azaz a plébános) nem kis költség és fáradság árán újjakkal volt kénytelen helyettesíteni. Mindez – mint írja – bizonyítja, hogy itt szorgalmas, gondos, ésszerű gazdálkodás folyik, hogy a jövedelmek utódja számára ne csökkenjenek, sőt inkább növekedjenek.

A megterhelő adók persze nem kis kárt és nyugtalanságot okoztak.

Végül a „szoltárossal” (valójában Szt. Pállal) mondja: „nem az számít, aki ültet, az sem, aki öntöz, hanem csak Isten, aki a növekedést adja.” (1Kor 3, 7) Áldja a Mindenhatót, és áldását kéri.

A záró megjegyzések: a község szűkös lehetőségeihez képest – ha nem is időben –, de teljesíti kötelezettségeit a plébános felé, aki erről feljegyzéseket vezet.

* A kaszálórét területmértékegysége a középkortól egészen a 19. századig követhetően a munkaegység-eredetű *falcastrum*, vagy *falcatura* volt (magyar elnevezések: kaszás, kaszaalja, embervágó), vagyis az a terület, amelyet egy ember egy nap alatt lekaszálhatott. Tájékanént eltérő területmennyiséget jelölt, Pest megyében például az úrbérrendezés idején nagyjából 800 négyzetöglnek felelt meg. PALÁDI-KOVÁCS 1979: 106–107.

IV. 4. 5. Részösszefoglalás – feudális jövedelmek a polgári korban

A plébánosok tisztos ellátásának minimumát – vagyis a kongruát (*congrua*) – még II. József idején határozták meg 300 forintban, a káplánokét pedig 150-ben – mint látuk, ez később, legalábbis ami a számszerűsített összeget illeti, 100 forintra csökkent [→ II. 3. 4.]. Az 1802-es parochiális összeírást alapul véve, az ehhez hiányzó összeget a Vallásalaptól pótolták. Ez akkoriban – amennyiben megvalósult – akár adekvát rendezés is lehetett [→ IV. 4. 2.], azonban ez az összeírás és a 300 forintos összeg az egész 19. század folyamán hivatkozási alapot és igazodási pontot jelentett.⁵⁹⁵ Kovách Pál váci apát-kanonok, főesperes 1875-ben megjelent dolgozatát idézve:

„a 300 frt congrua áll mostanig, mint azon tündérvár az ezeregy éj legrégebb meséjében. Ugy tetszik, mintha nem volna szabad hozzá nyulni e mimosa pudicához, vagy mintha maga az idő és kor éltetné vagy tán csak galvanisálná e közel száz éves mumiát. Pedig a »M[agyar] Államban« fölléptek az 1802-i conscriptio és 300 fros congrua ellen tudós és practicus egyházi íróink több ízben, de eredmény nélkül. Ott kísért a 300 frt még az 1868. 54. cikkben is [...]».⁵⁹⁶

Az alacsonyan meghatározott bérminimum és az alsópapság egy részének tagadhatatlan anyagi nehézségei egy sokkal átfogóbb probléma következményei voltak. A probléma abból adódott, hogy a helyben működő egyház és az alsópapság egzisztenciája, javadalmi és jövedelmi struktúrája a század második felében is ugyanazokon a pilléreken nyugodott, mint 1848 előtt. A változó törvényi-jogi és társadalmi környezet azonban több ponton is hátrányosan érintette az egyes jövedelemforrásokat.

1848 után az egyházi javadalmak bevételei közül kiesett az egyházi tized, így a plébánosok jövedelme is csökkent annak az alsópapságra eső részével (a *sedecimával*, azaz tizenhatodrésszel), ezzel az egyházat magát nem, viszont az egyes klerikusokat jogsérelem érte.⁵⁹⁷ A *sedecima* az általam vizsgált, ilyen szempontból átlagosnak tekinthető falusi plébániák esetében egy viszonylag alacsony összeget (plébániánként kb. 20–40 forintot) jelentett, a kiesett összeg kárpótlása pedig részlegesen már a hatvanas évek elején megtörtént (lásd például a borosjenői kimutatást [→ IV. 4. 4., 7. táblázat]).⁵⁹⁸ Azt tehát talán túlzás állítani, hogy önmagában ez döntött volna nyomorba

⁵⁹⁵ Például az 1852. április 23-ai császári patens is az 1802-es jövedelmek konvenciók forintra való emelését mondta ki [→ V. 2. 3.].

⁵⁹⁶ KOVÁCH 1875: 19.

⁵⁹⁷ TANCZIK 2012: 263.

⁵⁹⁸ A *sedecimaváltással* kapcsolatos ideiglenes kárpótlás, a pontos összegekkel: Lit. Enc. 1863: 153–156. (1883/1863, június 19.): *Assignantur Sedecimae pro Semestri currenti*. A végleges rendelkezést (art. 29/1868) idézi és magyarázza: KOVÁCH 1871. Sectio I.: 129. Az 1896-os jövedelemösszeírásokban szinte mindenhol fel van tüntetve a *sedecima* elvesztéséért kapott kárpótlás. A különböző kártalanítási tervekről és koncepciókról részletesen: TANCZIK 2012: 297–299.

„sok vidéki lelkipásztort”.⁵⁹⁹ Ugyanakkor fordítva az is igaz, hogy a csekély és valószínűleg nem átfogó sedecima-kárpótlással nem oldódtak meg az alsópapság egzisztenciális gondjai. A párbért, a stoláris és más jövedelmeket nem érintették az 1848-as törvények, mégis sok helyen előfordult, hogy a parasztok a megszüntetett tized mellett a párbérfizetés kötelezettsége alól is felmentve érezték magukat⁶⁰⁰ Az 1853-as úrbéri pátens megerősítette a párbér intézményét, és az a polgári korban mindvégig fennmaradt – általában a község által megváltott adóteherként („averzionálva” [→ IV. 4. 2.]). A 19–20. század fordulóján elhúzódó jog(történet)i viták kezdődtek a párbér jogi természetéről, amely vitának a fő kérdése az volt, hogy az személyi vagy dologi teher, vagyis az egyes személyeket, vagy az ingatlant (házat, telket) terheli-e.⁶⁰¹

A 19. század második felének fontos változása volt, hogy nemcsak bizonyos egyházi javakra (például az ipartökékre), de az alsópapságra is kiterjesztettek egyes adónemeket. Ezek között voltak jövedelem- és vagyonadó jellegű tételek és másfajta közterhek is. Az adók alól csak azok kaphattak könnyítést, kompenzációt, akiknek a jövedelme az adózás után bizonyíthatóan a 300 forintos (illetve osztrák értéken 315 forintos) kongrua alá csökkent.⁶⁰² Az adózási szabályok alakulásának szisztematikus áttekintésére nem vállalkozom. A forrásokból egyébként úgy tűnik, hogy az érintetteknek sem volt egyszerű követni, hogy mikor, milyen jogcímen mennyi adót kellett fizetniük.⁶⁰³

További sérelmek érthették a papi jövedelmeket (és a templomiakat is) az elhúzódó jobbágyfelszabadítással járó mezőgazdasági átalakulás nyomán. Az 1860-as évek végén kezdődő erdő- és legelőelkülönözések [→ IV. 4. 4., 8. táblázat], határrendezések és tagosítások során a plébánosok képviselték a maguk és a plébánia érdekeit, és a jelek szerint sok esetben sérelmesnek találták a végeredményt. Például:

A budakeszi plébános, Horvátovszky Vilmos mintegy három éven át protestált és fellebbezett „a Magas magy. kir. Államjavaki Uradalom, és a Budakeszi volt úrbéresek közt” 1870. november 8-án létrejött „úrbéri Tagosítási egyezség” ellen, amelyben ő minden tiltakozása dacára „az úgy nevezett

⁵⁹⁹ Adriányi Gábor megállapítását (ADRIÁNYI 2009: 7.) megerősítőleg idézi és taglalja: TANCZIK 2012: 31–33.

⁶⁰⁰ Koller János adonyi plébános írja, hogy „a nép hangulatja egészen Kossuth felé hajlik, mert kézzel fogható eredményét a mozgalmaknak tetemesen érzi, minekutána azóta se robotot, se dézsmát, se adót nem fizet, sőt a szabadság ferde magyarázatja által papjátul a szerződés tartozásokat is meg vonja.” (A plébános rendkívüli forrásértékkel bíró naplóját Lendvay Zoltán szövegkiadása alapján közli: ELMER 1999: 221–230., az idézet helye: 224.)

⁶⁰¹ A problémát már Oltványi Pál is felvetette 1860-ban (OLTVÁNYI 1860, → IV. 4. 2.), később pedig hosszú, egymással vitatkozó munkákat szentelt a kérdésnek Kollányi Ferenc, Kováts Gyula és Timon Ákos (TIMON 1908 [az 1885-ös első kiadás bővített változata]; KOVÁTS 1886; KOLLÁNYI 1908a, 1908b). Összefoglalóan: CSIZMADIA 1966: 209–240.

⁶⁰² Lit. Enc. 1862: 41. (959/1862, július 20.): *Curatorum per tributum diminuta solummodo congrua bonificatur.*

⁶⁰³ Vö.: OLTVÁNYI 1887. Példaként álljon itt a solymári plébánost 1896-ban terhelő állami és községi adók listája: földadó legelővel [ez a legnagyobb tétel]; I–II. osztályú kereseti adó; IV. osztályú kereseti adó; általános jövedelmi pótdadó; megyei adó; útdadó; ébadó [később áthúzva]; községi adó [később törölve a listából]; községi kan, s bika eltartására; illeték egyenérték. Az összes adó évente mintegy 40 forintot tett ki. (SzfvpL Can. Vis. Solymár 1896.)

Lackenaeker 3 osztályú hegyies, fehér homokos, a közelfekvő erdő mindennemű vetéseket pusztító ürgesereg ártalmának kitétt földek használatára” utasítottatott. Az ügy pontos végkimenetelét nem ismerjük, mindenesetre az inkriminált dülőben fekvő földet a plébános 1873 márciusában már bérbe adta Josef Eszterlének, hogy ne essen el a bevételtől.⁶⁰⁴

Összegezve a fenti változásokat, a fő kérdés tulajdonképpen az volt, hogy hogyan lehet az egyre anakronisztikusabb jövedelemstruktúrát modernizálni, és a változó társadalmi-jogi-politikai környezethez igazítani. A kérdés szorosan összefüggött az egyházi autonómia kérdésével is. A katolikus egyház részéről megnyilatkozóak látták a problémákat, de tartottak a rendszer megváltoztatásának következményeitől, legalábbis abban a formában, ahogy azt az 1848-as törvények javasolták. Hiszen a fennálló javadalmazási struktúra a lelkipásztorok, és egyáltalán a katolikus egyház társadalmi beágyazottságának évszázados alapjait érintette. Ezen a ponton ismét Kovách Pál gondolatmenetéhez kapcsolódhatunk, aki a „congrua” (vagyis a 300 forint) és a „conscriptio” (azaz az 1802-es összeírás) körüli lehetséges „combinációkat” latolgatta:

„Most már, és jövőre minden attól függ, vajon az 1848. 20. t. c. fog-e életbe léptettetni, vagy pedig az 1870. tartott kath. congressus szabályai érvényre jutni? Az 1848. t. c. 20., mely ekkorig sem végrehajtva, sem visszavonva nem lett, ekkép szól: »Minden bevett vallásfelekezetek egyházi és iskolai szükségletei közálladalmi költségek által fedeztessenek, s eme elvnek részletes alkalmazásával a miniszterium az illető hitfelekezetek meghallgatásával a közelebbi törvényhozás elébe kimerítő t. javaslatot fog előterjeszteni.« Ha ez valóban megtörténnék, és az eddigi patriarchalis viszony a lelkész és hívei közt törvény által oly értelemben megszakíthatnák, hogy a plébános jövőre a paplak, és ehhez ragasztott kis házikert használata mellett, egyébiránt készpénzzel fizetessék a legnagyobb mérvben centralisálandó állam által: ez esetben »Isten hozzád«-ot mondhatunk a parochialis teleknek, a párbérnek, a deputatumnak, és nagy részben a palástidjnak is. [...] Az állam, ki tudna, mily alárendelt rangfokozat, és hányféle osztályozás szerint díjazná a kath. lelkészeket.”⁶⁰⁵

A Kovách kanonok által féltett, a lelkész és a hívek között fennálló „patriarchalis viszony” tulajdonképpen annak a megfogalmazása, amit egy más nézőpontból korábban *szakrális ökonómiának* neveztünk [-> IV. 4.].

Az alsópapság egzisztenciális helyzetével kapcsolatos viták végül az 1890-es években meginduló, de egészen az 1920-as évekig húzódó kongruarendezéssel jutottak viszonylagos nyugvópontra. Ennek alapját az 1896-ban végrehajtott átfogó jövedelemösszeírás adta.⁶⁰⁶ Ekkor – legutóbbi összeírás mintegy száz évvel – számszerűsítették hivatalosan, hogy melyik plébános milyen jogcímenen milyen jövedelmeket élvez, és milyen terheket kell viselnie.⁶⁰⁷

⁶⁰⁴ BkPII. 4. 1870–1873 (tagosítási ügyek); az idézetek egy 1872. november 8-án, az államjavak igazgató-ságának írt plébánosi levélből származnak. BkPII. 4. 1942/1872., a bérbeadási szerződés: BkPII. 4. 1/1873.

⁶⁰⁵ KOVÁCH 1875: 23–24.

⁶⁰⁶ SALACZ 1974: 113.

⁶⁰⁷ A 4. táblázatban ennek az összeírásnak az adatait tüntettem fel az egyes plébániák mellett.

V. Szobovits Alajos – egy plébános élete

Elérkeztünk a dolgozat csúcsára, amelyről egy kiválasztott plébános szemével tekintünk végig a 19. század második felének falusi társadalmán, a helyi egyházat, a templomot és a vallást övező gyakorlatokon. Szobovits Alajos életéről és működéséről nagy mennyiségű forrás maradt fenn, de ezzel együtt is csak kisebb-nagyobb töredékeket láthatunk belőle magunk előtt. Ezt a töredékességet a bemutatás során is felváltalom: a többnyire plébániai és perszonális csomókból származó anyagot [→ I. 2. 1.] egy laza tematikai és időrendi struktúrába rendezem el, de a célom nem a folyamatos történetmesélés. Ahelyett, hogy egy általam kikerekített narratívába illeszteném az egyes részleteket, inkább az egyes ügyek, konfliktusok belső diskurzusainak megértését tartom fontosnak. Az önmagukban értelmezett és egymást értelmező diskurzusok révén juthatunk el a bennük referált praxisok megismeréséhez. Ezek a mozaikok, valamint a korábbi fejezetekben összegzett kontextuális tudás együtt vezet el a dolgozat tanulságainak levonásához [→ VI.].

V. 1. Fiatal éveei – élet- és jellemrajz

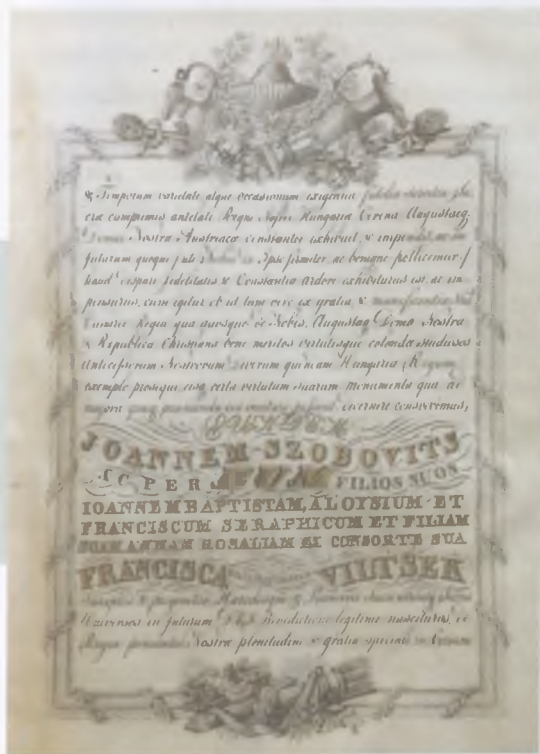
Szobovits Alajos 1818-ban, Budán született Szobovits János és Viltsek Franciska második fiaként. Jogtudor édesapja helytartótanácsi tisztviselőként dolgozott, szolgálataiért I. Ferenc 1831-ben az utódokra is átszálló nemességet és címereslevelet adományozott neki.⁶⁰⁸ Alajos tehát már ifjú nemesként végezte elemi és gimnáziumi osztályait Budán – saját bevallása szerint kitűnő eredménnyel –, majd mint „székesfejvári növendékpap” Szombathelyen tanult bölcsészetet, Fehérvárott pedig teológiát.

Az iskoláival 1838-ban végzett, de a felszenteléshez még túl fiatal volt, így a kispapot 1838-tól báró Barkóczy László püspök iktatóként (*actuarius episcopalis*) alkalmazta az udvarában⁶⁰⁹ – nem kis mértékben az atyai protekciónak köszönhetően.⁶¹⁰ Szobovits mintegy három évig „különböző irodai munkálatok begyakorlása által” képezhette magát. Mikor azonban 1841 nyarán áldozópappá szentelték, püspöke

⁶⁰⁸ ÁLDÁSY 1942: 131–132. Lásd még: KÓSZEGHI 1899: 379. Az életrajzi vázlat forrásai – a külön jelöltek kivül: Szobovits 1850 januárjában papírra vetett rövid „Biographia”-ja (SzfVPL 5230 sz.n./1850), valamint később, különböző plébániai concursusokra benyújtott pályázati leveleiben foglalt – az évek során alig valamit változó – önéletrajzi narratívája.

⁶⁰⁹ SzfVPL 5230 753/1838. (kelt aug. 30.) *D. Aloysius Szobovits in Actuarius Eppalem nominatum.*

⁶¹⁰ SzfVPL 5230 753/1838. (érk. aug. 27.) *Sp. D. Joannes Szobovits Secretarius Locttis petit filium Jun Theologium, at canonicam aetatem pro suscipiendis S. Ordinibus nondum habentem pro aliquo officio gratiose adplicari.*

rögtön lelkipásztori szolgálatra irányította: július 4-étől⁶¹¹ szűk egy évig zsámbéki káplán volt, majd „egészségi szempontból” egy másik „népes mezővárosi káplán-ságra”, Bodajkra helyezték át. A ké-

Szobovits János nemesítő okiratának egyik lapja, amely az érdemszerző mellett Viltsek Franciska bárónőtől született gyermekeit is felsorolja: János, Alajos, Ferenc és Anna Rozália. A keresztelő Jánosról nevezett báty – aki ténylegesen az Iván nevet használta – két helyen feltűnik ebben a dolgozatban is [→ V. 3. 2.; V. 7. 7.].

sőbbiek ismeretében felfigyelhetünk arra, hogy már huszonévesen egészségügyi gondok vetődtek fel vele kapcsolatban, 1842-ben még „betegállományban” is volt.⁶¹²

Nem egészen két év elteltével, 1843 májusában Barkóczy visszarendelte Szobovitsot az udvarba, ahol tartós helyettesként átvette a szentszéki jegyző feladatait.⁶¹³ (Itt érdemes megjegyezni, hogy Barkóczy auláján évekig együtt dolgozott a későbbi püspökkel, Pauer Jánossal is.) Hivatali teendői mellett püspöki megbízásra és „m. Gróf Zichy György családja kedvéért” a Fehérvártól mintegy 30 km-re fekvő Nagylángon (ma: Soponya) misézett minden vasár- és ünnepnapon, és más lelkipásztori teendőket is ellátott. 1845-ben kilenc hónapig káptalani helyettes karkáplánként működött, amivel szentbeszédtek tartása és különböző székesegyházi teendők jártak együtt.⁶¹⁴

A forradalom – ahogy ő maga fogalmazott 1867-ben, „a szomorú forradalom” – idején a püspök nélküli egyházmegyében helyettes jegyzőként rá hárult a szentszéki hivatal vezetése. A szabadságharc után – annak jutalmául pedig, hogy „e rendkívüli

⁶¹¹ SzfvPL 5230 518/1841. Aloysius Szobovits Actuarius Epplis in locum Sebastiani Mózer Capellani Zsámbékiensis, in eadem qualitate disponitur. Quod ipsum D Ignatio Nyirák pro requisita notitia ut Parocho Zsámbékiensi significatur.

⁶¹² SzfvPL 5230 709/1842. (kelt nov. 5.) Rmo Dno Rectori Seminarii circa interimalem valetudinariii Presbyteri Aloysii Szobovics in Seminario mansionem, gratiosi ordines mittuntur.

⁶¹³ SzfvPL 5230 782/1844. (kelt nov. 10.) Aloysius Szobovits VNotarius S.Sedis in supplementem Ord. Notarii denominatur, eique competens activitas tribuitur.

⁶¹⁴ SzfvPL 4511 sz.n./1867.

tisztet” egyéb hivatalainak viselése mellett „buzgón, hiven, és lelkiismeretesen, az akkori veszélyteljes hadjáratok daczára” állomását „oda nem hagyva”⁶¹⁵ teljesítette – 1849. október 3-án a megürült rendes szentszéki jegyzői állást is elfoglalhatta (*notarius S. Sedis*).⁶¹⁶ Ebben a minőségében később Farkas Imre püspök is megerősítette, sőt, 1851-ben megtette püspöki „dísznőknek” is (*ceremonarius*, ma: szertartó). A következő években tovább emelkedett a hivatali ranglétrán. Amint 1867-ben írta:

„E hármastisztet 5 egész éven át szakadatlan buzgósággal viselvén, ezen idő lefolyta alatt, – a’ fő-tiszt. püspök megyének tett többrendbeli szolgálataim, e mellett pedig hazám és királyomhoz minden körülmények közt tanusított jozan hazaírással párosult tántorithatatlan hűségem és ragaszkodásom kitüntetéseül ’s némi jutalmaul, fentemlitett áldott emlékü főpásztorom által 1853 évben szentszéki ülnökké ’s bírává neveztettem ki; mint ilyen nem csak a’ házassági rendes ügyekben, az akkori szentszéki jegyzőkönyvek tanusithatásakint küldettem ki majd minden alkalommal, hanem rendkívüli megbízatásokban is jártam el, péld. az 1854ik évben előfordult káptalani ügyben, mint püspökileg kinevezett rendkívüli jegyző minden utójutalom nélkül.”⁶¹⁷

A számos funkció ellenére, vagy éppen amiatt, Szobovits nem volt maradéktalanul elégedett a helyzetével. Erre utal, hogy 1852-ben Acsa (Vértesacsca) plébániájára jelentkezett (eredménytelenül),⁶¹⁸ 1853-ban pedig hosszú folyamodványban kérte jövedelmének kipótlását Farkas Imre püspöktől.⁶¹⁹ Végül két évvel később sikerült az aulai szolgálatot lelkipásztorira váltania, hiszen megpályázta és elnyerte a hidegkúti plébániát. 1867-ből visszatekintve (amikor már éppen továbblépni óhajtott):

„1855ik év October havában a Buda melletti alig 1000 lelket számláló csekély plebániajavadalom megürülvén, a folytonos püspökudvari hivataloskodás után a lelkipásztori pályárai vonzalom fogta el keblemet, noha az áldott emlékü Püspök [vagyis Farkas Imre – B. J.] oldala mellől nehezen távozva – saját szívem sugallatának azonban engedve e kis, de szülő földemhez közel eső plebánia elnyerése után törekedtem, mellyet csakugyan 855ki October 14kén el is nyertem [...].”⁶²⁰

Szobovits emberi karakterével a következő fejezetekben ismerkedhetünk meg közelebbről, előljáróban csupán néhány meghatározó adottságát, tulajdonságát emelem ki. Bár nem tekinthető különlegesen képzett papi személynek – nem volt tudományos

⁶¹⁵ Az idézett részek forrása Szobovits budakeszi pályázata: SzfvPL 4511 sz.n./1867.

⁶¹⁶ SzfvPL 5230 627/1849. (kelt okt. 3.) A. Sz. Act. Officii Dioec et VNotarius S.Sedis nominatur in Ord. Ejusdem S.Sedis Notarium.

⁶¹⁷ SzfvPL 4511 sz.n./1867. Többek közt ő is részt vett például 1851 áprilisában a Bacsák Imre budakeszi plébános elleni „oldalvizsgálat” lefolytatásában is (vö.: BEDNÁRIK 2013: 230.) Szentszéki jegyzőként a vonatkozó iratok írnoka és valószínűleg szövegezője is volt.

⁶¹⁸ SzfvPL 5230 407/1852. (kelt / érk. ápr. 17.) *Pro beneficio parochiali Atsa favorabiliter proponi orat Aloysius Szobovits S.Sedis Consist. Ord. Notarius* – a vértesacsai javadalmat végül az ürömi esperes-plébános Ernst Ignác nyerte el [→ III. 1. 1.].

⁶¹⁹ SzfvPL 5230 311/1853. (érk. ápr. 21.)

⁶²⁰ SzfvPL 5230 1513/1867.

vagy irodalmi munkássága, és néhány polémikus újságcikken kívül nyomtatásban megjelent művei sem⁶²¹ –, de járatos volt az egyházi közigazgatásban, és szentszéki ülnökként a gyakorlati egyházjog terén is jelentős tapasztalatokra tett szert, amit a püspökség is elismert.⁶²² Anyanyelvi szinten tudott németül, valamint magyarul, a latinjára pedig kimondottan büszke volt. Sokat és szívesen írt, sokszor jelentéktelennek tűnő ügyekben is oldalakat töltött meg, és mindhárom nyelven előszeretettel fogalmazott hosszú,

A Szobovits-címer a nemesítő okiratról.

az érthetőség határát súroló mondatokat. Sokat adott a hivatalos formára, a formulák, megszólítási és más levelezési szabályok betartására, és ezek elhanyagolását másoktól is rossz néven vette.⁶²³ Stílusa külön elemzést érdemelne.

Terjengős mondataiban helyenként feltűnő az emelkedettségre való törekvés, például a jó ügyét szolgáló és igazságtalanul támadott mártír pátosza (költői kérdések és más retorikai alakzatok, szentírási idézetek és parafrázisok),

emellett azonban gyakran élt egészen köznap (német és magyar) közbeszúrásokkal is.⁶²⁴ Leveleinek írásképe nemcsak a korrallal változott, de egészségétől és lelkiállapotától függően is meglehetősen rapszodikus: találhatunk tőle gyöngybetűs és szinte olvashatatlan sorokat is [→ V. 7. 1.]. Íráshajlandósága élete vége felé már grafomán vonásokat hordozott, és ez nem csupán a késői kutató szubjektív benyomása: egy ízben arra intették, hogy olvashatóbban írjon, és arra is többször utaltak, hogy az aulának terhes volt a Szobovitscsal való véget nem érő levelezés [→ V. 7. 7.].

Egyelőre azonban még 1855-ben járunk, amikor egy érett férfikorba lépő (37 éves), a püspök közvetlen közeléből érkező, nagy kapcsolati tőkével rendelkező pap vágott neki a lelkipásztori szolgálatnak.

⁶²¹ Nem szerepel például Szinyei József hatalmas író-lexikonában sem. Így nem adódnak olyan összehasonlítási lehetőségek, mint Bacsák Imre esetében, akinek tudományos és publicisztikai munkássága több ponton is rímelt a híveivel való konfliktusaira: BEDNÁRIK 2013.

⁶²² Mikor plébániára kerülve felmentést kapott a koronai tézisek és beszédkidolgozás alól (SzfVPL 5230 sz.n./1856. /érk. máj. 10./ [→ II. 3. 2.]), a püspök azzal engedélyezi ezt, hogy cserébe tapasztalatával és tudásával segítse paptestvéreit a kérdéses ügyekben.

⁶²³ Például mikor Kuncz László egy levelében címzetes szentszéki ülnökké „fokozta le” őt [→ V. 6. 2.].

⁶²⁴ Például azért mert valakinek nem esik jól az evangélium igazsága, nem lehet szájkosarat tenni a szónokra („conciatoribus sic dictum Maulkorb applicare”). SzfVPL 4529 1099/1885. (érk. szept. 19.)

V. 2. Megérkezés Hidegkútra

Mint Szobovits írja, „szíve sugallatának” engedve törekedett a hidegkúti plébániára. Ennek a sugallatnak az nyitott utat, hogy az addigi hidegkúti plébános és kerületi alesperes, Lentz Alajos ötvenéves korában a székesfehérvári székesegyházi plébános-ságra lépett elő.⁶²⁵ Az 1855-ös pályázati anyagokra nem találtam rá, így nem tudjuk meg, hogy Szobovits milyen úton-módon és milyen mezőnyben nyerte el a hidegkúti javadalmat. Egyedül Hidegkút és „a’ hozzá kötött »Maria Einsiedeli« fiok Szent Egyház” patrónusainak *praesentái* maradtak fenn, vagyis azok a dokumentumok, amelyben a kegyurak Szobovits Alajost kinevezik plébánosnak, és kéri a püspöktől a megerősítést, vagyis az *investiturát* [→ III. 2.]. Az egyik (latin nyelvű) *praesenta* aláírója hidegkúti Steinbach Ferenc, a másikat (magyarul) a Szunyogh család meghatalmazottjaként egy ügyvéd, valamint – társkegyúrként – Váry-Szabó Antal és Ordódy Endre jegyzik.⁶²⁶ Róluk, főleg Váry-Szabóról, még sokat hallunk majd a későbbiekben. Az átadás-átvételi inventáriumot a szokásnak megfelelően az átvevő készítette el, és az új alesperes, a solymári Tankövy Ferenc jelenlétében szignálta Lentz és Szobovits Alajos. November 1-jével az új plébános jogilag és ténylegesen is hivatalba lépett.⁶²⁷ Sajnos arról nem maradt feljegyzés, hogy hogyan fogadták őt a hidegkútiak, és hogyan telt Szobovits első hidegkúti adventje, karácsonya és farsangja. A források hiányából arra következtethetünk, hogy az első hónapok különösebb konfliktusok nélkül zajlottak.⁶²⁸

A plébánialak, ahová Szobovits beköltözhetett, egy szerény, nád-, vagy szalmatetős épület volt,⁶²⁹ amelynek karbantartása és javíthatása folyamatos gondot jelentett a plébánosnak, és első számú „munkahelye”, a ma hidegkút-ófalusiként ismert plébániatemplom állapota is hagyott kívánnivalót maga után. A középkori alapokra épült barokk templomot 1752-ben szentelték fel Sarlós Boldogasszony, vagyis „az

⁶²⁵ Lentzről mint székesfehérvári plébánosról lásd: SZARKA 2003: 155.

⁶²⁶ SzfvPL 4529 954/1855. (kelt okt. 10. és 14. / érk. okt. 16.) ARD Aloysium Szobovits, S.Sedis Notarium ad Parochiam Hidegkuth praesentat Illus D. Franc. Steinbach et Incl. Familia Szunyogh. Elintézés (kelt okt. 17.): *Investitura eidem ARDne Szobovits datur, sub hoc No.*

⁶²⁷ SzfvPL 4529 960/1855. (kelt okt. 17.) *De resignatione et receptione Parochiae Hidegkuth, ad Lentz, Tankövy et Szobovits ordinis*; SzfvPL ad 1060/1855. (inventárium)

⁶²⁸ Nem úgy, mint Bacsák Imre megérkezése Budakeszire néhány évvel korábban [→ II. 2.]; illetve BEDNÁRIK 2013: 228–231.

⁶²⁹ Nobilis Barbara kutatásai szerint: „Az 1736-ban Solymár filiájából önálló plébániává alakult hidegkúti plébánia öt évvel később, 1741-ben vásárolt házat plébánosa számára. Ez az épület az akkor még romos, de a falu határán belül található templom dombjának lábánál áll. A telken álló vályogépületet a hidegkúti hívek alakították át plébánia céljára. Ezt a házat használták egészen 1989-ig, és bár számtalan javításon átesett, 1975-ben nagyobb átépítést is végeztek rajta, mind a mai napig fennáll. Az új plébánia megépítése után többször bérbe adták. 2011-ben tetőzetét újból kicserélték, az épület jelenleg raktárhelységül szolgál.” NOBILIS 2013: 254.

Erzsébetet látogató Mária” tiszteletére (templombúcsú: július 2.).⁶³⁰ Az általam vizsgált időszak előtt 1829-ben esett át komolyabb felújításon,⁶³¹ és a később történt kisebb javítások ellenére fokozatosan olyannyira leromlott az állapota, hogy 1885-ben a földem életveszélyessége miatt hatóságilag bezárták [→ V. 7. 5.], és csak Szobovits plébános nyugdíjazása után, 1892-ben nyílt meg újra.

A hidegkúti templom 1938-ban. A 19. században biztosan más volt még a torony formája: 1906-ban egy tűzvész utáni helyreállítás során váltották le „a korábbi, csonka gúlára szerkesztett gömbfedelű toronysisakot” a ma is látható „meredek, nyúlánk gúლისakkal”.⁶³²

⁶³⁰ A torony és a sekrestye 1764-re készült el. NOBILIS 2013: 249–250.

⁶³¹ A csaposgerendás szerkezetű földémet cserélték ki. „E munkával egy időben a hajót és a templomtornyot új fedéssel látták el. Ekkor bővítették a karzatot a ma is meglévő oszlopos faszerkezetű, templomtérbe nyúló résszel.” DÉRY é. n.

⁶³² NOBILIS 2013: 251. A templom építészeti- és művészettörténeti leírásai: DÉRY é. n.; NOBILIS 2013: 251–254.

V. 2. 1. Néhány szó Hidegkútról és Máriaremetéről

A Budától nyugat-északnyugatra fekvő Hidegkutat az 1690-es években az elpusztult helyek között írták össze.⁶³³ Újranépesítésére 1697-től a Fekete-erdőből és más délnémet területekről érkeztek telepesek [→ II. 2.], akik az első ismert szerződést 1711-ben kötötték a terület akkori földesurával, Johann Ignaz Freiherr von Kurtzcal.⁶³⁴ 1715-ben 11, 1720-ban 12 adóköteles háztartást vettek számba, 1725-ben pedig már 33-at.⁶³⁵ Egyházszervezeti szempontból a falu 1736-ig Solymár filiája volt, ekkor vált önálló plébániává.⁶³⁶ Az 1739-es pestisjárvány a hidegkútiakat is megtizedelte, de az újabb telepítéseknek köszönhetően az 1770-es úrbéri rendezéskor már 71 telkes jobbágycsaládot, 39 házas és 15 házatlan zsellért írtak össze itt,⁶³⁷ az 1828-as regnicolaris összeírás szerint 68 jobbágycsalád mellett 66 házas és 9 házatlan zsellér alkotta a hidegkúti helyi társadalom gerincét – ugyanez a jegyzék viszont nem említi egyetlen kézművest és kereskedőt sem.⁶³⁸

A falu határa viszonylag szűkös volt (2187 katasztrális hold), kevés réttel és legelővel, a szántókat pedig rossz minőségüként írják le a források.⁶³⁹ A Máriaremete felé eső dűlőket többnyire erdő borította; az ófalusi domboldalakon (Kálvária, Máriahegy, Tökhegy) szőlőt műveltek. Jellemző a birtokviszonyokra, hogy a faluban (1828-ban) egyetlen egésztelkes jobbágy sem volt, féltelkes is csupán hat, ugyanakkor 43-an gazdálkodtak negyed-, és 19-en nyolcadtelken.⁶⁴⁰ A 1848/49 utáni birtok- és tulajdonviszonyváltozások részleteit a helytörténeti kutatás még nem tárta föl, de valószínűsíthető, hogy ezek sem módosították számottevően a megélhetési lehetőségeket. A határrendezés (tagosítás) 1867-ben, a szőlődézsma-váltság 1870-ben történt meg Hidegkúton⁶⁴¹ – valószínűleg nem minden konfliktus nélkül, amint arra Szobovits plébános is utal egy helyen.⁶⁴²

⁶³³ GALGÓCZY 1876–1877 [I]: 66.

⁶³⁴ BONOMI 1938a. Báró Kurtz császári királyi tanácsos, kamarai adminisztrátor 1702-ben 30 rajnai forintban fizette meg Hidegkútért a fegyverváltságot. A birtokot 1713-ban bekövetkezett halála után özvegye sikertelenül próbálta megtartani, ezután szállt az a Szunyogh családra. FALLENBÜCHL Z. 1968: 254. Az adattér köszönet Czaga Viktóriának.

⁶³⁵ BOROVSZKY [1910]: 111.; GALGÓCZY 1876–1877 [I]: 81.

⁶³⁶ DÉRY é.n.

⁶³⁷ GALGÓCZY 1876–1877 [I]: 81.

⁶³⁸ NAGY L. 1975: 392.

⁶³⁹ Az 1770-es urbárium idején a hidegkúti szántókat harmadosztályúként sorolták be. GALGÓCZY 1876–1877 [II]: 45.

⁶⁴⁰ NAGY L. 1975: 392.

⁶⁴¹ BOROVSZKY [1910]: 111.

⁶⁴² 1874-ben megjegyzi, hogy a szerencsétlen perek (és a választások) miatt többszörösen megosztott néptől nem remélheti jóvedelmének javítását. („[...] a fidelibus meis per Processus infaustos [...] multifariam divisio”) SzfvPL 5230 1107/1874. (érk. aug. 26.)

Hidegkút 18–19. században használt ovális községi pecsétjének képmezejében gyümölcsfa, ettől jobbra és balra pedig sarló és szőlőmetsző kés látható. A pecsét körfelirata: DER GEMEIN * SIG. ZU HIDEGUTH [vagyis: Hidegkút községi pecsétje], az évszám nehezen kivehető. A levéltári dokumentumokon fennmaradt pecsétképből kiindulva „lelkes pesthidegkúti polgárok az 1990-es években” a település jelképeként címet szerkesztettek, amelynek körfelirata a pecsét szövegét és az újratelepítéssel kapcsolatos első szerződés évszámát tartalmazza. Az címermezőben a piros almákat termő fa három halmon nő, a fa tövében pedig mezőgazdasági termények, valamint a környező erdőre utaló tölgylevél és makk látható.⁶⁴³

Az „erdős hegyek közt, kies helyen”⁶⁴⁴ fekvő Hidegkút beltelkeinek kiosztása a települést átszelő Paprikás-patak folyását követte – a falu magját a bal parti fő utca és két rövidebb túloldali ház sor alkotta. A 19. század második felében – Galgóczy Károly monográfiája szerint – a falu „belrendezettsége csinos” benyomást keltett, új házai pedig „szilárdan s tulnyomólag cserépre” épültek.⁶⁴⁵

A század utolsó két évtizedében a falu mellett kőbánya, homokbánya és téglagyár létesült, amelyek munkát adtak „a mezőgazdaságot nem folytató szegényebb sorsú” lakosoknak, de „télien át még a telkes-gazdáknak is juttat[t]ak keresetet a fuvarozással”.⁶⁴⁶ Ugyanebben az időszakban egyre intenzívebbé váltak a falu fővárossal való kapcsolatai. Hidegkút is kivette a részét a gyorsan fejlődő Budapest mezőgazdasági terményekkel való ellátásából. A budai piacokon értékesített tojás és konyhakerti zöldségek termelése mellett a tejgazdálkodás- és kereskedelem,⁶⁴⁷ valamint a mindehhez kapcsolódó fuvarozás jelentett bevételi forrást.

Hidegkút történetünk idején, a 19. század második felében még homogén, német anyanyelvű, római katolikus lakosságú település volt, a zöm mezőgazdaságból élt. A falu lakosai között csak néhány új lakóval („közbirtokossal”) találkozunk [→ V. 2. 2.]. A magyarok aránya az első világháború utáni években nőtt meg ugrásszerűen, az új

⁶⁴³ A képek és az információk forrása: <http://www.hidegkutihistoria.hu/content/pecsét-címer> [Czaga Viktória bejegyzése, utolsó letöltés: 2020. április 8.]

⁶⁴⁴ GALGÓCZY 1876–1877 [III]: 78.

⁶⁴⁵ GALGÓCZY 1876–1877 [III]: 78.

⁶⁴⁶ NAVARRA 1893: 3. A Navarra által emlegetett „rohamos” tempóban alakult „számos” bánya jelentőségét árnyalja a tény, hogy a Szunyogh-, Steinbach-, és Parsch-féle bánya ugyanaz volt, csupán a tulajdonosok váltották egymást, és – Czaga Viktória kutatásai szerint – csak kis számú munkaerőt foglalkoztattak. Lásd: <http://www.hidegkutihistoria.hu> [utolsó letöltés: 2019. szeptember 13.], továbbá: TOPERCZER [1996]: 79., illetve Hidegkúthoz általában: KRÖNINGER 1999a; CZAGA 2002, 2009.

⁶⁴⁷ A Budapest környéki tejkereskedő parasztvállalkozókról, vagyis a „milimárikról” lásd: BEDNÁRIK 2009.

nyaraló- és lakótelepek létesülésével a lakosság szám néhány év alatt megduplázódott, 1941-ig pedig mintegy ötszörösére nőtt 1900-hoz képest.⁶⁴⁸ Bár az Ófalu még sokáig megőrizte falusias jellegét, a németajkú lakosság 1920-as, 1930-as években itt is kisebbségbe szorult. 1946-ban a hidegkúti „svábok” nagy része a Németországba való kitelepítés sorsára jutott. Az 1900. január 1-jétől hivatalosan Peshidegkútnak nevezett község 1950. január 1-jével Budapest II. kerületének részévé vált.⁶⁴⁹

Pesthidegkút településtérképe 1813-ból. A nagyított faluközpont-részleten megfigyelhető a templom, az L-alakú plébániaház és az iskola elhelyezkedése.⁶⁵⁰

⁶⁴⁸ Ezt a folyamatot nevezhetjük kertvárosiasodásnak is (SOMLAI 2014: 24.). A villatelepek (Hársakalja, Széphalom, Máriaremete, Remetekertváros, Várhegy, Kővár, Szögliget és Erzsébettelek) számára a község, a birtokosok és a lakosok által felparcellázott földek jelentős bevételi forrást jelentettek. (Czaga Viktória közlése.)

⁶⁴⁹ CZAGA 2009.

⁶⁵⁰ Hidegkút possessionem. inter et V. Budam Limitas designantes Mappae [...] – via <https://maps.hungaricana.hu/hu/MOLTerkeptar/2332/> [utolsó letöltés: 2020. április 8.] – az eredeti térképet a Magyar Nemzeti Levéltár őrzi [MNL S 11 - No. 802:1.].

Elszórt, de beszédes adatok tanúskodnak arról, hogy a 18. században létrejött sváb települések lakói a kezdetektől élő kapcsolatban álltak Buda és Pest városával. A hidegkútiak budai hetivásárokon való megszokott jelenlétéről tanúskodik például, hogy *A kőszívű ember fiai* „Mihály mestere” a „hidegkúti ismerős parasztokkal” elvegyülve, „sváb pórnak öltözve” surrant be az ostromlott Budára: „minden szerdán, szombaton járnak azok oda, tojással, zöldséggel, vajjal” – magyarázta a tervét Jókai regényében a hős „polgártárs” Baradlay Richárdnak.⁶⁵¹ Egy jóval korábbi, az 1700-as évek második feléből származó adat arra is rámutat, hogy a kapcsolatok nemcsak kereskedelmi jellegűek voltak: kell gondolnunk: egy feljegyzés szerint a „jezsuiták Buda-vízivárosi Szent Anna templomának nagypénteki” körmenetén „Krisztus alakítója ugyancsak megszenvedett a pribékeket játszó hidegkúti parasztoktól”.⁶⁵²

Intenzív volt az ellenkező irányú kapcsolat is. A Budáról gyorsan elérhető kies, erdős táj, a Hűvösvölgy már a 19. század első felében, sőt talán már korábban is népszerű kirándulóhely volt. A kirándulókra, valamint a máriaremetei búcsújáróhely által vonzott „vallási turizmusra” a 19. század második felében jelentős vendéglátóipar épült, amiből Hidegkút is kivette a részét. „E szép vidék a fővárosiaknak mulatsági kirándulásra is szolgál, a midőn az útban eső Józsefhegy alatt terülő, úgynevezett »Hűsvölgy« vendéglője kínálgatik frisitővel.” – írta Galgóczy Károly 1877-ben.⁶⁵³ Másfél évtizeddel később (1893-ban) Navarra József szintén dicsérte a vendéglátóhelyeket, hiányolta viszont a nyaralóvendégeket Hidegkútról. Az „ottani gazdaközönség” nem ismerte fel még az ebben rejlő lehetőséget – vélte az újságíró, majd így folytatta:

„pedig lehetne ott nyaralni, mert megfelelő lakás van elég és a megélhetés sem drága: lévén elég üzletember s különösen a korcsmárosok rátermettsége képesnek látszik az étkezés iránt támasztható minden igények kellő kielégítésére. A máriaremetei »Vadász-Lak«, úgy a köznép által »Lust«-nak nevezett »Csillár-csárda«, valamint a »Malom Korcsma«, legkivált Kratzer vendéglője, mind megannyi közelfekvő kiránduló helyül szolgál a nyaraló-közönségnek, hol jó bor és friss eleség mellett kétszerte szebb a tájék lebilincselő panorámája.”⁶⁵⁴

A Máriaremete melletti (akkor éppen „Marek-féle”) vendéglővel Szobovits plébánosnak is meggyűlt a baja [→ V. 7. 4.], és a patinás hűvösvölgyi vendéglős dinasztia, a Balázs (Balás) család is felbukkan röviden ebben a dolgozatban [→ V. 7. 6.].⁶⁵⁵

⁶⁵¹ JÓKAI 1961: 471., idézi: CZAGA 2002: 220.

⁶⁵² BÁLINT 1989: 245–255. Bálint Sándor elsősorban Zoltán József leírása alapján tolmácsolja a körmenetet (ZOLTÁN 1963: 51.), amelyet a tűzások miatt 1782-ben szüntettek be. Az adatra a <http://www.hidegkutihistoria.hu/honlap> alapján találtam rá [utolsó letöltés: 2020. április 8.].

⁶⁵³ GALGÓCZY 1876–1877 [III]: 79.

⁶⁵⁴ NAVARRA 1893: 3.

⁶⁵⁵ A Balás-vendéglőhöz lásd még: TOPERCZER [1996]: 80–83.

Két kiváló célpont kirándulók és búcsújárók számára. Fent a máriaremetei templom melletti vendéglő egy legkésőbb 1900-ra datálható fotón. Valószínűleg Szobovits is ebben a formájában ismerhette. Az alsó képen Wippner Mihály „a Remetéhez” címzett vendéglője egy valamivel később (legkésőbb 1917-ben) készült fényképen.

Vendéglő a Mária-Remetei úton

A későbbiekben Hidegkútnál is többet szerepel a dolgozatban a hozzákapcsolt népszerű búcsújáráshely, Máriaremete (*Maria Einsiedel, Maria ad Eremum*), amely egy korabeli leírás szerint „a falutól délnyugatra 1/4 órányira [Szobovits megítélése szerint volt az fél óra is – B. J.], az Ördög-árka mentén a Nagy-Kovácsiba vezető ut jobboldalán, a Váracshegy és Remetehegy közt levő kies völgytorkon” fekszik.⁶⁵⁶ Máriaremetének nincs „nagy története”:⁶⁵⁷ kegyképét, amely a svájci Einsiedeln kegyhely képének másolata, a hagyomány szerint⁶⁵⁸ egy Thalwieser Katalin nevű leány hozta magával „az őshazából” még a 18. században, és egy kőrifára függesztette.

A máriaremetei kegykép és az 1808-ban épült kápolna egy korai ábrázoláson, még torony, sekrestye és oratórium nélkül.

A képnél történt csodás gyógyulások és imameghallgatások híre egyre több zarándokot vonzott Hidegkútra, ezért a kegyképet a „Lust-templomban”⁶⁵⁹ (azaz a gercsei templomban)⁶⁶⁰ helyezték el, más interpretáció szerint a plébániatemplomba is átvitték,⁶⁶¹

⁶⁵⁶ GALGÓCZY III 1876–1877 [III]:79.

⁶⁵⁷ Bonomi Jenő fogalmaz így a kegyhelyről szóló alapvető tanulmányában. BONOMI 1968: 113.

⁶⁵⁸ Az eredet legkorábbi nyomtatott forrása: JORDÁNSZKY 1988 [1836]: 78–79. A későbbi feldolgozások (pl. A PESTMEGYEI 1899) legtöbbször ehhez nyúlnak vissza. Poós Rezső, aki hidegkúti plébánosként írt könyvet a kegyhelyről, az 1817-es és 1829-es canonica visitatiókat is használta. Poós [1914]: 20–21. Bonomi Jenő pedig az 1816-os kivizsgálás jegyzőkönyveit is kiértékelte. BONOMI 1968: 113–115.

⁶⁵⁹ Egy másik verzió szerint Thalwieser Katalin egyből a Lust-kápolnának adományozta a képet, amely azonban összedőlt, és egy „erdőcsász” helyezte el a későbbi máriaremetei templom helyére (A PESTMEGYEI 1899: 22.). Az erdőcsász esetében valószínűleg a Jordánszknál szereplő „Forstmár nevezetű” budai polgárosszony nevének félreértéséről van szó. JORDÁNSZKY 1988 [1836]: 78. Egyes leírások Thalwieser mellett egy Marks nevű férfit is emlitenek.

⁶⁶⁰ A Hidegkút területén fekvő középkori Gercse falu templomát a török kiűzése után újraterlepülő Hidegkút első földesura (báró Kurtz) renováltatta, majd a 18. században még többször felújították. Évtizedekig ez volt Hidegkút egyetlen ép temploma, amelyet egy ideig még az „ófalusi” templom megépülte után is használtak, és egyben a kegyúri családok (Tersztyánszky, Szunyogh) temetkezési helyeül is szolgált. A gercsei templom(rom) a korabeli forrásokban *Kirche im Lust, Ecclesia Lust* néven szerepel. (Lásd még a 3. táblázatban a „Lusztcsárdá” filiamegjelölést.) NOBILIS 2013: 246–248.

⁶⁶¹ BONOMI 1968: 114. Bonomi az 1816-os jegyzőkönyv alapján Séllyei Nagy Ignác „egy vizitációjára” hivatkozik (Séllyei idejében 1778-ban történt püspöki vizitáció).

ezáltal lökést adva a tiszteletének. Nem sokkal később egy helyi földbirtokos özvegye, Szunyogh Anna⁶⁶² fakápolnát építtetett a saját birtokán – a mai kegytemplom helyén – és oda vitette a képet. Később „az istenfélő hivek” és a birtokos költségén kőkápolnával váltották ki ezt. Ez 1808-ra készült el,⁶⁶³ a kegyhely egyházi vizsgálatát azonban csak jóval ezután, 1816 decemberében végezték el Vurum József püspök megbízására. A kápolna 1817-ben megkapta az időközben használhatatlanná vált gercsei templom berendezését,⁶⁶⁴ 1828-ban pedig kétoldalt sekrestyével, illetve oratóriummal bővítették ki,⁶⁶⁵ hogy jobban ki tudja szolgálni az egyre növekvő számú zarándokokat, valószínűleg ekkor készült el a torony is.

A 18. században még szerényebb vonzerővel rendelkező kegyhely felvirágzásához hozzájárulhatott, hogy a Buda közelében fekvő két népszerű búcsújáróhelyet, Óbuda-Kiscsellt és Makkosmáriát II. József az azokat fenntartó trinitárius renddel együtt felosztatta (1784).⁶⁶⁶ A jozefinista egyházpolitika célja ezzel (többek között) az volt, hogy a racionalizmus és a felvilágosodás jegyében visszametssze a barokk búcsújárás burjánzását. Azonban a szigor enyhülésével, a 19. század második harmadától, némileg megváltozott hangsúlyokkal új lendületet kapott ez a vallásgyakorlati forma, amit az egyház sem ellenzett, hiszen a búcsújárás a „szekularizáció századában”⁶⁶⁷ is alkalmas volt a vallásos tömegek mobilizálására.⁶⁶⁸

A korabeli tudósítások szerint a kis erdei kápolnát a nyári hónapokban „a budapestiek és a környék lakosai minden keddi, csütörtöki és szombati napokon szép számban”⁶⁶⁹ látogatták, „mely napokon a hidegkúti plébános a szent misét 10 órakor szokta [volt] a Mindenhatónak bemutatni.”⁶⁷⁰ Azonban a „régii kápolna” történetünk idején egyre rosszabb állapotba került, és – különösen Nagyboldogasszony ünnepén (augusztus 15.), illetve a Kisboldogasszony-napi templombúcsú (szeptember 8.) alkalmával, amikor több ezer budai, pesti és máshonnan érkező zarándok és kiránduló jelent meg – rendkívül szükségesnek is bizonyult. Amint egy 1899-ben megjelent kiadványban írják:

⁶⁶² Szunyogh Anna (Julianna) előbb Tersztyánszky Ignác (Imre) felesége volt, majd annak halála után Turchányi Istvánhoz ment hozzá. Poós [1914]: 11. Az adat pontosítását köszönöm Czaga Viktóriának.

⁶⁶³ Poós [1914]: 11

⁶⁶⁴ Más forrás szerint a gercsei kápolna azután indult igazán pusztulásnak, hogy a Mária-kegyképet és a berendezést az új Máriaremete-káponába szállították át. NOBILIS 2013: 247.

⁶⁶⁵ Poós [1914]: 12–13.

⁶⁶⁶ BONOMI 1968: 113. A két említett kegyhelyhez lásd: FALLENBÜCHL F. 1940: 137–162., ill. 163–171.; BONOMI 1939b, 1969; FARBAKY – SERFŐZŐ (szerk.) 2004; BEDNÁRIK (szerk.) 2018. Magyarország barokk kori búcsújárásáról – köztük Máriaremetéről, Makkosmáriáról és Óbuda-Kiscsellről: TÜSKÉS 1993.

⁶⁶⁷ Kövér György használja ezt a kifejezést: GYÁNI – KÖVÉR 2001: 143. [→ VI. 4.]

⁶⁶⁸ Német viszonylatban összegzi az ezzel kapcsolatos kutatásokat: ZUMHOLZ 2004: 13–15.

⁶⁶⁹ A PESTMEGYEI 1899: 33. A szertartások rendjéről az 1829-es *directorium* rendelkezett: SzfvPL Can. Vis. Budakeszi 1829. (Tévesen a budakeszi vizitációk között található.)

⁶⁷⁰ Religio 1875. II. félv. 10. szám (augusztus 4.): 80.

„Az utóbbi évtizedek alatt a kápolna, a mely pedig már a második volt ugyanazon a helyen nemcsak, hogy rozzantté vált, és az igényeket már egyáltalán ki nem elégithette, hanem kis terjedelme illetőleg befogadó képessége is napról-napra hangosabbá tette az óhajtatást, hogy a nagygyánőtt székesfővárosnak úgyszólván közvetlen közelében levő kegyhely oly kiterjedésű és külső megjelenésében is méltó templomot nyerjen, mely a nagyszámu áhítatos zarándokok igényeinek minden tekintetben megfelel, főképp pedig minthogy az ideseregülő ájtatoskodók harmadrésze sem fért bele úgy, hogy minden bucsújáró napon a zarándokok legnagyobb része, kik többnyire fővárosi hívek, a szent mise alatt a kápolnán kívül állva tartzkodni kénytelenek voltak és így, gyakran fürgetegek által meglepetve, nem csak hogy ájtatoskodásukban megzavarva, de bárminemű menedékhely hiányában a rögtön beállható rossz időjárás és égháború kellemetlenségeinek ki voltak téve.”⁶⁷¹

Ezek a problémák (valamint vélhetően a Szobovits Aljos plébánossal való konfliktusok) indították arra a kegyhely sorsát szívükön viselő budapesti polgárokat – zarándokokat, híveket, kirándulókat –, hogy 1881-ben megalakítsák a Máriaremete Boldogasszony Kápolnaegyletet, amelynek célja az volt, hogy impozáns templom épüljön a kápolna helyén, és a kegyhely függetlenedjen a hidegkúti plébániától. Ez a „civil” kezdeményezés meglehetősen újszerű jelenség volt a magyar katolikus egyház életében, ennek megfelelően eleinte Pauer János, az akkori székesfehérvári püspök

⁶⁷¹ A PESTMEGYEI 1899: 35.

is bizalmatlanul fogadta azt. Az alapszabályokban⁶⁷² megjelenő általános szándékot⁶⁷³ szépnek és dicséretesnek tartotta ugyan, a megfogalmazott gyakorlati célok ellen azonban „határozott óvást” tett, nevezetesen az ellen, hogy az egyesület működési körébe „a hidegkuti Mária Remete kápolna tőkéjét is bevonni” szándékozott. Elsőre nem hagyta jóvá az egyesület megalakulását, válaszában pedig kijelentette:

„A Remete kápolna helyébe emelendő templomról, és a mellette álitandó plebániáról csakis akkor lehetne szó, ha az egyesületnek oly pénzalapja lenne, melylyel a templomot és plebániát nem csak megépíteni, de fennállítását is örök időkre biztosítani lehetne, ekkor is azonban az egyházi főhatóság előleges megkérdezésével és határozott engedélye mellett.”

Balra a régi máriaremete-i kápolna, néhány évvel lebontása előtt, abban a formájában, ahogy Szobovits Alajos is ismerte. Jobbra a frissen elkészült neogótikus templom látható egy 1900-ban készült fotón.

⁶⁷² Az alapszabálytervezetet a főváros tanácsa megerősítésre a Vallásminisztériumba küldte meg, ahonnan azonban Hidasy Kornél osztálytanácsos május 8-án továbbította azt a püspöknek „becses nézetének közlése végett.” SzfvPL 4529 605/1881. (érk. máj. 12.) *Vallásministerium átteszi a Remete boldogasszony kápolnája egyesületének alapszabályait véleményadás végett.* (Mivel visszavárólag küldte, sajnos az alapszabályok nincsenek a püspöki levéltárban.)

⁶⁷³ „Isten dicsőségének, a Bold. Szűz a magyaroknak őseink által is vallásos áhitattal tisztelt Védasszonya tisztelésének, és ez által a vallásos és erkölcsös életnek emelése”.

Végül a kívánt módosítások megtétele után mégis püspöki védnökség mellett alakulhatott meg az egyesület. A helyi egyházi gazdálkodástól teljességgel független szervezet létrejöttének a hidegkúti plébános, Szobovits Alajos nem igazán örült, hiszen a hívek és zárandokok adománynak szánt pénzük nagy részét ezután nem az általa kezelt kápolnakasszába fizették. 1883-ban tett is egy kísérletet, hogy az egyesület által gyűjtött pénzt „bekövetelhesse”, de erre nem kapott felhatalmazást [→ V. 7. 1.].⁶⁷⁴ Bő másfél évtizeddel később végül az egyesület törekvéseit siker koronázta: 1898–1899-ben elbontották a régi kápolnát, és egy jóval nagyobb, neogótikus stílusú templomot, kvázi bazilikát emeltek a helyébe.⁶⁷⁵

V. 2. 2. Birtokosok és kegyurak

A 19. század közepén két család, a jeszeniczei Szunyogh és a hidegkúti Steinbach voltak a község legnagyobb földbirtokosai, egyben a hidegkúti egyház kegyurai. A máriaremetei kápolna Steinbach-birtokon feküdt, így a kápolna egyedül az ő kegyuraságukhoz tartozott. Mint a későbbiekben látni fogjuk, a két család számára egyre inkább kényelmetlen, nemkívánatos kötelesség volt a birtokkal járó patronátus.

A régebbi kegyúri familia a Trencsén megyei jeszeniczei és budetini Szunyogh család, amely Mohács előtti jogát bizonyítva már 1726-tól birtokba került Hidegkúton.⁶⁷⁶ Idősebb Szunyogh János előbb Trencsén, majd Pest megye táblabírája volt. Az ő 1854-ben bekövetkezett halála után gyermekei, János, Vilma, Stefánia és Ernesztina osztottak a hidegkúti birtokon.⁶⁷⁷ Az ifjabb Szunyogh János (1833–1892) is a vármegyénél szolgált,⁶⁷⁸ és Hidegkúton lakott a családi udvarházban⁶⁷⁹ feleségével, Kardos Magdolnával⁶⁸⁰ és számos gyermekével (1880-ban hatan voltak).⁶⁸¹ A család azonban a 19. század második felében fokozatosan csődbe ment; az 1870-es évek végére

⁶⁷⁴ SzfvPL 4529 1193/1883. (érk. okt. 28.)

⁶⁷⁵ A PESTMEGYEI 1899: 35–66. A kápolnaegyesület (többnyire 20. századi) iratanyagának feltárása további tanulságokkal szolgálhat majd a jövőben.

⁶⁷⁶ A hidegkúti birtokosok a családnak a nemesi és nem a grófi ágához tartoztak. NAGY I. 1857–1868., via: www.arcanum.hu [utolsó letöltés: 2020. július 2.]

⁶⁷⁷ A pesthidegkúti helytörténeti gyűjteményben található, Dr. Szunyogh Istvánnal 1981-ben a családról folytatott beszélgetés alapján. Online: <http://www.hidegkutihistoria.hu/content/szunyogh-csalad> [utolsó letöltés: 2019. szeptember 23.]

⁶⁷⁸ 1878-ban szolgabíróként szerepel egy iraton. BFL VII.173.a 1878/0606.

⁶⁷⁹ A korabeli lakcímük: Hidegkút 165. BFL VII.173.a 1878/0606.

⁶⁸⁰ Szobovits adta össze őket 1865. február 7-én. PhPI Házasultak anyakönyve (1765–1879): 1. [via www.familysearch.org [utolsó letöltés: 2020. július 3.]]

⁶⁸¹ A hajdani Szunyogh-kastélyt a család gazdatisztjének családja (Parsch) szerezte meg, tőlük vette meg Klebelsberg Kunó az 1920-as években, és építette át. Ma: Klebelsberg-kultúrkúria – Templom u. 2–10. TOPERCZER [1996]: 127.; <http://www.hidegkutihistoria.hu/content/klebelsberg-kastely> [utolsó letöltés: 2019. szeptember 23.]

annyira elszegényedtek már, hogy még meglévő földjeiket is eladni kényszerültek, és úsztak az adósságokban. A „vagyonbukott Szunyogh-család” ellen Nyitrán folyó perben a máriaremetei kápolna is érintett volt egy bizonyos Szunyogh Apollónia által tett nagy összegű alapítvány kapcsán.⁶⁸² Valamilyen, általam ismeretlen okból ráadásul a családfő börtönbe is került, és 1880-ban már onnan írt levelet, hogy felesége és hat gyermeke számára segélyt kérjen a máriaremetei pénztárból.⁶⁸³ A Szunyogh családtól tehát nem várhatott a plébános semmiféle pénzügyi hozzájárulást az egyházi épületek karbantartására, sőt még ők szorultak támogatásra.⁶⁸⁴

Szunyogh János sírköve, amelyet a temető felszámolásakor megmentettek, jelenleg a templom bejáratával szemben áll néhány másik kő társaságában. A halotti anyakönyv szerint Szunyogh János „bánya-tulajdonos” ugyan „Buda-pestén hunyt el, de itt lett eltemetve”, 1892. szeptember 17-én, 59 éves korában. Hirtelen, és talán nem természetes halált halhatott, hiszen nem lett ellátva a halotti szentségekkel, halálakként pedig a titokzatos „elvézés” szót adta meg Werger Mihály plébános.⁶⁸⁵

A Szunyogh család tagjainak házasságai révén már a 18. századtól újabb nevek tűntek fel a hidegkúti birtokosok között. A Mária Terézia-féle urbáriumban a Péterffy és a Tersztyánszky családokat tüntetik fel, de a különböző forrásokban a Turchányi, a Jankovich, valamint a Tahy családok is fölbukkannak.

⁶⁸² Szunyogh Bálintné szül. Vitéz Apollónia még valamikor az 1850-es évek elején tett 880 fl CM alapítványt a máriaremetei kápolna javára, de ezután (elsősorban Jenő fia hitelezői miatt) hosszú perekbe keveredett és nem tudta befizetni azt, 1860-ban ezért arra kérte a püspököt, hogy a tőkét hadd tartsa magánál. A hosszú, bonyolult ügy vége az lett, hogy az 1873–1874-ben zajló csődeljárás során a máriaremetei kápolnának „tökében, kamatjárulékokkal együtt” 2250 fl WW-nyi összegű jogos követelése lehetett a család felé a „néhai özv. Szunyogh szül. Vitéz Apollónia” kötelezvénye alapján. Ez azonban sok jogi utánajárást és költséget jelentett a plébánosnak (A vonatkozó iratok: SzfvPL 4529 983, 1146/1860; 331/1873; 1320, 1365, 1423/1874; 365/1878).

⁶⁸³ A börtönben lévő Szunyogh leveléből („ex [...] Literis Ioannes Szunyogh in carceribus existentis”) kiderül, hogy a család nyomora napról napra nő, és „gyakran a napi kenyérre sem jut, ráadásul az egyik gyerek folyamatosan beteg”. A kérést Szobovits pártolólág terjesztette a püspök elé, hiszen az egyház kegyurának családtagjai „önhibájukon kívül (már ami a feleséget és a hat gyermeket illeti) szegényedtek el”. Az volt a kérdése, hogy a szokásosnál alacsonyabb kamattal és kevesebb biztosíték mellett adhat-e kölcsön nekik. A püspök dodonai válasza szerint az egyházmegyei státútumok pontosan körülírják a hitelezés szabályait, a templomok tökéinek kezelése pedig az adott plébánosok személyes felelőssége, ezért nincs szükség ebben az esetben útmutatásra. SzfvPL 4529 869/1880.

⁶⁸⁴ „Ioannes Nep. Szunyogh [...] illum foveat opinionem utique sinistram: quatenus pauperes Patroni Ecclesiarum e Cassis respectivis ali debeant, quod tenore legum ecclesiast. saltem in casibus – dum iidem per infortunia aut elementares eventus infelices abs sua culpa reddidi sunt, locum habere potest.” SzfvPL 4529 1/1885.

⁶⁸⁵ PhPI Halottak anyakönyve (1880-1895): 49. [via www.familysearch.org – utolsó letöltés: 2020. július 3.]

Érdekes például végigkövetni, hogy milyen módon lett hidegkúti birtokos az 1855-ös Szunyogh-féle praesentán⁶⁸⁶ szereplő Váry-Szabó Antal. A Szunyogh-birtok egy hányada a 18. század közepétől Jankovich Miklósnak Szunyogh Krisztinával való házassága révén a Jankovich családban öröklődött tovább. A birtokszerző unokája – a neves műgyűjtő, Jankovich Miklós (1772–1846) – ezt a birtokrészt végrendeletileg második feleségére, Hauck Rózára (1799–1866) hagyta. Őt vette el Jankovich halála után nem sokkal (még 1846-ban) a család ügyvédje, Váry-Szabó Antal.⁶⁸⁷ Váry-Szabó az 1860-as években a Pilisi járás nagykovácsi kerületének alszolgabírája volt, és később is a megyénél dolgozott, törvényszéki bíróként.⁶⁸⁸ Úgy tűnik, Szobovits bemutatásánál az új férj a kegyúri jog gyakorlásában is részt vett, ami pikáns helyzetet teremtett, mivel Váry-Szabó református vallású volt. (A későbbi ügyekben már nem kegyúrként, csupán „közbirtokosként” találkozunk vele.⁶⁸⁹) Szobovits plébánossal való viszonya az 1866-os követválasztás nyomán, illetve a neje halála utáni végrendeleti vitában mérgesedett el [→ V. 3. 3.], és az 1880-as évek konfliktusaiban Szobovits helyi ellenzékének egyik központi alakja lett.

A Szunyogh család kegyúri praesentáján ott találjuk Ordódy Endre nevét is. A Zsolna melletti Maysról (később Majosfalva) származó Ordódyak⁶⁹⁰ közül Endre (András, Andor)⁶⁹¹ Szunyogh Vilmával kötött házassága révén szerzett birtokot Hidegkúton, testvére, Ordódy Alajos⁶⁹² pedig Szunyogh Máriát vette el.⁶⁹³ Egy harmadik testvérük, Ordódy Valburga, aki Baumann Frigyes gyároshoz ment feleségül, szintén szívesen tartózkodott Hidegkúton. Az ő fia – Baumann Lajos mérnök – egy 1878-ban kelt panaszlevelében⁶⁹⁴ azt írta, hogy Szobovits plébános „igen sokszor – sőt gyakran folytonos napontai megjelenéssel meg szokta [volt] tisztelni” nagybátyja, Ordódy Alajos „hidegkúti földbirtokos” házát. A kedélyes viszony azonban ugyancsak megromlott, mikor a plébános azzal sértette meg Baumann Lajost és feleségét, hogy megkérdőjelezte házasságuk törvényességét és nem volt hajlandó megkeresztelni

⁶⁸⁶ A praesenta az a dokumentum, amellyel a kegyurak bemutatják választottjukat a plébánosi pozícióra: → III. 2.

⁶⁸⁷ A Jankovich, később Váry-Szabó kúriáról lásd az V. 3. 3. fejezetet.

⁶⁸⁸ MNL PML IV. 301.

⁶⁸⁹ Aztán az 1889-es Schematizmusban újra kegyúrnak tüntetik föl: Schem. 1889: 70.

⁶⁹⁰ Családfa: NAGY I. 1857–1868., via: www.arcanum.hu [utolsó letöltés: 2020. július 6.]

⁶⁹¹ Ordódy András (Endre, Andor) szolgabíró volt Pest megyében, 1871. december 22-én hunyt el 51 éves korában, felesége Szunyogh Vilma pedig 1886. január 10-én, 68 évesen. Forrás: PhPI Halottak anyakönyve (1880 - 1895): 19. [via www.familysearch.com – utolsó letöltés: 2020. április 16.]

⁶⁹² Ordódy Alajos egy adat szerint 1807-ben született. GUDENUS (összeáll.) 1990–1999. [online változat: <https://macse.hu/gudenus/mcsat/> – utolsó letöltés: 2020. július 6.] Utóbbi Nagy Iván genealógiája szerint Hidegkúton lakott és szintén Szunyogh-lányt vett el. NAGY I. 1857–1868., via: www.arcanum.hu [utolsó letöltés: 2020. július 6.]

⁶⁹³ „ki egyszersmind kegynöje [volt] a hidegkúti plébániának” SzfvPL 5230 1194/1878. (évk.: okt. 23.)

⁶⁹⁴ SzfvPL 5230 1137/1878. (kelt: okt. 5. / évk.: okt. 8.) *Baumann Lajos mérnök panaszt emel a hidegkúti plébános ellen.*

gyermeküket. Baumann elégtételt és Szobovits felelősségre vonását, sőt – süketségére hivatkozva – lehetőleg a plébániáról való elmozdítását követelte a püspöktől, mindezek elmaradása esetén pedig kilátásba helyezte, hogy gyermekét „ha bár bába által” is, de meg fogja kereszteltetni és családjával együtt elhagyja a római katolikus vallást. Az ügy végül a püspök közbenjárására Szobovits bocsánatkérésével és a gyermek megkeresztelésével rendeződött.⁶⁹⁵ Így Baumannék és Ordódyék is megmaradtak katolikusnak, de a család és a plébános között aligha állt helyre a korábbi szívélyesség.⁶⁹⁶

Történetünk idején a Szunyogh-rokonságon kívül a másik meghatározó kegyúri család a Steinbach volt, amely a 19. század elején szerzett birtokot Hidegkúton.⁶⁹⁷ Jelentős erdőterületet birtokoltak a község határának remetei oldalán, a kápolna mellett pedig egy jól jövedelmező majorságuk volt. A família nemességszerző tagja, Steinbach Ferenc⁶⁹⁸ – Szobovits Jánoshoz hasonlóan – állami szolgálata elismeréseként, Ferenc császártól kapott armálist 1810-ben.⁶⁹⁹ A gazdag és befolyásos család 1840-től vette fel nemesi „preadicatum” gyanánt a „hidegkúti” előnevet.⁷⁰⁰ Bár volt lakásuk Hidegkúton,⁷⁰¹ az idősebb Steinbach Ferenc élete nagy részében császári aulikusként Bécsben, vagy pesti házában tartózkodott, és a fia – az ifjabbik Ferenc – is csak évente egyszer-kétszer fordult meg itt, az utána következő Steinbachok pedig még kevesebbet. A család a birtokait egy gazdatiszt útján igazgatta [→ V. S. 1.]. A hidegkúti plébánia fölötti kegyúri jogot 1866-ban bekövetkezett haláláig az idősebb, majd az ifjabbik Ferenc gyakorolta. Utóbbi Szobovits plébános jelenlétében állítólag odáig

⁶⁹⁵ SzfvPL 5230 1194/1878 (kelt: okt. 19. / érk.: okt. 23.) *Baumann Lajos mérnök jelenti, hogy a közte és Szobovits plébános közt fenforgott ügy elintéződött*; SzfvPL 5230 1213/1878. (kelt: okt. 30. / érk.: okt. 28.) *Szobovits Aloysius par. in Hidegkút refert, quod negotium inter ipsum et Ludovicum Baumann compositum sit.*
⁶⁹⁶ Mikor kevesebb, mint egy év múlva (1879. augusztus 21-én, 60 éves korában) elhunyt Baumann Frigyesné sz. Ordódy Valburga, Szobovits Alajos a következőket jegyezte be a halotti anyakönyvbe: „A halott, míg élt, a helybeli bíró kijelentése [szerint] 21 nap előtt nehéz betegen Bpestről hozott ide, kinek sem vallása, sem házassága, sem állandó lakhelye kellő hiteles okmányal nincs igazolva.” Később ezt a bejegyzést áthúzta. Forrás: PhPI Halottak anyakönyve (1865-1880): 163. [via <https://www.familysearch.org> – utolsó letöltés: 2020. július 6.]

⁶⁹⁷ Valószínűleg azt a birtokrészt szerezték meg, amely Szunyogh Annának Tersztyánszky Ignáccal, illetve Turchányi Istvánnal való, örökös nélküli házasságai után maradt.

⁶⁹⁸ Steinbach Ferenc (1780. október 16. – 1866. január 25., Pest), 1807-ben pesti polgárjogot szerzett, volt Pest város jegyzője, később Pest megyei táblabíró (1820), királyi ügyész (1825), majd királyi tanácsos és közalapítványi igazgató lett. KŐSZEGHI 1899: 347.; HÉJJA 2009: 451.; CZAGA é. n. Az 1848-as sematizmus szerint: Patronus Magnificus D. Franciscus Steinbach, Causar. Politico-Fundational. Director, S.C. et R.A.M. consiliarius. Schem. 1848: 74.

⁶⁹⁹ KŐSZEGHI 1899: 347.

⁷⁰⁰ KŐSZEGHI 1899: 347.; CZAGA é. n. Egy ízben fontoskodva Szobovits plébános is felhívta erre az egyházmegyei titkár figyelmét, aki egyszer steinbachi Steinbachnak titulálta ifj. Steinbach Ferenc kegyurat: „miután ha bár a tisztelt úr egyzóval sem nyilvánítá e' fölötti megilletődését – ám ha jövőben ugyanaz ismétlődnék – kivált olly kényes tárgyban megkereséseknél aligha jó benyomást eredményezne az atyjának bokros érdemei után öröklött nemesi praedicatumnak annyira elvesztése's ismeretlen volta.” SzfvPL 4529 1517/1869.

⁷⁰¹ Vélhetően a majorságban. A ma Steinbach-villaként ismert épület (Nóra utca) csak később, a 19–20. század fordulóján épült. TOPERCZER [1996]: 127.

ment, hogy szóban lemondott kegyúri „kiváltságairól”, de végül írásban nem tette meg ezt. Ifj. Steinbach Ferenc halálát (1880) követően⁷⁰² a család másik ágára, Steinbach Károly nyugalmazott alezredes⁷⁰³ fiaira (tehát az elhunyt unokaöccseire) szállt át a sokszor csupán kellemetlen kötelességnek érzett előjog.⁷⁰⁴ A két fiú közül 1884-től egyedül Steinbach Viktorra ruházódott a kegyuraság. Őt Szobovits „módfelett gazdag” emberként jellemezte, akit akkor nem sokkal azelőtt neveztek ki a Monarchia tulcsai (Bulgária) követének,⁷⁰⁵ de a plébános üdvözlő, és a templombelső felújításával kapcsolatban tett felkérő levelére nem is reagált.⁷⁰⁶ A templom bezáratása [→ V. 7. 5.] kapcsán a püspök nem is neki, hanem apjának, Károlynak írt Bécsbe, hogy „mint a hidegkúti egyház egyik kegyura a helyreállítási költségekhez aránylagosan járulni sziveskedjék”, ezzel egyben kegyúrtársainak is példát adva.⁷⁰⁷ Steinbach Viktor végül csak Szobovits lemondásával egy időben, képviselője révén aktivizálta magát.

Az 1870-es évek végétől a Szunyogh-birtokok felaprózódása révén jelentek meg további új birtokosok a faluban. Szunyogh János 1878-ban egy bizonyos Szabó Alberttől vett fel egy 5000 fl WW összegű kölcsönt a maga és felesége nevében lévő hidegkúti ingatlanjaira, amelyeket valószínűleg el is vesztett, és ezáltal válhatott végül Szabó Albert „budapesti háztulajdonosból”⁷⁰⁸ 1882-re hidegkúti „új közbirtokos”, aki Szobovits plébános szemében a feltörekvő, vallástalan protestánsok prototípusát testesítette meg,⁷⁰⁹ aki ráadásul az állami iskolaszékben is központi szerepet vállalt gondnokként [→ V. 5. 3.]. Ennek ellenére a Szunyogh-birtok révén Szabó is a hidegkúti templom társkegyurává vált, csakúgy mint a szintén a Szunyogh-féle földekből vásároló Párvy János királyi táblabíró, akit a templombezárás utáni levelezések egyik szereplőjeként ismerhetünk meg.⁷¹⁰ Jóval korábban, még az 1850-es években vett földeket Hidegkúton (a valószínűleg katolikus vallású) Légrády Sándor állami tisztviselő, aki annak idején csekélyebb adománnyal támogatta is a templom kasszáját, 1882-ben pedig ő lett az állami iskolaszék elnöke [→ V. 2. 3.; → V. 5. 3.].

A birtokosok között a régi családokon kívül tehát számos más nemesi vagy polgári

⁷⁰² Az erről érkező értesítés 1880 júniusában: SzfvPL 4529 949/1880.

⁷⁰³ Hidegkúti Steinbach Károlyt (1818, Pest – 1887, Bécs) Hidegkúton temették el. BONA 2008: 153.

⁷⁰⁴ SzfvPL 4529 1379/1880 (okt.) Steinbach Károly nyug. cs. kir. a[1]ezredes bejelenti, hogy fiai lettek a hidegkúti szent egyház kegyurai.

⁷⁰⁵ A forrásban: „consul ordinarius”. Steinbach Viktor (Victor, Győző) tulcsai megbízatása előtt Bejrutban, később Philippopolisban (Plovdivban) szolgált. (MAGYARORSZÁG TISZTI CÍM- ÉS NÉVTÁRA 1879: 33.; 1886: 57.; 1889: 55.). 1891-ben, mindössze 36 évesen Kairóban hunyt el, „hová tüdőbajának meggyógyítása végett utazott.” Vasárnapi Újság 38. évfolyam 2. szám (1891. január 11.): 30.

⁷⁰⁶ Szobovits 1884 nyarán kereste meg (erre egy decemberi levelében utal: SzfvPL 4529 1/1885.)

⁷⁰⁷ SzfvPL 4529 1182/1885.

⁷⁰⁸ A közjegyzői okirat szóhasználata: Szabó úr címe, VIII. ker, Vas u. 15. Kötelezvény: BFL VII.173.a 1878/0606; kiadatás: BFL VII.173.a 1878/0621.

⁷⁰⁹ Szobovits levele: SzfvPL 4529 6/1882. (érk.: jan. 1.) Lásd az V. 3. 3. fejezetet!

⁷¹⁰ SzfvPL 4529 1182/1885. Lásd még az V. 7. 5. fejezetet!

származású személy vagy család bukkan föl a forrásokban, akik különböző időpontokban költöztek Hidegkútra, vagy csak éppen sokat tartózkodtak ott. Az új birtokosok – köztük több protestáns család – a birtokkal egyben befolyást is szereztek a faluban. Ők egyenként és egymással összefogva is a községi előjáróságon kívüli hatalmi erőként jelentek meg az egyes ügyekben. Az új birtokosok a megszerzett birtokrészekkel a hozzájuk kapcsolt kegyúri terheket is megörökölték, azonban ők még annyira sem vették tudomásul ezt a kötelezettséget, mint a régi kegyúri családok. Ez a helyi hatalmi szerkezet számos konfliktus forrása volt.

Navarra József szubjektív körképében így jellemezte a falut a Buda és Vidéke olvasói számára 1893-ban: „Hidegkút – kupalakú hegyeiről nézve – festői ecsetre méltó fekvésnek örvend. A községet átszelő csermely partjain fűzfa-bokrok díszelnek; a helység utcái tiszták, a házak pedig eléggé csinosak. Hidegkút, mint hajdanában, most is székhelye saját nemeseinek. Talán sehol a környéken nincs annyi földesúr, mint éppen Hidegkúton. [...] Figyelmet érdemlő épületekről felemlítendőek Vári Szabó Antal [sic!], özv. Párvyné és hidegkúti Steinbachné – ottani földes uraságok – kastélyai, melyek parkszerű ültetvényeikkel mesebeli kéj-ligetekhez hasonlítanak. A község társadalmi viszonyai sem megvetendő; az említett földesuraságok és azok alkalmazottjain kívül ott van a világ legkedvesebb plébánosa [Werger Mihály – B. J.], a község jegyzője pedig a vele született páratlan őszintesége és önzetlensége folytán szerfelett rokonszenves alak. Van a községben postamester és az egyes iparvállalatoknál több rendbeli magánhivatalnok is, kik mindnyájan a község intelligenciáját előnyösen emelik.”⁷¹¹

⁷¹¹ NAVARRA 1893: 3.

V. 2. 3. In medias res: jövedelmek és viták

A községi fogadtatással ellentétben arról sokat megtudunk az első évek dokumentumaiból, hogy hogyan vélekedett Szobovits a hivatali elődje által ráhagyott plébánia állapotáról. Ezeket a levelezéseket végigkövetve mindjárt a dolgok közepébe vágunk: az itt megismert problémák a későbbi évtizedeket és fejezeteket is végigkísérik majd.

Egy 1855. december 25-én kelt hosszú Szobovits-levelel⁷¹² kiderül, hogy az új plébános nem talált mindent egészen rendben a templom és elsősorban a máriaremetei kápolna kasszája, kölcsönei és számadásai körül. Mindezt pedig fontosnak tartotta írásba is foglalni Farkas Imre püspök tájékoztatására, annál is inkább, mert úgy hallotta, hogy elődje már szóban előadta az ügyet Székesfehérvárott, és az anomáliákat az ő ügykezelésben való gyakorlatlanságára, lelkipásztori tapasztalatlanságára fogta. Szobovits a következőkkel válaszolt erre:

Elődje sem a kasszát nem adta át neki rend szerint – az az egyik kurátornál volt található [→ IV. 1. 4.] –, sem a templom adósaival kapcsolatban nem informálta kellőképpen, így azokat neki kellett egyenként felkeresnie, részint egymagában, részint a bíró kíséretében. Ezen kívül mintegy 10 forintos eltérést tapasztalt a volt plébános bevétel-kiadási feljegyzései („*Librum suum Manualem perceptionum et erogationum [...]*”) és a kurátor jegyzőkönyvében („*In Protocollo vero Curatoris Cassae [...]*”) leírtak között. Sok adósság a szabály ellenére nem volt betáblázva [→ IV. 3. 2.], és talált egy 50 forint értékű „bizonytalan alapítású” („*incertae foundationis*”) összeget is, amit elődje minden biztosíték nélkül helyezett ki kölcsönre – egyébként a társkegyúr Vári Szabó Antal [sic!] és neje, Hauk Róza részére. Magát a rosszindulatú híresztelésektől védendő kijelenti tehát, hogy a problémák „nem a kezdő plébános aggodalmaskodásából vagy a számadáskészítésben való gyakorlatlanságából” fakadnak – mint ahogy elődje állja –, hanem éppen hogy Lentz hanyag könyveléséből és pénzkezeléséből. Inkább adta volna át a kasszát a megfelelő dokumentumokkal együtt, és nem „a szegény, noha tiszteletreméltó szindikusok” által aláírt nyugtákkal és tanúsványokkal próbálna bizonygatni az igazát.⁷¹³

„*Dixi et salvavi animam meam.*” („Szóltam és megmentettem a lelkemet.”) – zárja előadását Szobovits, és többször is kijelenti, hogy ő mindenben az egyházmegyei előírások szerint fogja kezelni a máriaremetei kápolna kasszáját. A későbbiek fényében mi már tudhatjuk, hogy idővel neki is körmére égett a feladat [→ V. 7. 7.].

⁷¹² SzfvPL 4529 1278/1855. (érv.: dec. 25.) *Causa Cassae Hidegkuthensii communicatur ARDno Aloysio Lencz.*

⁷¹³ „*In tali rerum situ Illustrissime Domine! non initiantis parochi anxietas, aut defectus praxis in confiendis Rationibus – ut praetenditur, – sed praemissae causae, refusionem et responsabilitatem involventes, personale illius praesentiam merito exposcebant; et utinam VADiaconum literatorie, ut oportuisset requisivisset, atque Cassam una cum respectivis Documentis coram illo, successori suo tradidisset; non autem refugium suae excusationis in conquisitis de ordinata Cassae manipulatione miserorum secus honestorum syndicorum subscriptionibus roboratis quietantiis – et iisdem vicissim recte hac occasione datis attestatis quaesivisset, – aliosque, quorum nil interest, in pertractationem negotii Cassae Ecclesiarum non traxisset – subscriptionibus illorum semet tegendo, ubi res ipsa clare loquitur.*”

Szobovits a következő években is többször visszanyúlt még elődjéhez a kápolna gazdálkodásával és a plébánosi jövedelmekkel kapcsolatban. 1858 márciusában az előbb is említett „bizonytalan alapítványokra” kérdezett rá⁷¹⁴ – eredetileg a püspök-nél – azzal a nem titkolt céllal, hogy a maga számára is jövedelmezővé tegye azokat:

A plébános az előtte ismeretlen célra tett, és Váry-Szabó Antalhoz kihelyezett alapítványból befolyt kamatbevételt eddig tőkésítette és újra kikölcsönözte, viszont most arra gondolt, hogy az összeget örökös misealapítványként értelmezné: egy énekes és egy olvasott misét mutatna be évente a kápolna összes elhunyt jótevőjéért, és így a befolyt kamatokat már jogosan fordíthatná egyrészt a saját (vagyis a közreműködők), illetve a hidegkúti plébániatemplom szükségleteire.

Farkas Imre püspök azonban – Szobovits szerencsétlenségére – ahelyett, hogy egyszerűen megadta volna az engedélyt, felvilágosítást kért Lentz Alajostól az alapítványokra vonatkozóan, aki a következőképpen adta elő azok eredetét:⁷¹⁵

Egy pesti özvegyasszony még 1854-ben hagyott végrendeletileg a kápolnára egy ügyvéd útján 50 forintot (fl CM), hogy abból a plébános a remetei kegyképre való leplet, valamint egy oltárterítőt vegyen („unum velum ad Gratosam imaginem BMV. ad Eremum, unum tobale”). Lentz azonban – mivel ősszel úgyis abbamaradt a búcsújárás, és nehogy a télen károsodjanak a textilek – úgy határozott, hogy inkább majd tavasszal veszi meg őket, addig pedig a pénzt kihelyezi kölcsönre Váry-Szabó Antalnak. Tavasszal azonban jelentkezett egy hívő, és engedélyt kért, hogy saját pénzen vásárolt lepelrel díszítse a kegyképet. A plébános ezt – azzal a feltétellel, hogy a lepel méltó lesz a képhez – meg is engedte. Így is lett: a képre drága damasztlepel került, rojtokkal („Hic quod pie promisit, id etiam adimplevit, offerando ex Damase velum, cum fimbriis pretiosum”). Az oltárterítőknél meg amúgy is bővében volt a kápolna, hiszen sorra hozták a szebbnél szebbeket („pulchro pulchriora”): hetente másikat tehetnek az oltárra, még úgy is, hogy a régebbieket már a plébániatemplomban használják – írja Lentz. Így tehát azt gondolta, addig is, míg szükség nem lesz rá, nem vesz sem új leplet, sem új oltárterítőt, inkább tovább fialtatja a pénzt.⁷¹⁶ Lentz szól még emellett egy 10 forintos (fl CM) öszszegről, ami a következőképpen került a „bizonytalan alapítványok” közé. Egy Légrádi [sic!] nevű császári-királyi tisztviselő [→ V. 5. 3.; V. 7. 1.] árverésen vásárolt birtokot Hidegkúton, és ott ajánlotta fel az összeget a történetesen jelen lévő plébános révén a templom javára. Lentz pedig az öszszegret hozzácsapta az előző 50-hez, és Váry-Szabó Antalhoz helyezte ki kamatra.⁷¹⁷

⁷¹⁴ SzfvPL 4529 281/1858. (évk.: márc. 12.) *Par. Aloys. Szobovits dilucidationem petit a Dno Aloysio Lentz, circa fundationem quandam Hidegkútensem incertae originis et finis.*

⁷¹⁵ SzfvPL 4529 295/1858. (évk.: márc. 18.) *D. Aloysius Lentz dilucidationem praestat de fundatione Hidegkútnesi, incerti – ut dicebatur finis et originis.*

⁷¹⁶ „Deficiente itaque necessitate veli, tam tobali, quam et caereorum, qui abundanter quoque offeruntur, quid erat consultus, quam exspectare necessitatem, et eo usque pie legatum capitale 50 fl CM ad fructificandum elocare.”

⁷¹⁷ „Restat adhuc Capitalia 10 fl MC ut dilucidetur unde provenerit. Quidam Caes. R. Offalis nomine Legradi, Budensis mediante subhastationis colonicaem fundum in Hidegkúth emit, occasione emptionis et ego praesens eram! Emptor in praesentia plurium ad me versus ita me allocutus est: Domine Paroche, quid quid accepi in nomine Domini Jesu accepi, quod et nunc facere volo. Scio Ecclesiam Parochialem Hidegkúthensem plures habere indigentias, hic trado 10. fl MC convertat pro lubitu suo in ejus necessitates, qui cum gratiarum actione per me quoque recepti, cum de praesenti urgem non adfuerit necessitas, etiam priori Capitali 50 fl Con. adclusi D. Sp. Váry Szabó elocari sunt.”

Lentz leveléből kiderült tehát, hogy az alapítványoknak meghatározott céljuk és rendeltetésük volt, Szobovits pedig minderről – teszi hozzá egy oldalvágással az előd – ha valóban érdekli, akár Váry-Szabótól is tudomást szerezhetett volna. Így tehát a „bizonytalan alapítványok” a jövőben sem növelték a plébános bevételeit.

Néhány hónappal később Szobovits újabb kérdéssel fordult a püspökhöz (állítólag azután, hogy Lentz nem reagált a megkeresésére). A „párber nemrég történt feljavításával kapcsolatban” szeretett volna felvilágosítást kapni.⁷¹⁸ Leginkább azt akarta megtudni, hogy vajon hivatkozhat-e a községgel szemben arra az 1852-ben kiadott kultuszminisztériumi rendeletre, amely a párber- és stóladíjak konvenciósi forintra (fl CM) való emeléséről rendelkezett.⁷¹⁹

A püspök kétszeri felszólítására Lentz végül ismertette a helyzetet. Annak idején (1852-ben) is felvetődött ez a kérdés, és ő végül Peitler Antalhoz, a Helytartótanács akkori egyházügyi előadójához fordult tanácsért. Tőle megtudta, hogy az 1852-es rendelet nem vonatkozik Hidegkútra, minthogy itt már korábban kötöttet egy averzionális szerződés [→ IV. 4. 2.] a község és plébánosa között (hogy mikor, az nem derül ki), amelynek érvényét nem érintette az új rendelet. Az átalányszerződésben átszámították a párbert és stóladíjakat [pontosabban, mint a 9. táblázat 7. sorából kiténik, csak a keresztelési stólat – B. J.] konvenciósi forintra: így összesen 100 forintot (fl CM) fizetett a község a plébánosnak évente. Peitler kijelentette Lentz plébánosnak, hogy az új rendelet nyomán nem lehet többletfizetésre kötelezni a községet. Az egyetlen út a barátságos megegyezés lett volna, ez azonban – Lentz beszámolója szerint – felemásan sikerült. Jövedelmének a rendelet értelmében való feljavításától a község elzárkózott, annyit sikerült azonban elérnie, hogy a canonica visitatio egy eddig figyelembe nem vett pontját, „a csibe, tojás, vaj stb. fejében járó 58 forintot” [vagyis a *deputatum* → IV. 4. 2.] újra számolják fel, így az éves jövedelem (két forinttal kerekítve) 160 flCM-re nőtt.

Eddig tart Lentz levele, amelynek másolatát a püspök azzal a kommentárral küldte át Szobovitsnak, hogy lám, milyen „felette fájlalandó” és szomorú következményekkel jár, ha egy lelkész feljebbvalói tudta és engedélye nélkül bocsátkozik újabb és újabb szerződésekbe a néppel.⁷²⁰ Az eredmény aligha töltötte el örömmel a szűkölködő Szobovitsot, aki – mint 1858 őszén állította – már az év felétől kezdve nem kapta meg az ellátmányát a falutól.

⁷¹⁸ SzfvPL 4529 845/1858. (érk.: szept. 11.) *Par. Szobovits provocari petit VAnum Lentz ad dandum de melioratione Llecticalis dilucidationem* [püspöki felszólítás Lentznek; ismételt kérdés és felszólítás és Lentz válasza]: SzfvPL 4529 1020/1858. (érk.: nov. 20.) *VAD Lentz de salario Par Hidegkuth.*

⁷¹⁹ A Kultuszminisztérium 1852. április 23-án kiadott, 1544/1345. számú rendelete megerősíti a canonica visitatióban lefektetett természetbeni juttatásokat, a készpénzrész viszont egységesen konvenciósi forintra (fl CM) emeli. (Kovács 1871. Sectio I.: 128.) Az 1853. évi 27-es rendelet pedig azt mondja ki, hogy „az 1802-dik év óta a lelkész és hívek közt a párberii illeték megváltása végett létrejött szerződések, úgy más, a canonica visitatióban sarkalló tartozások, ezentúl is épségben maradnak; s a természetben kikötött járulékok az eddigi gyakorlat szerint, ezentúl is természetben adandók meg: szabadságában áll azonban mind a lelkésznek, mind a községnek az eddigi, vagy a változtathatás jogával kötött egyezkedés helyett, új szerződéseket kötni. Csak hogy erre egyik felet sem lehet kényszeríteni: hanem kölcsönös beleegyezés után, az egyházi s polgári hatóság kiküldötteinek közbejötté mellett jöhet az csak létre.” OLVÁNYI 1860: 397–398.

⁷²⁰ „Dolendum nimis et sicut iste casus docet non sine tristi effectu accidit, dum Curati cum populo sine insinuatione et auctorisatione Ordinarius novas et novas ineunt conventiones.” SzfvPL 4529 1020/1858.

A kezdeti pénzügyi viták megismerése után lássuk végül összesítve, melyek voltak azok a plébánosi jövedelmek, amelyek a szerződések értelmében jártak (volna) a hidegkúti plébánosnak. A következő táblázat az 1868-as vizitációhoz készített preliminária adatait átvevő 1876 másolat alapján készült, amit Szobovits éppen azért nyújtott be a püspökségre, hogy 100 forint extra támogatást kaphasson. Ebben egyébként nagyvonalúan elfelejtette jelezni azt a juttatásemelést, amelyet 1872-ben eszközölt ki magának [→ V. 3. 1.; V. 4. 1.].

9. táblázat: A hidegkúti plébános jövedelmei az 1868-as kimutatás szerint⁷²¹

	Eredeti jövedelemmegjelölés	Fordítás, magyarázat
1.	6 iugera agrorum	Hat hold szántó (alighanem katasztrális hold, ami 0,5754 hektárnak felel meg).*
2.	9 metr. pos. siliginis, 9 frumenti, 6 avenae	9 pozsonyi mérő rozs, 9 mérő búza, 6 mérő zab (Egy pozsonyi mérő = 62,08 liter, 46,56 kg).**
3.	12 orgiae ligni focalis secti, 6 orgias fasciculati	12 öl felvágott tűzifa, 6 öl kötegelve (egy öl nagyjából 3,4 köbméternek felel meg).***
4.	Titulo lecticalium 170 fl	A „párbér címén” a fent bemutatott averzionális szerződés értelmében számolt 160 fl CM. itt már osztrák értékű forintban (fl WW) van megadva.
5.	A Communitate: 4 fl 20 xr	A községtől alighanem a községi ünnepek (Gemeindefeiertage) alkalmával kapta ezt a kisebb összeget.
6.	2 urnae vini in natura	Két akó bor természetben (1 akó nagyjából 58 liter).****
7.	Titulo redemptae stolae baptismalis: 35 fl 78 xr	A megváltott keresztelési stóla fejében fizetett összeg.
8.	E cassa Ecclesiae: 4 fl. 20 xr	A templom kasszájából.
9.	E fundationali Cassa: 45 fl	Az alapítványi kasszából – vagyis az alapítványi misék után a plébánosnak járó rész.
10.	E cassa Capellae: 105 fl [1876-ban már valójában 200 fl]	Amint a későbbiekben kiderül, ezt az összeget 1856-ban Szobovits alkudta ki magának, sőt 1872-ben – fuvardíj címén – egészen 200 forintra emelkedett a plébánosnak közvetlenül a kápolnapénztárból járó pénz.
11.	A funere majore: 2 fl, - minore: 70 xr, a copulatione 1 fl 59 ½ xr	A nagy, illetve kis temetésért, valamint az esketésért továbbra is esetenként kellett stólapénzt fizetni, ezek nem voltak megváltva községileg, mint a keresztelési stóla.

* BOGDÁN 1991: 67–68. ** BOGDÁN 1991: 100. *** BOGDÁN 1991: 109. **** BOGDÁN 1991: 84.

Mindezek alapján kijelenthetjük, hogy Hidegkút valóban nem számított a jól dotált, gazdag plébániák közé. A szerződések és a szokás szerint járó jövedelmek kifizetése, illetve behajtása is akadozott. Az egyetlen jelentős, sőt kiadhatatlannak tűnő bevételi forrást a máriaremetei búcsújáróhely jelentette. Erről a különleges helyzetről az V. 4. fejezetben szólok bővebben.

⁷²¹ SzfvPL 5230 1020/1876. csatolmánya: *Consignatio proventuum parochiae Hidegkút iuxta conscriptionem anni 1868.*

V. 3. Közérzet, vágyak, nézetek

Ebben a fejezetben három olyan témakört érintek, amelyek végigkísérik Szobovits hidegkúti működését és egész hátralévő életét. A panasz és az elégedetlenség alaphangja – főleg az 1870–80-as évektől – hol gyengébben, hol erősebben, de mindvégig kihallatszik a plébános megnyilatkozásai mögül. Leveleiben önmagát általában a mostoha körülmények (szegénység, betegségek) között helytálló, és a katolikus ügyre minden oldalról leselkedő ellenséggel (elvallástalanodás, protestánsok, szabadkőművesek) dacoló mártírként pozícionálja. Ezt részben tekinthetjük retorikai póznak is, de a hasonló megnyilatkozások háttérében kétségtelenül szilárd meggyőződések, vagyis „tartós diszpozíciók”⁷²² húzódnak meg.

V. 3. 1. Betegség és nyomor

Már a fiatalkori áttekintés alapján is gyanakodhattunk rá, hogy Szobovits Alajos nem volt éppen erős egészséggel megáldva [→ V. 1.]. A későbbi évek dokumentumai számos esetben szólnak gyengeségről, betegségekről. Nem tudhatjuk, hogy ebből mennyi volt a valós panasz, és mennyiben hozta fel őket a plébános csupán azért, hogy könnyebbségeket, támogatást eszközöljön ki magának. Indoklásaiban gyakran kapcsolja össze betegségeit és anyagi nehézségeit.

1858 februárjában gyenge gyomrára (és orvosi véleményre) hivatkozva felmentést kért a nagyböjti hústilalom alól, amit Farkas Imre püspök nem szívesen bár („quamvis non lubens”), de megadott neki, lelkére kötve, nehogy megbotránkoztassa a népet („sine scandalo populi usura”), és az irgalmasság más testi vagy lelki cselekedeteivel váltsa ki a böjtöt.⁷²³ Nem tudjuk, hogy a következő években böjtölt-e, de mikor tíz évvel később, 1868 februárjában ugyanezzel a kéréssel fordult az új püspökhöz (Jekelfalusy), az már megtagadta az engedélyt, nem látván rá semmi nyomós okot („nulla rationabili causa subversante, recurrentis votis deferri nequit”).⁷²⁴

1866-ban reumatikus láb- és kézfájdalmakra panaszkodott, amelyek egész májusban kínozták, valamint májproblémái is voltak („rheumaticae pedis et manus [...] sed et hepatis affectiones”). Mindez szerinte elodázhatalanná tette, hogy az orvosi szakvéleménynek megfelelően több hetes gyógyfürdő-kezelést vegyen igénybe („ut

⁷²² Összességükben ezek alkotják a „habitust” Bourdieu fogalomrendszerében. Vö.: HADAS 2009: 35–37., 87.

⁷²³ SzfvPL 5230 217/1858. (érk.: febr. 23.) *Disp. in jejunio quadr. pro Aloysio Szobovits.*

⁷²⁴ SzfvPL 5230 450/1868. (kelt: febr. 20.; válasz: 24.) *Szobovits Aloysius Par. in Hidegkut petit disp. a lege jejunii quadragesimalis.*

consiliis etiam medicorum conformiter defluxu plurium septimarum Thermis utar”). Hathetes eltávozási engedélyt kért tehát és helyettest arra az időre. Ezt az éppen akkor hivatalban lévő káptalani helynök (Schvanfelder József) meg is adta neki. Szobovits azonban nem elégedett meg ennyivel, hanem újabb levelet írt, amelyben 100 fl WW támogatást is kért erre a célra az illető egyházmegyei kasszából, vagy a munkaképtelen papok valamelyik másik alapjából.⁷²⁵ Indokként azt hozta föl, hogy 1.) abban az évben a május 13-i fagy miatt a szőlő és a fák is tönkrementek, így a község kasszájából nemigen fog kapni semmit. 2.) A stólaris jövedelmek különösen alacsonyok és sokaknak visszaadja, vagy boldogabb időkre engedi el a befizetésüket; ezen kívül a fagy az ő saját kertjében is nagy károkat okozott, úgyhogy abból sem remélhet egy krajcárt sem („hoc anno nec obulum”). 3.) A gyógykezelés rendkívüli költségét tehát külön támogatás nélkül nem tudja viselni. A válasznak nem találtam nyomát, így nem tudjuk meg, hogy Szobovits végül eljuthatott-e a fürdőbe. Az mindenesetre elgondolkodtató, hogy éppen a máriaremetei búcsújáró szezon kellős közepén kérelmezte a szabadságot. Ugyanezen év októberében a plébános arra tett utalást, hogy a kolerán is átesett.⁷²⁶ Jellemző, hogy ezt az érvet is egy anyagi természetű kérésének alátámasztására használta fel: támogatást kért, hiszen a betegség sok kiadással járt a számára, ő pedig éppen egy méhkaptárt akart csináltatni magának [-> V. 4. 3.].

Szobovits ezen kívül 1860 októberében,⁷²⁷ majd 1876-ban, 1877-ben, 1879-ben és 1880-ban is rendkívüli támogatásért folyamodott a püspökhöz, illetve a káptalanhoz. Minden évben 100–100 fl WW összegben kért segílyt „az egyházmegyei vagy káptalani pénztárból, vagy valamely más erre a célra szolgáló kegyes alapból” („e respectivis sive Dioecesana – sive aliis sic dictis Damnificatorum Curatorum Cassis”),⁷²⁸ aprólékosan indokolva és ecsetelve szegénységének okait, illetve egyéb problémáit és betegségeit. 1879 decemberében⁷²⁹ például hivatkozik arra, hogy a nyári rossz idő miatt csekély pénz folyt be a máriaremetei kasszába, jelentős adóterhet (30 fl) kell viselnie, rossz termés volt abban az évben, ami a saját bevételén kívül a község fizetőképességén is meglátszik: nem kapja meg még a csekély 170 forint averzionált párbért sem,⁷³⁰ és a stóladíjakat sem fizetik rendesen. A népet ráadásul folyamatosan látogatja az állami adóbehajtó, és már sokaknak kellett árverésre bocsájtania ingó- és ingatlanvagyonát: „Miből fizetnének hát a plébánosnak és más javadalmasoknak??” – teszi

⁷²⁵ A többféle nyugdíjalapról lásd a →II. 3. 5. fejezetet!

⁷²⁶ 1866-ban valóban országos kolerajárvány pusztított, ami Buda környékét sem hagyta érintetlenül. DÓKA 1976.

⁷²⁷ SzfvPL 5230 1436/1860.

⁷²⁸ SzfvPL 5230 1020, 1106/1876.; 683/1877.; 1868/1879.

⁷²⁹ SzfvPL 5230 1868/1879. (kelt: dec. 29. / érck.: dec. 30.) *Szobovics Aloysius par. exh. recursum ad Suam Ill. et Ven. Cap. Directum.*

⁷³⁰ Lásd az V. 2. 3. fejezetben a 9. táblázat 4. sorát!

fel a költői kérdést. („Unde ergo solvant parochum et caeteros conventionatos???”) A templompénztárból adott kölcsönök kamatainak behajtása sem egyszerű ezekben a mostoha időkben. 60 évesen, 40 éves egyházmegyei szolgálattal a háta mögött eddig hiába törekedett sorsának jobbra fordításán, mindig süket fülekre talált. Ehhez jönnek még a betegségei, amelyekből most – hála az irgalmas Istennek – meggyógyult („bár az öregség maga is betegség” – „nam senectus ipsa est morbus”), illetve hűséges háziasszonyának évek óta tartó szembetegsége („ob [...] oculorum Aeconomae meae secus fidelissimae, rheumaticam affectionem”), amelyek miatt orvosra és orvosságokra, valamint helyettesítő személyekre sok rendkívüli kiadása volt. 1880 szeptemberében⁷³¹ azt panaszolja, hogy Kisboldogasszonykor (azaz a kápolna búcsúján, szeptember 8-án) a rettenetes idő miatt a szokásos 3-4000 ember helyett alig 15-en látogatták meg Máriaremetét, ezzel pedig könnyű becslés szerint is 100 forint kár keletkezett, hiszen ez a nap „szokott a kápolna és a plébános számára is a legjövődmezőbb lenni.”⁷³² És azóta is esik az eső, ami miatt tönkremegy minden termés, az adók emelkednek, a nép nem tudja fizetni sem a stólát, sem a kölcsönök kamatait, és a házbeliek betegségének gondja is nyomja stb. Egyetlen reménye hát az a remélt támogatás, amelyet a püspök jóvoltából sorsa javítására kér – legalább 100 forintot a megfelelő egyházmegyei kasszából.⁷³³

A püspök a plébános kéréseit az illető kasszákat kezelő káptalannak továbbította. Az onnan érkező reakciókból kiderül, hogy Szobovits amúgy is majd’ minden évben kapott pénzt a Frideczky-alapból, az egyházmegyei pénztár pedig a káptalan véleménye szerint nem ezt a célt szolgálta. A rendkívüli támogatást a felhozott indokok alapján sem tartották jogosnak, hiszen úgy vélték, hogy a „jelen mostoha időkre” szinté minden lelkipásztor ugyanolyan joggal hivatkozhatna.⁷³⁴ Mikor pedig 1883-ban

⁷³¹ SzfvPL 5230 1296/1880. (kelt: szept. 21. / érk.: szept. 24.) *Szobovics Aloysius par. in Hidegkut subsidii instar ex aliquo fundo 100 flnos assignari pt.*; a káptalan véleménye: SzfvPL 5230 1317/1880. (érk.: szept. 29.) *Capitulum Albaregalense depromit opinionem in negotio recursus Aloysii Szobovics parochi in Hidegkut.*

⁷³² „Iam ipso Festo Nominis Mariae die, quae quotannis proventus tam pro Capella eremitica, cum etiam pro parcho fertilissima esse solet, plus quam 100fl damnum utriusque levi calculo causatum fuerat per horrendam tempestatem – ob quam vix 15 homines e Metropoli loco 3-4 millium comparuerant.”

⁷³³ SzfvPL 5230 1296/1880. (kelt: szept. 21. / érk.: szept. 24.) *Szobovics Aloysius par. in Hidegkut subsidii instar ex aliquo fundo 100 flnos assignari pt.*

⁷³⁴ SzfvPL 5230 31/1880. (kelt: jan. 4. / érk.: jan. 5.) *Capitulum Albareg. Depromit suam opinionem intuitu recursus Aloysii Szobovits* „Cum motiva, quae A.RD Aloysius Szobovits [...] e novercantibus temporum adiunctis haurit, impresentiarum fere omnes animarum Curatores allegare, consequenter talibus nixi mitivis, omnes pro extraordinario subsidio recurrere possent, quin tamen in defectu fundi disponibilis (cum cassa Dioecesaana aliam habeat destinationem,) omnibus etiam subveniri posset: idcirco nec precibus Domini recurrentis in modalitate ab eodem praetensa deferendum, - verum eundem potius inviandum esse censere-mus, ut, si velit, vine impetrandae e fundatione Frideczkyana, e qua Dominus recurrens secus etiam omni fere anno participare solet, adiutae, recursus tempestive exhibere satagat.” A következő évi válasz: SzfvPL 5230 1317/1880. (kelt: szept. 17. / érk.: szept. 29.) *Capitulum Albaregalense depromit opinionem in negotio recursus Aloysii Szobovics parochi in Hidegkut.*

Szobovits újra ugyanezzel a kéréssel állt elő,⁷³⁵ a káptalani válasz – Matuska János éneklőkanonok aláírásával – már kendőzetlenül fogalmazott:

„Nagyontisztelendő Szobovits Alajos hidegkúti plébános kérését, amelyben [...] 100 forintot kér, [...] azzal az alázatos kijelentéssel küldjük vissza, hogy olyan javadalmas támogatása, aki fegyelmezett gazdálkodás és jövedelmének helyes beosztása mellett tisztessen boldogulhatna, és csupán saját hibájából nem boldogul, sem szándékunkban, sem módunkban nem áll.”⁷³⁶

Mint látni fogjuk [→ V. 7.], az 1880-as évek konfliktusaiban is fontos szerepet játszottak a plébános testi gyengeségei, betegségei. A források reumatikus kézfájásról, remegésről, szédülésről, valamint egyre súlyosabb süketsegről szólnak. Ezek akadályozták Szobovitsot mindennapi munkájában, és nyilvános szerepléseire is rányomták a bélyegüket. A panaszosok az utolsó években gyakran vonták kétségbe a plébános szellemi épségét is. Az egyre zavarosabb Szobovits-levelek tanúsága szerint nem is egészen alaptalanul.

V. 3. 2. „Jobb javadalom utáni sovárgás”

Mikor Szobovits Alajos Hidegkútra érkezett, biztosan nem gondolta, hogy ez a kis sváb falu lesz számára a végállomás. Érdemes végigtekinteni a nyilvánosan meghirdetett concursusokra benyújtott pályázatain, azért is, mert ezekben sok részletet elárul arról, hogy milyen problémákat és nehézségeket látott Hidegkúton.

Először 1867-ben – az első hangos remetei botrányok után [→V. 6. 1.] – adta tanújelét annak, hogy szívesen továbblépne.⁷³⁷ A kecsegtető lehetőséget a gyors egymásutánban megüresedő budakeszi és zsámbéki plébániák jelentették; mindkettő áhított állomásnak számított az egyházmegyei papság körében. Szobovits pedig 29 szolgálati és 50 életévvel a háta mögött úgy vélte, hogy a „jobb javadalom utáni sovárgás, mellyel segédlelkészi állomás is egybe van kapcsolva sem szerénytelen, sem pedig igazságtalan vágy és igény” a részéről. Hogy valóban nem indult egészen esélytelenül a concursusokon, azt az is bizonyítja, hogy a zsámbéki pályázaton harmadik,

⁷³⁵ SzfvPL 4529 1194/1883. (érk.: okt. 28.) *Szobovics Aloysius par. in Hidegkut in 100 fnus subsidium petit.*

⁷³⁶ „A.R Domini Aloysii Szobovits parochi in Hidegkut „sive e proprio (sc. Ill. Vestrae et Ven Capituli) penu, sive vero e Cassis piarum resp. fundationalium (sic) v 100 florenos sibi resolvi petentis” recursum, quem Ill. Vestra ddo 28ae Octobris a.c. nro 1194 pro pertractione ad nos transponere dignabatur, ea cum humillima declaratione remittere praesumimus ./., quod pro sublevandis talibus Beneficiatis, qui penes prudentem oeconomium, rectumque proventum suorum usum honeste prodire possent, et solummodo propter suam ipsorum culpam non prodeunt, nec animus adsit, nec fundus.” SzfvPL 4529 1214/1883. (érk. nov. 1.) *Capitulum Albaregal. deprimis opinionem suam circa recursum Aloysii Szobovics par. in Hidegkut.*

⁷³⁷ Persze nem kizárt, hogy az itt felsorolt pályázatokon kívül is próbálkozott még.

a budakeszin pedig második helyen emelte ki püspöke a pénzügyminiszternek (mint patrónusnak) tett javaslatában. Jekelfalusy Vince így jellemzi: „jó tehetségű egyén, ki teljes erővel végzi kötelmeit”. A pályázaton azonban végső soron más szempontok döntöttek [→ III. 2. 2. fejezet 1. példa], így Szobovits maradt hidegkúti plébános.

A reményt azonban nem adta fel, 1871-ben újra jelentkezett a Pados János lemondásával váratlanul felszabadult zsámbéki állomásra. Többnyire azonos szövegű pályázatán csak két ponton változtatott: egyrészt a „szomorú forradalom” kifejezést „szomorú forradalmi viszonyok”-ra enyhítette, másrészt hivatkozott a korábbi két pályázaton nyert jelöléseire, amelyek alapján ezúttal az első helyen való kiemelésért mérte püspökétől, végül azonban a három jelölt közé sem került be.⁷³⁸

A következő lehetőségre újabb nyolc évet kellett várnia. Mikor a budakeszi javadalom ismét üresedésbe jött (1879), az immár 61 éves Szobovits újra benyújtotta a pályázatát. Annál is inkább reménykedett, mert a nem sokkal azelőtt beiktatott új püspökhöz, Pauer Jánoshoz régi, még az 1840-es évekre visszamenő ismeretség fűzte, hiszen évekig együtt dolgoztak Székesfehérváron [→ V. 1.]. A hivatalos folyamodvány és a Pénzügyminisztériumba továbbküldendő pályázat mellé – amely egyébként szinte szó szerint azonos a korábbiakkal (kivéve, hogy itt már minden „szomorú” jelző nélkül a „magyar forradalom” közbejöttéről ír) – ezúttal egy közvetlen hangú (keresztnévvel aláírt) levelet is csatolt.⁷³⁹ Az első bekezdésből kiderül, hogy a korábban áhított kanonoki stallumról már letett ugyan („ha netalánmár a sz.fehérvári sz[ékes] egyházi valóságos kanoniaért 40 éves szolgálatomra alapított érdemeimmel elkéstem volna”), de a budakeszi plébániát méltányos előléptetésnek tartotta volna (azért is, „hiszen már 2ik helyre Horvatovszkyval valék kijelölve [t.i. a nyolc évvel azelőtti pályázaton – B. J.]” [→ III. 2. 2.]. Ezután így folytatja:

„Öszintén és bizalmasan meg kell vallanom, hogy öregebb napjaimra, nem mintha sorsommal elégtelen volnék – még is jól esnék oly helyre juthatnom, hol káplánytartás lehetséges, és környezetemre nézve is jutalmasabb körülmények állnának be, mint jelen helyemen, hol a' külömben jó nép évről évre mind inkább elszegényedik – folyvást adó executio alatt áll – sem pap, sem mester, sem orvos, sem jegyző fizetést nem képes rendesen viselni úgy, hogy taval fél év mult el, míg a' téli illetményemet – az ölfát kivéve megkaphattam.

A Kápolnára vonatkozólag nem is szükség felemlitenem: miszerint a precarius jövedelmek a' jelen hithidegség – és pénzszüke miatt (csak a' régi üres híre maradván fenn) holnapok elteltével nem azok – mellyek valaha, jelesen még 48 előtt, tehát boldogult elődeim alatt egy hét v gyakran egy napon át folytak be. – Mi marad tehát egyéb hátra, mint a' különösen jelen mostoha országos csapások közte – a' háztartáshoz szükséges költségeket régibb jobb időkben takarított krajczárokból érezhetően megtoldani, annyira, hogy az agg kor előrehaladtával még is netalán állandó segedelemre leendne szükségem, utolsó krajczárig megfogyatkozva, annyi éves szolgálataim után, alig volna, hová fejem

⁷³⁸ Szobovits pályázata: SzfvPL 4580 1260/1871.

⁷³⁹ SzfvPL 4511 711/1879.

lehajtsam! Itt jövőben csak úgy lehetne állandóan minden további aggodalom nélkül megmaradni, ha, mint régenten volt – más javadalommal pl Solmárral egybekapcsolva, mindkét hely egy plebániává alakulva káplány tartás által adminisztráltatnék.”⁷⁴⁰

A levelet – mintegy nyomatékossítva mostoha helyzetének bemutatását – a zuhogó eső és a sártól járhatatlan utak érzékletes leírásával zárja, miközben ismét visszakanyarodik az elvallástalanodás témájához, amely egyébként állandóan ott lappang a sorok között 1870–80-as évekbeli egyéb megnyilatkozásaiban is:

„Nálunk szakadatlanul esik már 14 nap óta – csak csekély felhagyással, úgy hogy a sár feneketlen tengert képez, sem kocsin, sem gyalog nem lehet már megakadás nélkül haladni; a kápolnához eddig csak kocsin lehetett jutni – de már legközelebbi mise napon feldülés veszély nélkül a hegyre jutni alig lehet – akkora a víz is, hogy a lovak el sülyednek kocsival tengelyig, az egész helység velem együtt egy szem tavaszit, krumplit v kukoriczát sem vethetett. A házak pinczei, mind tele vannak egyketőt kivéve – vízzel, alól is bugyog fel a gazdag v tán ujjakkal szaporodott forrásokból a víz – úgy látszik az Ég és föld előtt bennünket özön vízzel – minthogy a’ Keresztviz nem elegendő vétkeink lemosására. Minél inkább kiszáradnak a’ keresztutak – annál inkább szaporodnak a vészthozók.”

Minden biza (lmas)kodás ellenére Szobovits ezúttal sem nyerte el a vágyott állomást, sőt Pauer még a harmas kijelölésben sem szorított neki helyet – ez nyilvánvalóan csalódottsággal tölthette el a plébánost, akinek további „szabadulási kísérleteiről” nem tudunk. Utolsó, kudarcos pályázatából már egyértelműen kihallható a sértettség és a megkeseredettség hangja. Ez az alapállás közrejátszott az idősödő plébános helyi konfliktusaiban, amelyek az 1880-as években megsokasodtak és elmérgesedtek.

V. 3. 3. Protestánsok általában és személy szerint

A hidegkúti plébános körül kialakult diskurzusokban központi szerepet játszik a felekezeti témája. Szinte nincs olyan ügy, amelyben ne hozná szóba az országban uralkodó liberális, katolikusellenes korszellemet, a megyénél, vagy a minisztériumokban uralkodó protestáns tisztségviselőket, és főként a Hidegkúton befolyást szerző protestáns birtokosokat. Nem fukarkodik a negatív jelzőkkel, pikírt megjegyzésekkel és keserű kiszólásokkal és minden ellene irányuló támadás háttérben megtalálja a reformátusokat. Van, amikor egyenesen elvakult protestánsokat („protestanto-fanatici”) és ezzel szinte szinonimaként „szabadkőműveseket” emleget, akik ráadásul a katolikusok soraiból is sokakat megfertőznek.

⁷⁴⁰ Hidegkút az újraterelítés első évtizedeiben, 1736-ig volt „Solmárral egybekapcsolva”. A plebániatorténethoz: → V. 2. 1.

Szobovits rendszeres oldalvágásai mellett egy ízben részletesen is kifejtette a reformátusokkal kapcsolatos véleményét: 1867 októberében írt hosszú levelet a nem sokkal azelőtt hivatalba lépett Jekelfalusy püspöknek.⁷⁴¹ Azért ragadott tollat, mert testvérének, a fehérvári városi tanácsnok Szobovits Ivánnak⁷⁴² a révén a fülébe jutott, hogy az új püspök több kivetnivalót, kritikát is megfogalmazott vele kapcsolatban [→V. 6. 3.]. Ezek közül „legsúlyosabb pont” a „reformátusokkal való meg nem férhetés[ének]” vádja volt, szó szerint: „hogyan én a’ más vallású felekezetekkel a’ hol egy is van – hátha még több léteznek? – kijönni nem tudok.” Az ezzel kapcsolatos védekezésében markánsan megfogalmazza, hogy mit is gondol általában a reformátusokról, és a velük való érintkezésről a mindennapokban.

„Igaz ugyan méltóságos Uram! hogy ha lelkem mélyjéből fohászkozhatom fel az egek Urához, egyik legforróbb óhajom: bárha egyszem lagnék kedves, és csak ő általuk egyenetlenség honává vált kedves hazánk területén – ezen Szent István országában, melly szerinte ’s szerintem is édes mindnyájunké csak akkor lenne: ha egy szívvel és lélekkel imádnók a mindenható Teremtőt: ölelnék át az ő Szent Fiát a’ megváltás keresztjén; és telnének el a’ Szentlélek malasztival egy igaz hit remény – és szeretetben!!!

De mivel ez csak kegyeletes imaszerű vágy – v. *pium desiderium*; ’s a’ kikutatatlan isteni gondviselés 3 századon át, kemény megpróbáltatásul, s aranyat tisztító tüzkint engedi meg bizonyos felekezeteknek az édes anyától elpártolást – sőt terjedést, most már fájdalom nagyobb részt egykedvűséggel testvéresült szabadkőműves felekezetté lett elfajulást; – tűrnünk kell őket (oportet enim fieri scandala) kik bennünket sehogy sem tűrnek, nyujtanunk kell nekik felebaráti jobbunkat, kik azt visszalökve bennünket gyáváknak bélyegeznek; – közelednünk kell hozzájuk szeretettel, kik elfordulnak tőlünk engesztelhetetlen gyűlöléssel! – És ekin cselekednünk Krisztus Urunk pozitív tana parancsolja »*Diligite inimicos Vestros et benefacite his, qui oderunt vos*« mondja ő. – Jól tudom én ezt Méltóságos Uram, és a’ lehetőség határaig követem is, mint a’ menyei mester rendíthetetlen hü tanítványa. Jobban is esik lelkemnek a „*pax vobis* ego sum” izletes gyümölcs, mint az egyenetlenség és a viszálykodás keserű falatjai. Avagy nem magyarázhatatlan élvezet-e midőn a’ pásztor nyájával az egyetértés[ben] és szeretetben egybeolvad. Nem is bántok én más felekezetűt sem mind addig, míg vélem megfér az, míg vallásom szent tanait személyemmel együtt meg nem támadja.”

Mindezt előrebocsátva kijelenti, hogy tizenöt éves székesfehérvári ideje alatt semmilyen összeférhetlenségi vád nem vetődött fel ellene, sőt a protestánsok közül „többekkel barátságos viszonyban” élt. A hidegkúti helyzet azonban más: itt csak egy „jelenleg Pesten lakó” protestáns van, aki, mint írja egy „kat. nő által emelte ki magát szegény sorsából”, ennek ellenére nem fér meg senkivel a helységben. Bár nem említi név szerint, nyilvánvaló, hogy Váry-Szabó Antalra gondol [→ V. 2. 2.]. A plébános szerint neki „a’ jó katolikus annál is inkább papja, szálla a’ szemében.”

⁷⁴¹ SzfvPL 5230 1098/1867. (é. okt. 17.) *Par Szobovics excusat se ob diversa*. A levél – talán a kiegészítés utáni politikai hangulattal is összefüggően – magyar nyelven született.

⁷⁴² Minden bizonnyal azonos a család nemeslevelében még Jánosként feltüntetett testvérrel [→ V. 1.]. Ezt az információt köszönöm Téri Sándornak.

Szobovits soraiból kiderül, hogy kettejük konfliktusa az 1866-os követválasztás alatt lángolt fel, mikor az illető református személy a „mind tisztán katolikus” hidegkútiakat „Nyáry Pál ismeretes dühös protestans és antidynastinus szellemü követjelöltnek adandó” szavazatra biztatta.⁷⁴³ Ettől a plébános „példával előmenvén” tartóztatta vissza híveit, úgy, hogy a protestáns ágens „csak a’ bírót mint haszonbérlijét – jegyzőt mint kegyenczét és nehány kat. földes urakat tudott a’ választás helyszínére hurczolni”. Szobovits nemcsak saját lelkiismerete, de a fensőbbség utasítása szerint is helyesnek mondja, hogy a katolikus községeket lelkipásztoraik a „kat. vallásu követek választására utalni, vallási érdekből származó kötelmüknek tartsák”. Nem ismerjük ugyan ennek a választásnak a részleteit, de valószínűleg éles konfliktusok adódhattak belőle, hiszen a plébános maga is igyekszik védekezni és az összeférhetlenség vadját „a kérdéses protestáns egyénre” fordítja vissza:

„Csoda e ha jelen kath. papok insultatio szomorú korszakában, a’ protestansok megférhetlensége és szabadkömüves elveik miatt a’ kath. lelkipásztor, bárhogy vigyazzon is, bármilly körületekintő legyen is a farkasok közeledtekor – bármint igyekezzék is, a’ lelkipásztorság tengerén [(?) nehezen olvasható szó – B. J.] kikerülni a’ szirtet, mellyen az ohajtott béke hajótörést szenvedhet – gonosz szellemkint veszi üzőbe egynémellyik, közvetve v közvetlen, akár a’ vallás elvei, akár plebánia jogok, mellyeket hit ’s eskü szerint védeni ’s fentartani köteleztünk –, nyilvános v alattomos sértése ’s szándékos csorbitása által – legbékésebb lelkületünket.”

A követválasztási affér időben egybeesett Váry-Szabó feleségének halálával, aminek kapcsán szintén nagy feszültség alakult ki a református birtokos és a plébános között – mint az a két évvel későbbi levelezésekből kiderül.

Az 1866. november 23-án elhunyt Hauk Róza december 3-án kihirdetett végrendeletében 100 forint alapítványt hagyott a hidegkúti egyházra lelki üdvének érdekében, pontosabban egy halála napján évente mondandó énekes requiem, illetve április 10-én a máriaremetei kápolnában olvasandó kismise fejében. Szobovits 1868-ban azzal fordult a püspökhöz, hogy Váry-Szabó nem akarja lefizetni neki az alapítvány tőkét. Jekelfalusy püspök Miskey Ferenchez, az egyházmegye ügyvédjéhez továbbította az ügyet, aki Szobovits költségén lemásoltatta a végrendeletet a levéltárból, és kijelentette, hogy Váry-Szabó felszólítható, sőt perelhető is, ha nem akarja teljesíteni azt.⁷⁴⁴ Ekkor azonban fordult a kocka, a felszólítást kézhez kapván ugyanis

⁷⁴³ Nyáry Pál ellen két évvel később is panaszt tett a plébános amiatt, hogy kampányával megzavarta a szentmisét. A plébános korábban visszautasította a bírót és egy esküdt abbéli kérését, hogy a község nevében fogadja Nyáryt. Mikor pedig a jelölt vasárnap jött a faluba, akkor a népből sokan a mise helyett az egész délelőtt folyó, zenével kísért látványosságot részesítették előnyben. SzfvPL 5230 760/1869. (kelt: máj. 7. / érk.: máj. 7., délután 3 óra) *Szobovis Aloysius Par. in Hidegkut ptt. remedia adversus Paulum Nyáry qui ut asserit turbat divina. Válaszkülzet: Parocho in Hidegkuth. Si parochus justae querulae dabit causam facit referens remonstrationem dd. 8m Maji 1869. Expediatur V. mp.*

⁷⁴⁴ SzfvPL 4529 1660, 1897/1868.

Váry-Szabó személyesen jelent meg Miskeynél, és tisztázta magát. Elmondta, hogy a végrendelet szerinti kamatot a „mispéznre” eddig is rendesen befizette a plébánosnak, és „rágalmazó hazugságnak” nevezte azt az állítást, hogy a tőkét nem akarná letenni – csak éppen a plébános kezébe nem hajlandó. Miskey a püspököt így tájékoztatja az ügy további menetéről:

„[...] mivel fölszólítottam a hagyomány kifizetésére, azt teljesíteni kész és átment Budára Méltóságodat fölkeresendő megmondani, mi okból nem akarja a plébános urhoz lefizetni, de mivel a 100 fót csak boldogult neje iránti pietasból teszi le, kijelenti, hogy azon föltétellel akarja letenni, ha ez a központi pénztárban kezeltetik és kamatja kiszolgáltatik a hidegkuti plébános urnak, ki Mária-Remete kápolnában egy kis misét, a hidegkuti anyaegyházban egy nagy misét a halottas díszletek kitétele mellett köteles legyen szolgálni, okai vannak, miért kívánja így letenni, melyeket ő írásban fog benyújtani – megígérvén ha Méltóságodat Budán meg nem találná – ezen 100 fót egy nyilatkozat kíséretében ott azonnal le fogja fizetni, ha nem találná Budán, ez összeget nálam teendi le még a szent ünnepek előtt.”

A mi utólagos szempontunkból szerencse, hogy Váry-Szabó annak idején nem találta meg Budán a főpástort, mert így írásba adta Miskeynek azt a nyilatkozatot (kelt. 1868. december 22.),⁷⁴⁵ amelyből végre a „kérdéses protestáns egyén” szemszögéből is megismerhetjük a plébános habitusát és lelkipásztori működését. Váry-Szabó így fejt ki az alapítvány történetét, illetve kettejük konfliktusát:

„Kedves felejthetetlen jó nőmnek az volt vágya és előttem nyilvánított kérélmé, hogy halála napján a hidegkuti anyateplomban az ottani szokás szerént gyász ravatal felállítása mellett évenként halotti mise /requiem/ tartassék, minden évben pedig April 10én azon a helyen hol vélem egybekelt – t.i. Maria Einsiedli kápolnában csendes halotti mise tartassék, – ezért hagyományozott a kedves jó angyal a hidegkuti anya templomnak egyszer mindenkorra 50 a MEinsiedli kápolnának szinte 50 fót, - mert úgy gondolkodott hogy azon összeg évenként 6 ft kamatot hajtván azzal a két-évenkénti miséért illően dijjazva lesz az illető lelkész annál is inkább mert m.b. Lentz Alajos volt hidegkuti plébános Úr idejében a halotti gyászmiséért ravatal feltételével 's gyertyákkal együtt 1f 50 xrt a csendes miséért pedig 40 xrt kellett fizetni. Tudtul adtam tehát a jelenlegi lelkésznek kedves jó nőm rendelkezését, és a két öszveget le is akartam fizetni, – de ő nem fogadta el – azt állítván hogy az fundált misékre kevés öszveg 's felszólított hogy az anyateplom részére 200 – a kápolna részére pedig 100 ftra egészíteném ki. [...]”

A Szobovits által kívánt drasztikus emelést Váry-Szabó nem volt hajlandó teljesíteni. Mint írja, a plébános már felesége halála után „a temetési költségek iránt is zsidó módra alkudozott”, az általa eredetileg megszabott 15 forint helyett „requiem tartásával együtt 70 fót” követelt arcátlanul, „s mind a mellett nem engedte meg”, hogy oda temethesse el feleségét, ahol az „magának utolsó nyughelyét ki szemelte”, csak

⁷⁴⁵ SzfvPL 4529 ad 2154/1868.

a templom háta mögé. Mikor pedig sírkövet állított neki, a plébános „motsokba mártott tollal” írt cikket az *Idők Tanuja* című lapba,⁷⁴⁶ megcsúfolván ezzel „a’ legjobb nő a legtisztább szívű ’s legigazabb Romai Catholica keresztény emlékét”, aki ráadásul „az öt Hidegkútra kinevező patronusoknak egyike – mint kinevezési okirata mutatja”,⁷⁴⁷ és aki Szobovitsot annak idején „magyar vendég szeretettel fogadta, őt több ideig asztaláról étellel itallal ellátta ’s jótevő szívét még a plébános úr házi állatjaival is érezte.” Azonban a plébánosnak ez sem volt elég, hanem még a sírt is el akarta pusztíttatni, mégpedig a hidegkúti bíró, Noob Ádám közreműködésével. Váry-Szabó erre állítólag a püspöknél tett panaszt, és csak az ő személyes látogatása „fordította el kedves jó nőm sirja feldúlását” – írja,⁷⁴⁸ majd így folytatja Szobovits jellemzését:

„Tekintetes Ügyvéd Úr! Szívem fáj ha vissza gondolok ezen papnak nevezett ember tömérdek tetreire miket ellenem, – birtokos társaim, – a’ község népe ellenében elkövetett. Alkuszik ez ha keresztelője van, alkuszik ha temetése van alkuszik ha esket, – valóban merem állítani hogy hite annak kivel ily dolgokban van köze – nem épül – és bánt mindenkit.”

Ezek után Váry-Szabó visszatér a misealapítvány kérdéséhez: Szobovits nem fogadta el az 1867. április 10-én tartandó első esedékes máriaremetei miséért neki küldött 3 forintot, így az özvegyember a krisztinavárosi plébánost, „Funk Urat” volt kénytelen megkérni a csendes gyászmise megtartására, „hova Hidegkútról a’ nép nagyrésze gyalog és kocsin be jött”. 1867. november 23-án – tehát a halálévfordulón – megállapodtak Szobovitscal 5 forintban, és azért megtartotta az énekes gyászmisét, 1868. április 10-én 3 forintért a csendes misét Máriaremetén, 1868. november 23-án pedig ismét 5 forintért „a falusi templomban tartott gyász misét.” Ezek után Váry-Szabó kijelenti, hogy nem tudna nyugodtan meghalni, ha felesége „hite szerént” biztosítva nem látná a szentmiséket, ezért (bár utána vagyont nem, csak „13756 ft 52 xr-ből álló szenvedőleges adóssági terhet” vett át) kész lefizetni a 100 forintot, azon feltételekkel, hogy

„1ör, ezen összeg kamatjáért évenként november 23án a Hidegkúti templomban egy ottani szókás szerént gyász mise tartassék ravatal és gyertya felállítás mellett. April 10én pedig évenként MEinsiedlben csendes gyász mise tartassék [aláhúzza az aulán, vastagon kék ceruzával]

2or, ezen összeg tartassék meg a centralis Cassában [aulai kék aláhúzás], ’s évenként csak a’ kamatok küldessenek ki Szobovits plebanusnak, – mert én nem bízom benne hogy azt el nem költi, [itt hosszú betoldás Szobovits gazdálkodásáról és hűtlen kezeléséről] ’s szegény megboldogult jó nőm vágya [ügy] nem teljesüend.

3or, a fentírt misék tartására a plébános köteleztessék. [kék aulai aláhúzás]”

⁷⁴⁶ *Idők Tanuja* VIII/82. [2170.] (1867. április 9.): 331. A valóban nem túl elegáns, álnéven írt cikkben Szobovits azt sérelmezi, hogy az új, nagyszabású síremléken az arany betűk „jogbitorló” módon a „hidegkúti egyház kegyasszonyának” titulálják az elhunytat, miközben a férj nem hajlandó lefizetni a végrendeletben hagyott összeget.

⁷⁴⁷ Ebben téved, hiszen mint láttuk, nem Hauk Róza, hanem ő maga szerepel a *praesentán* [→ IV. 2.].

⁷⁴⁸ Ezek szerint 1867-ben Jekelfalusi püspök Hidegkúton is járt. Ennek más forrásban nem találtam nyomát.

Váry-Szabó az ügyvéd által tehát ezt kívánta a püspök tudtára adni („kitől a' legmélyebb tisztelettel” bocsánatot kért heves szavaiért), és csatolta a 100 forint alapítványi tőkét. A püspök ezt a kérésnek megfelelően a „központi ájtatos alapítványok pénztárába” utaltatta, de ugyanakkor értesítette Váry-Szabót, hogy a „megyei rendeleteknél fogva” még további

„25 ft szükségeltetnék ahhoz, hogy egy csendes és egy ravatalos nagy misére örök alapítvány tétesék”, hogy ezzel egyrészt „az alapítvány lehetőleg biztosítassék”, másrészt pedig „mert az ily alapítványok kamatjából a misét szolgáló lelkészen kívül, az illető templom kápolna, és nagy miséknél még az illető kántor, egyházfű, és ministerek szinte kikapják részüket”.⁷⁴⁹

A Jankovich – később Váry-Szabó – kúria napjainkban. Az 1844-re elkészült kúriát Hauck Róza építtette még Jankovich Miklós feleségeként ⁷⁵⁰ [→ IV. 2.] Az épületben, míg élt a ház asszonya, valószínűleg Szobovits plébános is többször vendégeskedett.

Viszontválaszában a református birtokos „őszinte ember lévén” sajnálatát fejezte ki, hogy a püspöki levélben nem volt benne, hogy Szobovitsot rendre utasította volna:

⁷⁴⁹ SzfvPL 4529 88/1869. Vö.: → IV. 3. 2.

⁷⁵⁰ BIBÓ 1977: 162–164.; TOPERCZER [1996]: 125–126.

„Megvallom fáj szívemnek hogy Püspök ö Mtga kedves soraiból azt nem olvashattam hogy a' hidegkúti plébanos jövöre minden irántam és kedves áldott emlékü nöm iránti illetlen magaviselettl eltiltatnék, – mert hiszen mit használ a legjobb akarattal elrendelt szent mise ha az a' lelkész kinek leginkább kellene az irántai kegyeletet ápolni emlékét tiszteletlen magaviselettel sérti, – mire hidje el Tekintetes uraságod sem én sem életében anyagi jóságú kedves nöm okot soha nem adtunk, – azért igen szépen kérem legyen szives [írja Miskey ügyvédnek – B. J.] jelen soraimat Püspök Ö Mlgához eljuttatni melyben Ö Méltóságát arra kérem, utasítsa Szobovits Alajos Hidegkúti lelkész urat, hogy jövöre kedves halottam emlékét se szóval se tettel ne sértse meg, – engem pedig sértegetéseitől kíméljen meg.”

A kért 25 forintot csatolta azzal a kéréssel („mivel a Lelkész urat jól ismerem”), hogy a püspök határozottan kötelezze Szobovitsot a megfelelő misék elmondására és pontosan adja írásba azt is, hogy a kamatokból „mennyi illesse a' plebánus urat, mennyi a hidegkúti templom[ot], mennyi a Mária Remete kápolna pénztárt, mennyi az illető kántort, mennyi az egyházfit és mennyi a ministereket.”

Mindez így is történt: a püspök közölte⁷⁵¹ Szobovitscsal a 125 forint elhelyezését a központi kasszában, az 1859-es instructio normativa [→ IV. 1. 4.] értelmében kérte tőle a szabályszerű alapítványleveleket négy példányban,⁷⁵² és meghagyta neki, hogy az évente megkapott kamatokat szintén az itt lefektetett arányok szerint ossza meg majd.⁷⁵³ A lelkére kötötte az időpontokat (április 10., november 23.), meghagyva, hogy ha pedig egy-két nappal csúsztatnia kell is, ezt emberségesen („omni cum humanitate”) közölje Váry-Szabóval vagy a családjával. Az utolsó bekezdésben hosszasan intette, hogy az említett úr és megboldogult nejének sértegetésétől tartóztassa magát:

„Atyailag intelk Téged, hogy híveidet igaz keresztény szeretetben gondozd, a nem katolikuskat pedig a lehető legnagyobb emberséggel igyekezz megnyerni magadnak, a nagy apostolt [vagyis Szent Pált] követve, aki mindenkinek mindene lett [vö.: 1Kor 9,22]; ezért úgy nyilvános, mint magán beszédeidben gondosan kerüld mindazt, ami vagy az elhunyt Hauk Róza emlékét, vagy az élő Szabó Antalt jogosan sérthetné. Kedves Fiam! Remélem, hogy ezen atyai intésemnek megfelelően törekszel majd rá, hogy lelkipásztori munkád nyomán mindenkit szeretetteljes szelídség töltson el, és nem készítesz arra, hogy minderre kényszerítenem kelljen Téged.”⁷⁵⁴

⁷⁵¹ SzfvPL 4529 88/1869. (kelt: jan. 30.) Jekelfalusy saját kezű instrukciója: „Szobovits Aloysius Par. Hidegkutensis inuiatur: ut litteras fundationales concinnet, missas fundatas absolvat, et ab omni laetione Antonii Szabó abstineat. Huic vero significatur: depositam summam in centrali piarium fund. aministratio-ne depositam fuisse. (expediatur Vepp)”

⁷⁵² Lit. Enc. 1859: 149.

⁷⁵³ Lit. Enc. 1859: 124 § 38 – az olvasott mise esetén: 1-1 forint a papnak és a kápolnának; a liberás énekes miséért a papnak 2 fl 40 xr; az organistának és a plébániatemplomnak 75 xr, a sekrestyésnek 25 xr, a minsitársoknak pedig 10 xr járt.

⁷⁵⁴ „Tibi paterne injungo, ut fideles tuos in vera christiana charitate pascas, acatholicos vero in omni humanitate tibi lucrari studeas, tanquam imitator magni apostoli, qui factus fuereat omnibus omnia; et ideo tam in publicis, quam in privatis factis sermonibusque Tuis omnia illa sollicité declinabis, quae sive memoriam defunctae Rosae Hauk, sive viventem Antonium Szabo juste laedere possent. Spero Dilecte Fili! Te paterno huic meo mandato obtemperaturum, cum jam ipsum pastorale quod geris munus in omnibus charitate plenam mansuetudinem exigit, nec me eo deduces, ut ad illam in cunctis observandam Te cogere debeam.”

Az ügyvéd sietett megnyugtatni Váry-Szabót, hogy minden a kívánsága szerint történt, és reményét fejezte ki, hogy „egykor általam is hön tisztelt neje iránt” ezentúl a „hidegkuti Plebános is kellő figyelem és tisztelettel fog viseltetni”.

Szobovits nem siette el az alapítványlevelek felterjesztését, március 12-én meg is sürgették ez ügyben.⁷⁵⁵ Végül március 16-án keltezett válaszát 19-én kapta kézhez a püspök.⁷⁵⁶ Ebben szokása szerint az „audiatur et altera pars” elvére hivatkozva adta elő saját változatát. Először felhívta a figyelmet arra a gyakorlati problémára, hogy Máriaremetén csak kedden, csütörtökön és szombaton van 10 órakor mise (a többi napon a plébániatemplomban kell miséznie, az 1817-es directorium és az 1829-es canonica visitatio értelmében). Ha tehát április 10-e nem ezekre a napokra esne, akkor nem gondolhatja komolyan a tisztelt alapító,

„hogy vele kivételt tesznek, így a plébániai hívek mise nélkül maradnak, és azért az egy forintért plébános, sekrestyés és ministránsok és a harmóniumon játszó tanító kigyalognak majd??? Ha pedig az előírt normális napokra esik április 10-e, akkor úgy illik, hogy a plébános nagylelkűen semmit ne tartson meg magának, hanem az egész szerény összegecskét szétossza a nevezett szolgálattévők között, miután a másik forint a fentiek szerint levonandó a kápolna javára.”⁷⁵⁷ [A problémát itt az okozza, hogy az alapítvány csendes misére szól, míg a remetei kápolnában rendszeren énekes misét tartottak hétköznaponként, így az alapítványi pénzből nem jutott volna a plébánosnak. – B. J.]

Ezután előállt azzal a kérésével, hogy mégis ő kezelhesse az illető alapítványi összeget, amely így évi 6% kamatra kiadva helyi, vagy legalábbis közel lakó, jó hitelképeségű gazdáknak („si non hujates, certe vicinarum possessionum bene hypothecati coloni”) 7,5 forintot hozna évente – tehát 2-vel többet, mint a központi pénztárból juttatott 5,5 forint. Le is vezette, hogyan osztaná meg a pénzt a közreműködők között.

Végül pedig reagált Váry-Szabó panaszaira és a püspök intésére, miszerint ő az illető urat és elhunyt nejeének emlékét sértegette volna:

Először is fájdalmát és szomorúságát fejezi ki afölött, hogy a püspök őt meg sem kérdezve hitelt adott egy „eretnek ember” („haereticum homini”) szavának – akinek a jellemét 13 év tapasztalatából szerencsétlenségére bőségesebben ismeri ő, mint a püspök („cujus characterem per 13 Annorum experientiam uberius ac Illustritas Vestra – noscendi infortunium habeo”): anélkül, hogy a vádakat vele közölték volna, máris ő kapta az atyai intelmeket. Ő egyébként nem emlékszik, hogy sértette volna

⁷⁵⁵ SzfvPL 4529 433/1869. (kelt: márc. 12.)

⁷⁵⁶ SzfvPL 4529 465/1869. (kelt: márc. 16. / érk.: márc. 19.) *Szobovits Aloysius par. in Hidegkut conquiritur ob acceptam paternam monitionem, et una petit ut fundationem pro Rosa Hauk solus possit manipullare, et interusurii nova fia partitio.*

⁷⁵⁷ „Vel fors credet, et ut eum co[gn]o[sco] praetendet p. t. Fundator: ut pro illo exceptio formetur, et parochiani praeattactis feriatis diebus absque sacro maneant, et in gratiam illius pro uno floreno per pedes parochus, aedituus, et ministrantes, quin imo et Ludimagister Physharmonicam ludens excurrant??? Quodsi autem praescriptas in dies normales, inciderit 10a Aprilis; tum jam decet et convenit: ut parochus ex floreno magnanimitate nil sibi retineat, sed totam utique exiguum summulam inter praementionatos servitores distribuat, cum alter florenus detrahenda aequae, ut supra – a proportione 16tate Capellae obveniat.”

az illető urat, akinek magának is el kell ismernie, hogy bár sok alkalmat adott is az ellenségeskedésre, ő lelkében mindig békülékeny volt és igyekezett a békét táplálni („reconciliatus in animo fuerim, pacemque fovere studuerim”). Pedig Váry-Szabó vérbeli szabadkőművesként dühöngve („qua incarnatus Freimaurer debachando”) folyamatosan sértegette a katolikusokat és vallásukat. „Ezen felül pedig folyamatosan arra törekszik, hogy itteni katolikus közbirtokos-társait – kik már csaknem az egész nyár folyamán nem járnak istentiszteletre – vallástalan elveivel befolyásolja a vasár- és ünnepnap-i vallásgyakorlattól visszatartsa, és üres beszédeivel és gúnyolódásaival legjobb keresztény híveimet a jámborságtól, sőt a hittől elretentse. [...] Legkegyesebb Püspök Atyám! Múndezek bizonyára jogosan csüggesztik el az igaz pásztor szívét és lelkét – csodálható lenne hát, hogyha – különösen a mostani időkben, mikor a protestánsok már-már nyílt háborút viselnek a katolikusok ellen [...] és kemény dolog a nagy Apostolt követve »mindenkinek mindenévé lenni« – a lélek egészen elidegenedne? De remélem, hogy a béke újra visszatér mindenki számára – miközben Kegyelmességed nyereségteljes atyai intéseit mindenkor fűi hálával fogadom; [...]»⁷⁵⁸

A püspök válaszul jóváhagyva visszaküldte az alapítványleveleket, de a plébános kérését, hogy ő kezelhesse a pénzt, visszautasította. Ezzel tulajdonképpen helyt adott a Váry-Szabó által megfogalmazott aggályoknak, és nem tulajdonított jelentőséget Szobovits védekezésének.

A Váry-Szabóval való konfliktus után bő tíz évvel egy másik helyi protestáns birto-kossal is meggyűlt a baja Szobovitsnak. A püspök – ekkor már Pauer János – 1882. január 1-jén kapott levelet kapott bizalmaskodó, félhivatalos – magyar nyelven írt – levelet a hidegkúti plébánostól, aki ezúttal „kis hasznos de egyszersmind elmélkedésre méltó mulatságot” kívánt szerezni püspökének a „hidegkúti állapotok” – vagyis pontosabban a plébánia tőszomszédságában lakó Szabó Albert „új közbirtokos” viselt ügyeinek – leírásával. A református vallású szabadkőművesként jellemzett Szabó nem sokkal azelőtt költözött Hidegkútra [→ III. 1. 2.], és viselkedésével kezdettől fogva szúrta a plébános szemét. Először azzal váltotta ki a haragját, hogy Péter és Pál napján házának tetejét kátrányoztatta a templomba menő hívek megbotránkozására. A plébános a bíró útján vonta kérdőre a „közbotrány” okozóját, aki azonban azzal reagált, hogy „neki senki fia nem parancsol házában”. Szobovits a szolgabíró is megkereste az ügyben, ő azonban a „protestans alsz[olga]biróval együtt” azon a véleményen volt, hogy „a^a hivatolt törvény csak a sz[ent] menetekre vonatkozik, nem pedig az ünnepekre; s így büntetést reá szabni nem lehet.”⁷⁵⁹

⁷⁵⁸ „cujus insuper est continuum studium Compossessores hujates Catholicos – principiis suis irreligiosis inhibere, ab exercitio religionis diebus festis et Dominicis – per totam fere aetatem Divina haud frequentantes retrahere, sed et optimos fidelium meorum Xnos a pietate et vero fide nugis et irrisionibus abstertere. Illustrissime Domine Praesul! haec cor et animam pastoris veri jure merito affligere possunt – esetne mirum: si nunc praesertim erupto jam jam Protestantium contra Catholicos aperto bello [...] ubi durum est juxta magnum Apostolum „Omnibus omnia fieri” – totaliter abalienaretur animus. Sed spero pacem iterum cum omnibus redituram – dum monita paterna Illustritatis Vestrae nullo non tempore proficua filiali cum gratitudine exciperem [...]”

⁷⁵⁹ Vö.: 1868. évi LIII. törvénycikk a törvényesen bevett keresztény vallásfelekezetek viszonyosságáról, 19. §.

A plébános végül Szabó Albertnek az adventi időben, a „vasárnapot sem kímélve”, cigányzenével és tánccal tetézve megtartott zártkörű disznótoros mulatsága kapcsán döntött úgy, hogy az ünnep elmúltával tájékoztatja a püspököt (jogi lépéseket – úgy tünik – ezúttal nem tett). Annál inkább irritálta az összejövétel, hiszen ott „mintha csak a’ közös iskolaszéki tagokat”, vagyis a plébános által vizionált helyi protestáns, katolikusellenes magot „gyűjtötték volna egybe” [→ V. 5. 3.]. Szabó magaviseletét a hívekre gyakorolt hatása miatt is rendkívül károsnak látta. Ezt a másnapi prédikációjába foglalt fenyegető dörgedelemmel próbálta ellensúlyozni, amelyben a nem sokkal azelőtt történt bécsi színházi tragédiát⁷⁶⁰ állította párhuzamba a közösség erkölcsével:

„Hiveim épültek Szabó Albert exlakatos gondolatján ’s a Kath.szent idejét bemocskoló lármás disznótorán. Node azért még is meglehető szammal a bécsi szomorú esemény miatt rémülettelt kebellet gyülekeztek a szentegyházba: hol felhasználva a vnap sz. leczkéből Gaudetét (semper in Domino) a keresztény mértékletesség és józanság korlátain belöli vigságra utalván öket; hacsak szinte egy olyan bécsi forma Isten ostorára nem akarnak szert tenni.”

A levél végén burkoltan még egyszer visszatért a bécsi eseményekre:

„[...] a’ házi úr illemellenes ’s minden vallásos gyengédséget nélkülözö sértös magaviselete, e szent időben annyi katolikusok közepette, kivált midőn még az Ur Isten is fenyítő vesszejét emeli, a szabad malterosok mulató helyeiken a botrankoztatók ellen, megbocsajthatatlan mérény!”

A Szabó-féle disznótor tehát a plébános olvasatában egyrészt a „helybeli iskolai ügy, mint egyházi viszonyok szomorú ’s mindinkább tarthatatlan jövő állapotok előképe [...]” volt [→ V. 5. 3.]. Másrészt gondolatmenetével egy általánosabb, de nem kevésbé borúlátó kontextust is megteremtett: a vallástalan élet, a katolikus közösség megbotránkoztatása és az azért járó isteni büntetés közötti kapcsolatot.

A protestánsokról praktikus összefüggésben, a katolikus egyházi infrastruktúra használatával kapcsolatban is olvashatunk a forrásokban.

Hidegkúton a templom körüli temető szükségessége miatt az úrbéri perben a község és a birtokosok közösen vállalták egy a régihez csatlakozó új temetőrész kialakítását, amely végül 1875-ben nyílt meg.⁷⁶¹ Szobovits júniusban jelentette, hogy beszentelte

⁷⁶⁰ Az 1881. december 8-án leégett Ringtheaterben közel 400 ember vesztette életét, az esemény híre egész Európát bejárta, és hatással volt a későbbi középületek tűzvédelmi kialakítására is. Rövid összefoglaló a BBC History magazin cikke alapján: http://index.hu/tudomany/tortenelem/2016/12/08/majdnem_negyszazan_haltak_meg_az_operahazban/ [utolsó letöltés: 2017. szeptember 1.]

⁷⁶¹ CZAGA – VÖRÖS – VÖRÖS 2014: 12.

az új temetőkeretet, és egyben azt kérdezte a püspöktől, hogy mit tegyen, ha reformátusok kívánnának ide temetkezni.⁷⁶² A püspök válaszában az 1868-as törvényeket ismertető körlevélhez utasította a plébánost,⁷⁶³ és jelezte, hogy az állami törvények megváltoztatására az egyháznak nincs hatalma, így a plébánosra bízta, hogy az ilyen esetekben a botrányoknak „lelkipásztori bölcsességgel menjen elébe”.⁷⁶⁴

A protestánsok kilenc évvel később – számarányukat tekintve indokolatlan módon – külön temető létesítésére kaptak lehetőséget Hidegkúton, pontosabban Váry-Szabó Antal adományozott 1884-ben egy fél hold szántót erre a célra a református egyháznak, a hívők alacsony száma miatt azonban a temetőt nem nyitották meg, inkább bérbeadással hasznosították a telket.⁷⁶⁵ Ennek kapcsán 1885-ben Szobovits ismét a másvallásúak temetkezésével kapcsolatban kérdezte a püspököt (immár Pauer Jánost).⁷⁶⁶ A protestánsok hozzátartozói ugyanis többször is kérték már, hogy harangozzon haldoklóért, de ő ezt nem tartotta helyénvalónak, hiszen úgy vélte, hogy azoknak, akik az eretnokségben utolsó leheletükig nyakasan kitarítottak („*protestantes non conversi sed in haeresi cervicaciter permanentes*”), és életükben a katolikus vallás ellenségei voltak, bűnös, botrányos és neveléses dolog volna harangozni. Azonban később már úgy gondolta, hogy „a katolikus ügy jelen áldatlan körülményei között” ne essen rá az intolerancia és a haladásellenesség („*obscurantismus*”) vádja, hogy – követve egyes budapesti példákat, ahol szokás az effajta harangozás, amely néhány forintot az egyház vagy a község konyhájára is hoz – a béke kedvéért, legalábbis a temetés alatt engedélyezné a harangozást a protestánsok számára is. Mindezt a községi vezetéssel egyetértésben tenné, annál is inkább, mert a harang karbantartásának költségeit emberemlékezet óta („*inde ab immemoriali*”) a község viseli. Ehhez az újonnan bevezetett gyakorlathoz kérte a püspöki beleegyezést és engedélyt. Pauer püspök ezt a levelet nem méltatta válaszra, hanem egyszerűen „*ad acta*” helyezte, amiben alighanem a kettejük között ekkor már meglehetősen feszült viszony is közrejátszott [→ V. 7. 3–6.].

⁷⁶² SzfvPL 4529 835/1875. (érk.: jún. 11.) *Szobovits Aloysius refert coemeterium novum benedictum fuisse, et instructionem petit, quid agat: si quis Reformatorum, qui proprium coemeterium habent, in Catholicorum coemeterium sepulturi optaret?*

⁷⁶³ Lit. Enc. 1869: 6–25. (107/1869. január 10.): *Instructio pro sacris Curionibus in sequelam Legum religionariorum de anno 1868.* (ebben a temetőkről: 15–16. oldal). A törvény értelmében a kevert lakosságú falvak temetőiben, amennyiben csak egy temető van, „a különböző vallásfelekezetek tagjai vegyesen és akadálytalanul temetkezhetnek.” (1868. évi LIII. tc. 22. §). Ahol viszont az egyes felekezeteknek saját temetője volt, ott a korábbi szokás fönntartására szólított a püspöki körlevél. Mindez egyébként nem ad választ a plébános kérdésére.

⁷⁶⁴ „*Officium Dioecesanum prudentiae pastoralis ARDVrae committere debet, quomodi emergente neforsu casu ab ARDVrae indigitato scandalo, aut resensui fidelium occuratur.*”

⁷⁶⁵ SzfvPL 4529 390/1885. (érk.: márc. 6.); CZAGA – VÖRÖS – VÖRÖS 2014: 12–13.; <http://www.hidegkuthistoria.hu/content/temető-0> – utolsó letöltés: 2019. szeptember 25.

⁷⁶⁶ SzfvPL 4529 390/1885. (érk.: márc. 6.): *Szobovics Aloysius par. in H. interrogat utrum occasione funerum protestantium campanis pulsare liceat.*

V. 4. Szegény plébánia gazdag kápolnával

Láthattuk, hogy az átadás-átvétel környékén mindjárt az első vitás ügyek a fiókegyház pénzügyeivel kapcsolatban vetődtek fel [→ V. 2. 3.], és a Szobovits plébánosságának idejéből fennmaradt dokumentumok túlnyomó többsége is kapcsolódik valamilyen módon a búcsújáró-kápolnához. Az intenzív búcsújárás és a külterületi misézőhely menedzselése jelentős többletterhelést jelentett a plébánosnak, és sok feszült (és ezért számunkra érdekes → V. 6.) helyzet elé állította őt. Ugyanakkor a tömegek által látogatott és támogatott kápolna valóságos kincsesbánya volt az egyébként szerény lehetőségekkel bíró hidegkúti egyházközséghez képest. A plébániatemplom és a kápolna kasszáinak állapota között több nagyságrendnyi különbség állt fenn: míg például 1854-ben az előbbinek mindössze 36, addig az utóbbinak – a búcsújárók adományainak és a számos alapítványnak köszönhetően – több mint 16 000 forintnyi ipartőkéje volt, amelynek a kamataiból majdnem 1000 forint éves jövedelem származott.⁷⁶⁷

Fontos hangsúlyozni, hogy a kápolnapénztár sokrétű kihasználásának gyakorlata nem Szobovits idején kezdődött, ő csupán az elődje (és valószínűleg annak elődjei) idején kialakult rendszerbe helyezkedett bele.⁷⁶⁸ Megérkezésekor elfogadta a Hidegkúton szokásban lévő finanszírozási status quot, fölsímerre és igyekezett is kihasználni a kápolnapénztárban rejlő lehetőségeket. De több eset tanúskodik arról, hogy nemcsak a plébános, hanem a kegyurak és a község elöljárói is egyfajta aranytojást tojó tyúkként tekintettek a búcsújáróhelyre.

V. 4. 1. Máriaremete és a remetei pénztár „fölfedezése”

Szobovits, miután átvészelte első hidegkúti telét, és közelebből is megismerkedhetett a helyi viszonyokkal, Gyümölcsoltó Boldogasszony ünnepén (március 25.) nyitotta meg első máriaremetei szezóját: saját híveit processzióban vezette föl a faluból, és ekkor találkozott először a kegyhelyre érkező városi zárandokokkal is. Talán nem véletlen, hogy a kápolna pénztárában rejlő lehetőségekre is ekkor, vagyis az 1856. március 31-én fogalmazott leveleiben reflektált először.

⁷⁶⁷ SzfvPL 4529 885/1854. – az összegek váltóforintban értendők.

⁷⁶⁸ Néhány példa: Lentz Alajos is „az amugy is fölösleggel bíró kápolnai pénztárból” újjittatta föl nemcsak a kápolna oltárát és tornyát, de a plébániatemplom lassan életveszélyessé váló tetőzetét is. A vonatkozó források: SzfvPL 4529 385/1848 *Parochus Hidegkütiesnis petit facultatem in reparationem Altaris capellae BMV ad Eremum 60 fl CM erogandi*; SzfvPL 4529 923, 940/1853.; SzfvPL 4529 885/1854. (érk.: nov. 2.) *Pro reparatione Ecclesiae Hidegkuthensis e peculio eiusdem, et Capellae BMV ad erem sumptus petit D. Aloysius Lentz Parochus*. És mint később láthatjuk majd, 1849-ben Lentz is támogatta a kántor fizetésének megemelését a kápolnapénztárból (igaz, 1852-ben már nem, de nem pénzügyi okokból – lásd az V. 5. 2. fejezetet!).

Irodai múltjához híven, szabály szerint három külön levélbe foglalta három különböző kérését. Az elsöben arra kért engedélyt a püspöktől, hogy a Máriaremetére hozott képeket és más tárgyakat („icones, aut alia anathemata”) a hívek kívánságára megáldhassa („pro fidelium voto conformiter benedicendi”).⁷⁶⁹ A másodikban szabályos „bevásárlólistát” küldött a püspöknek, akiről tudta (!), hogy éppen hosszabb időre Bécsbe készül: arra kérte – ha nem túl terhes neki – venne a remetei kápolna számára egy cibóriumot (mert az ott még nincs) és egy misekönyvet (mert az már rongyos), valamint néhány száz (következő levelében már konkrétan megjelölve: kétszáz) Szűz Mária-érmét, amiket az általa „Isten segítségével és támogatásával különösképpen propagálni kívánt Mária Kongregáció tagjai között” osztana ki.⁷⁷⁰ A költségeket – természetesen – a kápolna pénztárából kívánta fedezni.⁷⁷¹

A harmadik levélben végül a fizetésemelés kérdésével hozakodott elő. Azt kérte, hogy a kegytemplom kasszájából eddigi fáradságai fejében kapott 50 fl CM összeget 100 forintra, az ugyanott orgonáló tanító bérét („ludirectorem vero ibidem fissharmonicam pulsantis annum salarium”) pedig 40-ről 60 fl CM-ra emelhesse – mégpedig visszamenőleg (1855. november 1-jétől). Indoklásul a maga részéről azt hozza föl, hogy érkezése óta a község szegénysége miatt („ob paupertatem Communitatis”) még nem kapott semmit, és saját tartalékaiból kellett fönntartania magát. A tanítói és kántori munkáját buzgón végző Pollák Mátyás fizetésemelése pedig azért indokolt, mert mióta felmentették a jegyzői teendők alól, azóta a csekély fizetségéből nem tud megélni.⁷⁷² A kápolna pénztárának jövedelme pedig bőven elbírja az említett emeléseket. Szobovits leveléből az is kiderül, hogy a fizetésemeléshez megszerezte a kápolna kegyurának, Steinbach Ferencnek a szóbeli beleegyezését is. Steinbach ugyanis a nagyhetet és a húsvétot Hidegkúton töltötte, mielőtt maga is visszatért volna Bécsbe.

Tanulságos végigkövetnünk a további ügyintézés folyamatát Szobovits levelei április 2-án érkeztek Székesfehérvárra, ahonnan azonban a püspök már előző nap eltávozott. A képek és kegytárgyak megáldására az Egyházmegyei Hivatal saját hatáskörében megad(hat)ta az engedélyt, a másik két ügyben azonban Bécsbe irányították a plébánost. Ő nem is késlekedett, újabb levelet írt, amelyben megismételte kéréseit (ezúttal már összevonva). Mivel a hivatal nem elégedett meg az állítólagos szóbeli

⁷⁶⁹ SzfvPL 4529 357/1856. (érk. ápr. 2.) Ebből később még származott konfliktusa a plébánosnak – lásd a V. 6. 4. fejezetet a Tóbiás-áldásról!

⁷⁷⁰ „aliquot centum nummos BMV. pro distributione inter Membra Congregationis Marianae per me cum Dei adiutorio et in honorem Beatissimae Virginis sensim et sensim propagandae” – nem utal rá más adat, hogy a Mária Kongregációt valóban propagálta volna a későbbiekben.

⁷⁷¹ SzfvPL 4529 358/1856. (kelt: márc. 31./ érk.: ápr. 2.) *Paramenta, et vasa sacra pro usibus Ecclae Suae per Ill[ustriss]mi D. Eppus nimirum emi, et pretium pro exsolutione sibi specificari, et exsolvendae gratia facultatem sibi dari petit D. Al. Szobovits par. in Hidegkut.*

⁷⁷² Ehhez, valamint Pollák személyéhez lásd az V. 5. 2. fejezetet!

jóváhagyással, Szobovits kérésére a kegyúr, Steinbach Ferenc kétszer is kereste bécsi szállásán (Simor János későbbi hercegprímás rezidenciáján) Farkas Imre püspököt, majd miután nem találta, írásos beleegyezést írt, amelyben ő is kérte a „hivatalában dicséretesen buzgolkodó, és a hívek épülésére munkálkodó” plébános „igen szűkösen mért kongruájának” és egyben a tanító bérének kápolnapénztárból való emelését. Ezután a püspök még bekérte a kápolna előző évi bevételeiről és kiadásairól szóló kimutatást, amit Steinbach közvetítésével Szobovits meg is küldött, bizonyítandó, hogy a pénztár bőven elbírja a plusz kiadásokat.⁷⁷³ Mindezek után Farkas püspök végül megadta az engedélyt az emelésre.⁷⁷⁴ Az erről szóló értesítést május 20-án vehette kézhez a plébános, amint hálálkodó levelében írja, éppen azután, hogy a kápolnában olvasott mise végeztével vezette vissza a hidegküti hívek szokásos fogadalmi processzióját.⁷⁷⁵ Az V. 2. 3. fejezetben közölt 9. táblázat 4. sorában már ez a megemelt bérösszeg szerepel osztrák értékű forintra átszámítva: 105 fl WW.

1856 augusztusában a plébános újra a kápolnakasszához járult, ezúttal azonban megsértett néhány fontos szabályt és szokást. Csak utólag kért engedélyt (asszignációt) a püspöktől 500 váltóforintról (nagyjából 200 fl CM), miután ezt az összeget a kápolnán és a plébániaházon végrehajtott fölüjlesztésekre fordította:

„A templom és a kápolna ügyeit, különösen, ami az épületeket illeti, nem éppen a legjobb állapotban kaptam meg elődömtől, ami több kisebb-nagyobb általános fölüjlesztés és javítás tett szükségessé – a tekintetes kegyuraság azonban itt sem a templom sem a parókiával kapcsolatos munkákat nem fedezi: ezért a már évek óta dívó szokás szerint a Szűz Mária kápolna kasszájához kell folyamodnom.”⁷⁷⁶

A püspöki hivatal asszignáció helyett a benyújtott számlákat és tervekét továbbította a kegyúrnak. Mikor Steinbach Ferenc megkapta a tekintélyes paksamétát, éppen annyira felháborodott,⁷⁷⁷ mint amilyen egészségesnek mutatkozott tavasszal Szobovits jövedelmi igényeinek támogatásakor: „Amit eddig egyetlen plébános sem engedett magának, azt a tisztelendő Szobovits plébánosnak úgy tetszett, hogy megtegye [...]” – írja latin nyelvű

⁷⁷³ A vonatkozó iratok: SzfvPL 4529 359/1856. (é.ék.: ápr. 2.); SzfvPL 4529 sz.n./1856. (é.ék.: ápr. 21., Bécs); SzfvPL 4529 469/1856. (é.ék.: ápr. 27.)

⁷⁷⁴ SzfvPL 4529 sz.n./1856 (é.ék./kelt: máj. 10.)

⁷⁷⁵ „Benigno Gratosam Illustritatis Vestrae dd 10ae m. et a. c. Resolutionem circa auctam Honorarii mei et Ludirectoris hujatis ex Cassa Capellae filialis BMV. ad Eremum per me nuper demisse petitam, Feria 3tia Paschalis – dum Communitatem meam ex voto in dicta Capella Sacrum audentem processionaliter reduxeram – percepi. – Pro qua dum nomine meo non secus ac Ludirectoris mei humillimas agerem hisce gratias [...].” Az örvendező köszönőlevél május 20-án kelt: SzfvPL 4529 sz.n./1856.

⁷⁷⁶ „Quoniam res Ecclesiae, Capellae et parochiae, cum primis aedilitates haud optimo in statu ab antecessore meo receptae pluris generis minores et majores reparationes ac renovationes necessario post se traxerant, - I. Patronatus vero hic nec Ecclesiae nec parochiae onera ferre solet: juxta morem igitur a pluribus iam annis vigentem, ad Cassam Capellae B.M.V. ad Eremum confugiendum mihi est.”

⁷⁷⁷ SzfvPL 5230 885/1856. (é.ék.: aug. 11.)

válaszában. Az eddigi gyakorlat ugyanis az volt, hogy az 50 forintnál nagyobb kiadásokat a kegyúrral való egyeztetés után kérelmezték a püspöktől. Szobovits pedig most aztán, hogy megemeltette az ő és a tanító bérét a kápolna pénztárából, éppenhogy ennek a pénztárnak a kiürítésére, vagy legalábbis megrövidítésére tör („vel exhauriantur, vel imminuantur”). Hiszen az összes felmerülő kiadást a kápolna tőkeállományából szeretné fedezni, pedig erre a kamatokat és a kápolna rendes bevételeit szabadna csak használni. Kéri tehát a püspököt, hogy atyailag utasítsa helyre a plébánost az ügyben, nem nézné ugyanis jó szemmel, hogy a plébános a kápolna visszafizetett tőkéit, amint megkapja, rögtön kénye-kedve szerint el is költené.⁷⁷⁸ Steinbach tehát nem a kápolna pénzének fölhasználása miatt protestált, hanem csupán Szobovits plébános eljárását kérte ki magának (azt, hogy vele nem egyeztetett), illetve azt sérelmezte, hogy a plébános a kamatok helyett a tőkéhez nyúlt.

V. 4. 2. Kápolnapénztár vs. kegyúri terhek

Mint az utóbbi példa is mutatja, a dagadozó kápolnapénztárra a kegyurak a fizetési kötelezettség alóli felmentésként tekintettek. Az elvileg őket terhelő felújítási munkák esetén vagy nem akartak a zsebükbe nyúlni (Steinbach), vagy nem is tudtak volna fizetni (Szunyogh) [→ V. 2. 2.], és szükség esetén mindkettlen készségesen támogatták a plébános azon terveit, amelyek az egyes kiadásokat a kápolnapénztárból kívánták fedezni. Az 1850–1860-as években egymást követték a különböző felújítási munkálatok a máriaremetei kápolnán.

1860 áprilisában például a kápolna födémét kellett felújítani (a *tabulatum* és a *Stukatur* alighanem ezt jelenti), ez mintegy 930 fl WW-ba került.⁷⁷⁹ Szobovitsnak a püspök felszólítására össze kellett hívni a szindikusokat (itt: *coadjutores ecclesiae* – az aláírásokban egyikük neve mellett *Kirchen Vater*, másikuk mellett *Kassakurator* szerepel [→ IV. 1. 2.]), akik össze is jöttek, és – nyilvánvalóan a plébános sugallatára – írásba foglalták akarataikat és véleményüket, miszerint a „Stukatur” nemcsak romos („baufällig”), de egyenesen beomlással fenyeget, ezért haladéktalanul szükséges a felújítás. Tanúsították továbbá, hogy a kápolnapénztár elbírja a költségeket.⁷⁸⁰ Egy előzetes szóbeli megegyezés után pedig Steinbach Ferenc írásbeli támogatását is megszerezte a plébános:

⁷⁷⁸ „[...] audere namque ad id non possum, ut Parochus repersoluta Capellae Capitalia, prout ea percipit, pro beneplacito suo etiam eroget.”

⁷⁷⁹ SzfvPL 4529 563/1860. (érk.: ápr. 4.) *Par. Szobovits pro reparatione Capellae petit resolutionem.*

⁷⁸⁰ SzfvPL 4529 613/1860. (érk.: ápr. 14.) *Par. Szobovits intuitu resolutionis suo reparatione Capellae.*

„Valamint folyó hó Sén az ájtatosság után hidegkúton élő szóval ki jelenteni szerentsém volt, úgy most újjolag jelen soraimmal nyilvánítom, hogy a Remetei Szüz Mária kápolnának jó karbani fönrtartására szükséges költséget a szent kápolna pénztárából mint annak védnöke nem ellenzem, mert e pénztárnak fő és okvetlen rendeltetése a kápolnának fönrtartása, sőt mennyire lehetséges, csinosbitása is lévén, véteknak tartanám kételkedni, hogy az általam is mélyen tisztelt méltóságos Püspök Úr ily üdvösséges célra a költséget meg ne engedje.”⁷⁸¹

Az egymást követő ügyek kimenetelét vizsgálva megállapíthatjuk, hogy Farkas Imre püspöksége alatt még az egyházi hatóság is partner volt a kápolnapénztár ilyen kihasználásában. Minden alkalommal bekérte a kassza állapotról szóló kimutatást és

a kegyúr/kegyurak beleegyezését, de végül, megfelelő tartalék megléte esetén, megadta az engedélyt. A későbbi évtizedekben az egyházi pénzkezelés szigorodó követelményei közepette a püspökök (Jekelfalusy, Dulánszky, Pauer), illetve az egyházmegyei hivatalnokok egyre rosszabb szemmel nézték ezt a gyakorlatot. Ugyanakkor a kegyurak (és a község) fizetésektelensége, vagy hiányzó hajlandósága miatt – amint a következő példák mutatják – még sokáig nem sikerült gátat vetni neki.

1873 decemberében, immár Jekelfalusy Vince püspöksége (és Pauer János segédpüspöksége) idején idején plébániafelújítási munkálatokra – a „plébánia körfalára” és

Hidegkúti életkép a 19. század utolsó éveiből Divald Károly képeslapján. A Templom utcába vezető köhíd után balra a Schillinger vendéglő, a háttérben pedig az ekkor már talán cseréppel fedett plébániaépület részlete látható.

⁷⁸¹ SzfvPL 4529 705/1860. (érk.: ápr. 29.) *Consensus Patroni in reparationem Capellae B.M.V. ad Eremum.*

a „szerfelett károsodott” („nimis vitiatus”) „zsupáztető” egy részének kijavíttatására – mintegy 240, illetve a következő januárban már teljes tetőcserére további 164 forintot kért utalványoztatni a plébános. A kerítésépítés árát elvileg a községnek, a tetőcserét a kegyuraknak kellett volna állniuk. Így tehát természetesen mind a kegyurak („hidegkuti Steinbach Ferencz” és „jeszeniczei Szunyogh János”), mind a község (Háuser András jegyző és Paul Keppler bíró) teljes mellszélességgel kiálltak amellett, hogy a kápolnapénztárhoz nyúljanak. És természetesen aláírásukkal tanúskodtak a *Kassakurátorok* is (Michael Uhmann és Paul Kretz – róluk lásd az V. S. 1. fejezetet!). Indoklásul a „hidegkuti hitközségnél” uralkodó „nyomasztó súlyos pénzbeli viszonyokat”, illetve „a Hidegkuton minden tekintetbeni szűk termést” és „az egyház Patronusok egyáltalán jelenlegi mostoha viszonyait” hozták föl. Az aulán vastagon aláhúzták ezeket a kifogásokat, majd a következő jelentőségteljes kitételrel engedélyezték – kivételesen – a kifizetést:

„Mivel azonban a plébániák kegyuraihoz nemcsak a jogok gyakorlása, hanem a kegyurasághoz kapcsolt templom és plébánia fenntartása is tartozik, engedjék meg ttes uraságatok remélnem, hogy a hidegkúti templom és plébánia fenntartásáról vallásos buzgóságuk jövőre a remete-kápolna pénztárának igénybevétele nélkül fog gondoskodni.”⁷⁸²

1877-ben újra kellett tetőzni a paplakot, miután november 26-án „váratlan malheur” érte a plébánost, ugyanis „rendkívüli orkán lehet mondani forgóval egybekötve” pusztított. A helyben lakó Szunyogh János azonban „a legjobb akarat mellett” sem ígért hozzájárulást, így pedig a „másik fél is vonakodni fog” (azaz Steinbach, aki „nincs és nem lakik itt” – írja róla a plébános). Ismét nem látott tehát más megoldást, mint a kápolnapénztárt, ekkor azonban már ő is „a patronatus irányábani óvástétellel jövőre nézve” kéri a kiutalást. Az aula pedig szigorú kivételként (*exceptionaliter*, pirossal aláhúzva), a vis maiorra való tekintettel engedélyezte a tranzakciót.

1880-ban, annak alkalmából, hogy a Steinbach-unokaöccsök vették át a kegyuraságot [→ V. 2. 2.], Pauer János püspök ismételten azon reményének adott hangot, hogy

„a hidegkúti róm. Kath. templom és plébánia új kegyurai, áthatva magasztos hivatásuk tudatától, egyes előfordulható esetekben, egyházi és világi törvényeink által szentesített kötelmeiket nemes szívük és valódi keresztény lelkiületük őszinte sugallatánál fogva is kész örömet teljesítendik.”⁷⁸³

Mikor azonban 1885–1886-ban a hidegkúti plébániatemplomot életveszélyes állapota miatt hatóságilag bezáratták, és Pauer püspök felszólította a Steinbach család

⁷⁸² SzfvPL 4529 206/1874. (érk.: jan. 31.) *Aloysius Szobovits par. Hidegkuthiensis ad tegendos sumtus reficendi tecti domus parochialis nimis vitiati e cassa capellae filialis eremiticae 164 fl. 32 xros a.v. assignari petit.*

⁷⁸³ SzfvPL 4529 1343/1880.

képviselőjét, hogy tegyen eleget kegyúri kötelességeinek, jó példával járva elől kegyúrtársai számára, az illetékes örökös, Steinbach Victor jelentős késéssel válaszolva végülis (többek között) azzal utasította vissza ezt, hogy míg a máriaremetei kasszának akkora tartalékai vannak, amekkorák, addig nem fizet. Minderről az V. 7. 5. fejezetben olvashatunk bővebben.

V. 4. 3. Egyházközségi és magánkiadások

A máriaremetei kasszát azonban nemcsak a kegyúri terhek kiváltására használták, de a plébános is ide folyamodott a legkülönfélébb egyéb kiadások fedezéséért. Ezek közül kevésbé meglepőek a különböző liturgikus tárgyak, zászlók és más templomi beszerzések voltak, hiszen a templomi pénztárak tulajdonképpen ezt a célt szolgálták – itt csak annyi tűnik fel, hogy akkor is magától értetődően a kápolnapénztárból kérelmezte a szükséges összegek asszignációját, mikor a beszerzések nem a kápolna, hanem az anyatemplom szükségleteit szolgálták.

Láttuk és látni fogjuk továbbá, hogy a kápolnakassza a plébános és a helyi egyház környékén tevékenykedő tisztségviselők jövedelmének egyik legfontosabb forrása is volt. Saját maga és a kántor javára az 1856-os emelés után [→ V. 2. 3.] 1872-ben is kezdeményezett egy majd' százszázalékos fizetésjavítást.⁷⁸⁴ Indoklásként azt hozta föl, hogy a rendszeres ki- és begyaloglás az ő korukban (ő ekkor 55, a kántor 47 éves volt) már az egészség rovására megy, így – kocsijuk nem lévén – fuvart fogadnának, a fuvardíjat pedig méltányos lenne a kápolnapénztárból fedezni. Szintén idevág még a sekrestyési szolgálatba is besegítő remetei szindikusok díjazásának ügye, amit később ismertetek [→ V. 5. 1.]. Ezekben az esetekben mind a kegyúr, mind a püspökség hozzájárulását sikerült megszereznie Szobovitsnak. Itt meg kell jegyeznünk, hogy a kápolnakasszából folyósított magas, fix összegű fizetés önmagában is atipikus elem a máshonnan ismert, szokásos plébánosi és kántortanítói jövedelemstruktúrához képest [→ IV. 4.].

Az évek során egyre növekvő szigort láthatunk azon költségek esetében, amelyek nem kapcsolódtak szorosan a templomi szolgálathoz. A korábbi engedékeny gyakorlat napja, úgy tűnik, Farkas Imre halála után kezdett leáldozni. 1866-ban például már erősen szemet szúrt az egyházmegyei hatóságnak (és az azt ideiglenesen vezető Schvanfelder József káptalani helynöknek) az az eset, mikor a plébános méhkaptárt (!) akart csináltatni a kápolna pénzéből:

⁷⁸⁴ Magának 105 fl WW-ról 200-ra, a tanítónak pedig 63 fl WW-ról 100-ra. SzfvPL 4529 455, 481, 602/1872.

Mint írja, eddig saját pénzén tartotta karban, de mostanra annyira romos már, hogy újat kell csináltatni. (Jellemző, hogy ezt a kérést is készségesen támasztották alá a kurátorok.) A káptalani helynökség először azzal utasította vissza Szobovitsot, hogy az 1855-ös átadás-átvételi inventáriumban nem is szerepel ilyen tárgy – vagyis az nem tartozik a plébánia vagyonához. Ezt a plébános nem hagyta annyiban, és augusztus végén megint kérelmezte az összeget. Újra visszautasító választ kapott, mondván, hogy ha jó állapotban kapta meg elődjétől, akkor vigyázni kellett volna rá, ha rosszban, akkor Lentznél kellett volna reklamálni annak idején. De a kaptárnak amúgy sincs semmi köze a „szent pénzekhez”, és nem lényegi tartozéka egy plébániának, így nem lehet a templompénztárból fizetni.⁷⁸⁵ Szobovits azonban nem adta föl, és októberben megújította a kérését, indoklásul fölhozva, hogy időközben átesett a kolerán, és azon kívül is sok váratlan kiadása volt. Végül az egyházmegyei hivatal kivételesen („per exceptionem”) engedélyezte 40 osztrák értékű forint vételezését a kápolnapénztárból a kaptár céljára, de szigorúan csak kölcsönbe, azzal, hogy a plébános azt 10 éves futamidővel (évente 4 forintot fizetve) pótolja vissza.⁷⁸⁶ Nem tudjuk, hogy ez később megtörtént-e.

Jekelfalussy Vince püspökségével tovább szigorodott a kontroll. Ő vetett véget például annak, hogy Szobovits a kápolnapénztárból fizesse elő az *Idők Tanúja* című lapot (évi 20 forint).⁷⁸⁷ A püspöki reakcióból némi hitetlenkedést is érezhetünk aziránt, hogy ez addig valóban engedélyezve volt:

1866-ban és 1867-ben még valóban engedélyt adott az előfizetésre a Schvanfelder József káptalani helynök által vezetett adminisztráció (állítólag úgy, mint Farkas Imre püspök idejében). Mikor azonban a plébános 1868-ban ugyanezzel a kéréssel fordult Jekelfalussyhoz, az először bekérte a plébánostól a püspök elődjének erre vonatkozó engedélyeit, amelyekre hivatkozott („velit orator mihi exhibere indultum pie denati antecessoris mei, ad quem provocat. V[incentius] m[anu] p[ropria]”), majd megtagadta az engedélyt: noha ajánlásra és védelemre méltónak mondja a katolikus elveket támogató politikai lapokat, azonban „hogy azt a templom pénzéből támogassák, abba nyomós okok miatt a legkevésbé sem akar[ok] beleegyezni”.⁷⁸⁸

A hasonló példákat még hosszasan sorolhatnánk, de már az eddigiek alapján is betekintést nyerhettünk a hidegkúti plébánia sokáig minden szereplő által elfogadott, részben kényszer-, részben kényelemszülte, de végső soron szabálytalan gazdálkodási gyakorlatába. Itt meg kell említeni azt is, hogy az idő előrehaladtával Szobovits plébánossal szemben egyre inkább felmerültek a kétségek, hogy vajon jól és hűen sáfárkodik-e a kápolna pénzeivel. Ezúttal csak egy véleményt és vádat idézek, amit Váry-Szabó Antal fogalmazott meg 1868-ban [→ V. 3. 3.]. A birtokos nem látta biztosítva neje alapítványát a hidegkúti plébános kezében:

⁷⁸⁵ „Ceteroqui turgurium apum nullum nexum habet cum peculio sacro, nec est essentiale objectum Parochiae, idcirco sumptus pro ejus restaurationem e peculio s. resolvi nequunt.”

⁷⁸⁶ SzfvPL 4529 763/1866. (évk.: júl. 19.) *Par. Hidegkút petit resolut. pro Apiario*; SzfvPL 4529 912/1866. (évk.: aug. 27.); SzfvPL 4529 1098/1866. (évk.: okt. 15.) *Par. Hidegkútensis iterum petit resolut pro Turgurio apum*.

⁷⁸⁷ SzfvPL 4529 418, 303/1866. A lapba egyébként – legalább egyszer – maga Szobovits is írt [→ V. 3. 3.].

⁷⁸⁸ SzfvPL 5230 274/1868. (kelt: febr. 7. / évk.: febr. 9.) *Szobovics Aloysius parochus in Hidegkút exhibit Resolutionem Vicarii Capitularis pro ephemeride „Idők Tanúja”*.

„hiszen oly ember ki elég vastag arcú arra hogy a maria Einsiedli Cassának minden kulcsát még a patronust illetőt is magánál tartsa [ide egy kereszt-jellel beszúrva hosszú kiegészítés következik a margón – B. J.] úgy emlékszem hogy Lencz idejében 10egynehány ezer váltó forintbol állott e Cassa, mostanában pedig a Plébános Úr 4000 vftrol tesz említést, mit jó lenne meg nézni mert Lencz számadásai a földes uraság által contrasignáltattak – és ha hibázik majd – mert plébános Úr olyat is emlegetett hogy ő bizony nem koplal a Cassa mellett – hát ki fizesse meg? – midőn az Officium elfogadja a patronusok contrasignaturája nélkül Szobovits úr gazdálkodását. – [beszúrás vége itt], ki midőn gazdasszonya számára külön szobát épített – akkoris adta fel jelenlegi püspök ő Mlgának hogy a MEinsiedeli kápolna dülő félben lévén – arra szükségeli a pénzt elkölti 's akkor utodja, – kit a jó Isten a nép és a közbirtokosság öröme egy jó lelki pásztor személyében minél előbb hozna már Hidegkutra, akkor fizetés nélkül nem leend köteles misézni”.

Az idézetben előkerül a kassza ellenzárásának gyakorlata, a kegyurak beleszólási, betekintési joga, és általában az egyházmegyei pénzkezelés kritikája is. A kulcsok kérdésében Váry-Szabónak valószínűleg nem volt igaza [→ IV. 1. 4.], a hűtlen kezelés, sőt sikkasztás vádjá Szobovitscsal szemben azonban plébánosságának vége felé állandósult, és rengeteg konfliktus forrását jelentette. Lemondatása után pedig a vád – ha nem is a Váry-Szabó által gyanított mértékben, de – be is bizonyosodott [→ V. 7. 7.].

Az Üstökös című élclap vaskos tréfáinak visszatérő alakja volt a buta, részeges, kicsinyes és kapzsi plébános, Lányfejű János. A képen a korabeli katolicizmus-kritika jellemző elemei köszönnek vissza: a rózsafüzért morzsolgató, rémült hívek szemlesütve hallgatják a plébános dörgedelmeit, miközben az a perselyre mutat. Minden áthallás ellenére természetesen ez a rajz nem a Szobovits-történethez készült.

V. 5. Egyházközei tisztviselők és az iskola

A korábbi fejezetekben már sokat foglalkoztam a különböző egyházközei tisztviselők egymáshoz való viszonyával, illetve az egyházi pénzügyi szabályok és az iskola-ügy fejlődésének lokális következményeivel. A következőkben a hidegkúti-máriaremetei példán keresztül még közelebbről megismerhetjük ezeket a folyamatokat.

V. 5. 1. Szindikuszok és kurátorok

Hogy a szindikuszokról, kurátorokról, gondnokokról (stb.), valamint a pénzügyi gyakorlatról tett korábbi kijelentések és a következőkben vázolt „rendszer” mennyire időhöz és szituációhoz kötött, arra egy 1816-ból származó máriaremetei adat figyelmeztet: Bonomi Jenő a kegyhely egyházi vizsgálatának jegyzőkönyvét idézve írja, hogy ekkor egy özvegyasszony (!), a hatvanéves Ursula Sevcsik volt a kápolna gondnoka, aki az adományokból összegyűjtött pénzt a plébániára vitte és a plébános-sal közösen megszámlálták, majd az „urasághoz” (véltetően kegyúrhoz) vitték. Ez a gyakorlat akkor két éve volt szokásban.⁷⁸⁹

Ehhez képest az általam tanulmányozott évtizedekben egy differenciált és dinamikus változó rendszer figyelhető meg. A vizsgált forrásokban 1859-ben annak kapcsán olvashatunk először a hidegkúti szindikuszokról (név nélkül), hogy Szobovits plébános a fizetségük megemelését javasolta. Szobovits azt fundálta ki, hogy a templomi ruhák mosatását a kápolnapénztárra terheli át, és így ezt a pénzt fordítja a szindikuszok tiszteletdíjára, akiknek így is csak jelképes összeg, évi 6, illetve 8 forint ütötte volna a markát. Megérdemlik – vélekedett a plébános – hiszen nemcsak a nagyhéten és nagy processziók, valamint különleges ünnepélyek alkalmával segídeknek, hanem „sokszor hétköznapiakon is, amikor pedig nem lennének kötelesek megjelenni”. Ezzel – érvelt Szobovits – sok sekrestyési terhet levettek a tanító válláról, aki segédtanító nélkül tanított, és viselte ugyanakkor a kántori, sekrestyési és harangozó hivatalt is.⁷⁹⁰

Egy szűk tíz évvel későbbi dokumentum alapján megállapíthatjuk, hogy a hidegkúti templom szindikuszai (akikről az előző bekezdésben is szó volt), valamint

⁷⁸⁹ BONOMI 1968: 115.

⁷⁹⁰ „Tali ratione autem manerent Ecclesiae praeallati 16 fl. – isti converserentur in meliorationem Honorarii supraattacti ita, ut senior syndicorum computando ab anno 1860 1a Januarii – annua perciperet / insumendo priorem competentiam / 8 fl. Austr. V. junior autem 6 fl. Austr. V. Per hoc Syndicis crederem calcar addetur, qui etiam diebus feriatis quibus comparere haud obligantur – frequentius et lubentius assistere conabuntur, sicque una Ludirectorem, qui nunc sine subdocente praeter officium ordin. – Cantoris Campanatoris atque aeditui vices gerit – sublevaturi essent.” SzfvPL 4529 1495/1859. (érk.: dec. 2.) *Par. Szobovics de augendo honorario Syndicorum.*

a máriaremetei kápolna kurátorai között egyfajta hallgatólagos hierarchia volt érvényben. 1868-ban, mikor meghalt a máriaremetei kápolna ideiglenes sekrestyése és kurátora (Sebastian Gutmajer), Szobovits a következő személyi javaslatokkal állt elő, és kérte (az alesperes közvetítésével) a káptalani helynöki hivataltól a jelöltek kinevezését valamelyik számukra is „érthető nyelven” (vagyis németül, esetleg magyarul):⁷⁹¹

a) A Gutmajer halálával megürült máriaremetei sekrestyési szolgálatra („pro vacante reddita statione v servitio aeditui Capellae”), egyben a nevezett kápolna kasszájának kurátorává („una Cassae praefatae Capellae BMV ad Erem. Curatorem”) 21 éves hűséges szolgálatáért, saját kérésére az anyateplom addigi első szindikusát, Paul Kretzet jelölte. A sekrestyességért évi 30 forint fizetség járt.

b) A kápolna másik kurátora Martin Steinemann volt és maradt. Ő őrizte a kápolna kasszáját, ami „régí szokás szerint egy módos gazdánál tartatik, ellenzárás mellett, évi 10 fl WW 50 xr honoráriummal”. Steinemann „megfelel a feltételeknek”, írja Szobovits, megfelelően vagyonos és a plébánia közelében lakik, ráadásul a községi árvák atyja [tehát a községi előjáróság tagja], vallásos, kiváló jellemű, aki nemcsak a sekrestyési munkába segít be, hanem jól tud írni is („scripturae bene gnarus”), ezért a plébánosnak is sokszor segítségére volt már.

c) Mivel Paul Kretz előlépett a máriaremetei pozícióba (ld. a. pont), az anyateplom első szindikusának az addigi második szindikust, Michael Uhmann jelölte („fokozatos előléptetéssel” – „juxta promotionem gradualem”). Ezért a pozícióért az 1859-ben kialakított évi 8 forintos honorárium járt.

d) Uhmann helyére második szindikusnak (évi 6 forintos honorárium) új emberként Martin Melcheritzet mutatja be Szobovits, aki „példás erkölcsseivel és az istentiszteletek igen szorgalmas látogatásával” már régóta feltűnt neki.

Az 1868-as prelimináriában is ugyanezekkel a nevekkel találkozunk az anyateplom szindikusai között („curatores alias syndici” – a plébános itt többnyire a *syndicus* kifejezést használja), illetve a kápolna kurátorainak felsorolásakor (itt pedig következetesen a *curator* szót találjuk).⁷⁹² Martin Melcheritzet eztután nem sokkal később, 1869. január 1-jével a saját kérésére a plébános fölmentette a hivatalból, azzal az indokkal, hogy alig tud írni, és messze lakik a templomtól. Helyére második szindikusnak Johannes Kretzet kérte kinevezni.⁷⁹³

Az 1869 utáni években nem tudtam nyomon követni a szindikusok/kurátorok rendszerében bekövetkezett személyi változásokat, mivel ezentúl a kinevezés az alesperes hatáskörébe tartozott (így az erről szóló iratok nem kerültek a püspöki levéltárba). A vizsgált forrásokban csak akkor bukkanak föl, mikor valamilyen pénzügyi tranzakcióban a hitelesítő aláírásukra volt szükség, vagy ha valamilyen ügyben tanúszkodni kellett a plébános mellett, akihez mindvégig lojálisnak mutatkoztak. Például az 1885-ös máriaremetei botrány után [→ V. 7. 4.] már új nevekkel is találkozunk.

⁷⁹¹ SzfvPL 4529 1380/1866. *Parochus Hidegkutiensis proponit Syndicos*. Mindezt az 1859-es instrukciókra [→ IV. 1. 4.] hivatkozva tette.

⁷⁹² SzfvPL Can. Vis. Hidegkút 1868.

⁷⁹³ SzfvPL 4529 555/1869. (érk.: ápr. 5.) *Bacsák Emericus VAD et par. in Vörösvár pro Syndico Hidegkuteni proponit Joannem Kretz*.

A kurátorok elsődleges feladata az egyházi gazdálkodás bonyolítása és ellenőrzése volt, ebben pedig Hidegkút esetében a máriaremetei kassa jelentette a legfontosabb tételt. A források alapján úgy tűnik azonban, hogy az itteni kurátoroknak nem sok ellenőrzési funkciójuk

A Mathias Pollák nyugalmazott jegyző és ideiglenes kántor által fogalmazott, és Szobovits igazát aláírt tanúvallomást Josef Zettelmeier kápolnászolga („Kapellen diener“) és Josef Noob templomatyja („Kürchen Vatter“) is megerősítette névalíráásával. [SzfvPL 4529 ad 1099/1885.; lásd: → V. 7. 5.]

The image shows a handwritten document in German, dated September 1885. The text is written in cursive and includes the names Mathias Pollák and Josef Zettelmeier. The document appears to be a formal statement or declaration, likely related to the church's financial management as mentioned in the text.

volt, a plébános gyakorlatilag egy személyben intézte a pénzügyi tranzakciókat. Az átláthatóság hiányát (a kassa kulcsainak holléte, a számadások számonkérhetősége stb.) a kegyúri családok többször is szóvá tették.

Váry-Szabó Antal már 1868-ban is kemény vádakát fogalmazott meg ezzel kapcsolatban [→ V. 4. 3.], 1880-ban pedig a Steinbach családon belüli kegyúri öröklés kapcsán került ismét napirendre az ügy. Ekkor tudjuk meg, hogy a hidegkúti templom és a kápolna pénztárát nem is kétfő, hanem három zár alatt őrizték, a három közül azonban egy sem volt a kegyúrnál. Nyilvánvaló, hogy Steinbachék a gondnokokat – mint a plébános bizalmi embereit – nem tekintették független ellenőrző személyeknek. Steinbach Károly a következő határozott kérést terjesztette a püspök elé:

„tekintve azon körülményt hogy a hidegkúti egyház, illetve M. R. kápolnának állítólag holmi vagyona és számadásai egy három zár és ugyanannyi kulcsal ellátott ládában tartatván, ezen kulcsok egyikét, mely nevezett testvérbátyám gazdatisztjénél volt elhelyezve – ettől már több évvel ez előtt főtiszt Szobovits Alajos hidegkúti plébános és szentszéki bíró úr elkérte, és többé vissza nem szolgáltatta – méltóztatnék a méltóságos s főtisztelendő egyházmegyei ordinariátusságnak azon évek óta folyt számadások és vagyoni kezelés átvizsgálása felett intézkedni, és kegyes utasítást [...] adni a menyinyben szükségeltetnék azon kulcsnak a templomi véduraság részéről és így fiaim, mint örökösök meghatalmazottjának részéről, vagy e tárgyban megbiztottam részéről leendő ismémenti átvétele, megfelelve ez által a véduri jogok – és kötelezettségeknek.⁷⁹⁴

⁷⁹⁴ SzfvPL 4529 1379/1880.

Erre – a plébánostól kért és kapott felvilágosítás alapján – a püspök azt írta vissza, hogy az 1869. január 2-án 57. szám alatt kiadott püspöki rendelet⁷⁹⁵ [→ IV. 1. 4.] világosan megszabja, hogy a templompénztár egyik kulcsa „a templom plébánosánál, egy másik a templom főgondnokánál, a harmadik pedig a templom algondnokánál legyen.” Ezért a harmadikat jogosan kérte vissza a gazdatisztól Szobovits, és azért se lenne helyénvaló és kivitelezhető a Steinbach család igénye, mert így ezzel az erővel a „tek. Szunyog család [t.i. szintén kegyúr – B. J.] is kérhetne egy kulcsot”.⁷⁹⁶

V. 5. 2. Tanítók, kántorok, sekrestyések, harangozók

Az 1850-es évek elejéig Hidegkúton egy személyben egyesültek a jegyzői, a kántortanítói, illetve a sekrestyési-harangozói feladatok [→ IV. 1. 3.]. Ezt a perszonálúniót, illetve az abból adódó problémákat a Szobovits plébánossága előtti iratokból ismerhetjük meg. 1848-ban az akkor már „hét évek óta” ott szolgáló Pink József a következő kéréssel fordult Farkas Ferenc káptalani helynökhöz:

„Alólírott Hidegkút Helységének jegyzője és iskola tanítója azon felül, hogy a helybéli Plébániában harangozni, énekelni 's mintistráns gyermekekrül gondoskodni tartozom, a fiók kápolnában remete Mariánál is tavasz kezdetétől Novemberig, sőt ha az idő engedi a Tisztelendő Plébános Úr rendelkezésére továbbig is a nevezett templomi szolgálatokat hetenkint háromszor teljesíteni és a kápolna ünnepjén t.i. September 8án Zenemisét és vetsernyét tartani köteles vagyok – mihez Budától négy énekest és szinte onnan vagy a közel lévő helységekbül még néhány hegedüst is szereznem kell, mert illyenek a helybéli zeneszembül ki nem kerülnek. E felett a mult évi September óta a kápolnában Hármonica féle orgona lévén, ezen hetenkint háromszor orgonálni 's a mellett énekelni, sőt egyszersmind a fúvót is tulajdon lábaimmal hajtanom kell, mit az orgonálón kívül a Harmonica szerkezete miatt más nem is tehet. A nagy Zenemise tartása, a zeneszék és énekesek megszerzése, valamint az ostia és ministránsok elő állításáért évenkint csak 40 váltó forintot kapok, mi már akor, midőn orgonálni nem kellett, és szükség esetében helyettem más embert is kirendelhettem, igen mérsékelt díjj volt.⁷⁹⁷ Miért alázatosan esedezem: méltoztatna a felyebbiek' méltó tekintetbe vétele mellett kegyesen megengedni, hogy a kápolna a teendő fáradságomhoz képest illő jutalmat adjon, és így, ha károm nem kívántatik, leg alább 150 váltó forintot évenkint fizessen.”⁷⁹⁸

Lentz Alajos plébános a következő év tavaszán – a csúszás nyilván a forradalmi zűrzavarnak tudható be – pártolólág terjesztette föl a kérelmet, és a kegyúr is megadta

⁷⁹⁵ Lit. Enc. 1869: 25–30. (57/1869, január 2.): *Ordines quoad fiscum Ecclesiarum et Advocatos Dioecesanos.*

⁷⁹⁶ SzfvPL 4529 1379/1880. (érk.: okt. 14.) *Szobovics Aloysius par. in Hidegkut refert in negotio tertiae clavis cistae Eae.*

⁷⁹⁷ Érdekes szempontból indokolja meg Beke Ferenc korábbi plébános 1829-ben, hogy miért lenne szükség a kegykápolnának orgonára: „hogy a szentmise alatt az ének a mindenfelől jövő processiók különféle éneklése által össze ne keveredjék.” Idézi Poós [1914]: 14.

⁷⁹⁸ SzfvPL 4529 250/1849.

a hozzájárulását. Végül a kérelem úgy teljesült, hogy a folyamodónak az „eddigi 40 váltóforint helyett 40 ezüst pengő forint” kifizetését engedélyezték a kápolna kasszájából.⁷⁹⁹ Ez 2,5-szeres béremelést jelentett, de elmaradt az eredeti kéréstől (150 helyett csak 100 váltóforintnak felel meg).

Pink József három évvel később, röviddel Farkas Imre püspök hivatalba lépése után ismét megpróbálkozott fizetésemelés kieszközlésével. Levelében nagyjából ugyanazokkal a szavakkal próbálta meggyőzni a püspököt, mint annak idején a helynököt. Nem járt azonban egyenes úton, hiszen azt állította, hogy 1848-ban hiába esedezett a helynöknel, könyörgése „sikertelen lón mind ez ideig”. Viszont a sorok között önmagát buktatja le, mikor a levélben ő is a megemelt, konvenciók forintban (pengőforintban) megadott összeget említi:

„az előszámlált szolgálatokat 's terheket e' roppant drága időben tovább is azon 40 pftnyi [!] csekélységért vinnem ön magam nyilvános kára és megromlása nélkül – őszinte bátor vagyok kinyilatkoztatni – lehetetlen.”

Arra panaszkodik, hogy családos ember, hivatalos elfoglaltságai és idejének „szűk volta miatt” nem lehetséges, „hogy kézi munkával is érdemelje [n]” magának valamit. 100 százalékos emelést kér úgy, hogy bérét „a Remete Mária szép jövedelmű pénztárából” 80 forintra kéri növelni.⁸⁰⁰ Pink azért sem volt korrekt, mert a plébános megkerülésével fordult a püspökhöz. Farkas viszont a döntés előtt kikérte Lentz Alajos véleményét,⁸⁰¹ aki ezúttal már egyáltalán nem támogatta a kántortanító kérését:

Mint írja, Pink a kántortanítói-sekrestyési állást mintegy 10 éve párhuzamosan tölti be a jegyzőivel, ami erőt leköti, pedig tanítóként és orgonistaként is dicséretes tehetségű.⁸⁰² Ezért nincs más hátra: el kellene választani egymástól a két hivatalt, hogy teljesen az iskolás gyermekek oktatásának szentelhesse magát. Ahhoz, hogy Pink „alig tudna megélni a jelenlegi keresetéből” („eundem e praesenti suo Salario vix vivere posse”) azt teszi hozzá, hogy ennek ellenére – valószínűleg felesége hozománnyából – bőven van miből élnie, nejét és egyetlen fiát olyan drága ruhákban járattja, hogy a helybeli közbirtokosok és az egész község figyelmét, sőt gyanakvását fölkelte.⁸⁰³ Van két nagy szülője, évente több mint 1000 forint jövedelemmel, és nemrég vett egy nyolcadrészt jobbágyföldet 5500 fl WW értékben. „Ebből világos lehet, hogy a nevezett tanító és jegyző akár a jegyzői hivatal nélkül

⁷⁹⁹ A kápolnapénztár effajta kihasználásáról lásd az V. 4. fejezetet!

⁸⁰⁰ SzfvPL 4529 569/1852. (érk.: máj. 20.) *Salarium suum in parato par. e cassa capellae filialis MV ad eremum ad 80 fl MC. gratiose elevari petit Josephus Pink Notarius et Ludirector Hidegkutiensis.*

⁸⁰¹ SzfvPL 4529 569/1852. (kelt: júl. 1.)

⁸⁰² „Ludirector Josephus Pink ab annis circiter 10 qua una Notarius Communitatis Hidegkutiensis Officium gerens, quantum personam, ejusque dotes et qualitates adinet, qua Magistrum Scholae et in pulsando Organo laudabilem esse ingenuus fateor; nihilque aliud optandum restare, quam ut memorata Officia ab invicem separentur, ut hic se plus institutioni pubis scholasticae sacrare possit.”

⁸⁰³ „uxorem suam filiumque suum unicum iis indui ac incedere pretiosis vestibus, ut non tantum DD. Compossessorum, sed et totius Communitatis adtentionem, ne dicam suspensionem excitet.”

is tisztesen megélhetne.⁸⁰⁴ Ezután pedig felhívja a püspök figyelmét a három évvel azelőtt megtélt jelentős fizetésemelésre. Tehát, bár a kápolna pénztárának nem jelentene különösebb érvágást az újabb emelés, ő azonban nem támogatná ezt, inkább arra a „magas minisztériumi rendeletre” hivatkozik, amely a tanítói és jegyzői, valamint harangozói hivatal szétválasztására vonatkozik. Azt javasolja, hogy addig, míg ez meg nem történik, ne járuljon hozzá a kérelmezett fizetésemeléshez.⁸⁰⁵

Az ügy folytatása nem ismert, de azt tudjuk, hogy Pink már nem sokáig maradt Hidegkúton.⁸⁰⁶ Szobovits plébános megérkezésekor (1855. november) már utódja, Pollák Máttyás volt hivatalban, akit szintén dupla hivatalra szerződtettek meg, de azután nem sokkal választania kellett, és ő a jegyzőséget adta le. Erre hivatkozva

Falusi iskola egy 1893-as kari-katúrán. A rajz alatti szöveg – a tanító és a „nagyságos úr” párbeszéde – a falu és a plébános erkölcsein tréfálkozik.

kérelmezte a plébános 1856-ban bérének megemelését [→ V. 2. 3.]. Pollák 1858-ig működött hidegkúti kántortanítóként, amikor azonban kínos botrányba keveredett. Állítólag már a tanév első félévében elha-

nyagolta az oktatást, és Szobovits sorozatos intései ellenére sokat volt távol. A plébános vádló leveléből⁸⁰⁷ kiderül az is, hogy a tanító Szárra járkált, hogy ott egy Maria Tilli nevű házas asszonynak udvaroljon, aki ráadásul Pollák feleségének – és egyben egy paptestvérüknek is – nővére volt. Az asszonyt nem átalotta elcsábítani magával, és a hívek nagy botrányára „a legsúlyosabb vérfertőzés és paráznság gyanúját” vonta magára.⁸⁰⁸ Ezek után pedig titokban, a földesúr segítségével a solymári jegyzői állást szerezte meg magá-

nak (amihez mindig is inkább húzott, mint a kántortanítóihoz), és gyalázatos kapcsolatait a felszólítások ellenére Solymáron is folytatta.⁸⁰⁹ Az ügy végül az alesperes

⁸⁰⁴ „Unde clarum est Nominatum Ludirectorem qua Notarium Communitatis simul ob Officii Notarialis abundantes audientias, honeste vivere posse.”

⁸⁰⁵ „hinc humillimam meam opinionem Illustritati Vestrae substernere praesumo: ut ab Illustritate Vestra augmentum solutionis annui e praeactato Fisco pro parte Ludirectoris suspendatur eo usque, donec quid in casu separationis Memoratorum Officiorum Altiori Loco definitive decimus fuerit, faciendum veniat cognoscatur.”

⁸⁰⁶ Majd csak az 1880-as évek elején találkozunk újra a nevével [→ V. 5. 3.].

⁸⁰⁷ SzfvPL 4529 27/1859. (é. r. k.: jan. 6.) Par. Szobovits de incestu Mathiae Pollák.

⁸⁰⁸ „perversam mulierem Mariam Tilli germanam uxoris suae prout et Clerici nostri sororem una cum matre allicere, et per gravissimam incestus, adulterique suspicionem, fidelibus meis summo scandalo esse veritus non fuerit.”

⁸⁰⁹ „[...] scholam deserendo, sub aegide certi D. Terrestris debitis mersi, ac omnem immoralitatem prosegentis, clam Notariatum, quem semper magis ambivit, sibi satis immerite mendicavit, nexumque turpem, utut a Competentis ad reinviandam foeminam, marito eam repetente, iam iterato provocatus, actutum in Solmár continuare non horret.” SzfvPL 4529 27/1859. (é. r. k.: jan. 6.) Par. Szobovits de incestu Mathiae Pollák.

(Bacsák Imre budakeszi plébános) vizsgálata után simult el: Pollák föl hagyott a házasságtörő viszonyral és megtarthatta a solymári jegyzőséget,⁸¹⁰ amelyhez eleinte még a hidegkúti község jegyzői feladatai is hozzátartoztak. Ezzel párhuzamosan elhagyta a kántortanítói hivatást. A későbbi jelek szerint a fenti konfliktus ellenére idővel a hidegkúti plébánossal is jó viszonyt alakított ki. 1861-ben például Szobovits már 30 forint fizetséget eszközölt ki neki a kápolna pénztárából, amiért jegyzőként behajtott két nagyobb összeget két solymári adóstól.⁸¹¹ Öregkorában aztán visszatért Hidegkútra, és (Pink Józsefhez hasonlóan) ideiglenesen újra kántori tudását kamatoztatta [→ V. 5. 3.].

A hidegkúti kántortanítói-sekrestyési-harangozói hivatalban Jenne Eduárd (Eduardus Jenne) követte Pollákot,⁸¹² aki már 1858-as távolléte alatt is helyettesítette őt. Jenne három évig szolgált itt, mígnem 1861-ben felvetődött, hogy helyet cserél a csobánkai tanítóval, Mussong Antallal. Azonban ebbe akkor az aesperes, és az ő nyomán a püspök sem egyezett bele: ebből a levelezésből derül ki, hogy Jenne személyében egy ideig újra össze volt kötve a kántortanítói és jegyzői hivatal, ez okozott csúszást a cserével kapcsolatban.⁸¹³ Mikor a csere végre megvalósult, és Mussong 1862 májusában megérkezett Hidegkútra, ő már nem szerződött jegyzőségre. Ezért is lehet, hogy Szobovits rögtön megérkezése másnapján kérelmezte, hadd kaphasson az ostyasütésért magasabb bért a kápolnapénztárából, mert az addigi négy forint nem fedezi a költségeit.⁸¹⁴ Mussongról és az általa betöltött (immár csak) négyszeres hivatalról az 1868-as prelimináriában bőséges jellemzést adott a plébános:

„A tanító, egyben organista, sekrestyés és harangozó⁸¹⁵ Mussong Antal, a tolnamegyei Varasdról származik, 43 éves, beszél a német és a magyar nyelveket. A sérvtől eltekintve egészséges mellkassal és zengő hanggal bír, falusi kántornak tökéletesen megfelel – nő, egy Gyula nevű fia Budán látogatja a felsőbb elemi iskolákat. A feleségének nem a legjobb a híre a községben, és nem a takarékoságáról híres. [...] Csobánkáról cserével került át ide. Kinevezési okmányával a legfelsőbb egyházmegyei tanfelügyeleti hatóság látta el – vizsgáit egyébként jó eredménnyel tette le, amiről kiváló bizonyítványokat mutatott be; a gyerekek tanítására alkalmas, jóllehet nagyobb ügyességet is tanúsíthatna ebben.”⁸¹⁶ Ezután a plébános arról ír, hogy bár súlyos vétkektől és botrányos ügyektől

⁸¹⁰ SzfvPL 4529 308/1859. (é. r. k.: márc. 4.) *VADnus Bacsák refert de inestu Mathiae Pollák.*

⁸¹¹ SzfvPL 4529 1230/1861. (é. r. k.: nov. 12.) *Par. Szobovits petit assign. Pro incassatore Capitalium Capellae B.M.V. ad Eremum.*

⁸¹² SzfvPL 4529 27/1859. (é. r. k.: jan. 6.)

⁸¹³ SzfvPL 4529 1421/1861. (é. r. k.: dec. 29.) *Par. Szobovits de cambio Ludirectorali in Hidegkut.*

⁸¹⁴ SzfvPL 4529 687/1862. (é. r. k.: máj. 16.) *Par Szobovits de augendo penso Ludirectoris pro pinsendis hostiis.*

⁸¹⁵ Szobovits egy későbbi kérdésre válaszolva rögzíti, hogy a tanítói hivatal ekkor már kb. 9 éve el volt választva a jegyzőtől. SzfvPL Can. Vis. Hidegkút 1868.

⁸¹⁶ „Ludimagister una organista aeditus et campanator est Antonius Mussong ex Varasd Co[m]i[t]a]tus Tolnaensis oriundis, 43 annorum, callet german[icam] et hungaricam linguam. Excepta hernia, secus firmi pectoris et sonorae vocis pro cantore rurali aptissimus – uxoratus et pater unici filii Julii Budam Scholas majores element. frequentantis. Conjuges hi non optimae famae in Communitate, nec deparsimonia notavi possunt. [...] Ex Csobánka per cambium hosum translatus. Decreto nominationis a Suprema Scholarum elem. Dioecesaana Inspecitone provisus – secus examina sua bene subivit, super quibus praeclara horsum tulit testimonia; qualitibus addocendam pubem praeditus, si praesertim solertiam majorem adhiberet.” SzfvPL Can. Vis. Hidegkút 1868.

mentes a tanító és családtagjai is, de – amint szóbeszédéből tudja – „a színbor élvezetének a illendőnél többször engedi át magát; de hisz a kántorok szeretik a folyékony dolgokat!” Bár kellemes énekével sokak jámborságát fölszítja, és képességei akár jobban fizetett állásra is érdemessé tennék, de iszákos természete és mohósága sok pletykára ad okot.⁸¹⁷ A plébános, bár sokszor intette már emiatt, türelemmel elnézi neki ezt a gyengeségét: „a fent említett négy hivatalának terhéért egyes egyedül viseli, amelyek közül már hármát is alig tud ellátni fizikailag: úgyhogy nem csoda, hogy a harangozást gyakran a szolgálólánynak, vagy nagyobb iskolásoknak adja ki [vö.: → IV. 1. 3.], akik olykor rendetlenül harangoznak, és nem csoda, hogy jövőbeli sorsától nyugtalanítatva sokszor keserű könyvek között ragadtatja magát a tanítók között elterjedt semmiképp sem teológiai, inkább emberi érvéltre: aki jól iszik, az a mennyek országába jut!”⁸¹⁸

Alapvetően tehát a sekrestyési és harangozó teendők is a kántortanító vállát nyomták, de Szobovits részletes leírásában utal arra is, hogy ebben a szindikuskok besegítettek:

„A templom sekrestyése itt emberemlékezet óta a tanító. Erkölcsei, mint fent bemutatásra kerültek. Feladatai a következők: hétköznapokon – ugyanis vásár- és ünnepnapokon egész éven át a szindikuskok végzik a sekrestyési szolgálatot – a celebráns papot beöltöztetni, a liturgikus ruhákat, edényeket és a szentmiséhez szükséges eszközöket (amelyek egyébként a sekrestye nyirkossága miatt a plébániaházban vannak) tisztán és rendben tartani, előkészíteni, az otyyát a paténára helyezni, a gyertyákat és mécseseket meggyújtani, a sekrestyébe bort és vizet vinni a plébániaházból – majd végül visszavinni. A sekrestyét, valamint a templomot a mise után bezárni és magához venni a kulcsokat. Továbbá: ünnep- és hétköznapokra is ministránsokat szerezni. Mindezzért a sekrestyési hivatalért semmi külön ellentételezést nem kap a tanító a gabona és a borgyűjtésből származó bevételén kívül.”⁸¹⁹

„A harangozó ugyanaz, mint a sekrestyés. Feladatai a következők: téli időben reggel 6 órakor, nyáron pedig 4-kor, este 6 – ½ 7-kor, nyáron 8-kor, napközben viszont egész évben 12 órakor szokás szerint harangozni. Továbbá úgy hétköznapokon, mint ünnepeken reggel és délután is jelt adni

⁸¹⁷ „In crassum quoddam vitium et scandalosum seu eundem, seu familiarem ejusdem indignare – ut ut ipse crassus sit expertum non habeo. Ex rumore quidem audio eundem mero non nunquam justo plus indulgere; sed cantores amant humores! Est autem praestans cantor adeo: ut in capella BMV ad Eremum cum primis exquisitis cantilenis et amoeno cantu, multorum pietatem excitet. Laudemque omnino merentem – E contra pro infortunio suo miser garamanta a natura sua est gulosus cum primis in edendo, et jam vel ideo ampliorum proventuum statione dignus censendus – sed et interdum gula illius extenditur etiam ad loquelam, ita ut saepe inconsiderate et insincera coram superioribus etiam suis garrere soleat. A qua tamen consuetudine – dum modo absit nocendi studium – iteratis etiam altioris auctoritatis monitionibus si fieri potest oportet.” SzfvPL Can. Vis. Hidegkút 1868.

⁸¹⁸ „qui [...] quadruplici namque superius memoratorum servitiorum onere gravatus unicus et solus, cunctis par tribus explendis vix saepe physice est par: ut adeo nec mirum, si saepius pulsum per ancillam v. majores scholares dum et quando inordinate pulsantes suppleri faciat, et nefors inter amaras de sorte sua futura sollicitus effundere solitus lacrymas dum et quando argumentationi non theologicae, sed philantropicae Ludimagistris utcumque communi indulgeat: qui bene bibit, venit ad Regnum Coelorum!” SzfvPL Can. Vis. Hidegkút 1868.

⁸¹⁹ „Aedituus matris Ecclesiae est hic inde ab immemoriali Ludimagister. Ita moratus prout superius describitur. Officia ejus qua talis sunt: Diebus feriatis in Sacristia Sacerdotem celebrantem induere, Indumenta Sacra et vasa ac paramenta ad S. Missae Sacrificium necessaria / reliqua utique ob madiditatem Sacristia in domo parochiali recondi solent / munde et in ordine servare; hostiam patenae imponere, candelas et lampadem accendere ad Sacristiam vinum et aquam ex domo parochiali adferre – utrosque iterum referre – Sacristiam post finita divino – prout etiam Ecclesiam claudere, clavesque ad se recipere – Diebus namque Dnics et festis servitia aeditui praestant syndici per totum annum; - Denique ministrantes pro festis ita, ut pro feriatis diebus constituere. Pro hoc officio aeditui nullam peculiarem habet ludirector remunerationem: praeter collect. Frugum et vini fluctuantem.” SzfvPL Can. Vis. Hidegkút 1868.

az istentiszteletekre [mise, illetve litánia – B. J.], és összeharangozni, amiben azonban segítségére vannak a nagyobb iskolásfiúk. Továbbá a haldoklókért – és nemkülönben a kitoró vihar idején jelenik – hogy könyörögtessek az Isten irgalmáért – és magától értetődően minden temetés és körmenet alkalmával is az akkor dukáló harangozást is kötelességének kell ismerje. Lehetőségei szerint megfelel mindennek.”⁸²⁰

Ugyanebből a vizitációra előkészített dokumentumból tudjuk meg azt is, hogy a máriaremete-i kápolnában a tavasztól őszig tartó szezonban az egyik kurátor – a korábban már megismert Kretz Pál – vitte a sekrestyés-harangozói feladatok zömét. Így itt a kántortanítónak csak a zenével és énekkel kellett törődni:

„A Máriaremete-kápolna sekrestyése, amint már feljebb, a kurátorok és szindikuszok között említettem [a dokumentumon belüli utalás – B. J.], Paul Kretz, 30 fl osztrák értékű forint fizetségért. Feladatai a következők: egész nyáron – attól kezdve, hogy megnyílik a kápolna, általában október végéig, vagy még azon túl is – minden nap rendben kinyitni a kápolnát, kedden, csütörtökön és szombaton minden szükségeset előkészíteni a szentmiséhez és kiszolgálni a papoknak, a gyertyákat meggyújtani a szokás szerint adományott képek előtt és az oltároknál – estefelé a kulcsokat levinni a plébániára, ahol ezek őrzöttek.”⁸²¹

Mussong Antal az egyházmegyei névtárakban 1873-tól ürömi tanítóként van feltüntetve, a hidegkúti iskolában Schmid Ferenc⁸²² váltotta, aki egészen az iskola 1880-ban történt államosításáig (községesítéséig) szolgált itt (vagy talán valamivel tovább is).

V. 5. 3. Katolikusból községi iskola – kultúrharc Hidegkúton

Sajnos a következő tíz év egyébként bőségesen rendelkezésre álló plébániai forrásai nem foglalkoznak a kántori, tanítói és sekrestyés-harangozói feladatkörökkel. Pedig ezekben az években fontos változások kezdődtek meg, és bizonyára éles konfliktusok

⁸²⁰ „Campanator idem est, qui aeditus ecclesiae. Officium ejus est. Hyemis tempore mane hora 6ta de aestate autem 4ta Vesperi de hyeme 6ta ½ 7a de aestate vo [?] 8va promeridie vo [?] per totum annum 12a campanis consuētis pulsare – item tum feriatis cum etiam festis diebus mane et post meridiem signum pro Divinis dare, compulsumque procurare – in quo eidem tamen adultiores tunc adiutorio praesto sunt; denique etiam pro agonisantibus – non absimiliter ingruente tempestate signum – ut, oretur pro impetranda misericordia Divina – dare est obligatus eo suapte intellectu, quod occasione funerum omnium et Processionum eodem de debito pulsu sollicitum esse oporteat. Pro posse respondet.” SzfvPL Can. Vis. Hidegkút 1868.

⁸²¹ „Aedituus in Capella filiali BMV ad Eremum est ut jam superius de curatoribus et syndicis memoratum Paulus Kretz cum Salario annuus 30 flor. A.V. Officium ejus est – per totam aestatem utprimum Capella aperitur usque finem octobris de regula et nonnunquam ultra, Capellam quotidie mane aperire, diebus Martis Jovis et Sabbathi cumprimis omnia ad S. Missae sacrificium necessaria praeparare – sacerdotibus inservire – candelas etiam offerri solitas ad Imagines vel altare accendere – circa Vesperam autem Claves ad Domum parochialem referre – ubi claves hae custodiuntur.”

⁸²² Illetve Schmidt, Schmiedt és más névváltozatok. Lásd: Schem. 1872: 124.; Schem. 1873: 130.; KÁROLY – NYIRÁK 1877: 344.; Schem. 1878: 131.

sora vezetett el oda, hogy 1880-ban a hidegkúti iskola kikerült az egyházi irányítás alól, és ún. „közös iskolává”, községi/állami iskolává (Szobovits szóhasználatában: stá-tusiskola, „schola publici Status”) alakult.⁸²³ A környéken (és az esperesi kerületben) ez meglehetősen korai dátumnak számít, a legtöbb helyen egészen a 20. század elejéig katolikus irányítás alatt maradtak az iskolák. A döntés háttérében elsősorban anyagi, valamint minőségi problémák állhattak [→ IV. 1. 3.], azonkívül talán a plébános és a község közötti feszültségek is közrejátszhattak benne. Természetesen Szobovits a „községesítést” botrányként és a katolikusok durva jogfosztásaként interpretálta. Az mindenesetre kijelenthető, hogy az államosítás/községesítés az oktatási körülmények gyors javulását vonta maga után: az addigi egy helyiség helyett a községi iskolává alakításkor mindjárt két tantermet rendeztek be, és bevezették a nemek szerinti bontást. A korábbi felekezeti tanteremben továbbra is a fiúk tanultak, a lányok tantermét pedig eleinte egy külön házban bérelték, végül 1884-re elkészült az új iskolaépület két tanítói lakással.⁸²⁴ Az 1890-es évek közepén már négy tanító és tanítónő foglalkozott a gyerekekkel, amit kétségekívül jelentős fejlődésnek tekinthetünk ahhoz képest, hogy másfél évtizeddel azelőtt még egyetlen tanító látta el ezt a feladatot (aki ráadásul kántor, harangozó és sekrestyés is volt). A fejlődés bizonyítéka, hogy Hidegkút hivatkozási alapként szolgálhatott a solymári iskola községesítése körüli vitában is: Vác István idézi azt a községi jegyzőkönyvet (1892. augusztus 9.), amelyben felhosszák, hogy „a sokkal kisebb lélekszámú Pesthidegkútnak már régen négy tanítója van, Solymárnak még mindig csak kettő”.⁸²⁵

Mint a IV. 1. 6. fejezetben már említettem, annak nem találtam nyomát, hogy Hidegkúton az 1869 és 1880 közötti években működött volna a vonatkozó rendelkezések megfelelő katolikus iskola-, illetve egyháztanács.⁸²⁶ A községi iskolává alakítás után azonban nem sokkal, 1882-ben megalakult az iskolaszék is.⁸²⁷ Szobovits plébános már 1881 decemberében, Szabó Albert adventi disznótora [→ V. 3. 3.] kapcsán azon gúnyolódott, hogy ott

„mintha csak a' közös iskolaszéki tagokat gyűjtötték volna egybe az első tanácskozási összejövetelre a plébános mellőzésével; ki azonban ugy sem ment volna oda ha arany keretű jegyet is kapott volna a protest. házi uramtól.” Később pedig: „kérdem most már alázatosan: vallyon lehet e a helyb. kat. plébános illen embernek [aki adventben lármás, zenés disznótort tart – B. J.] iskolaszéki adaequatusa? [vagyis vele egyenrangú tagja – B. J.] Pedig még talán világi elnöknek neveztetik

⁸²³ VÁCZ é. n. Hidegkút 1878-ban szerepel utoljára az egyházmegyei névtárban a (katolikus) népiskolák, illetve tanítók felsorolásában, 1880-ban már nem. Schem. 1878: 131.; Schem. 1880: 131.

⁸²⁴ TOPERCZER [1996]: 90–93.

⁸²⁵ VÁCZ é. n.

⁸²⁶ Toperczer Oszkár azt állítja, hogy 1869-ben megalakult: „a tanács tagjai között találjuk Tahy Lajos, Jankovich Miklós földbirtokosokat.” TOPERCZER [1996]: 91.

⁸²⁷ TOPERCZER [1996]: 91.

ki a szint prot. vall. Pestm. Tanfelügyelő befolyása által [Tót József „Pestm. Tanfelügyelő úr Ő Nga” is jelen volt a disznótoron. – B. J.] Ez aztán gúny leend a katol. Község legnagyobb részén nézve.”

Az iskolaszék elnöke végül Légrády Sándor (katolikus) közbirtokos lett, de gondnokként helyet kapott benne a protestáns Szabó Albert és tagként a szintén református vallású Váry-Szabó Antal is – akikről a plébános ismerten rossz véleménnyel volt [→ V. 3. 3.]. Az említettekén kívül tagok voltak még – Toperczer Oszkár helytörténész adatai szerint – Pándy Iván és Radoch József: „mindannyian tiszteletben álló polgárok” voltak,⁸²⁸ feltűnő viszont, hogy – legalábbis a nevek alapján – egy helyi sváb származású katolikus, gazda-elithez sorolható személy sem volt köztük. Létrejött tehát egy a községi elöljáróságtól független helyi hatalmi szerv, amelyben komoly befolyást szereztek a helyi birtokosok. A plébános a későbbiekben is a községi elöljáróságot tekintette a katolikus egyházközség képviselőjének (nem mintha velük különösebben jó viszonyt ápolt volna), míg az iskolaszéket a Hidegkúton maguknak helyet követelő protestánsok fészkeként festette le. Egy 1885-ös levelének tételmondata így hangzik: „Ahol közös, vagyis a protestantizmus egészségtelen szellemétől áthatott iskola van, ott, ó fájdalom! a katolikus egyház dolgai minden tekintetben csapásokat szenvednek.”⁸²⁹ A forrásokból egy falusi kultúrharc frontvonalai rajzolódnak ki. A közbirtokosok által megtestesített protestáns szellem és a plébános által harcosan védelt katolikus érdekek elvi konfliktusán túl az 1885-ös év vitáiból kiderül, hogy az egyházi és világi (vagyis állami, községi) hatáskörök szétválasztása sok praktikus problémát is fölvetett.

Bár az állami iskolában tanítók bérezése elvileg teljes egészében állami feladat lett,⁸³⁰ a gyakorlatban azonban ez részben a község révén valósult meg. A legnagyobb vihart a kántori és a tanítói hivatal szétválasztása kavarta. Az addig kántortanítóként alkalmazott személyek – legutóbb Schmid Ferenc – is a községgel álltak szerződéses viszonyban, jövedelmükben pedig nem váltak szét élesen a kántori és tanítói szolgálatokért kapott juttatások. A régi kántortanítói szerződések, ha szűkösen is, de biztosították egy-egy család megélhetését, a kántori hivatalért a tanítói nélkül azonban a község értelemszerűen nem kínál(hat)ta ugyanazt a díjazást. Hidegkúton is előállt ez a helyzet, és emiatt évekig nem tudtak rendes kántort szerződötetni. Nem volt egyetértés ugyanis a község és a plébános között arról, hogy ki és hogyan dotálja az

⁸²⁸ TOPERCZER [1996]: 91.

⁸²⁹ „Ubi Schola publici Status, ergo protestantici spiritus proprie nullius sinceræ fidei existit, ibi proh dolor! res Cath. Ecclesie quovis sub respectu vapulant.” SzfvPL 4529 589/1885. (érk.: ápr. 27.) Szobovits Al. par. in *Hidegkút VADiaconum Dist ad regulandos proventus Cantoris exmitti pt.*

⁸³⁰ A népiskolai törvény (1868. évi XXXVIII. tc.) 80. §-a szerint az „állam által állított népoktatási tanintézetek [...] tisztán államköltségen” tartatnak fenn.

állást. 1885 tavaszáig nem más, mint az 1850-es évekből ismert Pink József „nyugalmozott jegyző” [→V. 5. 2.] látta el ideiglenes alkalmazással a kántori feladatokat. Ő azonban 1885 márciusában „nem csak önkint, hanem fájdalom! minden a helybeli egyházi hatóságnál kellő előleges jelentés, v felmondás nélkül [...] csufosan” viszszalépett; új kántorra volt hát szükség. A Pink után érkező, szépreményű, tehetséges, minden szempontból megfelelő fiatalemberként bemutatott Reharovits Gyula szerződtetése kapcsán aztán „kenyértörésre került a dolog” („dum ad fractionem panis venisset [...]”). Szobovits a történetek kapcsán nemcsak a püspöknél, hanem Tót József Pest megyei tanfelügyelőnél is panaszt tett – a következőkben ezen levelek tartalmát foglalom össze röviden.⁸³¹

Az április 16-án tartott alesperesi vizitáció alkalmával az esperes társaságában együtt ült a plébános asztalánál a községi bíró és Reharovits Gyula, valamint annak „érdemes és vallásos” szülei.⁸³² A kiadós ebéd alatt („sub prandio apud me frugaliter consumpto”) megbeszélést a kántor állandó szerződtetését. A bíró ígéretet tett rá, hogy a képviselők elé terjeszti és elfogadhatja a plébános által az 1817-es és 1829-es canonica visitatiók és más korábbi dokumentumok alapján előkészített szerződést. „De mi történt eközben!” („Interim tamen quid accidit!”) A községi elöljáróság visszaüzent: úgy döntöttek, hogy a szerződésben szereplő 5 öl tűzifajárandóságot nem szolgáltatják ki, hiszen az előző három évben 2-2 öl tűzifát vágattak és szállítottak a községi erdőből az iskola (vagyis az állami iskola!) számára, „a status iskolai t. cz. Tanács által lett követelés folytán adott községi plane írásbeli lekötélés” nyomán. Magyarul az történt, hogy az eredetileg a kántortanító személyes jövedelmének számító tűzifajárandóság, amiből melleleg a tantermet is fűtötte, átszállt az állami iskolára – a község pedig nem akart a kántornak még ezen felül fát adni. Ezen az eljárás on a plébános felháborodott, azt az egyház és község közötti szerződés durva megsértéseként értékelte. További problémák adódtak a kántor lakhatása körül. Az addigi kántortanítói lakásba ugyanis időközben beköltöztették az állami iskola famulusát (és egyben a községi kisbíró). Ezzel a szerződtetendő kántor számára nem tudtak szolgálati lakást biztosítani, pedig addig ez is a juttatás szerves részét képezte. Ez ellen Szobovits szintén hosszasan és ékesszólóan tiltakozott: „méltoztassék kérem [írja a tanfelügyelőnek – B. J.] mi előbb oly intézkedést sikeresíteni: hogy az említett Status iskola szolgálja illetve Lakó kérdéses épületből horhozóskodják ki – akár szolgálalad lakásul a kath. kántornak, akár nem.”

Reharovits szerződtetése végül ezen „súlyos nehézségek” miatt meghiúsult, és ő még áprilisban elhagyta az ideiglenesen betöltött hivatalt.⁸³³ Így 1885 áprilisának végétől rendes kántor nélkül maradt Hidegkút. Egy április 26-án kelt levélben⁸³⁴ a plébános „megnyugodott szívvel” osztotta meg Pauer János püspökkel, hogy akadnak a hívek között olyanok, akik a rendes kántorok mellett segédekként szolgáltak. Ők pedig, ha

⁸³¹ A két levél latinul, illetve magyarul íródott, összesen mintegy 10 oldalon.

⁸³² Reharovits Gyula apja talán – bár a névhasználaton kívül erre más bizonyíték nincsen – a névtárakban ezidőtájt pilisszentiváni tanítóként feltüntetett „Reharovits József” lehetett. Lásd például: Schem. 1880: 131.; Schem. 1885: 135.

⁸³³ „dum [...] Contractus inter Communitatem hujatem rCath. et Julium Rehorovits qua tamen interimalem Cantorem et Organistam ob difficultates essentielles ad optatum finem reduci nequenter [...]”

⁸³⁴ SzfvPL 4529 ad 589/1855. (érk.: ápr. 28.)

az orgonán „nehézkösen” és „olykor-olykor hamisan” játszanak is, de minden szertartás szükséges kíséretét ellátják. (Olyannyira, hogy a plébánosnak „könnyek között ötlöttek eszébe” a megboldogult Farkas Imre azon szavai, miszerint „szívesebben hallgatja a falusi nép egyszerűlamú, de vallásos szívből fakadó énekét”, mint a szofisztikált, művészi kórusmuzsikát.) Az akut kántorhiány megoldódott tehát, Szobovits pedig egy alapos alesperesi vizsgálatot kért, amely rendezi az „elidegenítettek [tehát a fa és a lakás – B. J.] visszaszolgáltatását”. Ezután pedig ki lehetett volna írni a már stabil kántori állásra a pályázatot, hogy megtalálják a megfelelő személyt.⁸³⁵

Végül azonban alesperesi vizsgálat nélkül, már 1885. június 8-án megszületett az újabb egyezés. A plébános és a bíró (Kröninger Pál) által aláírt kérvényben⁸³⁶ „Hidegkút római katolikus egyházközség elöljárói és képviselői” („Vorstände und Repraesentanz der römischkatholischen Pfarrkirchen Gemeinde zu Hidegkút”) kijelentik, hogy „tisztelendő plébánosunkkal és lelképásztorunkkal, mint lelki gyermekei” egyetértésre jutottak („mit unserem hochw. Herrn Pfarrer und Seelsorger, als geistliche Kinder vereinigt”), és jelentik, hogy sikerült „a r.k. egyházközség minden tagjának általános kívánsága szerinti”, „szép hangjáról és kellemes templomi énekéről, valamint kiváló orgonajátékáról már régi idők óta jól ismert [...] kántort (nép-énekest) és orgonistát találni”, mégpedig „a Solymáron lakó nyugalmazott községi jegyző, Matthias Pollák úr személyében”, aki szívesen el is vállalta ezt az egyházi állást.⁸³⁷ Az egyhangúan megválasztott Pollákkal kötött szerződéseket négy példányban terjesztették föl jóváhagyásra. Egy későbbi levélből tudjuk, hogy a szerződések hitelesítése csak október elején történt meg, de a régi-új kántor valószínűleg már

⁸³⁵ „una tantisper tranquillato animo humillime notificare haud intermitto: quod inde a discessu Julii Reharovis, fideles mei Cantores scilicet rustici quovis tempore etiam Coadjutores Cantorum ordinario- rum – pulcherrimo Suo Cantu, si lente utique Organo et harmonica hic et ibi jam utique etiam dissonantia laborantibus, omnes meas solenniores functiones suadissime comitentur ita: ut inter lacrymas inciderit mihi piissimi et gloriosissime gubernantis Praesulis nostri condam Emerici Farkas illud effatum: quatenus cantum populi ruralis consonum e corde religioso venientem libentius audiat, quam Steproso cum centu Musicorum artificiose compositam, saepe preces devotorum turbantim Missam choralem. Et ita est: nam dum haec clamorosa productio animum a piis sensibus avocet; - ille Cantus populi amoenus eundem inter lacrymas ad Coelestia allicit, et corda durissima liquefacit. Quapropter, dum preces meas humillimas ad Illustritatem Vestram Eppalem sub No 109 dimissas medio praesentium intererem; in Omni patientia praestolor: ut Statio cantoralis jugiter stabilienda una Organistae cum restitutione abalienatorum in integrum, medio interventionis VADiaconalis tutius etocys succedat. Quo sic per excribendum Concursum aptum omni sub respectu Individuum utique Religionis Catholicae et integrorum morum inveniri queat.” SzfvPL 4529 ad 589/1855. (érk.: ápr. 28.)

⁸³⁶ SzfvPL 4529 1130/1885. (érk.: szept. 29.)

⁸³⁷ „[...] Ersuchen hiemit flehentlich und mit tiefster Demuth wie auch wärmsten HandKuß euer Bischöflichen Gnaden: Wollen Hochdieselbe die Gnade haben, - nachdem es uns gelungen ist, nach unserem Herzen, und allgemeinem Wunsche der sämmtlichen RK. Gemeindeglieder einen hier bereits von früheren Zeiten wohlbekannten, und verdienstvollen Mann, - seiner schönen Stimme, angenehmen Kirchengesange, und vor trefflichen Orgelspiele nach – daher für unsere Kirche passendsten Kantor (Volkssänger) und Organisten in dem Herrn Mathias Pollák wohnhaft zu Solymár pensionirten Gemeinde Notäre zu gewinnen, welcher herzlich gern diese kirchliche Stelle annahm.”

egész nyár folyamán szolgált. Az augusztus végén, Anna napján történt máriaremei botrány alkalmával már Pollák, a „nyugdíjas jegyző” és „ideiglenes kántor” lépett közbe Szobovits plébános védelmére [→ V. 7. 4.; → V. 5. 1.].

A hidegkúti tanítói és kántori hivatal tehát néhány zavaros év után az 1880-as évek közepére vált el egészen egymástól. A sekrestyési és harangozói feladatok el-látóiról ezekből az évekből nincsenek adataink. Feltehetően – és a későbbi gyűjtések tanúsága szerint [→ IV. 1.] – ezek még jó ideig a kántor tevékenységi és felelős-ségi köréhez tartoztak.

→

A hidegkúti problémákra jól rímel, ezért érdemes röviden visszatérni a *Cultur-harcz* címen nagy nyilvánosságot kapott óbudai iskolaügyre.⁸³⁸ Mint azt már az iskolatá-nácsok esetében említettem [→ IV. 1. 6.], az óbudai plébános Brunner János 1868–1869-ben minden követ megmozgatott a katolikus iskola fönntartásáért, de végül nem járt sikerrel. Újabb fordulatot vett az ügy, mikor a városegyesítés után a főváros mint kegyúr a plébániai konyhakert és a kántorlakás területét egy „felekezet nélküli iskolaház fölépítésére kiszemelte”. A kegyúri jogokat gyakorló szerv tehát saját tulajdonának tekintette ezeket az ingatlanokat, ami ellen a plébános hevesen – és a kegyúri jog szerint jogosan – tiltakozott. A konfliktus alapját azonban végső soron az jelentette, hogy az oktatás mint feladat kikerült a plébánia irányítása alól, így az annak ellátására szolgáló erőforrások (pl. kántorlakás) használati jogosult-sága is megkérdőjeleződött. A korábbi összefonódások miatt ezek a kérdések szük-ségszerűen vezettek éles vitákhoz.

⁸³⁸ Az alábbiakban a *Religio* „Budapesten. Cultur-harcz” című cikkére támaszkodunk (amelyet az a *Jelenkor* című lapból vett át. *Religio* 1875. I. félév 13. szám (február 10.) 93–95. Az előtörténetet Tafferner Antal dolgozta föl: TAPFERNER 1977: 45–47.

V. 6. Botrányos búcsújárás

Mint már említettem, a máriaremetei kápolna nemcsak a túlcsonduló kassza áldását [→ V. 4.] jelentette a hidegkúti plébánosnak, hanem sok munkát és vesződésget is, amivel segédlelkész híján nehezen birkózott meg. Pályázataiban ezt így fogalmazza meg:

„a' fél óra távolságra magas hegyen fekvő Maria remete kápolnában mint fiók egyházban is egész nyáron át 3szor oda gyalogolva nem csak szentmise szolgálással, hanem az egész időtartama alatt oda sereglő számos gyónók kihallgatásával – egyedül magam többnemű kötelességemnek, – a bucsuhelyen előfordulni szokott visszaélések miatt nem csekély küzdelmek 's kellemetlenségek közt, – eleget tenni iparkodtam.”

Hogy milyen „küzdelmek 's kellemetlenségek” között igyekezett helytállni a lelkipásztor, arról bőségesen értesülünk a sorozatos és az idővel egyre komolyabb konfliktusok alkalmával. Az ilyenkor keletkező források részletgazdag képet festenek a máriaremetei búcsújárást övező vallásos és más – meglehetősen profán – gyakorlatokról is.

Imalap egy budakeszi asszony hagyatékából, címe nyersfordításban: „Az Istenben való bizalom érzései. Egy imádság, amely a Máriaremetei kápolnában a jámbor vándorok szoktak imádkozni.”

Empfindungen
des
Vertrauens zu Gott
Ein Gebeth,
welches in der Kapelle
„
Maria Einsiedl
von den
frommen Wanderer
gebethet wird.

V. 6. 1. „nem sokára kövekkel fognak megtisztelni”

Az első írásos panaszok 1865 júliusából származnak – egy feltehetően pest-budai illetőségű férfi, bizonyos Résey József tette őket, mégpedig egyenesen Scitovszky János hercegprímásnál. A primás Székesfehérvárra továbbította a panaszlevelet „hivatalos foglalkozás” céljából („pro off[ici]ose pertractatione”), Farkas püspök pedig továbbküldvén azt Szobovitsnak lelkiismeretes magyarázatot („conscientiosam declarationem”) kért, és lelkipásztori bölcsességre, szelídségre intette, hogy szavaival vagy tetteivel ne hogy botrányt okozzon a nagyvárosból és a távolabbi vidékről odasereg-lők körében. Résey érdekes magyarsággal írt panaszlevele így szól:

„Tegnap lévén Mária Remete nevezetü búcsu helyen Hidegút [sic!] mellett, mégint vagyunk tanúi Szobovics hidegkúti Plébánosnak beszédének, mellynek következménye az lesz, hogy ötet nem sokára kövekkel fognak megtisztelni. Minden mise után szokott ő beszédet tartani ugmint.

Hogy a nép ne ajándékozon többi viasz gyertyákat hanem inkább Milly gyertyákat, melyre a nép mindjárt azt mondotta hogy önéki kell otthon égni is mar nem akár gyergyát tisztítani. –

Továbbá tegnap azt mondta hogy a templomnak ruhákra van szüksége, hozzanak tehát, ha egész vászon darabok is elfogadtnak, a melyre a nép azt felelte hogy alkalmassint ingre van szüksége.

Végre fordult mikor a nép legnagyobb ájtatóságban volt, 's azt mondta, hogy ne énekeljen mindenki csak a ki tud –

E főntebb említettnél még az a szokás is van neki hogy az ajándékozott képeket csak rovid ideig hagyja a templomban, 's a népet mindig kiszidja a képek végett, ez által nágy kárt okoz a templomnak.

Mínthogy az ingerültség már igen nagy méltotassék valakit a templomba küldeni hogy tanú legyen, hogy mit cselekszik 's milyen káros az anyaszent egyháznak.

2 esztendő előtt minden Capitalist fölmondott a végett hogy a templomot építeni fognak pedig semmit sem tett.

Legjobb volna ötet onnét elmozdítani mert ez csak botrányra van az anyaszentegyháznak 's már újságba akarják tenni.”

Szobovits nagyjából négyszeres terjedelemben, latinul válaszolt a vádakra. Mindenekelőtt meglepődésének és sajnálatának adott hangot, hogy egyáltalán hivatalos számmal látták el ezt a faragatlan stílusú levelet, amelynek ismeretlen állású, de kétségkívül „hitvány jellemű semmi ember” a szerzője, aki ráadásul a kápolnában használt német nyelvet sem bírja. Ezután sorra veszi azokat a visszaéléseket és mulasztásokat, amelyeket Résey is érint, és amelyek ellen ő is folyamatosan küzd:

a) A hívek önkényesen („arbitrarie”) gyűjtanak gyertyákat (amelyek közül egyébként bármilyen fajtát hálásan elfogadnak) a csodás kép előtt, sokszor 50, vagy akár 100 darab is ég előtte, nemcsak kicsik, hanem akár 1 font nagyságúak is. Ez egyrészt tűzveszélyes, és tönkreteszi a nemrég felújított oltárt, másrészt a hívek szoros gyűrűjében miséző papnak akkora hőséget és füstöt kell eltűrnie miattuk, hogy fulladozik és a gutaütés fenyegeti.

b) A képekről azt írja, hogy azoknak sokszor semmi szent vonatkozásuk nincs, sőt a szent történetekkel ellentétes, botrányos festmények, megviselt, törött üvegek alatt. Ezeket vagy el se fogadják, vagy utólag adják vissza. Sokszor azonban minden előzetes bejelentés nélkül („absque omni insinuatione praevia”) akasztják föl a képeket: talán bizony egyenesen a vallás ellenségei teszik ezt az egész szent hely elcsúfítására.

A Jakob és Anna Lindwurm által készített táblakép a hajdani máriaremetei kápolnából. Egyike annak a hét darabnak, amelyek még ma is láthatók a templom sekrestyéjébe vezető folyosón.

c) A szép és a kántortanító által igen kellemesen („svavissime”) intonált éneket gyakran zavarják meg durva, kiabáló hangok, amelyek a „jámbor fülek ellenségei, a miséző pap szent összeszedettségét megzavarják”, és a vallás kárára vannak.

Ezen és más visszaélések ellen néha valóban felemeli a szavát, de nem minden beszédében, mint ahogy Résey hazudja („ut Réseyo mentiri placet”), és csak kevés szóval – noha talán esetenként keményebben, de az igazságosság és jogosság határát nem átlépve. Amit azonban a tőkék fölmondásáról állít, abból egy szó sem igaz („nec vocula est vera”). Ebből a vádból Szobovits számára világossá vált, hogy Résey csupán néhány rossz adós ügyvédje (akiknek valóban fel szokták mondani a hitelét). Az ilyen rágalmozó és gyalázkodó állítások ráadásul elriasztják nemcsak a kápolna, de a lehető legrosszabbul dotált anyateplom jötevőit is. Ezért is kéri a püspököt: próbálja a hercegprímásnál elérni, hogy az ügyet töröljék a jegyzőkönyvből, próbálja meg kipuhatolni, hogy ki is ez a Résey; kapja meg méltó büntetését az, aki őt nem átallja újságokkal fenyegetni és az elmozdítását követelni.

A Résey-ügy folytatása ismeretlen, a vádló személyéről sem tudunk meg semmi többet, de a levélváltásból számos érdekes részletre fény derült a búcsújárás korabeli gyakorlatával, valamint Szobovits ehhez való viszonyulásával és általában a lelkipásztori habitusával kapcsolatban.

A fogadalmi tárgyak – különösen a festett képek – problémája nem volt új. A kegyhely 1816-os kivizsgálásakor a jegyzőkönyv szerint a kápolnát a plafonig votívtáblák borították, amelyek közül a vizitáló esperes (Alois Valter budakeszi plébános) szerint sok nem illett a szent helyre, ezért egy teljes kocsira valót vitetett el belőlük, a megbotránkoztatókat elégettette, a többit pedig visszaadatta az adományozóknak. Az értékesebb, szebb votívtárgyakról ugyanekkor leltárt vettek föl. Ezek között a festett táblákat nem tüntették föl.

A 19. század közepére ismét több mint 300 votívtábla gyűlt össze. A század második feléből nincsenek pontos számadataink, de jellemző, hogy az évtizedek során megőrzött fogadalmi festmények közül csupán hét darab került át a század végén szentelt új templomba (először a bejárathoz, majd a sekrestyébe). Ezeknek részletes leírását adja Poós Rezső hidegkúti plébános – Szobovits második utódja – 1914-ben. A képek közül egy az 1838-as árvízből ábrázol egy jelentet (óbudai adományozótól), egy másikon a pesti Lindwurm házaspár balesetben elhunyt gyermekének állít emléket (1851 – lásd az előző oldalt), egyet egy budai fiákeres ajánlott fel hálából megmeneküléséért (1863). Ezúttal csak a számomra legizgalmasabb leírást közlöm, amelynek alapján azt is megsejthetjük, hogy milyen kényes téma is volt a fogadalmi

ajándékoké, és milyen mély érzéseket sérthetett a plébános, ha nem kellő körültekintéssel távolította el azokat a kápolnából. A kép 1868-ban, nem sokkal a Résey-féle panaszok után érkezett.

„Hatodik kép. Minden évben szokott egy javakorabeli ember Remetére jönni. Gyalog teszi meg az utat; egyenesen a sekrestyébe siet, megáll egy kép előtt és sír a kép egy budapesti ház belseje, állítólag Dob-utca 8. sz. ház, melyet csak a mult évben, 1913-ban, romboltak le. Az ajtókon rajt a szám: földszint 6, 7; emelet 8, 9. A földön egy halom frissen hullott téglatörmelék a leszakadt folyosóból és félemelet magasságban egy ijedt szemű gyerek hull a földre, fejfelé, kiterjesztett kezekkel, szétvágott lábakkal. Az emelet magasságában mosolygós arcú Szűz Mária kis Jézussal. Az az ember, ki a kép előtt emlékezik minden évben a fiú, aki lefelé esik a képen. A kép felirása: zur Danksagung der glücklichen Rettung unseres Sones Guido Pfán vom Struze des ersten Stockes im Jarhe 1868.”

Kiemelhetjük az áldozati gyertyák miatti feszültséget is. A plébános, úgy tűnik, hosszasan, de hasztalanul küzdött a gyertyaerdő ellen. Egy 1880-as levelében éppen egy szerencsésen megakadályozott hidegkúti gyújtogatás kapcsán ír arról, hogy a kápolnában folyamatosan égetett nagy gyertyák okozta tűzveszély miatt bizonyos „rosszakarátú, valószínűleg szabadkőműves, elvakult protestánsok” már feljelentést is tettek a „kerületi rendőrhivatalban”. Ő pedig hiába próbálja rávenni „a babonás vénasszonyokat” („vetulae supersticiosae”), hogy hozzanak kisebb gyertyákat, azok hevesen ellenállnak, mondván, „a lelkek a nagyobb láng segítségével hamarabb és könnyebben megszabadulnak a tisztítótüzből”, avagy a „vénasszonyok” sirámaikat idézve:

„Euer Hochwürden! lassens die Kerzen brennen; denn wir sehen ja augenscheinlich: wie die armi Seelen durch den Rauchen, aus dem Fegfeuer schlüpfen u der Glauben macht heilig!”

[Azaz:] „Tisztelendő úr! Hagyja égni a gyertyákat; mert mi látjuk a saját szemünkkel, hogy a füstön át szegény lelkek hogyan bújnak kifelé a tisztítótüzből, és a hit szentté teszi!”

A plébános tehát praktikus és racionális szempontokat (a kápolna füstös levegője, huzat, tűzveszély) állít szembe az indulatosan támadott vénasszonyi „babonassággal”, amelynek szerinte semmi helye a 19. század felvilágosult vallásosságában. Saját meggyőződésén kívül az is zavarja, hogy ezen nevetségesnek és sötétnek tartott cselekmények miatt az őáltala igazgatott búcsújáróhely széles támadási területet ad a „protestánsoknak”, „szabadkőműveseknek” és a katolicizmus más valós vagy Szobovits által vizionált ellenségeinek. 1880-as levelében egy szentenciaszerű mondatban meg is teremti a kapcsolatot a két nagy ellenség között: „Liberalismus et fanaticismus hodie pari passu ambulare videntur.” Vagyis: „Manapság a liberalizmust és a fanatizmust [értsd: elvakult babonásságot – B. J.] kéz a kézben látjuk járni.”

V. 6. 2. „botrányos énekek és csodákat tartalmazó nyomtatványok”

Az 1866-os búcsújáró szezon sem telt el írásos panaszok nélkül, ezúttal azonban maga a plébános élt velük, mégpedig a Helytartótanács felé. Szeptember 21-én innen továbbították az ügyet Székesfehérvárra Schvanfelder József kanonok, káptalani helynöknek címezve. Szobovits beadványában „a »Mária Einsied«-ről nevezett 's plébániájához tartozó fiok-bucusu kápolnánál árultatni szokott egyházi 's világi botrányos énekek és csodákat tartalmazó nyomtatványok betiltását” kérte. A négy kifogásolt ponyvanyomtatványt megvizsgálás és szükség szerinti intézkedés céljából tették át Székesfehérvárra, azzal az eljárásrendi megjegyzéssel, hogy figyelmeztessék „nevezett plébánost”, miszerint az „alattas lelkészek” mindenkor csak az egyházi hatóságok

útján és nem közvetlenül élhetnek beadvánnyal a felsőbb hatóságokhoz. Schvanfelder a kézhezvétel után nyomban megbízta Kuncz László teológus professzort és szentszéki ülnököt a kiadványok véleményezésével („hogy tartalmaznak-e bármit, ami a katolikus vallással vagy erkölccsel ellentétes”). Kuncz el is végezte a vizsgálatot, és a ponyvákat részben értéktelennek, de ártatlannak (a *Neues Lied* címűt), részben kitalálnak és gyermektegnak tartotta, amely azonban a jámborság növelését szolgálhatja (*Neueste Wundergeschichte*), a *Klag-Worte* című füzetet pedig egyenesen érdemes és hasznos munkának értékelte.

Ponyvanyomtatvány egy budakeszi asszony hagyatékából. A mosonmagyaróvári Czéh Sándor kiadványa talán azonos azzal a „Klag-Worte” című nyomattal, amelyet Szobovits is kifogásolt. Ezen a példányon – ha nem is egészen meggyőző tipográfiával – de ott van az egyházi jóváhagyást jelző „imprimatur”. A cím nyersfordításban: „A tisztítóüzben lévő szegény lelkek panaszszava, mint hathatós segítség az ő szenvedéseiktől és fájdalomaitól való megmentésére.”

A plébános aggályai tehát a vizsgálat fényében nem bizonyultak megalapozottnak, és erről a helynök tájékoztatta is őt. Szobovits számára megszegyenítő és kínos lehetett ez az eredmény: ő a világi hatóságoknál tett panaszt, kvázi az egyház és a vallás

nevében, ezek után pedig nemcsak rendreutasítást kap, de az egyházi vizsgáló ráadásul meg is hazudtolja a ponyvákkal kapcsolatos ítéletét. Ez az ügy, mint ahogy a gyertyákkal és a képekkel kapcsolatos küzdelmei is mutatják, hogy Szobovits plébános meglehetősen szigorúan és szűkkeblűen viszonyult a populáris vallásosság, illetve a népi jámborság körébe sorolható jelenségekhez. Ezzel kapcsolatban az V. 6. 4. fejezetben még egy beszédes példát olvashatunk majd.

Ismeretes egyébként, hogy az egyház maga is igyekezett kihasználni az olcsó nyomtatványok nyújtotta lehetőségeket, és maga is terjesztett „jó irányú ugynevezett ponyvairatokat”, többek között a Szent István Társulat révén. A társulat képviselője például 1868-ban arra kérte a püspököt, hogy a „számos búcsusok által látogatott helyek” lelkeszeit bízta meg, hogy „erélyesen terjesztteni sziveskedjenek” a társulat „népiratait.”

V. 6. 3. „a’ botrányos jelenetek ismétlődnek évenként”

1867-ből a máriaremetei búcsújárás újabb aspektusait ismerhetjük meg. Az V. 3. 3. fejezetben a protestánsokkal kapcsolatban már idéztem a plébánosnak azt a védekező levelét, amelyet a frissen hivatalba lépett Jekelfalusy Vince püspöknek írt, és amelyben több más mellett azért is kénytelen volt mentegezni magát, mert egy ízben, mikor a „kápolnánál valami baj[a] volt”, azt egy hírlapban panaszolta el és nem hozta a püspök tudomására. A hosszú exkuzációból kiderül, hogy a máriaremetei kegyhelyen ezekben az években nyaranta – és különösen a Kisboldogasszony-napi búcsú napján (szeptember 8.) – nem volt éppen nyugodt a hangulat:

„Harmadik reám nehezedő sulypont a M.R. [vagyis: Máriaremete – B. J.] fiókkápolnánál felhozott baj sept. 8kán vagy is bucsunapján. Erről megvallom Méltóságodnak hasztalan tettem volna jelentést, ’s azért alkalmatlankodni feleslegesnek tartám; mert a’ botrányos jelenetek ismétlődnek évenként az nap mindaddig: míg a’ kápolnának körülete vagy saját bizonyos térségü területe nem lesz, mellyből a botrányüzöket jogosan el és ki lehessen bekerítettés által is tiltani.

A baj csak annyiból állott: hogy papi kötelmem ’s annyira mennyire joghatóságom szerint meginttem komolyan a’ kápolna közelében szentségkitétel dazára is ordító zsidó játékosokat, kiket a’ sok ezer nép szemeláttára sem a megyei 4 csendör v pandur biztosukkal sem pedig a’ jelen volt policealis tisztviselők valának képesek leiltani, ’s fertelmes a’ bucsuhely szentségét beszennyező mutatóványaik folytatásában a’ nyers tömeg ellenében gátolni. Csak igen kár, hogy az erről szolló hírlapi tudósítást, a szerkesztő olly kifakadásokkal is szaporítani jónak találta, p. o. „ha a’ szolgálóbíró nem segít, majd segít a’ belügyminister”, miket a’ tudósítást beküldő egy betűvel sem érint. Én nem a’ belügyminister ur Ön[agy]m[éltósá]gától hanem Méltóságod ide vágó ’s a’ kápolnánál nyilvánított kegyes ígéretekint, melly szerint területet kieszközleni méltóztatik – erélyes főpásztori intézkedésétől várok orvoslást.

Megszűnik majdan akkor sok baj, és aggodalom, sött gyakran kellemetlen kivált a’ kérdéses napon előfordulni szokott összezörrenés, melly miatt a szent hite mellett hivatalosan buzgolkodó, ’s a’ hely

szentségét emelni kívánó, minden botrányos feltűnéseket pedig onnan végkép száműzni vagy legalább távoltartani törekvő lelkész – a' durva 's azért szelid intésekre nem hajló hálátlan nép által sokszor gyanúsító, ragalmas, és szemtelen ráfogással jutalmaztatik."

Megtudjuk tehát, hogy Szobovits rendszeresen kikelt a búcsú napján a templom körül hangoskodók ellen, amiből minden évben konfliktusai adódtak. Ebben az évben pedig a történetek annyira fölháborították, hogy újságcikket is írt róluk (hogy hol jelent meg, az sajnos nem derül ki), amelyben felveti a hatáskörök kérdését, a csend- és rendőrség nem megfelelő hozzáállását, valamint előadja azt a később még többször hangoztatott igényt, hogy a templom körül legyen egy elkerített terület.

A búcsújárók és a kirándulók tömege tehát olyan méreteket öltött, ami a plébános ítélete szerint csak a megfelelő hatósági helyszínbiztosítás mellett lett volna korábban tartható. Amíg erre vonatkozóan nem tesznek lépéseket, a papnak kell konfrontálódnia – vélte ő.

V. 6. 4. „komolyabb veszélytől is csak nehezen lehetett megszabadítani”

A helyzet a következő években nem változott érdemben. Az első igazán nagy botrány 1874. július 9-én történt Máriaremetén. A *Neues Pester Journal* 1874. július 12-i, vasárnapi számában, a „Stimmen aus dem Volke” rovatban rövid olvasói levél jelent meg. A szerző, Franz Mitsa, Budapest Dorotya utca (Dorotheagasse) 8. szám alatti lakos egy olyan eset miatt ragadott tollat, amely fogalmazása szerint „meglehetősen éles fényt vet bizonyos egyházi állapotokra”. A szerkesztőség által valószínűleg némileg stilizált német nyelvű levelében Mitsa leírja, hogy július 9-én családjával – mint minden évben – felkereste a Buda melletti búcsújáróhelyet, Máriaremetét (Maria-Einsiedel). A mise után a felesége meg akarta áldatni a helyi plébánossal azokat „a szokásos imádságokat, amelyeket ugyanott, a kápolna előtt” is imádkoznak a hívek. „Ötisztelendősége” azonban minden további megjegyzés nélkül szétépte az imákat tartalmazó nyomtatványt. Mikor Mitsa kifogásolta a plébános eljárását, az azt felelte, hogy a lapon szereplő imádságok tiltottak, és „csupán egy bizonyos nem túl esztétikus célra használandók”. Ezt a célt a levél szerzője elhallgatja, de mivel „a tisztelendő plébános úr” ott a helyszínen nem tette, Mitsa kérdőre vonta őt, hogy vajon „nem szörnyű-e” ilyen kifejezéseket használni a templomban. Erre a plébános egy olyan pofont adott neki, amelynél durvábbat egy favágótól sem várt volna. Ezen Mitsa – állítása szerint, természetesen – nagyon feldühödött, de néhány jelenlévő kérésére mégis nyugodt maradt és elhagyta a templomot. Azonban az asszonyok, akiket az eset nagyon felháborított, nem uralkodtak magukon ennyire, és rárontottak a plébánosra, aki, ha

többen vissza nem tartják a támadókat, lincselés áldozata lett volna. Mitsa azzal zárja rövid levelét, hogy „csupán a meztelen tényekre” szorítkozott, viszont reméli, hogy a közvélemény további kritikával illeti majd „Ötisztelendősége” eljárását.

A Székesfehérvári egyházmegyét irányító Pauer János segédpüspök, általános helynök [→ II. 3. 1.] kétszeres áttétellel értesült arról, hogy ismét akadt némi feszültség Máriaremetén. A járási szolgabíró jelentése alapján Szilassy István, Pest-Pilis-Solt vármegye alispánja arról tájékoztatta őt, hogy

„sajnos valóságnak bizonyult be azon hír, hogy Hideg-Kúton a római katolikus lelkész egy pesti fuvarral összeveszvéen először ennek neje által felpoztatott, és később az egész felbőszült tömeg, s különösen a nők által megveretett ugy, hogy komolyabb veszélytől is csak nehezen lehetett megszabadítani.”

Mindezek után Szilassy a főpásztor „bölcs belátására” bízva tolmácsolta a szolgabíró kérelmét, „hogy a megvert plébános onnan máshova áthelyeztessék”. Pauer püspök azon melegeben továbbította a levelet az érintettnek, és sürgős magyarázatot kért tőle. Miután Szobovits majd’ egy hónapig nem reagált, az aula szigorú sürgetést küldött neki. Erre már postafordultával érkezett is a válasz: a plébános két dokumentumot küldött Fehérvárra, valamint egy hosszú latin nyelvű kísérőlevelet. Ez utóbbiban az ellene irányuló támadások fő okát a „század rosszindulatú szellemében” jelöli meg, és az „emberbőrben farkasként ragadozó, ráadásul – fájdalom – sokszor a saját nyájából támadó” ellenséget okolja. Ez az ellenség a katolikusok romlására tör, és különösképpen a processziókat és a csodás (búcsújáró) templomokat mint a szent jövedelmek forrásait nézi irigy, haragos szemmel. Ez őt magát is közelről érinti – állítja a plébános – hiszen mivel a plébániája „megfelelő anyagi alapok nélkül van”, az ő „kikoldult megélhetése” is nagyrészt a remetei kápolnából származik, „egész télen át abból kell élnie”, és úgy kell begyűjtenie, mint valami alamizsnát. Teszi ezt a „katolikus ügyeket körülengő mostoha, sőt, napról napra rosszindulatúbb légkörben” – írja Szobovits, majd a hívei közötti megosztottságra, szegénységre, adókra (stb.) panaszkodik, végül pedig újra megfogalmazza azt a már sokszor előadott kérését, hogy harmincöt éves szolgálat után alkalomadtán immár szeretne más – jobban dotált – állomásra kerülni.

A levél mellé csatolt két dokumentum közül az egyik annak a német nyelvű újságcikknek a kéziratosa másolata, amelyet a plébános Frantz Mitsa cikkére válaszul a *Neues Pester Journal*-ban jelentetett meg. A másik mellékletben a Szilassy Istvánnak, a vármegyei „protestáns fészekben” („in nido Protestantantium Officialium Comitatus”) székelő alispánnak szánt hosszú „ellenészrevételek” szerepelnek (kelt augusztus 9-én, magyarul). Ebből a két írásból részletesen megismerhetjük a plébános verzióját a június 9-én történt „szomorú, de az igaz vallást a babonától védelmező küzdelem miatt egyben dicsőséges” eseményekről.

A máriaremetei kápolna egy 19. századi rajzon, amely ma az ottani plébános irodáját díszíti. A kép előterében mankóval közelítő alak vélhetően azon zarándokok egyike, akik gyógyulást keresve látogatták meg a kegyhelyet, a jobb szélén látható jelenetben pedig talán egy kegytárgyárust és vásárlóját akarta ábrázolni a rajzoló.

Ezek szerint a plébános a mise végeztével éppen ruháit vette le a sekrestyében, mikor egy asszony arra kérte, hogy az oltárra helyezett imádságos nyomtatványát áldja meg. A nyomtatvány – amelyről Franz Mitsa „pimaszul azt állítja” („freche Behauptung”), hogy Máriaremetén szokásos imádságok – Szobovits szerint bizony csupa „babonás hókuszpókuszt” („aberbläubischen Hocus pocus”) és „botránkozttató, szent

vallásunkat sértő babonajóslatokat” tartalmazott, amelyeket ő nem volt hajlandó megáldani. A plébános mindkét írásában kiemeli, hogy sokáig (negyedóráig) magyarázta ezt az asszonynak, de miután nem sikerült eltántorítania, fogta és szétépte a nyomtatványt. A darabokat pedig nem adta vissza, hanem mint „szent vallásunknak gúnytárgy[át], tiltott imá[t]” megőrizte. Sőt, igazát nyilvánvalóvá teendő összeillesztette, és részben le is másolta az újság számára. A nyomtatvány egy szinthe minden bajtól óvó-védő, német nyelvű Tóbiás-áldás (Tobiassegen) volt, amelyet a következőkben részletesen is ismertettek. „Ilyen nevetséges darabból több is van” („solche lächerliche Stückeln gibt es im Context mehrere”) – írja a plébános, amelyekről senki nem állít(hat)ja ép ésszel, hogy valaha is Máriaremetén szokásos (elrendelt) imádságok volnának. Hozzáteszi, hogy aki ilyen tárgyak megáldását kívánja egy búcsújáró-kápolnában, az vagy „szentségtörőnek és istenkáromlónak”, vagy pedig „a 19. században szánnivalóan tudatlan, mélyre süllyedt babonás embernek” nevezendő („Frewler und Gotteslästerer [...] ein im 19ten Jahrhundert bedauernswerther unwissender tief gesunkener Abergläubiger”).

Szobovits cselekedetével annyira fölbőszítette az asszonyt, hogy az férjétől és másoktól támogatva először válogatott gorombaságokat vágott a plébános fejéhez. Erre ő azt javasolta, hogy ha nem tetszik az eljárása, tegyenek panaszt az egyházmegyei hatóságnál. A mérges emberek azonban nem tágitottak, nem akarták elhagyni a sekrestyét, és már nemcsak verbálisan, de tettelesen is támadták a papot, aki bevallja, hogy egyet – gyengét és jelentéktelent, önvédelemből – ő maga is ütött, de tagadja, hogy verésről vagy verekedésről lett volna szó:

[A magyar szövegben, sajátos fogalmazással:] „egy férfiú közbeveté magát, 's illetlen goromba, követelő szavakkal, pökdősések, lökdősések, és személyemet sértő kifejezések között lármát csapva, – a két sekrestye ajtó között keresztbe todult sokaságot böszültségre ingerlé, 's midön se jobbra se balra menekülni képes nem valék – egy visszatörő kézütleggel önvédelemre kelni kénytettem; mire két természetesen alsó osztályú nő felém sujta kezét, érintett ugyan mindkettő, de nem olly mértékben, hogy azt a ' szó szoros, bevett értelmében megverésnek lehetne bélyegezni”. [A szintén egyedi fogalmazású német szövegben, Mitsa favágós hasonlatára reagálva, ezt írja]: „mivel a kezem se nagyságban se erőben nem egy favágóé, Mitsa úr legfeljebb nagyítóüveggel és nyers képzelőerővel láthatta durvának azt a legyintést, és érezhette annak gyenge ábrázatán.”

De egyébként is – teszi hozzá gúnyosan – a sértett levélíró hite szerint „Tóbiás áldása úgyis minden ütést meghíúsít” („umso mehr weil seinem glauben nach der oben citirte Tobias Segen jeden Schlag vereitelt”). Szobovits az alispánnak szánt levelében elismeri, hogy a veszély valóban komolyabb is lehetett volna, ha nem marad bent a sekrestyében, és nem tartózkodik a további szóváltástól. A durva csoport végül egy „józanabb, a plébános fentebbi tettét helyeslő párt közbevegyülése által” elhagyta az épületet, kívülről

azonban még „körülbelül háromnegyed órai faragatlan, nagyrészt női csevegés” hallatszott, és csak „mintegy fél tizenkét óra tájban” állt be „tökéletes zavartalan csend”, úgy, hogy „az igaz zarándokoló józan keresztény néptöredék” háborítatlanul folytathatta imáit a kápolnában, „melynek belsejében mi sem történt”. A plébános még délután kettőig (tehát legalább három órán keresztül) várakozott a sekrestyében az egyházzfival, „ki az események türelmes tanuja vala”, és csak akkor távozott innen, „midőn már mindenek eltszultak”. Csak ekkor érkezett meg a hidegkúti bíró Kepler Pál és a jegyző Hauser Endre is, noha – a plébános szerint – „elég jókor valának a történetekről értesítve”, hiszen az egyházzfi még a bonyodalom idején üzent értük.

Tóbiás áldása

A konfliktust kirobbantó nyomtatványból a plébános a következő kivonatot másolta be az újságcikkbe az olvasók okulására és igazának alátámasztására:

Dies ist der rechte und wahrhafte Tobias Segen

Wer diese Worte gedruckte zeichen, und Charactere bei sich trägt, überwindet alle seine Feinde und wird der Gerechtigkeit wegen nicht umkommen, oder sobald sterben; er ist auch sicher vor allem Gift, Pestilenz und Zauberei, vor Hegel, donner, Blitz, vor Feuer und Wasser, vor dieben Mörder und Strassenräuber, die können einem keinen Schaden zufügen, und alles was der Mensch anfängt, nimmt ein gutes Ende etc. etc. Welche Frau eine harte und schwere Geburth hat, der lege man den gedruckten Brief auf die rechte Brust, so wird die ohne Schmerzen gebären etc.

+ + +

+	Jesus	+	Lassimaors	+	Seelen.
---	-------	---	------------	---	---------

Dieses Zeichen ist gut vor allerlei Gewehr und Geschoß, war es bei sich trägt, der kann nicht verwundet, geworfen, geschlagen oder gestochen werden; er ist vor allem seinen sicht und unsichtbaren Feinden sicher, vor allen bösen Geistern, und Teufelsgespentern, die können ihm an seinen Leib und Seele nicht schaden, er wird vor Unglück behütet werden.“

Sum + duoseram + Melias + Dachas

[A Szobovits által közölt részletek nyersfordítása]: „Ez az igaz és valóságos Tóbiás áldás. Aki ezeket a nyomtatott szavakat és jeleket magánál hordja, legyőzi minden ellenségét és ítélkezés miatt nem vész oda, vagy nem éri hirtelen halál; biztonságban van minden méregtől, járványtól és varázslástól, jégesőtől, égháborútól, villámtól, tűztől és víztől, rablóktól, gyilkosoktól és útonállóktól, ezek nem okozhatnak kárt neki, és minden, amihez az ember hozzáfog, jó véget ér stb. stb. Amelyik asszonynak kemény és nehéz szülése van, helyezze a nyomtatott lapot a jobb mellére, és fájdalma nélkül fog szülni stb.”

„Ez a jel jó minden fegyver és lövedék ellen, aki magánál tartja, nem sebesíthető meg, nem lehet megdobni, leütni vagy leszúrni; biztonságban van minden látható és láthatatlan ellenségétől, minden rossz szellemtől és ördögi kísértettől, ezek nem tudnak neki sem testében, sem lelkében ártani, óvva lesz minden bajtól, szerencsétlenségtől.”

Bár a plébános nem közöl további adatokat, a nyomtatvány ebből a részletből is azonosítható: a *Tobiassegennek*, vagyis *Tóbiás-áldásnak* nevezett vallásos ponyváról van szó.⁸³⁹ A Tobiassegen egy német nyelvterületen a 18. század derekától a 20. század első feléig széles körben elterjedt nyomtatványtípus volt.⁸⁴⁰ A többféle forrásból építkező, szabályozott elrendezésű nyomtatványt Adolf Spamer német néprajzkutató azok közé az általános, kompilált óvó-védő levelek közé sorolja,⁸⁴¹ amelyek a pusztta birtoklásuk által segítséget nyújtottak viselőjüknek bármilyen baj, nehézség esetén (golyó ellen, szülés, betegség, villámlás idején, haldoklaskor, peres ügyekben stb.), ezért a Tóbiás-áldást amulettként hordták maguknál a benne hívők. Népszerűségük – minden egyházi törekvés ellenére – még a 20. század első felében is kitartott. Mivel többek között a fegyverektől védő formulákat is tartalmazott, az első világháború frontkatonái közül is sokan viselték. Maga Spamer még 1921-ben is vásárolt Mariazellben ilyen nyomtatványt, ahol az egyik kegytárgykereskedő a pult alól, a nyomda nevét kisatírozva árulta azt.⁸⁴²

Az első magyar nyelvű Tóbiás-áldások Frauhammer Krisztina szerint a 19. század végén jelentek meg⁸⁴³ – azonban némileg korábbi felbukkanásra engednek következtetni

⁸³⁹ A magyarországi vallásos ponyvanyomtatványokról és azok kutatásáról általánosságban lásd: TÜSKÉS – KNAPP 1988; LENGYEL 1999.

⁸⁴⁰ SPAMER 1958: 158–166., illetve: SPAMER 1935: 16–17.

⁸⁴¹ „Kompilative Schutzbriefe” (SPAMER 1935: 17.) A magyar kutatók az „égből alábocsájtott levelek” (Himmelsbriefe) kategóriáját is felhozzák a Tóbiás-áldással kapcsolatban, bár a szöveg nem utal a nyomtatvány égi eredetére (BÁLINT 1943: 117–118.; FRAUHAMMER 2012: 38., 2019: 169.)

⁸⁴² SPAMER 1935: 16–17., 1958: 164. Néhány korábbi közlés és említés (amelyekre Spamer hivatkozásait követve találtam rá): J. J. Ammann a Cseh erdő (Böhmerwald, Šumava) területéről közöl egy Kölnben nyomtatott, valószínűleg 18. századi változatot, és megjegyzi, hogy a nyomtatvány viszonylag széles körben ismert, több változat is a birtokában van (AMMANN 1892: 165–168.). Egy sziléziai család „generációkon keresztül hordta a mellén összehajtogatva” azt a változatot, amelyet aztán Joseph Klapper közölt és elemzett (KLAPPER 1907: 31–33., 1929: 148–149.). Egy másik sziléziai gyűjtő, Paul Drechsler azt írja, hogy az egyházi tiltás ellenére még „ma [1906 körül] is viselik a mellükön” az emberek Steinkirchben betegség, gyilkosság, lopás, boszorkányság elleni védelem gyanánt. DRECHSLER 1906: 273–274.

⁸⁴³ FRAUHAMMER 2012: 38.

a Bálint Sándor ponyvagyűjteményében található példányok.⁸⁴⁴ Jung Károly délvidéki gyűjtéseinek jóvoltából vannak adataink a magyar Tóbiás-áldás első világháborúban, sőt az 1970-es években bírósági ügyekben való amulettszerű felhasználására is.⁸⁴⁵ A kutatásban kevés szó esik a német nyelvű Tóbiás-nyomtatványok magyarországi használatáról, de valószínűsíthetjük, hogy ezek már a magyar szövegeknél korábban – akár már a 18. századtól – jelen voltak a hazai németnyelvű lakosság körében. Egy 1865-ben, a csatкаи búcsú kapcsán megjelent újságcikk írója például a „Tobias-Segen”-t is fõlsorolja az ott árusított, „mind tartalomra, mind irmodorra egyházellenes” másdások között, és felveti, hogy a Szent István Társulat fordíthatna több gondot a ponyvairodalomra, és adhatna ezen „németh ajkú népünk kezébe is jóra való, s könnyen érthetõ rövid kath. imákat és énekeket.”⁸⁴⁶ Az 1930-as években Hajóson egy gyűjtõ háromféle német nyelvű kiadást is talált a Tobiassegenbõl.⁸⁴⁷ két magyarországi⁸⁴⁸ mellett egy Kölnben nyomtatottat is („gedruckt zu Köln am Rhein”).⁸⁴⁹ Ez utóbbi változat egy példánya egy budakeszi ház padlásáról – vagyis Máriaremetétõl nem messze – is elõkerült (4–5. kép).⁸⁵⁰ A különbözõ ismert ponyvaváltozatok egyébként szövegükben csak kisebb eltéréseket mutatnak, illusztrációik és grafikai elrendezésük szerint azonban többfélék: létezett egy (nagyobb) papírra nyomott kétoldalas,⁸⁵¹ valamint négy-, illetve nyolcoldalas

⁸⁴⁴ A katalógus (N. SZABÓ – ZOMBORI 2010) két kiadó-megjelölés nélküli, egylapos formátumú példányt jelöl (ltsz.: 91/B. 436-84/0/005 [303. oldal, 1142. tétel]; illetve ltsz.: 91/B. 436-84/0/003 [341. oldal, 1358. tétel]), egy Bartalits Imre budapesti (ltsz.: 91/B. 436-84/0/007 [341. oldal, 1359. tétel]), egy pedig a szabadkai Bittermann Károly nyomdájából (ltsz.: 91/B. 436-84/0/007 [341. oldal, 1360. tétel]) származik. Utóbbi kettõnél nyolcoldalas formátumot jelöl a katalógus. Bartalits nyomdája 1860-tól mûködött Budán, de a „Budapest” helynév alapján a szóban forgó nyomat 1873 után készült. Ennél korábbi lehet a szabadkai kiadvány. Bár a Bittermann-féle elsõ szabadkai nyomda egészen 1907-ig üzemelt, Bittermann Károly csak 1844–1869-ig volt az általa alapított üzem élén, tehát ez a példány ebbõl az idõszakból származhat. Az egyes nyomdáról lásd: <http://typographia.oszk.hu> [utolsó letöltés: 2019. július 25.]; a Bittermann nyomdához: DIETRICH Gy. 1975.

⁸⁴⁵ JUNG 1994: 36., 58. Jung Károly Gomboson és Törökbecsén gyűjtött Tóbiás-áldást, illetve Tóbiás-áldást is tartalmazó komplex amulettet, és három tanulmányban is foglalkozott ezekkel a leletekkel. Elemzései 1994-ben egy gyűjteményes kötetben is megjelentek, a vonatkozó tanulmányok: 1. *Baj ellen oltalmazó égi levél és áldás Gombos hagyományvilágában. Adalékok vidékünk szakrális néprajzához.* JUNG 1994: 7–17.; 2. *További adatok a szent levelek használatához.* JUNG 1994: 18–34.; 3. *A törökbecsei komplex amulett. Egy néprajzi lelet leírása és értelmezése.* JUNG 1994: 35–67. Tóbiás áldásának részletes elemzése és a ponyva átirata a 49–58. oldalon, a megtalált ponyvanyomtatványok képe pedig a 41–46. oldalon található. Jung a magyar változatokról megállapítja, hogy azok egyértelmű rokonságot mutatnak az Adolf Spamer által is közölt német ponyva szövegével. Lásd még: FRAUHAMMER 2012: 38.

⁸⁴⁶ R. I. 1865: 500. – idézi: FRAUHAMMER 2019: 163–164.

⁸⁴⁷ GYÖRGYPÁL-ECKERT 1941: 156–157. Egy a Tóbiás-ponyváról származó, kézzel másolt részletet közöl Villánybõl: KRISS 1937: 69.

⁸⁴⁸ Az egyik Bartalits Imre budai (budai, és nem budapesti, tehát valószínûleg 1873 elõtti évekbõl), a másik a kalocsai Werner Ferenc nyomdájából származott (amely 1890-tõl mûködött ezen a néven). Lásd: <http://typographia.oszk.hu> [utolsó letöltés: 2019. július 25.]

⁸⁴⁹ Természetesen némi kétely is indokolt lehet aziránt, hogy valóban Kölnben készültek-e ezek a nyomatok, vagy egy magyarországi sokszorosító másolta le õket a nyomás helyével együtt.

⁸⁵⁰ Budakeszi Helytörténeti Gyűjtemény és Tájéáz [BHGYT] Kézirattár, Holl-ponyvagyűjtemény. (Bõvebben lásd a forrásjegyzékben.)

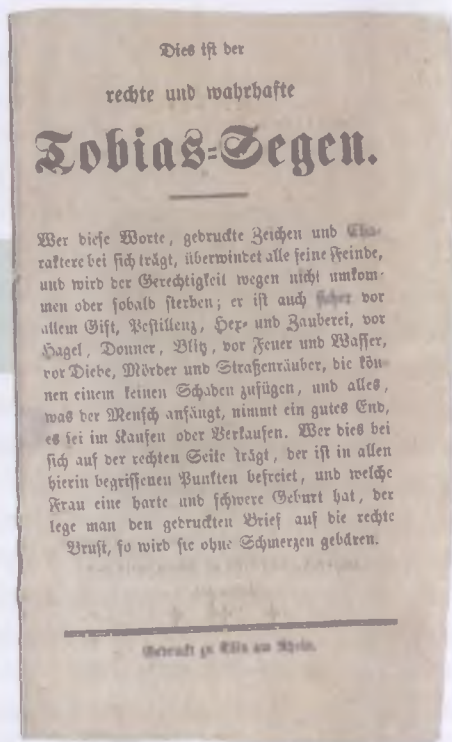
⁸⁵¹ Az általa 1921-ben, Mariázellenen vásárolt lap másolatát közli: SPAMER: 1935: 16.

füzetformátum is. Nem lehet biztosan megállapítani, Máriaremetén melyik robbantotta ki a botrányt – mindenestre a Budakeszin talált változat és a Szobovits plébános által lemásolt szöveg apró részletekben is egyezik.⁸⁵²

A Budakeszin talált nyomtatvány első három oldala, az első és harmadik oldalón a Szobovits által lemásolt, a másodikon pedig a le nem másolt részekkel.

Tehát Szobovits egy ilyen füzetkét téphetett össze, az újságcikkbe pedig a bevezető részt, valamint a 3. oldal első, titokzatos szavakkal és keresztekkel keretezett blokkját másolta be (átugrotta a 2. oldalt, amelyben egyházi szemmel nézve sincs semmi kivetnivaló). A bevezető szövegben és a 3–5. oldalon található öt keretben olvashatjuk mindazt, ami ellen „ez a jel” („dieses Zeichen”), vagyis maga a nyomtatvány hatásos. Ezeket a bekezdéseket keresztek és részben értelmes latin, részben latin és héber hangzású, értelmetlen (legalábbis elferdített, számomra megfejthetetlen) „varázsszavak” veszik körül (Spamer a kabbalisztikus szót is használja ezekre).

Az 5. oldal második felében egy Krisztus keresztjére hivatkozó védő ima, majd a Tóbiás-áldás tulajdonképpeni magja következik: ez az a szövegrész, amelyet Adolf Spamer egészen az 1200-as évekig tudott visszavezetni („Ihr Mund sei versand't...”).⁸⁵³ A 6. oldalon az áldás kipróbáltságának és hatásosságának bizonygatása, valamint a használati utasítás következik: azon kívül, hogy magánál tartja az ember az áldást, a védelmező hatás érdekében három Üdvözlégyet és egy Hiszekegyet is előír minden reggelre a Szentháromság tiszteletére. A 6–8. oldalon további védelmet kérő és biztosító szövegek, imák következnek, amelyekben keverednek az egyházi szempontból elfogadhatónak és problémásnak tűnő formulák.⁸⁵⁴

⁸⁵² Például a szöveget keretező „értelmetlen”, és ezért az egyes változatokban enyhén eltérő szavakat illetően.

⁸⁵³ Spamer részletes tanulmányában éppen ennek a *Romanusbüchlein* című varázskönyvben szereplő szövegrészletnek az apropóján foglalkozik a ponyvatípussal (SPAMER 1958).

⁸⁵⁴ Részletes elemzést ad például: KLAPPER 1929: 148–149. A magyar szöveg alapján: JUNG 1994: 49–58.

Jesus Christus Rex glorie venit in pace:
Deus homo factus est, et verbum Caro factum
est.

Christus vincit, Christus regnat, Christus
imperat, Christus ab omne male nos
defendat.

— 8 —

+ Jesus + Lassimaors + Seelen +

Dieß Zeichen ist gut vor allerlei Ge-
wahr und Beschöck; wer es bei sich trägt,
der kann nicht verwundet, geworfen, ge-
schlagen oder gestochen werden, er ist vor
allen seinen sicht- und unsichtbaren Fein-
den sicher, vor allen bösen Geistern und
Teufelsgespensern, die können ihm an
Leib und Seele nicht schaden, er wird vor
Unglück behütet werden.

Michaelis + Eltes Amianto

sum + Douzenam + Millas + Daches

+ Melethias + Ren +

Dieß Zeichen ist gut, wenn Einer
über einen Hauber-Teufels-Audguff ge-
legte, gegoffene oder ausgegrabene Sa-
chen gegangen oder gefahren wäre, und
davon erlahmen, verlammen, oder etwa
abhorren müßte; wer es bei sich trägt,
dem mag durch göttliche Milde Keiner im
Geringsten schädlich sein, er wird in allem
behütet sein.

Christus + Rias

Bachin + Bebochen

+ Salten Dren + Bebochen + Sepe

Jesus + Durbans

Térjünk vissza még néhány bekezdés erejéig a plébános által készített beszámolókhoz! Két öngigazoló írása közül a német újságcikket⁸⁵⁵ a történetek polémikus összefoglalása után az „audiatur et altera pars” bölcsességével zárja. Az alispánnak küldendő szövegnek⁸⁵⁶ azonban további elei is vannak, amelyek sokat elárulnak Szobovits saját szerepfelfogásáról. Először hosszasan sérelmezi az ellene felhozott lapidáris vádak csúsztatásait és „minden okadatolás, ’s törvényszerű indoklás” nélküli mivoltukat: a pontosabb tájékozódás a szolgabíró dolga lett volna, véli ő. Ennél is érdekesebb az a gondolatmenet, miszerint a „szent kötelme ’s vallásos meggyőződése szerint cselekvő” pap megtámadása épphogy nem a pap felelősségét kellene, hogy fölvesse, hanem ennek kapcsán inkább a „közbátorságra megyeileg felállított rendőri organumok” hiányáról és a „helyhatósági policealis interventio” késedelméről kellene beszélni. Szobovits a „lármás és valószínűn már szeszkes italu reggelizés folytán felhevült vad csoport” létszámát legfeljebb 25-30 főre becsülte, így szerinte „minden zenebonának” elejét vehette volna egy mégoly csekély rendfenntartó jelenlét is. Azonban ez is hiányzott: a szentendrei

⁸⁵⁵ SzfvPL 5230 1107/1874. [német melléklet]

⁸⁵⁶ SzfvPL 5230 1107/1874. [magyar melléklet] A következő bekezdések szövegközi idézetei – amennyiben másképp nem jelölöm – mind ebből a dokumentumból származnak.

pandúrok egyáltalán nem jöttek, „a' hidegkúti helyhatóság egyttal rendőri előljáróság” pedig csak délután két óra tájban jelent meg, mikor „az ismeretlen fővárosi garázdálkodók” már elszéledtek. Ennek kapcsán párhuzamot von a megyei tisztviselők és a saját munkája között: hiszen az alispán vagy a szolgabíró sem működhet védtelenül a „házsártos tömeg” ellenében, mert az „jól eldöngeti”. És amint „a' hivatalában helyesen működött tisztviselőt” sem ítélik el és helyezik más helyre azért, mert őt megverik, éppúgy a papokat – akik Szobovits szóhasználatában maguk szintén hivatalnokok, tisztviselők – is ugyanez a védelem, „karhatalmi segítség” illetné:

„Hogy a' garázdalkodók vérszemét kapva, hasonló módon üzzék el helyeikről a' legbuzgóbb bármely vallású hivatalnokokat??? Szomorú következményei volnának illy logikai okoskodásnak és birói osztó igazságnak. Heczeljék csak fel helységenkint a' népet, egy kis apró pénzel is, kivált a' már már bekövetkező választási szomorú időszakban, bizonyos nógatott vagy fogadott lázítók papjaik ellen, midőn vallásos vagy politikai meggyőződésük ellenére nem akarnak cselekedni, vagy magyarán mondva szájjuk szerint beszélni; és ne legyen (őszinte jó akaratú) karhatalmi segítségük, ártatlanul vérig verhetik őket; mind annyit el kell e azért helyezettetni? Hová visz ez egy alkotmányos szabadságu országban?”⁸⁵⁷

A plébános ezután előáll a javaslattal, hogy Máriaremetén tavasztól őszig állítsanak föl „állandó rendőri állomást”. Hiszen nem ritka, hogy több ezren megfordulnak itt, köztük magas rangú vendégek is (egy ízben még maga a királyné is tiszteletét tette) – ugyanakkor sok oda nem illő, vagy legalábbis nem illően viselkedő elem is feltűnik. Tarthatatlannak véli a búcsújárásra épülő világi mulatságok elharapódzását is:

„[Vajon] nem kellene[-e] olly, állandó praeventiv rendőri szabályokat igénybe venni, 's intézkedéseket tenni, melyek nem csak az említett bucsukápolnában, és körülötte előforduló visszaéléseket, önhatalmaskodásokat, lármás vásárlásokat, czélbalövéseket, tilos és csalással egybekötött sorsjátékokat, és más eféle kivált nagyobb ünnepeken valamint a kápolna védszentje évforduló napján (8 Sept.) ott tartatni szokott isteni tisztelet alatt, ismételt tilalmaim daczára, és felsőbb rendelkezések ellenére gúnykaczajjal üzni szokott vakmerősködéseket meghiusitanák; hanem ezen kívül a' személy és vagyon bátorságot veszélyeztető több munkakerülő csavargók, mint valódi koldusoknak illetőségükhöz kellő elutasítására hatnának és esetleg eltolonczoltatását eszközölnék.”⁸⁵⁸

A búcsújáróhelyen tapasztalt világias visszaélések példáival és az ezen való felháborodással lényegében véget is ér Szobovits önigazolása. Pauer püspök-helynök nem küldte tovább az alispánnak a terjengős, helyenként erős, máshol zavaros megfogalmazásokban bővelkedő levelet, viszont a saját nevében írt hivatalos válaszában meszesemenően átvette Szobovits érvelését és gondolatmenetét az esettel kapcsolatban.⁸⁵⁹

⁸⁵⁷ SzfvPL 5230 1107/1874. [magyar melléklet]

⁸⁵⁸ SzfvPL 5230 1107/1874. [magyar melléklet]

⁸⁵⁹ A választ Szobovits levelei alapján Prifách József titkár készítette: SzfvPL 5230 1107/1874. (érk.: aug. 27.)

A máriaremetei „régí” kápolna nem sokkal elbontása előtt, ahogy Szobovits plébános ismerte. A Hány Gyula által készített rajzokat először a Vasárnapi Újság közölte a templom építését hírül adó cikk illusztrációjaként (1898), majd a felszentelésekor kiadott könyvecske is közölte őket (1899). A jobb, illetve bal oldalon látható melléképületek egyike volt a sekrestye, a Tóbiás áldás miatti dulakodás helyszíne.

Az ügynek a jelek szerint volt rendőrségi folytatása is: 1875 júliusában Szobovits „a rendőrség miatt” („e policeali respectu”) hivatalos másolatban kérte a hivataltól az alispánnak adott választ. Ezt meg is kapta, de ebből a levélváltásból már kihallhatjuk azt is, hogy a püspök(ség) és a hidegkúti plébános viszonya nem volt éppen felhőtlen.⁸⁶⁰ Pauer János, Szobovits régi munkatársa és ismerőse az alispánnal szemben kiállt ugyan a plébános mellett, de nyilvánvalóan nem töltötték el örömmel az ehhez hasonló botrányok, amelyekből az előző és a következő években sem volt hiány.

⁸⁶⁰ A püspök szerint Szobovits „saját tapasztalatából tudhatja” mennyi munkával jár a másolás, és mennyire elfoglalt a hivatal, úgyhogy a későbbiekben azt csak a legszükségesebb esetekben fárassza hasonló kérésekkel. SzfvPL 5230 994/1875. (kelt: július 18.) Szobovits válaszlevelében köszönetet mondott és az írkokok fáradtságára két forintot küldött. SzfvPL 5230 1013/1875. (érk.: júl. 26.). Az ebben a fejezetben bemutatott konfliktus valamivel bővebb elemzése önálló tanulmány formájában is megjelent: BEDNÁRIK 2020a.

V. 7. Az idős plébános küzdelmei és bukása

1874 után néhány csendesebb év következett, bár kisebb panaszok ekkor is érkeztek Hidegkútról a püspökségre – viszonylag nagy port kavart például 1878-ban Baumann Lajos gyermekének (meg nem) keresztelése [→ V. 2. 2.] A következő komolyabb összetűzések az 1880-as évekre esnek, amikor Szobovits plébános már nemcsak a búcsúsokkal és kirándulókkal, de a hidegkúti előjárósággal és birtokosokkal, valamint saját híveivel és az egyházi feletteseivel is hadilábon állt.

V. 7. 1. „Ideg baja mindenkinek lehet”⁸⁶¹

1882. augusztus 30-án Hidegkút „képviselőtestülete” (vagyis az esküdtek), élükön a bíróval (Noob Ádám), valamint a falu három közbirtokosa (Légrády Sándor, Váry-Szabó Antal és Szabó Albert) jelentette a Pilisi felső járás aktuális szolgabírájának (Mattyók Bence), hogy Szobovits plébános az istentiszteleteken, temetéseken és más alkalmakkor már vagy egy hónapja

„[...] oly magaviseletet és zavart lelki állapotot tanusít, mely a község egyes lakosait és különösen e község képviselő testületét azon aggodalomba ejtette hogy elmebeli állapota meggyengült, és így hivatala viseletére, – a község megbotránkoztatása nélkül képtelen, különösen pedig az anyakönyvek vitelénél és az egyház pénzei kezelésénél zavart idézhet elő.”

A levélben vizsgálatot kértek, végső soron pedig – bár erre csak a sorok között utaltak – a plébános elmozdítását akarták elérni. A szolgabíró a panaszt – a püspöknek továbbítandó – az alispánhoz terjesztette fel, így az végül szeptember 15-én, harmadikéből érkezett meg Székesfehérvárra. Eközben, még mielőtt tudomást szerzett volna az ellene írt keresetről, maga Szobovits is megírta nehéz helyzetét Pauer püspöknek, mégpedig nem is egyszer: a levelek jellege és egymásutánja önmagában is beszédes.

Először szeptember 14-én egy latin nyelvű levélben⁸⁶² számolt be problémáiról, habár reumatikus kézfájása az írásban is akadályozta.⁸⁶³ Az orvos állítólag ideggyengeséget („nervorum debilitas”) állapított meg nála, ezért helyettes lelkészt kért maga helyett – az utóirat szerint legfeljebb két hónapra, akár egyházmegyés papot (ideiglenes káplánként), akár valamelyik budapesti kolostorból érkező kisegítőt (példaként

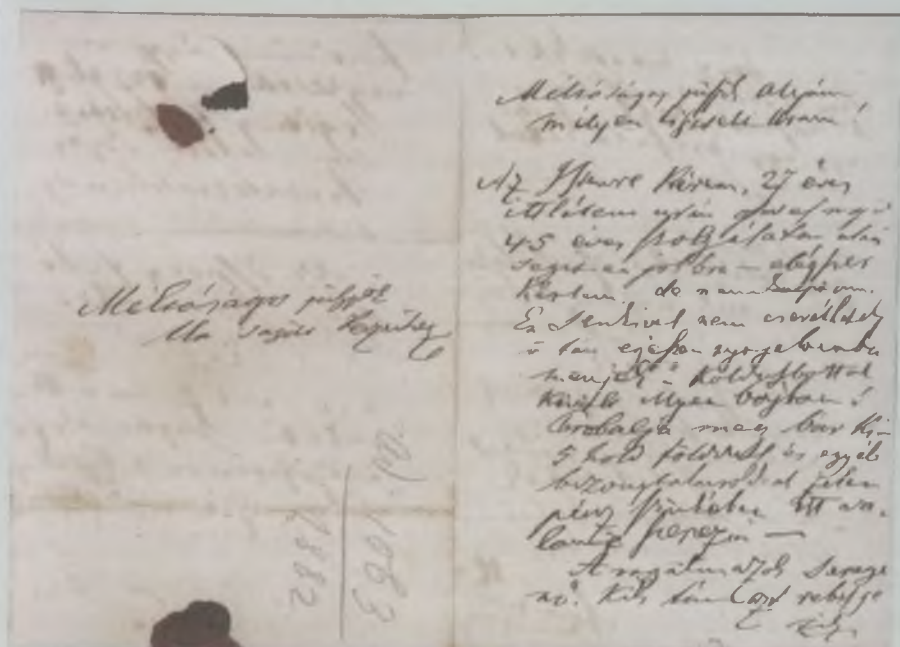
⁸⁶¹ SzfvPL 4529 1059/1882. (érk.: szept. 15.)

⁸⁶² SzfvPL 4529 1063/1882. (kelt: szept. 14. / érk.: szept. 16.) *Szobovics Aloysius par in Hidegkut ad latus sum subsidiarium Sacerdotem disponi pt.*

⁸⁶³ „utut mihi durum sit ob affectiones rheumaticas manus dexteræ hos aliquos etiam ordines scribere?”

a kapucinusokat említi). Alighanem ugyanezen a napon, vagy egy nappal később kelt az a hevenyészett írással, magyarul „a méltóságos püspök úr saját kezéhez” címzett kétségbeesett levél,⁸⁶⁴ amely meglehetősen kontrasztban áll az előző irat hivatalos kimértségével:

„Méltóságos püspök atyám
mélyen tisztelt Uram!

Az Istenre kérem, 27 éves ittlétem után [olvashatatlan szavak – B. J.] majd 45 éves szolgálatom után segítsen jobbra – elégszer kértem. de nem kaptam. En senkivel nem cserélhetek v tán egészen nyugalomba menjek? Koldusbottal kivált ilyen bajban! Probalja meg bár ki 5 hold földdel és egyéb bizonytalanokkal jelen pénz szűkében itt valamit szerezni.

A rágalmazok serege nő. Kik tán azt rebesgetik, hogy mértékletlen italból ered bajom – ki naponta délbe este egy egy meszebor kékel [bizonytalan olvasat – B. J.] beelégsem – Ideg baja mindenkinek lehet – multtavaszig oly egészséges vallék – és ismét lehetek, csak néhány havi pihenés és kezemnek orvoslása kell –

Én püspökömtől várok enyhítést és ennyi évek méltányos jutalmát – A helybeliek semmi alapos panaszal nem jöhetnek, hacsak hogy beteges állapotom miatt functioimat úgy nem végezhetem mint ez előtt. Segítség kell tehát mi előbb. Szges Kezeit csókolva, mély tisztelettel maradok az Esperes f. hó 11kén koronakor leköszönt és csak azon feltétel alatt marad meg – ha kerületi paptársak felterjesztésére 's kérelmére az üres Kanon stallumra Candidaltatik – Sehr gut – A siker azonban nem biztos és messze van. [sic! záróformulák és aláírás nélkül – B. J.]”

⁸⁶⁴ SzfvPL 4529 1063/1882. (érk.: szept. 17.)

Alighanem még aznap vagy másnap a plébános harmadszorra is levelet írt (Budapestről keltezte).⁸⁶⁵ Ez a levél szintén magyar nyelvű, de formailag és stílusát tekintve is rendezettebb, fegyelmezettebb benyomást kelt, és feltehetően azért íródott, mert Szobovits időközben tudomást szerzett a falu ellene szóló beadványáról (bár annak tartalmát még nem ismerte meg). Az előzőekhez képest több változást is megfigyelhetünk a plébános érvelésében. Egy dolog nem változott: a szöveg elején ezúttal is epés megjegyzéssel él az „esperes úr” (azaz Bacsák Imre vörösvári plébános) felé („kinek most legutolsó gondja betegről gondolkodni – mert K a n o n o k -oskodik. – - - Amen”).⁸⁶⁶ Ezután viszont egészségi állapotának javulásáról ír, ami az aznapi (vagy előző napi) panaszával összevetve vagy csodálatos gyógyulásként, vagy – ami valószínűbb – stratégiai húzásként értékelhető:

„No de mióta a Kápol[námon] [bizonytalan olvasat – B. J.] annyi nép nincs – a hőség és kigőzöl-gés olly mértékben nem mutatkoznak az ajtókat ablakokat csukva lehet tartani – s ekint az ártalmas és főfactornak számítható léghezam idegeimre s beteg állapotomra veszélyes hatással nem lehet. Kezem is sokkal jobban van – és írásra alkalmas [...].”

Immár tehát írásra alkalmas kézzel először az előző évi számadás elmaradásával kapcsolatban exkuzálja magát, amelyet ugyan már májusban elkészített, csak néhány iratot vár még, azután a számadások „az Esperesi hivatal utján legközelebbi napokban áttétetnek”. Ezt a mentegetődzést alighanem az a gyanú motiválta, hogy a falusi előjárók hivatali teendőinek elhanyagolásával, illetve az azokra való alkalmatlansággal vádolják. Némi politikus optimizmussal azonban Szobovits úgy vélekedett a levelében, hogy a község beadványa csak a betegsége, és a „kiszegítés végetti intézkedés miatt történt”, bár „elég helytelenül” a szolgabíró útján tették meg. A plébános tehát megpróbálta az ellene felhozott panaszt a saját kérésének alátámasztására felhasználni (hiszen „a kért segítség halasztást szenvedhet”).

Szobovits három levelének összképe nem győzte meg a püspököt a hidegkúti állapotokat illetően. Postafordultával írt válaszában⁸⁶⁷ közölte, hogy emberhiány miatt („propter penuriam individuorum”) nem tud az egyházmegyéből helyettest küldeni, más papok felett pedig nem rendelkezhet. Javasolta viszont, hogy Szobovits szerezzen maga mellé valakit a közeli város valamelyik kolostorából. Annál is inkább, mert a Pest megyei alispán is hivatalosan kérte már a „megfelelő dispoziciók” megtételére és a hidegkútiak panaszja is nyugtalanítja, miszerint Szobovits alkalmatlan

⁸⁶⁵ SzfvPL 4529 1063/1882. (érk.: szept. 17.) – a beérkezési dátum tehát az előzővel egyezik.

⁸⁶⁶ Ritkított írásmód és írásjelek az eredeti alapján. Bacsáknak egyébként nem sikerült megszereznie az áhított kanonoki stallumot, élete végéig vörösvári esperes-plébános maradt.

⁸⁶⁷ SzfvPL 4529 1063/1882. (kelt: szept. 17.)

lenne funkcióinak ellátására, a szent pénzek kezelésére és az anyakönyvek vezetésére. Szobovits szeptember 20-án kelt viszontválaszában⁸⁶⁸ először is jelezte, hogy a „közeli metropolisz” kolostoraiban szintén nagy az emberhiány, így nem tudott magának helyettest találni, azonban Istennek hála („Deo misericordi Laudes!”) a keze már annyira rendbejött, hogy a kérés amúgy is okafogyottá vált. Alighanem a plébániájától való megfosztás és a koldusbot réme lebegett előtte, ezért igyekezett tehát biztosítani a püspököt arról, hogy ha volt is egészségügyi gondja, immár minden rendben. Egyúttal azonban kérte, hogy küldje el az amúgy megkérdőjelezhető „vallási-erkölcsi karakterük” tekintetében jól ismert községi előljárók panaszkönyvét,⁸⁶⁹ hogy annak ismeretében maga is válaszolhasson a vádakra. Ezt a kérést Pauer püspök késlekedés nélkül teljesítette,⁸⁷⁰ de megtoldotta azzal, hogy előszóban további panaszokat vonultattak fel ellene a hidegkútiak. Nevezetesen, hogy a szószékről „kiabálva különböző kérdéseket intézett” a hívekhez, hogy a remetei kápolnában az adományokat pénzsóvár módon gyűjti, illetve, hogy az Oltáriszentséggel való áldást „nevetséges módon” adta. Ezért felszólítja, hogy a jövőben gondosan ügyeljen a magaviseletére, és ne nyújtson alkalmat a botrányra.⁸⁷¹

Kézhez kapván a község panaszát, Szobovits hozzálátott, hogy újabb hosszú levelet szerkesszen. Az október 1-jén keltezett latin nyelvű írást azonban csak jó két és fél hét elteltével küldte el a püspöknek,⁸⁷² időközben pedig írt egy a latinhoz hasonló tartalmú, de attól hangsúlyaiban és stílusában különböző magyar levelet is, amit Mattyók főszolgabírónak továbbküldendő csatolt az előzőhöz. A latin levél alaphangját ezúttal is a plébános csalódott sértettsége adja, ami annak szólt, hogy a püspök egyáltalán hitelt adott az ellené felhozott vádagnak, és rendreutasította, még mielőtt őt megkérdezte volna felőlük – amit annál is megalázóbbnak tartott magára nézve, mivel az aláírók részben „az ellenséges valláshoz” tartoztak (vagyis protestánsok voltak).⁸⁷³

⁸⁶⁸ SzfvPL 4529 1090/1882. (kelt: szept. 20. / érk.: szept. 22.) *Szobovits Al. par. in Hidegkut libellum querulosum Communitatis communicari pt.*

⁸⁶⁹ „communitas instigantibus mihi perbene ob insufficientiam religiosomoralis characteris notis Repraesentantibus [...] libellum querulosum”.

⁸⁷⁰ SzfvPL 4529 1090/1882. (kelt: szept. 22.)

⁸⁷¹ „[...] vivae vocis oraculo aliae etiam querelae Mihi propositae fuerint, signanter, qd D.V.A. Rde occasione Sacri Comtati clamando diversas quaestiones instituati; qd oblata fidelium in Capella eremitica a vide colligat, et quod benedictionem cum Sanctissimo ridiculo modo impertiatur. Haec omnia ideo notifico, ut D.V.A. Rda in futurum sollicito evitare possit, quae zelosos Xti fideles non semel sincero animi dolore afficit, et scandalo occasionem praebet.”

⁸⁷² SzfvPL 4529 1200/1882. (kelt: okt. 9. / érk.: okt. 20.) *Szobovics Aloysius par. in Hidegkut defendit se contra querelas Communitatis.*

⁸⁷³ „Cum amaritudine cordis et animi mei dejectione, legeram [...], quod Illustritas Vestra ea quae [...] contra me prolata fuerant, pro veris habere dignatur, priusquam a querulato parcho ergo filio suo spirituali desuper interrogato humillimum clarificatorioexcusatorium responsum adpelleret, taliterque accusationibus Primorum Communitatis Catholicorum, quibusdam protestanticae religionis ergo parochi Catholici infensis hostibus mirtorum, subscriptione roboratis fidem adhibere dignatur [...]”.

84.
1882.

Illustrissime ac Reverendissime Domine Episcopo,
Domine Praesuli ac Patris in Christo Gratiosissime
Colendissime!

Audacter calumniari, nunquam aliquid haerere!
Afflicto dare afflictionem significat, dupli. vulnus infligere
prohibere.

Cum, amaritudine cordis et animi mei dysceptione, legentem
Litteras Offensas Illustratiss. V. Grae. Episcopi ¹⁸⁸²
Sept. a curia No. 1090. Digne horum directas. Et his namque
que mihi humiliter intellegere licuit, quos Illustratiss.
has V. Grae. ea, quae partim in Infamibus Commissioni-
satis Thideyensis scripta sunt, partim vero etiam
ea, quae vixta vos Oraculo coram Illustratiss. V. Grae.
Episcopi contra me prolata fuerant, pro veris habere digna.
Illud, praequam a quocumque proposito exiit pili sui gratia,
locali debueret interrogato humiliter clarissime
riverensaboniam et partem appellat saltem, cum
sacionibus ^{compro} ^{compro} Catholice, quibusdam
protestantiae religionis ergo, parochi Catholice in sensus
hostibus mutari, submissione roboratis fission ad
hibere dignatur, iura quae ea, quae vixta vos, voce episcopi,
sas ego, rogant in Capella sub sacris functioni-
bus Theatrum ludas, spectaculum, ritibus scan-
dalosum, ubi cum bonae ^{meae} ^{meae} famae et castitatis
notis sacerdotalis ^{compro} ^{compro} voluissent et reaso
produxissem – deus enim paternae Illustratiss. V. Grae.
fhae quati ad obediens delinquentem innotet me,
nita, ut in futurum sollicito evitarem ea, quae sa-
ltem ^{me} ^{me} fideles non semel incerto animi dolore af-
fuit et scandalo occasionem praebet. Sic nunquam
votum habere posse demisse arbitror

Insuper parte ab alia vehementer gratulo, quod ad
inanis et aniles blaterationes cum luctu, prolatas et
scriptas desellendas, per Digne mihi in origine commu-
nicatum Illustratiss. V. Grae. humiliter sub-
restitutum non locus, ac per supra citatas Commissioni-
1882

A pontról pontra haladó védekezést azzal kezdi, hogy a máriaremetei kápolnában nyáron a zarándoktömegek kipárolgásának melege, az oltár mögött égetett gyertyák füstje és a folyamatosan nyitva lévő ajtók és ablakok miatti huzat lehetetlen és egészségtelen állapotokat eredményez, ami – a csatolt körorvosi szakvéleménnyel is bizonyított – reumatikus panaszokat okozott neki. Ehhez járult még nagyfokú „ideggyengesége”.⁸⁷⁴ Ezért Szobovits a nagy hőségek és nyári zarándoklatok elmúltával elrendelte, hogy a gyertyákat mise alatt oltsák el, az ablakokat, ajtókat pedig tartsák zárva. Az ominózus, „oltár mögött égő” gyertyák használatát – amelyek már az elődje alatt is szokásban voltak – ugyan próbálta betiltani [→ V. 6. 1.], de a „az elvakult nép faragatlansága” („grobianitates fanaticae plebis”) miatt ez a próbálkozás a heves ellenállásába ütközött.

A mise közben kiabált kérdések vádját kommentár nélkül hazugságnak, kitalációnak („mendacium”) nevezi, hosszabban foglalkozik azonban a kápolna-jövedelmekről panasszal. A neki tulajdonított pénzsóvárságot „gazemberek nyílt rágalmánának” tartotta („perversorum aperta calumnia”), akik a néhány krajcárból álló kis adománypénzt is irigylük („avidissime invident”) a plébánostól, aki arca verejtekével és élete kockáztatásával [!] („cum sudore vultus sui cum periculo vitae”), az „elvakult és becstelen”, a „katolikus hitben teljesen járatlan” és „minden kegyesség nélkül gajdoló babonás népség” között kénytelen dolgozni, és amúgy sem tudja magát a plébánia javadalmából fenntartani. De hát mindenki úgy gondolkodik, amilyen ő maga, állítja a plébános gaz és pénzsóvár vádlóiról egy német közbevetéssel („wie der Schelm ist, so denkt er”).⁸⁷⁵ Majd hozzáteszi, hogy ő lenne a legboldogabb, ha nem így, „bizonytalan koldulással” és „alamizsnákból” kellene összekapargatni a jövedelmeit, hanem egy intező vagy számadó szedné be negyedévről negyedévre, és hordaná az ágyához a százasokat és ezreket. Ehelyett neki 64 évesen, sáros utakon, esőben, hóban, lovak és kocsi híján sokszor gyalog kell a fél óra távolságban lévő misézőhelyre mennie, hogy megkapja azt a „hatalmas” adományt. Ez nem egyszer alig 15 krajcár, amiből lejön még a ministránsok pénze, és marad 10 krajcár. Vajon ezért nevezik pénzsóvárnak a fecsegők („blaterones”)?

⁸⁷⁴ A szeptember 18-án kelt diagnózis – amelyet tehát azután kért Kun József körorvostól, hogy tudomást szerzett az ellene felhozott panaszokról – nagyfokú ideggyengeséget („Neurasthenie”) említ, amelyhez a folytonos „léghezam” miatti „csúzos bántalmak” és a „jobb kar elfásulás[a]” járult. A plébános maga (októberi) védekező leveleiben már múlt időben ír a betegségeiről, kezének állapotáról, ami már nem akadályozza a munkában. Ezen a ponton azonban az orvosi látélet épp annyira szól ellene, mint mellette, hiszen aszerint hajlott kora miatt a „lelkész úr [...] egészségének helyreállítása a legnagyobb ápolás és költség nem kimélés mellett is hosszabb időt igényel.” Hidegkúton egyes források szerint 1874 óta működött körorvos (név szerint Szennyes Kálmán), aki Solymáron lakott ugyan, de naponta járt át a faluba (GALGÓCZY 1876–1877 [II]: 241.; NAVARRA 1893: 3.).

⁸⁷⁵ Nagyjából: „amilyen a fickó, úgy is gondolkodik”, jelentése magyarul talán a „mindenki magából indul ki” szólásnak feleltethető meg leginkább.

A monstranciával való nevetséges áldásosztás vádját is arra használja föl, hogy a vádlóit, valamint a Máriaremetére érkező búcsújárók magaviseletét és erkölceit osztorozza. Sok ugyanis a felületes hívő, állítja, aki nem jámboran imádkozni megy a csodatévő kápolnába („thaumaturgam capellam”), hanem azért, hogy a papot kritizálja, aki gyengeségében és fájó, remegő jobbkezevel is dolgozik. Az ilyenek maguk

Kiradulók vagy zarándokok? A három férfialak egy többször is kiadott máriaremetei képeslapon tűnik fel, bár a kép készítője szemmel láthatóan utólag montírozta őket a remetei út melletti nagy tölgyfa árnyékába.

is nagy „monstranciával” („vulgo Csutora et Tarisznya”) érkeznek, és már alaposan el is töltekettek kenyérrel, sültékkel és borral, mikor a kápolnába lépnek. Keresztbe áll a szemük, mindenből kettőt látnak, és „saját dülöngélésüket a szeplőtelen szentségnek, valamint a monstrenciát tartó és áldást osztó papnak tulajdonítják”, kinevetik, pedig magukon kellene nevetniük.⁸⁷⁶ „Castis omnia casta” – idézi a mondást, vagyis: a szenteknek a szent helyen minden szent és kegyes kell, hogy legyen, továbbá nevetséges gondolatoktól mentes. Imádkozni fog hát érte, hogy az őt könyörtelenül és rosszindulatúan vádlók a jövőben a szentség felé fordítsák lelki szemeiket, alázattal fogadják az áldást, és ne találjanak abban semmi nevetségeset. És

könyörögni fog azért is, hogy minden testi és lelki bajtól szabadítsa, gyógyítsa meg őt az Isten, hogy felerősödjön és egészségesen („neoroboratus et resanatus”) szent és profán feladatainak is eleget tehesen, és ne adjon alkalmat se kritizálóinak a vádakra, se elöljárójának az intésre. Elismeri ugyan, hogy testének gyengesége, kezének remegése valóban akadályozta a teendőiben, főleg az írásban, de tagadja, hogy emiatt munkáját – beleértve az anyakönyvi ügyeket és pénzkezelést – elhanyagolta, vagy hibásan végezte volna, és visszautasítja azt a vádat is, hogy ez szellemi zavartsággal járt volna együtt.

Levele második felében a vádlók személyével és az eljárás módjával foglalkozik. Különösen a református vallású birtokosok, Váry-Szabó Antal és Szabó Albert szerepét firtatja. Szobovits szerint Váry-Szabó maga mondta tollba a levelet a

Levele második felében a vádlók személyével és az eljárás módjával foglalkozik. Különösen a református vallású birtokosok, Váry-Szabó Antal és Szabó Albert szerepét firtatja. Szobovits szerint Váry-Szabó maga mondta tollba a levelet a

⁸⁷⁶ „oculos in transversum spectantes ferentes, qui objecta duplicata vident, et corpore atcunque vacillantes, motus proprios tremulentiae innocenti Sanctissimo, et respective Monstratorium tenenti et benedictionem danti paracho adscribunt, et dum sibi ipsi irridere deberent”.

jegyzőnek – reformátusként egy szinte színgkatolikus község katolikus lelkipásztora ellen! Mindezt pedig nem az illetékes egyházi hatósághoz („*qua tamen exclusive competentis*”), hanem – a szintén protestáns – Mattyók Bence szolgabírónak nyújtották be, aki a hibák sorát azzal folytatta, hogy a beadványt nem vissza a feladónak, hanem tovább, az alispánhoz küldte. Ezt az eljárást, a hasonló esetek megelőzése végett határozottan elutasítani kéri a püspök által. Azt is kéri továbbá, hogy adja tudtára a protestáns panaszosoknak, hogy ha a későbbiekben megalapozott – megfelelő dokumentumokkal és szavahihető személyek aláírásával alátámasztott – kifogás merülne fel a katolikus lelkipásztorral és annak feladataival kapcsolatban, abban ne merjenek állást foglalni, pláne a nevüket aláírni, hiszen ez a kérdés a legkevésbé sem tartozik rájuk. Egyébként a katolikus aláírókról sincs jó véleménnyel, különösen az újdonsült bíró (Adam Noob) és annak rokona (talán testvére) Andreas Noob van a begyében: „semmit sem érő katolikusoknak”, „svindlereknek” és „hajhászoknak” titulálja őket.⁸⁷⁷

A püspökön keresztül Mattyók Bence szolgabíróhoz címzett magyar nyelvű levélben utóbbit arra kéri Szobovits, hogy a levelet (vagy annak hiteles másolatát) tudassa „az Illetőkkel” (vagyis a panaszosokkal). Attól függetlenül, hogy a püspök nem továbbította a beadványt a szolgabíróhoz (hiszen az irat most is a levéltárban van), és így a benne foglaltakkal a vádlók sem szembesültek szó szerint, mégis érdekes szemügyre venni, mit kívánt a plébános a szolgabíróval, és az ő útján a falubeli panaszosokkal tudatni. A levél érvelése a latin levélben is hosszasan taglalt eljárásrendi, illetékességi és erkölcsi kifogásokra épül. Kezdeként Szobovits kiemeli, hogy a katolikus lelkipásztor elleni panasz nem a „polit. szolgabíró” hatásköréhez tartozik, hanem az egyházi hatóságokhoz. Éppúgy, amint fordítva a közrend fenntartása a politikai hatóságok dolga lenne:

„a község Elöljárói, politikai és egyéb vétségek s bűnügyei (p. o. a' vasárnapok és ünnepnapok megszentelési törvények ellen annyiszor mennyiszor lármás egybegyülekezeteikkel és tanácskozásaikkal áthágásokat és sértéseket követnek el) nem az esperes vagy méltóságos püspök úr forumát, hanem a tekint. Szolgabíró – illetve járásbíró, vagy alispán hivatal és a' tv hatóságához terjesztetnek fel orvoslás s elégtétel végett.”

Ezzel az oldalgáccsal a korábban már sérelmezett ügyekre utalt, amikor a hatóságok – szerinte – nem léptek föl a kellő eréllyel [→ V. 6. 4.]. Ezután kijelentette, hogy a „pletyka fonalán” felmerült súlyos vádak (hivatalképtelenség, lelki és elméleti gyengeség) alapos vizsgálatot, orvosi látéletet kívántak volna. Sérelmezi azt is, hogy a

⁸⁷⁷ „sunt enim inter subscriptos non solum Protestantes, et nullius momenti Catholici Schvindlerones et Sensales; sed et notorii fures v.g. Noob Andreas, et ipse substitutus, novissima sub electione excitens iudex Noob Adamus etc.”

panaszokat vele sem előbb „barátságosan”, sem „utóbb hivatalosan” nem közölték. Pedig ha „az előjáróság [...] a bíró ’s néhány katol. tagjai által képviseltetve, személyesen meglátogatja ’s felszóllítja aggodalmát őszintén kifejezván”, akkor – tekintve hogy az egészségügyi gondjait ő sem tagadta, és maga is igyekezett „segédpapot nyerhetni” – „további intézkedés, és vizsgálatételre, illetve személye[m] meghurczoltatására semmi szükség nem leendett volna.” Végezetül pedig hangot ad azon véleményének, hogy a „reformált vallású egyének”, legyenek „bármily tekintélyűek” is, egy katolikus plébános ellen „egyházi ténykedései irányában” panaszt emelni illetéktelenek, és mivel részrehajlóak, aláírásaik semmisnek tekintendőek; továbbá kifejezi csodálkozását amiatt, hogy például

„egy tekint. Váry-Szabó Antal közbirtokos úr, mint pestvidéki k. törvényszéki Bíró tanult ember létére, hajhászokkal, hogy ne mondjam szedelgőkkel, községügyi kontárokkal és ujonczvezetőkkel – valamint végre pro coronide egy Nob Andrással, kit tek. Légrády úr előttem gazembernek közöségesnak [sic!] nevezett, ki mint az egész faluban ismeretes annexionista, mindenben gaz.dag [sic!], csak a keresztény és polgári erényekben gyógyithatlan vérszegénység miatt megbélyegzett – magát solidaritásban tenni nem átalott, talán ugyan azon Nob Andrást, kinek predica-tuma de ½ 12 Wagen (mert akkor szokott apro kerekű kocsiján, mint a baglyok preda után röpül-ni [ezzel alighanem burkoltan tolvajnak nevezi – B. J.]) – tollal becses nevét ellenem aláírni. Az Isten bocsásson meg neki!”

De, „hála az égnek, a sors csapásain tul vagyunk”. Állapota rohamosan javul, így az „illetéktelen beavatkozási, és politikai gyogyszertárban készitendő szereket” nélkülözheti – zárja hosszú sorait Szobovits.

A fenti eseten keresztül betekintést nyerhettünk 1882 nyarának és őszenek hidegkúti viszonyaiba. A beteg, ideggyenge, a feladataival nehezen megbirkózó plébános és a községi vezetés között láthatóan nem állt fenn a szükséges bizalmi viszony. A protestánsokkal kapcsolatban – általában és személy szerint is – gyakran kinyilvánított ellenszenv [→ V. 3. 3.] ebben az ügyben is fontos helyet foglalt el Szobovits érvrendszerében. A másik fontos és visszatérő téma a levelekben a hívek – főleg a más helyről Máriaremetére érkező zarándokok – nem megfelelő vallásossága: egyfelől ostorozza a babonás elvakultság („fanatismus”) jelenségeit, másfelől pedig a gyakori fegyelmetlen, méltatlan viselkedést kifogásolja. Összességében a plébános az ellene felhozott panaszokat a személye elleni méltánytalan és eltúlzott támadásként értékelte, amit ráadásul az eljárás helytelen voltával is tetézték a vádaskodók.

Az ügynek a vizsgált forrásokban nincs folytatása, a következő másfél évben pedig elülni látszott a hidegkúti vihar. Csak néhány apróbb jel⁸⁷⁸ utal arra, hogy Szobovitsnak nem állt jól a szénája az egyházi feletteseinél, és nem sikerült meggyőznie őket arról, hogy az állapotáról és magatartásáról szóló hírek és panaszok alaptalanok.

V. 7. 2. Asszonyavatás, keresztelés és a püspök haragja

Az 1884-es év hozta el a plébános számára a következő nagyobb csörtét, amelyekben ezúttal nem a búcsújáróhelyre érkező idegenek és nem is a falusi előljáróság, hanem hidegkúti (vagy legalább Hidegkúthoz is kötődő) magánszemélyek játszották a panaszos szerepét. Ezen ügyek révén tehát végre a helyi közösség tagjainak paphoz való viszonyát és a vallásos gyakorlatokban való jelenlétüket is közelebbről megfigyelhetjük.

Áprilisban Anna Fink promontori (budafoki) születésű, de régóta Hidegkúton működő bábaasszony fordult elkeseredésében Pauer János püspökhöz.⁸⁷⁹ Az asszony, mint írja, egy törvénytelen gyermeknek adott életet,⁸⁸⁰ amit ugyan nagyon bán, de változtatni rajta már nem lehet, így őszintén kéri a püspök segítségét. A plébános ugyanis – az asszony szerint – már régóta azon volt, hogy megakadályozza a faluban való működését, és már a „politikai hatóságnál” („bei der politischen Behörde”) is bepanaszolta, de vádjait mint alaptalanokat elutasították. A törvénytelen gyermek azonban kapóra jött neki, hogy más úton érje el a célját. Megtiltotta ugyanis az asszonynak, hogy a keresztelőkön részt vegyen, mégpedig abból az okból, hogy nincs beavatva („aus dem Grunde da ich nicht vorgeseget bin”). Vagyis a plébános megtagadta a gyermekágyas anya beavatásának egyházi szertartását (introductio; asszonyavatás, egyházkelő; Vorsegnung), és utána ugyanerre hivatkozva tiltotta ki a keresztelőkről. A bába esetében ez nem csak a törvénytelen gyermekkel járó szégyent tetézte,

⁸⁷⁸ 1883. október 28-án két küldemény is érkezett a püspökségre a hidegkúti lelkészről. Az egyikben a Boldogasszony Kápolnaegylet által gyűjtött pénz „bekövetelésére” szeretett volna felhatalmazást – de nem kapta meg. SzfvPL 4529 1194/1883. (évk.: okt. 28.). A másikban 100 forint támogatást kért betegségeire és nyomorúságos helyzetére való tekintettel – a kérést azonban a káptalan határozottan visszautasította [→ V. 3. 1.] SzfvPL 4529 1214/1883. (évk.: nov. 1.)

⁸⁷⁹ SzfvPL 4529 521/1884. (évk.: ápr. 19.) *Fink Anna bába Szobovics pleb ellen panaszodik.*

⁸⁸⁰ Az anyakönyvi bejegyzés szerint Anna Fink „okleveles bábaasszony” férjezett volt, Haas Márton felesége, aki Hidegkúton a 60. szám alatt lakott. József nevű törvénytelenként bejegyzett gyermeke április 2-án született és másnap keresztele meg Szobovits plébános, keresztszülőként egyedül „Steinman János pénztárnok, telkes” van feltüntetve (tehát egy templomi tisztséget ellátó személy, aki valószínűleg „hivatali szolgálatként” vállalta a keresztszülőséget). A plébános az észrevételek rovatába a következőket írta: „Az állítólagos anya jelentette be a’ születést.” PhPI Keresztelek anyakönyve (1880–1895): 16. [via: <https://www.familysearch.org> – utolsó letöltés: 2020. július 6.]

hanem foglalkozásának gyakorlását is ellehetetlenítette: a levélből kiderül ugyanis, hogy a keresztlőknél való jelenlét a bába tevékenységének fontos részét jelentette, olyannyira, hogy a plébános a megélhetésétől fosztotta meg az avatás megtagadásával. Kéri tehát a püspököt, hogy hasson Szobovitsra az ügyben:

„Ha a Főtisztelendő Püspök Úr nem vesz védelmébe, úgy kénytelen leszek más eszközökhöz folyamodni, amelyek a Tisztelendő Plébános Úr lelkiismeretét terhelik majd, és ő felel majd értük a Mindenható Isten színe előtt.”⁸⁸¹

Nem világos, hogy Anna Fink ezzel esetleg a katolikus vallás elhagyását helyezte kilátásba, vagy egyenesen az öngyilkosság gondolatát forgatta a fejében. Mindenesetre a bába elkeseredettsége az asszonyavatás fontos társadalmi jelentőségére mutat rá. Bárth Dániel kutatásaiból tudjuk, hogy az *introductio* egyházi szertartásának társadalmi jelentősége a kora újkorban nőtt meg,⁸⁸² de csak az 1858-as esztergomi szerkönyvben szerepel először az a kitétel, hogy a törvénytelen gyermekek világrahozói nem részesülhetnek a pap áldásában.⁸⁸³ Ebben tehát szabály szerint járt el Szobovits.

A hidegkúti templombelső a 20. század elején. Hasonlóképpen nézhetett ki Szobovits idejében is. Jobbra a kép szélén látható a klasszicista stílusú keresztlőkút.

⁸⁸¹ „Sollte mich Euer Bischöflichen Gnaden nicht in Schutznehmen so bin ich genöthiget zu anderen mit-teln zu greiffen die es wolle sich der Hochwürdige Herr Pfarrer auf sein gewissen nehmen und bei Gott dem Allmächtigen verantworten.”

⁸⁸² BÁRTH D. 2007a: 91.

⁸⁸³ BÁRTH D. 1999: 367. Bárth a század második felének egyházjogi kézikönyveiben is megtalálta ugyan-
ezt. Például: GAITH – PATZNER 1892: 43.

Arra viszont semmiféle egyházi tiltás nem vonatkozott, hogy avatatlan asszony ne vehetne részt keresztelőn (mint ahogy az általánosan szokás volt).⁸⁸⁴ A plébános tulajdonképpen itt a tisztaság–tisztátalanság népi logikáját fordította a bába ellen: eszerint az avatatlan asszony tisztátalan, és így méltatlan a keresztelésnél való segédkezésre is.⁸⁸⁵

Pauer püspök egyáltalán nem értett egyet Szobovits eljárásával. A bába panaszát kézhez véve azon nyomban kemény hangú levelet diktált a plébánosnak. Csodálkozik – írja, hogy az nem érti meg, egy ilyen eljárással nemcsak a bábát, de az összes olyan családot is ellenségévé teszi, amelyek a bábát alkalmazzák. Csodálkozik, miért nem érti meg, hogy a lelkipásztornak nem konkolyt kellene vetni, hanem a békét és az egyetértést őrizni. Erősen ajánlja tehát neki, hogy a hasonló zaklatásokkal immár egyszer s mindenkorra hagyjon fel, annál is inkább, mivel a bába jelezte, ha továbbra is eltiltja munkájától a plébános, olyan lépéseket tesz, amelynek következményeért a pap lesz a felelős.⁸⁸⁶

Valószínű, hogy a bába ezután megkapta a működéséhez szükséges avatást, de viszonya a plébánossal nem fordult kedélyesebbre. Erről egy újabb kereszteléssel kapcsolatos panasz alapján értesülünk, amely ugyanazon év augusztusában érkezett.⁸⁸⁷ Ekkor Josef Mittelmeyer „újbudai”⁸⁸⁸ lakos fordult Pauer püspökhöz, miután a plébános megtagadta újszülött gyermeke megkeresztelését, mégpedig annak ellenére, hogy a bába („Geburtshelferin”) bejelentette a születést, és anyósa a szokásnak megfelelően kérte a keresztelőt („trotz dem das meine Schwiegermutter gewönlich wegen der Taufe den Herrn Pfarrer gebeten hat”). Hogy mi volt az oka az elutasításnak, azt Mittelmeyer – saját bevallása szerint – nem tudta, bár a családi viszonyainak részletes

⁸⁸⁴ A bába az ő segítségével szülő asszony avatásánál jelen volt, és ez alkalommal kapta meg a fizetését is. Lásd: KAPROS 1990: 27., 1986: 43.

⁸⁸⁵ A gyermekágyas anya bevezetésének fontosságára utal, hogy egyes falusi közösségekben ha az asszony nem részesülhetett az egyházi szertartásban (például törvénytelen szülés esetén), akkor különböző „paraliturgikus szükségmegoldásokkal” igyekeztek kiváltani azt – éppen a bába vezetésével. KAPROS 1986: 209.; BARTH D. 2005: 219., 2007a: 91., ugyanitt további hivatkozásokkal.

⁸⁸⁶ „Anna Fink, obstetrix Hidegkutenis, in suis dd. 13. Apr. a.c. ad Me exaratis literis conqueritur, quod D.V.A. Rda prohibuerit, ne eadem occasione administrationis Sacramenti baptismi in Ecclesia compareat, eo ex motivo, quod eadem, utpote mater unius illegitim ne prolis post partum introducta non fuerit. Stantibus expositis, vehementer miror, quod D.V.A. Rda non intelligat, per eius modi proceduram non tantum obstetricem, sed omnes illas familias, quae eam adhibent, sibi infensas evadere; miror, quod non intelligat, Curatorem animarum in communitate sua non zizania seminare, sed pacem et concordiam fovere debere, et ideo valde commendo Eidem, ut talibus vexationibus semel jam finem imponat, et hoc eo magis, quia nominate obstetrix aperte enunciavit, quod si D.V.A. Rda ab exercitio muneris eam ulterius quoque prohibere vellet, tales factura sit gressus, quorum consequentias A.R.D.Va ferre debebit.” SzfvPL 4529 521/1884. (kelt: ápr. 19.) *Parochus Hidegkutenis ad fovendam pacem inviatur.*

⁸⁸⁷ SzfvPL 4529 986/1884.

⁸⁸⁸ Nem azonos a mai Újbudával. A plébános levelében nevezi így („neobudensis”), egyházilag pedig „Kaisberg” (= Gaisberg, a mai Hármashatár-hegy) filiájához tartozónak titulálja. Josef Mittelmeyer a Hidegkúthoz közeli Szépvölgybe valónak mondja magát („mein Wohnort ist in der Nähe Hidegkut in den Ofnergebirge”, az alírásban: „Ofner Gebirg Schönthal bei Hidegkut”). A mondott helyek valóban nagyon közel fekszenek Hidegkúthoz.

bemutatása sejteni engedi, hogy nagyon is tisztában volt vele. Leírja ugyanis (aláhúzással kiemelve), hogy felesége hidegkúti születésű, ők is Hidegkúton esküdtek, és bár már nem ott laknak, de betegség és gyermekszületés esetén az asszony kénytelen az anyjához költözni, hogy legyen segítsége. (A plébános később bemutatott érvelésének alapja éppen az, hogy a család nem hidegkúti, így neki nem kötelessége megkeresztelni a gyermeket, sőt joga sincs rá.) Az apa felemlégeti azt a két évvel azelőtti afféjüket is, amikor a plébános halott fiúgyermeküket nem volt hajlandó eltemetni. Három hét múlva ásatták ki vele az elhantolt testet, miután az előljáráóság feljelentése után a plébános mégis hajlandónak mutatkozott, hogy beszentelje azt. (Az apa, aki magát szegény napszámosnak mondja, jellemző módon azt emeli ki sérelemként, hogy emiatt egy egész napot ki kellett hagynia, és elesett a napszámtól.)⁸⁸⁹ Panaszát azzal zárja, hogy a püspök utasítsa a plébánost a gyermek azonnali megkeresztelésére, ellenkező esetben kénytelen lesz áttérni egy másik hitre.⁸⁹⁰

A püspök és a plébános terhelt viszonyáról árulkodik a főpásztor reakciója. A püspök az áprilisi rendreutasításnál is keményebb hangon parancsolja meg Szobovitsnak, hogy a gyereket haladéktalanul keresztelje meg, és nagyon igyekezzen, hogy ne adjon többé okot efféle panaszokra, mert ellenkező esetben nem sokáig maradhat már plébános.⁸⁹¹ Éppen ezért azt is javasolja neki, hogy komolyan fontolja meg, nem lenne-e jobb – már csak egészségi állapota miatt is („propter defectum etiam organi”) – önként leköszönni a javadalmáról.

A plébános nem maradt sokáig adós a válasszal. A latin fogalmazáson is átsüt a sértődöttség és a keserűség. Elsősorban azt fájlalja, hogy a püspök az ő megkérdése nélkül rögtön hitelt ad „bármilyen korhely” panaszos alaptalan vádaskodásának,⁸⁹² és az alapján utasítja őt a keresztség kiszolgáltatására. Az ő értékelése szerint a Mittelmeyer házaspár a bába segítségével (akit Szobovits egyszerűen hírhedt kurvának – „notoria publ. mulier” – titulál) csupán a lakóhelyük szerinti plébánián fizetendő költségeket akarták megspórolni, hiszen a hidegkútiaknak Hidegkúton az

⁸⁸⁹ „Vor zwei Jahren ist mir in Hidegkut ein Kind männlicher Geschlechts gestorben, schon damals hat der Herr Pfarrer seine Rache ausgeübt, er hat die Leiche nicht eingeseget, und musste uneingeseget begraben werden, auf anzeige der Gemeinde vorstehung, hat er mich nach drei Wochen aufgefordert die Leiche auszugraben was auch geschah (nur mußte ich als armer Tagelöhner ein Tag ver säumen) und die Leiche eingeseget jetz sucht benannter Herr Pfarrer Ursache nur verweigert die Taufe.“

⁸⁹⁰ „Ich wende mich mit meiner Bitte an Euer Bischöflichen Gnaden mit der unterthänigsten Bitte dem Herrn Pfarrer Alois Szobovits dahin zu vorhalten, damit er die Taufe meines Kindes allsogleich vornehme, im entgegengesetzten Falle bin ich gezwungen zu einem anderen Glauben zu übertreten.“

⁸⁹¹ „serio injugo [...] ut questionatam prolem sine mora baptiset, et sollicit agat, ut querelis ejusmodi, contra D.V.A. Rdam et acta factaque Ejus semel jam finis imponatur, casu enim in contrario intervenientibus continuo et scriptotenus et oretenus a cordatis viris querelis; non poterit ibidem qua parochus diutius subsistere.“

⁸⁹² „Dolorosum est, quod cuilibet helluoni [...] infundata querela [...] fides adhibeatur.“

átalányszerződés értelmében nem kellett külön fizetni a keresztelésért, mivel azt a község egy összegben megváltotta.⁸⁹³ De mivel a családnak nincs állandó lakhelye Hidegkúton (és nem is fizeti az egyházi adókat), egyházzal sem keresztheti meg az illetékes plébániáról hozott engedély nélkül. Ezért legelőször is azt javasolta nekik, hogy menjenek csak el az „újbudai” plébánoshoz, hiszen a gyerek egészséges, és oda tartozik, tehát úgyis ott kell anyakönyvbe venni. Ha tehát azt kívánja tőle a püspök, hogy hatáskörét áthágva cselekedjen, akkor – ecseteli keserű és szemtelen gúnnyal a sorok között – kérjen neki erre az esztergomi főegyházmegyétől felhatalmazást, és ezzel vegye le a válláról a felelősséget. A betegségét illető hírekkel kapcsolatban ismét sajnálatát fejezi ki, hogy a püspök mindenféle mendemondának, dajkamesének és névtelen feljelentőnek hitelt adva a lemond(at)ással fenyegeti, bár annak semmi kánoni oka nincs – hacsak nem az a cél, hogy erkölcsi halálát siettesse.⁸⁹⁴ Kilátásba helyezi, hogy szükség esetén magasabb helyre (értsd: a hercegprímáshoz) is elküldi „jogos, és nemcsak a hűséggel szolgált évek által, hanem törvényekkel is alátámasztott” védekezését. Ugyanis – és ezzel a szemtelen mondattal zárja sorait – „vak engedelmességet és szingaléz elefántot semmilyen feljebbvalójának nem ígért.”⁸⁹⁵

A püspök, bár Szobovits gorombaságaira („inurbanitates”) nem kívánt reagálni, mégsem hagyhatta szó nélkül ezt a levelet, mivel – mint írja – Szobovits immár „rendszeresen visszaél” a türelmével és békétűrésével.⁸⁹⁶ Öt pontba foglalva a következőkkel utasította keményen helyre a plébánost. 1. Nemcsak engedelmességet, de tiszteletet is fogadott: ha tehát nem hagy fel ezzel a tiszteletlen hangnemmél, leveleit egyszerűen visszaküldi majd. 2. Annyi súlyos panasz merült már fel ellene, hogy ha a püspök azokat el nem simította volna, már nem lenne hidegkúti plébános. 3. Senki nem kíván vak engedelmességet („caecam obedientiam”), de az ésszerű engedelmességet („rationabile obsequium”) igenis megköveteli. 4. Ha a plébániája területén születik vagy meghal valaki katolikus, akkor azt köteles megkeresztelni és eltemetni, függetlenül attól, hogy az adott hívő melyik plébániához vagy egyházmegyéhez tartozott. Ezt tudnia kell(ene) minden plébánosnak. 5. Igyekezzen tehát, hogy egyszer ’s mindenkorra véget érjenek az ellene érkező panaszok. Végezetül egy szentenciával inti, hogy vessen számot cselekedetei (és írásai) következményeivel: „quidquid agis, prudenter agas (et scribas) et respice finem” [jelentése: „amit cselekszel, tedd (és ird)

⁸⁹³ „nam hic pro Baptismo Hidegkutensium parochianorum, stola per Fundum Religionis aversion. redempta – nil solvitur” – Szobovits itt annak az átálányszerződésnek a módosított változatára utalhat, amelyel még elődje kötött a községgel [→ V. 2. 3.].

⁸⁹⁴ „cum intentione nefors moralis meae mortis accelerandae causa”.

⁸⁹⁵ „Namque obedientiam coecam, et Singhalesianam Elephantum nulli Superiorum promiseram, nec promittere obligatus fueram.”

⁸⁹⁶ „D.V.A. Rda patientia et longanimitate Mea, ut ita dicam, systematice abutatur”.

okosan, és nézd meg, mi lesz a vége”]. Eredetileg egy magyar közmondást gondolt alkalmazni („quoddam enim proverbium hungaricum dicit: „addig jár a korsó etc. etc. etc.”), ami azonban végül kihúzatott a fogalmazványból.⁸⁹⁷ A levelezés itt véget ér.

Szobovits számára az 1884-es év két olyan, a közösségen belül viselt konfliktust hozott, ahol a püspök ellene foglalt állást. Meghajolt ugyan a főpásztori akarat előtt, de kettejük viszonya rosszabb volt, mint korábban bármikor. A személye és plébániája körüli problémák pedig egyre csak sokasodtak.

Az imént idézett feszültségek után meglepő annak az 1884. december 30-án kelt levélnek⁸⁹⁸ a szinte csevegő hangneme, amelyben Szobovits az elmúlt év időjárási viszontagságait mintegy „tövissel koronázó” „forgó orkánról” („ventus in gyro rotantulus et saltantius”) és az azt követő földrengésről szóló híreket kommentálta.⁸⁹⁹ A levél tulajdonképpen témáját azonban nem ez, hanem a plébánia pénzügyei és fenntartása körüli súlyos problémák adták. A plébános először hosszan ecseteli, hogy a kegyurak, a Steinbach és a Szunyogh család illetékes képviselői nem akarják, illetve nem tudják kivenni a részüket a terhek viseléséből. A mostoha kegyúri viszonyok részletezése után tér rá a plébános az elmúlt évben beállt adóügyi változásokra, amelyek minden plébániát érzékenyen érintettek. Kiterjesztették ugyanis a tőkeadó („capital census”), és az azzal járó pótdadókat („községi, megyei, ispotai, katonaszállásolási stb. pótdók”) az addig adómentes misealapítványokra és más „kegyes adományokra” is, amelyek pedig a máriaremetei kápolna esetében tetemes összeget tettek ki. Szobovits sürgeti a püspököt (!), hogy a többi püspökkel testületileg („in corpore”) kérelmezzék a császárnál mint főkegyúrnál ennek az adóztatásnak a felülvizsgálatát, hiszen az a lelkipásztor ellátásának, a miseszolgáltatás és más szent célok teljesülésének csorbulása nélkül nem teljesíthető, különösképpen ott, ahol az alapítványok már emberemlékezet óta a kegyúri teherrész kiegészítésére szolgáltak [→ V. 4. 2.].⁹⁰⁰

Szobovits fraternizáló hangnemével szemben a szűkszavú püspöki válaszában nem látszottak a békülékenység jelei. Pauer annyit közölt a plébánossal, hogy

⁸⁹⁷ SzfvPL 4529 1009/1884. (kelt: szept. 6.)

⁸⁹⁸ SzfvPL 4529 1/1885. A levél első oldalát lásd a függelékben, a VIII. 7. fejezetben.

⁸⁹⁹ Hogy az általa kedvelt német beszúrások egyikét idézzük: „Großer Lärm, wegen winzig kleinen ding” („nagy lárma egész apró dolgok miatt”), hiszen csak egy amúgy is repedt falú ház dőlt össze, és néhány kép leesett a falakról. Vagyis a kár korántsem volt olyan nagy, mint azt a pletykás asszonyok terjesztik, akik a „légyből elefántot csinálnak” („... et linguae nonnullorum praesertim sexus sequioris, justo majori loquacitate precellenses, e musca elephantem faciunt”).

⁹⁰⁰ „praesertim, ubi eorundem census, sicut in Hidegkut capellae erem. industrialia patronalia inde ab immemoriali onera supplere et ferre coguntur”.

a levél első felében írtak nem tartoznak a hivatalra („non spectant ad officium”), amit pedig a különböző adókról ír, az jobban nyugtalanítja a püspököket, mint őt magát, és semmi szükség nincs rá, hogy a főpapok figyelmét ő hívja fel a problémára. A levelezésekből jól látszik, hogy Pauer püspök türelmetlensége egyre nőtt Szobovitscsal szemben. Ehhez a fentiekén kívül még egy, ugyancsak 1884-ben kipattant, rendkívül kínos ügy járult hozzá.

V. 7. 3. Az „ismeretlen egermegyei pap” levelei

A püspök még 1884 augusztusában kapott egy levelet Simor János esztergomi érsektől, amelyben egy hozzá érkezett panaszt továbbított. Egy egri érsekséghez tartozó, névtelenségbe burkolódzó plébános élénk színekkel ecsetelte a hidegkúti plébános viselt dolgait („acta et facta vivis coloribus adumbravit”). Nem tudni, szándékos volt-e a feljelentő részéről a hercegprímás bekapcsolása, vagy csak Máriaremete egyházi hovatartozását tévesztette el, mindenesetre a panasznak külön súlyt kölcsönzött ez a körülmény.⁹⁰¹ Pauer János nem is késlekedett, és a panaszlevelet eredetiben, visszavárálag megküldte a hidegkúti plébánosnak, miközben nem rejtette véka alá indulatát és lesújtó véleményét: Mentse ki magát – írja, amennyiben lehetséges!

„Bár el tudom képzelni, hogy főtisztelendő uraságod a hívekkel való érintkezésben kevésbé illedelmes hangot üt meg, hogy a pénzeket mohón kívánja, és hogy illetlenül kiabál a templomban; nem tudom azonban elhinni, hogy a gyónásról és a misealapítványokról azt mondta volna, ami [a panaszban – B. J.] állítatik.”⁹⁰²

Hogy mire is utalt itt a püspök, az nemsokára világossá válik. Szobovits megkapván az újabb kemény intést, először egy hevenyészett, névjegykártyára firkantott választ küldött vissza, amelyben azon sajnálkozik, hogy a „Primás ŐEminentíája egy Anonymus gaz feladónak levelét” egyáltalán figyelembe és hivatalos szám alá vette. A feladó, nézete szerint, nem is pap, hanem valami imposztor, diák, vagy esetleg „kálomista széll pap”, hiszen egyházi személy „olyan szarvas hibákkal telt összefüggés nélküli levelet nem compilálhat”.⁹⁰³ Szobovits ezzel letudottnak tekintette

⁹⁰¹ SzfvPL 4529 965/1884. (érk.: aug. 23.) *Simor Joannes Card Aeppus Strigon. transponit querelam anonymi parochi ADioecesis Agrinesis contra Aloysium Szobovitscs parochum in Hidegkút.*

⁹⁰² „Etsi enim credere posse, quod Dominatio Vestra A. R. in conversatione cum fidelibus minus urbana sit, quod pecuniam avidè concupiscat, et quod in Ecclesia indecenter clamet; non possum tamen credere, quod de confessione et de stipendiis Missarum ita locuta fuisset, uti asseritur.”

⁹⁰³ A kis borítékban, valószínűleg postafordultával visszaküldött sűrűn teleírt névjegykártya az SzfvPL 5230 1362/1884. szám alatt található levélhez van tűzve Szobovits személyes iratai között. A beérkezési dátum (aug. 4.) gyaníthatóan el van írva.

a részletes „iustificatio” kötelezettségét, de nem úgy a püspök, aki november 28-án újabb sürgető felszólítást küldött.⁹⁰⁴ A plébános ekkor már nem várhatott tovább a válasszal, azonban bajban volt, mert nem találta az eredeti vádlevelet, amelyet pedig visszavárárolag küldtek meg neki. December 10-én gondterhelten érdeklődött a püspöki „titoknok úrnál” (titkárnál):⁹⁰⁵

„Habár még olly szorgosan Keresem is a' tölem igazolással legujabban f.e. Nov. 28kán K. hivatalos Kegyes felhivás folytán mélt. püspök urtól surgösen bekövetelt azon névtelen panaszlevelet, mellyel állítólag egy egri érs. egyh. megyei plebános ellenem felterjesztett az Actaim Közt nem találom [...].”

Azt gyanítja, hogy talán már annak idején visszaküldte, ennek bizonyítására – különös módon – a saját szeptemberi megjegyzéseire hivatkozik, amelyet az eredeti püspöki felszólítás hátoldalára jegyzetelt.⁹⁰⁶ A titkárnak tehát azért könyörög, keresné elő a „f.e. Szeptemberi Acták között” a kérdéses vádlevelet – ha megtalálja, akkor a válasza is ott kell, hogy legyen. Ha pedig nem, talán másolatban megvan... Miután a titkár nem segít(het)ett rajta, december 29-én – így is egy hónap késéssel a legutóbbi felszólításhoz képest – végül kénytelen volt válaszolni a püspöknek.⁹⁰⁷ A kívánt tisztázás helyett azonban arra az álláspontra helyezkedett, hogy „ahol nincs bűn, ott nincs szükség tisztázásra” („ubi non est reatus, ibi non datur iustificatio!”), és hogy a névtelen feljelentő („delator”) minden alapot és bizonyítékot nélkülöző rágalmaikat tartalmazó iratot, mint „a hivatali irattár szégyenfoltját” meg kell semmisíteni.⁹⁰⁸ A püspök – nem is fogadva Szobovits újévi jókívánságait – erre csak annyit írt vissza, hogy a vádlevelet mint hivatalos iratot azonnal küldje vissza.⁹⁰⁹ Szobovitsnak nem volt már hová hátrálnia, így egy január 7-én kelt rövid üzenetben végül beismerte, hogy a kérdéses levelet – miután tőle telhetően válaszolt rá – megsemmisítette („[...] scriptum jam qua tale in nihilum redigisse.”). A főpásztor erre erélyes hangon figyelmeztette a plébánost, hogy a hivatalos irat megsemmisítéséért a büntető törvények („leges criminales”) kemény büntetést írnak elő, és egy költői kérdésbe burkolva sugallja azt is, hogyha a hercegprímás az ügyet firtatja majd, ő nem fog a plébános mellé állni,

⁹⁰⁴ SzfvPL 5230 1362/1884.: „praesentibus iniungo A.R.D. Vrae quatenus penes remissionem ddo ut supra communicatarum anonymi querulantis literarum, semet quo ocyus iustificet.”

⁹⁰⁵ SzfvPL 5230 1437/1884.

⁹⁰⁶ Ebben egyébként nem ír visszaküldésről, hanem arról, hogy meg kell semmisíteni az iratot: „Rescriptum: quod Anonymi Sacerdotis, aut cujuscunque denuntiatio tamquam scriptam non existens considerari et qua fictum Documentum omni fidedignitate laborans annihilari debeat, proin nec Nro officioso sequari, nec a parrocho delato iustificatio exigi offose posset ddo [...] Sept. 884.”

⁹⁰⁷ SzfvPL 5230 1520/1884. (kelt: dec. 29.) Szobovits Aloysius par. in Hidegkut refert in negotio querelae per anonymum sacerdotem contra eum motae.

⁹⁰⁸ „scriptum [...] tamquam actorum Offosum maculam simpliciter annihilandum esse, humillime censeo.”

⁹⁰⁹ SzfvPL 5230 1520/1884. (kelt: dec. 31.) Literae querulosae remittendae.

hiszen szavaival (és hozzátehetjük: tetteivel, ugyanis a történetnek ezen a pontján úgy tűnik, megsemmisítette az iratot) ő is megtagadta tőle a köteles engedelmességet.⁹¹⁰

Ezzel az ügy itt lezárulni látszott. Újabb fordulatot vett azonban, mikor Szobovits több mint egy évvel később, 1886 márciusában – plébánosságának utolsó hónapjában [→ V. 7. 6.] – véletlenül, az adóügyi csomóban megtalálta az inkriminált dokumentumot, és egy kísérőlevéllel (amelyben megismétli, hogy a névtelen és nyelvteni hibáktól hemzsegő rágalmazó írást nem szabad figyelembe venni) visszaküldte. A dolgok illetően alakulásának módszertani és forráskritikai tanulságait már a bevezetésben tárgyaltuk [→ I. 3. 2.], ezúttal tehát minden további reflexió nélkül örülve a levél megtalálásának, mi is megismerkedhetünk annak tartalmával.

Az „N. parochus dioecesis Agriensis” aláírással ellátott levél írójának anyja és nővére 1884 júliusában fürdőlátogatás céljából tartózkodtak Budapesten, és közben meglátogatták a kedvelt búcsújáróhelyet, Máriaremetét is. A szent helyen – ahol pedig egy buzgó („zelosus”) pap sokat tehetne a lelkek javára – a hidegkúti plébános szolgál, akit a levélíró ugyan „se személyesen, se névről” nem ismer, de sokak egybehangzó állítása alapján úgy tudja, hogy „nemcsak süket, de durva ember és méltatlan pap is.”⁹¹¹ Ezt különösen a gyónókkal való bánásmódja kapcsán szemlélteti – hiszen sok zarándok gyónás céljából keresi fel a búcsújáróhelyet: a pap általában durván visszautasítja őket. Vagy ha mégis nagy morgások közepette beül a gyóntatószékbe, akkor – mivel süket – olyan hangosan kiabál, hogy mindenki hallja, ezért az emberek szégyellik őszintén meggyónni a vétkeiket. A levélíró édesanyja állítólag „könyvek közt mesélte el”, hogy ottjártakor nemcsak visszautasította, azzal, hogy nincs rá ideje, hanem a szentélyben fennhangon kiabálva a gyónás intézményét is ostobaságnak nevezte, amit csak a jezsuiták találtak ki: „menjenek inkább szent Ignác atyáihoz, nekik van idejük ilyen oktalanságokra” – adja a levélíró a plébános szájába.⁹¹² A megbotránkoztató kifakadás kapcsán felteszi a kérdést: hogyan tolerálható egy ilyen pap egy ilyen szent helyen? Nem pásztor ő, hanem béres („non pastor sed mercenarius”), hogyan számol majd el az Isten előtt a lelkével? A névtelen panaszos a gyónás mellett a befizetett misékkal kapcsolatban is botrányos magatartást tulajdonít a plébánosnak, aki állítólag szemérmetlen pénzsóvársággal szinte követeli a misealapítványokat, amelyeket „az ilyen helyeken amúgy is nagy bőséggel tesznek”. Azonban ebben is nagy lelkiismeretlenségről tesz tanúbizonyságot, amikor ugyanis kérdezik,

⁹¹⁰ „[...] et quid si Praesul non defendat? cui ferme verbis suis obedientiam nuper denegavit.”

⁹¹¹ „non tantum surdus sed etiam durus homo et sacerdos indignus est”.

⁹¹² „[...] et quidam ex ipsis confiteri voluisset non tantum simpliciter repellebatur sub obtutu quod non habeat tempus sed omnibus praesentibus at in templo clare audientibus exclamavit in sacristia „utinam iam desuefierent catolici a stultitia confessionis quae tantum a Jesuitis inventa est, quare non pergunt tales confiteri ad patres sancti Ignatii, qui habent tempus ad tales stultitias.”

hogy mikor mondja el a befizetett misét, azt válaszolja, hogy akár tíz szándékot is befoglal egy misébe, „mert nincs ideje”. Hogy ez az egyházi törvényekkel ellentétes, azt „mindenki tudja”, még az egyszerű hívek is gyanakszanak, úgyhogy kétszeresen fizetnek azok, akik azt szeretnék, hogy kizárólag az ő szándékukra olvasson egy misét.⁹¹³ A levélíró – aki a besúgás vádjától félvén inkognitóban maradt –, mint írja a hit védelmében ragadott tollat, amely hitet a vigasztalásért folyamodó hívek szívéből kiöli „az ilyen béres”, ezért szigorú vizsgálatot kér az egyházmegyei hivataltól, vagy legalább azt, hogy az illető papot a „jámbor lelkek hasznára” („pro lucro animarum piarum”) olyan helyre helyezték át, ahol kevesebbet árthat („ubi minus nocere possit”).

Mindezek fényében értendők tehát a püspök 1884. augusztus 29-i felszólításának implikációi, miszerint a leírtak felét – ami a gyónásról és a misealapítványokról vallott nézeteit és gyakorlatát illeti – még ő sem feltételezte Szobovitsról, de legalábbis megadta neki a védekezés lehetőségét. Ezzel azonban – mint láttuk – a plébános adós maradt. A levél elkeveredésének intermezzója után végül is a püspök nem tett további lépéseket (volt épp elég egyéb probléma a hidegkúti plébánossal), és a hercegprímás sem érdeklődött az általa áttett vádlevél iránt. Maga a feljelentő viszont másfél évvel később új beadvánnyal jelentkezett.⁹¹⁴ Az immár magyar nyelvű levelet érdemes hosszan idézni, mivel az valóban „élénk színekkel” festi le a máriaremetei állapotokat. Az alaphangot a hidegkútiak hitehagyási szándékának említésével adja meg, és korábbi vádjait a részegességgel is megtoldja. Az ismeretlen pap révén egy újabb nézőpont jelenik meg a tanulmányban: az egyház tekintélye miatt aggódó klerikusé.

„Azon szomorú eset alkalmából: hogy a Buda meletti hidegkúti németek plébánosok iránti ellenszenvből a luteranus tehitre akarnak attérni lelkiismeretbeli kötelességemnek tartom Méltóságod felvilágosítására alázatos tisztelettel némely dolgokat közleni, 's tollamat nem vezeti sem ellenszenv – mert a hidegkúti plébánost életemben egyszer láttam 's hiveiveli viszonyát nem ismerem – hanem egyedül hitemnek 's a lelkek üdvének szeretete, 's csak azt csudálom hogy a nevezett plébános viselt dolgai nem jutottak Méltóságod tudomására, vagy pedig nem találtattak olyanoknak, mik hivatalos vizsgálat szükségét idézték volna elő.

A nevezett plébános ur látja el a főváros lekedveltebb bucsujárá helyét a Mária Einsiedelt hová a lelki vigasztalást Mária szent szívével kereső hívek ezrenként zárándokolnak. E szent helyre ment el mintegy 4 év előtt édes anyám nővérével a Császárfürdőből hol akkor tartzkodott 's mint jámbor nő sírva beszélte nekem: mennyire megbotránkozott a hidegkúti plébános ur viseletén, ki ott verekedik veszekedik mindenkivel, 's siket lévén – miről nem tehet – gyontatni nem akar, csak ha misére valót ad valaki, akkor pedig a bünbánó nem öntheti ki előtte szívének keservét mert nem hallja, kiabálni kell neki, 's a kis templomban mindenki hallja amit gyónik az illető, 's azt is mit a pap mond neki gorombán.

⁹¹³ „[...] cum aviditate indecenti quasi postulat stipendias Missarum, quae in tali loco secus etiam in magna abundantia offeruntur, sed ille etiam in hoc negotio maxime inconstienciosus est, quia si interrogatur: quando absolvet Missam? ipse fatetur, quod uno sacro pro circumstantiis etiam decem intentiones absolvit quia secus non haberet tempus, quod quantopere sit contra canones et leges ecclesiasticas omnes noscunt imo etiam simplices fideles suspicantur ita: ut duplum offerant illi, ut seclusis aliis intentionibus unam tantum velit absolvere.”

⁹¹⁴ De ezúttal már egyenesen a fehérvári püspökhöz címezte panaszeit: SzfvPL 4529 435/1886. (érk.: ápr. 9.)

Egyedüli jellemző szenvedélye a stipendiumok 's gazdag ajándékok összeszedése ahol megjegyzendő: hogy a törvényes illetékekkel nem elégszik meg 's mint ő maga mondja a misét ajánloknak hogy egy misével eleget tesz valamennyinek, min még a laikusok is megbotránkoznak, végül a misét ájatoság nélkül hadarja el, 's viseletével elidegenit mindenkit a kath. papságtól.

Valóban szomorú Méltóságos Uram ha ily látogatott helyen egy kath. pap így megbotránkoztatja a hívőket, kivált ha mint másik évben személyesen meggyőződtem az illető részeges is, amely lelki fájdalomnak kifejezést is adtam, egy az esztergomi ordinariatusi hivatalhoz küldött beadványomban ahová gondoltam hogy Hidegkut tartozik, de ott úgy látszik félrevetették azt, oh vajha figyelemre méltatták volna 's átküldték volna Méltóságodhoz, én legalább az hiszem: hogy egy ilyen durva pénzahajászó pap gyűlöletes lehet a hivek előtt, kivált ha még botrányos életet is él. Bocsanatot kérek Méltóságodtól ha mint idegen megyebeli pap e szomorú ügybe beavatkozni mertem, most hogy törésre kerül a dolog; Méltóságoságodnak meg kell tudni a valót, amit eddig előtte elrejtettek, pedig e rossz papot ismeri Budapest 's vidéke, aki midőn buzgóságával ezreket megtéríthetett volna, illetlen viseletével sokaknak szívéből még azt a kis hitet is kiirtotta, mit a világ közönyössége meghagyott, s oka lesz, hogy egy hitközség eltér atyái hitétől."

Máriaremetei imalap a kegyképet ábrázoló metszettel egy budakeszi hagyatékból.

Az iktató (Komáromy Károly titkár) az R. Gy. monogram, a keltezés („T.P 1886 april 8.”), valamint a boríték alapján (amelyen rajta volt a plébánia pecsétje), és egy „egermegyei” sematizmus segítségével kiderítette, hogy Réta Gyula tiszapüspöki plébánosról, a kunszentmártoni kerület alespereséről volt szó. Pauer püspök már másnap választ diktált, amelyben jelezte Rétaynak, hogy névtelen feljelentés alapján az hivatal nem intézkedhet, és hogy

„minden egyházi férfinak lelkiismeretes kötelessége, ha bárhol a hidegkuti volt plébános magavi-seletéhez hasonló szomorú jelenségeket tapasztal, az illető Főpásztort hivatalosan, névaláírással értesíteni.”⁹¹⁵

Réta egyébként is nyitott kapukat döngetett már ekkor, hisz Szobovits éppen azokban a napokban mondott le hivataláról, amit Pauer jelzett is neki. Viszontválaszában⁹¹⁶ a tiszapüspöki plébános bocsánatot kért a „formahiányért”, de örömét fejezte ki, hogy célja „ellett érve”, és a „rossz reputatioju pap” nem válik többé „ugy a kath. hitnek mint a Clerusnak szegényére” ezen a látogatott kegyhelyen.

⁹¹⁵ SzfvPL 4528 935/1886. (kelt: ápr. 9.) Jelentésvő értesítettik, hogy névtelen feljelentések után az egyházmegyei hivatal nem indulhat.

⁹¹⁶ SzfvPL 4529 ad 435/1886. (érk.: ápr. 15.)

V. 7. 4. Anna-napi botrány és következményei

Rétay levele miatt előregrottunk egy fél évet, de most visszatérünk még 1885 nyárára, Máriaremetére, ahol július 26-án újabb, talán minden eddiginél nagyobb botrány napja virradt a plébánosra. Az Anna-napon tartott szentmise közben és után történekről álljon itt a „Hidegkut község Elöljáróságától” származó panasz, amelyet Kröninger Pál bíró és Hauser András jegyző által aláírva (utóbbi tollából) nyújtottak be Mattyók Bence szolgabíróhoz (Pilisi felső járás, Pomáz):

„E mai napon helybeli plébános Szobovits Alajos úr a mését [sic!] a Máriaremete kápolnában szolgált mise közben, a plébános úr prédikációt tartott; s ez alkalommal a f. hó 18-an a Mariaremete kapolna közelében fekvő Marek féle vendéglőben, megtartott zártkörű tanczmulatságot pelengérezte, a plébános úrnnak ezen meggondotlanul [sic!] az oltár hurczolt kifakadásaira Ó Budai lakosnő Rutter Anna /kinek férje ács az ÓBudai hajo gyárban/ a kápolnában nyíltan megrovó megjegyzéseket tett. A befejezett isteni tisztelet után a kápolnán kívül nevezett nő s a plébános úr között a prédikáció miatt perlekedés támadt, s e közben Rutter Anna a papot tényleg, is bantalmazta, vagy legalább is bantalmazni akarta sőt ebben csakis Opászki Henrik újpesti fő út 21 szám alatti és Reinback János Budapesti Liliom utca 46 szám alatti lakosok akadályozták meg; –

Ezen perlekedés következtében azután a közönség között támadt nagyobb mérvű zavar perlekedés sőt verekedés és a mennyiben Szabó Mátild újpesti nyár utca 31 szám alatti lakos, Rutter Annával össze kapott, s annak fejét egy pléh fazekkal bezúta.

Alolirt községi jegyző a fenti eset egy részének szemtanúja voltam, s mindent elkövettem /a mi ez alkalommal valóban nem volt csekély feladat/ hogy a veszekedés és verekedés ne vályék általanossa [sic!].

Miután plébános úr gyakrabban szokott prédikacioiba oly tárgyakat belevonni melyek nem oda valok, s felehető [sic!] hogy ezt a jövőben is megteszi; – alázattal kérjük Tekintetes Szolgabíró Urnak az illy esetek meggátlását eredményező kegyes intézkedését.”

A hivatali út ugyanaz volt, mint az 1882-es panaszlevél [→ V. 7. 1.] esetében: Mattyók szolgabíró Földváry Mihály alispánhoz küldte tovább a panaszt „az illet. egyházi fölhatalósághoz eljuttatás végett”. Mattyók kommentárjában (kelt július 29-én) már tényként közölte a plébános tetteleges bántalmazását, amit a „botrányos szónoklat” által felingerelt, „budapestről kirándult ájtatos halgatóság” követett el. Földváry is ezekkel a szavakkal továbbította Pauer püspöknek, hogy „a továbbiak iránt bölcs belátása” szerint intézkedjen. A püspök rögtön a kézhezvétel napján (augusztus 5.) meg is fogalmazta felszólítását a plébánosnak, és hangot adott fogytán lévő türelmének:⁹¹⁷

„Sokszor figyelmeztettem már Főtisztelendő Uraságotat, hogy ne tárgyaljon olyan dolgokat, amelyek nem tartoznak a hatásköréhez, más személyek, családok, vagy akárki privát ügyeivel ne törődjön,

⁹¹⁷ A község, a szolgabíró és az alispán levelei, valamint a püspöki fogalmazvány az SzfvPL 4529 969/1885., ill. ad 969/1885. számok alatt található.

amint a leveleiben, a visszaküldöttekben is,⁹¹⁸ tenni szokta, hanem tegye, amit egy buzgó és körültekintő lelkipásztornak tennie kell; azonban ahogy látom, minden eredmény nélkül. Mielőtt tehát tennem, amit ezen esemény alapján tennem kell, elvárom Főtisztelendő Uraságod helyreigazítását.”⁹¹⁹

Szobovits válaszában (kelt: augusztus 26.) kérte, hogy küldje meg neki a „község előjáróinak panaszkönyvét”, amire azonban a püspök jelezte, hogy a múlt évben is megsemmisítette az egri pap panaszait [→ V. 7. 3.], ezek után elégedjen meg a levél összefoglalásával, és tisztázza magát.⁹²⁰ Ismételt kérésére végül Szobovits mégis kapott egy másolatot a panaszból, azzal a szigorú meghagyással, hogy legkésőbb szeptember 20-áig vagy inkább gyorsabban („aut etiam citius”) nyújtsa be a védekezését.

A plébános egyébként már augusztusi leveléhez is csatolt egy védekezésfélélt, ennek azonban nem a községi panasz, hanem egy a *Pesti Hírlap*ban megjelent cikk szolgált alapjául. Az említett napilapban „A közönség köréből” rovatban „egy katolikus” aláírással jelent meg egy írás a július 26-i eseményekkel kapcsolatban *Botrány a templomban* címmel, mire Szobovits felháborodott tiltakozást juttatott el a szerkesztőségnek. Ebben a szerző megnevezését követeli. Kijelenti, hogy az „állitolagosan botrányos” (a plébános véleménye szerint „inszenirozott”) eseményről szóló „mese” nem más, mint „rosz akaratú merő ráfogás, hazugság és rágalom”. Nem lévén biztos benne, hogy a *Pesti Hírlap* lehozza a nyilatkozatot, Szobovits a biztonság kedvéért a *Magyar Állam* című katolikus lap heti mellékletéhez, a *Papok Lapjához* is eljuttatta azt, ahol nyomban meg is jelent.⁹²¹ Ennek szerkesztői bevezetője hosszasan ecseteli, hogy milyen méltatlan támadás érte a „zsidó befolyás alatt álló” *Pesti Hírlap*ban a „lelki pásztori fáradalmakban és érdemekben megöszült” plébánost, és taglalja az állítólag „katolikus” rágalmazó nemtelenségét. Hiszen aligha lehet valóban katolikus, ha egy ilyen fórumon képes meghurcolni és rágalmaival pellengérré állítani „az úr felkent szolgáját”. Hogy csak egy mondatot emeljünk ki:

„[...] ki tehetné fel egyenes szívvvel és józan fejjel egy Kath. Papról, hogy a templomba vagy kápolnába pálinkás palaczkot czipeljen magával, s miután tartalmának felét künn a sorban kínálgatott asszonyokkal kiürítette, másik felét benn, a sekrestye küszöbére ülve, az ájtatosságra összesereglett nép szemeláttára szörpölgesse?”

⁹¹⁸ Ebből a megjegyzésből gyaníthatjuk, hogy Szobovits plébánosnak már nem minden levelét vették hivatalos szám alá, hanem volt, amit egyből visszaküldtek.

⁹¹⁹ „Multoties jam admonui A.R.D. Vam, ut quae ad spheram Ejus non pertinent, ne discutiat, aliarum personarum, familiarum et quorumcumque res privatas non curet, sicut in literis suis, etiam remissis, facere solet, sed quae solertis et circumspecti animarum pastoris sunt, agat, attamen, uti vides, absque omni effectu. Antequam igitur ea facerem, quae ex incidenti hujus eventus facere debebo, rectificationem A.R.D. Vae adexpecto.”

⁹²⁰ „Quod scripsi, fundamento relationis Primorum Communitatis scripsi, et justificationem A.R.D. Vae adexpecto.” SzfvPL 4529 1035/1885. (Szobovits válasza és a püspöki viszontválasz.)

⁹²¹ Tehát végül ennek a cikknek a kézíratos másolatát küldte meg a püspöknek. *Papok Lapja* III/33. (1885. augusztus 19.): 7.

Az Anna-napi botrány tehát az újságoknak hála nagy nyilvánosságot kapott. A püspököt érthető módon nem elégitette ki Szobovits sajtóriposztja, hanem továbbra is részletes tisztázást várt. Ezt végül a plébános hét, latinul sűrűn teleírt oldalon tette meg, majd mivel ezt az írásművet nem találta elég fényesnek („rectificationes [...] non satis nitide et cum correctionibus descriptae”), egy háromoldalas függelékkel toldotta meg, ahol már dióhéjban („in nucleo”) foglalja össze mondandóját.⁹²² Szobovits itt önmagára ismét az önfeláldozó mártír szerepét osztja: hiszen a protestáns és zsidó elemek az igaz krisztusi egyház megdöntésére szövetkeztek,⁹²³ ő azonban – az „isteni ígét” bátran hirdető prédikátorként – nem hátrál meg, hanem Jézus, az apostolok és az első vértanúk nyomdokába lépve minden üldöztetést, és akár a halált is vállalja. Tudomása szerint a panaszokat egy „nem katolikus ember” („homo acatholicus”) – aki neki és vallásának is ellensége (itt nyilvánvalóan ismét Váry-Szabóra céloz → V. 3. 3.) – mondta tollba a jegyzőnek, Hauser Andrásnak. Hauser a plébános szerint ugyan békés, de vallási dolgokban közömbös, és a magyar fogalmazást illetően biztosan ártatlan (tudniillik nem bírja olyan jól a nyelvet), azonban hagyta magát megvezetni a protestáns lelkülettől,⁹²⁴ ráadásul csak az események végén érkezett a helyszínre, így csupán „ellenséges elmondásból” ismeri a történeteket. A másik aláíró, Kröninger bíró jóra való, de egyszerű ember („bonus quidem et simplex homo”), aki viszont egyáltalán nem volt jelen, és magyarul még annyira sem tud, mint Hauser, így olyanról tanúskodik, amit nem látott és nem is ért. Az Anna-napon történeteket és annak következményeit Szobovits a következőképpen értelmezte.⁹²⁵

Először is felteszi a kérdést, hogy ugyan mennyiben érintette a pellengérré állított Marek-féle mulatság az óbudai asszonyt? Mi indokolta volna a felháborodását, mikor előzetesen nem is tudott a „zártkörű rendezvényről”? Szobovits szerint csakis valami felbujtás állhat a háttérben. Éspedig a felbujtók – bár itt nem gyanúsít explicite senkit – nyilvánvalóan azok lehettek, akik úgy gondolják, hogy egy ilyen téma „nem oda való”, mármint nem a szószékre (ezt a három szót az idézet kedvéért magyarul írja). Szobovits ezzel szemben úgy véli, hogy inkább a Marek-féle mulatságok „nem oda valók”, azaz nem a templomtól alig 200 lépésnyire. Idézi az országos és megyei rendeleteket, amelyek értelmében a szóban forgó, vasárnap reggel 6-ig tartó táncos-zenés esemény sértette a vásár- és ünnepnapok délelőttjére vonatkozó

⁹²² SzfvPL 4529 1099/1885. és ad 1099/1885. (évk.: szept. 19.) *Szobovits Aloysius par. in Hidegkut justificat se contra querelam Primorum Communitatis.*

⁹²³ „moderno aevo Protestantés et Iudaei in arcto pugnantes consortio eo collaborare videantur; ut vera Iesu Xti Ecclesia in hoc Regno Mariano collabatur”.

⁹²⁴ „[...] ut accusatoribus meis placet: se calamo protestantici impulsus et spiritus enunciare inconsiderate prolatis verbis [...]”.

⁹²⁵ A következőkben a második levél struktúráját és állításait követem, kiegészítve azt az első, bő lére eresztett levélből vett részletekkel.

tilalmakat,⁹²⁶ és – zártkörűség ide vagy oda – megbotránkozathatták volna (!) az esetlegesen arra járó „szent meneteket”, ezért az illetlenségért („indecentia”) és valástalanságért („irreligiositas”) pedig a kocsmárosot és a hatóságokat terheli a felelősség.⁹²⁷ Ő a szószékről csak Szent Anna erényeiről beszélt, amit – szerinte – megcsúfolnak az ehhez hasonló események. Itt párhuzamot vont a budai Császárfürdőben (valószínűleg az óbudai Császárfürdő-étteremben) tartott Anna-bálokkal is,⁹²⁸ amelyeket botrányosnak és a keresztények provokációjának tart. Szűz Mária édesanyjának erényeit pedig különösképpen az ő nevét viselőknak ajánlotta a figyelmébe. Ez a két utóbbi elem egyébként kiválthatta az óbudai (!) Ritter Anna (!) nemtetszését. (A plébános ezzel tulajdonképpen saját korábbi állítását gyöngíti, miszerint az asszony minden ok nélkül kelt volna ki magából.)

Szobovits határozottan tagadja, hogy az asszony vele veszekedett volna a mise után, megtámadta, vagy meg akarta volna támadni (a panaszosok állítása, miszerint „a papot bántalmazta v legalábbis bántalmazni akarta” többet akar sugallni, mint az igazság: „plus probat ergo nihil probat” – írja). Igaz ugyan, hogy a „félőrült, vagy borból esetleg pálinkából túl sokat fogyasztó” asszony („mulier [...] semirasa aut vino v cremato justo plus indulgens”) megindult a sekrestye felé, de Pollák kántor megállította és elvezette (tehát nem Opaszki Henrik és Reinback János, mint a vádolók állítják). Az is igaz, hogy Ritter Anna előtte összeszólalkozott Szabó Matilddal, mikor az a szemére vetette a templomi viselkedését, és ezek ketten üvegeket és edényeket használtak fegyverül. Azt azonban erős túlzásnak tartja, hogy a templom előtt „általános veszekedés és verekedés” tört volna ki.

És „milyen különös!” („et quid mirum!”) – érkezik el a konklúzióhoz a plébános, a hidegkúti előljárárságból, akiknek a törvényes rendet őrizniük kellene, senki nem volt jelen a helyszínen, hogy közbelépjen. Pedig egy ilyen, „nagyreszt faragatlan, és többnyire szesz italokat iddogáló emberekből álló, a környező erdőkben is szétszóródó tömeg” mellett ez elvárható lenne.⁹²⁹ Az előljárárság semmilyen óvintézkedést

⁹²⁶ „vasárnap és ünnepnapokon dél előtti órákban nyilvános helyeken és téreken ’különösen templom közelében nagyobb zajt okozó foglalkozás, korcsmák és egyéb italmérsi üzletek kinyitása, mulató helyeken való zenélések tilosak” [aláhúzások az eredetiben].

⁹²⁷ A vendéglősök, kocsmárosok és a pap közötti érdekkülönbségek gyakran jelentették konfliktusok forrását a falusi társadalmakban. Tobias Dietrich félig viccesen „lelkigondozási konkurenciának” („Seelsorgekonkurrenz”) nevezi ezt a rendszerszintű feszültséget. Az egyházi cselekmények megzavarásán, a falusiak (különösen a fiatalok) erkölcsi fölött való egyházi felügyelet megnehezítésén túl végső soron az emberek idejéért folyt a küzdelem, hiszen az egyház és a kocsmá/vendéglő volt az a két intézmény, amely az embereket kiszakította a munkából, a mindennapokból. DIETRICH, T. 2001: 330–335. A budakeszi Lorenz Winkler kocsmáros és Bacsák Imre plébános tettelegességig fajuló ellentétének történetét (1848–1862) lásd: BEDNÁRIK 2013.

⁹²⁸ Vö.: GÁLOSFAI 2007.

⁹²⁹ „penes tantam in sylvis etiam contiguus sparsam multitudinem hominum potissimum e rudibus et nefors jam spirituosis potibus ingurgitis consistententem”.

nem tett, és többszöri nyomatékos kérése ellenére sem kért zsandárokat a szolgabírótól. Egyetlen rendfenntartó sem jelent meg a kápolnánál: ez a tény volt a kizárólagos és fő oka, sőt táptalaja annak, ami történt, nem pedig az ő „Isten dicsőségére és szent Anna tiszteletének emelésére” mondott szentbeszéde, amelyben semmilyen személyes vagy családi vonatkozást nem érintett.⁹³⁰ Összefoglalva tehát: a jegyző és a bíró a protestáns („acatholicus”) rosszakarók sugalmazására a – szintén protestáns, ámbr „minden megbecsülésre és tiszteletre érdemes” – szolgabíró és alispánon keresztül a papot támadják vallásos buzgósága miatt („ob zelum ejus”), hogy leplezzék és mentessék a rendőri kötelességmulasztást.

Kirándulók Máriaremete mellett, Hűvösvölgyben. Vagy ahogy Szobovits jellemezte őket: „nagyrészt faragatlan, és többnyire szeszes italokat iddogáló emberekből álló, a környező erdőkben is szétszóródó tömeg”.

Szobovits duplán megfogalmazott védekezéséhez csatolt még egy német nyelvű bizonyítványt is (Freiwilliges Zeugnis), amelyben az említett Pollák Mátyás nyugdíjas jegyző és ideiglenes kántor [→ V. 5. 2.], Josef Zettelmeier kápolnaszolga („Kapellen diener”) és Josef Noob templomatyja („Kirchen Vatter”) magukat „pártatlan tanúként”

⁹³⁰ „originem querelae [...] in defectu policealis vigilantiae publicae minime in concionis meae materia, haud privatas familiarum res attingente ac in se continente; sed vero vel maxime in defectu policealis vigilantiae publicae quaerendam [...] esse”.

(„unpartheiische Zeugen”) mutatják be [→ V. 5. 1.], és a „minden hazug újság-írómány és hamis szemtanú”⁹³¹ ellenében bizonyítják a plébános ártatlanságát és igazát. Vallomásuk feltűnően egybehangzik Szobovits érvelésével, miszerint semmiféle komolyabb népfelkelés nem volt sem a templomban, sem azon kívül. A „szent Anna erényeiről és a gyermeknevelésről” szóló prédikáció közben egy „óbudai, egész közönséges asszony zavart állapotban” („ein altofner ganz gewöhnliches Weib in betrübtene Zustand”), mivel valószínűleg találva érezte magát, hangosabban beszélve a plébános ellen fordult, de mindenki más a mise végéig nyugodtan és épületesen („ruhig und auferbaulich”) megmaradt a templomban. A kápolna előtt aztán ez az asszony – egy közönséges gyümölcsösökofa („wie man sagt – Fratschlerin”⁹³²) – egy másikkal tettelegességgel fajulóan összeszólalkozott. Ezután a sekrestye felé vette az irányt, ahol alighanem a plébánosra támadt volna, de Pollák kántor megakadályozta ebben. Ez pedig az asszony legnagyobb szerencséjére történt, hiszen ha valóban bántja a plébánost, akkor a plébános pártján álló felháborodott tömeg biztosan alaposan helybenhagyta volna.⁹³³ A kántor ezután vette észre a helyszínen a jegyzőt, és átadta neki az asszonyt, aki két, tanúként ajánlkozó férfi mellett feljegyezte a nevét (minden bizonnyal a fent említett „Opászki” és „Reinback” urakról van szó). A konklúzió mindezek után az, hogy az esemény oka egyedül a rendőri jelenlét hiányában keresendő, egy olyan napon, ahol „az alsó osztályból származó, civilizálatlan városi emberek ilyen tömege gyűlt össze” („wo so eine Massa niedriger unzivilisirte Classe städtischer Menschen anwesend versammelt”). Ellenpéldaként hozzák a néptömeg szeptember 8-án és 10-én tanúsított „nyugodt és épületes magatartását”. (Csak zárójelben jegyzem meg, hogy a 8-ai misét minden valószínűséggel nem Szobovits, hanem egy szerzetes atya tartotta⁹³⁴ – ezt a nem lényegtelen körülményt azonban a „pártatlan tanúk” nem hozzák szóba.)

A püspöki hivatalban ezt a plébános hosszú öngigazolását és a csatolt tanúvallomást félretették („pro statu notitiae”) – vélhetően azért sem vesződtek a részletes válasszal, mert ekkor már más ügyekben is sűrűsödött a hidegkúti levelezés.

⁹³¹ „trotz allen lügnerischen Zeitungsschreibereien, wie auch anderen falschen Augenzeugen”.

⁹³² Osztrák területen, főleg Bécsben ismert kifejezés a piaci kofára, amely a budai és Buda környéki német nyelvben is honos volt. <https://www.wien.gv.at/wiki/index.php/Fratschlerin> [utolsó letöltés: 2017. augusztus 17.].

⁹³³ „wenn sie dort noch einmal nur im mindesten Excedirt, sie ohne weiteres durch die zu Gunsten des Hochw. Herrn Pfarrers Partei gesinntten und gegen sie empörte Menschenmasse durch geprügelt worden wäre”.

⁹³⁴ Szeptember 2-án Szobovits binálási kérelmet nyújtott be a püspöki hivatalhoz „Kisasszony napjára” (szeptember 8.) vonatkozóan, mivel nem talált kiségitőt. Lehmann Ágoston „főreáltanodai hittanár”, aki minden évben vállalni szokta „a kérdéses provinciát”, le kellett mondja. 4-én azonban újabb levélben jelezte, hogy a „pesti baráték” vikáriusa (valószínűleg valamelyik ferences vagy kapucinus rendház feje) elvállalta a szolgálatot. SzfvPL 4529 1061/1885. (kelt: szept. 2. / érk.: szept. 5.) Szobovits Aloysius par. in Hidegkút facultatem petit in festo Nativitatis BMV bis celebrandi.; Elintézés: Minthogy a melléklet szerint már kapott kiségitő áldozárt, ennélfogva a kérvény tárgyátalan.

V. 7. 5. A templom bezáratása

1885 nyarán és őszén nemcsak az Anna-napi botrány miatt főhetett a plébános feje, hanem azért is, mert az „államépítészeti hivatal” műszaki véleménye értelmében a hidegkúti plébániatemplomot hatóságilag bezáratták.⁹³⁵ Mattyók Bence szolgabíró július 29-én tájékoztatta erről Szobovitsot és a falu elöljáróságát, majd augusztus 13-án nyomtatékosította azzal, hogy

„a mennyiben [a plébános] még most is vonatkoznék a határozat fogantatásától figyelmeztesse [öt az elöljáróság – B. J.], hogy az elöljáróság kénytelen lesz a már ez alkalommal adott utasítás folytán a templom ajtaját a község hivatalos pecsétjével ellátva bezárni, melly esetben a reggeli déli és esteli harangozás sem lesz eszközölhető.”⁹³⁶

A hidegkúti templom egy 1938-ban készült felvételen. Szobovits idejéhez képest felújított tetőszerkezettel, és új alakú toronysisakkal.

⁹³⁵ „a hidegkúti r.k. templomnak Isten tiszteletre vagy más gyülekezésre leendő használata a tetőzetnek teljes jókarban helyzetetéséig közbátorsági szempontból rendőrileg ezennel eltiltatik.” SzfvPL 4529 1036/1885., melléklet (érk.: aug. 30.)

⁹³⁶ SzfvPL 4529 1036/1885., melléklet (érk.: aug. 30.)

Szobovits azonban, úgy tűnik, még ezután is „vonatkozott”, így augusztus végén azt volt kénytelen jelenteni az alesperes (a vörösvári Bacsák Imre) és általa az Egyházmegyei Hivatal felé, hogy az ajtók lepecsételése megtörtént. Bár szerinte minden ok nélkül, hiszen csupán néhány cserép hiányzik a tetőről, amelyeket az orkánszerű szél sodort le, a hibákat pedig nemsokára garanciálisan kijavítják.

A templom állapota természetesen nem egy vihar eredményeként romlott le ennyire, hanem több évtizedes elhanyagolás állt a háttérben. A középkori alapokra a 18. század elején épült istenházán utoljára ötven évvel azelőtt, 1829-ben hajtottak végre jelentősebb, elsősorban a födémet és a tetőzetet érintő átalakításokat [→ V. 2. 1.]. A templom égetően szükséges felújításába Szobovits végül 1880-ban vágott bele. Az 1880. és 1881. év iratainak nagy részét a tervekről, megbízásokról, munkálatokról szóló jelentések, a különböző alapok, alapítványok és kasszák terhére történő pénzkérések és kiutalási engedélyek teszik ki.⁹³⁷ A költségek nagy részét ezúttal is a máriaremetei kápolna pénztára fedezte; a kegyurak nem járultak hozzá, de a plébános mintegy 70 forintot a hívek körében szervezett gyűjtésből is összeszedett. Úgy tűnhetett, hogy Szobovitsnak sikerül levezényelnie ezt a jelentős akciót. Azonban az 1884 végének és az 1885-ös év első felének időjárása felszínre hozta a tetőzet felújításának hiányosságait, hiszen csak a cserepeket cserélték ki, a korhadt gerendázat maradt a régiben. Az 1885-ben készült műszaki vélemény szerint ezek „különösen vihar alkalmával könnyen leszakadhatnak”.

A templombezárattal előállt kínos helyzet Szobovits számára már a vég kezdetét jelentette. A plébános szeptemberben jelezte a püspöknek,⁹³⁸ hogy írásos felhívásai ellenére a patrónusok nem hajlandók hozzájárulni a felújítási költségekhez. Egyedül Párvy János királyi táblabíró jelezte, hogy kész fizetni, de csak abban az esetben, ha arányosan a többi kegyúr is teljesíti a maga részét. A püspök erre hivatalos levélben fordult Steinbach Károlyhoz,⁹³⁹ hogy „a helyreállítási költségekhez aránylagosan járulni sziveskedjék,” ezzel egyszersmind „magasztos példát” adva a kegyúrtársaknak is. A kérés azonban süket fülekre talált Steinbachnál (aki egyébként is fiára, Victorra ruházta a hidegkúti kegyuraságot: →V. 2. 2.).

Októberben Szobovits jelentette, hogy egy újabb vihar még inkább megrongálta a tetőzetet, amelyen így már méretes lyuk tátong, és kérte Pauertől, hogy hatósági úton is sürgettesse meg a kegyurakat. A főpásztor azonban ettől már elzárkózott:

⁹³⁷ SzfvPL 4529 1294/1880.; 321, 433, 884/1881.

⁹³⁸ SzfvPL 4529 1082/1885. (érk.: szept. 14.) *Szobovits Aloysius par. in Hidegkut significat, quod compatriotni Hidegkutenses ad sumtus restaurandae Ecclesiae, demto uno, concurrere nolint.*

⁹³⁹ SzfvPL 4529 1082/1885. (kelt: szept. 14.) *Steinbach Károly társkegyúr felkértek, hogy a templom helyreállításához járuljon.*

amint írja, megtette, amit tehetett, többet sem nem tud, sem nem akar.⁹⁴⁰ 1885 decemberében a községi elöljáróság közel ötven helyi lakos aláírásával megtámogatva intézett „alázatos kérelmet” a püspökhöz, amelyben községük „plébánosát Szobovits Alajos Urat bepanaszolyák”, és „mielőbbi elmozdittatását kérik.”⁹⁴¹ Ennek első pontja éppen a bezáratott templommal kapcsolatos, és balurkoltan a hűtlen kezelés, valamint a sikkasztás vádját fogalmazza meg. A vádlók jelzik továbbá, hogy az előállt pathhelyzet kulcsa a plébános személye:

„Alapos értesülésünk szerint Szobovits Alajos Úr helybeli plébánoskodása ideje alatt templomunkra a Mária Remete kápolna pénztárából előttünk megfoghatatlan módon sok ezeret költött már el, s ezen nagy költekezést mint azt a jelenlegi állapotok kétségtelemné teszik, minden helyes számítás, és értelmes szakértő közbejötté nélkül tette; – mert hiszen kis templomunkon egy egész uj menyezet egy új tetővel allig kerülhet két három ezer forintnál többre. És mostan a midőn templomunk már hónapok óta zárva van, a plébános úr annak kijavittatása czéljára sem a helybeli pátronatusnál, sem a községi lakosoknál nem képes semmit kieszközölni, és pedig nagy részben azon oknál fogva, mert senki sem viseltetik a plébános úr iránt bizalommal.”

Az ügyben a következő hónapban sem történt előrelépés. 1886 márciusában, mintegy utolsó próbálkozásként Szobovits azzal fordult az elöljárósághoz, hogy a templom kijavítására hiányzó „mintegy 300 frtnyi összeget a községben gyűjtés útján” teremtsék elő. Erre föl született az a levél,⁹⁴² amelyben a községi elöljáróság tolmácsolta a püspök felé azt a meggyőződését, hogy

„mind addig, míg a helybeli plebános úr fungal a községben, az egyház részére való gyűjtés még csak részben sem érhetné el a kívánt eredményt, [ezért] a gyűjtési elv foganatosítását elejtette; kijelentvén a képviselő tagok között többen, hogy nagyobb összeggel is képesek volnának ezen szent cél eléréséhez járulni, mihelyt az ohajtvá várt plébánosi személy változás megtörténik. Nagyon szomorú jelenség, midőn egy hitközségben – annak lelki pásztorá – a szentegyház fentartása iránti buzgóságot annyira képes kioltani a hivek kebléből.”

Az elöljáróság kérte tehát a hiányzó összegnek a templom- vagy a kápolnapénztárból való kiutalását. Jelezték továbbá, hogy a „hitközség” minden felelősséget elhárít magáról, és hogy a kérés netáni elutasítása az „eddig keblünkben lángoló valásos szent hitünket a rom. cath szent egyházhozi hű ragaszkodásában nagyon megingathatná.”

⁹⁴⁰ SzfvPL 4529 1158/1885. (érk.: okt. 3.) Szobovits Aloysius par. in Hidegkuti Patronatum ad ferendos reparandae Eae sumtus via politicae jurisdictionis stringi petit. Elintézés: non fiet (kelt: okt. 3.): „[...] Via jurisdictionis politicae stringere neminem possum, nec volo. Nec possum Me compromittere, cum nullum effectum subsecuturum praevideo. Quod bona modalitate efficare possum, facio, quod non possum, omitto.”

⁹⁴¹ SzfvPL 4529 1472/1885. (érk.: dec. 13.)

⁹⁴² SzfvPL 4529 398/1886. (érk.: márc. 28.) Hidegkuti elöljárók a templom helyreállítására a templom vagy kápolna pénztárából 300 forintot kérnek utalványoztatni. Elintézés: Utalványoztatott 1886. ápr. 7-én 425 sz.a. K[omáromy] mp. Elintézés: [levél Szobovitsnak]: Parochus in Hidegkuti provocatur, ut intra octiduum resignet.

A kért összeget végül április 7-én, Szobovits lemond(at)ásának napján utalványozta az egyházmegyei hivatal. Ezzel egyidőben jelentkezett megbízottja révén Steinbach Victor is, aki elzárkózott az elől, hogy „az egyház fentartási költségek fedezésére” hozzájáruljon, míg a hidegkúti egyház – egyébként jelentősre becsült – vagyona minden „ellenőrzés nélkül kezeltek.”⁹⁴³

A források alapján nem világos, de valószínű, hogy ezek után a teljes használati tilalmat enyhítették. A teljes felújítás és a templom újbóli megnyitása azonban még ezután is hosszú évekig, egészen 1892-ig váratott magára. Ekkor a „közbirtokossági kegyurak” restauráltatták.⁹⁴⁴

V. 7. 6. Az utolsó hónapok plébánosként

Az előzőekből nyilvánvalóvá válhatott, hogy Szobovits ekkorra már nagy mértékben elszigetelődött a helyi közösségben, a községi előljárással, valamint a kegyurakkal és más hidegkúti birtokosokkal pedig kimondottan ellenséges viszonyba kormányozta magát. Ráadásul egyházi feljebbvalóinak bizalmát is elvesztette. A templom bezáratása az utolsó csepp volt a pohárban: Pauer püspök ezután már határozottan azon volt, hogy eltávolítsa őt hivatalából, de ez még meglepően hosszú ideig húzódott. Ennek a folyamatnak néhány állomását az előző fejezetben már érintettem, a következő oldalakon pedig a hónapokig tartó huzavona további részletei olvashatók – a teljességre való törekvés igénye nélkül.

1885. október–december

Október 24-én Szobovits felszólító levelet kapott Pauertől, amelyben a püspök az ellene szóló községi különféle vádakra várt magyarázatot,⁹⁴⁵ és felszólította a plébánost, hogy haladéktalanul járuljon elébe Székesfehérvárott. Nem kapván választ, november 21-én a püspök újabb sürgetést küldött.⁹⁴⁶ Szobovits ekkor már válaszolt, de részben hivatalos teendőire (temetések, esküvők, misék stb.), részben betegségre és a rossz időre hivatkozva haladékot kért a látogatás alól, majd egy héttel később

⁹⁴³ SzfvPL 4529 424/1886. (érk.: ápr. 7.) Steinbach Victor meghatalmazottja felkéri Ő metóságát, hogy Hidegkutra nézve sürgősen intézkedjék. Válasz: A kegyúri meghatalmazott értesítettik, hogy Szobovits Alajos hidegkúti plébános ma lemondott és a templompénztárt az Administrator át fogja venni.

⁹⁴⁴ DÉRY é. n.

⁹⁴⁵ SzfvPL 4529 1231/1885. (kelt: okt. 24.)

⁹⁴⁶ SzfvPL 4529 1231/1885. (kelt: nov. 21.)

igyekezett még tovább húzni az időt,⁹⁴⁷ mire december 13-án ismét újabb levélben szólította fel a püspök – immár nemcsak a székesfehérvári megjelenésre, de a javadalmáról való lemondásra is.⁹⁴⁸ A plébános vélhetően azért is akart időt nyerni, mert gőzerővel szerkesztette nagyszabású válaszlevelét, amelyben még az októberi vádakra reagált és amelyet végül december 21-én, 19 sűrűn teleírt oldalon kapott meg Pauer János.⁹⁴⁹ A következőkben ennek tömör összefoglalása következik.

Az első pontban bocsánatot kér, „szíve keserűségével” („in amaritudine cordis mei”) és a vidéki élet befolyásával („rurali influentibus”) magyarázza azt, hogy leveleit szarkasztikusnak, illetve zavarosnak találja a főpásztor.⁹⁵⁰ Ezután a stilisztikai mentetetődés után rátér a lényegi kérdésekre.

A második pontban a templom bezáratásával kapcsolatban nem tud újdonságról beszámolni (de azt jó hosszan teszi). Ugyanakkor jelzi, hogy ha materiális értelemben nincs is „egyháza”, spirituális értelemben annál inkább, hiszen a hívek nagy és nem is remélt számban követik Máriaremetére nemcsak ünnepnapokon, hanem hétköznapokon is.⁹⁵¹

Harmadikként örömmel számol be arról, hogy a vihar által szintén megrongált plébániaház tetőzetének javítását a „múlt hét végével” sikerült befejezni, így visszaköltözhetett a plébániára. Az eredetileg szalmából lévő tetőt („inde ab ovo stramineum”) főtt náddal erősítették meg („supremitate quidem per [...] arundine novitus”), és a többi részt is új szalmára cserélték ki, így hosszú időre ellenáll majd az időjárási viszonytalanságoknak. „Alleluja!!!” Szobovits azt is elejti, hogy mindezt saját pénzéből („proprio aere”) finanszírozta.

A negyedik pontban azt a vádat igyekszik cáfolni, hogy híján lenne a plébánosi tekintélynek.⁹⁵² Azt veti ellen, hogy bár 1829 óta nem volt kánoni vizitáció, ő azonban, mióta plébános, számos vizszaélést megszüntetett; és sok üdvös célt megvalósított, mégpedig a saját tekintélyének köszönhetően,⁹⁵³ és a lehető legrosszabb állapotban ráhagyott épületeket, felszereléseket és berendezést is jó állapotba hozta. De megváltozott a helyzet, amióta másvallásúak (értsd protestánsok) is beférköztek a faluba, ahogy a poéta mondja („liceat mihi demisse oro cum Poeta canere”): „Nem úgy van már, mint volt régen; Nem az a nap süt az égen!” Újban olyan dolgok adódnak ugyanis, amelyek ellen a katolikus lelkész aligha szállhat szembe anélkül, hogy tekintélye csorbát ne szenvedjen.⁹⁵⁴ Ezen dolgok közül is a nem sokkal azelőtt felállított állami iskolával kapcsolatos harcait eseteli.

⁹⁴⁷ SzfvPL 4529 1404/1885. (é. r. k.: nov. 27.); Szobovits Aloysius par. in *Hidegkut significat quod futura septimana Albae-Regiae comparabit*; SzfvPL 4529 1438/1885. (é. r. k.: dec. 4.) Szobovits Alajos *hidegkuti pleb. jelenli, hogy betegsége miatt nem jelenhetik meg.*

⁹⁴⁸ SzfvPL 4529 1472/1885.

⁹⁴⁹ SzfvPL 4529 1504/1885. (é. r. k.: dec. 21.) Szobovits Aloysius par. in *Hidegkut respondet ad literas dd. 24. Oct a. c. nro 1231 ad eum directas.*

⁹⁵⁰ „obvertitur mihi B.Gratiose ab illustritate Vra Episcopali: quod Literae meae Offosae sarcasmis referatae, fuse, quin imo confuse appositae sint.”

⁹⁵¹ „[...] Quia Deo sint laudes! populum fidelem labeo sufficienti numero, qui pastorem suum, et in modernis templi in Matre arduis policealibus adjunctis, non obstantibus, tempestate disfavorabili et ½ horae distantia, ad filialem comitatur Capellam, et S. Missae Sacrificium, verbaque Dei tum Dominicis et festis cum etiam feriatisque diebus numero insperato confluendo lubenter audit.”

⁹⁵² „Quod auctoritate mea parochiali nil efficere valeam: humillime advertere praesumo.”

⁹⁵³ „Non obstante eo, quod Visitatio Canonica inde ab Anno 1817 et altera huic superaedificata 1829 – hic loci nulla fuerit; ego tamen a quo hic parochum ago, jam nonnullos abusos, quos jam hic reperire debui – propria auctoritate abrogavi; salutaresque scopos assecutus fueram.”

⁹⁵⁴ „Quapropter essetne mirum Illustrissime D. Praesul, ac dulcissime Pater Episcopo si emergant objecta, circa quae cum inimicis et resistentibus elementis durum est in arenam cum spe victoriae condescendere, quo proh dolor! in fine finali Auctoritas parochi, ad quam dignatur Illtts Vra provocare vapulat.”

Mint írja, az iskola létesítése ellen nemcsak ő, hanem az alesperes úr is hiába tiltakozott (aki pedig kétségtelenül tanult és nagytekintélyű férfi – teszi hozzá, talán nem minden szarkazmus nélkül).⁹⁵⁵ „Minden értelmet, jogot és igazságot” meghalad azonban az, hogy az iskolai tanács a protestáns szellemtől és két református személytől vezetetik,⁹⁵⁶ akik a kántori és egyházi iskolai javakkal úgy jártak el, ahogy az ismeretes (itt ismét hosszasan összefoglalja az V. 5. 3. fejezetben megismert, tűzifa és a kántori lakás körüli vitákat). Ebben az ügyben tehát – mentegeti tovább saját tehetetlenségét – kevés volt nemcsak a plébánosi, de az esperesi tekintély is.

Az ötödik pontban arra reagál, hogy a polgári hatóságok már figyelembe sem veszik a beadványait. Erre azt írja, hogy a hatóságok azzal foglalkoznak, amivel nem kéne, de szemet hunynak afölött, ami a dolguk lenne (a közerkölcsök tisztasága fölötti örködés). Így például nem segítették akkor sem, mikor a bábaasszony (a „nyilvános kurva” – „meretrix publica”) ellen emelt kifogást [→V. 7. 2.]. A hatóságok részben a törvények és szabályok nem ismeretéből, részben lustaságból és nemtörődömségből („partim ex incitia, partim autem ex supina negligentia”) nem foglalkoznak ezekkel az erkölcsi szempontból fontos ügyekkel. Ezért viszont nem ő, a plébános a felelős.

A hatodik pontban a kegyurakkal, leginkább a Steinbach családdal való viszonyáról van szó. Szobovits tagadja a vádat, miszerint a „plébánia területén időző kegyurak a bevett szokás ellenében a helyi plébánost se nem látogatják meg, se nem hívják meg magukhoz”.⁹⁵⁷ Példákat sorol, miszerint nemcsak Steinbach Victor (aki immár egyedüli patrónus) járt nála több ízben (egyszer a feleségével együtt), hanem a Bécsből érkező Steinbach Károly is töltött nála néhány órát. Ami viszont a patronátussal járó terheket illeti, azokat nem hajlandóak viselni. Pedig „aki a jogokat gyakorolni akarja, annak az azokkal járó kötelezettségeket és terheket is viselnie kellene”.⁹⁵⁸

A hetedik pont arról szól, hogy az illető patrónus („vagy inkább antipatrónus” – „ille [...] Patronus vel potius Antipatronus”) a kápolna pénzeivel való rossz gazdálkodással vádolja, és hogy amióta plébánosként szolgál, nemhogy nem emelkedett, hanem éppen csökkent a kassza mérlege. Válaszul azt írja, épp elég fájdalmas, hogy nem a kegyúr fedezi a parókia és a templomok felújítási költségeit, hanem az Egyházmegyei Hivatal és káptalan engedélyével a máriaremetei pénztárhoz kell mindig nyúlni. Ha a terheket nem viseli, a legkevesebb joga beszélni a kegyúri család tagjainak a pénzügyekbe, sem annak őrzésével („seratura”), sem a számadásokkal („rationes”) kapcsolatban. A pénzek úgy kezeltek, ahogy azt a Jekelfalusy Vince püspök kormányzása idején előírták, és ez azóta csak annyiban változott, amennyiben statútumok előírják. Az illető kasszák ládái már nem az „ügynevezet kurátorok” házáinál vannak, mint korábban, akik „felettebb egyszerű emberek”, hanem a plébánia épületeiben kettős, sőt hármas zár alatt őriztetnek⁹⁵⁹ – kezdi a helyi pénzkezelési gyakorlat részletezését Szobovits, és folytatja még oldalakon keresztül [mindez egy később beszűrt rész a levélben, amelyet én most nem részletezek, hiszen már megtettem a korábbi fejezetekben, elsősorban: → IV. 3.; IV. 4.; V. 4.].

Ezután a kegyúri családok hozzáállását ecseteli – a Steinbachokét, akik gazdagságuk ellenére nem akarnak fizetni, és inkább a plébánost vádolják, és a Szunyogh családot, amely „önhibájából szegényedett el” annyira, hogy képtelen kegyúri kötelességeinek teljesítésére. A Steinbach család pedig Szobovits szerint csak saját kötelességmulasztását leplezi azzal, hogy logikátlan és szofista módon

⁹⁵⁵ „vir certe doctrina et auctoritate probata pollens”.

⁹⁵⁶ „Sed quod omnem sensum, jus et justitiam superat: est quod Senatus scholasticus (iskolai Tanács) ex Individuis protest[antis] spiritus et 2 reformatis praepositis, [...]”.

⁹⁵⁷ „quod Patroni in ambitu parochiae commorantes parochum loci contra receptam eorum consuetudinem non visitent, nec invitent.”

⁹⁵⁸ „Qui enim Jura vult exercere; velle debet etiam correlatas Iurium Obligationes implere, et onera ferre.”

⁹⁵⁹ „Peculium ita Administratur, prout vi statuti Dioeciesani sub gubernio Illmi ac Rssmi D. Vincentii Jekelfalusy condam Ordinarii D. A.D. in tantum in quantum modificati praescribitur. Cistae Cassarum respectivarum non in domibus sic dictorum Curatorum potissimum rusticorum, uti prius hic fuerat – sed in aedibus parochialibus sub dupplici respective etiam triplici serratura reconduntur.”

a plébános pénzkezelését kifogásolja: hiszen most (vagyis a templomfelújítás kapcsán) sem a plébánosnak kellene fizetniük, hanem a mesterembereknek.⁹⁶⁰

A nyolcadik pont a Mária Remetéről nevezett budapesti egyesület [→ V. 2. 1.] vádjainak cáfolata.⁹⁶¹ Szobovits gyanúja szerint („ut ominor”) az elnök, Eberling Antal panasolta be őt a püspöknél. Az egyébként jóindulatú és katolikus valláserkölcsei neveltetésű, kegyes célok előmozdításában aktív férfi⁹⁶² állítólag Szobovitsot tette felelőssé azért, hogy mióta ő a plébános, a kápolna régi fénye megkopott (itt a plébános kérdőjelekkel jelzi, hogy az a régi fény szerinte korábban sem létezett).⁹⁶³ Eberling mellett az azóta elhunyt Hegyei Ferencet, az egyesület első titkárát – buzgón vallásos embert, mariacelli és egyéb zárandokutak vezetőjét – emlegeti.⁹⁶⁴ Mikor Szobovits néhány évvel azelőtt előadta a kápolna kibővítésére vonatkozó tervét, Hegyei állítólag lefitymálta azt és értelmetlen butaságnak („Schmarn”) nevezte, mondván: nem bővítésre van itt szükség, hanem egy máriacelli templomot kell építeni, arra ezreket adakoznak majd az emberek, a legnagyobb uraságok is (itt Szobovits németül idéz).⁹⁶⁵ Az egyesületi urak tehát a 4–5 ezer forintos felújítás és bővítés helyett egy legalább 100 ezer forintba kerülő tervet lebegtettek meg országszerte, újságokban, templomokban, de eddig – a plébános értesülései szerint – mindössze 2 ezret sikerült összegyűjteniük. Az említett elnök és titkár tehát megjelentek a kápolnánál („az én kápolnámnál” – „ad meum capellam” – írja Szobovits), és két gyűjtőpersely kihelyezésére kértek engedélyt, ezt azonban Szobovits megtiltotta. Hosszasan ecseteli az okokat és érveket, de a lényeg az, hogy az így begyűlt pénz fölött semmiféle joga nem lett volna, és ezzel a plébánia kincstárának számító máriaremetei kassza bevételei csökkentek volna drasztikusan. Mindezt pedig egy több mint bizonytalan nagyszabású terv érdekében – ahelyett, hogy a már begyűjtött 2 ezer forintot a kápolna felújítására fordítanák.⁹⁶⁶

Szobovits plébános ezzel a tizenkilenc oldallal, úgy vélte, kellőképpen tisztázta magát minden lehetséges vád alól. Azonban még el sem készült vele, mikor már a püspök asztalán volt a hidegkúti község fentebb idézett, 1885 decemberében megfogalmazott újabb panaszlevele [→ V. 7. 5.].⁹⁶⁷ Az iratot a jegyző (Hauser András) vetette papírra (magyarul), az összesen 48 aláíró közül első helyen a bíró (Kröninger Pál) neve áll,

⁹⁶⁰ „Bone Deus! I[n]clytae[F]amiliae patronali verosimiliter Steinbachianae saltem modo incidis infundatas quaerere et formare exceptiones, atque illam Sophismati similem et antilogicam consequentiam respective causae suae stipticitatis contra parochum praetextuare, quatenus temerarie asserere dignatur: se, donec modernus parochus hic fuerit – nil pro praeexistente restauratione templi eodem praesenduntus et quidem in sensu Legis Sumtus, - secus nec verbum in medium protulisset aut protulissent nefors alii etiam. Ac si vero in hoc casu in manus parochi et non in pro scopo praefixo assequendo – in illas Opificis et artis perritorum traderetur summa ratatim necessaria?”

⁹⁶¹ „Unionis de Maria Einsiedl nuncupatae Budapestini existentis [...] contra me [...] delatae querelae [...] humillima refutatio.”

⁹⁶² „Vir hic praefatus, secus indolis bonae et religiosomoralis educationis catholicis ad pios quidem fines promovendos promptus et activus.”

⁹⁶³ „Asseritur nimirum: ac si ego in causa essem, quod ille antiquus splendor?? – ut e BGsis Illttis Vrae Eppalis Literis mihi demisse intelligere licet – restitui per inchoationem novi operis nequent: donec ego hic parochiae praefuero.”

⁹⁶⁴ „una cum Francisco condam Hegyei zeloso dum viveret Praeoratore apud Cellas marianas aut aliarum Processionum ductore, qua tamen etiam Secretario Imo coalescentis Unionis M.E.”

⁹⁶⁵ „Franciscus Hegyei – requiescat in sancta pace, et Deus illi pareat – reposuit mihi quodam vice alto-
percilio: das ist ein Schmarn! hieher muß eine Maria Zeller Kirche gebaut werden; und dazu wird man Tausende spenden – die größten Herrschaften werden opferwillig bevsteuern”

⁹⁶⁶ „Caeterum bis mille floreni quid sunt ad saltem ampliandam Capellam aperi manum admovere velle v posse? – nisi in vanum laboris qui aedificant Ecclesiam; si etiam mea persona non foret v fuerit in Hidegkut.”

⁹⁶⁷ SzfvPL 4529 1472/1885. (érk.: dec. 13.)

alatta – a „község elöljárók és több lakosok” között – ott van például Noob Ádám és Franz Marek neve is,⁹⁶⁸ ezúttal hiányoznak azonban a protestáns vallású közbirtokosok (és a katolikusok is). A folyamodvány drámai képet fest a község „vallásügyi állapotairól”, amelyek „napról napra válságosabbá válnak”. Elsőként a templombezárással előállt helyzet következményeit ecsetelik, aminek eredményeképp „nyilvános Isteni tiszteletben” nem részesülhetnek, és ezért a község lakosságában „a vallásos érzelmek rohamosan enyésznek.” Ezzel kapcsolatban pedig utalnak Szobovits elszigeteltségére és az iránta való bizalom általános megrendülésére (ezt a részletet az V. 7. 5. fejezetben már idéztem). A levél második pontjában Szobovitsnak a hívekkel való bánásmódja és lelkipásztori módszerei kerülnek terítékre:

„Szobovits Alajos Úr a község lakosait igen sok esetben, de különösen a házassági esetekben erősen zsarolja”, ami okán állítólag többen kerestek már a püspöknél orvoslást, de „sokan persze inkább megsarcoltatják magukat mintsem hogy panaszra menjenek. Volt reá eset hogy egy házassalendő helybeli tisztességes úri embert a helybeli plébános úr méltatlan üldözései annyira vittek hogy az vallását elhagyva luteránussá vált.”

Ezután a plébános prédikációit tették szóvá, amelyekben „annyira erős vonatkozásokkal szokott beszélni, hogy ez által már sok botrányt okozott”, példaként a legutóbbi máriaremetei esetet – az Anna-napi eseményeket [→ V. 7. 4.] – hozzák föl, ahol „csakis a hatosági erélyes közbelépésnek köszönhető hogy meg nem verette”, hozzátéve, hogy bizonyára a püspök is tud erről „a hírlapokban is csúful meghurczolt esetről”. Mindehhez járult még a

„plébános Úrnak nagymérvű süketsége, a mely szintén tömérdek botrányra ad alkalmat, és pedig nem csak a magány életben, de még a templomban is a hol a gyakori félreértések neveltség tárgyává teszik a plébános Úrat. Községünk lakosai ha gyónni ohajtannak a városba kénytelenek menni, mert hiszen hogy gyonjanak süket embernek? De nem mindenki mehet a városba, nem mehetnek a súlyos betegek, és haldoklók; és így azok kik leginkább reá szorulnának a gyonás malasztjára csak is közvetlenül a Mindenhatonak gyonhatják meg bűneiket.”

A harmadik vádpont szerint a plébános évek óta nem végez már hitoktatást, nem is megy az iskolába – ez nyilván összefüggött az iskola körüli konfliktusokkal [→ V. 5. 3.], de ha menne is, „azt soha eredményel nem tehetné”, mert „nem hallaná a gyermekek feleleteit.” Ezek alapján kérik tehát, mint egyetlen lehetséges megoldást, a plébános mielőbbi elmozdítását, „ha lehet a botrányt felidezendő vizsgálat mellőzésével, de ha szükséges annak [...] előre bocsajtása után” is.

⁹⁶⁸ Noob Ádám bíróval az V. 7. 1. fejezetben, Franz Marek fogadóssal pedig az V. 7. 4. fejezetben találkozhatunk.

Pauer püspök ezek után a fent ismertetett majd' húsz oldalas védekező levelet teljességgel ignorálta (egyszerűen *ad acta* helyezték, azzal az üdvözlőkártyával együtt, amelyen a plébános „boldog karácsonyt, és rozsás új évet” kívánt), és újabb világos üzenetet küldött Szobovitsnak.⁹⁶⁹ Jelezte, hogy a székesfehérvári megjelenésre szabott határidő (november 21.) már régen lejárt. Ezúttal már nyíltan fogalmazott: mivel a plébános nyilvánvalóan elvesztette úgy a kegyurak, mint hívei ragaszkodását, bizalmát és szeretetét,⁹⁷⁰ azt javasolja, hogy békében, önként mondjon le. Erre egyedül a süketsége is elegendő okot ad, nem beszélve a számtalan vádról és panaszról (amelyeket utalásszerűen itt is összefoglal).⁹⁷¹ Lemondása esetén tisztességes nyugdíjat remélhet, ha viszont nem, kénytelen lesz a szentszék elé vinni az ügyet – írja Pauer.

Ezt a kemény, lemondásra felszólító levelet Szobovits (természetesen) nem hagyta szó nélkül, hanem kérte, hogy küldjék meg neki a panaszlevelet, amely „hazugságokat és rágalmakat tartalmazhat a bepanaszolt ellen, sőt bizonytalán tartalmaz is.”⁹⁷² Mi több, szabályosan megfenyegette a püspököt azzal, hogy ha nem kapná meg a védekezés lehetőségét, akkor magasabb helyre – a hercegprímás hivatalához – folyamodik majd „orvoslásért és beavatkozásért.”⁹⁷³ A püspök erre élesen, de a körülményekhez képest még mindig higgadtan válaszolt.⁹⁷⁴ Jelezte, hogy a vádlevelet nem küldi meg, mivel először is püspökként elvárhatja a papjától, hogy hitelt adjon a szavának; másodsor is azért, mert nem is olyan rég már megsemmisített egy neki megküldött hivatalos panaszlevelet [→ V. 7. 3.; I. 3. 2.]; harmadszor pedig megjegyezte, hogy az ügyét eddig atyai és nem szigorúan hivatalos ügyként kezelte. Arra a fenyegetésre tehát, hogy a hercegprímás elé viszi az ügyét, csak azt tudja válaszolni, hogy ha a főegyházmegyében szolgálna, akkor ennyi ellene szóló panasz után már biztosan nem lenne plébános.⁹⁷⁵ Így folytatja:

„Valóban föl nem foghatom, hogy képes az önszeretet annyira elvakítani valakit, hogy saját gyengeségeit és hibáit nem látja, nem veszi észre elégtelenségét. Fel nem foghatom, hogyan lehetséges, hogy mikor egy papjának a 600 forintos amúgy is rendkívüli nyugdíjon felül a püspök még további

⁹⁶⁹ SzfvPL 4529 1472/1885. (kelt: dec. 13.)

⁹⁷⁰ „amissam tam Patronorum, quam populi fidelis adhaesionem, fiduciam, amorem”

⁹⁷¹ „unice illa circumstantia, quod D.V.A. Rda surditate laborat, sufficit, ut Eandem paterne provocem, quatenus beneficium suum pacifice resignet”.

⁹⁷² „quae etiam mendacis et calumniis contra querulatum prolatis referta esse possunt atque potissimum etiam sunt”.

⁹⁷³ „Ne hoc in puncto iam Venerabili Officio Metropolitanum concernenti, scopo ferendae medelae et intercessionis molestus esse debeam.”

⁹⁷⁴ SzfvPL 4529 1510/1885. (kelt: dec. 22.)

⁹⁷⁵ „Comminationem illam, quod D.V.A. Rda scopo ferendae medelae et intercessionis ad Offium Metropolitanum velit recurrere, minime perhorresco. Hoc unum certum est, quod si D.V.A. Rda ADioecesis Strigoniensis Presbiter et parochus esset, non tantum propter surditatem, sed propter acta et facta Eius de quibus diversis temporibus ad Offium Dioecesanum relationes querulosae exhibitae sunt, iam pridem non esset parochus.

éves segélyt is megígér, úgyhogy ez a nyugdíj a parókiájának jövedelmét mindenképpen eléri, ha ugyan meg nem haladja. Ez a pap azonban nemcsak hogy nem fogadja hálás szívvel feljebbvalója jóakarátát, hanem jogi eljárás megindításával fenyegeti főpapját.⁹⁷⁶

Szóban akarta közölni vele akaratát és döntését, de mivel nem engedelmeskedett, most még egyszer felszólítja: „írja meg világosan és határozottan, hogy hajlandó-e lemondani a javadalmáról”.⁹⁷⁷ Szobovits nem válaszolt.

1886. január–február

Egy hónap múlva, 1886. január 25-én a püspök újabb felszólítást küldött. Közben Kröninger Pál bíró egy esküdt kíséretében („judex communitatis cum uno ex primoribus”) személyesen is járt nála, és az egész község nevében („in nomine totius communitatis”) kérte a plébános elmozdítását. Pauer komolyan meghagyta hát („serio injungo”), hogy ezek után nyomban („illico”) válaszolja meg a fenti kérdést.

A hidegkúti főutca a 19. század legvégén. Jobbra a község háza még ma is álló épülete, amellyel indul a Máriaremetére vezető emelkedő. A lovaskocsi Solymár felől érkezik.

⁹⁷⁶ „Revera non possum comprehendere, quomodo potest amor proprius aliquem ita coecum reddere, ut proprios naevos et defectus non videat, insufficientiamque suam non perspiciat, non possum comprehendere, qui fieri potest, at dum alicui Sacerdoti praeter annum 600 flnum pensionem adhuc extraordinarium quoque annuum et quidem tale subsidium per Eppum adpromittitur, quodum pensione simul sumtum annuos parochiae, quam tenet, proventus omnino attingit, si non superat, ut idem Sacerdos ordinarii, sui benevolentiam non tantum grato animo non excipiat, sed Praesulem ad inducendum judicarium processum cogat.”

⁹⁷⁷ „Commendo igitur adhuc semel, ut [...] beneficium suum pacifice resignare velit, mihi clare, et determinate perscribat.”

Szobovits azonban még ekkor sem hamarkodta el a reagálást. Alighanem azért, mert még az eggyel azelőtti levélre fogalmazta újabb terjedelmes ríposztját.⁹⁷⁸ Ebben a bírót és a jegyzőt ostorozza, akik a háta mögött vádolják, és szervezkednek a bezárt templom ügyében. A felújításhoz szükséges pénzt a templompénztárból akarják, ugyanakkor viszont az ehhez szükséges fuvarokat és napszámomunkát megtagadják. Nem is beszélve arról, hogy az ő járandóságát (a párbér fejében járó 170 forintot)⁹⁷⁹ és a kántor béréit is több mint fél éve visszatartják. Azzal zárja a levelet, hogy tudtával „ez a nyakasság uralkodik Solymáron is, ahol szintén megtagadják a párbérfizetést, és kétségkívül más helyeken is.”⁹⁸⁰ Pauer püspök, egy nappal azelőtt, hogy megkapta volna ezt a választ (február 17.) már kiküldte újabb felszólítását (kelt február 16.):

„Mivel Főtisztelendőséged mély hallgatásba burkolódik, a súlyos panaszok azonban egyre inkább sokasodnak, jelen levéllel a kánoni engedelmség jegyében előírom Főtisztelendőségednek, hogy folyó év február 23-án feltétlenül jelenjék meg, ha nem akar egyházi vizsgálatot magára vonni.”⁹⁸¹

Szobovits erre már szinte postafordultával reagált,⁹⁸² és jelezte, hogy semmilyen eleendő okot nem lát rá, hogy akár önként lemondjon, akár eljárás útján lemondathatnák plébániájáról, amelyet „Isten kegyelméből harminc éve bír”. Bár nem tagadja „emberi gyarlóságait”, úgy véli, hogy erejéhez mérten minden tekintetben, még a mostoha időkben is megfelelt hivatalának, és a későbbiekben is erre törekszik. Ismételten kéri a 48 aláírással ellátott községi panaszlevelet, hogy jogos védekezését elkészíthesse. Ezután hét különböző indokra hivatkozva kéri, hogy a február 23-ai megjelenését márciusra halaszthassa. Egyébként minden baj és panasz forrását a bezáratott templomban látja, és bizton állítja, hogy ha megnyitnák azt, az egész községbe nyomban visszatérne a béke és a vallásosság, a panaszok pedig megszűnnének.⁹⁸³

„Mindennek fejében felettébb nevetséges, amit – ahogy hallottam – az elmúlt hétfőn Főtisztelendőségednél járt küldöttség elhamarkodottan állított, hogy minden katolikus hívő más vallásra térne át – ezt ép ésszel senki nem veheti komolyan.”⁹⁸⁴

⁹⁷⁸ SzfvPL 4529 212/1886. (évk.: febr. 17.) *Szobovits Aloysius par. in Hidegkút refert de diversis.*

⁹⁷⁹ Lásd az V. 2. 3. fejezetben található 9. táblázat 4. sorát!

⁹⁸⁰ „Cervicatia haec etiam in Solymár ob lecticalia denegata – nec dubito etiam alibi praedominam est.”

⁹⁸¹ SzfvPL 4529 211/1886. (kelt: febr. 16.) „Cum autem D.V.A. Rda altum teneat silentium, graves autem querelae semper magis multiplicentur, praesentibus in virtute canonicae obedientiae praecipio A.R.D. Vae, ut die 23-a [a szám ceruzás későbbi betoldás] februarii a.c. Albae Regiae inomisse compareat, secus nullatenus actura, nisi censuram ecclesiasticam incurrere velit” [kettős aláhúzás az eredeti fogalmazványban].

⁹⁸² SzfvPL 4529 243/1886. (kelt: febr. 20. / évk.: febr. 22.)

⁹⁸³ „Illme Domine Episcopo! dignetur credere: quod si hodie pro publica devotione templum aperiatur, tota Communitas sanior et religiosior ejularet, et omnes querelae, ad semel et simul cessabunt.”

⁹⁸⁴ „Ridiculosum est proin pro Coronide per recentissimam, ut audio Deputationem, quae proxime praeterito die Lunae apud Illttem Vram Eppalem fuerat, temerarie assertum fuisse, quod Hidegkutenses fideles Cathci omnes ad aliam fidem sint transituri, – quod tamen nemo sane crederit.”

A továbbiakban a süketségével, mint lemondási okkal kapcsolatos véleményét fejti ki hosszasan. Példaként említi Hientz Leopold korábbi promontori plébánost, aki teljesen süket volt ugyan, mégse mozdították el, hanem ehelyett káplánt állítottak melléje segítségül. Majd nem éppen kollegiális szellemben felhossa, hogy ezzel az erővel „szomszédját és Krisztusban testvérét, a nagykovácsi egyház adminisztrátort” (tehát Burger Ignácot [→ III. 2. 2.]) is el kellene távolítani hivatalából, aki nem kevésbé süket, mint ő, ráadásul – ahogy a hívektől hallja – a német nyelvet sem bírja, legalábbis az ottani nyelvjárást nem érti tökéletesen. De természetesen „Isten őrizz, hogy akár egyik akár másik esetben őket ezért megítéljem” – teszi hozzá.⁹⁸⁵ Kifejezi azt az igényét, hogy megmaradhasson a helyén, és hívei körében tölthesse végső idejét, segítségül pedig – például a gyónások meghallgatására – azt szeretné, hogy egy szerzetes kisegítőt rendelnének mellé. A püspök erre született erős hangú válasza⁹⁸⁶ nem került kézbesítésre, mivel Szobovits plébános minden előzetes exkuzáció és kifogás ellenére végül a kitűzött napon, február 23-án mégis megjelent a püspök színe előtt.⁹⁸⁷ Hogy erre mi indította, és mi zajlott le kettejük között, nem tudjuk. Annyi bizonyos, hogy a püspöknek nem sikerült rábírnia a plébánost az önkéntes lemondásra, így a történet tovább folytatódott.

Ha eddig nem lett volna elég a plébános rovásán, február 9-én még egy budapesti ügyvéd is bepanaszolta őt, amiért „néhai Balázs Antal családjára vonatkozó családi értesítő” – illetve annak adatait – a jogosnál jóval magasabb áron küldte meg neki.⁹⁸⁸ Ez „a stolaris illetmények beszédese körüli kapzsi eljárás” Bencsik ügyvéd szerint nem alapulhat tévedésen, miután „Szobovits Alajos plébános úrról” hallomására jutott „több más éppily némű visszaélés”. Kéri tehát a püspököt, hogy utasítsa helyre őt, és kötelezze a különbözet (8 ft 54 xr) visszafizetésére. Pauer püspök ezt meg is tette, és bár Szobovitsnak természetesen erre is volt egy több oldalas válasza,⁹⁸⁹

⁹⁸⁵ „Porro tali ratione ob eandem causam et haud minorem gradum surditici etiam vicinus meus frater in Xto Administrator Ecclesiae NagyKovácsi amoveri deberet, qui insuper etiam linguae germanicae, ut a fidelibus audio, non ad intelligentiam perfectam dialecticam gnarus – Deus avertat, ut ego v. propter unam vel propter alium causam eundem iudicem!”

⁹⁸⁶ SzfvPL 4529 243/1886. Miután megadja a haladékot (engedélyezi, hogy március 4-én jelenjen meg nála), újra határozottan kifejezi, hogy az egyetlen helyes megoldás a visszavonulás lenne. Levelét ezzel zárja: „Nagyon szerencsétlenek azok az emberek, akik az atya tanácsára nem hallgatnak, jóakarát eltaszítják.” („Infelicissimi sunt illi homines, qui Patris consilium non audiunt, benevolentiam spernunt!”)

⁹⁸⁷ A püspök saját kezű megjegyzése a levél alján: „Cum hodierna die, seu die subscriptionis personaliter concernens D. Parochus comparuerit, non expeditur. Sign. die 23a Febr. 1886 Joannes mp. Eppus.”

⁹⁸⁸ SzfvPL 4529 170/1886. (érk.: febr. 9.) Méltóságos és Főtisztelendő Gr. Pauer János úrhoz a székesfehérvári egyházmegye r. kath. püspökéhez a II. oszt. vaskorona rend lovagjához stb. Székesfehérvárott alázatos kérvénye Dr. Bentsik József budapesti ügyvédnek, I. Budapesten VIII. József utca 7. sz. melyben Szobovits Alajos hidegkuti plébános ellen stolaris illetmények túlzott bevételezése miatt emel panaszt. A családi értesítő az egy családra vonatkozó anyakönyvi adatok egy nyomtatványon való összesítése, amelyet a plébánosoknak alacsonyabb díjért kellett kiállítaniuk, mintha mindent külön kivonaton kértek volna meg. Szobovits azonban egyenként főlészámolta a díjakat.

⁹⁸⁹ SzfvPL 4529 224/1886. (érk.: febr. 19.) Szobovits Alajos hidegkuti pléb. válasza Dr. Bencsik ügyvéd panaszára.

amelyben az igazát bizonyítja, és mellesleg a családi értesítők bevezetésének szerencsétlenségét ecseteli („a NMSGú püspöki karnak igen kár volt [...] általános használatul elfogadni a Csaladi értesítők használatát”), a püspök azonban ezt már nem méltatta viszontválaszra.

1886. március–április

1886. március 11-én a hidegkúti elöljáróság (vagyis Kröninger bíró és Hauser jegyző) intézett újabb hivatalos levelet a püspökhöz,⁹⁹⁰ mivel decemberi panaszkérvényük, annak „daczára hogy költséges után járást” is áldoztak erre, „elintézést nem nyert”, a „községi lakosság” pedig „ezen ügy elintézése végett az elöljáróságot szakadatlanul zaklatja”. Arra az esetre tehát, amennyiben a püspöki végzés nem jelenne meg hamarosan, kilátásba helyezték, hogy a „lakosság határozott követelésének engedve” kénytelenek lesznek kérvényeik „érvényesítése végett felsőbb helyen a szükséges lépéseket megtenni.” A püspök ezt a sürgetést továbbküldte Szobovitsnak, és újra hosszasan gyözködte róla, hogy az egyetlen jó megoldás számára a lemondás lenne: most még megígéri a korábban is kilátásba helyezett nyugdíjat, később azonban, ha esetleg (egyház) jogi úton kell eljárnia ellene, akkor már se nem tudja, se nem akarja ezt megtenni.

Szobovits erre azt felelte,⁹⁹¹ hogy nagyon fájdalmas neki, hogy a püspök folyamatosan a lemondását sürgeti, és nem lát más megoldást – például „egy idősebb káplán kirendelését, a javadalom megöröklésének reményével”.⁹⁹² Pedig az ő szemében egyszerű a helyzet: a nép legfőképpen, „sőt csaknem kizárólag” a templom bezárása miatt nyugtalan – ha tehát a patronátust a maga idejében jogi úton szorították volna kötelességei teljesítésére, megszűntek volna a panaszok. A rossz hallásával kapcsolatban pedig már írta a gyógmódot – (t.i. a káplán kirendelését).⁹⁹³ Ehhez a leveléhez még egy rövidebb magyar nyelvű védekezést is csatolt, amelyben felháborodott az ellene folytatott hadviselés miatt. Szerinte minden alapot nélkülöz az az állítás, hogy a lakosság követelné az elöljáróságtól a panaszlevél elintézését és az ő elmozdítását:

⁹⁹⁰ SzfvPL 4529 343/1886. (é.é.: márc. 14.) *Hidegkúti elöljárók mult évi decz. 5-ről Szobovics pleb. ellen beadott panaszukra választ kérnek.*

⁹⁹¹ SzfvPL 4529 412/1886. (é.é.: ápr. 2.) *Szobovits Aloysius par. in Hidegkut respondet ad querelam Communitatis.*

⁹⁹² „dolorosum est mihi continuo per querelas afflicto experiri debere, quod nulla alia inveniatur per Illustritatem Vestram Episcopalem in praesentibus adjunctis medicina v.g. Cooperatoris senioris cum Spe Successionis? – quam continua propinatio resignationis inomisse Beneficii.”

⁹⁹³ „Populus dignetur credere Illustrissime Domine, vel maxime et fere exclusive propter Ecclesiam est inquietus. Si I. Patronatus suo tempore via Juris ad restaurationem perficiendam adactus fuisset – omnes querelae cessant – Contra gravem auditum remedium ut supra demisse memoraveram praesto esset. Pro quodem instarem.”

„Hála Istennek több előkelő földművelő lakos fordult meg már házamnál, kik olyan panaszokról mit sem tudnak, hanem ellenkezőleg sokkal számosabban nyilatkoznának nyilván ha mernének, kik ép megfordítva beszélnek, hogy bizonyos eljárók – kik a népet félrevezetni a helység közjává hátramozdítani és talán nem sokára tönkre juttatni fogják elmozdítandók volnának. – Azonban panaszok mindenkor voltak és lesznek, ha bár melly plébános is lesz itt.”

Ezzel lepergett március hónap is, és Szobovits minden támadás ellenére még mindig a hivatalában volt. A március végén a templomfelújítás ügyében folyó levelezésről az V. 7. 5. fejezetben már volt szó, ebben a püspök utoljára szólította fel Szobovitsot, hogy nyolc napon belül mondjon le a plébániajavadmáról.⁹⁹⁴ Ha erre nem hajlandó, akkor nem marad más hátra számára – akinek, mint főpásztornak elsődleges feladata a hívek lelki üdvét szem előtt tartani –, mint hogy „tartományon kívül helyezze” őt.⁹⁹⁵

A püspök ezután néhány nappal később, április 2-án megírta még,⁹⁹⁶ hogy nem tud és nem is akar káplánt kirendelni mellé (azért sem, mert ez nem csitítaná el a panaszokat). Egyben azonban egy új javaslattal is előállt: késznek mutatkozott teljes jogú adminisztrátort („administrator in spiritualibus”) kinevezni Szobovits mellé. Ez azt jelenti, hogy Szobovits vállalja az adminisztrátor teljes ellátását, minden misealapítványi és stoláris jövedelem az adminisztrátort illetné, és ezek felett évi 200 forintot fizetne neki saját zsebből („e proprio sacco”). Cserébe maradhat jogilag plébános, de minden teendő alól fölmentik, és a néppel semmiféle hivatalos érintkezésbe nem kell lépnie: „Fontolja meg és válasszon: nyugdíj vagy adminisztrátor – de minél hamarabb, nehogy Tiszelendőséged meghallgatása nélkül legyen kénytelen dönteni.”⁹⁹⁷

V. 7. 7. A lemondás és a végjáték

1886. április 6-án Szobovits Alajos ismét a püspök színe elé járult. Nem tudjuk, hogyan folyt pontosan a tárgyalás, de annyi bizonyos, hogy Szobovits aláírt egy lemondó nyilatkozatot. A plébános később úgy értelmezte a helyzetet, hogy trükkkel és zsarolással vették rá erre, hiszen a püspöki titkár, Komáromy Károly hamis ultimátum elé állította:

⁹⁹⁴ SzfvPL 4529 398/1886. (érk.: márc. 28.) *Hidegkuti elöljárók a templom helyreállítására a templom vagy kápolna pénztárából 300 forintot kérnek utalványoztatni Elint. (külzeten): Utalványoztatott 1886. ápr. 7-én 425 sz. a. K mp. Elint (levél Szobovitsnak): Parochus in Hidegkut provocatur, ut intra octiduum resignet. „Ultima vice provoco igitur Eandem A.R.D. Vam, ut beneficium suum parochiale, ab his perceptis, intra octiduum in omnis resignet.”*

⁹⁹⁵ „mihi, Qui salutem fidelium praeprimi prae oculis habere debeo, nihil aliud restabit, quam D.V.A. Rdam **extra dominium ponere**” [aláhúzás az eredeti fogalmazványban]

⁹⁹⁶ SzfvPL 4529 412/1886. (kelt: ápr. 2.) *Cooperator illuc mitti non potest, sed Administrator, si illum parochus remunerare paratus est.*

⁹⁹⁷ „Perpendat igitur et eligat: Vel pensionem, vel administratorem, sed quo ocyus, ne Ego non audita A.R.D. Va decidere cogar.”

„[...] mert a jó Titkár úr, hogy igazán szoljak, visszaélvén hatalmával már a szobájában azon nyilatkozattal lepett meg minden morális nyomás eszközeivel: hogy köszönjek le plebaniajavadalomról, mert Kulomben ep' most írja a felmentésemet. No pedig ez követem alássan füllentés volt – Ugy látszik: az a jó úr a plebániajavadalmakrolí resignatio kinalásával egész üzletet gyakorol – pedig ez kényes életkerdes am”.

Még több mint két évvel később, 1888 novemberében is emlékeztetni bátorkodott Komáromyt „azon tagadhatatlan momentumra”, mikor ő sugalmazta a lemondást a püspöknek, pedig ő, Szobovits, nem ebből a célból, hanem csak káplánt kérni ment volna:

„[...] midön Ön (april 6a 886) 1) szobájában azzal fogadott: (minden illedelmes köszöntés nélkül) No resignalni jött a plébániát, mert különben releválják egyszerűen. 2) Felmentünk Ő Méltósága K. püspökünkhez – kinek előszobájában következő scenak fordultak elő. Jelentetvén a Resignatiom főtisztsged hátam mögött állván sugalmazza Ő meltságát: »Kedves fiam« – ezt ismétli Ő Mga »Kedves f., elfogadom a resignatiót« utána Ő Mga, és a' többi. Ha ez nem formaszerű sugalmazás, akkor semmi igazság nem áll a világon. Ha én akkor – ki káplányt mentem volt szándokomban kérni – és e kérelmemet ugyanott előadtam és Ön sugalmazta »most már nem kap azon folytonos hamis vádak, alapjára – Ő Mga kétségkívül teljesítette volna kivanatomat.«”

Pauer püspöknek persze aligha volt szüksége titkára sugalmazására, hogy a plébános lemondását elfogadja és üdvözölje. A későbbi levelezésekből kiderül, hogy kétszeres nyugdíjat (600 forint) és a Galgóczy-féle alapból további évi 200 forint extra támogatást [→ II. 3. S.] ígért meg a püspök, amennyiben három feltételt teljesít: 1) négy héten belül elhagyja Hidegkutát; 2) elkészíti az előző évi számadásokat; 3) elkészíti az átadás-átvételi dokumentumokat, és szabály szerint leköszön a javadalomról.

→

Pauer püspök a lemondás másnapján Werger Mihály addigi káptalani karkáplánt nevezte ki ideiglenes adminisztrátorrá,⁹⁹⁸ akinek a következő majd' tíz évben ugyan csak meggyűlt a baja a nyugdíjas plébánossal, aki ugyanis nem teljesítette a lemondáskor szabott feltételeket. Szobovits a legkevésbé sem akarta elhagyni Hidegkutát, az előző évi számadásokkal kapcsolatban pedig minden lehető módon húzta az időt. A püspök először Werger útján, majd májusban neki szóló levélben is közölte vele,⁹⁹⁹ hogy ha nem teljesíti a feltételeket, szigorú szankciókra számíthat:

⁹⁹⁸ SzfvPL 4529 424/1886. (évk.: ápr. 7.) Werger tehát nem a plébános mellett működő „administrator in spiritualibus” (amit a püspök korábban följánlott), hanem a plébános nélküli időkre kiküldött „administrator interimalis” minőségében [vö. III. 2. 1. fejezet] kezdte meg hidegkúti működését.

⁹⁹⁹ SzfvPL 5230 506/1886. (évk.: máj. 8.) *Szobovics Aloysius emer parochus Hidegkutusis ibidem habitatio nem figere intendit. Elintézés: Repraesentanti emerito paracho vehemeter commendatur, ut discedat.*

„[...] plébániajavadalmáról való lemondásakor nyíltan kinyilatkoztattam, hogy Tisztelendőségnek négy hét alatt Hidegkúton kívül kell lakhatást kerítenie, ezen kijelentésemnél most is kitartok, és pedig a községben kívánatos nyugalom és béke okán, valamint az Ön utódjának nyugalma érdekében, amit Tisztelendőség folyamatosan zavarna, és ez szolgálná az Ön saját javát is. [...] ha Tisztelendőség rendelkezésem ellenére mégis ott marad, először is megtiltom Önnek, hogy a Remetekápolnában akár egy misét is olvasson, másodszor megtiltom, hogy a plébániatemplomban is misét mondjon, mikor hívek is vannak ott, és ha a hamarosan kinevezendő plébános a legkisebb panasszal is élne Ön ellen, nemcsak a 200 forint támogatást nem kapja meg, amiről ír, és amely a legenedelmesebb és legérdemesebb papok számára van előírányozva, hanem kánoni büntetést is foganatosítok Ön ellen. Elegendő volt már az a botrány is, ami eddig napvilágra került, hogy a becsületét elveszse.”¹⁰⁰⁰

A püspök addig tervezte visszatartani a nyugdíj folyósítását, amíg Szobovits nem teljesíti a feltételeket. Augusztusban viszont már maga Werger Mihály adminisztrátor kérte, hogy az idős kolléga gyógykezelésére szükséges összeget Szobovits nyugdíjából utalványozzák (mert az július 25-én elesett, és „balkarján oly súlyos sérülést szenvedett”, hogy „ágyban fekvő beteg” lett).¹⁰⁰¹ Szeptember elején Szobovits egy másik alapból kérelmezett pénzt, a püspök azonban hajthatatlan volt a feltételeket illetően.¹⁰⁰² Egy héttel később a lemondatott plébános megígérte,¹⁰⁰³ hogy mindent teljesít: a számadásokkal hamarosan elkészül, október elejétől pedig „ha lehet és sikerül”, állandó lakását „Budapestre az Irgalmasok Korházába” teszi át, viszont előbb azonnali 100 forint segélyt kér. Válaszul csak annyit kapott, hogy előbb teljesítse, amit ígért.¹⁰⁰⁴ Szeptember 21-én Alajos bátyja, Szobovics Iván,¹⁰⁰⁵ nyugalmazott törvényszéki bíró is

¹⁰⁰⁰ „[...] sic ut occasione resignationis beneficij parochialis aperte enunciaverim, quod D.V.A. Rda intra quator septimanas habitationem suam extra Hidegkut figere debeat, huic enunciationi modo quoque inhaeream et quidem e respectu tutandae in communitate tranquillitati et pacis, quam e respectu quietis Successoni Sui, quam quietem D.V.A. Rda contiuo turbaret, et e respectu proprii etiam boni. [...] si D.V.A. Rda contra Meam ordinationem ibidem perammeret, primo interdicerem A.R.D. Vae, ut in Capella Eremitica vel semel Missam legere queat; secundo interdicerem A. R. D. Vae, ut in ipsa Ecclesia parochiali missam legat, quando ad est populus fidelis, et si nominandus proxime parochus vel minimam contra A.R.D.Vam, contra Ejus acta et facta querelam haberet, non tantum 200 flrum subsidium, de quo scribit, et quod obedientissimi et optime meritis Sacerdotibus destinatum est, non perciperet, sed poenam etiam canonicam Eidem infligerem. Sufficit enim jam scandalum, quod patratum est. Existimationem jam pridem perdidit.”

¹⁰⁰¹ SzfvPL 5230 886/1886. (érk.: aug. 6.) *Werger Mihály hidegkuti h. pleb. Szobovits alajos nyugdíját utalványoztatni kéri.*

¹⁰⁰² „si enim conditionibus, per Me positis, subin satisfecisset, si rationes et acta resignationis confecisset, et ex Hidegkut discepisset, jam pridem percepisset pensionem suam”.

¹⁰⁰³ SzfvPL 5230 1002/1886. (érk.: szept. 9.) *Szobovits Aloysius emeritus parochus in Hidegkut significat se et restantes rationes confecturum et ex Hidegkut discessurum.* A hosszú, szép írással kezdett latin nyelvű levél harmadik oldala feltűnően ideges, széteső, nagybetűs írásba csap át, az aláírás végén egy hatalmas tintapacával. Hasonlóan alakul a nem sokkal később majdnem azonos tartalommal megírt magyar levél írásképe is.

¹⁰⁰⁴ „si fecerit, quod promittis, pensio assignabitur”.

¹⁰⁰⁵ A vezetéknev cs-vel szerepel a dokumentumon. Szovovics/ts Iván minden bizonnyal azonos a család nemesítő levelén Ker. Jánosként feltüntetett testvérral [→ V. 1. 1.].

próbált közbenjárni¹⁰⁰⁶ „testi, ’ ezáltal izgatott lelki bajai végett” plébániájától megválni kényszerült és a „legnagyobb nyomorral küzdő” öccse érdekében, aki ugyanis „anyagi, ’ s némüleg szellemi tehetség hiányában”, valamint adósságai miatt helyéről mozdulni nem képes. A báty tehát a nyugdíj kiutalásáért esedezett, „lehetőleg a közelgő téli zord idő beérkezése” és a „napirenden lévő öngyilkossági szerencsétlenség bekövetkezhete előtt”. A püspök azonban neki is csak azt válaszolta: előbb teljesítse Alajos a feltételeket. Pauer püspök a legkevésbé a számadások benyújtásának kötelezettségéből engedhetett. Kiderül a levelezésekből, hogy Szobovits nem is egy, hanem három év elszámolásával tartozott. Egy novemberi levelében a püspök már nyíltan kimondta:

„az Ön célja nyilvánvaló: a halogatás. Megjegyzem, hogy az a lelkész, aki rendszeren vezeti a számadásokat, nem fél azok ellenőrzésétől sem. Ami pedig a nyugdíját illeti [...] a korábbi rendeletek érvényesek.”¹⁰⁰⁷

A huzavona 1887 első hónapjaiban is folytatódott.¹⁰⁰⁸ Végül márciusra készültek el a kegyuraság által jóváhagyott számadások, és ezzel napvilágra került az, amit alighanem eddig is minden szereplő gyanított. Werger Mihály március 21-én jelentette, hogy

„az 1885 évi templomszámadásában kitüntetett és a neki átadott pénzmennyiség között nagy különbség van”, mégpedig 385 frt 84 kr, amit „t. elődöm elsikkasztott. Én ezt vele közöltem, ő be is ismerte bűnét, sőt eme 385 frt 84 krról az 1886ik évre járó 6% kamatot 23 frt 84 krt már le is fizette; kérem tehát a ft. Egyházmegyei hivatalt, hogy a fenn nevezett tőkét és még ennek a tőkének megfelelő az 1887 évre esedékes kamatot a nyugdíjból levonni és az illető pénztárnak átszolgáltatni kegyeskedjék.”¹⁰⁰⁹

Az elsikkasztott összeg visszafizetésére Szobovits többszöri felszólítás után végül kötelezettséget vállalt, és a tartozást trimeszterenként 25 forintjával vonták le azután a nyugdíjából (vagyis évente 100 forintot).¹⁰¹⁰

Ezzel párhuzamosan további pénzkézelési hiányosságokra, szabálytalanságokra – ha úgy tetszik, sikkasztásokra – derült fény, amelyek következményei immár Werger adminisztrátort terhelték. Például:

„Dauner János, egy igen becsületes és vallásos szegény solmári lakos 150 frrtel tartozik a Mária-remete kápolna pénztárban 7%tal; ő 1886 év ápril 4én lefizette az 1885 évre járó 10 frt 50 krnyi

¹⁰⁰⁶ SzfVPL 5230 1053/1886. (érk.: szept. 21.) *Szobovics Iván nyug. törvényszéki bíró öccsének Szobovics Alajosnak nyugdíját folyosíttatni kéri.* Iván bátyja már 1867-ben is értesítette Alajost, hogy a püspök elégedetlen a viselt dolgaival [→ V. 3. 3.].

¹⁰⁰⁷ SzfVPL 5230 1387/1886. „Ceterum D.V.A. Rda haec omnia perbene novit, tendentia Ejus aperta est: procrastinatio. Adnoto, quod ille Curatus, qui ordinate ducit rationes, non timet earum revisionem. Quod autem pensionem Ejus attinet, munente D.V.A. rvme mo... sitate manent priores ordines.”

¹⁰⁰⁸ SzfVPL 5230 2, 73/1887.

¹⁰⁰⁹ SzfVPL 5230 451/1887. (érk.: márc. 24.)

¹⁰¹⁰ SzfVPL 5230 1376, 1415, 1506/1887.

kamatot Szobovics Alajosnak, ki rá ápril 7-én resignált, de nekem eme 10 frt 50 krnyi lefizetett kamatot által nem adta, s így én ezen szegény emberen kénytelen voltam újra megvenni eme 10 frt 50 krt; az idén tanú jelenlétében leküldöttem ezen szegény embert Szobovics-hoz, a ki elismerte, hogy ezen szegény ember eme 10 frt 50 krt lefizette neki, de azon megjegyzéssel, hogy ő nekem ezt a 10 frt 50 krt át adta; én pedig Méltóságod esküvel erősíthetem, hogy nekem Szobovics ilyféle pénzt soha által nem adott.” [...] „Tudom, hogy ezen ügy Méltóságodnak igen Kellemetlen, de rám nézve is, mert majd ezen szegény Dauner Jánossal, majd Thalvieser Máriával [egy másik szegény adóssal – B. J.], majd a Kegyurasággal kell küzködnöm ezen tartozás végett; miért is újra meg újra a legmélyebb alázattal bátorkodom esedezni Méltóságodnál, Kegyeskednék legalázatosabb kéresemet meg hallgatni és a Galgóczy féle fundatióval ezen ügyet rendezni.”

Werger tehát azért könyörgött a püspöknek, hogy az elődje által okozott kár rendezésére az eredetileg Szobovitsnak szánt Galgóczy-féle támogatást utalja át.¹⁰¹¹ Ezzel és más ügyekkel kapcsolatban Szobovits plébános hosszú és egyre zavarosabb leveleket írt, amelyek szinte elárasztották az egyházmegyei hivatalt. Mire a különböző kínos pénzügyeket elsimították, a szintén idős és beteg püspök is belefáradt a vele való levelezésbe, és a következő kérést intézte Werger adminisztrátorhoz:

„Szíveskedjék nt. Szobovits Alajos nyug. Plebános Úrnak tudomására hozni, illetőleg neki megmagyarázni, hogy miután mind azon kérdések, melyek e hivatal és közte függőben voltak, az én legutóbbi intézkedéssel véglegesen megoldottak, e püspöki hivatal a vele vég nélkül folytatandó correspondenciákra szükséges idővel nem rendelkezvén, esetleges beadványait egyszerűen félre fogja tenni, és rájuk választ nem ad.”¹⁰¹²

Pauer János püspök nem sokkal később, május 15-én, hosszú betegeskedés után elhunyt. Ezzel a régi aulai ismeretségből származó maradék jóindulat is eltűnt az egyházmegyei hivatal részéről Szobovits felé. Későbbi leveleit – amelyek többségében támogatást kér különböző jogcímenek és alapokból, esetleg Werger Mihályra panaszkodik – részben válasza sem méltatják, részben elutasítják. Néhány esetben „méltányosságból”, „kivételesen” adnak helyt támogatási kéréseinek (például termál-gyógykezelésre kap 25, majd 50 forintot). Aulai megítélésére jellemző Komáromy Károly (a volt püspöki titkár) egyik vicces lapszéli megjegyzése, azután, hogy Szobovits isteni sugallatra hivatkozott: „különös, hogy ez a siket ember a sugalmazást meghallhatja!”¹⁰¹³

Szobovits Alajos 1891. február 11-én szívszélhűdést kapott. Werger Mihály ellátta a halotti szentségekkel és tolmácsolta idős kollégája utolsó kívánságát, amellyel

¹⁰¹¹ SzfvPL 5230 223/1889. (érk.: febr. 11.) Werger Mihály, hidegkuti administrator Sz. A. nyug. Plebános több felmerült templompénztári tartozásának törlesztésére a Galgóczy féle segélydíjat kéri utalványoztatni. Továbbá: SzfvPL 5230 255, 348, 373/1889.

¹⁰¹² SzfvPL 5230 413/1889. (érk.: márc. 18.)

¹⁰¹³ SzfvPL 5230 31/1891. (érk.: jan 6.)

püspöki áldást kért. Ezt meg is kapta – immár Steiner Fülöptől.¹⁰¹⁴ Úgy tűnik azonban, az áldás hatott, ugyanis Szobovits úgy-ahogy összeszedte magát, és leveleivel, kéréseivel tovább bombázta az egyházmegyei hivatalt – többnyire hasztalanul.¹⁰¹⁵ 1893 végétől az elméje egyre inkább elborult. 1894. február 12-én Werger adminisztrátor a községi bíró kérését tolmácsolva a nyugalmazott plébánost „mint agylágyulásban szenvedőt Hidegkutról eltávolíttatni kéri”:

„Steinmayer József Hidegkut község érdemes birája alulirt napon hozzám jött azon kéréssel, hogy Szobovics Alajos plébánusnak a községtől való eltávolításáról gondoskodnám, mert különben a község előjárósága lesz kénytelen rendet csinálni; én az okokat kérdeztem, hogy miért? erre a többek közt felhozta, hogy senkinek békét nem hagy; hogy folyton pálinka putikba jár, hogy soha templomba nem megy és különösen, hogy az én személyemet nagyon bántalmazza, miért is a nép már őt nyilván leköpi. én ezen okokat igen alaposaknak találom, de egyedül agylágyulásnak tulajdonítom; miért is a további botrány elkerülése végett legmélyebb alázattal esedezem Méltóságodnál kegyeskednék intézkedni, hogy ez az ember vagy Székesfehérvárott a barátok zárdájába, vagy pedig a Lipót mezei tébolydába elzárassék.”¹⁰¹⁶

Az eltávolítás végül nem történt meg, Szobovits utolsó évét is hajdani plébánosságának helyén töltötte. 1893 novemberétől 1894 december 20-áig még kilenc hosszú, zavaros (latin nyelvű) levelet írt a püspöki hivatalnak, amelyekben Werger Mihályra, a falusi előjárókra, a protestánsokra, saját nyomorára és a világra panaszkodott. Ezeket nem is látták el hivatalos iktatószámokkal, 1895 folyamán pedig már nem is írt, valószínűleg az állapota nem tette többé lehetővé. Werger adminisztrátor végül október elején jelentette, hogy „Szept 28án este 9kor halotti szentségek ájtatos felvétele után az Úrban csendesesen elhunyt”.¹⁰¹⁷ Az utolsó vele kapcsolatos probléma az volt, hogy az ápolással és a temetéssel járó költségeket vajon melyik egyházmegyei alap téríti majd meg az adminisztrátornak:

„Szobovics után nem maradt annyi vagyon, hogy el lehetett volna temettetni: miért is kénytelen voltam én erőlt gondoskodni; én a temetkezési egyletnek adtam által az egész,

¹⁰¹⁴ SzfvPL 5230 366/1891.

¹⁰¹⁵ SzfvPL 5230 647/1891. (é. k.: ápr. 17.) Kéri, hogy utalják havonta a nyugdíját – kivételt tesznek vele és teljesítik. SzfvPL 5230 648, 821/1891. (é. k.: ápr. 17., illetve máj. 21.) Támogatást kér, de nem kap. SzfvPL 5230 894/1891. (é. k.: jún. 4.) – „kieszköztetni kéri, hogy mint nyugdíjas az adófizetésétől felmentessék” – nem lehetséges. SzfvPL 5230 1036/1891. (é. k.: július) Kéri, hogy az adója összegét utalják neki valamilyen egyházi alapból – nem teljesíthető. SzfvPL 5230 1215/1891. (é. k.: aug. 16.) 50 forintot kér termálfürdőre – a kérés alaptalan, elutasítják. SzfvPL 5230 1894/1891. (december) Kap extra 25 forintot. SzfvPL 5230 490/1893. (é. k.: febr. 10.) Engedélyt kér, hogy XIII. Leó püspöki jubileumának tiszteletére ünnepélyesen misézhesen – megengedik neki. SzfvPL 5230 1943/1893. Kér tűzfára 35 ft-ot – nem teljesítették. Stb.

¹⁰¹⁶ SzfvPL 5230 392/1894.

¹⁰¹⁷ SzfvPL 5230 2096/1895. (é. k.: okt. 4.); SzfvPL 5230 2117/1895. (é. k.: okt. 6.) *Melly Carolus Canon. Hon. VAD et par. in PCsaba, significat Aloysium Szobovics em. par. in Hidegkut obiisse.* (Ezt megelőzte Werger levele Mellynek – ezt csatolja Melly a püspöknek.) Elintézés: *Mors Aloysii Szobovits annunciat.* (é. k.: okt. 18.)

hol 50 frtot kell fizetni; azon kívül az orvos már két hónapja járt Vörösvárról bérkocsin hozzá gyógykezelné őt; ez sem kapott még egy krajczárt sem, hol pedig neki is 50 frt jár; a házi asszony követeli a házbért, mely kitesz 30 frtot, ezt a boldogult mindig a Galgóczy féle alapítványi 200 frtból szokta volt fizetni, de most előbb meg halt mielőtt ezt megkapta. Így az összes tartozás 130 frt. Ami nyugdíját illeti, az elfogyott az ápolásra, hol most már a vége féle két embert kellett tartanom 1-1 frt napidíj és teljes ellátás mellett, azon kívül sok kellett a patikára is.”¹⁰¹⁸

A máriaremetei út mellett álló öreg tölgyfa.

¹⁰¹⁸ SzfvPL 5230 2096/1895. Szobovitséhez kísértetiesen hasonló, és egy későbbi összevetésre kínálkozó történet sejtik fel Fekete János csépai plébániatörténeti kéziratából. Itt Entzinger Ignác plébános mellé „szembetegsége miatt” 1886. május 17-én neveztek ki adminisztrátort. Entzinger végül „gyógyíthatatlan elmebetegsége” miatt lemondatták, és „még pár évig elborult elmével élt”, míg 1898-ban meg nem halt. A lemondatása után állandó helyettes plébánossá kinevezett Dévay Miksa azonban alig pár hónappal élte túl. A több mint tíz éves kényelmetlen kettős helyzet zilált egyházi és iskolai viszonyokat hagyott maga után. FEKETE 2015: 62–63.

VI. Következtetések

Szobovits Alajos halálával a bevezetésben vázolt szerkezeti ív végére értünk. A makro-, mezo-, és mikroszintű kontextusokkal előkészített esettanulmányban igyekeztem rekonstruálni, hogy milyen diskurzusok alakultak ki egy plébános környezetében a 19. század második felében (az 1850–1880-as években), és ezeken keresztül mutattam be egyes korabeli praxisokat. Összegzésként visszatérek a dolgozat elején feltett kérdésekhez, és témakörönként csoportosítva megpróbálok válaszokat adni, illetve újabb, tovább mutató kérdéseket megfogalmazni.

VI. 1. A lelkipásztorkodó alsópapság

A kérdések első csoportja a vizsgált időszak római katolikus alsópapságára, mint jól körülhatárolható foglalkozási, hivatásbeli csoportra vonatkozott. A dolgozat II. és III. fejezetében a Székesfehérvári egyházmegye és a Budai alsó esperesi kerület tendenciáit elemezve igyekeztem körüljárni néhány strukturális problémát, és foglalkoztam a püspöki (egyházmegyei), illetve esperesi (espereskerületi) szintű irányítási mechanizmusok kérdésével. Láttuk, milyen fontos egyházkormányzati és adminisztratív funkciókat látott el az esperes (még ha az elemzett hidegkúti eseményekkel kapcsolatban illetékes esperes, Bacskák Imre nem is tartozott a legbuzgóbbak közé → I. 2. 1.; V. 7. 1.). Az espereskerületi koronák kapcsán a papságot összekötő kapcsolatháló fontos csomópontjait ismerhettük meg közelebbről [→ II. 3. 2.]. Ezeknek a kontextusoknak a feltárása egyrészt előfeltétele volt annak, hogy megértsük a későbbi fejezetekben bemutatott helyi konfliktusokat, másrészt éppen a helyi diskurzusok (illetve a bennük tükröződő praxisok) által alkothattunk képet arról, hogy mi rejlik a hierarchikus viszonyok mögött. Láttuk például, hogyan lavírozik egy plébános a püspöki parancsok, tanácsok és rendreutasítások között, és hogyan reagál egy püspök a plébánosi engedetlenségre.

Az egyházmegyében a század második felében – nem utolsósorban az 1848/49-es forradalom és szabadságharc következményeképpen – relatív paphiány uralkodott: különösen a fiatalabb, könnyen mobilizálható személyekből akadt kevés. Ezt tetézte az idős papok és a káplánok helyzetének rendezetlensége és a hívek számának növekedése, amit nem követett a plébániahálózat fejlődése. Az egyes plébánosi állomások és a hozzájuk kötött beneficiumok között hatalmas különbségek voltak, nemcsak az anyagiak, de a presztízs, a munkaterhelés, a munkakörülmények és a kegyúri

jogbiztonság tekintetében is. Mivel az idős plébánosok nem tudtak, vagy nem akartak leköszönni javadalmukról [→ II. 3. 3–7.], megnőtt a „pályakezdő státuszban” (káplán-ságban vagy aulai szolgálatban) eltöltött évek száma. A plébániai concursusokat [→ III. 2.] vizsgálva megfigyelhettük, hogy a jobb helyekért szabályos küzdelem folyt, a rosszabb plébániákról pedig sokszor nem tudtak elszabadulni az előrelépni vágyó papok – ilyen sors volt például Szobovitsé vagy a solymári Glázer Józsefé is.

A lelkipásztorkodó papság tagjai az egyházmegye területén lévő állomáshelyeket, az éppen megüresedő pozíciókat a róluk való tudásuk, jól-rosszul felmért lehetőségeik (érdekek, életkor, képességek, kapcsolatok) tükrében értékelték. Ezeken a racionális, érzelmi és szituatív elemeket ötvöző papi ambíciókon keresztül egyúttal felsejlik egy olyan közös tudás, amely lehetővé tette az egyes plébániák anyagi, pasztorációs, kegyúri és egyéb viszonyai közötti eligazodást. Ez a tudás csak kis részben származik az általunk is vizsgálható írásos forrásokból, nagyjából a számkönyvekben csak ritkán felvillanó formális és informális kapcsolatrendszeren keresztül jött létre, amely az alsópapság tagjait összekötötte. A szemináriumi évektől kezdve szerzett személyes ismeretségek, a karrier során változó állomáshelyeken, az esperesi koronákon, vagy éppen a búcsújárások, zarándoklatok, kollegiális látogatások alkalmával szerzett

Egy papi arcél az egyházmegyéből: Czeizel Venantius (1837–1891) sós-kúti plébános.

tapasztalatok rajzolták ki a pályázók számára egyházmegyéjük mentális térképét. Az ismeretett kegyúri-püspöki kinevezési rendszerben tág tere nyílt a lobbinak és nagy jelentősége volt a kapcsolati tőkének. Mindez sok esetben az ideálisnak tűnő papi karrierutak deformálódását vonta maga után, ami erősen befolyásolta a papi kar belső viszonyait, illetve megmagyarázza egyes, állomáshelyükön megrekedt papok belső feszültségét, elégedetlenségét. Már a megvizsgált, korlátozott számú eset alapján is

kirajzolódni látszanak bizonyos „affinitások”: gyakran találkozunk olyan papokkal, akik káplánkorukban már megismerték a betöltendő plébániákat, és ebbéli tapasztalataikra (is) hivatkozva jelentkeztek a meghirdetett állásra. Ugyancsak jellemző tendencia a jól ismert – és valamivel kedvezőbb feltételeket biztosító – szomszédos községbe való átpályázás, kimutatható az adott környék nagyobb plébániáinak (pl. Budakeszi, Zsámbék, Vörösvár) területi vonzásközpont-jellege, vagy az azonos patrónushoz tartozó települések közötti szorosabb kapcsolat [→ III. 2. 2.]. Egy nagyobb korpuszra épülő (egyházmegyei szintű) hálózatelemzés további kapcsolatokra deríthetne fényt.

A dolgozatban felvillanó plébánosi arcélek és pályaképek, vagy a szentségkiszolgáltatással kapcsolatos konfliktusok [→ IV. 2. 4.] láttán eszünkbe juthatnak azok a negatív ítéletek, amelyekkel az egyháztörténet-írók és a néprajzos szerzők is jellemzik a jozefinista szellemű szemináriumokból kinevelődött papi generációkat (hivatalnokszemlélet, az anyagi biztonság és a karrier előtérbe helyezése, a lelkipásztori buzgóság és hit hiánya → II. 3. 3.). A Szobovits Alajos ellen felhozott anyagi természetű vádak, valamint a különböző lelkipásztori funkciókkal kapcsolatos panaszok mintha csak ezeket az általános véleményeket illusztrálnák. A vizsgált évtizedekben még nyoma sincs annak az „új stílusú” – fegyelmesebb, közéletileg és hitéletileg is elkötelezettebb, progresszívebb és proaktívabb – papságnak, amely a Székesfehérvári egyházmegyében a Steiner Fülöp által megindított szemináriumi és egyházigazgatási reformoknak volt köszönhető.¹⁰¹⁹

Míg azonban a hitbéli és pasztorációs buzgóság hiányával kapcsolatban nagyjából összecseng a korabeli kritika és a 20–21. századi elemző utókor ítélete, addig az utólag egyértelműen negatív konnotációval ellátott hivatalnoki szerepfelfogás a korabeli diskurzusokban egyfajta megoldást kereső, programatikus vonást is magán viselt. Ezzel kapcsolatban Simovits Lipót lovasberényi plébánosnak a papi jövedelmekkel kapcsolatos eszmefuttatására [→ IV. 4. 2.], illetve Szobovitsnak az egyik őt ért atrocitás kapcsán kifejtett véleményére [→ V. 6. 4.] utalok vissza: mindketten kívánatos, a katolikus papság helyzetét méltányosabbá tevő megoldást láttak volna abban, ha a papok a világi hivatalnokokhoz hasonló státuszban, kiszámítható anyagi biztonságban, és megfelelő személyvédelem mellett tevékenykedhettek volna. Úgy is fogalmazhatunk, hogy a hivatalnoki szerepfelfogás a pap és a hívek közötti feudális-patriarchális viszony polgári alternatívájaként jelent meg.

¹⁰¹⁹ Sulyok János ír a Steiner által kinevelt „új stílusú” papságról, akik – itt Kuthy Istvánt idézi – „épp oly buzgók voltak az imában, mint amilyen lelkiismeretesek a papi élet fegyelmében és serények, bátrak az Egyház védelmében, jogainak fenntartásában.” JUBILEUMI NÉVTÁR 1977: 121. A „katolikus milió” fogalmát használó német kutatásban többen is a „miliómenedzser” kifejezéssel írták körül ezt a papi szerepfelfogást. A fogalomhoz lásd: BLASCHKE 1996.

Ennek a vonásnak a részletesebb kidolgozása a további kutatás feladata, ahol a nemzetközi összehasonlítás – például a francia katolikus egyház és állam viszonylag korai és drasztikus szétválasztása utáni helyzettel való alapos összevetés – is ígér tanulságokat.¹⁰²⁰ További szempontokat adhat, ha belegondolunk, hogy a papság hivatalnoki szerepköre nemcsak interiorizált attitűdként értelmezhető, hanem magyarázható az állam funkcionális hiányosságaival is. Hiszen a szekularizálódó polgári állam még a 19. század második felében is nagyban támaszkodott az egyházi intézményrendszerre, elsősorban a lakossági adminisztráció területén – elég, ha csak a keresztelési, házassági és halálozási anyakönyvvezetést említjük. Ebből következett az is, hogy sok esetben a plébános volt kénytelen konfrontálódni a lakossággal öt kevésbé érintő kérdésekben is (például az újonclisták összeállításánál).¹⁰²¹

VI. 2. Pap és közösség

Kérdéseim második csoportja a római katolikus egyháznak a falusi közösségekben való jelenléte köré rendezhető. A vizsgált források leginkább az anyagiak, a templomi gazdálkodás és a papi javadalmazás kérdéskörén keresztül nyújtottak fogódzót ehhez a bonyolult viszonyrendszerhez. Az 1850–1880-as évek forrásait vizsgálva tanúja lehettem annak a tanácsstalanságnak, ami a feudalizmusból a polgári korba való lassú átmenetet kísérte; ezzel kapcsolatos meglátásaim a következőképpen foglalhatók össze.

A templom és a plébánia egyéb funkciói mellett gazdasági egység is volt, amelynek vagyona több forrásból származott: a kegyúr jóvoltából, a közösség vállalásából, a hívek vallásosságából („kegyes adományok”), valamint saját gazdálkodási tevékenységből (földművelés, illetve műveltetés; tőkefelhalmozás és hitelezés → IV. 3.). A 18–19. században sok plébánián voltak a hívek köréből választott gondnokok (szindikusok, kurátorok), akik a plébános segítőként elvileg a templomi gazdálkodás kontrollját is szolgálták, de a gyakorlatban a beneficiumba bevezetett plébános általában egyszemélyben sáfárkodott a plébánia vagyonával. 1848 után, és főleg a kiegyezés utáni egyházpolitikai viták közepette azonban egyre kevésbé volt tartható ez a patriarchális jellegű, informális gazdálkodási gyakorlat. Az új ellenőrzési mechanizmusok kialakítása pedig lassan haladt. Az 1859-es *instructio normativa* [→ IV. 1. 4.] értelmében a „nép kebeléből” választott kurátorok (szindikusok, templomgondnokok, templomatyák) a világi hívek komolyabb részvételét célozta volna,

¹⁰²⁰ PIERRARD 1986b: 23–62. Ezzel kapcsolatban lásd még a II. 3. 3. fejezetet!

¹⁰²¹ Német példák alapján Wolfram Pyta is rámutatott, hogy nagyban csökkentette a lelkipásztor hitelességét, hogy a felvilágosult állam is felhasználta őket a saját céljainak szolgálatára. PYTA 2001: 402.

de önálló egyházközségi szervezet hiányában ez az általam vizsgált falvakban nem valósult meg: a kurátorok a legtöbb helyen továbbra is a plébánosnak alárendelt hitelteljesítői funkciót töltötték be [→ IV. 1.; V. 5.].

A dolgozatban megfigyelhettük a templom, mint lokális hitelintézet működését [→ IV. 2. 2.]. A helyi plébános (és a kurátorok) felügyelete mellett folyó hitelezési tevékenység minden egyházmegyei és állami kontrollkísérelt ellenére elégtelenül működött. Az átláthatatlanság és a terhes ügyintézés (biztosítékok bekérése, behajtás stb.) mellett a rendszert általános tőkehiány jellemezte. Ebből a szempontból a máriaremetei kápolna kivételnek számított [→ V. 4.], de például a hidegkúti templomkassza érdemben nem tudott hitelt nyújtani. A feudalizmusból visszamaradt felekezeti alapú helyi hitelezés helyébe a 19. század utolsó két évtizedében a lassan – Pest megyében 1886-tól – kiépülő hitelszövetkezeti rendszer lépett, amelynek megszerzésében sok pap és lelkész is részt vett.¹⁰²² Ez az átmenet is tekinthető egyfajta szekularizációs folyamatnak,¹⁰²³ amely további kutatásra érdemes.

A helyi egyház pénzkezelési gyakorlatához hasonlóan anakronisztikusan hatott a polgári korban a plébánosok jövedelemstruktúrája is [→ IV. 4.]. A nem ritkán több évtizeddel korábbi egyházlátogatási dokumentumok alapján járó pénz- és természetbeni juttatások bonyolult rendszerét a 19. században átalányszerződésekkel próbálták korszerűsíteni, azonban így is sok bizonytalanság és esetlegesség maradt benne. Az elvileg járó jövedelmekhez való hozzájutás nagyban függött a község és a hívek fizetési hajlandóságától és tehetőségétől. Szegényebb falvak papjai nem, vagy csak késve, nagy küzdelmek árán kapták meg a fizetségüket, de egy-egy rosszabb termésű évben – például a filoxéravész idején [→ II. 2., 134. jegyzet] – az egyébként jól fizető községek papjai is megérezték a hívek nélkülözését. Ilyenkor a plébános nem érvényesíthette konfliktusvállalás nélkül egyébként jogos igényeit – ahogy a 19. század első felében Tárnokon szolgáló Oravec Ignác fogalmazott: „a szegényekkel együtt szegénynek kell lennie a plébánosnak, hogy ne szenvedjen csorbát Krisztus szolgálata”.¹⁰²⁴ A szerződéseket sokszor felülírta a szokásjog, az évek során a pap és a hívek között kialakult személyes viszony – ez különösen egy új plébános érkezésekor, vagy a község és a pap közötti viszony megromlása esetén vált láthatóvá. A hidegkúti esetben például a hívek anyagi helyzete és a plébános iránti bizalomvesztés együttesen vezettek oda,

¹⁰²² VÁRI 2008: 647–655.

¹⁰²³ Ezekkel a kérdésekkel kapcsolatban is kínálja magát a nemzetközi összehasonlítás lehetősége. A francia állapotokkal kapcsolatban például remek kiindulópont Jean-Pierre Moisset kötete, aki a párizsi egyházmegye finanszírozásának 19. századi (1802–1906) részleteit tárgyalja szisztematikusan az egyházmegyei szinttől az egyes plébániák gazdálkodásáig. MOISSET 2004.

¹⁰²⁴ „cum pauperibus oportet Parochum esse pauperem, ne vituperetur ministerium Christi”. SzfvPL Can. Vis. Tárnok 1818: 8b. Bővebben lásd: BEDNÁRIK 2019b, 2020b.

hogyan Szobovits nem, vagy csak késve kapta meg a járandóságát [→ V. 7. 6.]. A nehézségek hangsúlyozása mellett azonban azt is fontos megismételni, hogy ez a közvetlen finanszírozás jelentette a közösség és a lelkipásztor közötti „patriarchális viszonyt”, vagyis annak az egymásra utaltságnak az alapját, amelytől a pap egzisztenciális biztonságot remélt, a hívek pedig szakralitás iránti igényeik kielégítését várták („szakralis ökonómia” → IV. 4. 2.; IV. 4. 5.). Egy központi kasszából folyósított „hivatalnok” fizetés [→ VI. 1.] megszüntette volna ezt a közösséggel való egymásra utaltságot.

Az anyagi kérdésekkel szorosan összefügg az egyházi öngazgatás problematikája. A lelkipásztorral való kapcsolattartásban a hívek közösségét (az általam vizsgált egyfelekezeti katolikus falvakban) hagyományosan a bíróból és esküdtekből álló községi előjáróságok képviselték. A század második felében egyre határozottabban megfogalmazódott a politikai községtől független egyházköztség létrehozásának igénye. Ennek külső motivációit a kiegyezés után meginduló katolikus autonómiadiskurzusokban, a népiskolai törvény által támasztott követelményekben (iskolaszékek felállításának szükségessége), az egyházi pénzkezelés átláthatóságának igényében és a helyi szintű közigazgatás törvényi szabályozásában találtam meg [→ IV. 1. 6.]. Salacz Gábor a kudarcos autonómiakongresszus kevés pozitív eredményei között említi, hogy annak hatására „több helyen autonóm egyházközösségek alakultak”, amelyek ellátták „az 1868. évi XXXVIII. tc., illetőleg az 1876. évi XXVIII. tc. által előírt iskolaszékek teendőit is”, ezzel pedig „lassan ugyan, de mégiscsak megindult a világiaknak az Egyház életébe való bekapcsolódása.”¹⁰²⁵ A dolgozatban kimutattam, hogy nem is annyira az 1871-es autonómiakongresszuson elfogadott (de ki nem hirdetett) egyházközségi koncepció, hanem az iskolaüggyel kapcsolatos 1869-es és 1877-es püspökari és püspöki rendeletek adtak lökést ennek a folyamatnak. A változás azonban valóban lassú volt, és sok helyen meg is rekedt.¹⁰²⁶ Ahol a katolikus iskolát nem sikerült „megmenteni” a községi/állami/közös iskolává alakítástól (mint például Hidegkúton), ott az iskolaszékek létrehozásának sürgetése is megszűnt – viszont az állami/községi iskolaszék formájában új szereplő jelent meg a lokális hatalmi struktúrában [→ V. 5. 3.]. Ahol létrejöttek a katolikus iskolaszékek, ezek valóban a hívek öngazgatási testületévé is válhattak (mint ahogy a Baja melletti Szentistván és a tiszazugi Csépa példáján láthattuk → IV. 1. 6.). További kutatásoknak kell kiderítenie, hogy országos szinten milyen ütemben és formában alakultak meg a katolikus iskola-, illetve egyháztanácsok, és milyen mértékben formálták át a helyi közösség

¹⁰²⁵ SALACZ 1974: 45.

¹⁰²⁶ A székesfehérvári plébaniatörténetet író Szarka Géza így fogalmazza meg ezt: „A kiegyezést követő évtizedekben [a vegyes egyháztanácsok] nem tudtak mélyebbre hatoló munkát végezni, sőt a legtöbb helyen meg is szűntek; a századvégi egyházpolitikai harcokban például nyomukat sem találjuk.” SZARKA 2003: 221.

és egyház viszonyát. Ebben a témakörben egy alapos nemzetközi összehasonlítás érdekes eredményekre vezethet. Franciaországban például már a forradalom utáni egyházi restauráció jegyében létrehozták az egyháztanácsok rendszerét (*conseils de fabrique paroissale*), amelyek – úgy felépítésüket, mint problémáikat tekintve – jól párhuzamba állíthatók a 19. század utolsó harmadának magyar egyháztanácsaival.¹⁰²⁷

Az egyháztanácsok és a templomgondnokok témája szorosan összefügg a helyi egyház környékén létező egyéb laikus funkciók (kántor, tanító, sekrestyés, harangozó stb.) fejlődésének kérdéskörével. Ezzel kapcsolatban is az imént említett külső motívációk – főleg a népiskolai törvény – hatására hívtam föl a figyelmet. Elméleti síkon a jegyzői és kántortanítói, majd a sekrestyési-harangozói feladatok szétválása az adott foglalkozások (jegyző, tanító, kántor) professzionalizációjaként is értelmezhető. A katolikus iskolák községi/állami népiskolává való átalakítása a 19. század második felében felgyorsította a kántori és tanítói funkciók szétválását. A hidegkúti iskola és a kántorok szerződtetése, valamint az idézett óbudai példa kapcsán azt is láttuk, hogy ebből a szétválasztásból milyen gyakorlati problémák és konfliktusok adódhattak. Ezen ügyek során a korabeli forrásokban többször is találkozunk – már az 1870-es–1880-as években is – a kultúrharc szóval [→ V. 5. 3.], ami egy újabb szempontot jelenthet a porosz–német *Kulturkampf* fogalmának magyarországi viszonyokra való adaptációjával/adaptálhatóságával kapcsolatos historiográfiai diszkusszióban.¹⁰²⁸

A pap és a közösség viszonyát – egy ismert kultúratudományi értelmezési sémát¹⁰²⁹ alkalmazva – megközelíthetjük az idegenség, a társadalmi és kulturális távolság szempontjából is. A pap bizonyos mértékben – már csak státuszánál fogva is – mindenképpen „kívülálló” volt a faluban,¹⁰³⁰ a kérdés csupán a távolság mértéke. Míg a magyar kora újkorra vonatkozó kutatásokból egy alacsonyabb műveltségű, népközelibb alópapság képe rajzolódik ki,¹⁰³¹ addig a 19. század második felével foglalkozó szerzők

¹⁰²⁷ A Napóleon és a pápa közötti konkordátum (1801) után 1809-ben részletes szabályozás született az egyházi vagyonnal kapcsolatban és a más helyi egyházi ügyekben illetékes egyháztanácsok működéséről. Ezek a 19. század folyamán egyes helyeken komoly kontrollt gyakoroltak a plébániák gazdálkodása felett, máshol – főleg a kisebb falvakban – csak lászólagos működést fejtettek ki a plébános mellett. Végül az egyház és az állam teljes szétválasztását célzó szekularizációs törvény szüntette meg ezt az amúgy is felemásan működő rendszert (1905). PIERRARD 1986a: 230–232. Mathilde Guilbaud a Szajna és Majna régió példáján – amelyet erősen „dekrisztianizált” vidékként írt le – nagyon törekény intézményként („une institution en trompe-l’œil”) jellemezte a falusi egyháztanácsok rendszerét, sőt sok esetben azok működésének kudarcát állapította meg. GUILBAUD 2007. Lásd még: MOISSET 2004: 107–111.

¹⁰²⁸ A *kultúrharc* kifejezésnek és fogalomnak a korabeli magyar közéletben, illetve a történetírásban való megjelenését (vagy éppen mellőzését) legújabbban Rada János elemezte: RADA 2019.

¹⁰²⁹ Ehhez lásd: BICZÓ 2004.

¹⁰³⁰ Erre a gondolatra épül Jay Goodale kiváló reformációkori tanulmánya. GOODALE 1999.

¹⁰³¹ „A rendelkezésre álló adatok azt mutatják, hogy ekkoriban még sok-sok szállal kötődtek [a papok] a saját közösségükhöz, ez különösen azok esetében lehetett erős, akik szülőfalujukban vagy annak közelében működtek.” FAZEKAS I. 2014: 145.

egyetértenek abban, hogy a papság műveltségi színvonala megnőtt, ezáltal egyszers- mind eltávolodtak a falusi közösségek kultúrájától.¹⁰³² Erre jó példa az ebben a dolgo- zatban is sokat idézett, tudományos és közéleti ambíciókat is dédelgető esperes-plé- bános Bacsák Imre alakja.¹⁰³³ És bár a hidegkúti Szobovits Alajos nem vádolható túlműveltséggel, de nála is érzékelhető az iskolázottságából, jogi és teológiai jártas- ságából, latintudásából táplálkozó kiemelkedettség, amellyel – önkéntelenül és tu- dadosan is – elhatárolja magát a rábizott közösségtől. Néhány megnyilatkozásából látszik, hogy a helyi előjáróságot sem tekintette egyenrangú partnernek: például az 1880-as évek vitáiban a bírót jóra való, de egyszerű, a jegyzőt pedig magyarul alig tudó (vagyis alacsony képzettségű) embernek nevezte [→ V. 7. 4.]. Csupán a falu- ban élő, vagy időszakosan ott tartózkodó néhány nemesi családot tartotta magához méltó társaságának – egészen addig, míg velük is össze nem különbözött. A közös- ség és a papság műveltségi horizontjai közötti különbségekre jellemző példaként fel- idézhetjük még K. Béla káplán korábban citált gondolatait is [→ II. 3. 4.], aki az „el- parasztosodástól” féltette a fiatal papokat, amiért azok az anyagi nélkülözéseik miatt „még a szükséges egyházirodalmi lapokat” sem járathatták rendesen.

A falusi pap szükségszerű kivüállásával szemben egyfajta integrációs faktorként említhető az a tény, hogy a plébánia és a plébános mezőgazdasági aktorként is jelen volt a helyi társadalomban [→ IV. 4. 1.; IV. 4. 4.]. Mint már említettem, a különböző jogcímeiken kapott terményjáradékok, illetve a földek hasznosításából származó jö- vedelmei érdekeltté tették a falusi papokat a mezőgazdasági termelés sikerében. Ez a gazdasági-egzisztenciális beágyazottság alapvetően meghatározta a plébánosnak a gazdálkodó közösséghez – vagyis híveihez – való viszonyát is.¹⁰³⁴ Ugyanez a beágya- zottság tette lehetővé egyes esetekben azt is, hogy a plébános – szélesebb látókörét és egyéb kompetenciáit kamatoztatva – mezőgazdasági innovátorként is fellépjen, bár ez a funkció az általam vizsgált forrásanyagban csak jelzésértékkel tűnik fel.¹⁰³⁵

¹⁰³² További gondolatokra vezethet, ha ezt a megállapítást megpróbáljuk pozícionálni abban az európai kora újkorban kezdődő folyamatban, amit Peter Burke az elitek népi/populáris kultúrából való kivonulá- saként értelmez. BURKE 1991.

¹⁰³³ Bővebben: BEDNÁRIK 2013.

¹⁰³⁴ A 19. század eleji németországi diskurzusokat vizsgálva Wolfram Pyta ezt így fogalmazza meg: „a földbir- toklás és a földhasználat integrálták a helyi lelkipásztorát a mindenekelőtt gazdasági alapon álló faluközösségbe, amelyben pusztán polgárosult képzettsége alapján aligha lett volna helye.” PYTA 2001: 415. (fordítás: B. J.)

¹⁰³⁵ Francia és német kutatók egyaránt foglalkoztak az alsópapság gazdálkodási tevékenységével, és mező- gazdasági mintaadói szerepkörével (QUELLIER – PROVOST 2008; SCHMID 2014). Magyar viszonylatban talán a mezőgazdasági reformer evangélikus lelkész, Tessedik Sámuel példája a legismertebb, de a katolikus plébánosok közül is volt, aki mintaszerű mezőgazdálkodást folytatott és ezt edukációs célokra is felhasználta. Saját kutatásomból a Fejér megyei, szlovákok lakta Tárnok plébánosát, Oravecz Ignácot (1792–1843) emlí- tethetem, aki igen büszke volt gyümölcsösére és gyümölcsnemesítési szakismereteit igyekezett is átadni a híve- inek, sőt több kertészeti szakkönyvet is lefordított szlovák nyelvre (lásd: BEDNÁRIK 2019b). Példaként em- líthetjük a gondozott gyümölcsfáinak jövedelmére hivatkozó nagykovácsi plébánost is [→ IV. 4. 4. 1. példa].

Ebből a kevés utalásból is kitapintható a papi hivatással összeegyeztethető, „nemes” foglalatosságok (pl. gyümölcsstermesztés, kertészet, méhészet),¹⁰³⁶ illetve a papi tekintélyt romboló, „alantas” gazdálkodási ágak (pl. szántóföldi munka) megkülönböztetése.¹⁰³⁷ Általánosságban azonban úgy tűnik számomra, hogy a gazdálkodó pap figurája – aki mintaszerű gazdaságával, tanításaival és újításaival mutat példát híveinek – egyre kevésbé volt vonzó szerep a 19. század második felében: a papság egyre inkább távolodott (vagy távolodni kívánt) a mezőgazdasági szférától, ehelyett az értelmiségi, polgári attitűd erősödött.

VI. 3. „Hivatalos” és „népi” vallás – laikus vallásgyakorlat

Pierre Bourdieu úgy jellemzi a papságot az általam többször is segítségül hívott vallási mező-modelljében, mint „a kultusz egymással tetszés szerint felcserélhető, s ezért személyüket tekintve a vallási mező szempontjából közömbös hivatalnokainak testületét.”¹⁰³⁸ Általában személytelenül jelennek meg a papok a néprajzi szakirodalomban is, ha egyáltalán megjelennek. Az én dolgozatom egyik kitűzött célja az volt, hogy megmutassam ennek a személyi felcserélhetőségnek a korlátait, illetve azt, hogy a vallásos gyakorlatokban való egyéni és közösségi részvétel a vizsgált közösségekben nem magyarázható egyedül az egyház „funkcionális-intézményes tekintélyével”.¹⁰³⁹ Abból indultam ki, hogy a plébános elsődleges funkciója szerint a kultusz irányítójaként és vallásos szolgáltatások nyújtójaként volt jelen a faluban, megbecsülése és tekintélye elsősorban ebből a „vallásos alapkompenciából” táplálkozott. Ez az alapkompencia fontos, sokszor megkerülhetetlen, de nem megkérdőjelezhetetlen szereplővé tette a plébánost az adott közösségben.¹⁰⁴⁰ A IV. 2. fejezetben azért is igyekeztem képet adni a pap részvételével vagy jóváhagyásával zajló vallási gyakorlatokról, hogy rámutassak: a falu vallásgyakorlatának vázát és ritmusát a szentmisék és litániák, valamint a tavasztól ősziig kimondottan gyakori körmenetek, zarándoklatok és búcsújáratok adták meg, és csak ebben a rendszerben elhelyezve – vagyis

¹⁰³⁶ Ez a két ágazat az esperesek által referálandó témák között is felbukkan [→ II. 3. 2., 136. jegyzet]. Példáért lásd az előző lábjegyzetet, illetve Szobovits Alajos méhkaptárait [→ V. 3. 1.; V. 4. 3.].

¹⁰³⁷ Erről lásd a Iovasberényi Simovits Lipót gondolatait: SIMOVITS 1946: 274. [→ IV. 4. 1.]

¹⁰³⁸ BOURDIEU 1978: 200–201.

¹⁰³⁹ Bourdieu az „üdvjavak piacán” a „prófétával” állítja szembe az „egyház” modelljét, amely funkcionális-intézményes tekintéllyel igyekszik monopolhelyzetet teremteni. BOURDIEU 1978: 200–201.

¹⁰⁴⁰ PYTA 2001: 417. Wolfram Pyta német példák alapján a 19. század eleji „felvilágosodott”, népnevelő papi attitűd hátulütőire hívja föl a figyelmet: „A plébánosok a [német] katolikus vidékeken továbbra is rendelkeztek egy természetes, hivatalukból fakadó tekintéllyel; de egyre inkább fennállt a veszélye, hogy ezt eljuttassák, ha nem felelnek meg a hívő nép elvárásainak. A nép pedig elsősorban szakrális szolgáltatásokat, és nem műveltségi, vagy gazdasági nevelést várt a lelkipásztorától.” PYTA 2001: 406–407. (fordítás: B. J.)

a „hivatalos” vallással való relációban – értelmezhető a „népnek” nevezhető vallásos gyakorlatok is.¹⁰⁴¹ Éppen ezért a két pólus – az egyház által előírt, vagy támogatott, illetve az azon kívüli vallásosság – jelenségeinek megkülönböztetése helyett célravezetőbbnek tűnik a *laikus vallásgyakorlat* fogalom használata.¹⁰⁴² Ezzel a vallásosság gyakorlati aspektusát kívánom hangsúlyozni, vagyis az adott személy(ek), illetve csoport vallásosságának a történések egységében – *praxisként* – való értelmezésére törekszem, ahol a papnak kitüntetett helye van ugyan, de mégis csupán egy a gyakorlat aktorai közül. A kifejezés további előnye, hogy az összetétel első része egy a vallásos gyakorlatban elfoglalt pozíciót jelöl (laikus = nem klerikus), és nem határolja le szociokulturális szempontból az értelmezési horizontot úgy, mint a paraszti/falusi közösségekkel és egyfajta kollektivitással társított „népi vallásosság” szókapcsolat. (A „népi” jelzőt – a Máriaremetét felkereső vegyes társadalmi összetételű városi közönség láttán – összességében a jelen dolgozat készítése során is szűknek éreztem.)

Hiába tartom azonban a laikus vallásgyakorlat fogalmát tudományos eszközként célravezetőnek, a hivatalos versus nem hivatalos („népi”) oppozíciót sem téveszthetjük szem elől, hiszen az a korabeli vallásos ember percepciójának részét képezte. A katolikus egyház maga is mindenkor törekedett világosan elválasztani egymástól az „ortodox” és az „unortodox” vallási tényeket. Érdemes megvizsgálni tehát azt a kérdést is, hogy miként viszonyult a korabeli egyház (illetve a korabeli közvélemény) az „egyszerű nép” vallásosságához. A 19. század második felének vallással kapcsolatos tendenciái (vallási közönyösödés, felekezeti polarizáció, liberális egyházpolitika, szekularizáció stb. → VI. 4.), és a katolikus egyház mindezzel szemben felvett konzervatív-defenzív alapállása [→ II. 1.] a „népi vallásossággal” kapcsolatban egy erősen ambivalens viszonyt szült. Ennek magyarázatát két – egymásnak nem feltétlenül ellentmondó – gondolatmenet mentén kereshetjük.¹⁰⁴³ 1.) Az egyik érvelés arra mutat rá, hogy a jozefinista szigor enyhülésével, a 19. század első felében Magyarországon is megjelent az a „barokk felfogású” egyházi réteg, amely a „régii pasztorációs szemléletet” képviselve támogatta bizonyos populáris devóciós gyakorlatok, elsősorban

¹⁰⁴¹ Hasonló szemlélettel közelít Peter Hersche a közelmúlt vidéki vallásosságához két svájci kanton vizsgálata alapján: HERSCHE 2013.

¹⁰⁴² A *laikus vallásosság* fogalmát – némileg eltérő jelentéstartalommal, a német Laienfrömmigkeit kifejezés mintájára – Tüskés Gábor és Knapp Éva használta a magyar kutatásban (TÜSKÉS – KNAPP 2001: 13–26., különösen: 14–17.). A népi vallásosság (illetve nála: népi vallás) fogalmának kritikáját és a fogalom legfontosabb, a kutatásban bevett alternatíváinak jellemzőit (*helyi vallás, gyakorolt vallás, vernakuláris vallás, megélt vagy mindennapi vallás*) a legújabbban és a legrészletesebben Hesz Ágnes foglalta össze: Hesz 2018. A népi vallásosság fogalmi és kutatástörténeti kérdéseire lásd még: MOHAY 1999.

¹⁰⁴³ Volker Speth a Rajna-vidéki búcsújárás kapcsán írt nagyívű munkájában a német kutatás alapján vázolja fel az itt röviden bemutatott és átfogalmazott gondolatmenetet (barokk kontinuitás és ultramontán program vs. a vallásosság felvilágosult reformjának kudarca): SPETH 2008: 1–3. A számos különbség mellett gondolati sémaként a magyar viszonyra is alkalmazhatónak tartom mindezt.

a búcsújárás újraéledését.¹⁰⁴⁴ A század második felében uralkodó konzervatív „ultramontán” katolicizmus pedig még inkább reintegrálta a „népi vallásosság” hagyományos elemeit az egyház által elfogadott vallásosság körébe.¹⁰⁴⁵ Nem utolsósorban az

állhatott ennek a háttérében, hogy a katolikus egyház képviselői a növekvő vallási közöny idején még leginkább az „egyszerűbb nép hagyományos hitvallásában” láthattak „valami biztató jelenséget.”¹⁰⁴⁶ De nem elhanyagolható szempont az sem, hogy a népszerű búcsújáróhelyek (mint például Máriaremete) komoly bevételt jelentettek az adott plébániák számára, amiről nehéz lett volna lemondaniuk. 2.) A másik

A rózsafüzér-fürtökkel díszített máriaremetei kegykép előtt térdelő hívek. Ez a fotó már az új templomban készült a 20. században, de minden bizonnyal hasonló képek készülhettek volna Szobovits idejében is.

gondolatmenet szerint a búcsújárásnak és az azt övező „népi vallásosságnak” a 19. századi újbóli felvirágzását értelmezhetjük egyfajta diszfunkcióként, a vallásosság felvilágosult reformjának kudarcaként is. A szigorúbb, jozefinista szellemiséget továbbvivő papok, mint például Szobovits plébános, meglehetősen kritikusan viszonyulnak ezekhez a jelenségekhez. A személyes meggyőződésen túl ebben szerepet játszott az is, hogy az egyház által megtűrt / támogatott búcsújárás és „népi vallásosság” egyre inkább a korabeli liberális közbeszéd céltáblájává vált.

¹⁰⁴⁴ Tüskés Gábor és Knapp Éva Jordánszky Elekkel kapcsolatban, Gottfried Korff, Friedrich Ebertz, Wolfgang Schieder és mások kutatásaira hivatkozva megállapítják, hogy a 19. század elején Európa-szerte a vallásosság társadalmi szerkezet- és funkcióváltozásának fontos eleme volt a „tradicionális barokk áhítatformák, ezen belül elsősorban a búcsújárás felújítása.” TÜSKÉS – KNAPP 1988, különösen: 5–6., itt: 34. A 19. századi búcsújáró-kultusszal kapcsolatos német kutatásokat összegzi: ZUMHOLZ 2004: 13–15. Németországban az 1970-es évektől fellendült a 19. századi vallásosság szociológiai és kultúrtörténeti szempontú kutatása. Jelentős tanulmányok láttak napvilágot a 19. századi katolicizmusnak a népi vallásossággal, illetve a tömegek vallásosságával kapcsolatos attitűdváltásairól. Például: SCHIEDER (Hg.) 1986, 1990; LOTH (Hg.) 1991 (ezekben elsősorban Werner Blessing, Josef Mooser, Gottfried Korff, Irmtraud Götz von Olenhusen tanulmányai); BLACKBOURN 1988. Ezeknek az eredményeknek a magyar anyaggal való összevetése a jövő kutatási feladata lehet.

¹⁰⁴⁵ SPETH 2008: 452–543.

¹⁰⁴⁶ Simor János hercegprímás szavait idézi Salacz Gábor: SALACZ 1974: 18. Más források alapján jut ugyanerre Kósa László: KÓSA 1983: 214–215. Pauer püspök kapcsán Sulyok János is megjegyzi, hogy a „vallási közömbösség terjedését” csak az „egyházmegye területén élő lakosság túlnyomó része agrárfoglalkozású és hagyományörző volt.” JUBILEUMI NÉVTÁR 1977: 115.

Mindezek fényében láthatjuk igazán, hogy milyen kényes helyzetben volt a hi-degkút-máriaremetei lelkipásztor: egyrészt egyháza tekintélyét és saját kultuszirányítói pozícióját kellett védenie, másrészt viszont nem léphetett fel túlzott eréllyel az egyházi szempontból kifogásolható gyakorlatok ellen, hiszen ezzel saját híveit – személyes és intézményes egzisztenciájának tömegbázisát – hangolta volna maga ellen. Különösen jól megfigyelhető ez a feszültség egy másik, időben és térben is közeli eset kapcsán. Az 1884-ben történt állítólagos budakeszi Mária-jelenéseket követő tömeges, spontán zarándoklatot Tilly József plébános a kezdetektől fogva próbálta visszaszorítani, „nehogy az egész eset papok csalásának mondathassék”. A plébánosnak Pauer püspökkel egyetértésben és a hatóságokkal karöltve végül a hívekkel való meg-hasonlás nélkül sikerült megakadályoznia a kultuszhely kialakulását.¹⁰⁴⁷ Szobovits Alajosnak természetesen egészen más helyzetben, egy patinás, régóta „bejárattott” kegyhelyen kellett helytállnia. Azzal, hogy nem sikerült mindig bölcsen kezelnie a „bucshelyen előfordulni szokott visszaéléseket”, egyrészt a „babonás” hívek, másrészt a zarándoklatot inkább profán kirándulásként élvező fővárosiak haragját is rendszeresen magára vonta.¹⁰⁴⁸ Ezzel ismét visszatértünk ahhoz a gondolathoz, miszerint a gyakorlatként felfogott vallásosságban a pap vallásértelmezése versengő helyzetben áll a praxis többi résztvevőjének értelemzéseivel. Szobovits plébános munkája és konfliktusai során mélyen gyökerező és nehezen megingatható hitekkel, hiedelmekkel találkozott, és a pozíciója egyáltalán nem biztosított neki értelmezési monopóli-umot. Hasztalan próbálta meggyőzni a „vénasszonyokat” arról, hogy nincs kapcsolat a tisztítótüzhöz szenvedő lelkek sorsa és a gyertyaláng mérete között [→ V. 6. 1.], és a Tóbiás-áldással kapcsolatban sem fogadták el a pesti hívek az általa képviselt egyházi álláspontot, hanem a minden baj ellen hatásos amulettnek az egyház erejével való további megerősítését várták tőle [→ V. 6. 4.]. Mikor a plébános a pozíciójából fakadó tekintélyére támaszkodva túl vehemensen támadta ezeket az általa babonásnak tartott szokásokat, könnyen elérte a reverendának kijáró tisztelet határát, és komoly összetűzésekbe keveredett.

Nemcsak a búcsújárókkal folytatott küzdelmekben, hanem a plébánosnak „saját nyájával” való kapcsolatában is megfigyelhetjük az egyházi szabályok és a hívek vallásos igényei közötti játszmákat. Az asszonyavatással vagy a megtagadott

¹⁰⁴⁷ SzfvPL 4511 808, 832/1884. Lásd: BEDNÁRIK 2016d, 2019a. Az eset egy híres német párhuzamát, a kultúrharc tetőpontján (1876) történt marpingeni jelenéseket David Blackburn dolgozta föl monografi-kusan. Ő írja: „A klerusra három oldalról nehezedett nyomás: az egyházi szabályok, a civil hatóságok és a hívek követeléseinek nyomán.” BLACKBURN 1997: 324. Míg azonban a porosz állam által elnyomott katolikuskok – nemcsak a hívek, hanem a papság és a katolikus sajtó is – egyfajta igazolásként, vigasztalásként tekintettek a jelenésekre, addig a budakeszi plébános és az egyházmegyei vezetés is kínosnak érezte az egész felhajtást.

¹⁰⁴⁸ Így egyes máriaremetei konfliktusok nem is vallásos gyakorlatként, hanem egész más keretben, például a „kirándulás” praxisa felől lennének értelmezhetők – de ezt a szálát most nem fűzöm tovább.

gyermekkeresztelessel és temetéssel kapcsolatos konfliktusok [→ V. 7. 2.] hevesége egyben arról is árulkodik, hogy itt nem egyházi előírások betart(at)ásáról, hanem egy sokkal elementárisabb szükségletről van szó. Az egyházi szertartások a 19. századi faluközösségekben az emberi élet átmeneti rítusainak központi („sine qua non”) elemei és a közösségi norma részei voltak [→ IV. 2. 4.]. A budakesziek Bacsák Imre elleni vádiratukban (az általuk felkért ügyvéd szavaival) kvázi teológiai érveléssel is megfogalmazták, hogy a plébános mulasztásai miatt „örökös mennyei polgári jogukat” féltik, hiszen tudják és vallják, hogy a szentségek „méltó vétele nélkül örök üdv nem reményelhető”.¹⁰⁴⁹ Ezt a tudást és hitet a „népi” szokások és hiedelmek – mint például az asszonyi tisztátalansághoz fűződő tilalmak, vagy a beszentetlen sírba való temetéssel kapcsolatos képzetek – méginkább megerősítették. Mindez egyfelől az emberélet feletti egyházi kontroll sikerének tekinthető, ami azonban másfelől – paradox módon – éppenhogy a pap mozgásterét csökkentette, hiszen könnyen magára vonhatta a közösség haragját, amint a szertartások elvégzéséből vagy megtagadásából fakadó hatalmat fegyelmezésre, büntetésre, netalán bosszúra használta fel (mint ahogy Anna Fink, a bába állítja). Az egyházi szabályok értelmezése az adott helyzetekben, a szertartások nyújtotta hatalommal való helyes élés a püspöki levelek szóhasználatával a „prudencia pastoralis” (lelkipásztori okosság) kérdése volt.

Alternatíva hiányában komoly vallási és társadalmi deficitet idézett elő a közösségekben, ha a pap valamilyen okból – gyakori távollét, személyes konfliktus, betegség, süketség stb. – miatt hozzáférhetetlen volt, vagy alkalmatlanná vált a feladataira. Az ebből fakadó frusztráció különféle formákban ölthetett testet. A hívek kifejezheték nemtetszésüket a pap nélkül végzett vallásos cselekményekkel szemben (lásd a jó termésért vezetett hálaadó zarándoklat példáját a IV. 2. 2. fejezetben), olykor sérelmeiket panaszlevelekbe öntve vártak orvoslást az egyházi és világi hatóságoktól, és mint láttuk, nem volt ritka, hogy tettelegesséig fajultak a feszültségek. Végző lépésként pedig egyéni és kollektív szinten is megjelent a katolikus felekezet elhagyásának lehetősége [→ IV. 4.].

VI. 4. Szekularizáció, felekezetiesség, polgárosodás

A 19. század második felét – vagyis saját jelenét – Eötvös József „határozottan vallástalan” kornak tartotta, az őt idéző Salacz Gábor pedig legalábbis „hitben szegény” időszakként jellemezte azt.¹⁰⁵⁰ Kósa László a minden felekezet esetében növekvő vallási

¹⁰⁴⁹ SzfvPL 4724A 361/1861: 33.

¹⁰⁵⁰ Ennek a hitszegénységnek számos külső-belső okát és jelét sorolta fel könyvében: SALACZ 1974: 13.

közönyösségről írt,¹⁰⁵¹ Kövér György pedig egyenesen a szekularizáció századának nevezte a magyar 19. századot.¹⁰⁵² Ezek a szekularizációs paradigmába illeszkedő vélemények különböző hangsúlyokkal, de egyöntetűen az egyházak társadalmi jelentőségének csökkenését állapítják meg ezekben az évtizedekben.¹⁰⁵³ Ezzel szemben a német történeti vallásszociológiában megfogalmazódott az a tézis is, amely a 19. századra mint „második konfesszionális” korszakra tekint, és a felekezetek központi társadalomformáló tényezőként való elismerését szorgalmazza.¹⁰⁵⁴ Olaf Blaschke elméletét Magyarországra nézve Juliane Brandt értékelte, és előremutató gondolatként emelte ki a felekezeti feszültségek és viszályok felerősödésének megállapítását, valamint a felekezeteknek mint a mindennapi élet strukturáló tényezőinek hangsúlyozását.¹⁰⁵⁵ Természetesen ennek az új (illetve már nem is annyira új) elméletnek sok kritikusa akad, akik – sok más mellett – azzal érvelnek ellene, hogy a szekularizációval szemben konfesszionális periódust emlegetni éppen olyan egytényezős modellt eredményez, mint amit meghaladni igyekezett.¹⁰⁵⁶ Immár léteznek olyan kutatások is, amelyek igyekeznek összebékíteni egymással e két, látszólag ellentétes, de tulajdonképpen inkább egymást kiegészítő folyamat érveit. Maria Anna Zumholz például úgy látja, hogy miközben a korszakban az egyházhoz való kötődés gyengült, a vallás, mint az egyes emberek és közösségek életére ható erő („Lebensmacht”) jelentősége növekedett. Ezen gondolatmenet alapján – igaz csak feltételezésként megfogalmazva – a 19. század második felétől Európa-szerte tapasztalható Mária-jelenés hullámot és a növekvő Mária-tiszteletet a szekularizáció egy speciális mellékhatásának nevezi („marianisches Zeitalter”¹⁰⁵⁷). Blaschke (és Kuhlemann) alapján Zumholz úgy véli, hogy a csodás jelenségek vallásszociológiai értelemben a hívők azon igényének a jelei, hogy ők is közvetlen alakítói lehessenek a vallásuknak („mitgestalten”), és közvetlen (tehát nem az egyház által közvetített) kapcsolatba lépjenek „a numinózussal”.¹⁰⁵⁸

A vizsgált lokális praxis alapján Zumholzhoz hasonlóan én is e két vallás- és társadalomtörténeti folyamat együttes jelenvalósága mellett szeretnék érvelni: Szobovits

¹⁰⁵¹ KÓSA 1983.

¹⁰⁵² Ez szerinte az alábbiakat jelenti: 1) az állam és egyház közötti erőviszony megváltozását az állam javára; 2) az ún. szektásodás térhódítását a történelmi nagyegyházak rovására, illetve 3) a vallás visszahúzóódását a magánélet bensőséges világába, valamint a vallási közönyösség növekedését. GYÁNI – KÖVÉR 2001: 143. A kisebbegyházakhoz/szabadegyházakhoz lásd: KARDOS – SZIGETI 1988; RAJKI – SZIGETI 2012.

¹⁰⁵³ A szekularizáció és más, alternatív vallásszociológiai elméletek mérlegét lásd: TOMKA 2011.

¹⁰⁵⁴ BLASCHKE 2000; BLASCHKE (Hrsg.) 2002. Bővebben lásd a II. 1. fejezet végét!

¹⁰⁵⁵ BRANDT 2013: 21.

¹⁰⁵⁶ PAHL 2003: 111–113; ZIEMANN 2007: 497–501.

¹⁰⁵⁷ Zumholz a „marianisches Zeitalter” kifejezéssel kapcsolatban Walter Deliusra hivatkozik (DELIOUS 1963: 258.), aki ezt a „Máriás korszakot” 1854-től (a szeplőtelen fogantatás dogmájának kihirdetésétől) XIII. Leónak a rózsafüzért és a lorettói litániát népszerűsítő intézkedésein, valamint a század számos Mária-jelenésén keresztül egészen a „Marienpapst”-nak is nevezett XII. Piusig számítja. ZUMHOLZ 2004: 14–15.

¹⁰⁵⁸ ZUMHOLZ 2004: 21.

Alajos megnyilatkozásai egyaránt elhelyezhetők a szekularizációs és a konfeszionális paradigma érvrendszerében, sőt azok szinte elválaszthatatlanul összefonódnak a plébános attitűdjében. Jellemző például, hogy írásaiban többször összekapcsolja egymással a vallásos buzgóság csökkenésének tapasztalatát a más felekezetekre vonatkozó (elő)ítéleteivel: kicsit sarkítva úgy fogalmazhatunk, hogy a szekularizáció, vagyis a katolikus egyház térvesztése az ő szemében a protestánsok közéleti térnyerésének következménye volt. A zsidókkal és a szabadkőművesekkel egy lapon emlegetett protestánsokat látta minden ellene – és ezáltal a katolicizmus ellen is – intézett támadás háttérében és általános ellenségképet kreált belőlük.¹⁰⁵⁹ Mindez azért is különös, mivel Szobovits egy szinte homogén római katolikus falusi közegben, illetve egy olyan búcsújárárhelyen működött, ahol többnyire ugyancsak katolikusok fordultak meg: Hidegkúton sokáig csak egy, 1880-tól pedig összesen két református egyént tudunk nevesíteni (Váry-Szabó Antalt és a később beköltöző Szabó Albertet). Őszinte felháborodással fogadta és árulásként élte meg, mikor saját hívei is elfordultak tőle, és a püspökök sem álltak mindig ki mellette úgy, ahogy ő méltónak és igazságosnak tartotta volna. Bár a dolgotatban bemutatott esetek alapján nyilvánvaló, hogy a helyzet ilyenén értékelése meglehetősen egyoldalú, hiszen elszigetelődésének legfőbb oka a saját magatartása volt, ugyanakkor Szobovits személyes felháborodottsága mögött kitapinthatjuk azt a feszültséget is, amely a korban egyre inkább kiéleződött a konzervatív egyházi attitűd és a polgárosodó vallásosság között.

Jó példa erre a máriaremetei Boldogasszony Kápolna Egylet története [→ V. 2. 1.]: az egyleti formában finanszírozott templomépítés alighanem az első ilyen jellegű vállalkozás volt az országban. Az egyházi jóváhagyással működő, de az egyházi struktúrától (és a helyi plébánostól) független egyleti forma sikere a nehézkesen működő kegyúri finanszírozás és az átláthatatlan, nem hatékony egyházi pénzkezelés polgári alternatíváját mutatta föl. (Talán ha progresszívebb szemléletű plébános működik ezekben az évtizedekben Máriaremetén, akkor az egylet megalakítására sem kerül sor.) Az ébredező polgári öntudat megnyilvánulásaként tekinthetünk a más (protestáns) felekezetre történő áttéréssel (*apostasia fidei*) való fenyegetésre is. Ezt helyezte kilátásba Josef Mittelmeyer, mikor Szobovits nem volt hajlandó megkeresztelni a gyermekét [→ V. 7. 2.], és a névtelenül panaszt tevő „egermegyei plébános” is tudni vélte, hogy a hidegkúti németek „plébánosok iránti ellenszenvből a luteranus tevhitre” való áttérést fontolgatták [→ V. 7. 3.],¹⁰⁶⁰ sőt ez egy konkrét esetben – a községi panaszosok

¹⁰⁵⁹ Az ellenségkép-gyártásról lásd: SZABÓ (szerk.) 1998. Az effajta oppozíciók alapjául szolgáló duális látásmódot a keresztény vallásos (különösen a katolikus) mentalitás egyik alapvető paradigmájaként írja le Blaschke és Kuhlemann a német császárság korabeli vallásosság jellemző mentalitásai után kutatva (jó – rossz; menny – pokol; klerikus – laikus; katolikus – protestáns stb.). BLASCHKE – KUHLEMANN 1996: 18.

¹⁰⁶⁰ SzfvPL 4529 435/1886. (érk.: ápr. 9.)

állítás szerint – meg is történt [→ V. 7. 6.].¹⁰⁶¹ Ugyanezzel fenyegetődött mintegy ötvenedmagával a budakeszi kocsmáros is, mikor 1857-ben összetűzésbe kerültek a plébánosukkal.¹⁰⁶² Bár ezt a korszakban nem is olyan ritka fenyegetést ritkán követte tömeges felekezetváltás,¹⁰⁶³ mégis figyelemre méltó, hogy a papjukkal elégedetlen hívek számára reális opciónak tűnt, hogy a vallási – és egyúttal társadalmi – igényeik kielégítésére egy másik „szolgáltatót” vegyenek igénybe. A hívek felekezeti elkötelezettsége és hűsége tehát nem feltétlenül volt olyan mély, és nem állt olyan kibékíthetetlen ellentétben a protestantizmussal, mint Szobovits Alajos világgépében. Mindenesetre valamilyen felekezethez tartozó papra, vagy lelkészre mindenképpen szüksége volt a közösségeknek, hiszen a szekularizált (állami, községi) intézményrendszer még nem helyettesítette az egyházat a társadalmilag fontos funkcióiban.¹⁰⁶⁴

Végezetül hozzá kell tennünk mindehhez azt is, hogy Szobovits „sérelmi politikája”, az okokat házon kívül kereső (és megtaláló) alapállása nem tűnik idegennek a korabeli katolikus egyház – többször is említett [→ II. 1.; VI. 3.] – defenzív, a változásokra tekintélyelvű válaszokat adó stratégiájától. A 19. század első felében iskolázott katolikus papok számára – legyen szó püspökről vagy falusi plébánosról – botrány volt a vallásfelekezetek viszonzossága, botrány a „közös iskola” és a vegyesházasság. A megbotránkozáson túllépni azonban ez a generáció általában nem volt képes. A hidegkúti plébánost tekinthetjük a „régivágású” hivatalos egyházi irányvonal végvári katonájának – mint ahogy ő is így látta magát a protestánsokkal, zsidókkal, szabadkőművesekkel, liberálisokkal vívott harcban. Ez a harc azonban az idő előrehaladtával egyre inkább egy Don Quichote-i küzdelemre emlékeztetett, ami éppen ennek a konzervatív katolicizmusnak a tarthatatlanságát illusztrálja. A reformgondolatok még nem érték el áttörést, még nem állt készen az 1890-es évektől kibontakozó új katolikus stratégia, amelyet követve egy falusi plébános sikerrel vívhatta meg a változó helyi társadalomban és annak vallási mezejében folyó konkurenciaharcait.

¹⁰⁶¹ SzfvPL 4529 1472/1885. (érk.: dec. 13.)

¹⁰⁶² BEDNÁRIK 2013: 240.

¹⁰⁶³ De volt, amikor igen, mint azt Kósa László kunágotai esettanulmánya mutatja: KÓSA 1999.

¹⁰⁶⁴ A korábban és drasztikusabban szekularizált Franciaországban másképp állt a helyzet a 19. század második felében. Mathilde Guilbaud több olyan esetet említ, amikor egy-egy község megtagadta, hogy saját papot tartson: az okok között a kutató a szegénységet és a vallási közömbösséget említi. Például: „En 1896, le desservant de Nanteau-sur-Lunain, réclament son déplacement, affirme que les habitants »ne voulaient pas de curé, disant que la place était trop petite pour suffire à l’entretien d’un prêtre«”. GUILBAUD 2007.

VII. Kép-, forrás- és irodalomjegyzék

VII. 1. Képjegyzék

- A borítón Papi portrék a székesfehérvári egyházmegyéből. Forrás: SzfvPL Ph 0010.; A máriaremetei régi kápolna. [A kép az 1890-es években készülhetett.] Képeslaprészlet. Forrás: ZM Képeslapgyűjtemény 0178918., via gallery.hungaricana.hu [utolsó letöltés: 2020. augusztus 6., lásd még a 180. oldal illusztrációját!]; Három férfialak egy máriaremetei képeslapról. [A kép biztosan 1905 előtti.] Forrás: ZM Képeslapgyűjtemény 0178897, via gallery.hungaricana.hu [utolsó letöltés: 2020. szeptember 12., a képeslap egy másik, azonos feliratú, de színezetlen kiadásának azonos részletét lásd a 256. oldalon!]
9. oldal Tájkép a máriaremetei (régii) kápolnával. Egy 19. századi fogadalmi kép részlete, amely ma a máriaremetei templom sekrestyéje folyosóján függ. Fotó: Bednárík János, 2019.
14. oldal A 10 krajcáros érme két oldala. Forrás: monetarium.hu [utolsó letöltés: 2020. április 20.]
23. oldal Négy ismeretlen székesfehérvári egyházmegyes pap portréja egy 1878-ra datált albumból. Forrás: SzfvPL Ph 0010
- 24–25. oldal Pauer János püspök levélfogalmazványa Szobovits Alajos plébánosnak. Forrás: SzfvPL 4529 1009/1884.
29. oldal *Religio. Egyházi és irodalmi folyóirat*. 1856. első félév (szerkesztő: Zalka János). A fél-éves tartalomjegyzék címlapja. Via adtplus.arcanum.hu [utolsó letöltés: 2020. augusztus 6.]
30. oldal *Barátfülek naptára 1871-re*. Címlap. Az irodalomjegyzékben: PAPRAMORGÓ 1871. Forrás: OSZK P 1.892.
34. oldal Szamárfogat. Képeslaprészlet. Az eredeti lap felirata: A templomhoz vezető út / Maria Einsiedl. Weg zur Kirche. Kiadás: Divald Károly, Budapest (303. szám). Forrás: FSzEK Budapest Gyűjtemény bibFSZ01506573., via gallery.hungaricana.hu [utolsó letöltés: 2020. augusztus 6.]
39. oldal A hidegkúti Kratzer vendéglő. [A fotó mindenképpen 1907 előtt készült.] Képeslaprészlet. Az eredeti lap felirata: Kratzer vendéglő – Kratzer's Gasthaus. Hidegkút. Forrás: MKVM VF 12882., via mandadb.hu [utolsó letöltés: 2020. augusztus 6.]
43. oldal Herkules a válúton. Karikatúra Simor János hercegprímásról a *Barátfülek naptárából* (1871). Az irodalomjegyzékben: PAPRAMORGÓ 1871: 42. Forrás: OSZK P 1.892.
- 50–53. oldal Püspökportrék. Az eredeti festmények a püspöki palota folyosóját díszítik, a másolatok forrása: SzvPL, jelzet nélkül.
54. oldal Székesfehérvár látképe. Forrás: *Vasárnapi Újság* IX/44. (1862. november 2.): 520., via adtplus.arcanum.hu [utolsó letöltés: 2020. augusztus 6.]
57. oldal *Mappa Dioecesis Alba-Regalensis, Per Inclytos Comitatus Albensem et Pilisensem extensae, ac in duos Archi Diaconatus divisae*. 1819. [készítők: Pongrácz János, Farkas Ferenc, Karacs Ferenc – lásd: DANKU 2019.] Forrás: SzfvPK T.58.
62. oldal Kanonok és káplán. Karikatúra a *Barátfülek naptárából* (1873). Az irodalomjegyzékben: PAPRAMORGÓ 1873: 74–75. Forrás: OSZK P 1.892.

64. oldal Glázer József. Forrás: MILBICH–HEGEDŰS 2010: 45., 174.
70. oldal Pilisszentiván látképe. [A kép bizonyosan 1919 előtt készült.] Képeslaprészlet. A lap felirata: Pilis Szt. Iván látképe. Kiadás: Pollák Henrik. Forrás: ZM Képeslapgyűjtemény 0167367, via gallery.hungaricana.hu [utolsó letöltés: 2020. augusztus 6.]
72. oldal Részlet a következőből: *Mappa Dioecesis Alba-Regalensis, Per Inclytos Comitatus Albensem et Pilisensem extensae; ac in duos Archi Diaconatus divisae*. 1819. [készítők: Pongrácz János, Farkas Ferenc, Karacs Ferenc – lásd: DANKU 2019.] Forrás: SzfvPK T.58.
81. oldal Concursus-ábra. Készítette: Bednárík János.
87. oldal Budakeszi utcakép. [A fotó biztosan 1912 előtt, valószínűleg 1900 körül készült.] Képeslaprészlet. A lap felirata: Budakesz. Fő-utca a templommal. Kiadás: Magyar Fénynyomdai Részvénytársaság, Budapest, 238. szám. Forrás: BHGYT, jelzet nélkül.
- 94–95. oldal Papok és nők – két karikatúra a *Barátfülek naptárából* (1871, 1873). Az irodalomjegyzékben: PAPRAMORGÓ 1871: 32.; 1873: 69. Forrás: OSZK P 1.892.
99. oldal Kántortanítói álláskiírás. Forrás: Lit. Enc. 1869: 90. (615/1869, április 16.)
103. oldal Harangozó-falfirkák a budakeszi templomtoronyban. Fotó: Agócs Júlia, 2018.
114. oldal A vegyes egyháztanácsokról szóló ideiglenes rendelet. Forrás: Lit. Enc. 1869: 112. (668/1869, április 16.)
116. oldal *A budakeszi rom kath. iskolaszék egyháztanács jegyzőkönyvei*. Forrás: BkPI, jelzet nélkül.
121. oldal A hidegkútiak processziója Máriaremetére Reichardt András pap vezetésével. Forrás: TOPERCZER [1996].
123. oldal Solymári imalap. Forrás: BHGYT Kézirattár, Holl-hagyaték.
125. oldal Szentmise-jelenet a következő nyomtatvány előlapjáról: *Meß-Aufopferung*. Budapest: Kol. Rózsa und Frau (vorm. A. Bucsánßky), 1884. Forrás: BHGYT Kézirattár, Holl-hagyaték.
128. oldal Martin von Cochem *Goldener Himmelschlüssel* című imakönyvének egy pesti kiadása. Ez a példány a kötés szerint 1876-tól a budakeszi Katharina Koch tulajdonát képezte. Részleges címléírás: *Goldener Himmel-Schlüssel, oder sehr kräftiges, nützliches und trostreiches Gebeth-Buch, zur Erlösung der lieben Seelen des Fegfeuers. Darinnen zuvorderst in dreyen Geschichten die Grausamkeit des Fegfeuers, sammt einer leichten Weis, die arme Seelen ohnfehlbar zu erlösen, erklärt wird; Darnach aber in sechzehn Theilen allerhand kräftigen Morgens- und Abends-, Meß- und Vesper-, Beicht- und Communion-Gebether [...] Zum besonderen Gebrauch des andächtigen Weiber-Geschlechts, in diesem Druck mit vielen neuen in keinen Gebeth-Büchern begriffenen Gebethern vermehret durch P. Martin von Cochem, Capuc. Ord. Pesth. Zu finden in der k. k. priv. Edlen v. Trattner'schen Buchdruckerey*. Forrás: BHGYT, jelzet nélkül.
136. oldal Húsvéti gyónás elvégzését igazoló cédula, 1898, Budakeszi. Forrás: BHGYT, jelzet nélkül.
140. oldal Érvénytelen beszentelés. Karikatúra a *Barátfülek naptárából* (1873). Az irodalomjegyzékben: PAPRAMORGÓ 1873: 76. Forrás: OSZK P 1.892.
157. oldal Oltványi Pál. Forrás: TÓTH F. 2007., via: sulinet.hu
167. oldal A Szobovits család nemesítő oklevelének egy oldala. A család birtokában lévő dokumentumról a fotókat az egyik leszármazott, Téri Sándor készítette és bocsájtotta a rendelkezésemre.
169. oldal A Szobovits család címere a nemesítő iraton. A család birtokában lévő dokumentumról a fotókat az egyik leszármazott, Téri Sándor készítette és bocsájtotta a rendelkezésemre.
171. oldal A pesthidegkúti templom. Fotó: De Ponte József, 1938. Forrás: SzfvPL Ph 0026

173. oldal Pesthidegkúti címer, amelyet helyi lokálpatrióták készítettek 18–19. századi pecsétnyomatok alapján. Forrás: hidegkutihistoria.hu [utolsó letöltés: 2020. augusztus 6.]
- 174–175. oldal Pesthidegkút településterképe, 1813. Forrás: MNL OL S11 No. 802:1.
177. oldal Máriaremetei vendéglő. [A kép biztosan 1900 előtt, valószínűleg 1897 előtt készült.] Képeslaprészlet. A lap felirata: Mária-Remete. Vendéglő a templom mellett. / Maria-Einsiedel. Gasthaus nächst der Kirche. Kiadás: Divald Károly, Budapest (303. szám). Forrás: MKVM VF 66400., via.mandadb.hu [utolsó letöltés: 2020. augusztus 6.]
177. oldal Wippner Mihály vendéglője „a Remetéhez”. [A kép az 1900-as években készülhetett.] Képeslaprészlet. Az eredeti lap felirata: Vendéglő a Mária-Remetei úton. Forrás: MKVM VF 24821, via.mandadb.hu [utolsó letöltés: 2020. augusztus 6.]
178. oldal A máriaremetei kegykép és a kápolna egy korai ábrázoláson, a 19. század első feléből. Forrás: IVDE Nachlass Eugen Bonomi 4/1/673. [A gyűjteményben lévő kép maga is reprodukció.]
180. oldal A máriaremetei régi kápolna. [A kép az 1890-es években készülhetett.] Képeslaprészlet. A négy képmező felirata: *Üdvözet Máriaremetéről Gruss aus Maria Einsiedel.; Kegye oltár – Gnaden Altar; Az új templom – Die neue Kirche.; Régi kápolna – Alte Kapelle.; Kegye-kép – Gnaden Bild.* Kiadás: Elbl és Pietsch, Budapest, 1899. Forrás: ZM Képeslapgyűjtemény 0178918., via.gallery.hungaricana.hu [utolsó letöltés: 2020. augusztus 6.]
181. oldal Az 1899-ben felszentelt új máriaremetei templom. [A kép 1899-ben, vagy 1900-ban készült.] Képeslaprészlet. A lap felirata: Mária-Remete. Az új templom. / Mária-Einsiedel. Die neue Kirche. Kiadás: Divald Károly, Budapest (309. szám). Forrás: ZM Képeslapgyűjtemény 80708., via.gallery.hungaricana.hu [utolsó letöltés: 2020. augusztus 6.]
183. oldal Szunyogh János sírköve, ma a pesthidegkúti templom bejáratával szemben áll. Fotó: Agócs Júlia.
187. oldal Hidegkúti látkép, háttérben a templom és a községháza. [A kép az 1890-es években készülhetett.] Képeslaprészlet. A lap felirata: Hidegkut látképe / Ansicht von Hidegkut. Kiadás: Divald Károly, Budapest (585. szám). Forrás: OSZK, képeslapok [jelzet nélkül], via.gallery.hungaricana.hu [utolsó letöltés: 2020. augusztus 6.]
202. oldal A Jankovich / Váry-Szabó kúria. Mészöly Nóra fotójának részlete, [via: flickr.com](http://via.flickr.com) [utolsó letöltés: 2020. augusztus 6.]
212. oldal Hidegkút, utcai csoportkép a köhídon, háttérben a plébániával. [A fotó bizonyosan 1901 előtt, valószínűleg 1897 előtt készült.] Képeslaprészlet. A lap felirata: Hidegkúti részlet / Partie von Hidegkut. Kiadás: Divald Károly, Budapest (577. szám) Forrás: FSzEK Budapest Gyűjtemény, Fotótár bibFOT00001155
216. oldal Lányfejű János plébános aforizmái. Forrás: *Üstökös XXXIX/4.* (1896. január 26.): 48., [via: adtplus.arcanum.hu](http://via.adtplus.arcanum.hu) [utolsó letöltés: 2020. augusztus 6.]
219. oldal Az SzfvPL 4529 ad 1099/1885. jelzetű irat részlete.
222. oldal Falusi iskola. Forrás: *Üstökös XXXIX/34.* (1896. augusztus 23.): 329. [A karikatúra címe: *A természet csodája.* A rovat címe: *Kóstoló a szeptemberben megjelenő „Paprasmorgó Naptár”-ból.*] [Via adtplus.arcanum.hu](http://via.adtplus.arcanum.hu) [utolsó letöltés: 2020. augusztus 6.]
231. oldal Máriaremetei imalap. Címleírás: *Empfindungen des Vertrauens zu Gott. Ein Gebeth welches in der Kapelle u Maria Einsiedel von den frommen Wanderer gebethet wird.* [kiadási adatok nélkül] Forrás: BHGyt Kézirattár, Holl-hagyaték.
233. oldal A Lindwurm házaspár fogadalmi táblája, amely ma a máriaremetei templom sekrestyefolyosóján látható. Fotó: Bednárík János, 2019.

235. oldal A Pfán család fogadalmi táblájának részlete. A tábla ma a máriaremetei templom sekrestyefolyosóján látható. Fotó: Bednárík János, 2019.
237. oldal Ponyvanyomtatvány első és utolsó oldala. Címleírás: *Klag-Wort der armen Seelen in dem Fegfeuer, als ein kräftiges Hilfs-Mittel selbe von ihren Schmerzen und Leiden zu erlösen.* Nro 11. Ungarisch-Altenburg: Druck und Verlag von Alexander Czéh. Forrás: BHGYt Kézirattár, Holl-hagyaték.
241. oldal A máriaremetei kápolna egy (véltetően) 19. századi rajzon. A kép ma az ottani plébános irodájában függ. Esterházy László plébános szíves engedélyével a fotót készítette: Bednárík János, 2019.
- 246–247. oldal A Tobias-Segen nyomtatvány első, második és harmadik oldala. Címleírás: *Dies ist der rechte und wahrhafte Tobias-Segen.* Gedruckt zu Köln am Rhein. Forrás: BHGYt Kézirattár, Holl-hagyaték.
249. oldal Hány Gyula rajzai a „régí” máriaremetei kápolnáról. Forrás (és véltetően első megjelenés): *Vasárnapi Újság* 45/37. (1898. szeptember 11.): 634., második megjelenés: *A PESTMEGYEI* 1899: 37.
251. oldal Az SzfvPL 4529 1063/1882. jelzetű irat részlete.
254. oldal Az SzfvPL 4529 1200/1882. jelzetű irat részlete.
256. oldal Három férfialak egy máriaremetei képeslapról. [A kép biztosan 1905 előtti.] A lap felirata: *Út Mária Remetére / Weg nach Maria Einsiedl.* Kiadás: Schwarz J., Budapest. Forrás: ZM 0178898., via gallery.hungaricana.hu [utolsó letöltés: 2020. augusztus 6.]
260. oldal Hidegkúti templombelső. [A kép a 20. század első felében készült.] Képeslaprészlet. A lap felirata: *Pest-Hidegkút Róm. kath. templom belseje; Az építendő új templom javára.* Kiadás: Magyar Fénynyomdai Részvénytársaság, Budapest (242. szám). Forrás: ZM 0170496., via gallery.hungaricana.hu [utolsó letöltés: 2020. augusztus 6.]
269. oldal Máriaremetei imalap. Címleírás: *Gebeth zu der Mutter Gottes von Einsiedel, in allen Nöthen andächtig zu beten.* Ofen: gedruckt bey Gyurián und Bagó, 1840. Forrás: BHGYt Kézirattár, Holl-hagyaték.
274. oldal Kirándulók a Hűvösvölgyben. [A kép bizonyosan 1901 előtt, valószínűleg 1897 előtt készült.] Képeslaprészlet. A lap felirata: *Budapest Hűvösvölgy, Erdőrészlet.* Kiadás: Divald Károly, 381. szám. Forrás: ZM Képeslapgyűjtemény 0116117, via gallery.hungaricana.hu [utolsó letöltés: 2020. augusztus 6.]
276. oldal A pesthidegkúti templom. Fotó: De Ponte József, 1938. Forrás: SzfvPL Ph 0026b
285. oldal A hidegkúti főutca a községházával. [A kép bizonyosan 1907 előtt, valószínűleg még a 19. században készült.] Képeslaprészlet. A lap felirata: *Budapest Hidegkút, Községháza.* Kiadás: Divald Károly, 579. szám. Forrás: OSZK, képeslapok [jelzet nélkül], via gallery.hungaricana.hu [utolsó letöltés: 2020. augusztus 6.]
295. oldal A máriaremetei út mellett álló öreg tölgyfa. [A kép valószínűleg még 1900 előtt készült.] Képeslaprészlet. A lap felirata: *Üdvözet Máriaremetéről, Budapest mellett. Gruss aus Maria-Einsiedel, bei Budapest.; A templomhoz vezető út. – Weg zur Kirche.* Forrás: ZM Képeslapgyűjtemény 0178902., via gallery.hungaricana.hu [utolsó letöltés: 2020. augusztus 6.]
297. oldal Czeizel Venantius (1837–1891) képe az adonyi plébános 1891-re datált albumából. Forrás: SzfvPL Ph 0011
306. oldal Imádkozók a máriaremetei kegykép előtt. Forrás: IVDE Nachlass Eugen Bonomi 4/1/687. [A gyűjteményben található kép maga is másolat.]

VII. 2. Levéltári és egyedi nyomtatott források

BHGyT – Budakeszi Helytörténeti Gyűjtemény és Tájézház

Kézirattár, Holl-ponyvagyűjtemény Katharina Holl (született Gruber), egy 1886-ban született budakeszi asszony éjjeliszekrényében unokája, Annamaria von Staden (született Holl) talált mintegy 40 darab vallásos ponyvanyomtatványt, amelyeket 2019-ben a budakeszi tájháznak adományozott.

A gyűjteményből felhasznált jelzet nélküli dokumentumok adatait lásd a képjegyzékben!

BkPI – a budakeszi plébánia irattára

I/4 gazdasági iratok [A jelzet nélküli iratok leírását lásd a hivatkozás helyén!]

Anyakönyvek [felhasználás a www.familysearch.org adatbázisán keresztül]

Manuale Diversorum Conceptuum plébániai iktatókönyv [jelzet nélkül]

A Budakeszi rom kath. iskolaszék egyháztanács Jegyzőkönyvei [jelzet nélkül]

Plébániatörténet Miller József plébános (1910–1938) által írt és utódja, Braun Gyula (1938–1951) kiegészítéseivel fennmaradt *A budakeszi plébánia története* című kézirat.

BFL – Budapest Főváros Levéltára

VII.173.a A jogszolgáltatás területi szervei / Gászner Béla közjegyző iratai / Okiratok

FSZEK – Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár

Budapest Gyűjtemény [a pontos hivatkozásokat lásd a képjegyzékben]

IVDE – Institut für Volkskunde der Deutschen aus dem östlichen Europa (Freiburg)

Nachlass Eugen Bonomi Bonomi Jenő (Eugen Bonomi) néprajzkutató hagyatéka.

Lit. Enc. = Literae Encyclicae

Püspöki és egyházmegyei körlevelek (lelőhely: BkPI). 1858-ig különálló iratok/füzetek, ezek közül ezt idézem: Lit. Enc. 343/1853 = *Literae Encyclicae Illustrissimi ac Reverendissimi Domini Emerici Farkas Dei et Apostolicae Sedis Gratia Episcopi Alba-Regalensis ad Universum Clerum Dioecesis Alba-Regalensis de Examine Concursum pro Obtinendis Beneficiis Ecclesiasticis Asservando. Die 11. Aprilis 1853. Albae-Regiae, Typis Viduae Pauli Számmer.*

1858-tól évenként, két évenként egybekötve, különböző címváltozatokkal, Például: *Literae encyclicae et officiosae ordinariatus almae dioecesis Alba-Regalensis anno 1858. Albae-Regiae, Typis Viduae Pauli Számmer.* A hivatkozás formája: Lit. Enc. évszám: oldalszám (iktatószám/év, dátum)

MKVM – Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum, Budapest

VF Vendéglátóipari Fotógyűjtemény [A hivatkozásokat lásd a képjegyzékben!]

MNL OL – Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

S11 No. 802:1. Pesthidegkút településtérképe, 1813.

MNL PML – Magyar Nemzeti Levéltár Pest Megyei Levéltára

- IV. 301 A Pilisi járás nagykovácsi kerületének /Polláck Mátyás, Homoky Endre, Váry-Szabó Antal és Mészáros Ferenc alszolgabírák/ iratai.
- V. 1016 Budakeszi nagyközség iratai.

PhPI – a pesthidegkúti plébánia irattára

Anyakönyvek [via www.familysearch.org]

OSZK – Országos Széchenyi Könyvtár

- P 1.892. *Barátfülek naptára* [lásd: PAPRAMORGÓ 1871, 1873.]
- képeslapok [jelzetek nélkül, via gallery.hungaricana.hu]

Schem. – Schematismus

1-3 évente megjelenő egyházmegyei adattárak (lelőhely: SzfvPL), különböző címváltozatokkal, például: *Schematismus venerabilis cleri dioecesis Alba-Regalensis pro anno a Christo nato 1851*. *Albae-Regiae*, *Typis Viduae Pauli Számmer*. A hivatkozás formája: Schem. év-szám: oldalszám.

SzfvPL – Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár

VI. B. II. 09. Prot. Cor. *Protocolla Coronarum Districtus Buda-inf. ab anno 1814 usque a. 1906.* – a Budai alsó esperesi kerület koronai jegyzőkönyvei. A budakeszi plébánia padlásán 2014-ben megtalált kötet plébánosi jóváhagyással a püspöki levéltárba került.

Can. Vis. canonica visitatiók gyűjteménye, településenként külön csomóban, hivatkozás a következő formában: Can. Vis. településnév évszám.

Ph Fotótár

4511	a budakeszi plébánia iratai	4724A	Bacsák Imre personalia
4529	a hidegkúti plébánia iratai	5166	Gózon György personalia
4534	a nagykovácsi plébánia iratai	5230	Szobovits Alajos personalia
4578	a (pilis)vörösvári és a (pilis)-szentiváni plébánia/filia iratai	5268	Pados János personalia
		5306	Glázer József personalia
4560	a solymári plébánia iratai		
4580	a zsámbéki plébánia iratai		
4568	a tárnoki plébánia iratai		

Megjegyzés: a levéltárban a dolgozat lezárása után vezették be az új, szabványosított jelzeteles rendszert, ezért ezt nem tudtam következetesen alkalmazni.

SzfvPK – Székesfehérvári Püspöki Könyvtár

T.58. Térképtár / *Mappa Dioecesis Alba-Regalensis [...]* 1819. [bővebben lásd a képjegyzékben]

ZM – Zempléni Múzeum, Szerencs

Képeslapgyűjtemény [via gallery.hungaricana.hu]

VII. 3. Korabeli sajtó

Megjegyzés: itt csupán azon korabeli (19. századi) újságok, periodikák címeit sorolom fel, amelyekből szó szerinti idézetet vagy konkrét adatot merítettem. A szerző nélküli cikkek pontos adatait az adott hivatkozásnál, a szerzővel hivatkozottakat pedig az VII. 5. fejezetben.

Buda és Vidéke	Pesti Hírlap
Idők Tanuja	Religio
Katholikus Néplap	Religio és Nevelés
Magyar Állam / Papok Lapja	Üstökös
Neues Pester Journal	Vasárnapi Újság

VII. 4. Hivatkozott internetcímek

Megjegyzés: ebben a felsorolásban csak azok az internetes adatforrások szerepelnek, amelyekre a dolgozatban url-címmel hivatkoztam. Azon online elérhető írások adatait, amelyekre szerző vagy cím alapján tudtam utalni, lásd a következő, VII. 5. fejezetben!

adtplus.arcanum.hu	kislexikon.hu
cambridge.org	lexikon.katolikus.hu
epa.oszk.hu	mandadb.hu
familysearch.org	maps.hungaricana.hu
flickr.com	mindennapoktortene.blog.hu
gallery.hungaricana.hu	monetarium.hu
hidegkutihistoria.hu	sulinet.hu
index.hu	typographia.oszk.hu
jstor.org	szfvar.katolikus.hu/adattar

VII. 5. Nyomtatott és online forrásmunkák, szakirodalom

ADRIÁNYI Gábor

- 1963 *Die Stellung der ungarischen Kirche zum österreichischen Konkordat von 1855.* Roma: Tip. Detti.
- 1989 *Az egyháztörténet-írás mai igényei és módszertana. A plébániatörténet-írás követelményei. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 1.* 325–335.
- 2004 *Geschichte der katholischen Kirche in Ungarn.* Köln – Weimar – Wien: Böhlau.
- 2009 *A Bach-korszak katolikus egyházpolitikája 1849–1859.* [Budapest]: Kairosz.
- 2017 *Esztergomi zsinatok a 19–20. században.* (Összeáll., a bev. tanulmányt írta és a forrásokat jegyezte le Adriányi Gábor. Budapest: MTA BTK TTI.

ÁLDÁSY Antal (leírta)

- 1942 *A Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárának Címjegyzéke II. Címereslevelek 8. kötet. 1826–1909.* Budapest: Dr. Áldásy József [kiadása].

A MAGYARORSZÁGI 1871 =

- 1871 *A magyarországi latin és görög szertartású katolikus egyház önkormányzatának szervezete. A katolikus congressus által 1871. martius 29-én harmadszori olvasás után elfogadott szöveg.*
Pest: Sartori K.

A MAGYARORSZÁGI 1877 =

- 1877 *A magyarországi latin- és görög-szertartású római katolikus hitközségek iskolaszékeinek szervezete és hatáskörére vonatkozó s a magyar püspöki kar által megállapított rendszabályok.* Budapest: Athenaeum.

A MAGYARORSZÁGI 1897 =

- [1897] *A magyarországi latin- és görög-szertartású római katolikus hitközségek iskolaszékeinek szervezete és hatáskörére vonatkozó s a magyar püspöki kar által megállapított rendszabályok.* Szolnokon: Nyom. Bakos Istvánnál.

AMMANN, Johann Josef

- 1892 *Volkssegen aus dem Böhmerwald 3. Zeitschrift des Vereins für Volkskunde, Neue Folge der Zeitschrift für Völkerpsychologie und Sprachwissenschaft Bd. 2. (1892) 165–176.*

ANDRÁSFALVY Bertalan

- 1978 *Die Arbeitsbeziehungen zwischen ungarischen und deutschen Dörfern in der Umgebung von Budapest.* In WEBER-KELLERMANN, Ingeborg (Hg.): *Zur Interethnik. Donauschwaben, Siebenbürger Sachsen und ihre Nachbarn.* Frankfurt am Main: Suhrkamp. 301–315.

A PESTMEGYEI 1899 =

- 1899 *A pestmegyei székesfehérvári egyházmegyéhez tartozó, Hidegkút melletti „Mária-Remete-Kápolna” ismertetése.* Budapest: Heisler Nyomda.

ARBEITSKREIS FÜR KIRCHLICHE ZEITGESCHICHTE (AKKZG), Münster

- 1993 *Katholiken zwischen Tradition und Moderne. Das katholische Milieu als Forschungsaufgabe.* *Westfälische Forschungen* 43. 588–654.

BALÁZS Lajos

- 1994 *Az én első tisztességes napom. Párválasztás és lakodalom Csíkszentdomokoson.* Bukarest: Kriterion.
1995 *Menj ki én lelkem a testből... Elmúlás és temetkezés Csíkszentdomokoson.* Csíkszereda: Pallas-Akadémia.
1999 *Szeretet fogott el a gyermek iránt. A születés szokásvilága Csíkszentdomokoson.* Csíkszereda: Pallas-Akadémia.

BÁLINT Sándor

- 1938 *Népünk ünnepei. Az egyházi év néprajza.* Budapest: Szent István Társulat.
1943 *Liturgia és néphagyomány.* In BÁLINT Sándor: *Sacra Hungaria. Tanulmányok a magyar vallásos népelet köréből.* Budapest: Veritas. 99–128.
1989 *Karácsony, húsvét, pünkösd. A nagyünnepek hazai és közép-európai hagyományvilágából.* (3. kiadás) Budapest: Szent István Társulat.

BALOGH Margit – GERGELY Jenő

- 2005 *Állam, egyházak, vallásgyakorlás Magyarországon, 1790–2005. 1. köt. 1790–1944.* Budapest: História – MTA Történettudományi Intézete.

BARNÁ GÁBOR

- 1984 Katolikus egyházi népének, énekszerzők és a folklorizáció. In Kiss Mária (szerk.): *Folklor és Tradíció IV.* Budapest: [MTA]. 123–133.
- 1998 Paraszkántor-, kántor-népekek. A dél-alföldi Mezey kántorok példáján. *Létünk* 3–4. 167–176.
- 2000 „Az élőket hívom, a holtakat elsíratom, a villámokat megtöröm”. A harang és a harangozás a népszokások tükrében. In VÍSY Zsolt – BIERNACZKY Szilárd (szerk.): *Déli harangszó. Tanulmányok a pápai rendelet félezeréves jubileumára.* Budapest: Mundus Magyar Egyetemi Kiadó. 129–184.
- 2001 *Búcsújárók. Kölcsönhatások a magyar és más európai vallási kultúrákban.* Budapest: Lucidus.
- 2011 *Az Élő Rózsafüzér társulata. Imádság és imaközösség a 19–21. századi vallási kultúrában.* Budapest: Szent István Társulat.
- 2014 Bálint Sándor vallási néprajzi és szokáskutató munkássága. In BARNÁ GÁBOR: *Vallási néprajzi tanulmányok.* Szeged: SZTE BTK Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék. 13–22.

BARRIE-CURIEN, Viviane

- 1992 *Clergé et pastorale en Angleterre au XVIIIe siècle. Le diocèse de Londres.* Paris: Éd. du Centre National de la Recherche Scientifique.

BARSÍ JÓZSEF

- 1988 *Utazás ismeretlen állomás felé 1849–1856.* Budapest: Európa.

BARTAL, Antonius

- 1901 *Glossarium mediae et infimae latinitatis Regni Hungariae.* Budapest: Franklin. [Reprint, Budapest: ÁKV, Kossuth, 1984.]

BÁRTH DÁNIEL

- 1999 Asszonyavatás. *Ethnographia* 110/2. 359–398.
- 2005 *Esküvő, keresztelő, avatás. Egyház és népi kultúra a kora újkori Magyarországon.* (Szövegek és elemzések 1.) Budapest: MTA–ELTE Folklor Szövegelemzési Kutatócsoport.
- 2007a Avatottak és avatatlanok. Szempontok az asszonyi tisztátalanság mentalitástörténeti kérdéseinek vizsgálatához. In PÓCS Éva (szerk.): *Maszk, átváltozás, beavatás. Vallásetnológiai fogalmak tudományközi megközelítésben.* (Tanulmányok a transzcendensről V.) Budapest: Balassi. 83–96.
- 2007b Szempontok a bérmálkozás történeti néprajzi vizsgálatához. *Néprajzi Látóhatár* XVI/3–4. 187–207.
- 2008 Egyházi források a történeti szokáskutatás szolgálatában. In FÜLEMILE Ágnes – KISS Réka (szerk.): *Történeti forrás – néprajzi olvasat. Gazdaság-, társadalom- és egyháztörténeti források néprajzi értelmezésének lehetőségei.* Budapest: L'Harmattan – MTA Néprajzi Kutatóintézet. 290–300.
- 2009 Az alpári bérmálási jegyzékek történeti-néprajzi tanulságai. *Cumania* 24. 165–197.
- 2012 „Miért és hogyan történeti tudomány a néprajz?” In ifj. BERTÉNYI Iván – GÉRA Eleonóra – RICHLY Gábor (szerk.): *„Taníts minket úgy számlálni napjainkat...” Tanulmányok a 70 éves Kósa László tiszteletére.* Budapest: ELTE Eötvös Kiadó. 23–36.
- 2013 Alsópapság és népi kultúra. In BÁRTH DÁNIEL (szerk.): *Alsópapság, lokális társadalom és népi kultúra a 18–20. századi Magyarországon.* Budapest: ELTE BTK Folklore Tanszék. 9–42.

BÁRTH DÁNIEL (szerk.)

- 2013 *Alsópapság, lokális társadalom és népi kultúra a 18–20. századi Magyarországon.* Budapest: ELTE BTK Folklore Tanszék.

BÁRTH János

- 1974 Bácskai kántortanítók kontraktusai a 18. századból. *A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei* 6/18. 87–91.
- 1990 A katolikus magyarság vallásos életének néprajza. In DÖMÖTÖR Tekla (főszerk.): *Magyar Néprajz VII. Népszokás, néphit, népi vallásosság*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 331–424.
- 2006 *Jézus dicséértessék! A székelyvassági hegyi tanyák népének vallási hagyományai*. Kecskemét: Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Múzeumi Szervezete.
- 2011 *Templom jobbágya, megye zsellére, eklézsia árendása. Fejezetek a katolikus székelység egyháztörténetéhez*. Kecskemét: Bács-Kiskun Megyei Múzeumi Szervezet.
- 2012 *Szentgyörgy megyéje Alcsíokban. Esettanulmány a katolikus székelység egyháztörténetéhez és társadalomnéprajzához*. Kecskemét: Bács-Kiskun Megyei Múzeumi Szervezet.
- 2019 *Paptartás a kalocsai főegyházmegyében 1738–1849.* (Folcloristica historica 1.) Budapest: MTA–ELTE Lendület Történeti Folklorisztikai Kutatócsoport.

BECK, Rainer

- 1988 *Der Pfarrer und das Dorf. Konformismus und Eigensinn im katholischen Bayern des 17./18. Jahrhunderts.* In DÜLMEN, Richard van (Hg.): *Armut, Liebe, Ehre. Studien zur historischen Kulturforschung*. Frankfurt am Main: Fischer. 107–143.
- 1993 *Unterfinning. Ländliche Welt vor Anbruch der Moderne.* München: C.H. Beck.

BEDNÁRIK János

- 2009 A budakeszi milimárik. In HUBAI Gabriella (szerk.): *Jászberényi huszár. Hallgatói tanulmányok Kocsis Gyula 60. születésnapjára*. Budapest: ELTE BTK Néprajzi Intézet. 131–151.
- 2011 *Egyház és társadalom Budakeszin a 19. század közepén. Egy helyi konfliktus mikrotörténeti elemzése.* Szakdolgozat, ELTE BTK Néprajzi Intézet, kézirat.
- 2013 A budakeszi tumultus. In BÁRTH Dániel (szerk.): *Alsópapság, lokális társadalom és népi kultúra a 18–20. századi Magyarországon*. Budapest: ELTE BTK Folklore Tanszék. 223–255.
- 2014 *Virágszönyeg, egyház, társadalom.* In KOMOR Judit – SCHILLER Katalin (szerk.): *Utak, technikák, hagyományok. Az ELTE BTK Történettudományi Doktori Iskola Európai Etnológia Program doktoranduszainak műhelykiadványa*. Budapest: ELTE BTK TDI EEP. 37–57.
- 2016a *Der Tumult von Budakeszi. Analyse eines lokalen Konflikts aus dem 19. Jahrhundert.* In PROSSER-SCHELL, Michael (Hg.): *Populäre religiöse Kultur, Konflikte und Selbstvergewisserung in multiethnischen und multikonfessionellen Einwanderungsgebieten. Ausgewählte neuere Forschungen und Dokumentationen mit einem Schwerpunkt auf dem Mittleren Donauraum.* (Schriftenreihe des Instituts für Volkskunde der Deutschen des östlichen Europa, Band 17.) Münster – New York: Waxmann. 73–116.
- 2016b *Miért és hogyan néprajz a történeti kutatás? Újabb német javaslatok a „történeti terep” elméletéhez és módszertanához.* *Ethno-Lore. A Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutatóintézetének Évkönyve* XXXIII. 191–222.
- 2016c *Meghalt a plébános, éljen a plébános! Plébániai concursusok a 19. század második felében a budakörnyéki falvakban.* In GLÁSSER Norbert – ZIMA András – NAGYILLÉS Anikó (szerk.): *„A királyhűség jól bevált útján...” Rendi és nemzeti kötődések szimbolikus változásai 1867 és 1918 között.* (Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár 54.; MTA–SZTE Vallási Kultúrakutató Csoport. A vallási kultúrakutatás könyvei 25.) Szeged: MTA–SZTE Vallási Kultúrakutató Csoport – SZTE BTK Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék. 217–231.
- 2016d *Wunder wider Willen. Eine vergessene Marienerscheinung im Ofner Bergland.* *Deutscher Kalender Jahrbuch der Ungarndeutschen* (2017). 239–243.

- 2017a A nyáj mellett virrasztó pásztor. A Buda környéki falvak 1944–1945-ös történelmének egyházi és pasztorációs vonatkozásai. In CSIKÓS Gábor – KISS Réka – Ö. KOVÁCS József (szerk.): *Váltóállítás. Diktatúrák a vidéki Magyarországon 1945-ben*. Budapest: MTA BTK – NEB. 495–530.
- 2017b [recenzió a következőről:] HAASIS, Lucas – RIESKE, Constantin (Hgg.): *Historische Praxeologie. Dimensionen vergangenem Handelns. Ethnographia* 128/1. 155–156.
- 2017c *Adventtől nagyböjtig. Jeles napok Budakeszin a 19–20. században*. (Budakeszi Helytörténeti Tanulmányok 3.) Budakeszi: Budakeszi Helytört. Egyesület.
- 2019a A Szűz Máriák nem teremnek mandulafán. In BALI János – BÁRTH Dániel – DEÁKY Zita – VAMOS Gabriella (szerk.): *Kövek, fák, források. Tanulmányok Mohay Tamás hatvanadik születésnapjára*. Budapest: ELTE BTK Néprajzi Intézet. 249–268.
- 2019b Gyümölcsfametszés és szlovák grammatika. Egy nemzetiségi falu plébánosa a 19. század első felében. In KESZEG Vilmos – SZAKÁL Anna: *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 27. Kutatástörténeti, -szemléleti és -módszertani tanulmányok*. Kolozsvár: Kriza János Néprajzi Társaság. 437–453.
- 2020a Tóbiás áldását szétéptni. Laikus vallásgyakorlat és történeti etnográfia. *Ethnographia* 131/3. 514–537.
- 2020b Plébánia és közösség Tárnokon a XVIII–XX. században. [előkészületben – megjelenik Tárnok helytörténeti monográfiájában, szerk. MUSKOVICS Andrea Anna]
- BEDNÁRIK János (szerk.)**
- 2018 *A csodatévő tölgy őrzői*. Trinitárius kéziratok a 18. századi Makkosmáriáról. Fordító: BEDNÁRIK György. (Budakeszi Helytörténeti Tanulmányok 4.) Budakeszi: Budakeszi Helytörténeti Egyesület.
- BENE Lajos**
- 1925 *A magyar falu társadalma*. Székesfehérvár: Debreczenyi Nyomda.
- BIBÓ István**
- 1977 Építési adatok és tervek a Jankovich család levéltárából. *Művészettörténeti Értesítő* XXVI/2. 162–168.
- BICZÓ Gábor (szerk.)**
- 2004 *Az Idegen. Variációk Simmeltől Derridáig*. Debrecen: Csokonai.
- BINDORFFER Györgyi**
- 2005 „Wir Schwaben waren immer gute Ungarn”. Budapest: ELTE Germanistisches Institut.
- BLACKBOURN, David**
- 1988 *Volksfrömmigkeit und Fortschrittsglaube im Kulturkampf*. [Überarbeitete Fassung des Gastvortrages im Institut für Europäische Geschichte, Abteilung Universalgeschichte, vom 21.6.1985]. Stuttgart – Wiesbaden: Steiner-Verlag.
- 1997 *Wenn ihr sie wieder seht, fragt wer sie sei. Marienerscheinungen in Marpingen – Aufstieg und Niedergang des deutschen Lourdes*. Reinbek bei Hamburg: Rowohlt.
- BLASCHKE, Olaf**
- 1996 Die Kolonialisierung der Laienwelt. Priester als Milieumanager und die Kanäle klerikaler Kuratel. In BLASCHKE, Olaf – KUHLEMANN, Frank-Michael (Hgg.): *Religion im Kaiserreich. Milieus – Mentalitäten – Krisen*. Gütersloh: Kaiser. 93–135.

- 2000 Das 19. Jahrhundert. Ein Zweites Konfessionelles Zeitalter? *Geschichte und Gesellschaft* 26. 38–75.
- BLASCHKE, Olaf (Hg.)
2002 *Konfessionen im Konflikt. Deutschland zwischen 1800 und 1970: ein zweites konfessionelles Zeitalter.* Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- BLASCHKE, Olaf – KUHLEMANN, Frank-Michael (Hgg.)
1996 *Religion im Kaiserreich. Milieus – Mentalitäten – Krisen.* Gütersloh: Kaiser.
- BLASCHKE, Olaf – KUHLEMANN, Frank-Michael
1996 Religion in Geschichte und Gesellschaft Sozialhistorische Perspektiven für die vergleichende Erforschung religiöser Mentalitäten und Milieus. In BLASCHKE, Olaf – KUHLEMANN, Frank-Michael (Hgg.): *Religion im Kaiserreich. Milieus – Mentalitäten – Krisen.* Gütersloh: Kaiser. 7–56.
- BOCHKOR Mihály
1911 *Az erdélyi katolikus autonómia.* Kolozsvár: Ajtai Nyomda.
- BODOR Antal
1934 *Budapest hatása a környékbeli földárak és művelési ágak alakulására.* (Statisztikai Közlemények 64/4.) Budapest: Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala.
- BÓDY Zsombor – Ö. KOVÁCS József (szerk.)
2003 *Bevezetés a társadalomtörténetbe.* Budapest: Osiris.
- BODZÁSI Balázs
2013 *Zálogjog a feudális magyar jogban. Jog–Állam–Politika* 5/1. 143–158.
- BOGDÁN István
1991 *Magyarországi ür-, térfogat-, súly- és darabmértékek 1874-ig.* Budapest: Akadémiai Kiadó.
- BONA Gábor
2008 *Századosok az 1848/49. évi szabadságharcban.* Budapest: Heraldika.
- BONOMI, Eugen (= BONOMI Jenő)
1933 *Az egyházi év Budaörs német község nyelvi szokásanyagában (tekintettel Budaörs környékére).* (Német philológiai dolgozatok.) Budapest: Pfeifer.
1935/36a *Warum ist der Wallfahrtsort Maria-Eichel „zerstört“ worden? Neue Heimatblätter* I. 56–59.
1935/36b *Budaörs, ein vergessener Wallfahrtsort. Franz Wendler, der Budaörser „heilige Mann“ und seine Steinberger Marienkapelle. Neue Heimatblätter* I. 115–125.
1937 *Deutsches Burschenleben im Ofner Bergland.* Sonderdruck aus den Südostdeutschen Forschungen Bd. II/1937.
1938a *Vertrag des Grundherrn Frhr. Johann Ignaz von Kurtz mit den deutschen Siedlern zu Pesthidegkút. Südost-Forschungen* 3. 630–631.
1938b *Tod und Begräbnis bei den Deutschen im Ofner Bergland. Südost-Forschungen* 3. 168–201.
1939a *Serbokroatan im Ofner Bergland. Südostdeutsche Forschungen* IV/1. 56–69.
1939b *Makkos Mária.* Budapest: Szerzői különnyomat a Katolikus Szemléből.

- 1940a Die Ansiedlungszeit des Ofner Berglandes. *Sonderabdruck aus Südost-Forschungen* 2/3.
- 1940b Die Verbreiter von Flugblattgedichten im Ofner Bergland. *Das Deutsche Volkslied* XLII. 61–63.
- 1941 Der Wallfahrtsort Csobánka. *Deutsche Forschungen in Ungarn* VI/2–4. 287–302.
- 1942 Die Glocken im Leben des deutschen Volkes im Ofner Bergland. *Deutsche Forschungen in Ungarn* VII/1–2. 47–107.
- 1953 Ursprungserzählungen des Wallfahrtsortes Maria-Einsiedel in Ungarn. *Südostdeutsche Heimatblätter* 2/2. 29–32.
- 1967 Aus der Pfarrchronik von Solymár bei Budapest. *Donauschwäbische Kulturbeiträge* (1967). 9–24.
- 1968 Máriaremete/Maria-Einsiedel. *Jahrbuch für ostdeutsche Volkskunde* 11. 111–128.
- 1969 Die Mirakelbücher der Wallfahrtsorte Óbuda-Kiscell/Kleinzell bei Altofen und Makkos Mária/Maria-Eichel bei Budakeszi in Ungarn. *Jahrbuch für ostdeutsche Volkskunde* 12. 271–300.
- 1970 Ungarndeutsche Wallfahrten nach Mariazell (Österreich) im 20. Jahrhundert. *Jahrbuch für ostdeutsche Volkskunde* 13. 136–190.
- 1971 Deutsche aus dem Ofner Bergland in Ungarn auf Wallfahrt. *Sonderdruck aus Jahrbuch für ostdeutsche Volkskunde* XIV.
- 1977 *Die Ungarische Abtei Telki unter den Wiener Schotten (1702–1881)*. München: Verlag des Südostdeutschen Kulturwerks.
- 1982 [1943] Die deutsche Bauernhochzeit im Ofner Bergland. *Beiträge zur Volkskunde der Ungarndeutschen* 4. 265–308.

BONNASSIE, Pierre (szerk.)

- 1995 *Le clergé rural dans l'Europe médiévale et moderne. Actes des XIIIèmes Journées Internationales d'Histoire de l'Abbaye de Flaran, 6 - 8 septembre 1991*. Toulouse: Presses Univ. du Mirail-Toulouse.

BOROVSKY Samu

- [1910] *Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye I*. Budapest: Országos Monografia Társaság.

BOURDIEU, Pierre

- 1978 [1971] A vallási mező kialakulása és struktúrája. (Ford.: ÁDAM Péter.) In BOURDIEU, Pierre: *A társadalmi egyenlőtlenségek újratemelője*. Budapest: Gondolat. 165–236.
- 1993 Narzißtische Reflexivität und wissenschaftliche Reflexivität. In BERG, Eberhard – FUCHS, Martin (szerk.): *Kultur, soziale Praxis, Text. Die Krise der ethnographischen Repräsentation*. Frankfurt a.M.: Campus. 365–374.
- 2002 *A gyakorlati észjárás. A társadalmi cselekvés elméletéről*. Budapest: Napvilág.
- 2009 *A gyakorlat elméletének vázlatja & Három kabil etnológiai tanulmány*. Budapest: Napvilág.
- 2010 A társadalmi tér és a csoportok keletkezése. In ANGELUSZ Róbert – ÉBER Márk Áron – GECSEK Ottó (szerk.): *Társadalmi rétegződés olvasókönyv* TÁMOP 2010-201. Online publikáció: http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/0010_2A_19_Tarsadalmi_retegzodes_olvasokonyv_szerk_Gecsek_Otto/ch04s02.html [utolsó letöltés: 2017. augusztus 15.]

BOZON, Anne

- 1999 *L'esprit de clocher. Prêtres et paroisses dans le diocèse de Beauvais (1535–1650)*. Paris: Éditions du Cerf.

BRANDT, Juliane

- 2013 Felekezeti és modern nemzet a 19. századi Magyarországon. In LUKÁCS Anikó (szerk.): *Felekezeti társadalom – felekezeti műveltség. A Hajnal István Kör Társadalomtörténeti Egyesület 2011. évi, győri konferenciájának kötete*. (Rendi társadalom – polgári társadalom 25.) Budapest: Hajnal István Kör Társadalomtörténeti Egyesület. 9–26.

- BRETTELL, Caroline B.
1998 Fieldwork in the Archives. Methods and Sources in Historical Anthropology. In BERNARD, H. Russell (szerk.): *Handbook of Methods in Cultural Anthropology*. Walnut Creek et al.: Altamira Press. 513–546.
- BRÜCKNER, Wolfgang
2008 *Frommes Franken. Kult und Kirchenvolk in der Diözese Würzburg seit dem Mittelalter*. Würzburg: Echter.
- BURKE, Peter
1991 *Népi kultúra a kora újkori Európában*. Budapest: Századvég – Hajnal István Kör.
- CAMPBELL, William H.
2018 *The landscape of pastoral care in thirteenth-century England*. Cambridge – New York – Port Melbourne – Delhi: Cambridge University Press.
- CHERRIER, Nicol[aus] Joan[nes]
1855 *Enchiridion juris ecclesiastici cum singulari ad alienas confessiones attentione. Editio Latina quarta per auctorem reformata et locumpletata*. [4., javított és bővített kiadás.] Pestini, Sumptibus Gustavi Emich I–II.
- CLIFFORD, James – MARCUS, George E.
1986 *Writing culture. The poetics and politics of ethnography. Experiments in Contemporary Anthropology. A School of American Research Advanced seminar*. Berkeley – Los Angeles – London: University of California Press.
- CONCHA Győző
1918 *Eötvös és Montalembert barátsága. Adalék a magyar katolikusok autonómiájának kezdeteihez*. Budapest: szerzői [Szent István Társulat].
- CONNOLLY, Sean J.
1982 *Priests and people in pre-famine Ireland 1780–1845*. Dublin: Gill and Macmillan.
- CRAPANZANO Vincent
1994 Hermész dilemmája. A szubverzió álcázása az etnográfiai leírásban. *Helikon* 1994/4. 514–539.
- CSÁKY, Moritz
1967 *Der Kulturkampf in Ungarn. Die kirchenpolitische Gesetzgebung der Jahre 1894/95*. (Studien zur Geschichte der Österreichisch-Ungarischen Monarchie.) Graz – Wien – Köln: Böhlau.
- Csíky Balázs
2002 Az angolkisasszonyok iskolája Klotildligeten. *Sic Itur ad Astra* 14/4. 151–183.
2003 Nemzetiségi konfliktusok és liturgikus nyelvhasználat a 19–20. században. Elemzési kísérlet Piliscsaba példája alapján. *Sic itur ad astra* 15/4. (Vallás és társadalom.) 177–200.
- CSIZMADIA Andor
1961 *Feudális jogintézmények továbbélése a Horthy-korszakban. A kegyúri jog történetéhez*. (Studia iuridica auctoritate Universitatis Pécs publicata 19.) Budapest: Tankönyvkiadó.

- 1966 *A magyar állam és az egyházak jogi kapcsolatainak kialakulása és gyakorlata a Horthy-korszakban.* Budapest: Akadémiai Kiadó.

CZAGA VIKTÓRIA

- 2002 Egy világváros margóján – Pesthidegkút. *Tanulmányok Budapest Múltjából* 30. Az ötven éves Nagy-Budapest – előzmények és megvalósulás. 217–231.
- 2009 *Pesthidegkút kétszáz éve.* Online publikáció: http://budaipolgar.hu/helytortenet/Pesthidegkut_200_eve.html [az utolsó letöltés időpontja: 2017. augusztus 10.]
- é.n. *A hidegkúti Steinbachok.* <http://www.hidegkutihistoria.hu/content/steinbachok> [utolsó letöltés: 2019. szeptember 23.]

CZAGA Viktória – VÖRÖS Éva – VÖRÖS Tivadar

- 2014 *Pesthidegkút temetői.* (Pesthidegkúti helytörténeti füzetek.) [Budapest]: II. Ker. Kult. Közhasznú Nonprofit Kft.

DAMBERG, Wilhelm

- 2002 Milieu und Konzil. Zum Paradigmenwechsel konfessionellen Bewusstseins im Katholizismus der frühen Bundesrepublik Deutschland. In BLASCHKE, Olaf (Hg.): *Konfessionen im Konflikt. Deutschland zwischen 1800 und 1970: ein zweites konfessionelles Zeitalter.* Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht. 315–350.

DANKÓ László

- 1989 A szarvasi róm. kat. plébánia története. *Magyar Egyháztört. Vázlatok* 1. 9–44.

DANKU György

- 2019 Pongrácz János – Farkas Ferenc – Karacs Ferenc: A Székesfehérvári Püspökség térképe, 1819. Online publikáció: https://nemzetikonyvtar.blog.hu/2019/09/10/pongrazc_janos_farkas_ferenc_karacs_ferenc_a_szekesfehervari_puspokseg_terkepe?fbclid=IwAR1koAmEnqtg18MIN2WZ-kkX8CcYjO3ln-HGZCN5T71gaElh7yPuYTTvYdvQ [utolsó letöltés: 2020. augusztus. 15.]

DAY, Christopher

- 1983 The rustic man. The rural schoolmasters in nineteenth-century France. *Comparative Studies in Society and History* 25. 26–49.

DELIUS, Walter

- 1963 *Geschichte der Marienverehrung.* München – Basel: Reinhardt.

DÉNESI Tamás

- 2006 *Alsópapság, pasztoráció és egyházi irányítás a 18. századi veszprémi egyházmegyében.* Doktori disszertáció, ELTE BTK, Budapest, kézirat.
- 2007 *Esperesi koronák a 18. századi veszprémi egyházmegyében.* *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok* 19/3–4. 5–17.

DÉRY Attila

- é.n. *Ófalui templom.* Online publikáció: <http://pesthidegkutiplebania.hu/ofalui-templom/> [utolsó letöltés: 2017. augusztus 10.]

DIETRICH Gyula

- 1975 Bittermann Károly és az első szabadkai nyomda (1844-1907). *Üzenet* V/10. (1975. okt.) 766–773.

- DIETRICH, Tobias
- 2001 Lenkung und Ablenkung. Gastwirte im thurgauischen und rheinischen Dorf (1830–1900) In DÖRNER, Ruth – FRANZ, Norbert – MAYR, Christine (Hgg.): *Lokale Gesellschaften im historischen Vergleich. Europäische Erfahrungen im 19. Jahrhundert.* (Trierer Historische Forschungen Bd. 46.) Trier: Kliomedia. 315–336.
- 2002 Konfessionelle Gegnerschaft im Dorf im 19. Jahrhundert. In BLASCHKE, Olaf (Hg.): *Konfessionen im Konflikt. Deutschland zwischen 1800 und 1970: ein zweites konfessionelles Zeitalter.* Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht. 181–214.
- 2004 *Konfession im Dorf. Westeuropäische Erfahrungen im 19. Jahrhundert.* Köln – Weimar – Wien: Böhlau.
- DÓKA Klára
- 1990 Plébániák, gyülekezetek, hitközségek iratai. (Történeti áttekintés 1950-ig). *MagyarEgyháztörténeti Vázlatok* 2. 217–222.
- DÓKA Klára (összeáll.)
- 1976 Közegészségügyi viszonyok Pesten az 1866. évi kolerajárvány idején. *Orvostörténeti Közlemények* 80. 49–60.
- 1997 *Székesfehérvári Egyházmegye. Egyházlátogatási jegyzőkönyvek katalógusa.* Budapest: Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Alapítvány.
- DÖRGE, Friedrich Christoph
- 2004 *Illocutionary Acts. Austin's account and what Searle made out of it.* Doktori disszertáció, Eberhard-Karls-Universität Tübingen, Fakultät für Philosophie und Geschichte, kézirat. Online: https://publikationen.uni-tuebingen.de/xmlui/bitstream/handle/10900/46263/pdf/Dissertation_Doerge.pdf [utolsó letöltés: 2019. április 22.]
- DRECHSLER, Paul
- 1906 *Sitte, Brauch und Volksglaube in Schlesien.* Leipzig: Teubner.
- DVIHALLY Anna Mária
- 1932 *A budai szállóművelés története.* (Tanulmányok a magyar mezőgazdaság történetéhez.) Budapest: [Kovács Nyomda].
- ÉBER Áron Márk
- 2012 *Megkülönböztetett különbségek. A 'magyar társadalom' tagolódásának és tagolásának vizsgálatához.* Doktori disszertáció, ELTE TÁTK Szociológia Doktori Iskola Szociológia Doktori Program, kézirat. Online: http://tat.kelte.hu/file/dissz_2013_EberMarkAron.pdf [utolsó letöltés: 2017. november 15.]
- EIBL, Susanne
- 2016 *Küster im Fürstbistum Münster. Stabsdisziplinierung, Gemeindeansprüche und Eigeninteressen im konfessionellen Zeitalter.* Münster: Aschendorff.
- EISCH, Katharina – HAUSER, Andrea
- 2001 Erkundungen und Zugänge: Wie man zu Material kommt. Thesen und Diskussionspunkte. In LÖFFLER, Klara (Hg.): *Dazwischen. Zur Spezifik der Empirien in der Volkskunde. Hochschultagung der Deutschen Gesellschaft für Volkskunde in Wien 1998.* (Veröffentlichungen des Instituts für Europäische Ethnologie der Universität Wien Bd. 20.) Wien: Selbstverlag des Instituts für Europäische Ethnologie. 61–63.

ELMER István (vál., szerk. és a bev. tanulmányt írta)

- 1999 *A haza, az egyház és a trón érdekében. A magyar katolikus egyház 1848–1849-ben.* Budapest: Új Ember Kiadó.

ERDÉLYI Gabriella

- 2003 Gyónás és áldozás a késő középkorban. *Századok* 137/3. 525–548.

FALLENBÜCHL Ferenc

- 1940 *A rabváltó trinitárius szerzetesek Magyarországon.* Budapest: Stephaneum Nyomda.

FALLENBÜCHL Zoltán

- 1968 A Magyar Kamara tisztviselői a XVII. században. *Levéltári Közlemények* 39. 233–268.

FARBÁKY Péter – SERFŐZŐ Szabolcs (szerk.)

- 2004 *Mariazell és Magyarország: egy zarándokhely emlékezete. Kiállítás a Budapesti Történeti Múzeum Kiscelli Múzeumában, 2004. május 28 – szeptember 12.* Budapest: BTM.

FARGE, Arlette

- 1989 *Le goût de l'archive.* Paris: Éditions du Seuil.

FÄTKENHEUER, Fränk

- 2004 *Lebenswelt und Religion. Mikro-historische Untersuchungen an Beispielen aus Franken um 1600.* Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.

FAZEKAS Csaba

- 2002a Illyés Ferenc edelényi plébános áldás-megtagadási ügye 1841-ben. In LAKI-LUKÁCS László (szerk.): *A Borsodi Tájház Közleményei* 9–10. Edelény. 26–52.
- 2002b A balkányi jobbágy házassága, a geszterédi plébános szitkozódása és az egyházpolitika 1841-ben. *Egyháztörténeti Szemle* 2002/1. 155–166.

FAZEKAS István

- 1993 A győri egyházmegye katolikus alsópapsága 1641–1714 között. *Történelmi Szemle* XXXV/1–2. 101–131.
- 2014 *A reform útján. A katolikus megújulás Nyugat-Magyarországon.* (A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai. Források, feldolgozások 20.) Győr: Győri Egyházmegyei Levéltár.

FEKETE János

- 2015 *Adatok a csépai plébánia történetéhez.* Szeged: MTA–SZTE Vallási Kulturakutató Csoport.

FENSKE, Michaela

- 2007 [2006] Mikro-, makro-, agency. Történeti néprajz mint kulturális antropológiai praxis. *Tabula* 10/2. 195–219. [Mikro, Makro, Agency. Historische Ethnografie als kulturanthropologische Praxis. *Zeitschrift für Volkskunde* 102/2. 151–177.]

FERGE Zsuzsa

- 1978 Utószó. In: BOURDIEU, Pierre: *A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése.* Budapest: Gondolat. 403–436.

FILIPSZKY István – GRÓSZ András

- 2009 *Budaörs lexikon. Budaörs története a kezdetektől napjainkig, szócikkekben feldolgozva.* Budaörs: Budaörs Város Önkormányzata.

FLEISCHHACK, Julia

- 2013 (Un-)Heimliche Akteure: Überlegungen zur archivalischen Quellenarbeit. In JOHLER, Reinhard – MARCHETTI, Christian – TSCHOFEN, Bernhard – WEITH, Carmen (Hg.): *Kultur_Kultur. Denken, Forschen Darstellen. 38. Kongress der Deutschen Gesellschaft für Volkskunde in Tübingen vom 21. bis 24. September 2011.* Münster – New York – München – Berlin: Waxmann. 460–467.

FORINTOS Attila

- 2005 *A Székesfehérvári Székeskáptalan. Adattár, 1777–2004.* Székesfehérvár: Alba Civitas Tört. Alapítvány.
 2010 *A Székesfehérvári Székeskáptalan címzetes kanonokjai. Adattár, 1795–2010.* Székesfehérvár: Alba Civitas Tört. Alapítvány.
 2011 *A székesfehérvári püspökség adattára, 1777–2010.* Budapest: szerzői.

FÖLDEVÁRY Miklós István

- 2007 Dialógusmise vagy énekelt népliturgia? A szövegszerű részvétel korlátai és lehetőségei a régi római miserítusban. *Magyar Egyházzene XIV.* 449–460.

FRAUHAMMER Krisztina

- 2012 *Írásba foglalt vágyak és imák. Magyar kegyhelyek vendégkönyveinek összehasonlító elemzése.* Szeged: SZTE BTK Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék.
 2013 Martin von Cochem imakönyvei, mint az identitás megőrzésének forrásai. *Honismeret* XLI/1. 8–11.
 2019 *Imák és olvasatok. Imakönyvek a 19–20. századi Magyarországon.* (A vallási kultúrakutatás könyvei 42.) Szeged: MTA–SZTE Vallási Kultúrakutató Csoport.

FREITAG, Werner

- 1998 *Pfarrer, Kirche und ländliche Gemeinschaft. Das Dekanat Vechta 1400–1803.* Bielefeld: Verlag für Regionalgeschichte.

FÜR Lajos

- 1965 Jobbágyföld – parasztföld. In SZABÓ István (szerk.): *A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában. 1848–1914.* I. kötet. Budapest. 133–153.

GAITH Rudolf – PATZNER István

- 1892 *Lelkipásztori lexikon. Rövid egybefoglalása a főbb lelkipásztori, plébániahivatali, liturgiai, egyház- és házasságjogi, adó és pénzügyi teendőknek. A katolikus magyar lelkipásztorok használatára.* Temesvár: Csanád-egyházmegyei Nyomda.

GALAMBOS, Franz

- 1977 Die Volksmissionen im altungarischen Raum. In LEHMANN, Michael – HALTMAYER, Josef (Schriftleiter): *Die katholischen Donauschwaben in der Doppelmonarchie 1867–1918.* (Donauschwäbische Kirchengeschichte II.) Stuttgart: Verlag Buch und Kunst Keplerhaus. 92–103.

GALAMBOS, Franz (zusammengestellt, übersetzt und eingeleitet von)

- 1987 *Glaube und Kirche in der Schwäbischen Türkei des 18. Jahrhunderts. Aufzeichnungen von Michael Winkler in den Pfarrchroniken von Szakadát, Bonyhád und Gödre.* München: Trofenik.

GALGÓCZY Károly

- 1876–1877 *Pest-Pilis-Solt-Kiskun megye monographiája.* [I–III.] Budapest: Weismann testvérek.
 1879 Budapest és környékének gazdasága s állattenyésztése. In GERLÓCZY Gyula – DULÁCSKA Géza (szerk.): *Budapest és környéke természetrajzi, orvosi és közmívelődési leírása. Első rész.* Budapest: Egyetemi Nyomda. 464–528.

GÁLOSFAI Jenőné

- 2007 *Kockás abrosz, jó kadarka.* Budapest: Óbudai Múzeum. Online változat: http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/magyarorszagi_nemzetisegek/nemetek/bp_obuda/kockas_abrosz_jo_kadarka/pages/000_konyveszeti_adatok.htm [utolsó letöltés: 2018. január 3.]

GEERTZ, Clifford

- 1988 Sűrű leírás. Út a kultúra értelmező elméletéhez. In VÁRI András (vál.): *Misszionáriusok a csónakban. Antropológiai módszerek a társadalomtörténetben.* Budapest: Akadémiai Kiadó. 13–61.

GEISZ Antal

- 1910 *Egyházi közigazgatás.* Temesvár: Csanádegyházmegyei Nyomda.

GELLÉR Dávid

- 2017 *Budakeszi a német betelepítés korában.* (Budakeszi Helytörténeti Tanulmányok 1.) Budakeszi: Budakeszi Helytörténeti Egyesület.

GERGELY Jenő

- 1977 *A politikai katolicizmus Magyarországon 1890–1950.* Budapest: Kossuth.
 1999 Az egyháztörténeti kutatások helyzete és kilátásai (XVIII–XX. század). In FAZEKAS Csaba (szerk.): *Fiatál egyháztörténetesek írásai.* Miskolc: Miskolci Egyetem BTK Újkori Magyar Történeti Tanszék. 57–62.

GIANONE András – KLESTENITZ Tibor

- 2017 *Katolikus nagygyűlések Magyarországon.* Budapest: MTA BTK Történettudományi Intézet.

GOODALE, Jay

- 1999 Pfarrer als Außenseiter. Landpfarrer und religiöses Leben in Sachsen zur Reformationszeit. *Historische Anthropologie* 7. 191–211.

GÖTZ VON OLENHUSEN, Irmtraud

- 1994 *Klerus und abweichendes Verhalten. Zur Sozialgeschichte katholischer Priester im 19. Jahrhundert. Die Erzdiözese Freiburg.* (Kritische Studien zur Geschichtswissenschaft 106.) Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.

GÓZSY Zoltán – VARGA Szabolcs

- 2009 *Kontinuitás és reorganizáció a pécsi egyházmegye plébániahálózatában a 18. század első évtizedében.* Századok 143/5. 1123–1161.

GUDENUS János József (összeáll.)

- 1990–1999 *A magyarországi főnemesség XX. századi genealógiája.* [Budapest]: Natura. [online változata: <https://macse.hu/gudenus/mcsat/> – utolsó letöltés: 2020. július 6.]

GRESZL, Franz

- [1962] *Gross-Kowatscher Heimatbuch. Geschichte und Schicksal einer ungarndeutschen Gemeinde. Lahr/Schwarzwald: Dreyspring Druck.*
- 1971 *Tausend Jahre deutsches Leben im Karpatenraum. Eine kirchen- und geistesgeschichtliche Untersuchung.* Stuttgart: Unsere Post.
- 1984 *Über die Glocken unserer Heimatkirchen. Unser Hauskalender (1984).* 112–116.

GRÓSZ András

- 2014 *A Deutschungar Bleyer Jakab – különös tekintettel a Katolikus Egyházhoz fűződő kapcsolatára (1920–1933).* Doktori (PhD) disszertáció, ELTE BTK TTI, Budapest, kézirat.
- 2017 *Prohászka Ottokár és a nemzetiségi kérdés.* In Mózessy Gergely (szerk.): *Prohászka-tanulmányok 2015–2017.* Székesfehérvár: Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár.

GRÓSZ András (szerk.)

- 2010 *Jogfosztások Budaörsön 1944–1948 / Entrechnungen in Budaörs 1944–1948.* Budaörs: Bleyer Jakab Helytörténeti Gyűjtemény.

GUILBAUD, Mathilde

- 2007 *Les fabriques paroissiales rurales au XIXe siècle. L'exemple des campagnes de Seine-et-Marne. Histoire & Sociétés Rurales 28/2.* 67–88. Online: <https://www.cairn.info/revue-histoire-et-societes-rurales-2007-2-page-67.htm#> [utolsó letöltés: 2020. augusztus 2.]

GYÁNI Gábor – KÖVÉR György

- 2001 *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig.* (2., javított kiadás). Budapest: Osiris.

GYARMATHY Chrys. János

- 1845 *Közhasznú műszótár és egyházi tisztii írásmód.* Buda: Gyurián–Bagó Nyomda.

GYÖNGYÖSSY Orsolya

- 2014 *Plébánia és társadalom. A római katolikus alsópapság és a laikus templomszolgák társadalmi szerepe Csongrádon a 19. század második felében.* (Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár 48. A vallási kultúrakutatás könyvei 16.) Szeged: Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék.

GYÖRGYPÁL-ECKERT, Irma

- 1941 *Die deutsche Volkserzählung in Hajós, einer schwäbischen Sprachinsel in Ungarn.* Hamburg: Hansischer Gildenverlag.

HAAG, Norbert – HOLTZ, Sabine – ZIMMERMANN, Wolfgang (Hg.)

- 2002 *Ländliche Frömmigkeit. Konfessionskulturen und Lebenswelten 1500–1850.* Stuttgart: Thorbecke.

HAASIS, Lucas – RIESKE, Constantin (Hg.)

- 2015 *Historische Praxeologie. Dimensionen vergangenem Handelns.* Paderborn: Schöningh.

HADAS Miklós

- 2009 *A maskulinitás társadalmi konstrukciói és reprezentációi.* Akadémiai doktori értekezés. <http://real-d.mtak.hu/342/1/Hadas.pdf> [utolsó letöltés: 2016. október 18.]

HAIG, Alan

- 1984 *The Victorian clergy.* London: Croom Helm.

HALTMAYER, Josef

- 1977 Das Königreich Ungarn zur Zeit der Doppelmonarchie. In LEHMANN, Michael – HALTMAYER, Josef (Schriftleiter): *Die katholischen Donauschwaben in der Doppelmonarchie 1867–1918.* (Donauschwäbische Kirchengeschichte II.) Stuttgart: Verlag Buch und Kunst Keplerhaus. 1–27.

HARTINGER, Walter

- 1992 *Religion und Brauch.* Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.

HEGEDŰS András

- é.n. *Aki kiharcolta, hogy káplánja is legyen Solymárnak.* Online: <http://www.szezsolyimar.hu/blog/aki-kiharcolta-hogy-kaplanja-is-legyen-solyarnak/366> [utolsó letöltés: 2017. augusztus 10.]

HÉJJA Julianna Erika

- 2009 *Békés vármegye archontológiája és prozopográfiája 1715–1848.* (Közlemények Békés megye és környéke történetéből 11.) Gyula: Békés Megyei Levéltár.

HERGER Csabáné

- 2010 *Polgári állam és egyházi autonómia a 19. században.* (Habsburg történeti monográfiák.) Budapest: ÚMK.

HERMANN Egyed

- 1973 *A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig.* (Aurora Könyvek.) München: [Adriányi].

HERMANN István

- 2015 *A Veszprémi Egyházmegye igazgatása a 18. században, 1700–1777.* Veszprém: MNL Veszprém Megyei Levéltára – Veszprémi Főegyházmegye.

HERMANN Róbert

- 2013 *Két felkelés Fehérvárott, 1848–1849.* *Rubicon* 2013/6. 34–35.

HERSCHE, Peter

- 2013 *Agrarische Religiosität. Landbevölkerung und traditioneller Katholizismus in der voralpinen Schweiz 1945–1960.* Baden: hier + jetzt.

HESZ Ágnes

- 2018 *A népi valláson túl. Egy fogalom kritikája és lehetséges alternatívái.* *Ethnographia* 129/3. 448–468.

HOFER Tamás (szerk.)

- 1984 *Történeti antropológia. Az 1983. április 18–19-én tartott tudományos ülészek előadásai.* Budapest: MTA Néprajzi Kutató Csoport.

HORVÁTH Sándor

- 2011 *A Győri és a Szombathelyi Egyházmegye plébánosainak életmódja a 18. században.* In NEMES Gábor – ÁDÁM Vajk (szerk.): *In labore fructus. Jubileumi tanulmányok Győregyházmegye történetéből.* Győr: Győri Egyházmegyei Levéltár. 181–198.

Hoss József

- 1948 *A kaposvári plébánia története.* Veszprém: Egyházmegyei Nyomda.

Husz Ildikó

- 2000 Apáról fiú(k)ra. Örökösödési jogszokások és gyakorlat Zsámbékon a 19. század első felében. *Korall* 1/2. 5–22.

HUSZÁR Károly

- 1855 *Egyházi énekek a katolikus hívek használatára*. Buda.

HUTTERER Miklós

- 1973 A magyarországi német népcsoport. *Népi kultúra – Népi társadalom* VII. 93–117.

INGENDAHL, Gesa – KELLER-DRESCHER, Lioba

- 2011 Historische Ethnografie. Das Beispiel Archiv. *Schweizerisches Archiv für Volkskunde* 2010/2. 241–263.

JANES Zoltán

- 2012 *A kegyúri intézmény kialakulása, virágzása és megszűnése, különös tekintettel Kunszentmárton város egyházi életére 1850-től 1950-ig*. Doktori disszertáció, PPKE Kánonjogi Posztgraduális Intézet, kézirat.

JAUTZ M. Flamina

- 1939 *Budakeszi. Földrajzi tanulmány*. Szeged: Árpád Ny.

JÁVOR Kata

- 2000 Az egyház és a vallásosság helye és szerepe a paraszti társadalomban. In: PALÁDI-KOVÁCS Attila (főszerk.): *Magyar Néprajz VIII. Társadalom*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 791–818.

JÓKAI Mór

- 1961 *A kőszívű ember fiai*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.

JORDÁNSZKY Elek

- 1988 [1836] *Magyarországban [...] lévő [...] Mária kegyelem Képeinek rövid leírása, Posen 1836*. Faksimile kiadás. Budapest: Akadémiai Kiadó.

JÓZSA László

- 2017a Ministráns hagyományok Kunszentmártonban. In: JÓZSA László: *Fénysugarak Kunszentmárton múltjából*. (Várostörténeti és néprajzi tanulmányok 13.) Kunszentmárton: [Helytörténeti Múzeum]. 181–207.
- 2017b Az „orgonanyomó”. In: JÓZSA László: *Fénysugarak Kunszentmárton múltjából*. (Várostörténeti és néprajzi tanulmányok 13.) Kunszentmárton: [Helytörténeti Múzeum]. 208–212.

JUBILEUMI NÉVTÁR 1977 =

- A Székesfehérvári Egyházmegye jubileumi névtára 1977-ben. Alapításának 200. esztendejében. / Schematismus jubilaris almae Dioecesis Albaregalensis Anno Domini 1977. Ab erecta Sede Episcopali 200*. Székesfehérvár: Székesfehérvári Egyházmegyei Hatóság.

JUNG Károly

- 1994 *Őrszerek könyve*. Szent levelek, golyó ellen védő imádságok, amulettek a magyar néphagyományban. Újvidék: Forum.

JUNGMANN, Josef

1977 *A szentmise. Történelmi, teológiai és lelkipásztori áttekintés.* Eisenstadt: Prugg Verlag.

KÁDÁR Zsófia

2018 Eucharisztia a jezsuiták szentségkiszolgáltatási gyakorlatában a 17. századi Nyugat-Magyarországon. In: SZELESTEI N. László (szerk.): *Eucharisztia és Úrvacsora a 16–18. századi Magyarországon.* (Pázmány Irodalmi Műhely: Lelkiségtörténeti tanulmányok 21.) Budapest: MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport. 95–107.

KAPROS Márta

1986 *A születés szokásai és hiedelmei az Ipoly mentén.* Debrecen: KLTE.

1990 A születés és kisgyermekkor szokásai. In DÖMÖTÖR Tekla (főszerk.): *Magyar Néprajz VII. Népszokás, néphit, népi vallásosság.* Budapest: Akadémiai Kiadó. 9–31.

KARÁCSONYI János

1906 *Magyarország egyháztörténete főbb vonásaiban 970-től 1900-ig.* Nagy-Várad: Szent László Ny.

KARDOS László – SZIGETI Jenő

1988 *Boldog emberek közössége. A magyarországi nazarénusok.* Budapest: Magvető.

KÁROLY János – NYIRÁK Sándor

1877 *Emlékkönyv a székesfehérvári püspöki megye százados ünnepére.* Székesfehérvár: Vörösmarty Nyomda.

KATUS László

1994 A szegvári plébánia története. *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok. Regnum 1994/1–2.* 149–216.

K. Béla

1860 Még egy kivánat. *Religio 1860.* II. félév 3. szám. (július 11.) 17–19.

KECSKEMÉTI Károly

2009 *Tök község parasztsága az Urbáriumtól az úrbéri per végéig 1770–1879.* Tök: Petőfi Emlékkönyvtár és Művelődési Ház.

KELEMEN István

2011 A csepregi esperesi kerület tanügyi viszonyai az 1840-es években. In NEMES Gábor – ÁDÁM Vajk (szerk.): *In labore fructus. Jubileumi tanulmányok Győregyházmegye történetéből.* Győr: Győri Egyházmegyei Levéltár. 259–298.

KELLER-DRESCHER, Lioba

2007 Die Fragen der Gegenwart und das Material der Vergangenheit – Zur (Re-)Konstruktion von Wissensordnungen. In HARTMANN, Andreas – MEYER, Silke – MOHRMANN, Ruth-E. (Hg.): *Historizität. Vom Umgang mit Geschichte. Hochschultagung „Historizität als Aufgabe und Perspektive“ der Deutschen Gesellschaft für Volkskunde vom 21.–23. September 2006 in Münster.* (Münsteraner Schriften zur Volkskunde / Europäischen Ethnologie Bd. 13.) Münster – New York – München – Berlin: Waxmann. 57–68.

KJENITZ, Sabine

- 2013 Von Akten, Akteuren und Archiven. Eine kleine Polemik. *Kieler Blätter zur Volkskunde* 45. 769–82.

KISHÁZI-KOVÁCS László

- 2001 *A városi kegyuraság Szegeden, 1917–1948.* Budapest–Szeged: METEM.
2006 *A városi kegyuraság Szegeden, a kezdetektől 1850-ig.* Budapest: METEM.

KISS Réka

- 2011 *Egyház és közösség a kora újkorban. A Küküllői Református Egyházmegye 17–18. századi iratainak tükrében.* Budapest: Akadémiai Kiadó.

KL I–IV =

- 1931–1933 *Katolikus lexikon I–IV.* Szerk. BANGHA Béla. Budapest: Magyar Kultúra.

KLANICZAY Gábor

- 1984 A történeti antropológia tárgya, módszerei és első eredményei. In HOFER Tamás (szerk.): *Történeti antropológia. Az 1983. április 18–19-én tartott tudományos ülészek előadásai.* Budapest: MTA Néprajzi Kutató Csoport. 23–60.

KLAPPER, Joseph

- 1907 Das Gebet im Zauberglauben des Mittelalters. Aus schlesischen Quellen. *Mitteilungen der Schlesischen Gesellschaft für Volkskunde* 9. 5–41.
1929 Altschlesische Schutzbriefe und Schutzgebete. *Mitteilungen der Schlesischen Gesellschaft für Volkskunde* 30. 134–179.

KLESTENITZ Tibor

- 2013 *A katolikus sajtómozgalom Magyarországon, 1896–1932.* Budapest: Complex.

KLIMÓ, Árpád von

- 2007 Ein „konfessionelles Zeitalter“ Ungarns (1848–1949)? In ALTERMATT, Urs – METZGER, Franziska (Hg.): *Religion und Nation. Katholizismen im Europa des 19. und 20. Jahrhunderts.* (Religionsforum, Band 3.) Stuttgart: Kohlhammer. 215–228.

KLonline =

- Katolikus lexikon.* <http://lexikon.katolikus.hu/> [utolsó letöltés: 2017. augusztus 14.] (A MKL I–XV. bővített, kereshető online változata.)

KOCSIS Gyula

- 2000 Önigazgatás, közigazgatás. In PALÁDI-KOVÁCS Attila (főszerk.): *Magyar Néprajz VIII. Társadalom.* Budapest: Akadémiai Kiadó. 585–597.

KOLLÁNYI Ferenc

- 1908 *A párbér jogi természetéhez.* Budapest: Stephaneum Nyomda.

KÓKAY György – BUZINKAY Géza – MURÁNYI Gábor

- [1998] *A magyar sajtó története.* [utánnomás] (Sajtókönyvtár) [Budapest]: MÚOSZ Bálint György Újságíró-iskola.

KÓSA László

- 1983 A vallási közönyösség növekedése Magyarországon a 19. század közepén. *Népi Kultúra – Népi Társadalom* 13. 211–235.
- 1999 A kunágotai áttérés. In GYÁNI Gábor – PAJKOSSY Gábor (szerk.): *A pesti polgár. Tanulmányok Vörös Károly emlékére*. Debrecen: Csokonai. 109–123.
- 2011 [1988] Katolikus és protestáns magatartásformák az abszolútizmus korában. In KÓSA László: *Művelődés, egyház, társadalom. Tanulmányok*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 141–154.

KOTHENCZ Kelemen

- 2012 Szentistváni szindikusok. In KOTHENCZ Kelemen (szerk.): *Sarjadó sorsok. A VIII. Duna-Tisza közí nemzetközi néprajzi nemzetiségkutató konferencia (Baja, 2011. július 14–15.) előadásai*. Baja: Bács-Kiskun Megyei Múz. Szerv. 77–82.

KOVÁCH Pál (= Kovách, Paulus)

- 1854–1860 *Manuale parochorum e probatis, auctoribus, librisque ritualibus practice elucubratum*. Tomus I.: 1854, Pest: Typ. Müller; Tomus II.: 1860, Szeged: Typ. Burger.
- 1871 *Manuale parochorum, e probatis auctoribus, librisque ritualibus practice elucubratum*. (Ed. 2.) Vác: Typ. Soc. ad Promov. Industriam.
- 1875 *A kath. papság némely legégetőbb kérdéseiről*. Budapest: Hunyadi M. Ny.

KOVÁTS Gyula

- 1886 *A párbér jogi természete*. Budapest: Pallas.

KÖHLE-HEZINGER, Christel

- 1976 *Evangelisch – Katholisch. Untersuchungen zu konfessionellem Vorurteil und Konflikt im 19. und 20. Jahrhundert vornehmlich am Beispiel Württembergs*. (Untersuchungen des Ludwig-Uhland-Instituts der Universität Tübingen 40.) Tübingen: Tübinger Vereinigung für Volkskunde e. V. Schloss.

KÖVÉR György

- 2008 A lelkipásztor és a nyája. Csiszár Soma tiszteletes „többrendbeli vizsgálódása” az eszlári hívekkel. In CZOCH Gábor – HORVÁTH Gergely Krisztián – POZSGAI Péter (szerk.): *Parasztkövek és polgárok. Tanulmányok Tóth Zoltán 65. születésnapjára*. Budapest: Korall Társadalomtörténeti Egyesület. 355–375.
- 2011 *A tisztaeszlári dráma. Társadalomtörténeti látószögek*. Budapest: Osiris.

KŐSZEGHI Sándor

- 1899 *Nemes családok Pestvármegyében*. Budapest: Hungária Könyvnyomda.

KRISZ, Rudolf

- 1937 *Die schwäbische Türkei. Beiträge zu ihrer Volkskunde, Zauber und Segen, Sagen und Wallerbrauch*. Düsseldorf: Schwann.

KRÖNINGER, Hans (szerk.)

- 1999a *A pesthidegkúti németiség története. Pesthidegkút története, krónikája, hagyományai. Honismereti könyv a hidegkútiak első találkozására 1980. július 5-én Mosbachban*. Budapest: [Budapest II. Kerület Német Kissebbségi!] Önkormányzat].
- 1999b 100 Jahre Wallfahrtskirche Maria Einsiedel. Über 250 Jahre Verehrung des Gnadenbildes in Pesthidegkút (Hidikut). *Unser Hauskalender* (1999). 67–70.

KUBINYI András

- 1991 Plébánosválasztások és egyházközségi önkormányzat a középkori Magyarországon. *Aetas* 7/2. 26–46.

KUNT Ernő

- 1990 Temetkezési szokások. In DÖMÖTÖR Tekla (főszerk.): *Magyar Néprajz VII. Népszokás, néphit, népi vallásosság*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 67–101.

KÜHÁR Flóris – RADÓ Polikárp

- 1933 *Liturgikus lexikon*. Komárom: Metlesich Kálmán Könyvnyomdája.

LABOUVIE, Éva

- 2000 Geistliche Konkubinate auf dem Land. Zum Wandel von Ökonomie, Spiritualität und religiöser Vermittlung. *Geschichte und Gesellschaft* 26/1. (Katholizismusforschung, Jan.–Mar., 2000.) 105–127.

LAKATOS Andor

- 2007 Szép Ferenc a kalocsai források tükrében. In BIACSI Antal (szerk.): ... *meggyőződésem parancsolja... Szép Ferenc emlékére. Szép Ferencz (1809–1856) szabadkai plébános és közíró halálának 150. évfordulója alkalmából rendezett emléknepok monográfiája. Szabadka, 2006. szeptember 9–10. Szabadka: a Keresztény Értelmiségi Kör megb.* 85–128.

LANDWEHR, Achim

- 2009 *Historische Diskursanalyse*. (Historische Einführungen Bd. 4, 2. kiadás.) Frankfurt – New York: Campus.

LANGENOHL, Andreas

- 2009 *Zweimal Reflexivität in der gegenwärtigen Sozialwissenschaft: Anmerkungen zu einer nicht geführten Debatte*. *Forum Qualitative Sozialforschung. Forum: Qualitative Social Research*, 10 (2), Art. 9. Online: <http://nbn-resolving.de/urn:nbn:de:0114-fqs090297> [utolsó letöltés: 2017. szeptember 3.]

LEHMANN, Michael

- 1975 *Das deutschsprachige katholische Schrifttum Altungarns und der Nachfolgestaaten*. Mainz: Hase und Koehler.

LEHMANN, Michael – HALTMAYER, Josef (Schriftleiter)

- 1977 *Die katholischen Donauschwaben in der Doppelmonarchie 1867–1918*. (Donauschwäbische Kirchengeschichte II.) Stuttgart: Verlag Buch und Kunst Keplerhaus.

LENNARTSON, Rebecka

- 2011 Notes on 'Not Being There'. *Ethnographic Excursions in Eighteenth-Century Stockholm. Ethnologia Europea* 41/1. (Irregular Ethnographies.) 105–116.

LENGYEL Ágnes

- 1999 A szakrális nyomtatványok kutatásáról és jellemző jegyeiről. *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve* 7. 160–182.

L. GÁL Éva

1988 *Az óbudai uradalom a Zichyek földesurasága alatt, 1659–1766.* Budapest: Akadémiai.

LOTH, Wilfried (Hrsg.)

1991 *Deutscher Katholizismus im Umbruch zur Moderne.* (Konfession und Gesellschaft 3.) Stuttgart – Berlin – Köln: Kohlhammer.

LUKÁCS Anikó (szerk.)

2013 *Felekezeti társadalom – felekezeti műveltség. A Hajnal István Kör Társadalomtörténeti Egyesület 2011. évi, győri konferenciájának kötete.* (Rendi társadalom – polgári társadalom 25.) Budapest: Hajnal István Kör Társadalomtörténeti Egyesület.

MAASE, Kaspar

2001a *Das Archiv als Feld? Überlegungen zu einer historischen Ethnographie.* In EISCH, Katharina – HAMM, Marion (Hg.): *Die Poesie des Feldes. Beiträge zur ethnographischen Kulturanalyse.* (Untersuchungen des Ludwig-Uhland-Instituts der Universität Tübingen 93.) Tübingen: Tübinger Vereinigung für Volkskunde. 255–271.2001b *Texte und Praxen. Populärliteraturforschung als historische Ethnografie.* *Schweizerisches Archiv für Volkskunde* 97. 43–51.

MAGYARORSZÁG TISZTI CÍM- ÉS NÉVTÁRA =

1879 *Magyarország tiszti cím- és névtára.* [3. évfolyam] Budapest: Athenaeum Társaság Könyvnyomdája.1886 *Magyarország tiszti cím- és névtára.* [5. évfolyam] Budapest: Országos Magyar Királyi Statistikai Hivatal – Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság.1889 *Magyarország tiszti cím- és névtára.* [8. évfolyam] Budapest: Országos Magyar Királyi Statistikai Hivatal – Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság.

MARCHUT Réka

2014 *Töréspontok. A Budapest környéki németiség második világháborút követő felelősségre vonása és annak előzményei, 1920–1948.* Budapest – Budaörs: MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont – Magyar Történelmi Társulat – Budaörsi Passió Egyesület.

MÁRKUS, Éva

2003 *Deutsche Mundarten im Ofner Bergland.* (Ungarndeutsches Archiv 4.) Budapest: ELTE Germanistisches Institut.

MATH (MÁTÉ), Edith

1986 *Zur Geschichte unserer Schulen.* In FOLLATH, Franz (Schiffleiter): *Wudigess/Budakeszi.* Heidelberg: Carl Winter. 76–77.

MATLEKOVICS Sándor

1897 *Magyarország közgazdasági és közművelődési állapota ezeréves fennállásakor. I. köt.* Budapest.

MAYR, Christine

2001 *Zwischen allen Stühlen. Elementarschullehrer im 19. Jahrhundert im Spannungsfeld zwischen lokalen und staatlichen Macheinflüssen. Das Großherzogthum Luxemburg, Rheinpreußen, die bayerische Pfalz und das Département Meuse im Vergleich.* In DÖRNER, Ruth – FRANZ, Norbert – MAYR, Christine (Hgg.): *Lokale Gesellschaften im historischen Vergleich. Europäische Erfahrungen im 19. Jahrhundert.* (Trierer Historische Forschungen 46.) Trier: Kliomedica. 379–398.

McCLATCHEY, Diana

- 1960 *Oxfordshire Clergy, 1777–1869. A Study of the Established Church and of the Role of its Clergy in Local Society.* Oxford: Clarendon Press.

McMANNERS, John

- 1998 *Church and society in eighteenth century France.* [1. kötet: 1. The clerical establishment and its social ramifications; 2. kötet: The religion of the people and the politics of religion.] Oxford: Clarendon Press.

MEYERS, Peter

- 1976 Professionalisation and social change: rural teachers in nineteenth century France. *Journal of social History* 9. 542–558.

MÉSZÁROS István

- 1988 A falusi tanító feladatkörének kibővülése a XVIII. században. In HOPP Lajos – KÜLLŐS Imola – VOIGT Vilmos (szerk.): *A megváltozott hagyomány. Tanulmányok a XVIII. századról.* Budapest: MTA Irodalomtudományi Intézet – ELTE Folklore Tanszék. 111–122.

MÉSZÁROS Károly

- 1859 *Tartományi zsinat Esztergamban 1858. szeptember hó 19-dik s következő napjain.* A magyar egyház régiebb zsinatainak rövid történetrajzával, s az *Esztergamban legközelebb tartott zsinaton megjelent s kitűnőbb egyházférfiak élet- s jellemvázlataival.* Pest: Magyar Mihál könyvárúsnál.

MIHALIK Béla Vilmos

- 2013 „...campus ad fidei catholicae inseminationem”. A katolikus megújulás az egri egyházmegyében a 17. század utolsó harmadában. Doktori disszertáció, ELTE BTK TDI, kézirat.
- 2014 Egy kisszebeni plébános tündöklése és bukása. Egyház, állam és a helyi közösség konfliktusai a 17. század végi Felső-Magyarországon. *Korall* 15/57. 49–69.
- 2017 *Papok, polgárok, konvertiták. Katolikus megújulás az egri egyházmegyében (1670–1699).* Budapest: MTA BTK TTI.

MIKLÓS Péter

- 2001 Az újszentiváni római katolikus egyházközség története. *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok – Regnum* 13. (2001/1–2.) 123–141.
- 2010 Fejezetek a csanádi egyházmegye 1848/1849-es történetéből. Az alsópapság. *Századok* 144/3. 639–649.

MILBICH Tamás – HEGEDŰS András

- 2010 *Solymári Arcképcsarnok 1266-2000.* [Solymár]: szerzői.

MITSA, Frantz

- 1874 [cím nélküli olvasói levél]. *Neues Pester Journal* III. évf. 157. szám. (1874. július 12.) [„Stimmen aus dem Volke” rovat, oldalszámozás nélkül.]

MKL I–XV =

- 1993–2014 *Magyar katolikus lexikon.* Főszerk. DIÓS István, szerk. VICZIÁN János. Budapest: Szent István Társulat.

MOHAY Tamás

1999 A népi vallásosságról. *Magyar Tudomány* 44/S. 535–548.2009 *A csíksomlyói pünkösdi búcsújárás. Történet, eredet, hagyomány.* Budapest: Nyitott Kv. – L'Harmattan.

MOHL Adolf

1909 *Tata plébánia története.* Győr: Győregyházmegye könyvsajtója.

MOISSET, Jean-Pierre

2004 *Les Biens de ce monde, les finances de l'Église catholique au XIXe siècle dans le diocèse de Paris (1802–1905).* Pessac: Presses Universitaires de Bordeaux.

MOLNÁR Antal

2005 *Mezőváros és katolicizmus. Katolikus egyház az egri püspökség hódoltsági területein a 17. században.* (METEM Könyvek 49.) Budapest: METEM.

MÓZESSY Gergely

2000 A székesfehérvári egyházmegye 1848/49-ben. In CSURGAI HORVÁTH József – DEMETER Zsófia (szerk.): „Akit szolgálatok egy árva hon volt...” Az 1998. május 13-án, szeptember 29-én és a november 12-én rendezett tudományos tanácskozás előadásai. Székesfehérvár. (Közlemények Székesfehérvár Történetéből.) Székesfehérvár: Székesfehérvár Város Levéltára. 195–211.

MUSKOVICS Andrea Anna

2019 *Buda-vidék prérház- és pincekultúrája. Építészeti és társadalomnéprajzi megközelítés (19–20. század).* (Életmód&Tradíció 17.) Budapest: BTK Néprajztudományi Intézet.

MÜLLER Károly

1860 Mit kívánnék én a magyarországi zsinatokon kíváólóg tárgyalatni? *Religio* 1860. I. félév 49. szám. (június 23.) 429–431.

NAGY Iván

1857–1868 *Magyarország családai czímerekkel és nemzedékrendi táblákkal.* Pest: Beimel és Kozma. Online változat: <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Nagyivan-nagy-ivan-magyarorszag-csaladai-1/> [utolsó letöltés: 2020. április 16.]

NAGY Lajos

1975 *Budapest története a török kiűzésétől a márciusi forradalomig* (Budapest története III.) Budapest: Akadémiai Kiadó.

NAVARRA József

1893 *Hidegkut. Buda és Vidéke* II/31. (1893. augusztus 6.) 2–3.

NÉPSZÁMLÁLÁS 1881 =

1882 *A Magyar Korona Országában az 1881. év elején végrehajtott népszámlálás főbb eredményei megyék és községek szerint rendezve, II. kötet.* Budapest: Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal.

NOBILIS Barbara

2013 *A Pesthidegkut-Ófalui Sarlós Boldogasszony Plébánia.* In BEKE Margit (szerk.): *A katolikus Budapest. Általános történeti szempontok. Plébániák I.* Budapest: Szent István Társulat. 246–260.

- N.N. [CORVIN, Otto Julius Bernhard von]
 [1896] *Papok tükre. A r. kath. papság vakbuzgalmának és paráználkodásának történelmi emlékei.* Budapest: Papramorgó.
- N. SZABÓ Magdolna – ZOMBORI István (szerk.)
 2010 *Vallásos ponyvanyomtatványok Bálint Sándor hagyatékában.* (Devotio Hungarorum 14.) Szeged: Móra Ferenc Múzeum.
- OLTVÁNYI Pál
 1860 *A papi párbér. Religio 1860. II. félév 48–50. szám.* (december 15., 19., 23.) 378–380; 385–386; 397–399.
 1887 *Tájékoztató utmutatás az egyház, szolgálói és alapítványi pénztárak által fizetendő állami adók iránt.* Szeged: Bába S.
- OZSVÁTH Imola
 2008 *Néptanítók. Életpályák és élettörténetek.* Kolozsvár: Scientia.
- ÖRSI Julianna
 2011 *Jegyzőgenerációk. A vidéki értelmiség szerepe a mezőváros fejlődésében.* Túrkeve: Túrkevei Kulturális Egyesület.
- PAHL, Henning
 2003 „Glaub' nur ans Wort, Bet' immerfort” – Deutungen und Reaktionen württembergischer Ladpfarrer auf den gesellschaftlichen Wandel des 19. Jahrhunderts. In: GALL, Lothar – SCHULZ, Andreas (Hg.): *Wissenskommunikation im 19. Jahrhundert.* (Nassauer Gespräche der Freiherr-Vom-Stein-Gesellschaft 6). Stuttgart: Franz Steiner. 111–145.
 2006 *Die Kirche im Dorf. Religiöse Wissenskulturen im gesellschaftlichen Wandel des 19. Jahrhunderts.* Berlin: Akademie Verlag.
- PALÁDI-KOVÁCS Attila
 1979 *A magyar parasztság rétgazdálkodása.* Budapest: Akadémiai Kiadó.
- PAPRAMORGÓ [KÓRÓDY Sándor]
 1870a–c *Barátfülek.* Pest: Heckenast. [Megjelent három füzetben, a következő címekkel]:
 [a] *Antiklerikális okoskodások a kath. congressusi komédia, a felekezeti iskolák, a papság népámtási törekvései és egyéb szent dolgok felett.*
 [b] *Csalhatatlan okoskodások a római szultán világi birodalma, a kalifák utódjának csalhatatlansága, a lateráni magydiván viselt dolgai és a katolicizmus egyéb „titkos betegségei” fölött.*
 [c] *Szent elmélkedések a papság vérszomja, az inquisitio gatzettei, az új syllabus káromkodásai és a zsinat egyéb botrányai felett.*
 1870d *Coelibátus és polgár házasság.* Pest: Heckenast.
 1870e *Polgári házasság. Papi Titkok 3.* [1870. június.] 131–139.
 1871 *Barátfülek naptára az 1871. évre. Igazhívők, papimádók, papfiak és papnék számára.* Pest: Heckenast.
 1872 *Barátfülek naptára az 1872. évre. Igazhívők, papimádók, papfiak és papnék számára.* Pest: Heckenast.
 1873 *Barátfülek naptára az 1873. évre. Igazhívők, papimádók, papfiak és papnék számára.* Pest: Heckenast.
- PAUER, Joannes
 1877 *Historia dioecesis Alba-Regalensis ab erecta sedis episcopali 1777–1877. Cum introductione de vicisitudinibus et capituli olim collegiati.* Albae-Regae: Typis Pauli Számmer.

PÁPAI PÁRIZ Ferenc

1767 *Dictionarium Latino – Hungaricum et Hungarico – Latino – Germanicum*. Cibinii: Typ. Sárdi.

PETRÓ József

1931 *A szentmise története*. Budapest: Szent István Társulat.

PHAYER, Fintan Michael

1970 *Religion und das Gewöhnliche Volk in Bayern in der Zeit von 1750–1850*. (Miscellanea Bavarica Monacensia Heft 21.) München: Stadtarchiv.

PIERRARD, Pierre

1986a *Histoire des curés de campagne. De 1789 à nos jours*. Paris: Plon.

1986b *La vie quotidienne du prêtre Français au XIXe siècle, 1801–1905*. Paris: Hachette.

PLONGERON, Bernard

1974 *La vie quotidienne du clergé Français au XVIIIe siècle*. Paris: Hachette.

POGONYI Bernát

1898 *Szekrestyések és harangozók vezérkönyve*. Budapest: Szent István Társulat.

POÓS Rezsó

[1914] *Mária Remete rövid története és kalauz a végzendő ájtatosságokhoz*. Budapest: Rózsa Kálmán és neje Könyvkiadó és Könyvnyomda R.T.

POUNDS, N. J. G.

2009 *A History of the English Parish. The Culture of Religion from Augustine to Victoria*. Cambridge: Cambridge University Press.

PRACH, Hans

1991 *Die Fußwallfahrt. Unser Hauskalender (1991)*. 131–132.

PRUETT, John H.

1978 *The Parish Clergy under the Later Stuarts. The Leicestershire Experience*. Urbana: University of Illinois Press.

PYTA, Wolfram

2001 *Die Kanzel als Mittelpunkt des Dorflebens? Überlegungen zum Ansehen katholischer und evangelischer Landpfarrer in Deutschland 1800 bis 1850*. In DÖRNER, Ruth – FRANZ, Norbert – MAYR, Christine (Hgg.): *Lokale Gesellschaften im historischen Vergleich. Europäische Erfahrungen im 19. Jahrhundert*. (Trierer Historische Forschungen Bd. 46.) Trier: Kliomedien. 399–417.

QUELLIER, Florent – PROVOST, George

2008 *Du Ciel à la terre. Clergé et agriculture, XVIIe–XIXe siècles*. Rennes: Presses Univ. de Rennes.

RABÁR Ferenc, ifj.

2008 *A Szent Keresztről Nevezett Irgalmasnővérek magyar rendtartománya*. Doktori értekezés, kézirat. Debrecen: Debreceni Egyetem BTK.

RADÓ Polikárp

- 1948 *Az újmise folklórja. Magyar népi szokások, áldások, versek.* Budapest. (Kézirat, Pannonhalmi Főapátsági Könyvtár, Kézirattár BK 743.)
- 1966 *Enchiridion liturgicum complectens theologiae sacramentalis et dogmata et leges iuxta novum codicem rubricarum.* I–II. [Editio secunda emendata et aucta.] Róma – Freiburg im Br. – Barcelona: Herder.

RADA János

- 2014a Püspök és plébánosa – egy konfliktus és történeti összefüggései a kiegyezést követő években. In GYULAI Éva (szerk.): *Úr és szolga a történettudomány egységében – Társadalomtörténeti tanulmányok.* In *Memoriam Vári András (1953–2011).* Miskolc: ME BTK ITI. 118–124.
- 2014b Etatizmus, liberalizmus és egyházkép dualizmus kori egyházkritikai vitairatokban. *Egyháztörténeti Szemle* 15/2. 45–54.
- 2016 A felekezeti problémája Kuti Márton székesfehérvári pap naplójában (1874–1909). In GLÄSSER Norbert – ZIMA András – NAGYILLÉS Anikó (szerk.): *„A királyhűség jól bevált útján...” Rendi és nemzeti kötődések szimbolikus változásai 1867 és 1918 között.* (Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár 54.; MTA–SZTE Vallási Kultúrakutató Csoport. A vallási kultúrakutatás könyvei 25.) Szeged: MTA–SZTE Vall. Kult.kut. Csoport. – SZTE BTK Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék. 189–201.
- 2017 Identitáselemek és identitásproblémák egy katolikus pap naplójában a dualizmus idején. In HORVÁTH Zita – RADA János (szerk.): *Társadalomtörténeti tanulmányok Tóth Zoltán emlékére.* Miskolc: Miskolci Egyetemi Kiadó. 128–148.
- 2019 A „kultúrharc” értelmezési lehetőségei a 19. századi magyar történelemben. *Publicationes Universitatis Miskolcensis Sectio Philosophica* XXIII/2. 115–135.

RAJKI Zoltán – SZIGETI Jenő

- 2012 *Szabadegyházak története Magyarországon 1989-ig.* Budapest: Gondolat.

RECKWITZ, Andreas

- 2008 Praktiken und Diskurse. Eine sozialtheoretische und methodologische Relation. In KALTHOFF, Herbert – HIRSCHAUER, Stefan – LINDEMANN, Gesa (Hg.): *Theoretische Empirie. Zur Relevanz qualitativer Forschung.* Frankfurt am Main: Suhrkamp. 188–209.

RÉTHY Mária

- é.n. *Nagykovácsi Római Katolikus Templom Története.* [A *Historia Domus* és Greszl Ferenc Grosskowatscher Heimatbuch c. könyvének felhasználásával összeállította RÉTHY Mária.] Online forrás: <http://nagykovacsiplebania.hu/templomtortenete> [utolsó letöltés: 2017. augusztus 30.]

RÉVÉSZ Kálmán

- 1903 Pótlékok a magyarországi latinság szótárához. (Hatodik közlemény.) *Századok* 37/2. 190–192.

R. I.

- 1865 Fehér megyéből Mária hava 28-án. *Idők Tanuja.* (1865. június 2.) 500.

SALACZ Gábor

- 1934 A vatikáni zsinat és a placetum. A *Gróf Klebelsberg Kuno Magyar Történetkutató Intézet évkönyve.* 392–433.
- 1938 *A magyar kultúrharc története 1890–1895.* Pécs: Pécsi Egyetemi Kiadó.
- 1974 *Egyház és állam Magyarországon a dualizmus korában. 1867–1918.* (Auróra könyvek.) München: Molnár Nyomda.

SARNYAI Csaba Máté

- 1999 A radikális katolikus alsópapság követelése és az egyházi vezetés reagálása 1848-ban. In HEGEDŰS András – BÁRDOS István (szerk.): *Egyház és politika a XIX. századi Magyarországon. Nemzetközi Történeti Konferencia előadásai, 1998. május 27–28.* Esztergom [-Tatabánya]: Esztergom-Budapesti Érsekség – Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzat – Kultsár István Társadalomtudományi és Kiadói Alapítvány. 57–81.
- 2001 A katolikus autonómia megközelítési lehetőségei Magyarországon 1848-tól a századfordulóg. *Századvég* 21. 84–101.

SCHEIERLING, Konrad (gesammelt von)

- 1987 *Geistliche Lieder der Deutschen aus Südosteuropa 1–6.* Kludenbach: Esther Gehann.

SCHIEDER, Wolfgang (Hrsg.)

- 1986 *Volksreligiosität in der modernen Sozialgeschichte.* (Geschichte und Gesellschaft, Sonderheft 11.) Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- 1990 *Religion und Gesellschaft im 19. Jahrhundert.* (Industrielle Welt 54.) Stuttgart: Klett-Cotta.

SCHMID, Alois

- 2014 Die Ökonomiepfarrer. In BRUGGER, René – MAYER, Bettina – SCHIERL, Monika (Hgg.): *Kirche – Kunst – Kultur. Geschichts- und kulturwissenschaftliche Studien im süddeutschen Raum und angrenzenden Regionen. Festschrift für Walter Pötzl zum 75. Geburtstag.* Regensburg: Schnell & Steiner. 49–72.

SCHNEIDER, Franka – IMERI, Sabine

- 2013 Historische Ethnografie als reflexiver Forschungsmodus. In JOHLER, Reinhard – MARCHETTI, Christian – TSCHOFEN, Bernhard – WEITH, Carmen (Hg.): *Kultur_Kultur. Denken, Forschen Darstellen.* 38. Kongress der Deutschen Gesellschaft für Volkskunde in Tübingen vom 21. bis 24. September 2011. Münster – New York – München – Berlin: Waxmann. 213–224.

SCHÖN, Vinzenz

- 1984 Die Budaörser Wallfahrt nach Maria-Einsiedel (1916). *Unser Hauskalender* (1984). 102–104.

SCHWARTZ Elemér

- 1934 A néprajz új útjai – a katolikus néprajz. *Katholikus Szemle* 48/7. 408–416.
- 1937 A magyar népvallás keresztény elemei. In *A magyarság szellemi néprajza 2. Zene, tánc, szokások, hitvilág, játék.* (A magyarság néprajza negyedik kötete, a szellemi néprajz második fele.) Budapest: Királyi Magyar Egyetemi Nyomda.

SEBŐK Marcell (szerk.)

- 2000 *Történeti antropológia. Módszertani írások és esszék.* Budapest: Replika Kör.

SEEWANN I–II. = SEEWANN, Gerhard

- 2012 *Geschichte der Deutschen in Ungarn. Band 1: Vom Frühmittelalter bis 1860. Band 2: 1860 bis 2006.* (Studien zur Ostmitteleuropaforschung 24/I–II.) Marburg: Verlag Herder-Institut.

SEIDER, Ulrich

- 1996 *Und ist ihm dargelichen worden. Die Kirche als Geldgeber der ländlichen Bevölkerung vom 17. bis zum 20. Jahrhundert, dargestellt am Beispiel der Pfarrei Gottsdorf im unteren bayerischen Wald.* (Passauer Studien zur Volkskunde 11.) Passau: Lehrstuhl für Volkskunde der Universität Passau.

SEMMER Imre (szerk.)

- 1901a *Katolikus sekrestyés. Vagyis mit kell tudni, hogy az istentiszteleti szertartások illendően betarthatók legyenek.* Győr: Nitsmann.
- 1901b *A kis oltárszolgá. Vagyis felvilágosítások, hogyan kell az oltárnál szolgálni.* Győr: Nitsmann.

SIMOVITS Leopold

- 1846 *A' falusi plebános' tekintélye emelkedik-e, vagy csökken a mostani, szokásban levő javadalmi rendezés által? [szerkesztőségi kommentárral]* *Religio és Nevelés.* Új folyam III. évf. 1. félév, 34. szám. (1846. április 30.) 273–277.

SINGER, Barnett

- 1983 *Village notables in nineteenth-century France. Priests, mayors, schoolmasters.* Albany: University of New York Press.

SNELL, K. D. M.

- 2006 *Parish and belonging. Community, identity and welfare in England and Wales, 1700–1950.* Cambridge: Cambridge University Press.

SOBOR Antal

- 1985 *Perelj, Uram!* Budapest: Móra.

SÓLYMOS Szilveszter

- 2013 *A győr-ménfőcsanakai Szent Kereszt templom és egyházközség története.* Győr: Szent Kereszt Plébánia.

SOMLAI Péter Ferenc

- 2014 *A magyarországi németiség története a Budai-hegyvidéken Budakeszi település példáján 1935–1946.* Doktori értekezés, ELTE BTK, Budapest, kézirat.

SPAETH, Donald A.

- 2000 *The Church in an age of danger. Parsons and Parishioners, 1660–1740.* Cambridge: Cambridge University Press.

SPAMER, Adolf

- 1935 *Die Deutsche Volkskunde. Zweiter Band. Bilderatlas der Deutschen Volkskunde.* Leipzig – Berlin: Bibliographisches Institut AG. – Herbert Stubenrauch Verlagsbuchhandlung AG.
- 1958 *Romanusbüchlein. Historisch-philologischer Kommentar zu einem deutschen Zauberbuch.* Berlin: Akademie-Verlag.

SPANNENBERGER, Norbert

- 2006 *Die katholische Kirche in Ungarn 1918–1939. Positionierung im politischen System und „Katholische Renaissance“.* Stuttgart: Steiner.

SPETH, Volker

- 2008 *Katholische Aufklärung, Volksfrömmigkeit und „Religionspolicy“: das rheinische Wallfahrtswesen von 1816 bis 1826 und die Entstehungsgeschichte des Wallfahrtsverbots von 1826. Ein Beitrag zur aufklärerischen Volksfrömmigkeitsreform.* Frankfurt am Main – Berlin – Bern – Wien: Peter Lang.

STADEN, Annamaria von

- 2011 „Mojachl“. So sagten die Schwaben zu ihrem Wallfahrtsort Maria Eichel bei Wudigeß (Budakeszi). *Unser Hauskalender* 63. 41–46.

STATUTA DIOECESIS AGRENSIS

- 1767 [1749] *Statuta dioecesis Agriensis, primum quidem per [...] Franciscum e comitibus Barkóczy de Szala [...] edita; Nunc autem a plurimis [...] mendis repurgata et jussu [...] Caroli [...] Eszterházy de Galanta, [...] una cum ejusdem encyclica dictorum statutorum confirmatoria, publicis typis vulgata.* Agriae: Typis Scholae Episcopalis.

SZABÓ Márton (szerk.)

- 1998 *Az ellenség neve.* Budapest: Józseveg Műhely.

SZARKA Géza

- 2003 *A székesfehérvári belvárosi plébánia története.* Székesfehérvár: Székesfehérvár Megyei Jogú Város Levéltára – Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár.

SZÁSZ Lajos

- 2013 *A református lelkész és gyülekezete a 19. század első évtizedeiben. Adalékok és szempontok egy gyakran zaklatott viszony történetéhez.* In BARTH Dániel (szerk.): *Alsópapság, lokális társadalom és népi kultúra a 18–20. századi Magyarországon.* Budapest: ELTE BTK Folklore Tanszék. 178–195.

SZELESTEI N. László

- 2013a *A hívek szentmiseimádságai a kora újkorban.* In BOGÁR Judit (szerk.): *Misztika a 16–18. századi Magyarországon.* Piliscsaba: Pázmány Péter Katolikus Egyetem BTK. 235–248.
- 2013b *Liturgia és magyar nyelv a kora újkorban: A szentmise.* *Vigília* 78/11. 828–837.
- 2018 *A szentmise a 17–18. századi Magyarországon.* In SZELESTEI N. László (szerk.): *Eucharisztia és Úrvacsora a 16–18. századi Magyarországon.* (Pázmány Irodalmi Műhely: Lelkiségtörténeti tanulmányok 21.) Budapest: MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiségi Kutatócsoport. 279–286.

SZIJÁRTÓ M. István

- 2014 *A történezmikroszkópja. A mikrotörténelem elmélete és gyakorlata.* Budapest: L'Harmattan.

SZINNYEI I–XIV =

- 1891–1914 SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái. I–XIV.* Budapest: Horánszky. Online: <http://mek.oszk.hu/03600/03630/html/> [utolsó letöltés: 2017. augusztus 14.]

SZOBOVITS, Alois

- 1874 *Der Vorfall in der Kirche Maria-Einsiedel.* *Neues Pester Journal* III. évf. 164. szám. (1874. július 21.) [„Stimmen aus dem Volke” rovat, oldalszámozás nélkül.]

Sz. ΤΩΤΗ Judit

- 2004 *A németek viselete Pest megye nyugati felében.* *Studia Comitatus* 29. 49–78.

TABAJDI Zsuzsanna

- 2013 *Egy 18. századi romhányi plébános a protestáns közösségek hálójában.* In BARTH Dániel (szerk.): *Alsópapság, lokális társadalom és népi kultúra a 18–20. századi Magyarországon.* Budapest: ELTE BTK Folklore Tanszék. 143–153.

- TACKETT, Timothy
1977 *Priest and Parish in Eighteenth-Century France. A Social and Political Study of the Curés in a Diocese of Dauphiné 1750–1791.* Princeton: Princeton University Press.
- TAFFERNER, Anton
1977 Die katholischen Donauschwaben in Kernungarn (1867–1918). In LEHMANN, Michael – HALTMAYER, Josef (Schriftleiter): *Die katholischen Donauschwaben in der Doppelmonarchie 1867–1918.* (Donauschwäbische Kirchengeschichte II.) Stuttgart: Verlag Buch und Kunst Keplerhaus. 28–109.
1980 Dr. Eugen von Bonomi (1908–1979) zum Gedächtnis. *Jahrbuch für ostdeutsche Volkskunde* 23. 280–302.
1987 Das Wallfahrtswesen bei den Donauschwaben. In *Volksfrömmigkeit bei den Donauschwaben. Studientagung in Stuttgart-Hohenheim am 31. Oktober – 1. November 1987.* Stuttgart: St. Gerhardswerk e. V. 17–28.
- TAKÁCS Erzsébet
2005 Bourdieu történelem-szemlélete és a történészek Bourdieu-képe. *Szociológiai Szemle* 15/4. 68–84.
- TAMÁSI Zsolt
2004 Papi és szerzetesi fegyelem az 1848-as egyházmegyei zsinat tükrében. *Studia Universitatis Babeo-Bolyai Theologia Catholica Latina* XLIX. 139–159.
2011 A római katolikus egyház az 1848/49-es forradalomban és szabadságharcban. *Századok* 145/3. 525–559.
2014 A felcsiki római katolikus papság az 1848/49-es forradalom és szabadságharcban. *Egyháztörténeti Szemle* 15/4. 77–93.
- TANCZIK Balázs
2012 *Egyháztörténeti változások és azok civiljogi hatásai Magyarországon a XIX. század második felében.* PhD-disszertáció, PPKE Kánonjogi Posztgraduális Intézet, kézirat.
- TEPERT, Stefan
2013 *Die katholischen Donauschwaben in der Habsburgermonarchie vom Beginn ihrer Ansiedlung bis zum Ausgleich zwischen Österreich und Ungarn Band 1. Batschka, schwäbische Türkei, Sathmar, Westbanat.* (Kirchengeschichte der Katholischen Donauschwaben in drei Bänden; 1,1) Stuttgart: St. Gerhardswerk.
- TIMON Ákos
1889 *A városi kegyuraság Magyarországon. Jogtörténeti tanulmány.* Budapest: Pallas.
1908 *A párbér Magyarországon jogtörténeti fejlődése és jelen állása szerint.* (Második, bővített kiadás.) Budapest: Pallas.
- TOKODY Ödön
1886 *Lelkesi irattár. Az egyházi irány elméleti és gyakorlati kézikönyve* Temesvár: Csanád-egyházmegyei Kny.
- TOMISA Ilona (vál., sajtó alá rend. és bev.)
1992 *Visitatio canonica. Az Esztergomi Főegyházmegye Barsi Főesperességének egyházlátogatási jegyzőkönyvei, 1647–1674.* Budapest: MTA Néprajzi Kutatóintézete.

TOMKA Miklós

- 2011 *A vallás a modern világban. A szekularizáció értelmezése a szociológiában.* Budapest: SE Mentálhigiéné Intézet – Párbeszéd (Dialogus) Alapítvány.

TOPERCZER Oszkár

- [1996] *Pesthidegkút. Helytörténeti barangolások a kezdetektől 1945-ig.* [Budapest]: Petőfi Művelődési Központ.

TÓTH Ferenc

- 2007 Oltványi Pál, Földeák jötevője. In *A szentkirályok tisztelete a 150 éves földeáki templomban* (Földeáki történetek 3.) Földeák: Római Katolikus Plébánia. Online hozzáférés: http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/egyhaztortenet/Makoi_kereszteny_fuzetek/pages/003f/004_oltvanyi_pal.htm [utolsó letöltés: 2017. december 7.]

TÓTH Tihamér (szerk.)

- 2012 *120 éves a Rerum novarum.* Budapest: Pázmány Press.

TÖRÖK Jenő

- 1941 *A katolikus autonómia-mozgalom 1848–1871. Adalékok a magyar liberális katolicizmus történetéhez.* Budapest: Stephaneum Nyomda.

TÖRÖK József – MÓZESSY Gergely

- 2002 *Jubilaum dioecesis Alba-Regalensis 1777–2002. Jubileumi emlékkönyv.* Budapest: Mikes.

TÖRVÉNYTUDOMÁNYI 1843 =

- 1843 *Törvénytudományi műszótár.* Buda: Közrebocsájtja a Magyar Tudós Társaság, Egyetemi Nyomda.

TUSOR Péter

- 2008 *Felekezetszerveződés a kora újkorban.* *Vigilia* 73/1. 12–18.

TÜSKÉS Gábor

- 1993 *Búcsújárás a barokk kori Magyarországon a mirákulumirodalom tükrében.* Budapest: Akadémiai Kiadó.

TÜSKÉS Gábor – KNAPP Éva

- 1988 *Utószó.* In JORDÁNSZKY Elek: *Magyar Országban [...] lévő [...] Mária kegyelem Képeinek rövid leírása, Poson 1836.* Faksimile kiadás. Budapest: Akadémiai Kiadó. 1–46.
- 2001 *Népi vallásosság Magyarországon a 17–18. században. Források, formák, közvetítők.* Budapest: Osiris.

UGRAI János

- 2006 *Szoknyák, versek, viszályok* (Egy lelkész kétszeres rangvesztése). *Aetas* 2006/4. 71–88.
- 2010 *A pallérozatlanság ellenében. Iskolázás a falvakban a polgárosodás hajnalán.* (Oktatás és társadalom 6.) Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó.
- 2014 *Lépcsőfok vagy zsákutca? A tanítói professzionalizáció kezdetei: az abaúji reformátusok példája.* *Korall* 15/56. 27–45.

- VÁ CZ József
 é.n. [1980] *Kultúrharc Solymáron*. Online publikáció: http://www.solymar.hu/tortenet/adalekok/25_vacz_kulturharc.htm [utolsó letöltés: 2017. augusztus 16.]
- VAN GENNEP, Arnold
 2007 *Átmeneti rítusok. Az ajtóhoz és a küszöbhez, a vendégszeretethez, az örökbe fogadáshoz, a terhességhez és a gyermekágyhoz, a születéshez, a gyerekkorhoz, a serdülőkorhoz, a beavatáshoz, a felszenteléshez, a koronázáshoz, az eljegyzéshez, a házassághoz, a temetéshez, az évszakokhoz és más egyébhez kapcsolódó rítusok módszeres elemzése.* (Kultúrák keresztútján.) Budapest – Pécs: L'Harmattan – PTE Néprajz–Kulturális Antropológia Tanszék.
- VANYÓ Tihamér
 1941 *A plébániatörténetírás módszertana. Regnum Egyháztörténeti Évkönyv 1940–1941.* Budapest. 3–65.
- VARGA Szabolcs
 2006 *A plébániai levéltárak forrásértéke a pécsi egyházmegyében.* In VARGA Szabolcs – VÉRTESI Lázár (szerk.): *A magyar egyháztörténet-írás forrásadottságai. Egyháztörténeti kutatások levéltári alapjai különös tekintettel a pécsi egyházmegyére.* (Seria historiae dioecesis Quinqueecclesiensis II. PHF 4.) Pécs: Pécsi Püspöki Hittudományi Főiskola – Pécsi Egyháztörténeti Intézet. 135–160.
- VARGA Szabolcs – VÉRTESI Lázár (szerk.)
 2006 *A magyar egyháztörténet-írás forrásadottságai. Egyháztörténeti kutatások levéltári alapjai különös tekintettel a pécsi egyházmegyére.* (Seria historiae dioecesis Quinqueecclesiensis II. PHF 4.) Pécs: Pécsi Püspöki Hittudományi Főiskola – Pécsi Egyháztörténeti Intézet.
- VARGYAS Lajos
 1961 *Miért és hogyan történeti tudomány a néprajz? Néprajzi Értesítő XLIII. 5–20.*
- VÁRI András
 2008 *A magyarországi hitelszövetkezeti mozgalom megalapítása 1886–1894. Századok 142/3. 629–671.*
- VÁRKONYI András
 1962 *Az elfelejtett „papramorgó”. Világosság 3/7–8. 92–96.*
- VOIGT Vilmos
 2004 *A vallási élmény története. Bevezetés a vallástudományba.* Budapest: Timp.
- VÖRÖS Emese
 2004 *A paplakodalom.* In BARNÁ GÁBOR (szerk.): *Rítusok, folklór szövegek.* Budapest: Paulus Hungarus – Kairosz. 31–42.
- WALPER, Franz
 1999 *Vergangenheit und Gegenwart. Geschichte der deutschsprachigen Seelsorge in Ungarn.* Budapest: szerzői.

WIETSCHORKE, Jens

- 2010 Historische Ethnografie. Möglichkeiten und Grenzen eines Konzepts. *Zeitschrift für Volkskunde* 106/2. 97–124.
- 2012 Historische Anthropologie und Europäische Ethnologie: Zur epistemologischen Verklammerung von Geschichte und Gegenwart in einem Forschungsprogramm. In BINDER, Beate – FENSKE, Michaela (szerk.): *Historische Anthropologie. Standortbestimmungen im Feld historischer und europäisch ethnologischer Forschungs- und Wissenspraktiken = Historisches Forum* 14. *Standortbestimmungen im Feld historischer und europäisch ethnologischer Forschungs- und Wissenspraktiken*. 23–35. Online publikáció: <http://edoc.hu-berlin.de/histfor/14/> [utolsó letöltés: 2016. október 18.]

WITTSTADT, Klaus (Hg.)

- 1988 *Kirche und ländliche Gesellschaft in Mainfranken von der Reformation bis zur neuesten Zeit. Dargestellt an den Dörfern Frickenhausen/Main – Gaukönigshofen – Geldersheim*. Würzburg: Echter.

WRIGHT, Susan J. (ed.)

- 1988 *Parish, Church and People. Local studies in lay religion 1350–1750*. London – Melbourne – Auckland – Johannesburg: Hutchinson.

ZAKAR Péter

- 1999 *A magyar hadsereg tábori lelkészei 1848–49-ben*. Budapest: METEM.
- 2001 Forradalom az egyházban? A radikális papság 1848–49-ben. In SARNYAI Csaba Máté (szerk.): *Állam és egyház a polgári átalakulás korában Magyarországon 1848–1918*. Budapest: METEM. 53–62.

ZIEMANN, Benjamin

- 2007 Säkularisierung, Konfessionalisierung, Organisationsbildung. Aspekte der Sozialgeschichte der Religion im langen 19. Jahrhundert. *Archiv für Sozialgeschichte* 47. 485–508.

ZOLTÁN József

- 1963 *A barokk Pest-Buda élete. Ünnepségek, szórakozások, szokások*. Budapest: Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár.

ZUMHOLZ, Maria Anna

- 2004 *Volksfrömmigkeit und katholisches Milieu. Marienerscheinungen in Heede 1937–1940. Im Spannungsfeld von Volksfrömmigkeit, nationalsozialistischem Regime und kirchlicher Hierarchie*. (Schriften des Instituts für Geschichte und Historische Landesforschung, Vechta / Institut für Geschichte und Historische Landesforschung 12.) Cloppenburg: Runge.

Dorfpfarrer im bürgerlichen Zeitalter

Kirche und lokale Gesellschaft in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts in der Umgebung von Buda (Ofner Bergland)

Die wissenschaftliche Auseinandersetzung mit der Gesellschaft und Kultur der europäischen – darunter auch der ungarischen – Dörfern blickt auf eine beinahe jahrhundertlanges Vergangenheit zurück. Eine noch längere Tradition weist die Erforschung der Religions- und Kirchengeschichte, so auch die der ungarischen katholischen Kirche auf. Unter den sich kreuzenden Lichtstrahlen der humanwissenschaftlichen Reflektoren blieb jedoch ein wichtiges Gebiet bis vor kurzem im Halbschatten: Der niedere Klerus, also die Gruppe inmitten den lokalen Gemeinschaften – oder aus der umgekehrten Richtung formuliert – auf den unteren Ebenen der Kirchenhierarchie tätigen Geistlichen. Es gilt wohl nahezu einen Gemeinplatz, dass diese Personen wichtige Rollen im Leben und in der Organisation der lokalen Gesellschaften, in der Formung der Kultur spiel(t)en, doch wenige haben es unterfangen, die aus diesem Gemeinplatz resultierende Fragen im Rahmen einer systematischen Untersuchung zu stellen. Diesmal richte ich meine historisch-ethnographische Taschenlampe auf römisch-katholische Priester, die in den bewegten Jahrzehnten der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts in der überwiegend von deutschsprachigen Katholiken bewohnten Region in der Umgebung von Buda(pest) – genannt auch Ofner Bergland – wirkten.¹⁰⁶⁵ Dieses Gebiet gehört(e) zur mittlungarischen Diözese von Stuhlweißenburg (Székesfehérvár). Den zeitlichen und räumlichen Fokus der Untersuchung designiert eine ausgewählte priesterliche Laufbahn: Alois Szobovits (Szobovits Alajos) (1818–1895) wurde nach langem Dienst im bischöflichen Hof, im Jahre 1855 Pfarrer der Gemeinde Hidegkút bei Buda und der dazugehörenden beliebten Wallfahrts- und Ausflugsort Maria Einsiedl (Máriaremete), und blieb im Amt bis zu seiner erzwungenen Pensionierung 1886.

Die Struktur dieser Monografie ist konzentrisch: Nach dem Überblick der Wissenschafts- und Forschungsgeschichte, sowie der Quellenlage und der angewandten Methoden (Kap. I),¹⁰⁶⁶ werden in den Kapiteln I–IV die Mikro-, Mezo-, und Makrokontexte bezüglich des Raums, der Zeit und Thematik herausgearbeitet,

¹⁰⁶⁵ Zum untersuchten Dechanat gehörten folgende Ortschaften: Borosjenő (Weindorf), Kalász, Budakeszi (zeitweilig woanders gehörend), Hidegkút, Nagykovácsi, Solymár, Piliscsaba, Üröm, Vörösvár (und Szentiván als Filiale).

¹⁰⁶⁶ Die von mir als Methode vorgestellte *historische Ethnographie* ist ein auf Ansporn der neueren deutschsprachigen Fachdiskussion für die ungarische Wissenschaftslandschaft umformulierte Forschungsprofil.

womit das Fallbeispiel des V. Kapitels vorbereitet wird. In diesem werden die bis dahin behandelten Themen in der Einheit der Praxis zusammengeführt und neu beleuchtet. Schließlich werden im VI. Kapitel werden die Ergebnisse rekapituliert und die Folgerungen formuliert – diese beinhaltet auch dieses Resümee.

Der Seelsorgeklerus

In den Kapiteln II und III wurde es versucht, durch Analyse der Tendenzen der Diözese Stuhlweißenburg, sowie des untersuchten Dechanats (Unteres Budaer Dechanat – Buda Inferior) etliche strukturelle Probleme der Gruppe „niederer Klerus“, sowie die Steuerungsmechanismen auf Diözesan- und Dechanatsebene zu beschreiben. Das Kennenlernen dieser Kontexte war einerseits eine Voraussetzung des Verstehens der im Fallbeispiel dargestellten lokalen Konflikten, andererseits – umgekehrt – waren gerade diese im Fallbeispiel enthüllten Diskurse, bzw. die dadurch sichtbar gewordenen Praxen, die den lokalen Realitätsgehalt der Begriffen wie „Hierarchie“ oder „Steuerungsmechanismus“ sichtbar gemacht haben.

Für die Diözese war in der zweiten Hälfte des Jahrhunderts – nicht zuletzt in Folge der Revolution und des Freiheitskampfes von 1848/1849 – eine relativ Priestermangel charakteristisch. Dazu kam die Ungeordnetheit der Situation der Altpfarrern, sowie den jungen Kaplänen. Die Zahl der Gläubigen nahm sowohl in der Diözese als auch im Dechanat intensiv zu, dies wurde jedoch nicht von der Entwicklung des Pfarreinetzes gefolgt. Die Unterschiede zwischen den Pfarreien und Benefizien waren sehr groß, nicht nur finanziell, sondern auch in Prestige, hinsichtlich der Arbeitsbelastung und Arbeitsbedingungen, sowie des patronatsrechtlichen Hintergrunds. Da die betagten Pfarrern nicht von ihren Pfarreien abdanken konnten oder wollten, es stieg die Zahl derjenigen, die zu lange Jahre im Einsteigerstatus – als Kaplan oder im Dienst am bischöflichen Hof – stecken geblieben sind. Eine Untersuchung von Bewerbungen für die Pfarrerstellen (lat. *conkursus*) hat gezeigt, dass es sich für die besseren Pfarreien richtige Wettkämpfe entfalteten, während nicht wenige Geistlichen schwierig von ihren armen, entlegenen Stationen entkommen konnten.

Die in dieser Arbeit aufgezeigten Pfarrerpersönlichkeiten sollen einem diejenigen negativen Urteile in Erinnerung rufen, die von Kirchengeschichtsschreiber und Volkskundler öfters die „josephinische“ Priestergenerationen charakterisieren: Beamtenhaftigkeit, Bevorzugung der materiellen Sicherheit, Karrierismus, Mangel an seelsorgerischen Eifer und an Glauben. Während allerdings bezüglich des Frömmigkeits- und Glaubensarmut die zeitgenössische Kritik und die der

analysierenden Nachwelt übereinklingt, ist das im Nachhinein eindeutig negativ konnotierte priesterliche Rollenverständnis als Beamter hatte in den damaligen Diskursen auch einen lösungssuchenden, programmatischen Zug eigen. Sogar zwei unter den in der Arbeit zitierten Pfarrer hatten es als eine erwünschte, die Lage der katholischen Geistlichkeit würdiger machende Lösung angesehen, wenn die Pfarrer einen Beamtenstatus, und dadurch – gleich den weltlichen Beamten – eine sichere und berechenbare Finanzierung und eine gebührende Personenversicherung hätten genießen können. Anders formuliert: Das Rollenverständnis als Beamter erschien als eine bürgerliche Alternative des traditionellen, feudal-patriarchalischen Beziehung zwischen dem Pfarrer und den Gläubigen. Die Herausarbeitung dieser These ist eine künftige Forschungsaufgabe, wobei sich auch ein internationaler Vergleich als lehrhaft erweisen kann – zum Beispiel die Gegenüberstellung des ungarische Diskurses mit dem, der sich nach dem vergleichsweise frühen und drastischen Trennung von Kirche und Staat in Frankreich entfaltete. Weiterführende Fragen lassen sich stellen, wenn man bedenkt, dass der Beamtenrolle nicht bloß eine Art intrinsische Attitüde war, sondern sie war auch mit den funktionellen Mangelhaftigkeiten des Staates zu erklären: Der sich schrittweise säkularisierende bürgerliche Staat stützte sich in Ungarn selbst in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts noch erheblich auf die Kirche und ihre Institutionen, vor allem was die Registration und Administration der Bevölkerung betraf (Matrikelführung).

Pfarrer und Gemeinschaft – institutionelle, persönliche und materielle Eingliederung

Zum Verständnis der vielschichtigen Beziehung zwischen der katholischen Kirche und der Dorfgemeinschaften lieferten die untersuchten Quellen vor allem durch die Problematik der Pfarrökonomie und der priesterlichen Besoldung sowie durch die Entwicklung der Selbstverwaltung der Pfarrgemeinde.

Die Kirche und die Pfarrei war neben seinen anderen Funktionen auch eine wirtschaftliche Einheit. Ihr Vermögen und Einkommen setzte sich aus mehreren Elementen zusammen. Die Basis (meist einen Ackerfeld) gewährte der jeweilige Patronatsherr, für das Gros der Unterhaltung war die Gemeinde zuständig, dazu kamen die „frommen Gaben“ der Gläubigen und die Einkommen aus eigener Ökonomie (Acker- oder Obstbau, Verpachtung der Felder, Kreditvergabe usw.). Im 18–19. Jahrhundert gab es an den meisten Pfarreien Kuratoren (oder: Kirchenväter, Syndici), die aus den angesehenen Männern der Dorfgemeinschaften

gewählt wurden, und zu dessen Aufgaben auch die Kontrolle der Pfarrökonomie und der Kirchenfinanzen gehörte. In der Praxis hatten sie aber nur selten diese Kontrollfunktion erfüllt, meistens verwaltete der Pfarrer die Pfarrgüter alleine, auf seine eigene Faust. Nach 1848, und besonders inmitten der kirchenpolitischen Debatten nach dem österreich-ungarischen Ausgleich 1867, schien diese patriarchalisch anmutende informelle Ökonomie immer weniger zeitgemäß und haltbar zu sein. Jedoch kam die Aushandlung neuer Mechanismen nur langsam voran. Die 1859 ausgegebene *instructio normativa* zielte durch die Befestigung der Position der „aus dem Schoß des Volks“ gewählten Kuratoren auf die Bestärkung der Teilnahme der Laien in den Pfarrökonomie, dieses Ziel wurde allerdings – mangels autonomer Pfarrgemeinden – meistens nicht erreicht: Die Kuratoren blieben nach wie vor dem Pfarrer untergeordneten Amtsträger.

In der vorliegenden Arbeit wurde die Kirche – bzw. die Pfarrei – auch als lokale Kreditanstalt vorgestellt. Diese – auf lange europäische Vergangenheit zurückblickende – Praxis, dass kirchliche Institutionen Kapital ansammeln und Kredite vergeben, scheint in der untersuchten Epoche, trotz jedes diözesanen und staatlichen Kontrollversuchs mangelhaft funktioniert zu haben. Über die Transparenzmangel, sowie der lästigen Amtsführung und Administration hinaus war das für das System eine allgemeine Kapitaldefizit charakteristisch (abgesehen von Ausnahmen, wie zum Beispiel die Kasse von Maria Einsiedl). Diese aus dem Feudalismus zurückgebliebene konfessionsbasierte Kreditvergabepraxis wurde ab den 1880er Jahren durch das moderne System der Kreditanstalten abgelöst, an dessen Ausbau viele Pfarrer und Pastoren teil nahmen. Selbst diese Umwälzung kann als ein – künftiger Untersuchung würdiger – Säkularisationsprozess erkannt werden.

In der bürgerlichen Epoche wirkte – ähnlich der Geld-, und Güterverwaltungspraxis der Pfarreien – auch die Einkommensstruktur der Pfarrer immer anachronistischer. Die aus Geldern, Naturalien und Dienstleistungen zusammengesetzter Unterhaltung der Benefiziaten ging nicht selten auf jahrzehntealten Verträgen zurück (meist auf kanonischen Visitationen), die man zwar mit sogenannten *Pauschalverträgen* (lat. *contractus aversionalis*) zu modernisieren versucht hat, allerdings konnten damit die Eventualitäten nicht beseitigt werden. Der Zugriff zu den vertragsmäßig zustehenden Einkünften war abhängig von der Willigkeit und Potenzial der Gemeinde und der Gläubigen. Die Verträge wurden oftmals vom Gewohnheitsrecht und vom persönlichen Verhältnis zwischen Pfarrer und Gläubigen überschrieben – dies wurde besonders bei Ankunft eines neuen Pfarrers oder bei Konflikten sichtbar. Neben den Schwierigkeiten soll auch nicht unerwähnt bleiben, dass diese unmittelbare Finanzierung war die Grundlage dessen „patriarchalischen Beziehung“ zwischen

Pfarrer und Dorf, beziehungsweise dessen gegenseitige Angewiesenheit, wovon der Pfarrer existentielle Sicherheit, die Gläubigen aber die Befriedigung ihrer Bedürfnisse nach dem Sakralen erwarteten (dies nennt Rainer Beck *sakrale Ökonomie*). Eine aus einer zentralen Kasse flüssig gemachte „Beamtenbesoldung“ hätte dieses Gleichgewicht aufgehoben.

Mit den finanziellen Fragen hängt eng die Problematik der kirchlichen Selbstverwaltung zusammen. In den konfessionell homogenen katholischen, so auch in den von mir untersuchten Dörfern vertraten die Gemeinde gegenüber dem Pfarrer traditionellerweise die aus dem Dorfrichter und den Geschworenen bestehenden Ortsvorstände. In der zweiten Hälfte des 19. Jahrhundert wurde der Anspruch nach einer von der „politischen Gemeinde“ unabhängigen Kirchengemeinde immer ausdrücklicher formuliert. Dazu kam als wichtiger Motivationsfaktor die ebenfalls reformierungsbedürftige kirchliche Geldverwaltung, sowie die durch das Volksschulgesetz 1868 gestellte Anforderungen, infolge deren katholische Schulkommissionen, beziehungsweise „gemischte Kirchengemeindekommissionen“ hätten gegründet werden sollen. Jedoch wurden diese bis auf die 1900er Jahren nur sporadisch aufgestellt, und wenn, dann sind sie meistens dem Pfarrer untergeordnete Instanzen geblieben, und nur sehr selten zu einem autonomen, das Pfarrvolk gegenüber dem Pfarrer vertretendes, Selbstverwaltungsgremium geworden. Immerhin, es sollen weitere Forschungen klären, wie und inwieweit diese Schul- und Pfarrkommissionen die lokalen Machtstrukturen und die Pfarrer-Dorf-Beziehung umformten – auch in dieser Hinsicht kann sich ein internationaler Vergleich gewinnbringend erweisen (z.B. mit den französischen *conseils de fabrique paroissiale* in Frankreich).

Im vorliegenden Buch ist ein wichtiger thematischer Schwerpunkt die Entwicklung der verschiedenen „kirchennahen“, von Laien erfüllten Funktionen (Kantor, Lehrer, Mesner, Glöckner usw.). Auch diesbezüglich wurde auf die oben erwähnten äußeren Motivationsfaktoren – vor allem auf das Volksschulgesetz – hingewiesen. Das Kantorlehreramts wurde überall vom Amt des Notärs getrennt, und die die Umformung der katholischen Dorfschulen zu staatlichen bzw. gemeindlichen Volksschulen ab 1868 beschleunigte auch die Trennung des Kantor- und Lehramtes. Unterdessen hatte der Kantor immer weniger Aufgaben in der Sakristei und im Glockenturm zu verrichten. In theoretischer Hinsicht kann dieser Prozess als *Professionalisierung* der jeweiligen Berufe (Notär, Lehrer, Kantor) interpretiert werden. Die Beispiele dieser Arbeit hatten aber auch gezeigt, dass die Trennung der bis dahin organisch zusammengehörenden Ämter und Bereiche auch eine Reihe praktischer Probleme bereiteten und heikle Konflikte auslösten. In diesem Kontext liest man in den Quellen der 1870er–1890er Jahren den Ausdruck *Kulturkampf*. Durch

die weitere Untersuchung der angesprochenen lokalen Problemfeldern kann die historiographische Diskussion über die Plausibilität dieser deutsch-preußisch geprägten Begriffs auf ungarische Umstände weiter geführt werden.

Die Beziehung zwischen Pfarrer und Gemeinde kann – mit Anwendung eines wohlbekannten kulturwissenschaftlichen Schemas – auch aus dem Gesichtspunkt der sozialen und kulturellen Distanz betrachtet werden. Der Priester war – auch allein durch seine Position – einigermaßen Außenseiter in einer Dorfgemeinschaft, die Frage bezieht sich also her auf die Größe und Richtung der Distanz. Während die Forschungen über das frühneuzeitliche Ungarn das Bild eines eher volksnahen niederen Klerus zeichnen, solange sind sich die zweite Hälfte des 19. Jahrhunderts erforschenden Autoren darin einig, dass die Bildungsniveau der Pfarrerschaft gestiegen ist, damit entfernten sich von der Kultur der ihnen anvertrauten Gläubigen. Die mit dieser Entfernung oft gepaarte abgehobene Attitüde ist auch aus manchen Beispielen dieser Arbeit kennenzulernen. Gegenüber dem zwangsläufigen Außenseitertum der Dorfgeistlichen kann als integrierender Faktor erwähnt werden, dass der Pfarrer auch als landwirtschaftlicher Akteur in der lokalen Gesellschaft präsent war. Er war mehrfach interessiert am Erfolg der landwirtschaftlichen Produktion, man denke nur an die Getreideanteil in der Einkommensstruktur, oder an die Verpachtung bzw. Bewirtschaftung der Pfarrerräcker. Diese wirtschaftliche-existentielle Einbettung hat die Beziehung zwischen Pfarrer und Dorf grundlegend mitbestimmt, und dieselbe Einbettung ermöglichte es dem Geistlichen, gelegentlich als landwirtschaftlicher Innovator aufzutreten – obwohl diese Funktion in den Beispielen dieser Arbeit keineswegs zentral ist. In der untersuchten Epoche scheint die Figur des *Ökonomiepfarrers* (Ausdruck von Alois Schmid) – der mit seiner musterhaften Wirtschaft, mit seiner Lehre und Neuerungen seinen Gläubigen vorgeht – im Vergleich mit dem 18. Jahrhundert wesentlich an Attraktivität eingebüßt zu haben. Die meisten Dorfgeistlichen waren eher bemüht, sich vom landwirtschaftlichen Milieu zu distanzieren – dagegen verstärkte sich unter ihnen die intellektuell-bürgerliche Attitüde.

Offizielle Religion und Volksreligion – Praxis der Laienfrömmigkeit

Die Priester erscheinen in der volkskundlichen Fachliteratur, wenn überhaupt dann meistens unpersönlich, als „für das religiöse Feld in ihrer Person gleichgültige, und deswegen beliebig untereinander austauschbare Beamte des Kultes“ (Zitat

nach Pierre Bourdieu). Ein Ziel meiner Arbeit war, die Grenzen dieser persönlichen Austauschbarkeit zu zeigen, beziehungsweise dafür argumentieren, dass die Teilnahme – so der Einzelnen sowie der Gemeinschaften – an religiösen Praxen nicht allein mit der „funktionalen-institutionellen Autorität“ der Kirche (Bourdieu) zu erklären ist. Ich bin aus der Annahme ausgegangen, dass der Pfarrer als Kultusleiter und Anbieter der religiösen Dienste eine oft unumgehbare aber nicht unhinterfragbare Person im religiösen Leben eines Dorfes war. Statt des traditionellen, zweipoligen Modells – in dem die Phänomene der offiziellen (d. h. von der Kirche vorgeschriebenen bzw. geförderten) und die Tatsachen der jenseits dieses Kanons existierenden Populär- bzw. Volksreligiosität scharf unterschieden werden – scheint es zweckmäßiger zu sein, von der *Praxis der Laienfrömmigkeit* zu sprechen. Mit diesem Begriff soll der Gebrauchsaspekt der Religiosität hervorgehoben werden: Im Buch habe ich versucht, die Religiosität der betreffenden Einzelnen und Gruppen „im Werden“, also in der Einheit des Geschehens, kurz: als *Praxis* zu interpretieren, wobei der Priester eine ausgezeichnete Rolle spielt, jedoch nur einer der Akteure ist.

Immerhin, obwohl ich den Begriff der *praktischen Laienfrömmigkeit* für die wissenschaftliche Analyse geeignetes Werkzeug halte, auch die Opposition „offiziell vs. populär“ darf nicht außer Acht gelassen werden, da diese Unterscheidung schon Teil der Perzeption des damaligen religiösen Menschen war. Auch die katholische Kirche war schon immer bemüht, die „orthodoxen“ und „unorthodoxen“ religiösen Fakten klar voneinander zu trennen. Es gilt also die Frage zu untersuchen, welche Meinungen seitens der katholischen Kirche und in der öffentlichen Rede im Ungarn des 19. Jahrhunderts gegenüber der „Frömmigkeit des gemeinen Volks“ formuliert wurden. Die die Religion betreffenden Tendenzen der zweiten Hälfte des Jahrhunderts (etwa: wachsende religiöse Indifferenz, konfessionelle Polarisierung, liberale Kirchenpolitik, Säkularisierung etc.), beziehungsweise die konservativ-defensive Attitüde der katholischen Kirche gegenüber diesem „Zeitgeist“ hatte eine ambivalente Bezug zum Phänomen „Volksfrömmigkeit“ zur Folge. Die rigorose josephinische Geistigkeit weiterführenden Priester – wie zum Beispiel Pfarrer Aloysius Szobovits – verhielten sich ziemlich kritisch gegenüber den Erscheinungen der Volksfrömmigkeit, und auch solchen – von der Kirche nicht nur geduldeten, sondern auch geförderten – Devotionsformen, wie auch das Wallfahren war. Über die persönliche Überzeugung hinaus spielte dabei auch die Gegebenheit eine Rolle, dass der Wallfahrtsbetrieb und die mit der Beteiligung der Kirche weiterlebenden volksfrommen („abergläubischen“) Praxen als ideale Zielscheiben für die liberalen öffentlichen Rede dienten. Der Pfarrer befand sich in Maria Einsiedel in einer prekären Situation. Einerseits hatte er den Respekt seiner Kirche und seine eigene Position als Leiter des Kultes inmitten

der „an einem solchem Wallfahrtsort oft vorkommenden Missbräuche“ zu verteidigen. Andererseits durfte er nicht allzu rigoros und eindringlich gegen die missbilligten Praxen auftreten, weil er damit riskiert hat, die Gläubigen – also die Massenbasis seiner persönlichen und institutionellen Existenz – gegen sich und der katholischen Kirche zu stimmen. Damit wird zu dem Gedanken zurückgekehrt, nachdem in der als Praxis betrachteten Religiosität die Interpretationen des Priesters mit denen der anderen Akteure konkurrieren. Als der Pfarrer – sich auf seinem positionsbedingten Ansehen stützend – viel zu vehement die für abergläubisch gehaltenen Bräuche angriff, erreichte schnell die Grenzen des Respekts, der einer priesterlichen Soutane entgegengebracht wurde, und verwickelte sich in schwere Konflikte.

Nicht nur in seinen Kämpfen mit den Pilgern und Wallfahrern, sondern auch in der Beziehung des Pfarrers zu seiner „eigenen Herde“ sind die Differenzen zwischen den kirchlichen Regelungen und den religiösen Ansprüchen der Gläubigen nachvollzuziehen. Die Intensität der Konflikte um die verweigerte Vorsegnung, um Taufen und Bestattungen zeigt, dass es in diesen Fällen nicht einfach die Einhaltung der kirchlichen Ordnung, sondern elementaren Bedürfnisse auf dem Spiel stehen. Die kirchlichen Zeremonien waren in den Dorfgemeinschaften des 19. Jahrhunderts zentrale – „sine qua non“ – Elemente der Übergangsriten (*rites de passage*), und gehörten zur gemeinschaftlichen Norm, welche Norm wiederum durch Bräuchen und Glauben bekräftigt wurde (zum Beispiel durch Verbote bezüglich der weiblichen Unreinheit, oder Vorstellungen um das Begräbnis der Leichen in nicht eingesegetem Boden). Dies kann einerseits als Erfolg der jahrhundelangen Kirchendisziplin und Indoktrination beurteilt werden, was aber andererseits (und paradoxerweise) den Handlungsraum des Geistlichen im Dorf einengte. Er konnte nämlich schnell den Ärger der Gemeinde schnell gegen sich ausrufen, wenn er die Macht, die ihm durch die Verrichtung oder Verweigerung der Zeremonien gegeben war, für Disziplinierung, Bestrafung, geschweige denn für Rache anwendete. Mangels Alternativen verursachte schwerwiegende religiöse und soziale Defizit, wenn der Pfarrer aus irgendeinem Grund (Konflikt, Absenz, Krankheit usw.) für die Gemeinschaft unzugänglich, oder unakzeptabel, oder für seine Aufgaben unfähig geworden ist. Die daraus resultierende Frustration konnte verschiedene Formen aufnehmen. Die Gläubigen konnten ihre Missgunst durch ohne Pfarrer durchgeführten religiösen Handlungen (z.B. Prozessionen), durch für die kirchlichen und weltlichen Behörden formulierten Beschwerdebriefen zum Ausdruck bringen, und es war auch nicht selten, dass die Spannungen bis zur Handgreiflichkeit eskalierten. Als letztes Argument erscheint in so manchen Fällen die Möglichkeit des Übertretens auf eine andere – nämlich auf die calvinistische oder lutherische – Konfession.

Säkularisation, Konfessionen und Verbürgerlichung

Die in diesem Band untersuchten Epoche wird sowohl von den zeitgenössischen Autoren als auch von Forschern der Nachwelt oft als ein „religionsloser“ oder zumindest „religionsarme“ Zeitalter charakterisiert. Gegenüber diesen Meinungen, die sich in ein breit aufgefasstes Säkularisationsparadigma eingliedern lassen, ist in der deutschen historischen Religionssoziologie auch die These formuliert worden, wobei das 19. Jahrhundert als ein „zweites konfessionelles Zeitalter“ betrachtet, und die Konfessionen als wichtige gesellschaftsformende Faktoren anerkannt werden sollte (Olaf Blaschke). Natürlich ist auch diese These mehrfach kritisiert worden, unter anderem mit dem Argument, dass gegen eine Säkularisationsperiode eine konfessionelle zu stellen, ergibt ein genauso monokausales Modell, was man gerade überwinden hätte wollen.

Anhand der von mir erforschten lokalen Praxen möchte ich für die simultane Existenz dieser beiden religions- und geschichtshistorischen Prozessen plädieren. Die Äußerungen von Aloysius Szobovits lassen sich genauso plausibel sowohl im Kontext des Säkularisationsparadigmas als auch in dem der konfessionellen These interpretieren, umso mehr, weil diese Gedanken im Argumentinventar des Pfarrers gleichzeitig und nahezu voneinander untrennbar präsent sind. Charakteristisch ist zum Beispiel, wie er in seinen Schriften oft die allgemeine Erfahrung der nachlassenden Frömmigkeit mit den (Vor)urteilen gegenüber anderen Konfessionen verknüpft: Etwas pointiert [sarkitva?] gebracht kann so formuliert werden, dass die Säkularisation und die Raumverlust der katholischen Kirche für ihn die Konsequenz der Raumgewinn der Protestanten im öffentlichen Leben war. Die von ihm mit den Freimaurern und Juden unter einen Hut gebrachten Protestanten hat er hinter allen gegen ihn – und dadurch gegen den Katholizismus – gerichteten Angriff geahnt, und sie als ein allgemeines Feindbild konzipiert. Dies wirkt etwas merkwürdig, wohlweisend, dass er in einer religiös nahezu homogen katholischen Dorfgemeinde diente, und in einem Wallfahrtsort, der ebenfalls überwiegend von Katholiken besucht war. Durch Szobovits' entrüsteten Attitüde kann auch diejenige Spannung erspürt werden, die in der Epoche immer deutlicher zwischen der kirchlich-konservativen Frömmigkeitsideal und der Religiosität bürgerlicher Art geworden ist. Als eine Manifestation eines steigenden bürgerlichen Selbstbewusstseins im Bereich Religion kann die schon erwähnte Drohung mit der Konversion zu anderen Konfessionen (*apostasia fidei*): Obwohl dies nur selten von einem tatsächlichen Konfessionswechsel gefolgt war, immerhin ist es bemerkenswert, dass es für den mit ihren Pfarrer unzufriedenen Gläubigen als eine realistische Option erschien, für die Befriedigung ihrer

religiösen – und zugleich sozialen – Bedürfnissen einen anderen „Dienstleister“ in Anspruch zu nehmen. Demzufolge war also die konfessionelle Verbundenheit und Treue der Gläubigen nicht unbedingt so tief, und stand nicht in einem so unveröhnbaren Gegensatz zum Protestantismus, wie im Weltbild von Aloysius Szobovits. Immerhin, man brauchte unbedingt einen Geistlichen – Pfarrer oder Pastor – irgendeiner (christlicher) Konfession, da der säkularisierte Staat noch nicht in allen lebenswichtigen gesellschaftlichen Funktionen die Kirche(n) zu versetzen imstande war.

Schließlich ist es noch hinzuzufügen, dass Pfarrer Szobovits' beleidigte, die Gründe seiner Probleme außer Haus suchende (und findende) Grundhaltung war nicht fremd von der defensiven Strategie der katholischen Kirche, die auf die Wandlungen und Herausforderungen der Zeit meistens autoritäre, konservative Antworten gab. Für die Priester – seien sie Dorfpfarrer oder Bischöfe – die ihre Bildung in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts in josephinistischen Seminaren erhielten, war die Parität der Konfessionen ein Skandal, genauso, wie die konfessionslose Schule oder die gemischte Ehe. Über die Entrüstung hinaus konnte allerdings die Meisten dieser Generation nicht übertreten. Man kann den Hidegkúter Pfarrer als ein konsequenter Vertreter dieser kirchlichen Kurs „von altem Schlag“ betrachtet werden – wie er sich selber auch gerne betrachtete in seinem erbitterten Kampf gegen die Protestanten, Juden, Freimaurern und Liberalen. Dieser Kampf war aber mit der Zeit immer mehr dem Heldentum von Don Quichote ähnlich, was gerade die Unhaltbarkeit des vom Pfarrer vertretenen konservativen Katholizismus illustrierte. Die Reformgedanken haben noch keinen Umbruch erreicht, es stand die sich ab den 1890er Jahren entfaltende katholische Strategie noch nicht parat, mit deren Hilfe ein Dorfpfarrer seine Konkurrenzkämpfe in den sich rasch verändernden lokalen Gesellschaften und in deren religiösen Feldern mit Erfolg hätte antreten können.

*Verfasst und übersetzt von János Bednárík,
korrekturgelesen von Rudolf Radenhausen.*

Village pastors in the bourgeois age

Church and local community around Buda in the second half of the 19th century in villages

Social scientific interest in European (including Hungarian) rural society and culture goes back for more than a century. Research on the history of religion and the Church, as well as on the history of the Hungarian Roman Catholic Church, has an even longer past. However, in the interstices of these multiple research interests one important area has been neglected: the life of the lower clergy, the activities of priests and pastors at the community level or – to put it differently – at the lower rungs of church hierarchy. It is a cliché that these people played a significant role in the lives of village communities, in the organisation of local societies and in the shaping of local culture, yet very few researchers have made the questions arising from this fact the subject of systematic study. In this historical ethnographic work, I hone in on the Roman Catholic priests who lived and worked in German villages around the town of Buda.¹ I focus on the exciting and eventful decades of the second half of the 19th century, and most particularly on the period marked out by the career of a single priest whose activities I chose to analyse in detail. Alajos Szobovits (1818–1895) became the pastor of Hidegkút near Buda and of the neighbouring popular shrine and hiking destination, Máriaremete (Maria Einsiedl), in 1855. He took up this position after a long service in the diocesan office, and remained in it until his dismissal in 1886.

This volume has a concentric structure. After the literature review and a discussion and overview of sources and methods² in Chapter 1, I present the micro-, mezo- and macro-contexts relevant for the study of the region, period and topic in Chapters 2–4. This sets the stage for my case study in Chapter 5. The case study of the career of Alajos Szobovits discusses the issues raised in the previous chapters through the lens of the praxis of one person, casting new light on several of them. Finally, I present my results and conclusions in Chapter 6 – a summary of which constitutes this abstract.

¹ The deanery I study consisted of the following settlements: Borosjenő (Weindorf), Kalász, Budakeszi (temporarily belonging to another district), Hidegkút, Nagykovácsi, Solymár, Piliscsaba, Úröm, Vörösvár és Szentiván (as the filial of Vörösvár).

² *Historical ethnography (historische Ethnographie)*, the methodology I apply here grows out of an interweaving of recent debates in German research and Hungarian research traditions.

The pastoring clergy

In chapters 2 and 3 I outline some of the structural problems affecting the lower clergy through analysing conditions in the Székesfehérvár diocese and the Buda deanery. I also highlight the management mechanisms present at the episcopal and decanal levels. Uncovering these contexts is a prerequisite for understanding local conflicts discussed in later chapters. The reverse is also true, the local discourses from the case study, and the practices they throw light upon, help us understand what lies behind these hierarchical relations.

In the second half of the 19th century, the diocese suffered from a relative lack of priests, not the least due to the consequences of the 1848/1849 Revolution and War of Independence: it was especially in need of younger and more easily mobilized pastors. The unresolved situation of elderly priests and chaplains, together with the growing membership of congregations that the parish network could not keep up with only made matters worse. There were enormous differences between the various parish posts in terms of finances, prestige, workload, working conditions and legal security guaranteed by patrons. Since elderly priests could not or would not relinquish their benefice, the number of years one would spend in an entry-level position (as a chaplain or in the service of the diocesan office) significantly increased. By investigating parish applications (*concursums*) we can see that there were veritable fights for better parishes while priests serving in less desirable places often could not leave for better posts.

The portraits and careers of parish priests highlighted in this work as well as the conflicts concerning the administering of the sacraments bring to mind those negative comments with which church historiographers and ethnographic authors characterise the “Josephinian” clergy (civil servant attitude, prioritisation of material security and career, the lack of faith and pastoral devoutness). Yet, while contemporary critics and 20th-21st century researchers agree about the lack of faith and pastoral devoutness, the civil servant-like attitude, which is unequivocally deemed negative by modern research, was seen as seeking solutions and showing initiative. Two of the parish priests quoted in this study thought it desirable that the Catholic clergy should be granted similar status to lay civil servants, because this would grant them financial security and appropriate personal protection. We may say that the civil servant role was the bourgeois alternative to the feudal-patriarchal relationship between priests and their flock. Elaboration on this topic requires further study, where international comparison – with, for example, the aftermath of the relatively early and drastic separation of the Catholic Church and the state in

France – seems promising. It may also open up new perspectives if we understood the civil servant-like approach of the clergy not only as an interiorised attitude but also as the consequence of the functional shortcomings of the state. The secular bourgeois state largely relied on church institutions even in the second half of the 19th century, primarily in the field of administration; it will suffice to mention the registering of baptisms, marriages and deaths.

The priest and the community – organisational, personal and financial embeddedness

Apart from their other functions, the Church and the parish served as an economic unit whose assets had several sources: the magnificence of its patron, the commitment of the community, as “pious donations” of the devout, and the profit derived from its own economic activities. In the 18th–19th centuries many parishes had curators (*syndicus*, *Kirchenväter*), who were elected from the congregation and in theory oversaw the management of the church, but in practice the parish priests usually managed church property alone. However, this “patriarchal” and informal form of economic management was less and less tenable after 1848, especially amidst the on-going debates on Church policy following the Austro-Hungarian Compromise in 1867. Nevertheless, the development of new controlling mechanisms and regulations (*instructio normativa*, 1859) was only partly realised in the period under study.

The work also takes notice of the church as a local credit institution. In the last two decades of the 19th century, in Pest county, from 1866, the feudal heritage of denomination-based credit was slowly replaced by the newly established credit union system, which was organised with the participation of many priests and pastors. This transition may also be seen as a secularisation process, and merits further research.

Similarly to the money management of local churches, the income-structure of parish priests was anachronistic in the bourgeois period. In the 19th century the complex structure of cash and in-kind allowances were replaced by general contracts that were more up-to-date, but were still insufficient for eliminating arbitrariness in the system. Access to allowances largely depended on the congregation’s will and capacity to pay, and contracts were often overwritten by customary law and the personal relationship developing between the priest and the believers over the years; this was particularly evident when a new parish priest arrived to the community or when relations between the priest and the congregation soured. Besides these difficulties, it should be also emphasized that this direct financing was the basis of the

“patriarchal relationship” between priest and believers, in other words, of their interdependence, where the priest was hoping for financial security and the believers expected the satisfaction of their sacral needs (Rainer Beck calls this equilibrium “sacral economy”). A “civil servant’s” salary paid from a central treasury would have put an end to this interdependence.

Financial issues were closely linked to the problem of Church self-governance. In villages where Catholics were the only denomination, the community of believers were traditionally represented by the village council (the magistrate and the jury) in church issues. In the second half of the century, the demand for a parish that was independent of the political community emerged more strongly. However, this process was slow, and in many places did not take place at all. Not all villages had Catholic school boards/church boards required by the reforms concerning local administration and church finances and by the 1868 Public School Act. And if they did, these boards were usually under the control of the parish priest, and only rarely did they become actual self-governing bodies of the believers. It is the task of further research to reveal how and to what extent these Catholic school- or church boards reshaped the relationship between the church and the local community. Here again, international comparison, for example with the French church councils (*conseils de fabrique paroissiale*), may lead to interesting results.

In this work I examine the development of lay functions connected to the church, and draw attention to the impacts of external motivations discussed above, especially that of the Public School Act. Theoretically, the separation of the functions of notary, cantor-teacher and later parish clerk-bell ringer into distinct occupations can be understood as a form of professionalisation (notary, teacher, cantor). The transformation of Catholic schools into village/state public schools in the second half of the 19th century accelerated the separation of the functions of the teacher and the cantor. The examples I discuss in the work also reveal the conflicts and practical problems this separation could lead to. Contemporary sources on these cases often used – already in the 1870’s and 1880’s – the term *Kulturkampf*, which may also give us a new perspective for the historiographical discussion on the adaptation/adaptability of the Prussian-German concept in the Hungarian context.

Using a cultural studies interpretative framework, we may approach the relationship of the priest and the community from the perspective of otherness and cultural distance. To a certain extent, and in part due to his status, the priest was inevitably an “outsider” in the village; the only question was how distant he was culturally from the community. While studies about the early modern age in Hungary show that the lower clergy was culturally closer to the people, authors writing about the

second half of the 19th century agree that by this time the clergy's level of education had increased, which culturally distanced them from the village communities; this study provides examples for this attitude. As opposed to the village pastor's inevitable status as an outsider, his and the parish's status in the local society as an agrarian actor (due to allowances in crops, land lease, and his own farming activities) was as an integrating factor. His economic-existential embeddedness also fundamentally defined the priest's relationship to the farming community, that is, to his parishioners. This very same embeddedness also made it possible for the pastor to act as an agricultural innovator; although I found scant evidence for this in my sources. In general, the figure of the farming priest (in Alois Schmid's term, the *Ökonomiepfarrer*), who set an example for his congregation with his model farmstead and teachings, became less characteristic by the second half of the 19th century: the clergy gradually moved away from farming and their intellectual, bourgeois outlook became more dominant.

"Official" and "popular" religion: lay religious practice

In ethnographic writings priests are usually presented in an impersonal way (if they are presented at all), as "the functionaries of worship who are interchangeable from the standpoint of religious capital" (Bourdieu 1991: 23). One of my aims in this work was to show the limits of this interchangeability and that individual and collective participation in religious practices could not be explained solely by the Church's "functional-institutional authority." My point of departure here is that while the parish priest controlled worship, and provided religious services and was thus an important and often inevitable actor in the religious life of a village community, his person did not go unchallenged. Instead of the traditional bipolar model, which distinguishes religious practices prescribed and supported by the Church from "popular" religion outside of it, I found it more appropriate to use the concept of *lay religious practice*. By doing so, I wished to stress the practical dimensions of religiosity; in other words, I tried to understand the religiosity of a group as it happened, as a *praxis*, in which the priest had a distinguished role, but was only one of the many actors of this practice.

Yet, even if I find the concept of lay religious practice useful as an analytical tool, we should not overlook the official–unofficial ("popular") dichotomy, since it was part of the perception of contemporary religious people. The Roman Catholic Church itself always tried to draw a clear line between "orthodox" and "unorthodox"

religious facts. It is thus worth looking at how the contemporary church and the public related to the religiosity of “the simple folk”. The tendencies concerning religion in the second half of the 19th century (religious indifference, denominational polarisation, liberal church policy, secularisation, etc.), and the conservative-defensive stance that the Roman Catholic Church took up against these tendencies lead to an ambivalent attitude towards “popular religion”. Priests with a stricter, Josephinian mind-set, such as Alajos Szobovits, were rather critical toward pilgrimages tolerated/supported by the Church and toward “popular religious” phenomena. Apart from his personal convictions, his stance was also influenced by the fact that these practices had become increasingly targeted in contemporary liberal public discourse. As the parish priest of Hidegkút-Máriaremete, he was in a sensitive position. On the one hand, he had to protect the authority of his Church and his own role as director of worship from the “abuses that usually occur at pilgrimage sites,” on the other, he could not be too strict against these practices, since doing so would have angered his own congregation – the very base of his personal and institutional existence. This takes us back to the idea that in religion understood as practice the religiosity of the priest was in competition with the religiosity of other participants in the praxis. If a parish priest, using his authority, attacked rituals he deemed superstitious too vehemently, he could easily find himself in a conflict where even due respect for his position could not protect him.

Apart from the struggles with pilgrims, clashes between church rules and the religious needs of the believers was also a factor in the pastor’s relationship to his “own flock”. The intensity of conflicts over baptisms, funerals and the blessing of new mothers that the priest refused to perform show that they were not only about observing church regulations, but also about basic religious needs. In 19th century village communities, church rituals were central (“sine qua non”) elements of life cycle rituals and a part of community norms that were reinforced by “folk” customs and beliefs such as taboos about female impurity or beliefs about the dead buried in unconsecrated ground. While this could be seen as the Church’s success in controlling the life of the individual, it paradoxically limited the priest’s scope of action, since he could easily anger his community if he attempted to exert control over rituals to discipline, punish or take revenge on members of his congregation. As there were no alternatives available, the unavailability of the parish priest for whatever reason – for example, frequent absences, personal conflicts, illness, deafness, etc. – caused severe religious and social deficit in the community. Frustration over such a lack may have manifested itself in various forms. Believers could express their displeasure by carrying out religious practices without the priest, or they could seek

redress from religious and lay authorities by writing letters of complaint. In some cases, tensions had even lead to physical abuse. As a final step, the option of leaving the Catholic denomination could arise both at the level of the individual and of the community.

Secularisation, denominationalism, embourgeoisement

Contemporary writers and later researchers described the period under study as “religionless” or “lacking in faith”. While emphasizing different aspects of the problem, authors (Gábor Salacz, László Kósa, György Kövér) in the secularisation paradigm agree that the churches were gradually losing their social significance during these decades. By contrast, there is a school of thought in German sociology of religion that regards the 19th century as “the second age of confessionism”, and argues that denominations had a central role in shaping society (Olaf Blaschke). This theory has been criticised by many who argue against it by saying – amongst other things – that speaking of a confessional period as opposed to secularisation leads to a model that is based on a single factor, just like the model it wishes to transplant.

In view of the local praxis I studied, I argue for the coexistence of these two religious and social historical processes: Alajos Szobovits’s statements fit into both the secularisation and the confessional paradigm; in fact, the two are almost inseparably interwoven in his attitudes. In his writings, for example he often combines his felt experience of a decrease in devoutness with his prejudices towards other denominations: to put it somewhat bluntly, he saw secularisation, that is, the decreasing dominance of the Roman Catholic Church as the consequence of the growing public influence of Protestant churches. He saw Protestants, whom he mentioned under the same rubric as Jews and Freemasons, behind all the attacks against him – and through his person against Catholicism –, and constructed them as “the” enemy. This is particularly curious because Szobovits worked in an almost entirely homogeneous Catholic village environment and was responsible for a pilgrimage site that was frequented by Catholics for the most part. Behind his personal indignation, we could also sense the growing tension between the attitude of a conservative Church and the religiosity of a population undergoing embourgeoisement. For example, we may see the threat of conversion to another denomination (*apostasía fidei*) as a manifestation of a growing bourgeois consciousness. Although this common threat of the period was rarely followed by mass conversion, it is nevertheless remarkable that for believers displeased with their priests it seemed a realistic option to turn

to another “religious provider” when it came to the satisfaction of their religious and social needs. Thus, the believers’ confessional commitment and loyalty was not necessarily as deep and was not as irreconcilably antagonistic to Protestantism as in the worldview of Alajos Szobovits. Anyhow, communities still needed a pastor of some kind of a denomination, since secular (state and communal) institutions were not yet ready to assume the socially important functions of the church.

Finally, we should add that pastor Szobovits’s “grievance politics” and his attitude of looking for (and finding) external causes for his problems was not unlike the defensive strategy of the Catholic Church, which gave authoritarian responses to change. In the first half of the 19th century, the educated Catholic clergy – be they bishops or village priests – found confessional reciprocity, non-denominational schools or interreligious marriages scandalous; and this generation was usually unable to get over their outrage. We may see the pastor of Hidegkút as the guardian of this “old school” official Church position; he certainly saw himself as such in his battles against Protestants, Jews, Freemasons and liberals. With the progress of time, however, this fight became more and more reminiscent of a quixotic struggle, illustrating the untenable nature of the conservative Catholicism he represented. In his time, ideas of reform had not yet made a breakthrough; the new Catholic strategy that would unfold from the 1890’s on, and would help village priests win their battles in the changing world of local societies and their religious fields, had not yet become available.

*Translated by Ágnes Hesz,
proofread by Bea Vidacs.*

Készült a budapesti PrintPix nyomdában,
2020-ban, 300 példányban.

Noha szinte közhelynek számít, hogy a papok és lelkészek fontos szerepet játszottak a múltbéli falusi közösségek életében, mégis kevesen vállalkoztak eddig arra, hogy módszeres vizsgálat tárgyává tegyék az ebből fakadó kérdéseket. Kik voltak, hogyan és miből éltek a falusi plébánosok? Hogy kerültek hivatalukba, és milyen pályákat jártak be? Milyennek látszott a falusi társadalom a pap szemszögéből, és hogy tekintett a falu, illetve a búcsújáró „egyszerű nép” a plébánosra? Miként ragadhatók meg a lokális praxis szintjén a 19. század második felével kapcsolatban gyakran emlegetett fogalmak, mint a „polgárosodás”, a „szekularizáció” vagy a „kultúrharc”?

Ebben a tanulmányban a szerző a történeti etnográfia módszereivel, Buda környéki, németek lakta községekben működő katolikus papok példáján keresztül keresi a válaszokat minderre. A fókuszban a Hidegkúton és Máriaremetén 1855-től 1886-ig szolgáló Szobovits Alajos alakja áll.

